

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 25 том 1

Одеса
2016

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 4 від 14 грудня 2016 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морощану (Дем'янова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЗАЧИНИ ЯК КОМПОНЕНТИ АРХІТЕКТОНІКИ НАРОДНИХ ДУМ

Анотація. У статті розглядається структура, семантика і поетичні функції текстотвірних елементів народних дум – зачинів. Увага зосереджена на аналізові мікро- і макроєдиниць текстово-образних універсалій – зачинів, які формують різновиди стилістично-композиційних структур. Виявлено специфіку словесно-образної організації зачинів на рівні внутрішньої структури, змісту, естетичних функцій. Проаналізовано мовно-структурний зв'язок зачинів дум з ідентичними компонентами текстової організації інших фольклорно-епічних творів. Підкреслено синкретичний характер текстово-образних універсалій – зачинів, які в єдності формують стилістично-композиційні макроєдиниці.

Ключові слова: зачин, дума, текстово-образна універсалія, архітектоніка дум, композиція дум.

Постановка проблеми. Мова українських дум є маловивченою галуззю народної творчості. Словесно-образна організація героїчного епосу – унікальне явище в історії не лише національної, а і світової культури.

Текстова організація епічних фольклорних творів регламентована певними правилами. Обов'язковими структурними елементами архітектоніки героїчного епосу (дум) є зачини і кінцівки, які кваліфікуємо як текстово-образні універсалії, що є засобами їх стилістично-композиційної організації. При цьому текстово-образні універсалії – макроєдиниці, якими є зачини та кінцівки, – становлять синкретизовані структури в їх образно-змістовій єдності, розгортуваних граматикичних конструкціях – повторюваних мікро- і макроєдиницях думового тексту. Мовностильовий аналіз зазначених структур не був предметом окремих досліджень. Хоча деякі зауваження про формули кінцівок дум висловив Ф.М. Колесса.

Мета статті – схарактеризувати специфіку мовно-образної організації зачинів як текстово-образних універсалій – макроєдиниць народних дум.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зачин (заспів, заплачка, ініціальна формула) – «коротка вступна частина усного народного твору (билини, історичної пісні, казки та ін.), що підготовляє слухача до подальшої оповіді; виражається звичайно в канонічній, стилістично обробленій, визначеній формі» [7, с. 111]. Дефініція зачину переважно містить вказівку на розуміння останнього як певної текстово-образної універсалії – макроструктури, ознаками якої насамперед є канонічна форма у відповідному стилістичному вираженні.

Структура зачинів дум (і їх варіантів) різнорідна, позбавлена суворої регламентованості. Об'ємні за структурою, багаточленні зачини фіксуємо в думках «Козак Голота» [19, с. 77], «Атаман Матяш старий» [19, с. 79], «Федір безрідний, бездольний» [19, с. 81, 83–84], «Три брати самарські» [19, с. 89–90, 92, 94, 96–97], «Смерть козака в долині Кодимі» [19, с. 89], «Невільники на каторзі» [19, с. 106–109, 112], «Сокіл і соколя» [19, с. 114, 116], «Іван Богуславець» [19, с. 115], «Маруся Богуславка» [19, с. 122,

124–125, 128, 130, 132], «Самійло Кішка» [19, с. 135, 140], «Сестра і брат» [19, с. 326–329, 331, 333–334, 336–337, 340–341, 343], «Хмельницький і Барабаш» [19, с. 262–263, 267, 271], «Богдан Хмельницький і Василій молдавський» [19, с. 279–280], «Вдова Івана Сірка» [19, с. 295], «Проводи козака» [19, с. 312, 317, 320], «Повернення сина» [19, с. 325], «Іван Богуславець» [19, с. 284]. Зачини одно-дворядкові відзначаємо в таких думках, як «Дума про смерть Богдана Хмельницького» [19, с. 290, 292], «Проводи козака» [19, с. 314–315, 318, 322–323], «Козацьке життя» [19, с. 307, 310]. У поодиноких випадках думи зовсім не містять зачину («Розмова Дніпра з Дунаєм» [19, с. 258]).

Трапляється, що у варіантах одних і тих самих дум зачини різняться своїм обсягом, наприклад, з-поміж варіантів думи «Козак Голота» найоб'ємнішим є зачин IV варіанта думи [19, с. 74].

Думовий зачин може бути: а) чітко виокремленим, відділеним від подальшого тексту великою паузою, реалізуючи цілісність у змістовому і структурному плані; б) таким, що плавно переходить у подальшу оповідь, не відмежовуючись істотною паузою (здебільшого у таких випадках він продовжується прямою мовою), пор.:

а) Ей, з день-години зчинились
великі війни на Україні.

Ніхто ж то не мог обіраться,

За віру християнську достойно-праведно стати;

Тільки мог обіраться

Барабаш да Хмельницький, да Клиша Білоцерківський
[5, с. 105; 19, с. 267];

б) Ой у неділю барздо рано-пораненьо

Не сива зозуля закувала –

Сестра брата свого із подвірні своєї

В військо виряджала,

Словами промовляла,

І сльозами ридала:

«Ей же, мій брате ріденький,

Голубонько сивенький! <...>» [19, с. 317].

Локалізація подій, що описуються в думках, у зачинах подається двома способами, характерними для народнописенної творчості: незамкненим (ланцюговим), коли просторові найменування, що зображуються, виникають одне за одним і творять відкритий ряд:

Ой полем, полем килиїмським,

То шляхом битим гординським,

Ой там гуляв козак Голота [5, с. 13; 19, с. 74; 20, с. 5],

Ой полем, полем килиїмським,

Битим шляхом ординським,

Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга [20, с. 73],

і концентрованим (замкненим), побудованим шляхом звуження локалізації предметів, явищ, подій: від ширшого (неконкретного) до вузького (конкретного):

Гей, усі поля самарські почорніли,
Та ясними пожарами погоріли,
Тільки не згоріли
У річці Самарці,
В криниці Салтанці
Три терни дрібненькі,
Три байраки зелененькі [19, с. 94].

Внутрішня будова зачину як структурно-композиційної текстової одиниці нерідко репрезентує стилістичну тексто-во-образну універсалью, що представлена фігурою паралелізму. Фігура паралелізму, яка будується за певною синтаксичною моделлю, передбачає виникнення двох зіставлювано-порівнювальних конструкцій, що умовно поділяють зачин на дві частини, приблизно однакові за об'ємом:

Ой десь, ой десь за Килимом-городом козаченько гуляє,
А з Килима-города татарин поглядає [19, с. 73],
або асиметричні, в яких превалує перша чи друга частина, пор.:
Ой у святую неділеньку, рано-пораненьку,
Не синії тумани уставали,
Не буйнії вітри повівали,
Не чорнії хмари наступали,
Не дрібнії дощі накрапали,
Когда три брати із города Азова
З турецької-бусурменської
Великої неволі утікали [22, с. 123].

В неділю барзо рано-раненько не сива зозуля закувала:
Вдова,
Старенька жена,
Пости постила
І молитви творила,
Господа милосердного собі на поміч просила [19, с. 350–351].
На синтаксичному рівні зачини реалізовані різними утвореннями: складними реченнями (дво- чи багатокomпонентними):

а) підрядним реченням:
Не один козак сам собі шкоду шкодив,
Що від молоді жінки у військо ходив [19, с. 307];

Ой не зелена діброва шуміла,
Як удова, стара мати,
В своєму дому з своїми дітками гомоніла [19, с. 378];
б) багаточленним складнопідрядним реченням:
В неділю ранньою зарею до Божих церков задзвонено,
Як у новім дворі раніш того говорено,
Як чужий отець вторий, названий, чуже дитя кляне-проклинає,
Долго його козацьку молодецьку зневажає,
За хліб, за сіль нарікає, з домівки зганяє [19, с. 325];
в) складною синтаксичною конструкцією:
У неділю барзо рано-пораненько не в усі дзвони дзвонено,
Ніхто не знає, що в крайнім домі говорено [19, с. 322];

Ой у святую неділеньку рано-пораненьку
Не синії тумани уставали,
Не буйнії вітри повівали,
Не чорнії хмари наступали,
Не дрібнії дощі накрапали,
Когда три брати із города Азова,
З турецької-бусурменської
Великої неволі утікали [16, с. 66];
г) складним синтаксичним цілим:

Ой у святую неділеньку
То рано-пораненько,
То не сива зозуля кувала,
Не дробна птиця шебетала,
А не в борі сосна зашуміла,
Як та бідна вдова
А в своєму домові гомоніла.
Ой та ручками-пучками
А хліб-сіль роздробляла,
Та все синів годувала,
А й у найми не пускала,
Чужим людям на поталу не подавала.
Ой чужим людям на поталу не подавала,
Та все Всевишнього Господа, Творця, прохала [19, с. 372–373].

До основних лексико-семантичних груп слів, що характерні для думових зачинів, відносимо:

1) теологічні назви, антропоніми, гідроніми, ойконіми: *Бог, Господь, Всевишній, Чорне море, город Озов, Україна, Дніпро, річка Самарка*;

2) просторові найменування (загальні назви), які відбивають природні реалії: *бір, долина, поле, гай, діброва, сад, чужа сторона, каторга, степ, байраки, терни, гора, підвір'я (двір)*;

3) метеорологічні назви, які є міфологемами: *вітер, туман, дощ, хмари*;

4) назви осіб: *козак, сестра, брат, мати, син, батько, вдова, жона, невольник, діти*;

5) фітоніми: *сосна, оріх*;

6) епічні числові одиниці: *три, тридцять, сім, сімсот, один, два*;

7) зооніми, які мають статус фольклорних символів-канонів: *сокіл, орел, голуб, зозуля, пташка*;

8) абстрактні найменування, що є своєрідними концептами думового епосу: *неволя, віра, біда*;

9) назви предметів, явищ, властивостей, дій, пов'язаних із відтворенням звукових вражень, створюваних певними предметами тощо: *щебетала, закувала, дзвони дзвонили, хвильть-прохвиляє, клетотіли*;

10) одиниці на позначення часу: *година, день, неділя, рано-пораненько*;

11) назви ознак, властивостей, якостей, що позначені ступенем емоційно-експресивного забарвлення: *вірний, вірненький, славний, рідненький, сивенький, тяжкий, чорний, сильний, темний, великий, чужий, далекий, бідний, нещасний, дрібненький, ясний, ясененький, зелененький, чистий, старенький, маленький, біленький*.

Ці одиниці – елементи мовно-поетичної системи думового епосу – виступають національно-мовними знаками культури, символами. Такі, наприклад, символи тваринного світу: *зозуля* – жіночий образ, символ туги, печалі, плачу; *орел, сокіл* – номенни, що використовуються на позначення осіб чоловічої статі, символізують мужність, чоловічу вправність тощо; символи рослинного світу: *сосна* – символ печалі, смутку тощо.

У зачинах подається в загальних рисах інформація про дійових осіб та часо-просторові умови протікання описуваних подій. Це зумовлено тяжінням дум до відносно точної фіксації історично значущих фактів.

Вказівка на дійових осіб почасти надається за зразком до казкових прийомів, при цьому активізується числове позначення: 700 козаків, що перебувають у неволі («Дума про Марусю Богуславку»), три брати, які втікають; при цьому число отри-

мує відповідну диференціацію: двоє кінних, а третій – піший; двоє тікають, а третій застається. Подібне спостерігається і в казках: *Був собі дід та баба, а в них було три сина: два розумних, а третій дурний* («Летючий корабель») [21, с. 116]; *Був один цар і мав трьох синів. Два були розумні, а один дурний* («Молодильна вода») [21, с. 94].

У зачині місце описуваних подій фіксує топонім (або прикметник відтопонімного творення, що так чи інакше засвідчує локалізацію суб'єкта чи об'єкта в просторі), а також інші одиниці із просторовим значенням: це переважно *поле, степ, долина, гай, діброва, сад* та ін. Усі топоніми (ойконіми, гідроніми і под.) подаються за зразком: *родова назва + видова*. Часто власні найменування (а також і загальні) підсилюються неозначеними займенниками, що споріднює думи з іншими епічними творами фольклорного походження. Пор. у казці: «*Десь-не-десь, в тридесятому царстві, в іншій державі жив цар з царицею <...>*» [21, с. 122] і в думі: «*Ой десь, ой десь за Килимом-городом козаченько гуляє <...>*» [19, с. 72].

Активну роль у лексико-граматичному оформленні зачину відіграє прислівник місця *там*, уживання якого також кваліфікуємо як традиційний епічний прийом:

В городі Чигирині

Там старенька бабка проживала <...> [19, с. 254];

Ей, як на славній, панове, Україні,

У славнім городі у Корсуні,

Там крикне-покликне Хвилоне, корсунський полковниче [19, с. 246].

У деяких думках, як і казках, надзвичайно поширений тип початку – стандартизований екзистенційно-локативно-пасивний зачин: «Такі зачини розпочинаються словами *жити, бути* в формі минулого часу без або з прономінальною часткою *собі*» [2, с. 86].

Думові зачини і казки фіксують подібність єдино початків, пор.: у казках: *Був собі король і мав одного сина* [21, с. 107], *Був то собі пан* [21, с. 104], *Був один цар <...>* [21, с. 99], *Було у одного царя три сини <...>* [21, с. 85], *Був собі дід та баба <...>* [21, с. 116], *Був собі нещасний Данило* [21, с. 199], *Був собі один чоловік* [21, с. 182], *Було це дуже давно. Жив бідний чоловік, мав жінку і повну хату дітей* [21, с. 44], *Жили собі дід та баба. Жили вони не в селі, а хатка їхня стояла в дрімучому лісі* [21, с. 53], *У одному селі жив сирота Іванко* [21, с. 73], *Жили на світі чоловік та жінка <...>* [21, с. 88], *Колись був у Києві якийсь князь* [21, с. 174] та ін.; у думках: *Була бідна-побідна вдова, Як був собі козак Нетяга <...>* [19, с. 307], *В городі Мерефі жила вдова* [20, с. 148], *В городі Мерефе жила вдова <...>* [19, с. 295], *В городі Чигирині там старенька бабка проживала <...>* [19, с. 254], *У городі Чеместрині там проживала вдова старенька* [19, с. 242].

Подібні аналогії щодо ідентичності у структурній організації казок і дум дозволяють висловити припущення про зв'язок зазначених двох жанрів народної творчості. Раніше висловлювалися міркування про органічну єдність дум і плачів (голосінь) [10; 11; 15, с. 194], дум і билин [7; 14, с. 64–70; 15, с. 194–195; 17, с. 134], дум і літературних творів [6, с. 190–191; 7], дум і сербських епічних пісень [17], дум і болгарського епосу [17, с. 135], дум і поем Гомера [3, с. 102–103], дум і «Слова о полку Ігоревім» [3, с. 102–105; 7].

Актуалізація у думових зачинах просторового орієнтира так чи інакше пов'язана з характеристикою природних умов

середовища, у якому локалізується розгортання подій, іншими словами, – з поетичним описом місця подій. З огляду на те, що зачини дум тяжіють до своєрідних пейзажних замальовок, є підстави говорити про думовий пейзаж (пейзажне обрамлення епічної думової оповіді). Апелювання саме до пейзажних вкраплень, поданих у традиційному народнопоетичному ключі (порівняймо, наприклад, казку, де події відбуваються на Чорному морі; народну пісню з локалізацією описуваних подій у лісі, діброві, саду, у полі, степу), свідчить про зв'язок дум з іншими фольклорними джерелами, а також відбиває традицію фольклорно-поетичного мислення. Тематично думовий пейзаж у зачинах можна означити як: а) морський – зображення подій на морі (*Ой по Чорному морю, / Да й каменю біленькому <...>* [19, с. 389]); б) степовий, рівнинний – місцем розгортання описуваних подій є поле, степ. (*Ой полем, полем килимським, / То шляхом битим гординським <...>* [19, с. 74], *Ой всі поля самарський позоряли <...>* [19, с. 90], *На чужій чужині, / В степу Вкраїні <...>* [19, с. 167]); в) пейзаж діброви, бору, саду (*Не сизая зозуленька в темнім лузі кукувала, / Не дрібная пташка в саду щебетала <...>* [19, с. 327], *Не діброва шуміла, / Як удова старая / З своїми дітками рідненькими в своїм домі гомоніла* [19, с. 347]) тощо. Тло описуваних подій часто формує міська атрибутика: зачин у подібних випадках концентрує адвербіальні текстово-образні універсалії типу *у городі <...>, із города <...>* (*Ой як на славній Україні, / Та в славнім городі у Крилові* [19, с. 351], *Із города Козлова до города Трапезона* [19, с. 135], *Ой із города із Трапезонта <...>* [19, с. 140; 20, с. 39], *Із города із Азова <...>* [19, с. 155], *На славній Україні, / У славнім городі у Корсуні <...>* [19, с. 231], *В городі Чигирині* [19, с. 254], *У Вінниці на границі* [19, с. 284; 20, с. 74, 115]).

Соціально-побутовим тлом, на якому розгортаються події, є дім і двір, що відповідно фіксують адвербіальні текстово-образні універсалії *у крайньому домі, у дворі, у вдовинім домі, в доміщі* тощо: *У неділю рано, барже рано, не у всі дзвони задзвонено, Як у крайнім домі говорено <...>* [19, с. 315], *В неділю рано-порано не во всі дзвони дзвонили, Як у вдовинім домі гомоніли <...>* [19, с. 314], *Ой у святую божественную неділеньку / Барзо рано-пораненько, / То не гласні дзвони дзвонили. / Як у першому дворі нерідний отець і мати із своїм сином говорили <...>* [19, с. 320], *В неділю ранньою зорею до Божих церков задзвонено, / Як у новім дворі раніш того говорено <...>* [19, с. 325].

З описовою атрибутикою, пейзажними вкрапленнями в думових зачинах безпосередньо пов'язане відтворення зорових і звукових образів.

Зачини концентрують одиниці різних лексико-граматичних класів на позначення звукової гами, пор. іменники: *дзвони, зозуля, птиця*, дієслова: *шуміти, щебетати, гомоніти, дзвонити, кувати, говорити, ляяти* та ін. Отримують актуалізацію в зачинах вербальні текстово-образні універсалії із загальною семантикою «звук» – *словами промовляти, слізно промовляти* та под.

Порівняймо концентрацію «звукового» компонента в текстово-образних універсаліях зачину на прикладі лише невеликого фрагменту однієї з дум:

Ой у святую неділеньку

То рано-пораненько,

То не сива зозуля кувала,

Не дробна птиця щебетала,

А не в борі сосна зашуміла,

Як та бідна вдова

А в своєму домі гомоніла [19, с. 372].

Такі зачини особливо характерні для соціально-побутових дум, де зіставляються (порівнюються) дві площини, два об'єкти, для яких характерним є звуковий образ, – світ природи і світ людського життя. Відповідно виникають паралелі стилістичних тексто-образних універсалій: *сосна шумить – вдова Господа просить* [16, с. 106; 19, с. 346]; *діврова шумить – удова говорить* [19, с. 347]; *дзвони дзвонять – у домі говорять* [19, с. 322–323].

Як зазначає М.К. Дмитренко, «пейзажна паралель у зачині «відіграє не тільки своєрідну роль розбігу думки» (О.О. Потебня), як у ліричних піснях, але й містить символічний код подальшого інформаційно-художнього поля і часом навіть натяк на розв'язку» [4, с. 63].

Зачини дум подають вказівку на час, у який відбуваються описувані події. При цьому часова константа отримує безпосереднє чи опосередковане вираження. Безпосереднє вираження часу, як правило, фіксуємо в соціально-побутових думках на основі лексем, які у своїй структурі мають сему часу. Наприклад: *день-година, неділя, рано-пораненько, рано*. Проте час у думках здебільшого передається опосередковано: за допомогою ономастичних одиниць (топонімів і антропонімів), що співвідносяться з певними часовими вимірами (епохою тощо), орієнтовані на історичний, загальновідомий, хронологічно вмотивований опис подій. Адже ті чи інші суб'єкти й об'єкти, які представлені ономастичними одиницями, були актуальними у конкретно визначеній час: скажімо, Кодак-кріпость побудована шляхетською Польщею в 1635 р. на правому березі Дніпра з метою завадити селянам тікати від феодалів у Запорізьку Січ та ізолювати останню від України; Суботів – село, що з XVII ст. належало чигиринському старості М. Хмельницькому, а потім його сину Богдану. Під час народно-визвольної війни 1648–1654 рр. у Суботові була побудована фортеця, яка згодом стала однією з гетьманських резиденцій Богдана Хмельницького. Наприклад:

Не схотіли пани-ляхи
Попустити й трохи,
Щоб їздили в Січ бурлаки
Та й через пороги, -
Спорудили над Кодаком
Город-кріпосницю,
Ще прислали в Кодак військо,
Чужу-чужаницю [19, с. 259].

«Хвалився нам гетьман Хмельницький,
Батько Зинов-Богдану чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса-Преображеніє ярмалок закликати...»
Тоді ж то козаки добре dbали,
До города Суботова прибували,
Хмельницького стрічали <...> [19, с. 292].

Так само антропоніми виступають знаковими одиницями, характерними для певної епохи, суспільно-історичної, культурної подієвості. Такими в думках є імена Богдана Хмельницького, Івана Барабаша, Івана Богуна, Івана Сулими, Конєцпольського, Потоцького.

Висновки. Отже, основне призначення зачинів, їх ідейно-художня вартість полягає в тому, щоб із самого початку виголошення думи наблизити реципієнта у процесі фольклорної комунікації до кола змальовуваних подій (з цією ме-

тою в зачині обов'язково зазначаються головні дійові особи, вказується місце описуваних подій та ін.), щоб одразу задати необхідну тональність оповіді (надати емоційно-оцінного забарвлення висловлюваному). Зачини постають тими відправними точками, від яких бере «відлік» весь подальший хід оповіді: у якому емоційному ключі викладений зачин, такий тональний реєстр домінуватиме у тексті всієї думи.

Література:

- Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
- Бондар О.І. Часова структура української народної казки / О.І. Бондар // Мова і стиль українського фольклору : збірник наукових праць. – К., 1996. – С. 85–100.
- Буслаев Ф.И. О литературе. Исследования. Статьи / Ф.И. Буслаев. – М. : Худ. лит., 1990. – 512 с.
- Дмитренко М.К. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М.К. Дмитренко // Українська фольклористика: аспекти сьогодення. – К. : Сталь, 2008. – С. 20–69.
- Думи. Історико-героїчний цикл : [збірник] / [упоряд. О.І. Дея] ; вст. слово М.П. Стельмаха ; іл. худ. В.І. Лопати. – К. : Дніпро, 1982. – 159 с.
- Єфремов С.О. Історія українського письменства / С.О. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 686 с.
- Житецкий П.И. Мысли о народных малорусских думах / П.И. Житецкий. – К. : Киевская старина, 1893. – 249 с.
- Житецкий П.Г. Вибрані праці. Філологія / П.Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – 328 с.
- Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 376 с.
- Колесса Ф.М. Про генезу українських народних дум (українські народні думи у відношенні до пісень, віршів, похоронних голо-сінь) / Ф.М. Колесса. – Л., 1921. – 144 с.
- Колесса Ф.М. Українська усна словесність / Ф.М. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 645 с.
- Колесса Ф.М. Формули закінчення в українських народних думках у зв'язку з питанням про наверхствування дум / Ф.М. Колесса. – Л., 1935. – 67 с.
- Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи / Н. Кононенко // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 27–30.
- Костенко Н.В. О стихе украинских народных дум и его связи с былинным стихом / Н.В. Костенко // Вісник Київського університету. Літературознавство, мовознавство. – 1985. – Вип. 27. – С. 64–70.
- Марченко М.І. Історія української культури / М.І. Марченко. – К. : Рад. школа, 1961. – 286 с.
- Народні думи : [збірник] / [упоряд., передм., приміт. С.В. Мишанича] ; іл. худож. В.І. Лопати. – К. : Дніпро, 1986. – 173 с.
- Рильський М.Т. Зібрання творів : у 20 т. / М.Т. Рильський. – К. : Наук. думка, 1983–1985. – Т. 16. – 1983. – С. 132–163.
- Русанівський В.М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 10–18.
- Украинские народные думы / [изд. подгот. Б.Н. Кирдан] ; отв. ред. серии «Эпос народов СССР» А.А. Петросян ; отв. ред. тома В.М. Гацак ; вст. ст. Б.П. Кирдана. – М. : Наука, 1972. – 560 с.
- Українські народні думи та історичні пісні / [упорядкув. П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах] ; за ред. М.Т. Рильського, К.Г. Гуслистого ; іл. М.Г. Дерегуса ; вст. стаття П.Д. Павлія. – К. : Вид-во АН УРСР. – 1955. – 660 с.
- Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К. : Молодь, 1989. – 432 с.
- Українські народні думи. – К. : Держ. вид-во України, 1927. – Т. 1 : Тексти № 1–13. – 1927. – 176 с.

Беценко Т. П. Зачины как компоненты архитектоники народных дум

Аннотация. В статье подробно рассматривается структура, семантика и поэтические функции текстообразующих элементов народных дум – зачинов. Внимание сосредоточено на выявлении специфических языковых признаков указанных архитектурных структур и на анализе микро– и макроединиц тексто-образных универсалий – зачинов, которые формируют разновидности стилистических композиционных структур. Выявлена специфика словесно-образной организации зачинов на уровне внутренней структуры, содержания, эстетических функций. Проанализирована в языковом аспекте взаимосвязь зачинов дум с идентичными компонентами текстовой организации других фольклорно-эпических произведений. Подчеркнут синкретический характер тексто-образных универсалий – зачинов.

Ключевые слова: зачин, дума, тексто-образная универсалия, архитектура дум, композиция дум.

Becenko T. The Introduction as the architectonic components of national thoughts

Summary. In article the structure, semantics and poetic functions of textual elements of national thoughts – beginnings and endings explicitly is considered. The attention is concentrated to detection of specific language signs specified structures. Attention is concentrated to the analysis micro– and macrounits of text and figurative universaliya which create varieties stylistically composition structures. It is revealed specifics of the pictorial-verbal organization of beginnings: at level of an inner pattern, the contents, esthetic functions. It is analyzed in language aspect correlation of beginnings of thoughts with identical components of the text organization of other folklore and epic works. It is underlined syncretic character of text and figurative universaliya.

Key words: beginning, ending, thought, text-shaped universals.

*Булава Н. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент,
викладач кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету*

ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Анотація. У статті проаналізовано основні напрями дослідження українських прізвищ, погляди вчених-ономастів на історію формування та сучасний стан антропонімії. Окреслено здобутки вчених у дослідженні давніх і сучасних українських прізвищ. Теоретичний аналіз праць із антропоніміки дав змогу виокремити різні лінгвістичні проблеми й підходи вчених до досліджуваних мовних одиниць.

Ключові слова: прізвище, антропоніміка, антропонім, ономастика, вчені.

Постановка проблеми. Активізація розвитку антропоніміки як наукової галузі, посилений інтерес до дослідження сучасних та історичних особових назв і вивчення загально-теоретичних питань антропоніміки – явище не випадкове, а зумовлене насамперед науковими і практичними проблемами, є свідченням значущості антропоніміки не лише для мовознавства, а й для гуманітарних наук загалом. Актуальність обраної теми спричинена потребою дослідження прізвищ як з метою опису антропонімікону окремих регіонів, так і у зв'язку з вивченням загальної картини української антропонімії. Антропонімія дає багатий матеріал для дослідження взаємозв'язків між апелятивами і власними особовими іменами для реконструкції реліктових словотвірних моделей, для вивчення лексики і словотвору мови давніх епох, а також для вивчення етнічної історії, побуту народу, його матеріальної та духовної культури.

Особливо важливі й цікаві для науки прізвища, які можна розцінювати як одне з джерел історії мови, оскільки вони здатні зберігати явища, актуальні для певних історичних періодів. Одна з актуальних проблем української антропоніміки – аналіз здобутків мовознавців у вивченні давньої та сучасної антропонімії системи.

Мета статті – визначити і проаналізувати ступінь опрацювання української антропонімії, зокрема давніх і сучасних прізвищ, у роботах українських і зарубіжних дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система прізвищевих найменувань пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, перебуваючи в певній залежності від соціальної структури суспільства. Морфемний склад сучасного антропонімікону почав формуватися ще в період праслов'янської спільності. Особам у певному колективі надавалися певні прізвища, які не передавалися у спадок, а виконували денотативну функцію – називали конкретну особу, а також конотативну функцію – характеризували носія за якимись ознаками.

Початок наукових досліджень української антропонімії пов'язаний з іменем А. Степовича, який розглянув українські прізвища в статті «Заметки о происхождении и склонении малорусских фамилий». Автор стверджував, що прізвища походять або від імені батька, або від місця походження певного

суб'єкта, а також запропонував власну гіпотезу щодо походження характерного суфікса -енк-о [1].

Грунтовний аналіз творення й історичного розвитку особових назв на -но, -хно, -ко, -енко, -ло, -ьо подано в працях В. Сімовича [2]. Чимало уваги виникненню особових назв, зокрема історичному словотвору українських антропонімів, приділила Л. Гумецька в монографії «Нарис словотвірної системи української актової мови XIV–XV ст.» [3]. Питання виникнення та словотвірної характеристики українських прізвищ були предметом дослідження відомого ономаста Ю. Редька [4]. На матеріалі актових книг XVII ст. особові назви Полтавщини досліджено І. Сухомлином [5]. Значним внеском в антропонімію є праця М. Худаша «З історії української антропонімії», у якій розглянуто українську антропонімію XIV–XVIII ст., проаналізовано власне ім'я як джерело формування українських прізвищ і прізвищ, відзначено специфіку української антропонімії системи і джерела дослідження українських особових назв [6]. До помітних досліджень слов'янської ономастики належить монографія С. Медвідь-Пахомової «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах», у якій дослідниця описала природу, функціонування антропонімних формул в окремих слов'янських мовах [7].

Вивчення проблематики виникнення і становлення прізвищ зумовлено тим, що аналіз історичних особових назв прізвищевого типу дає змогу глибше дослідити структурно-словотвірну й семантичну характеристику сучасного антропонімікону, а також виявити ментальні риси українства в антропоосновах, що сьогодні перебуває в колі найактуальніших питань лінгвістичної парадигми. Проблему історії українського антропонімії досліджували такі вчені, як С. Бевзенко, Б. Близнюк, Л. Гумецька, М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко, Р. Керста, Л. Кравченко, О. Неділько, Г. Панчук, С. Медвідь-Пахомова, Ю. Редько, І. Сухомлин, І. Фаріон, В. Франчук, М. Худаш, П. Чучка, С. Шеремета та ін.

Проте треба відзначити, що в науковій літературі відсутня єдина і стабільна позиція стосовно еволюції українських прізвищ, їх виникнення, формування і становлення. Наявне й різне тлумачення терміна «прізвище», існує неузгодженість і щодо визначення терміну остаточного закріплення українських прізвищевих форм як нормативної дефініції в сучасному їх значенні й використанні. Наведене спонукало дослідників до деталізації загальної дефініції прізвища, яка б урахувала всі критерії визначення цього поняття, а також до обґрунтування власних позицій щодо виникнення і становлення прізвищ.

Загальновизнаною серед наявних визначень терміна «прізвище» є дефініція, у межах якої прізвище тлумачать як «додаване до власного імені (або власного імені й назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменуван-

ня, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері – до нешлюбних дітей), у шлюбі від чоловіка до дружини і має вже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання» [6, с. 91]. Полемізуючи з М. Худашем, М. Жовтобрюх стверджує, що юридична концепція антропонімів неспроможна забезпечити чіткої методологічної основи наукового вивчення прізвищ у мовному плані й визначити період їх формування і становлення. Видатний учений наголошує, що антропонімія – це факт суто внутрішньомовний, і його можна розглядати лише в лінгвістичному аспекті. «Прізвища, – пише він, – як категорія лінгвістична в більшості народів, у тому числі й в українців, виникають і стабілізуються в суспільно-мовній практиці задовго до того, як запроваджується державна кодифікація відповідних звичаєвих правил користування особовими найменуваннями» [8, с. 82].

Але, заперечуючи юридичний аспект у дослідженні прізвищ, виступаючи проти змішування цих двох аспектів (лінгвістичного і юридичного) у лінгвістичному дослідженні та обстоюючи власне мовознавчий аспект, учений, на жаль, не запропонував, як визначити періоди формування і становлення прізвищ, нехтуючи юридичною стороною в сучасному розумінні терміна «прізвище» [6, с. 92]. Він лише стверджував, що українські прізвища виникли ще до того періоду, коли на всіх етнічних землях з'явилося кодифіковане право й уживання особових назв уже підлягало урядовому вноормуванню [8, с. 82].

В антропонімічній літературі думки дослідників не збігаються також щодо питання про період становлення й остаточну стабілізацію українських прізвищ. Одні вчені (І. Сухомлин) виокремлюють різні категорії особових назв, що, на їхню думку, виступали як прізвища на зламі XIV–XV ст., а також вирізняють словотворчі моделі, відомі в історичній перспективі як українські прізвища [9, с. 16]; інші (В. Франчук), вивчаючи історичні пам'ятки, часом остаточного формування називають початок XVII ст., оскільки фіксують певні різновиди, що структурно є прізвищами [10, с. 252–256]. О. Неділько, аналізуючи українську історичну антропонімію, вважає, що «XVII і навіть XVIII ст. – це час формування прізвищ широких мас населення Лівобережної України» [11, с. 25]. Дослідниця зауважує, що паралельне використання різноманітних структурних типів прізвищ не лише в російських документах, а й у написаних в Україні свідчить про те, що процес стабілізації деяких із них не закінчився. Проте не всі прізвища XVII–XVIII ст. перебували на стадії формування, бо «вже в той час існували як первинні, так і вторинні, досить оформлені прізвища, що передавалися у спадок від покоління до покоління» [11, с. 9].

Ретельний аналіз і зіставлення фактів української антропонімії в пам'ятках XIV–XVIII ст. переконує в тому, що стабілізація українських особових назв прізвищового типу ще не відбулася до кінця XVIII ст. на тих територіях, де спостерігався безперервний рух населення, зумовлений татарськими нападами, повстанськими рухами, моровими хворобами тощо, коли зникали цілі села й містечка, які потім часто заселялися мешканцями з віддалених територій [6, с. 121–125].

На початку свого розвитку система особових власних назв була проста, однослівна [12, с. 203]. С. Медвідь-Пахомова стверджує, що складені особові назви в давньоруських текстах XI–XIII ст. ще були нечисленними, вони становили близько 10% від загальної кількості антропонімів, зафіксова-

них пам'ятками зазначеного періоду [12, с. 203]. Однослівні антропоніми продовжували функціонувати поряд із багатослівними назвами, які почали стабілізуватися в той час. Більша частина складених антропонімів належала до дво-слівних сполучень на зразок «ім'я і додаткове найменування» [12, с. 203]. Додаткове найменування могло бути двох різновидів: або набуте певною людиною й тому індивідуально їй належне, або успадковане від батька, рідше матері чи взагалі отримане від іншого родича [10, с. 253]. В останній групі додаткових найменувань переважають патроніми, оскільки найавторитетнішим родичем був батько. Для цього генетичного різновиду додаткових найменувань існували спеціальні суфікси-маркери -ов, -ин, -ович, -еня, але передусім -енк-о. Цей суфікс позначав «сина того, чиє додаткове ім'я становить твірну основу». Проте в сина, названого на -енк-о за додатковим ім'ям батька, також могли бути сини, які також отримували певне додаткове найменування. Відомий український ономаст Ю. Карпенко зауважує, що існувало різноманіття виникнення таких найменувань, зокрема до йменування на -енк-о цей суфікс міг додаватися вдруге: Бутенченко або навіть втретє тощо; суфікс -енк-о міг поширюватися, крім додаткового імені, й на перше календарне ім'я батька: Грищенко Глушенко (Глухий – його син Гриць Глушенко – його внук Грищенко Глушенко). Проте ця система не могла тривати без модифікацій, оскільки поширення її на четверте покоління вимагало б уже трикомпонентного додаткового йменування тощо. У найменуваннях третього покоління суфікс -енк-о міг поширюватися суфіксом -ов: Карпенков. Але й цей спосіб не міг продовжити антропонімічну традицію до четвертого покоління [13, с. 186].

Розвиваючись, двочлена українська антропонімічна система знайшла ще два способи передачі, за яких додаткове йменування безперервно передавалося від батька до сина, але не ставало прізвищем, тобто не поширювалося на наступні покоління. Перший із них передбачав, що син, іменуючись від народження за батьком додатковим найменуванням на -енк-о, згодом отримував від колективу власне додаткове ім'я і своєму синові передавав уже його. Другий спосіб полягав у додаванні суфікса -енк-о лише до календарного йменування й у перетворенні його на додаткову назву. Від цієї нескладної побудови залишається лише перша частина. Такий спосіб побудови додаткового найменування є зручним і простим, нескінченно продовжуючись у поколіннях. Проте цей спосіб, стверджує професор Ю. Карпенко, має істотний недолік, оскільки в цьому випадку додаткове найменування втрачає характеризувальні можливості і своє лексичне різноманіття. Додаткових іменувань у системі могло бути саме стільки, скільки існувало перших членів двочленних іменувань, тобто християнських та автохтонних імен. Тому, на думку вченого, цей спосіб творення додаткових іменувань до терміну їх перетворення на прізвища був допоміжним, менш уживаним, ніж перший [13, с. 187].

Два описані способи безперервного творення додаткових іменувань могли перетинатися, переходити один в інший. Так, наприклад, антропонімічний комплекс Іван Гмира Пархоменко міг надаватися людині на ім'я Іван, яка була сином Пархома й отримала від суспільства додаткове найменування Гмира. Отже, трикомпонентні йменування – це наслідок розвитку двокомпонентної української антропонімічної системи середини XVII ст. [13, с. 189]. Наявність одночленних іменувань теж не заперечує думки про двочленну антропонімію

систему, оскільки, зауважує Ю. Карпенко, після кожної такої назви було пропущено місце в Реєстрі Війська Запорозького, ймовірно, для пізнішого внесення забутого чи невідомого писареві додаткового йменування [13, с. 190].

Ще однією трансформацією додаткового найменування, взятого від інших осіб, було поєднання антропонімійного компонента з терміном спорідненості, який характеризував родинні стосунки іменованої особи з носієм запозичуваного імені: Савка Матвеев зять. Із термінів спорідненості в українських антропоформулах найчастіше вживалися лексеми «зять», «брат», «син» [12, с. 204].

Отже, в українських двочленних антропоформулах XVII ст. додаткове найменування досить строкате: використовувалися найрізноманітніші додаткові йменування за власною назвою батька, матері, місцем проживання, видом заняття, зовнішніми та внутрішніми особливостями денотата [13, с. 198].

Додаткове найменування виникало в антропосистемі як позначення першого покоління (Саган, Бовдуй) або ж із обов'язковою структурною трансформацією – другого покоління (Саганенко, Бовдуй син). Наявні різноманітні спроби передавання додаткового найменування шляхом спеціальних трансформацій у третє покоління не закріпилися, тому зручного способу такої передачі антропосистема не знайшла. Передача додаткового найменування в четверте покоління відсутня [13, с. 190].

Перетворення додаткового найменування на прізвище відбувається з появою спадковості, тобто в процесі поширення найменування щонайменше на три покоління, а лінгвістично це виявилось в незмінності, у втраті здатності трансформуватися під час переходу до наступних поколінь.

Отже, становлення прізвищ тривало протягом декількох століть. Процес виникнення прізвищ відбувався неоднаково на всіх українських територіях і одночасно охопив усі соціальні верстви.

Найшвидше стабілізувалися прізвища мешканців тих територій, де не відбувалося воєнних подій і де міграція населення була незначною. Серед соціальних верств населення прізвищеві назви усталилися насамперед в українській шляхти XVIII ст., проте стабільність цю можна пояснити тим, що незмінні особові назви слугували доказом знатності роду й давності походження [6, с. 96].

Довільне вживання українських особових назв існувало доти, доки не відбулася кодифікація звичаєвого права й доки практика відповідної ідентифікації особи не була внормована державою.

На території східної України процес остаточної стабілізації прізвищ почався лише в 1826 р., тобто з часом запровадження «Нового громадянського уложення».

Більшість антропонімів (Б. Близнюк, Л. Кравченко, В. Познанська, Ю. Редько, П. Чучка) вважає, що про українські прізвища в сучасному розумінні цього терміна можна говорити умовно починаючи з 30-х років XIX ст., тобто з того часу, коли на всій етнічній українській території діяло кодифіковане право та відповідні правила користування особовими назвами. Цей період (початок XIX ст.) і варто вважати періодом становлення українських прізвищ.

Аналізуючи історію становлення й виникнення українських прізвищ, треба зауважити, що на території України з давніх-давен для ідентифікації людини спочатку діяло звичаєве право, згідно з яким документально ідентифікована особа

повинна була мати власне ім'я та ще якусь супровідну додаткову конкретизувальну назву. Жодних правил щодо вживання особових назв тодішнє право не передбачало. Отже, стабілізація сучасних норм уживання додаткових найменувань проходила через вибір типів іменувань шляхом пошуку найоптимальніших засобів найменування людини.

Вирішальне значення в стабілізації прізвищ як спадкових родинних назв відіграли державні інституції.

Висновки. Отже, вивчення історії і становлення прізвищ вимагає глибокого та всебічного аналізу антропооснов. Тому перспективою для подальших досліджень є комплексне дослідження прізвищ, з'ясування їх структурно-словотвірної специфіки, а також лексико-семантичної бази як мотиваційного підґрунтя їх виникнення, виявлення ментальних рис українства, відбитих в антропоосновах певних ареалів. Успішне наукове вивчення цих аспектів сприятиме створенню надійної основи для всебічного вивчення історії антропоніміки.

Література:

1. Степович А. Зам'ятки о происхождении и склонении малорусских фамилий / А. Степович // Филологические записки. – Воронеж, 1882. – Вып. 6. – С. 1–7.
2. Сімович В. Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні / В. Сімович // Науковий збірник укр. вис. педаг. ім. М. Драгоманова. – Прага, 1929. – Т. 1. – 1929. – С. 305–369.
3. Гумецька Л.Л. Нарис з історії української актової мови XIV–XV ст. / Л.Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
4. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / Ю.К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 255 с.
5. Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ / І.Д. Сухомлин // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
6. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 235 с.
7. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1993. – 246 с.
8. Жовтобрюх М.А. Про термін-прізвище Медвідь-Пахомова / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 82–86.
9. Сухомлин І.Д. Основи Полтавської ономастики (по матеріалам Полтавських актових книг XVII століття) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / І.Д. Сухомлин. – Х., 1964. – 20 с.
10. Франчук В.Ю. Українські особові назви XVII ст. / В.Ю. Франчук // Питання ономастики. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 252–256.
11. Недилько О.Д. Антропонимия Северной части Левобережной Украины (второй половины XVII – первой половины XVIII вв.) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / О.Д. Недилько. – К., 1969. – 29 с.
12. Пахомова С.М. Еволюція східнослов'янської антропоформули / С.М. Пахомова // Питання історичної ономастики України. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 201–207.
13. Карпенко Ю.О. Реєстри Війська Запорозького і проблема постановки українських прізвищ / Ю.О. Карпенко // Питання історичної ономастики України. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 182–201.

Булава Н. Ю. О состоянии и перспективах исследования украинских фамилий

Аннотация. В статье проанализированы основные направления исследований украинских фамилий, взгляды ученых-ономастов на историю формирования и современное состояние антропонимии. Обозначены достижения ученых в исследовании давних и современных фамилий. Теоретический анализ работ по антропонимии позволил выделить различные лингвистические проблемы и подходы ученых к исследуемым языковым единицам.

Ключевые слова: фамилия, антропонимика, антропоним, ономастика, ученые.

Bulava N. About state and perspectives of study Ukrainian surnames

Summary. In the article was analyzed the basic directions of research Ukrainian surnames, visions of onomastic scientists for the history of formation and current state of anthroponomy. Also was identified the achievements of scientists in the

study of ancient and modern Ukrainian surnames. Theoretical analysis of the works of anthroponyms allowed to highlight different linguistic problems and different approaches of the scientists to studied language units.

Key words: surname, anthroponimics, anthroponym, onomastic, scientists.

*Владимирова В. М.,**доцент кафедри української літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

ХУДОЖНЬО-ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЖІНОЧНОСТІ В РОМАНІ ВАЛЕНТИНИ МАСТЕРОВОЇ «СУЧА ДОЧКА»

Анотація. У статті стисло аналізується художньо-психологічна рецепція жіночності в романі В. Мастерової «Суча дочка», досліджуються екзистенційні проблеми відчуження особи від суспільства, питання провини, відповідальності, життєвого вибору, наголошується на жіночій жертвовності головної героїні. Письменниця актуалізує мотив справжньої материнської любові, морально-етичних доміант, високого сенсу людських взаємин.

Ключові слова: жіноча проза, художня рецепція, екзистенціальний вибір, концепція жіночності, життєвий простір, материнство.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття позначене активним еходженням в українську літературу жінок-письменниць, творчість яких значно розширила діапазон художнього осмислення дійсності, звернула увагу читачів на важливі проблеми онтології. Можна з упевненістю констатувати, що сьогодні жіноче письмо сприяло утворенню галузі науково-дослідницької роботи таких провідних вітчизняних літературознавців, як В. Агєєва, Т. Гундорова, Л. Таран, Т. Тебешевська та ін. Разом із тим ще натрапляємо на альтернативну думку щодо поділу літератури на «чоловічу» й «жіночу», наприклад: «Коли я беру до рук книжку – мене зовсім не цікавить стать автора. Це абсурд. Мене цікавлять перші десять рядків. І якщо вони мене захоплюють, яка різниця, хто їх написав! Цю тему, як на мене, треба давно вже закрити за неактуальністю і якоюсь «нафталіністичністю». А те, що в нас жінки зараз пишуть більше, – це правда. На десяток цікавих жіночих імен – одне-два чоловічих» [1].

Кінець ХХ – початок ХХІ століть знаменувалися в нашій літературі появою таких яскравих талантів, як О. Забужко, Є. Кононенко, М. Матіос, Г. Пагутяк, С. Пиркало, І. Роздобудько та ін., а їхня креативна практика жіночого письма стала цікавим феноменом загальнонаціонального літературного процесу. Наявним фактом літературного сьогодення є перегляд багатьох сутнісних загальнолюдських проблем у світлі жіночої екзистенції, а також вивільнення табуованого в патріархальній культурі жіночого сексуального досвіду.

Письменниці нашого часу подають читачам художні версії нової жінки, здатної не тільки протистояти життєвим негараздам, а й бути прикладом для «сильної половини людства», глибоке занурення в жіночий онтогенез. Це стимулює появу численних дефініцій про особливості жіночого письма, жіночої прози, специфічні риси її характеротворення. Із цього приводу доречними видаються міркування Гелен Сіксу про неможливість вичерпного визначення «жіночої практики письма, і ця неможливість існуватиме завжди, якщо ця практика не буде затеоретизованою, закритою, закодованою, але це не означає, – зауважує дослідниця, – що її немає взагалі» [2].

У центрі творів сучасної жіночої прози зображена героїня, яка волею суб'єктивних обставин чи й через свідомий життєвий вибір опиняється в складних екзистенційних ситуаціях, що

вимагають від неї доленосних рішень, потребують внутрішнього стоїцизму, здатності на самопожертву. Несприятливе, а часом і дегуманізоване середовище не тільки загартує характер героїні, а й прирікає на щоденне виживання, боротьбу за власний буттєвий простір, щасливе материнство, призводить до внутрішнього герметизму.

Відома українська дослідниця Соломія Павличко зауважувала, що в кінці ХІХ – на початку ХХ століть жінки-письменниці започаткували нову стратегію письма й жіночого характеротворення, «майже генетичну запрограмованість на модерністичну революцію... галерею образів нових, сильних жінок» [3, с. 157]. Лакмусом їхніх модерних текстів стали не тільки нові ракурси в погляді на життя, а й образи сильних, цілеспрямованих, темпераментно-чуттєвих жінок, художньо-психологічне осмислення їхнього багатогранного внутрішнього світу, мотивів поведінки, а також дискурс любові та сексуальності [3].

Проза письменниць сьогодення значною мірою продовжує цю літературну традицію, розвиває її в новій якості й у сучасному методологічному прочитанні та читацькій рефлексії набуває нових смислових аспектів наукових досліджень, що, у свою чергу, й визначає актуальність статті.

Нашою метою є з'ясування головних доміант авторської стратегії художньо-психологічного зображення жіночого характеру в романі «Суча дочка». Ця мета передбачає виконання таких завдань: з'ясувати побудні чинники в моделі поведінки головної героїні; дослідити морально-етичний контекст соціуму, в якому вона перебуває; звернути увагу на доміантні засоби характеротворення.

Для виконання поставлених завдань залучено герменевтичний, біографічний методи й елементи системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напрацьовуючи нові нарративні стратегії жіночого письма, автори зображують головних героїнь такими, які усвідомлюють ціннісний пріоритет внутрішньої свободи, надають перевагу духовним доміантам над матеріальними цінностями, до яких часто приходять через численні випробування долі. У непростих умовах економічного існування, пізнавши зраду близьких людей і навіть коханого, вони часто потрапляють у складні душевно-травматичні ситуації, що потребують морально-екзистенційного вибору.

Серед численних представників сучасної жіночої прози вирізняються автори глибоко психологічного письма, для якого характерне екзистенційно-діалогічне прочитання. До таких, на нашу думку, і належить Валентина Мастерова – переможниця літературних конкурсів, автор кількох романів, повістей, оповідань. Письменник Олександр Сизоненко в передмові до роману «Суча дочка» резонно відзначає, що «життя власноруч нагородило талановиту письменницю таким рідкісним, таким «закрученим» і дивовижним сюжетом, обравши саме її надзвичайно тонку і вразливу душу, щоб вона з болем і гнівом розкри-

ла одну з найтрагічніших сторінок нашої дійсності – зречення материнства!» [4, с. 5]. Вчинки багатьох героїв цього твору, на його переконання, вивіряються «камертоном народної моралі й духовності» [4, с. 5], що надає зображеним подіям реалістичності й теплої тональності.

Роман «Суча дочка» – твір не тільки про материнство, традиційну вже для української літератури тему нещасливої жіночої долі, а також і про утвердження жіночої автентичності, права на володіння «власним простором» в уніфікованому радянському суспільстві, враженому багатьма хибними духовними цінностями, наявними моделями поведінки, які регламентовані партійним статутом будівника комунізму.

Головна героїня Олена не зазнала справжнього жіночого щастя й уподовж усього твору відчайдушно змушена відстоювати щастя материнське. Глибинний інстинкт материнства, чуйне серце спонукають її усиновити немовля найближчої подруги, й відтоді розпочинається шлях життєвих випробувань героїні, бо стереотипи сільського соціуму кінця 50 – поч. 60-х років ХХ століття не дають їй шансів на повноцінну радість материнства. Затишний родинний простір, «який дихав з усіх кутків материнським теплом» [5, с. 11], красномовно позначений маркерами: «... давні бабині рушники на таких же іконах. Намальована колись дідом Іваном картина у масивній саморобній рамі. На ній дівчина з довгою косою стоїть босоніж на мокрому піску, вдивляється на другий берег ріки, де один, без господаря, кінч п'є воду» [5, с. 11], зникне з появою її на порозі батьківської оселі з немовлям. Цей духовно наповнений інтер'єр асоціюється з дитинством, внутрішньою чистотою, цнотливістю, і героїня в цій ситуації стає приреченою на його десакралізацію, віддалення й неповернення. «Десь у коморі, у старій скрині лежали ще малюнки без рам на домотканому полотні. Оленка відчула, що відривається не тільки від домівки, а й від цілого світу, в якому залишається її дитинство» [5, с. 11]. Його антиподом є непривітний похмурий фабричний будинок у місті, кімнату в якому Олена винайняла з подругою: «Прожитий день у маленькій кімнатці нагадував добровільне ув'язнення, коли дівчина нічого не відчувала, окрім суму за домівкою» [5, с. 12].

Зображуючи подальше життя самотньої жінки-матері, Валентина Мастерова вдається до зображення передбачуваних, на нашу думку, моделей її поведінки: компенсує дитині тепло рідної матері, терпить глумливі посмішки на свою адресу, важко працює, і разом із тим письменниця оприявнює чимало нових смислових акцентів жіночої долі в тоталітарному радянському суспільстві.

Немилосердне людське середовище, в якому існує зневажливе ставлення до жінки з позашлюбною дитиною, постає таким, що привносить різноманітні душевні травматичні ситуації. Набутий у них психотравматичний досвід породжує сумніви, екзистенційну опозицію «Я» зі світом, внутрішній герметизм: «Жила усамітненим від села життям і часом не могла досягнути, що відбувається з нею. Дивилася, ніби збоку, на себе й на людей і намагалася зрозуміти, чи правильно вчинила. І кожного разу життя підказувало протилежні відповіді. Годувала дитину, купала, прала пелюшки. Але все тільки тому, що так треба робити. А коли по кілька ночей маля не давало заснути, докоряла собі, що забрала, і ненавиділа Любу... Спочатку жевріла надія, що та одумається, повернеться й тоді для неї закінчиться ця добровільно взята на себе ганьба» [5, с. 32]. Крім цього, посилює почуття провини перед батьками, бо бачить, як мати «боляче переживає ганьбу, що увійшла у їхній дім разом із дитиною»,

бо «їй і самій боляче, але не від сорому перед людьми, а від образи, що мусить вона і її рідні переносити той сором» [5, с. 29].

Переломною подією в житті Олени став шлюб із Володимиром Мельниченком, переїзд до міста, поява надії на повноцінну родину та щасливе материнство. На момент знайомства з міським кореспондентом Олена невсипушою працею заслужила повагу в односельців, притишила рану в серці, її інтровертне душевне життя цього періоду експліковано в характеристиці «польова царівна». Стан закоханості («вона мріяла про таку любов» [5, с. 82]) став альтернативою її сірим будням, і письменниця майстерно й тонко нюансує любовні переживання героїні, подає читачам різноплановість красномовних художніх деталей. Олена спочатку «ні про що не думала, була настільки щасливою, що аж лякалася свого щастя. Поволі почала зводити до великого міста... Хотіла увібрати у себе його дух, злитися з ним, як злилася душею з рідним селом» [5, с. 92]. Ця гармонія зникає, коли в життя Володимира входить інша жінка, і він надає перевагу новим почуттям, обіцяному батьками матеріальному благополуччю. Тепер уже Олена не здавалася йому тією «польовою царівною», яка колись із гордістю показувала йому власноруч вирощений на колгоспному полі врожай, а «надто приземленою, зі своїми невдачами, чужою дитиною, наївним бажанням бачити світ іншим, ніж тим, яким він був насправді» [5, с. 107]. У цей момент і її жіноче серце вже «чітко вигукнуло чоловічу зраду, удар за ударом» [5, с. 107].

Залишившись із сином і новонародженою донькою на розпутті власної долі, героїня знаходить прихисток у чужому селі, ще в довоєнній хаті знахарки баби Степаниди. Як зазначає Стівен Джозеф, «коли людина тим чи іншим чином приймає свою долю й усі страждання, які вона із собою несе, коли вона так чи інакше несе свій хрест, вона навіть у найтяжчих умовах отримує можливість привнести у своє життя більш глибокий сенс. Вона може залишатися хороброю, зберігати гідність, піклуватися про оточуючих. А може забути в боротьбі за виживання про будь-яку гідність і тим самим опуститися до рівня тварини. Людина може або використати подаровану їй можливість, або відмовитися від шансу віднайти моральні цінності, які несе із собою складна ситуація, в яку вона потрапила» [6, с. 34].

Визначальним у характері Олени є граничний вияв співпереживання, що й зріднило її на емоційному рівні зі старою цілителькою Степанидою, яку через усамітнений спосіб життя побоювалися селяни, допомогло залікувати травматичні переживання. Письменниця художньо моделює ситуацію екзистенційного значення емоційної травми, важливості віднайдення контексту внутрішнього розуміння особистості, «емоційного прихистку», який, на думку відомого психолога Роберта Д. Столору, означає інтерсуб'єктивний контекст, що забезпечує людині стосунки, «в межах яких ... хворобливі емоційні переживання можуть бути зрозумілі, сприйняті й тим самим утримані від дисонації, артикульовані й інтегровані в структуру самості» [7, с. 105]. Сільська цілителька дає можливість Олені бути зрозумілою й почутою, а її мудрі життєві поради («не прислухайся до людського поговору», «якщо до чогось прийшла, щось вистраждала, то й не думай, що всі тебе зрозуміють чи оцінять» [5, с. 155]) помітно розщеплюють внутрішні настанови головної героїні на самотність. «Відчувала, як перейняті від Степаниди знання впливають на неї саму» [5, с. 155].

Валентина Мастерова художньо реципіє такі поняття екзистенціалізму, як внутрішній герметизм, існування особистості у ворожому середовищі. «Травма спонукає нас замис-

литися над нашими цінностями, мотивами, пріоритетами. У результаті ми нерідко відмовляємося від колишніх поглядів на життя і створюємо нові цінності, мотиви й пріоритети... той, хто зазнав негараздів, міцніше стоїть на ногах перед лицем нових труднощів, а страждання дає корисні уроки для життя», – констатує вчений-психолог С. Джозеф [6, с. 165]. Радянська дійсність пропагувала фальшиві духовні цінності, нівелювала унікальність внутрішнього світу особистості, вживлювала почуття страху. Рознарядки колгоспу на посівну, «ржаві оселедці, залежаний товар в магазині», партійні збори – маркери радянської дійсності. «Конкретні люди й цілий народ стають заручниками якогось недоумкуватого лідера, якому бракує елементарного відчуття власної нікчемності, через що летять у прірву роки й десятиліття розвитку держави або ж маленького села, безхарактерного, заляканого війнами, голодом, злидним життям» [5, с. 97]. Жінка-героїня приречена екзистенційно конфліктувати з таким руйнівним соціальним середовищем, відстоювати власну ідентичність. Село, в якому вона прожила більшу частину життя, постає як таке, що не відразу сприймає «інших», однак праця на землі, чудова природа стають важливими умовами повернення Олени до себе справжньої, надають життю нового сенсу.

Перспектива втрати посади, партійні табу значною мірою позначилися на рішенні Віктора Сергійовича покінчити життя самогубством. Він зустрівся Олені після багатьох років самотності для того, щоб «засвітилася щастям» [5, с. 189], щоб не впустила до свого серця заздрісних слів сусідки «суча дочка», бо в ньому «не було місця ні для зневаги, ні для ненависті» [5, с. 195]. Життєва доля героїні роману – приклад набуття й збереження справжньої жіночності, людяності, бо хоча й настраждалася, а залишилася, як тепер говорять про неї односельці, людиною, яка «має душу в порядку» [5, с. 191].

Помітне вміння письменниці утримувати сюжетну інтригу, читач має можливість спостерігати, як ставиться героїня до світу, що впливає на зміни в її характері, а все це, без сумніву, сприяє читабельності твору.

Висновки. Письменниця зображує складний світ жінки-матері, подає варіанти прожиття героїнею різних екзистенційних ситуацій, перманентних змін себевідчуття, переборення стану самотності, збереження високого духовного жіночого начала.

Роман Валентини Мастерової культивує світ морально-етичних цінностей, важливих для сьогодення, а окреслена в ньому життєва мудрість спонукає читачів до глибоких роздумів про важливі проблеми людського існування. Такі провідні людські інстинкти, як інстинкт життя, материнства, успішно протидіють деструктивним імпульсам і на сторінках роману синтезуються в цікаво виписаному характері головної героїні.

Перспектива подальших літературознавчих досліджень полягає в обстеженні інших ракурсів художнього світу творів письменниці, зокрема таких, як проблематика, жанрова специ-

фіка, домінантні елементи характеротворення. Все це, на наше переконання, доповнить поняття такого феномена, як жіноча проза.

Література:

1. Роздобудько І. Життя – свобода / І. Роздобудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lif.pravda.com.ua/person/2011/11/28/90110>.
2. Сиксу Э. Хохот Медузы / Э. Сиксу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2016/07/03/901>.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
4. Сизоненко О. Свята правда / О. Сизоненко // Мастерова В. Суча дочка : [роман] / В. Мастерова ; передм. О. Сизоненка. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – С. 5–6.
5. Мастерова В. Суча дочка : [роман] / В. Мастерова ; передм. О. Сизоненка. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 240 с.
6. Джозеф С. Что нас не убивает. Новая психология посттравматического роста / С. Джозеф ; пер. с англ. И. Ющенко. – М. : Карьера Пресс, 2015. – 352 с.
7. Столору Роберт Д. Травма и человеческое существование. Автобиографические, психоаналитические и философские размышления / Роберт Д. Столору ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2016. – 120 с.

Владимирова В. Н. Художественно-психологическая концепция женственности в романе Валентины Мастеровой «Сучья дочь»

Аннотация. В статье кратко анализируется художественно-психологическая рецепция женственности в романе В. Мастеровой «Сучья дочь», исследуются экзистенциальные проблемы отчуждения личности от общества, вины, ответственности, жизненного выбора, акцентируется на женской жертвенности главной героини. Писательница актуализирует мотив истинной материнской любви, морально-этических доминант, высокого смысла человеческих взаимоотношений.

Ключевые слова: женская проза, художественная рецепция, экзистенциальный выбор, концепция женственности, жизненное пространство, материнство.

Vladymyrova V. Artistic-psychological concept of femininity in the novel “The Daughter of the Bitch” by Valentyna Mastierova

Summary. In the article artistic-psychological reception of femininity in the novel “The Daughter of the Bitch” by Valentyna Mastierova is shortly analyzed, existential problems of personality alienation from society, fault, responsibility and life choice are examined, and it is also accentuated on woman’s self-sacrificingness of the main character. The authoress actualises motive of the true mother’s life, moral-ethic dominants, high meaning of human relations.

Key words: feminine prose, artistic reception, existential choice, conception of femininity, life space, maternity.

*Ворова Т. П.,
доцент кафедри іноземних мов
для соціально-економічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ ПЕРСОНАЖА В «СКАЗКЕ О МЕРТВОЙ ЦАРЕВНЕ И СЕМИ БОГАТЫРЯХ» А. С. ПУШКИНА

Аннотация. В статье рассматривается стихотворная сказка А.С. Пушкина, в которой модель поведения действующих лиц выстраивается на стандартах определенного регламентированного этикета. В произведении анализируется психотип личности персонажей, являющихся носителями специфических черт характера. Исследуется доминирующий уровень сознания, базирующийся на аристократизме; при этом определяется, что женские/мужские персонажи обладают полярными качествами.

Ключевые слова: сказка, поведенческая модель, аристократизм, психотип личности.

Постановка проблемы. Период первой половины XIX века называют золотой эпохой русской литературной сказки, занимающей особое место среди авторских произведений тех лет. В исследовательских работах особое внимание, как правило, концентрируется на внутренних связях литературной сказки с фольклорными источниками или же возможных пересечениях с другими литературными жанрами, при этом из поля зрения упускается весомость иного ракурса изучения, не вписывающегося в указанные рамки, но тесно связанного с выявлением специфических поведенческих моделей сказочных героев.

Внимание литературоведов к сказочным произведениям А.С. Пушкина периодически активизируется, т. к. пушкинская сказка в качестве объекта осмысления определенной авторской художественной концепции всегда остается привлекательной для вдумчивого ученого (М.К. Азадовский [1], В.С. Непомнящий [5], Л.В. Дереза [4], В.П. Аникин [2] и др.). Однако нам не удалось выявить исследовательские работы о пушкинских сказочных творениях, в которых анализируются особенности взаимоотношений персонажей на основе психотипа личности, поэтому, возможно, предлагаемая статья представляет определенную новизну.

Целью работы является выявление первичной основы, на которой базируются модели поведения персонажей стихотворного произведения А.С. Пушкина «Сказка о мертвой царевне и семи богатырях» с определением особенностей взаимоотношений персонажей, задействованных в повествовании.

Изложение основного материала исследования. В основу анализируемого произведения, как считает Л.М. Беленицкий, введена в описательной форме информация о хорошо узнаваемом (в рамках системы действующих лиц данной сказки) базовом психотипе личности, демонстрирующего «развитие аристократизма как уровня сознания человечества» [3, с. 252]. Аристократизм можно определить как некий идеал, базирующийся на высокой оценке человеком индивидуального «я», собственной социальной значимости и достоинства, при этом высоко ценятся благородство, утонченность и изысканность

поведения [6, с. 169]. Для носителя аристократического сознания характерным является утверждение пафоса представителя высшего общества и поддержание сословной дистанции, стремление к личностной эволюции как мерила существующих ценностей, превыше всего ценится сословная честь/достоинство, ответственное отношение к выполнению порученного дела; внимание аристократа зафиксировано на красоте окружающего мира, человека, материальных объектов и т. п.; ему изначально присуще осознание значимости социальной иерархии и поддержания соответствующего образа жизни, ориентированного на демонстрацию личных достоинств с неизменным проявлением стремления к свободе действий, красоте и славе. Сословный аристократизм и аристократизм в межличностных отношениях проявляется в особо яркой форме в анализируемой сказке.

Основные персонажи пушкинского произведения (царь, две царицы, царевна, семеро богатырей) вводятся в повествование без имен собственных, они обозначены только именами нарицательными, что дает основание для их соотношения с категорией ординарных героев. Модель поведения данных действующих лиц представляется типичной/общепринятой в семейных и социальных отношениях, иллюстрируя установившийся тип общения в бытовом и психологическом аспектах. Вполне очевиден факт незначительного влияния царя-отца на семейные дела (царица II самостоятельно принимает решение о дальнейшей судьбе падчерицы без учета мнения своего супруга); следовательно, царь-отец – не слишком весомая фигура в социальной иерархии с преобладающей ролью женщины. Он часто и длительно отсутствует дома, потому его воспринимают как гостя («гость желанный» и «долго жданный» [7, с. 634]). Его основная характеристика – «и он был грешен» [7, с. 634], что не может быть истолковано двояко: данный персонаж проявляет внимание ко многим женщинам и имеет привычку возвращаться домой под вечер (царица I его «ждет-пождет с утра до ночи» [7, с. 634]), но свою жену все-таки любит: после ее смерти «долго неутешен», выдерживая годичный траур («год прошел, как сон пустой» [7, с. 634]), после чего вступает в новый брак. В дальнейшем царь-отец в повествовании появляется только в единичной ситуации (герой выражает согласие на замужество дочери) и не оказывает заметного влияния на последующее развитие событий.

Иной психологический портрет обнаруживается у царицы I, бесконечно верной супругу: пожизненная верность как раз и является главной чертой ее характера. Несмотря на любовные похождения царя-отца («наконец воротился»), героиня самоотверженно его любит, принимая таким, как есть («день и ночь так долго жданный» [7, с. 634]), лишь одно выдает ее внутрен-

нее страдание – «тяжелешенько вздохнула» без слов упрека. Но сердце не выдерживает подобной нагрузки во взаимоотношениях с любимым, вследствие чего героиня «восхищенья не слесла / И <...> умерла» [7, с. 634].

Царица II без осуждений принимает образ жизни супруга, сделав из предшествующей ситуации полезные для себя выводы (которые привели к отсутствию детей в новом браке, т. к. молодежи важно было удержать мужа при себе, а дети могли бы служить помехой в ее великосветской жизни). Из повествования можно сделать вполне очевидное заключение, что рождение/воспитание детей было скорее социальной обязанностью, а потому внимание новой царицы целиком сфокусировано на иной цели – остаться первой и единственной красавицей, не допуская появления в своем кругу очаровательных, достойных восхищения соперниц. Действительно, у царицы II наличествуют все основания считать себя самой прекрасной: «уж и впрямь была царица: / Высока, стройна, бела, / И умом и всем взяла» [7, с. 634]. Первенство героини в области внешностных физических данных подтверждает и оккультный персонаж – говорящее зеркальце. Единственная проблема, волнующая царицу, была озвучена в постоянно повторяющемся вопросе: «Я ль на свете всех милее, / Всех румяней и белее?» [7, с. 635]. Смысл жизни данного персонажа заключается в удержании пальмы личного первенства, недостижимого для конкуренток. Следует особо отметить, что подобного рода притязания на первенство базируются на реальной основе – героиня действительно царственно красива: «Ты, конечно, спору нет; / Ты, царица (выделено нами – Т. В.), всех милее, / Всех румяней и белее» [7, с. 635]. Обратной стороной подобного положения дел является невыносимо капризный характер носителя красоты («злая», «гневная», «горда, ломлива, своенравна и ревнива» [7, с. 635]: ревнива не к грешному супругу, а к возможным соперницам по красоте среди представительниц своего же пола). Эпизод общения царицы с зеркальцем – классическое описание нарциссизма («красуясь, говорила»), при этом в процессе разговора героиней демонстрируется качественно иная поведенческая модель: «С ним одним (выделено нами – Т. В.) она была / Добродушна, весела, / С ним приветливо шутила» [7, с. 635].

Однако в жизни первой красавицы назревает нежданная драма: незаметно/«тихомолком» повзрослевшая царевна со всей очевидностью превосходит мачеху по красоте (что немаломо подтверждает неподкупно-честное зеркальце: «царевна всех милее, всех румяней и белее» [7, с. 636]) и поведенческим параметрам («нраву кроткого такого» [7, с. 635]). Это неизбежно становится объектом «черной зависти» царицы II, легко теряющей самообладание и показывающей бурный гнев, сопровождающийся соответствующей речью («Как царица отпрыгнет, / Да как ручку замахнет», «мерзкое стекло», «врешь <...> назло» [7, с. 636]); у конкурентки целенаправленно отыскиваются внешностные изъяны в качестве причины для унижения («И не диво, что бела: / Мать брюхатая сидела / Да на снег лишь и глядела», поэтому «как можно ей / Быть во всем меня милей?» [7, с. 636]). Кардинальное решение о судьбе соперницы принимается под влиянием ярко выраженной агрессии («Я в ней дурь-то успокою» [7, с. 636]), иллюстрирующей субъективность суждений данного персонажа (очевидно, что «дурь» исходит от царицы II, обрекающей на смерть невинную девушку) и демонстрирующей убежденность старшей героини в невозможности мирного сосуществования двух красавиц.

Царевна попадает в тяжелую жизненную ситуацию, т. к. служанка Чернавка, несомненно, готова к исполнению приказа об уничтожении девушки; но вместе с тем чрезвычайная опасность пробуждает дремлющие дипломатические таланты героини, описывающей такие разумные перспективы для палача («Не губи меня, девица! / А как буду я царица, / Я пожалую тебя» [7, с. 636]), что тот осмеливается предоставить жертве свободу («не убила, не связала, отпустила» [7, с. 637]), хозяйку же обманом уверяет в точности исполнения порученного дела. Целевое назначение введения данной сцены заключается в указании на значительную степень самостоятельности эпизодического персонажа, реализующего право поступать по собственному усмотрению, исходя из конкретной ситуации. Таким образом, Чернавка выполняет функции не простой служанки, а независимой в своих действиях фигуры, свободной от автоматического подчинения приказам хозяйки и потому гибко меняющей свое поведение под влиянием определенной мотивации.

Молодая царевна неожиданно для себя оказывается одна в незнакомой обстановке в лесу/в тереме загадочных богатырей. Внешний информационный пласт, касающийся пребывания героини в их доме, представляет детальную иллюстрацию этикета и тех норм поведения, которые непосредственно связаны с аристократическим образом жизни. Несмотря на юный возраст, девушка демонстрирует хорошо усвоенное знание сословного этикета, определяющего ее реакцию на окружение: это быстрота оценки интерьера (светлая горница, лавки под коврами, стол под святыми, печь с изразцовой лежанкой) и соответствия данного жилья определенным сословным стандартам и нормам («Видит девица, что тут / Люди добрые живут; / Знать, не будет ей обидно» [7, с. 637]), собственное умение героини вести дом («Все порядком убрала, / Засветила богу свечку, / Затопила жарко печку» [7, с. 638]) в сочетании с ее эстетичностью (богатыри изумляются по возвращении домой: «Что за диво! / Все так чисто и красиво» [7, с. 638]). Как представитель аристократии, царевна корректна и вежлива, не позволяя себе выйти за рамки этикета; на просьбу богатырей («Выдь и покажись, / С нами честно подружись» [7, с. 638]) выдерживает положенное время и появляется перед хозяевами только после их обещания принять «красну девицу» как «сестрицу» – этикет соблюдается ею точно/безоговорочно в целях сохранения девичьей чести в кругу мужчин.

Первоначально героиня сохраняет определенную дистанцию при общении с братьями-богатырями, что исключает проявление развязности или фамильярности по отношению к себе: «И царевна к ним сошла, / Честь хозяям отдала, / В пояс низко поклонилась; / Закрасневшись, извинилась, / Что-де в гости к ним зашла, / Хоть звана и не была. / Вмиг по речи те спознали, / Что царевну принимали» [7, с. 638]. Хорошие манеры героини и умение достойно вести себя вызывают естественное уважение у мужчин, также *по-рыцарски следующих этикету*: «Отвели они девицу / Вверх во светлую светлицу / И оставили одну, / Отходящую ко сну» [7, с. 638–639]. Обязательства с обеих сторон строго соблюдены, безопасность девушки, принадлежащей к избранному кругу, обеспечена выполнением жестких рамок поведения и канонов этикета. Весомое слово богатырей служит гарантией ее безопасности (они пообещали, что девица будет им сестрица, и честно сдержали свое слово: царевна остается девицей среди семерых «румяных усачей», хотя устоять перед обаянием статных воинов, наверное, было довольно непросто); в свою очередь, договор соблюдается и царевной, целиком принявшей на себя обязанности хозяйки-сестрицы, поддержи-

вающей быт небольшого лесного сообщества. В пушкинской сказке братья-воины символизируют воинскую аристократию, сохраняющую кодекс личной чести и храбрости, возводящих выполнение собственного долга в ранг безусловных достоинств, гарантирующих незыблемость иерархического общества. Даже в затруднительной для героини ситуации сватовства богатырей одно лишь ее упоминание о верности далекому жениху прекращает любые дальнейшие попытки ухаживания со стороны лесных братьев, все участники сохраняют взаимоотношение и тем самым избегают возможного развития конфликта на основе данной щекотливой ситуации («И согласно все опять / Стали жить да поживать» [7, с. 640]).

Выводы. Таким образом, в «Сказке о мертвой царевне и семи богатырях» А.С. Пушкина отображается модель поведения героев с уровнем личностного сознания, базирующегося на аристократизме; для женских персонажей характерна верность своим избранникам, тогда как в манере поведения мужских персонажей может наблюдаться определенная легкомысленность к семейным обязательствам.

Литература:

1. Азадовский М.К. Литература и фольклор / М.К. Азадовский. – М. : Худож. лит., 1938. – 297 с.
2. Аникин В.П. Русские писатели и сказка / В.П. Аникин // Сказки русских писателей / сост., вступ. ст. и ком. В.П. Аникина. – М. : Правда, 1985. – 672 с. – С. 3–22.
3. Беленицкий Л.М. (Свами Матхара). Технология Пути / Л.М. Беленицкий. – К. : Ника-центр, 1998. – 512 с.
4. Дереза Л.В. Русская литературная сказка первой половины XIX века : [монография] / Л.В. Дереза. – Д. : Изд-во Днепропетр. ун-та, 2001. – 140 с.
5. Непомнящий В.С. Заметки о сказках Пушкина / В.С. Непомнящий // Вопросы литературы. – 1972. – № 3. – С. 124–151.
6. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под рук. В.С. Степина, Г.Ю. Семигина. – М. : Мысль, 2001. – Т. I. – 2001. – 634 с.
7. Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: Поэма / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин. – М. : Худож. лит., 1985. – Т. 1. – 1985. – 735 с.

Ворова Т. П. Особливості репрезентації моделі поведінки персонажа в «Казці про мертву царівну та сімох богатырів» О. С. Пушкіна

Анотація. У статті розглядається віршована казка О.С. Пушкіна, в якій модель поведінки дійових осіб вибудовується на стандартах визначеного регламентованого етикету. У творі аналізується психотип особистості персонажів, які являють собою носіїв специфічних рис характеру. Досліджується домінуючий рівень свідомості, який базується на аристократизмі; при цьому визначається, що жіночі/чоловічі персонажі володіють протилежними якостями.

Ключові слова: казка, модель поведінки, аристократизм, психотип особистості.

Vorova T. The peculiarities of representation of the behavioural model of the personage from “The Fairy Tale of the Dead Princess and Seven Herculeses” by A. S. Pushkin

Summary. It is regarded the fairy tale written in verse by A. S. Pushkin in which the behavioural model of dramatic personae is grounded on the standards of the definite regulated etiquette. In the piece of writing it is analyzed the psychological type of personality among the personages representing the bearers of the peculiar features on which their character is moulded. It is investigated the dominating level of consciousness based on the aristocratism; it is defined that the female / male personages are possessed of polar qualities.

Key words: fairy tale, behavioural model, aristocratism, psychological type of personality.

Гринченко Н. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології і перекладу

Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ КАТЕГОРИЙ ПОЭТИКИ АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКИХ РОМАНОВ А. Ф. ПИСЕМСКОГО

Аннотация. В статье рассматриваются жанровые аспекты и поэтические приемы, использованные А. Ф. Писемским при создании антинигилистических романов «Взбаламученное море» и «В водовороте», которые не получили должного освещения в критике и литературоведении. Автор статьи сравнивает особенности построения сюжета и композиции, формы художественного времени и пространства, элементы интертекстуальности и их роль в структуре произведений, выявляя общее и различное в романах, формирующих единый антинигилистический курс.

Ключевые слова: жанр, поэтика, публицистичность, психологизм, топос, интертекстуальность.

Постановка проблемы. Хотя термин «антинигилистический роман» появился в работах А.Г. Цейтлина в 30-е годы XX века [7], сама концепция жанра долгое время находилась на стадии разработки. Зачастую исследования антинигилистического романа сводились лишь к рассмотрению его критического пафоса и особенностей полемики с авторами нигилистической прозы – А.И. Герценом и Н.Г. Чернышевским. В рамках подобного подхода интерпретация художественных текстов подменялась критикой их идеологической составляющей, а особенности поэтики антинигилистических романов многих писателей, в том числе и А.Ф. Писемского, оставались вне поля зрения критиков и литературоведов.

Таким образом, выбор темы исследования обусловлен отсутствием в отечественном литературоведении отдельных исследований, посвящённых детальному анализу антинигилистических романов «Взбаламученное море» и «В водовороте» как художественного феномена в русской литературе 1860–1870-х годов.

В последнее десятилетие творчество А.Ф. Писемского всё чаще становится объектом исследования. В частности, об этом свидетельствуют кандидатские диссертации В.Ю. Антышевой «Поэтика описаний в романах А.Ф. Писемского 1870-х годов: «В водовороте», «Мещане», «Масоны» (2005), Е.Н. Кругловой «Художественная позиция А.Ф. Писемского в литературном процессе 1840–60-х годов» (2008), К.Ю. Зубкова «Повести и романы А.Ф. Писемского 1850-х годов: повествование, контекст, традиция» (2011), а также докторские диссертация Л.Н. Синяковой «Проза А.Ф. Писемского в контексте развития русской литературы 1840–1870-х гг.: проблемы художественной антропологии» (2009) и Г.А. Склейнис «Русский антинигилистический роман: генезис и жанровая специфика» (2009) [1; 3; 2; 5; 6].

Однако анализ литературоведческих источников, посвящённых творчеству писателя, свидетельствует о том, что отношение к нему было и остаётся неоднозначным. Сегодня имя А.Ф. Писемского мало знакомо современному массовому читателю по одной причине: он редко издаётся. Так, роман «Взбаламученное море» не переиздавался с 1912 года, а единичные

экземпляры книги, сохранившиеся в библиотечных фондах, стали большой библиографической редкостью.

Даже в обширных монографических исследованиях творчества писателя, например, в монографии П.Г. Пустовойта «А.Ф. Писемский в истории русского романа», этому произведению отводится второстепенная роль [4]. Как правило, в процессе интерпретации романа «Взбаламученное море» основное внимание исследователей привлекало его критический пафос и образ главного героя. По сравнению с романом «Взбаламученное море», роман «В водовороте» был изучен более тщательно. Об этом свидетельствуют работы Л.А. Аннинского, Н.Н. Грузинской, А.П. Могилянско, С.Н. Плеханова, В.Л. Погребной, А.А. Рошаль, А.В. Тимофеева. Тем не менее до сих пор нет отдельного исследования, в котором бы рассматривались сходные и различные элементы жанровой структуры и категории поэтики этих произведений.

Цель статьи – сравнить характерные особенности поэтики романов А.Ф. Писемского «Взбаламученное море» и «В водовороте» с учётом контекста творчества писателя и русской литературы 1860–1870-х годов.

Изложение основного материала исследования. В антинигилистической прозе зафиксирован момент исторического перелома и обновления, в результате которых концепция «нормы жизни» подверглась переосмыслению, а ее персонажи трактовались как представители определённой социальной группы с набором зафиксированных морально-этических установок и психологических характеристик. Это обусловило типологические особенности и жанровые признаки антинигилистической беллетристики, выделенные в работах Г.А. Склейнис: публицистичность, памфлетную адресность, сочетание различных жанровых тенденций и признаков [6].

Исходя из жанровых признаков, можем констатировать, что антинигилистический роман всегда публицистичен и идеологически ориентирован, а характеры его главных героев раскрываются преимущественно через их общественную деятельность. Тем не менее в антинигилистических романах «Взбаламученное море» и «В водовороте» А.Ф. Писемский моделирует традиционную для русской литературы романную ситуацию как взаимоотношение личности, микросреды и среды. Это взаимоотношение предполагает дифференциацию персонажей в соответствии с двумя моделями мира – нигилистической и патриархальной. Взаимодействие личности с микросредой обнажает драматизм сюжетных коллизий и заостряет внимание на проблемах морального нигилизма. Таким образом, А.Ф. Писемский является продолжателем традиций классического русского романа и в своей антинигилистической беллетристике.

В художественной концепции писателя нигилизм предстаёт в трёх основных проявлениях: как комплексное политическое явление, как социальный феномен и как кризис морали. Имен-

но сфера морали становиться для автора главной сферой практической реализации нигилизма. А.Ф. Писемский исследует поведение определенного героя как результат преломления его взглядов.

Для антинигилистического романа А.Ф. Писемского «Взбаламученное море» характерны черты автобиографического, семейного, любовного и авантюрно-детективного романа, а также исторического романа и романа воспитания. Неоднородная жанровая структура произведения дополняется использованием композиционного монтажа. Кроме того, его текст насыщен различными публицистическими вставками, ему присущ богатый литературный фон. Автор активно использует прямую цитацию, аллюзии на классические произведения мировой и русской литературы, привлекает богатый подтекст и библейскую символику.

С жанровыми особенностями антинигилистической беллетристики связано четкое разделение героев-нигилистов на «идейных борцов» и «мошенников». К первой группе следует отнести Валериана Сабакеева, Елену Базелейн, Елену Жиглинскую, ко второй – Виктора Басардина, братьев Галкиных, Станислава Жуквича. Однако образы нигилистов не всегда вписываются в четкие критерии разделения. Например, к женским персонажам может быть применена более сложная схема: «идейная» или «неистовая» нигилистка, лженигилистка, жертва нигилизма.

В некоторых эпизодах романа «Взбаламученное море» присутствует запутанная детективная интрига. Так, автор описывает целый ряд преступлений и чрезвычайных происшествий: махинации с облигациями, убийство, обыск на таможне, крестьянский бунт, спровоцированный агитаторами, московские пожары. Повышенная событийность обусловлена и особенностями личности писателя, некоторыми эпизодами его биографии. В романе «В водовороте» «сенсационных» событий значительно меньше. Носителем авантюрного начала здесь является лженигилист Станислав Жуквич и некоторые персонажи, связанные с дополнительными сюжетными линиями.

Центральным композиционным приемом в поэтике антинигилистических произведений А.Ф. Писемского является прием антитезы. Различные противопоставления фигурируют в романах писателя на всех художественных уровнях текста: система персонажей, художественное время и пространство, художественная деталь и подробность. Персонажные противопоставления являются одной из особенностей, обуславливающих сюжетно-композиционное своеобразие романа «В водовороте».

В обоих романах, как и в большинстве прозаических произведений А.Ф. Писемского, особую роль играют диалоги, тогда как внутренние монологи как способ изображения внутреннего мира того или иного героя фактически отсутствуют. Характеры героев раскрываются преимущественно в действии. Указанные особенности структуры романов связаны, прежде всего, с драматическим дарованием писателя. К другим особенностям, которые детерминируются индивидуальной стилиевой манерой писателя, следует отнести тенденцию к бытоописательности, одной из форм которой является максимальная наполненность художественного пространства.

В то же время между двумя его антинигилистическими романами существуют и значительные различия с точки зрения их жанровой природы. Первый антинигилистический роман писателя «Взбаламученное море» – это текст, построенный по

биографическому принципу. Такой метод построения позволяет автору охватить большой промежуток времени, проследить влияние определенных событий на жизнь главного героя, рассмотреть изменения в его взглядах и поведении, обусловленные влиянием определенных обстоятельств.

Действие романа «Взбаламученное море» непосредственно связано с образом главного героя – Александра Бакланова. Другие персонажи в определенной мере иерархически подчинены этому образу. Каждый раз, когда Бакланов попадает в новую сюжетную ситуацию, он взаимодействует с множеством второстепенных и эпизодических персонажей, при помощи которых полнее раскрывается его характер. Однако, когда герой покидает определенный топос, сюжетные линии, связанные с этим топосом, зачастую обрываются без какой-либо развязки. Так, в романе «Взбаламученное море» не получили дальнейшего развития образы Проскриптского, Базелейн-старшей, Галкина-старшего и многих других персонажей.

По сравнению с романом «Взбаламученное море», роман «В водовороте» характеризуется небольшим количеством сюжетных линий и персонажей, а также стройной и продуманной композицией. В этих двух произведениях значительно отличаются и формы выражения авторского сознания. В нарративной структуре романа «Взбаламученное море» доминирует авторское начало, которое имеет эксплицитный характер. И в одном, и в другом романе важную роль играют не только привычные авторские комментарии и ремарки, но и нехарактерные для поэтики А.Ф. Писемского пространственные лирические отступления. Одной из уникальных форм построения романа «Взбаламученное море» является особая система внутренних заглавий. С её помощью в произведении создаётся сюжетная перспектива и реализуется функция проспекции. Внутренние заглавия помогают закрепить своеобразную архитектурную модель антинигилистического романа, как бы «примиряя» бытоописательность и широту авторского фокуса в изображении современного ему общества с полемическим и сатирическим началами.

Роман А.Ф. Писемского «В водовороте» отличается от романа «Взбаламученное море» тем, что в его построении наблюдаем возвращение к более традиционной романной форме и линейному разворачиванию сюжета, фактическое отсутствие элементов монтажного начала. Негативные критические отзывы о романе «Взбаламученное море» сильно повлияли на писателя, что привело к отказу от дальнейших экспериментов с формой и содержанием. Если для первого антинигилистического романа А.Ф. Писемского характерны панорамность изображения, широкий охват действительности, обилие различных топосов и локусов, множество действующих лиц и сюжетных линий, то роман «В водовороте» можно назвать произведением камерным, поскольку его действие происходит в ограниченном количестве топосов с участием небольшого количества ключевых персонажей.

В романе «Взбаламученное море» перед читателем предстаёт фактически вся Российская империя периода 1860-х годов, во всём своём географическом и сословном многообразии. Кроме того, действие многих эпизодов романа происходит в европейских странах – Франции, Германии, Швейцарии, Великобритании. Особую роль в построении первого антинигилистического романа писателя играет описание различных исторических событий, например, оглашение манифеста Александра II об отмене крепостного права или упоминание о зна-

менитых петербургских пожарах. И, хотя в некоторых частях произведения конкретный исторический фон, столь важный для романа «Взбаламученное море», отходит на второй план, на смену ему приходят личные переживания героев.

В романе «В водовороте» пространственные перемещения героев крайне ограничены. В некоторых главах автор рисует сюжетные ситуации, основанные на мотивах приезда и отъезда, при этом описания самих путешествий в тексте романа отсутствуют. Например, писатель не описывает детали поездки за границу княгини Григоровой и Миклакова. Это произведение можно с полным правом назвать «городским романом», поскольку ключевую роль в его построении играют топосы и локусы, связанные с двумя столицами – Москвой и Петербургом. Если в романе «Взбаламученное море» основным способом пространственной организации произведения является использование бинарных оппозиций «столица – периферия» и «Россия – заграница», то в романе «В водовороте» автор стилизует пространственные образы двух столиц.

Разделение героев на главных и второстепенных в романе А.Ф. Писемского «В водовороте» в некоторых эпизодах имеет условный характер. Если в начале произведения главным героем является князь Григоров, то впоследствии автор сосредотачивает своё внимание на образе Елены Жиглинской. Важное место в построении произведения занимают описания чувств и переживаний княгини Григоровой, которые усиливают психологический характер романа. Таким образом, автор полностью отходит от характерного для романа «Взбаламученное море» биографического принципа изложения событий и метода обрисовки одного главного героя. Композиция романа «В водовороте» лишена центрированности. Главный герой уже не занимает центральное место в системе персонажей, и они не подчинены ему иерархически. Благодаря этому действие произведения разворачивается сразу на нескольких уровнях, которые не всегда прямо связаны с главными героями.

В романе «В водовороте» характеры главных героев раскрываются во всей полноте при помощи таких традиционных приёмов, как поступки, диалоги, внутренние монологи, предыстория, исповедь и т. д. В этом произведении образ эмансипированной женщины-нигилистки претерпевает эволюцию. Если в романе «Взбаламученное море» этот персонаж производит комическое впечатление, то в романе «В водовороте» тип нигилистки в лице Елены Жиглинской перерастает в фигуру трагического масштаба. В целом нигилизм в романе «В водовороте» лишён карикатурных черт, в нём нет той памфлетности, которой был насыщен роман «Взбаламученное море», а изображение нигилизма не сводится только к его осуждению и едкой иронии. Следует признать, что и в данном произведении А.Ф. Писемский не отказался от сатирических приёмов изображения действительности, но использованы эти приёмы в основном для обрисовки второстепенных персонажей Николая Оглоблина, мадам Петицкой, доктора Елпидифора Мартыныча и других. Все они являются выразителями традиционного уклада жизни и христианско-патриархальной модели мира.

Выводы. Романы А.Ф. Писемского «Взбаламученное море» и «В водовороте» – полижанровые образования, в структуре которых важную роль играет антинигилистическая тематика и проблематика. Им присущ целый ряд поэтологических черт: памфлетная адресность, усиленная событийность, пу-

блицистичность, психологизм, синкретизм, беллетристическое начало. Особенности воплощения современной писателю эпохи сближают антинигилистическую прозу А.Ф. Писемского с жанром исторического романа. Но, несмотря на несомненную эстетическую ценность этих произведений, они продолжают оставаться малоизученными и незаслуженно забытыми. Именно поэтому анализ антинигилистического дискурса в романах А.Ф. Писемского «Взбаламученное море» и «В водовороте» имеет перспективы для дальнейших исследований.

Литература:

1. Антышева В.Ю. Поэтика описаний в романах А.Ф. Писемского 1870-х годов: «В водовороте», «Мещане», «Масоны»: дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / В.Ю. Антышева. – Йошкар-Ола, 2005. – 224 с.
2. Зубков К.Ю. Повести и романы А.Ф. Писемского 1850-х годов: повествование, контекст, традиция : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / К.Ю. Зубков. – СПб., 2011. – 250 с.
3. Круглова Е.Н. Художественная позиция А.Ф. Писемского в литературном процессе 1840–60-х годов : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е.Н. Круглова. – Иваново, 2008. – 24 с.
4. Пустовойт П.Г. А.Ф. Писемский в истории русского романа / П.Г. Пустовойт. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 270 с.
5. Сняжкова Л.Н. Проза А.Ф. Писемского в контексте развития русской литературы 1840–1870-х гг.: проблемы художественной антропологии : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Л.Н. Сняжкова. – Томск, 2009. – 45 с.
6. Склеинис Г.А. Русский антинигилистический роман: генезис и жанровая специфика : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Г.А. Склеинис. – Магадан, 2009. – 39 с.
7. Цейтлин А.Г. Сюжетика антинигилистического романа / А.Г. Цейтлин // Литература и марксизм. – 1929. – Вып. 2. – С. 33–74.

Грінченко Н. О. Порівняльний аналіз основних категорій поетики антинігілістичних романів О. Ф. Писемського

Анотація. У статті розглядаються жанрові аспекти й поетикальні прийоми, використані О.Ф. Писемським під час створення антинігілістичних романів «Взбаламученное море» і «В водовороте», що не були достатньо висвітлені в критиці та літературознавстві. Авторка статті порівнює особливості побудови сюжету й композиції, форми художнього часу і простору, елементи інтертекстуальності та їх роль у структурі творів, виявляючи спільне й відмінне в романах, що формують єдиний антинігілістичний дискурс.

Ключові слова: жанр, поетика, публіцистичність, психологізм, топос, інтертекстуальність.

Grinchenko N. The comparative analyses of poetical categories in A. Pisemskiy's antinihilistic novels

Summary. In the article provided the genre aspects and poetical categories, used by A. Pisemskiy while creating his antinihilistic novels *The Heavy Seas* and *In the Whirl* are considered, especially those which did not receive full attention in critique and literature studies. The article's author compares and contrasts the peculiarities of plot and composition constructing, artistic time and space forms, intertextual components and the role within the novel's framework, forming the unified antinihilistic discourse.

Key words: genre, poetics, publicity, psychological elements, topos, intertextuality.

*Гурдуз А. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

*Кирилова Д. В.,
студентка
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

РОМАНИ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ: ЛОГІКА ЗВ'ЯЗКУ

Анотація. У статті вперше висвітлено логіку внутрішнього взаємозв'язку романів Олени Печорної, своєрідність відлуння в них творчості М. Коцюбинського. Основними при цьому постають питання ідейно-тематичного перегуку романів письменниці, ролі в її прозі всезагального системного уособлення природних явищ, об'єктів, абстракцій, а також інших факторів формування міфопоетичної парадигми.

Ключові слова: мотив, образ, концепт, міфопоетика, тілоцентризм, навіювання, психологізм, традиція.

Постановка проблеми. Продуктивне вивчення української жіночої прози (С. Філоненко, Ю. Кушнерюк, Г.-П. Рижковою, Н. Герасименко та ін.) свідчить як про органічність цієї гілки вітчизняної літератури в західній мистецькій традиції, так і про певну (пряму чи опосередковану, переважно в розрізі художньої рецепції) залежність від останньої. Очевидно також те, що захоплення в студіях цього художнього масиву питаннями гендерного плану, міфопоетики тощо водночас дещо затінує й подекуди заміщує необхідні тут роботи з проблем поетики, наратології, загалом традиції й новаторства, і це, у свою чергу, не сприяє комплексності, а отже, адекватності осягнення української жіночої літератури, хоча саме в ній особливо в найпродуктивніший її період кінця ХХ – початку ХХІ ст. можливе закладення принципів нової парадигми розвитку української культури як такої [1, с. 72].

Помітні в сучасній вітчизняній жіночій прозі романи Олени Печорної, яка, дебютувавши 2010 р., уже у 2012 р. увійшла до двадцятки найуспішніших українських письменників за версією журналу «Фокус» [2]. Попри визнання її книг, творчості Олени Печорної присвячені одиничні й переважно аспектні розвідки (концепт пам'яті в «Грішниці» розглядає В. Владимиrowa, контекстно роман 2010 р. проходить у статтях Г. Швець і О. Архіпової; «Кола на воді» 2013 р. задовольняються рецензіями (на зразок роздумів О. Герасименко), а «Фортеця для серця» 2013 р., крім того, коментована в аналітичному огляді жіночої прози Н. Герасименко [3, с. 60]). Пропонована студія є продовженням єдиного системного дослідження романістики Олени Печорної А. Гурдуза, де на тлі панорами жіночої романістики України початку ХХІ ст. простежується художня природа визначальної для творів письменниці мотивики в контексті міфопоетики і крізь призму традиції й новаторства [1; 4].

Романи Олени Печорної виділяються в масиві української прози початку ХХІ ст. увагою письменниці до художнього слова (прикметна їх стилістика [2]), спробою мистецької автономії; їх системне прочитання демонструє вдосконалення творчої манери авторки й певну відстороненість від поширених у сучасній масовій літературі сюжетних шаблонів (останнє не мож-

на сказати, однак, про «Фортецю для серця» [3, с. 60]), а також особливий внутрішній зв'язок між творами мисткині та оригінальне продовження нею традицій української літератури.

Мета статті – вперше здійснюване висвітлення логіки вказаного зв'язку романів Олени Печорної, а також своєрідності відлуння в них таланту ключового для творчості О. Печорної автора – Михайла Коцюбинського. Основними при цьому є питання: а) ідейно-тематичного перегуку романів письменниці; б) своєрідності її звертання до творчості великого Сонцепоклонника. Останнє вбачаємо досить актуальним не тільки через важливість вивчення системності розвитку національної літератури: актуальне дослідження «школи» М. Коцюбинського в сучасній науці успішно триває, проте охоплює літературний процес лише по 1990-ті рр. [5, с. 340–528], спробу часткового заповнення цієї лакуни вже стосовно початку ХХІ ст. намагаємось зробити ми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найтісніший внутрішній зв'язок виявляють романи Олени Печорної «Грішниця» і «Кола на воді». В об'єктиві першого з них – образ стражденної жінки, жертви сучасного соціуму: позбавлена дитинства, Лариса пізнає бідність, звалтування, смерть сестри, зраду матері, проходить вимушену проституцію для рятування сина, шантаж і смертельну хворобу. Прагнення письменниці засудити різноманітні вияви соціального зла, а також підкреслити неможливість для героїні іншого виходу зі скрутного становища зумовлює концентрацію в житті Лариси всіх можливих для жінки бід і сприяє створенню ситуації т. зв. особистого катастрофізму. При цьому, однак, мінорне нагнітання не викликає враження штучності [4, с. 50]. У мелодраматичному детективі «Кола на воді» проблемно-тематичний комплекс «Грішниці» підтримано, але центром уваги стає вже психологія чоловіка-бадька (Анатолія Кравченка), маленьку доньку якого (Оксану) утопили в міському озері і який розшукує вбивцю. Власне детективний складник у книзі виражений слабо, тому, попри жанрову віднесеність, твір органічний первісній парадигматичній спрямованості романів О. Печорної.

Твори О. Печорної містять міфопоетичні парадигми мозаїчного типу (за винятком «Фортеці для серця», в тексті якої бачимо відповідний лінійний елемент [3, с. 60]) і достатньо самобутні на цьому рівні організації порівняно з масивом жіночої романістики кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. [1, с. 72]. Відчутне в них ірраціональне аранжування наявне не стільки на сюжетно-образному рівні, скільки в плані певного почуттєвого навіювання читачу. Такому ефекту сприяють характерні для манери О. Печорної виражена тілесність (навіть тілоцентризм [4, с. 52]) і тенденція до всезагального системного уособлення природних явищ, об'єктів, абстракцій тощо. У результаті си-

стема персонажів у книгах письменниці специфічно розширюється: так, у «Колах на воді» статус персонажа по праву належить і **спеці** («задоволено посміхнулась і пішла обійматись із запиленим містом» [6, с. 101], «шоковано закліпала очима» [6, с. 112] і под.), і **ночі** («ніч безсоромно цілувалась з небом...» [6, с. 77]), й **озеру** («озеро дивилося... широко розплющеними зінцями квітів і мріяло» [6, с. 58], «схоже, озеро скликає гостей» [6, с. 108]); окремим же, титульним, образом стає вода, поетика якої ніби підкорює собі текст [1, с. 73], вона «жива», «все відчуває» [6, с. 271], «геніальний слухач» [6, с. 102], має «голос» [6, с. 187], співає [6, с. 24], «застигла й навіть не дихає» [6, с. 58], «пам'ятає біль» [6, с. 108], здійснює помсту [6, с. 271].

Таке «оживлення» в прозі авторки природних явищ, об'єктів і под. можна співвіднести з рисою психологічного імпресіонізму М. Коцюбинського (пригадаймо ті ж Ниви у червні, Сонце, Людське горе, Утому, Залізну руку города в його «Intermezzo»), однак тексту О. Печорної тут дещо не вистачає легкості, невимушеності слова великого Сонцеклонника. Побічний ефект названого почуттєвого навіювання – посилену сентиментальність тексту О. Печорної – сучасний критик оцінює негативно [7]. Прикметно, що, констатуючи прийом оживлення явищ природи у творах письменниці, Н. Герасименко називає його «визначальною ознакою» стилю О. Печорної [3, с. 60], тимчасом як для О. Герасименко це швидше недолік [7].

На зв'язок зі спадщиною М. Коцюбинського вказують і деякі інші художні рішення письменниці: скажімо, спосіб передачі в «Колах на воді» думок героя, який перебуває в стані граничного нервового напруження: дізнається про загибель доньки [6, с. 13] і намагається покінчити із собою [6, с. 24]. Названі сцени, очевидно, відсилають до тексту «Цвіту яблуні» М. Коцюбинського, і це відлуння новели великого майстра в романі (та й в інших творах О. Печорної) системне. Важливий образ такої «ідентифікації» в романі «Грішниця», скажімо, специфічно піднесений концепт цвіту яблуні. Так, у розмові про діда Федора подано роздуми про квітку яблуні, «схожу на життя», а смерть персонажа описана символічно: «Ще одна пелюстка опустилася прямо на долоню старенького – туди, де лінія життя обривається» [8, с. 262]. Пригадуються слова героя новели М. Коцюбинського про його померлу доньку: «Цвітуть яблуні. [...] Я машинально зриваю цвіт яблуні... Рожеві платочки од грубого дотику руки обсіпаються і тихо падають додолу. Хіба не так сталося з життям моєї дитини?» [9, с. 174].

Роздуми про цвіт і плід яблуні не дають спокою й герою «Кіл на воді» Анатолію Кравченку, Леся ж у «Фортеці для серця» має «яблуню-подружку», й так само тут акцентовано символізм і завітлого дерева, і його плодів. Цвіт яблуні як образ-символ новели М. Коцюбинського відлунує в романах Олени Печорної, отримуючи так своєрідне продовження, розвиток, причому ключове положення тут сформульоване в репліці діда Федора з «Грішниці»: «...з гілки має обриватися стиглий плід, а не квіти» [8, с. 228] (до речі, за «Грішницю» О. Печорна нагороджена Чернігівською обласною літературною премією імені М. Коцюбинського).

Формуванню міфопоетичної парадигми романів О. Печорної сприяє, крім іншого, властиве їй манері бінарноопозиційне вибудовування художньої канви творів. Саме в такий спосіб увиразнений образ пекла на землі у «Грішниці», який переходить і в наступні «Кола на воді». У дебютній книзі авторки героїня постає як ангел, залишений у не належному для нього

місці – пеклі [8, с. 20] – і змушений іти дорогою страждань. У «Колах на воді» ж амбівалентність стихії води корелює з відповідною суперечливістю семантики образу сонця і його метафоричного продовження – концепту спеки – та зумовлена положенням, що люди винні в перетворенні раю природи на пекло: «Рай знишили вже за годину» [6, с. 13]. Ключовим в означеному контексті стає концепт гріха, який, до слова, для книг О. Печорної є одним із основних і підґрунтя якого, наголошує авторка, закладається часто в дитячих роках; останнє як складник теми «втраченого» дитинства також стає знаковою темою для творчості М. Коцюбинського і його мистецьких послідовників [5, с. 531] (показові тут постаті Романа в «Грішниці» і Віктора Горицьвіта в «Колах на воді»). Гріх і зумовлені ним душевні страждання логічно призводять до каяття, що в аналізованому художньому просторі асоціюється й пов'язано з мотивом повернення. Характерно, що коли в «Грішниці» шлях повернення в широкому сенсі проходить героїня [4, с. 50], то в «Колах на воді» до себе справжнього, до вічних цінностей, духовного відродження (а сюжетно – і до першої дружини) повертається герой, чоловік. Жіноче начало («я») в прозі письменниці завжди домінує. Своєрідно компенсують зміщення з першого плану власне жіночої постаті в «Колах на воді» зображення героя надчуттєвим; домінантність концепту води, осмисленого і як символ першооснови, жіночого начала (продуктивний тут і аналіз у психосексуальній площині); продовження розмови про важку долю жінки в соціумі й пов'язані з цим проблеми (скажімо, тема абортів згадана в контексті розповіді Валі про трагедію її життя, коли обманута жінка після операції ледь не вчинила самогубство: «Почувалась розчавленим овочем, з якого безжально вишкребали серцевину» [6, с. 147]). Прикметно, що коли в романі 2010 р. героїня Лариса топить свій щоденник в озері, символічно ховаючи так і душевний біль минулого, то в «Колах на воді» герой фактично пізнає душу утопленої в озері доньки за її щоденником.

Висновки. Пов'язаність романів Олени Печорної виявляється, як бачимо, на різних рівнях. Помітні однотипна в деталях поведінка її героїв (безвідносно до їхньої статі) у подібних ситуаціях, цілком схожі описи їхніх реакцій, моторики, структури реплік (риторична насиченість у граничних ситуаціях) тощо (скажімо, і магір у «Грішниці»), і батько в «Колах на воді» подібно переживають у певний час ілюзію фізичної близькості їхніх дітей).

Аналіз прози Олени Печорної засвідчує системний взаємозв'язок її романів та еволюцію стилю авторки, запорукою успіху якої є синтез української літературної традиції і власних новаторських спроб. Суголосно сучасному досліднику мистецької «школи» М. Коцюбинського стверджуємо, що формування нарративної стратегії Олени Печорної пов'язане з нарративною логікою прозописьма М. Коцюбинського [5, с. 533], письменниця перебуває в його силовому полі, що, як і в разі з хронологічно ранішими послідовниками великого майстра слова (передовсім Є. Гуцалом, В. Дроздом, Р. Іванчуком, Вал. Шевчуком), впливає на стиль, збагачує мистецьку палітру мисткині [5, с. 535]. Подальше системне вивчення прози Олени Печорної є, безумовно, перспективним щодо бачення власне творчого зростання українського митця ХХІ ст., тенденцій розвитку новітньої національної жіночої прози, розуміння підтримки і трансформації художньої традиції, «школи» в художньому просторі ХХІ ст.

Література:

1. Гурдуз А.І. Концепт води в романі Олени Печорної «Кола на воді» / А.І. Гурдуз // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 39. – С. 72–75.
2. Печорна О. «Краще «фільтрувати» мову і мати внутрішню цензуру» : інтерв'ю / О. Печорна // Чернігів-інфо. – 2013. – 15 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 4ernigiv.info/strichka/2024-pismennicya-olena-pechorna-krasche-fltruvati-movumati-vnutrshnyu-cenzuru.html.
3. Герасименко Н. Жіноча література: чи справді «рожева»? / Н. Герасименко // Слово і Час. – 2015. – № 3. – С. 56–69.
4. Гурдуз А.І. Мотив сходження в романі Олени Печорної «Грішниця» / А.І. Гурдуз, К.Б. Барковська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – Вип. 36. – С. 50–53.
5. Меншій А. «Напоєні красою слів твоїх...»: «школа» М. Коцюбинського в українському постімпресіонізмі : [монографія] / А. Меншій. – Миколаїв : Іліон, 2016. – 580 с.
6. Печорна О. Кола на воді / О. Печорна ; передм. Г. Пагутяк. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 288 с.
7. Герасименко О. Про що мовчить вода? / О. Герасименко // Всі книги. – 2013. – 3 вересня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : vsiknygy.net.ua/shcho_pochytati/30596.
8. Печорна О. Грішниця / О. Печорна ; передм. М. Іванцової. – 2-е вид., стереотип. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 288 с.
9. Коцюбинський М. Твори : у 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973–1975. – Т. 2 : Повісті, оповідання (1897–1908). – 1974. – 384 с.

Гурдуз А. І., Кирилова Д. В. Романи Елены Печёрной: логика связи

Аннотация. В статье впервые освещены логика внутренней взаимосвязи романов Елены Печёрной, своеобразие отзвука в них творчества М. Коцюбинского. Основными при этом становятся вопросы идейно-тематической переклички романов писательницы, роли в её прозе всеобщего системного олицетворения природных явлений, объектов, абстракций, а также других факторов формирования мифопоэтической парадигмы.

Ключевые слова: мотив, образ, концепт, мифопоэтика, теллоцентризм, суггестия, психологизм, традиция.

Gurduz A., Kirilova D. The Novels by Olena Pechorna: Logic of Connection

Summary. In this article the logic of inner interconnection of the novels by Olena Pechorna and the originality of the echo of the artistic work by M. Kotsiubynsky in them are investigated for the first time. The main in this context become such questions: the ideological-thematic roll-call of the writer's novels, the role in her prose of the total system personification of nature phenomena, objects, abstractions and the other factors of formation of the mythopoetical paradigma too.

Key words: motive, image, concept, mythopoetics, body-centrism, suggestion, psychologism, "school", tradition.

*Долгая Е. А.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры гуманитарных наук
Харьковского национального фармацевтического университета*

*Филянина Н. Н.,
доцент, заведующая кафедрой гуманитарных наук
Харьковского национального фармацевтического университета*

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОВЕСТИ Н. В. СТАНКЕВИЧА «НЕСКОЛЬКО МГНОВЕНИЙ ИЗ ЖИЗНИ ГРАФА Z***»

Аннотация. Статья посвящена исследованию жанрового своеобразия повести Н.В. Станкевича «Несколько мгновений из жизни графа Z***». Не обладая большими художественными достоинствами, повесть Н.В. Станкевича отразила душевное состояние автора. Образ главного героя неотделим как от образа самого Н.В. Станкевича, так и от образа лирического героя Н.В. Станкевича. Повести Н.В. Станкевича присущи черты романтической повести.

Ключевые слова: жанровое своеобразие повести, образ лирического героя, романтическая повесть.

Постановка проблемы. В русской литературе 30-х годов XIX века наиболее распространенным и популярным жанром в читательских кругах становится повесть. Наиболее весомый вклад в разработку вопроса о жанровой сущности повести сделал В.Г. Белинский. В статье «О русской повести и повестях г. Гоголя («Арабески» и «Миргород»)», опубликованной в 1835 году в «Телескопе», критик подчеркивает широкое распространение повести, которую, по его словам, «теперь все пишут и все читают» [1, с. 271]. Вслед за Н.И. Надеждиным В.Г. Белинский определяет повесть как «распавшийся на части, на тысячи частей, роман» [1, с. 271].

В.Г. Белинский полагает, что повесть способна отобразить жизнь со всех точек зрения, «ее форма может вместить в себе все, что хотите, – и легкий очерк нравов, и колкую саркастическую насмешку над человеком и обществом, и глубокое таинство души, и жестокою игру страстей» [1, с. 271–272]. В широком распространении повести критик видит «отражение духа времени, отклик на насущные задачи современности» [2, с. 405]. По его мнению, «если есть идеи времени, то есть и формы времени» [1, с. 276]. Такой формой времени явилась повесть. К жанру повести обращается и Н.В. Станкевич.

Творчество Н.В. Станкевича-прозаика представляется важным и интересным как творчество человека, который был одним из умственных центров своего времени. Духовная значимость его личности стимулирует интерес к его литературному наследию.

Проведенный анализ критической литературы последних лет свидетельствует о том, что прозаические произведения Н.В. Станкевича не были предметом специального изучения. Творческое наследие Н.В. Станкевича исследователи рассматривали в контексте его личного влияния на современников, его вклада в распространение немецкой идеалистической философии в России 1830-х годов, а также изучения поэтического творчества членов кружка Н.В. Станкевича.

Повесть Н.В. Станкевича признана исследователями относительно слабой. Исследователи, обращавшиеся к прозаическому творчеству Н.В. Станкевича (П.В. Анненков [3], А.Л. Волынский [4], Л.Я. Гинзбург [5], М.Я. Поляков [6], П.А. Мезенцев [7], С.И. Машинский [8], З.А. Каменский [9], Г.Г. Елизаветина [10]), подчеркивают автобиографичность этого произведения.

Исследователи полагают, что повесть Н.В. Станкевича отразила раздумья автора о своей будущей судьбе, а также всю его жизнь, его духовный облик, мысли, переживания, поиск жизненного пути, равно как и характерные приметы эпохи: душевную раздвоенность, неудовлетворенность, тоску, рефлексию. Отметим, что Л.Я. Гинзбург называет эту повесть повестью о рефлексии, сводящей в могилу высокоодаренного и благородного юношу. М.Я. Поляков подчёркивает автобиографический характер повести «Несколько мгновений из жизни графа Z***», отразившей восприятие автором жизни с радостной, праздничной стороны. П.А. Мезенцев, полемизируя с М.Я. Поляковым, отметил, что в автобиографической повести Н.В. Станкевича отражено презрение к «свинскому» счастью самодовольных дворян и чиновников. С.И. Машинский называет рассматриваемую повесть плодом размышлений автора о том, «какими путями возможно включение человека в сферу активной жизнедеятельности» [8, с. 40]. З.А. Каменский пишет, что повесть Н.В. Станкевича, как и его ранние стихи, содержит критическое отношение к «свету». Г.Г. Елизаветина рассматривает повесть «Несколько мгновений из жизни графа Z***» в контексте духовных исканий Н.В. Станкевича.

Таким образом, проанализировав критическую литературу, можно прийти к выводу, что повесть не была рассмотрена в широком литературном контексте и не была подвергнута целостному литературному анализу.

Целью статьи является осуществление исследования жанрового своеобразия повести Н.В. Станкевича «Несколько мгновений из жизни графа Z***». Кроме того, данное исследование будет способствовать формированию более полного представления о литературном процессе 1830-х годов, так как творчество Н.В. Станкевича – характерная страница русского романтизма этого периода.

Изложение основного материала исследования. В письме своему другу Я.М. Неверову от 24 апреля 1834 года Н.В. Станкевич сообщает: «Я начал писать повесть. Надеюсь скоро кончить и пришлю тебе» [11, с. 285]. В том же году он публикует свою повесть в «Телескопе» под псевдонимом Ф. Зарич. Публикация повести не прошла незамеченной: в статье А.А. Краевского «Обозрение русских газет и журналов за

первую половину 1834 года», помещенной в «Журнале министерства народного просвещения» за октябрь 1834 года, подчеркивается, что в повести «видны высокий идеальный характер и теплота поэтического чувства» [12, с. 145].

Богатая философская проблематика произведения Н.В. Станкевича позволяет назвать его философской повестью, главный герой которой не представляет собой саморазвивающийся характер, его образ является выражением авторских размышлений. Основная мысль, которую Н.В. Станкевич развивает в своем произведении, – поиск путей постижения истины.

Повесть Н.В. Станкевича носит автобиографический характер. Основные вехи жизненного пути Z***, главного героя повести, совпадают с биографией самого автора: детство в деревне, переезд в Москву, поступление в Московский университет. Интересен тот факт, что дальнейшие события жизни графа – неудавшаяся попытка реализовать себя в практической деятельности, болезнь, подтачивающая физические силы, отъезд за границу, лечение, безвременная смерть на чужбине – предвосхищают будущее автора повести. Примечательно и чисто внешнее сходство автора со своим героем: высокий рост, хорошее сложение, черные волосы. Но гораздо важнее сходство их духовного облика (пылкая, возвышенная душа, способная «ко всем сильным ощущениям» [13, с. 68], открытый характер, мягкая и деликатная натура, чуждая грубому и меркантильному «свету»), совпадение этапов духовной биографии (жажда познания, поиски истины, приведшие к философскому скептицизму, потребность в общественно-полезной деятельности, готовность к «святому подвигу» во имя человечества, любовь к искусствам). Это сходство духовного развития автора и героя повести определяет итоговый характер произведения, ставшего «завершением определенного этапа исканий Станкевича» [13, с. 15].

В основе сюжета повести лежит история жизни графа Z***, молодого человека, стремящегося к познанию истины. То обстоятельство, что его детские и отроческие годы прошли в имении отца, в деревне, вдали от мирской суеты, «спасло в нем многое: мелкие, ничтожные побуждения светского юноши были ему незнакомы; он не умел отделять слов от мыслей, в детстве не разыгрывал мужа, в юности – старца; не стыдился чувствовать, верить; не посягал на религию из приличия и не молился из слабости» [13, с. 68]. Выросший на лоне природы, он считал ее своей наставницей, воспринимал ее как разумную и любящую, «свыкся с нею, сочувствовал ей» [13, с. 68].

В 15 лет Z*** переезжает в Москву. Здесь он оказывается лицом к лицу со светским обществом, в первый раз испытывает «неприятную борьбу с жизнью» [13, с. 68]. Появившись в обществе, молодой Z*** «поступает на мытарства»: ему приходится выдерживать «атаку» дядюшек и тетюшек, испытующие взгляды кузин, бахвальство кузенов. Этот суетный мир был чужд графу, но ему пришлось научиться, если не лицемерить, то, по крайней мере, скрывать свои чувства, «двусмысленной улыбкой (он должен был с ней познакомиться) подавляя в себе удивление и досаду...» [13, с. 68]. Однако оставить этот мир он не мог, ибо для этого ему пришлось бы уехать из Москвы, что означало для него отказ от всех «радужных надежд». Надежды эти были «не кресты, не чины, не блистательное положение в обществе: нет! душа его жаждала познаний...» [13, с. 68–69].

В Москве он надеялся «удовлетворить святому стремлению к истине...» [13, с. 69], мечтал обрести здесь наставников и единомышленников, чтобы «заключить с ними союз братства и рука в руку переплыть житейское море...» [13, с. 69]. С душой,

доверчивой и открытой миру, он тянулся к людям, но они не поняли его душу, не протянули ему руку дружбы. Обманутый в своих лучших надеждах, он начал презирать этот мир. Ощущая себя выше «толпы», он с улыбкой «вмешался» в нее и вступил на «паркетное поприще», чтобы поближе познакомиться с женщинами – созданиями, которым, по его мнению, «природа определила представлять на земле красоту и любовь» [13, с. 69]. Но и здесь его постигло разочарование: реальные женщины не соответствовали его идеалу.

Во время обучения в университете граф находит людей, близких ему по духу (как и Н.В. Станкевич, вокруг которого в 1831 году, на втором году его обучения в университете, собрался кружок молодых людей, известный в истории русской литературы и культуры как кружок Н.В. Станкевича). Появился у него и верный, преданный друг Мануил (прототипом которого был, очевидно, Я.М. Неверов, ближайший друг Н.В. Станкевича). По окончании университета Мануил (как и Я.М. Неверов) переехал в Петербург, граф же (как и Н.В. Станкевич) остался в Москве, лишившись дружеской поддержки.

Без друга ум Z***, «не останавливаемый в своем стремлении, страшно начал работать» [13, с. 70]. Граф, не щадя своих сил, стремился постичь истину. В уме графа «система за системой созидалась и разрушалась...» [13, с. 69]. Сам Н.В. Станкевич обращался к изучению различных философских систем, изучал Шеллинга, Канта, Фихте, Гегеля и Фейербаха.

Граф Z*** искал в науке, по мнению П.В. Анненкова, «дополнения неумолкающим требованиям чувства...» [3, с. 95]. Ему возражает Ю.В. Манн: «Нет, наука и искание истины – главный пафос этого характера» [14, с. 194]. Нельзя с этим не согласиться. Граф, как и Н.В. Станкевич, начинает сомневаться в могуществе своего ума, в возможности постижения истины, «все утешительное каждой системы гибло без возврата, а леденящие сомнения все умножались!» [13, с. 70]. Кроме того, Z*** не мог примирить свое стремление к истине с потребностью в вере и любви.

Чтобы разрешить волнующие его вопросы, он сначала обращается к метафизике (вспомним, что самим Н.В. Станкевичем в 1833 году в форме двух писем философского характера написана статья «Метафизика»), затем к изучению истории (которой Н.В. Станкевич усиленно занимался в первый послеуниверситетский год и которую он рассматривал как философскую задачу), религии и искусств. Но все это не смогло заполнить пустоту в его душе, «червь точил сердце» [13, с. 70].

Граф по-прежнему любил природу. Однако «немая красота» уже не могла удовлетворить его. Душа его жаждала сочувствия, понимания, взаимного чувства. Для того чтобы «успокоить» душу, граф решает посвятить свою жизнь практической деятельности, «занять значительное место в обществе, быть на нем олицетворенно справедливостью, водворять вокруг себя благо...» [13, с. 71]. Сам Н.В. Станкевич также испытывал острую потребность в деятельности.

Граф старательно готовится к «подвигу» честной и трудной деятельности, служению истине, людям и родине. Свершение этого «подвига» становится для него отныне смыслом всей его жизни (как и для самого Н.В. Станкевича, мечтавшего, впрочем, совершить свой «подвиг» в сфере отвлеченной мысли, ибо «рылеевское понятие о гражданском подвиге чуждо пассивной и мечтательной натуре Станкевича и не согласовалось с его идеалистическим отношением к действительности» [15, с. 73]). Z*** отправляется за границу, где изучает природу

человеческих и общественных отношений. Вернувшись в Россию, он с воодушевлением вступает на новое для него поприще (где именно он трудился и какую должность занимал, автор повести не уточняет). Однако состояние его здоровья, которое ухудшалось из-за «болезни души», вынуждает его (как и Н.В. Станкевича) оставить свои обязанности и по совету докторов снова уехать за границу.

Разочарованный в философии и частных науках, потерпевший фиаско в практической деятельности, граф избирает путь, который, по его мнению, может привести к истине: он обращается к искусствам – представителям «неба на земле» [13, с. 75]. Они одни стали его прибежищем, ибо могли заставить его забыть о пустоте жизни, они напомнили о надеждах его юности, то есть возродили веру в возможность всеведения.

Вскоре Z*** слушает симфонию Бетховена «в концерте». Под воздействием светлых звуков музыки душа графа почувствовала необходимость в существе, на которое он мог бы излить «все обилие тоскующей любви» [13, с. 77–78]. Бессознательно взор его обратился на молодую девушку, сидящую напротив него. С этого момента действительность для Z*** начинает двоиться на реальную и воображаемую. Он сосредотачивается то на своих ощущениях, вызываемых музыкой, то на девушке, которую, как ему кажется, очаровали те же звуки и мечты, что и его самого.

Божественная музыка Бетховена помогла Z*** обрести любовь, преобразила его, он изменился как внешне (стал прекрасен, как «небожитель», именно таким он был, когда шел на «подвиг»), так и внутренне («Змея безнадежности отпала от груди его, он ожил всей полнотой своей роскошной жизни» [13, с. 79]). Пустота в его душе заполнилась любовью, и он почувствовал в себе присутствие божества. Граф, наконец, обрел гармонию в своей душе, ибо приобщился к вечно женственному началу.

Однако недолго довелось Z*** наслаждаться обретенным счастьем, жить обновленной жизнью. Как и Н.В. Станкевич, граф умирает вдали от родины, на руках у своей возлюбленной (сам Н.В. Станкевич также нашел свою настоящую любовь перед самой смертью). Хрупкая натура графа, который, как и Н.В. Станкевич, носил в своей груди «роковой зародыш преждевременной смерти» [16, с. 123], не смогла выдержать «неожиданное блаженство», оно приблизило его к смерти.

В образе графа Z*** представлен романтический тип героя времени. З.А. Каменский говорит о нем: «Байронический или, лучше сказать, «лермонтовский» юноша» [9, с. 211]. Как и передовая молодежь 30-х годов XIX века (в частности члены кружка Н.В. Станкевича), граф, с душой пылкой и неиспорченной, избегал суетного «света», занимался наукой, обращался к искусствам, болезненно ощущал дисгармонию мира.

Осуществленный анализ жанрового своеобразия повести Н.В. Станкевича позволил сделать следующие **выводы**. Повесть отразила сомнения автора в возможности постижения истины, в силе разума, стремление к любви и счастью, а также раздумья о своем предназначении в жизни. Выразителем авторских идей в повести является ее главный герой – граф Z***. Образ главного героя повести тождествен автору повести, а также лирическому герою поэзии Н.В. Станкевича: граф также одинок, разочарован, стремится постигнуть тайны бытия. Кроме того, образ графа воплотил в себе основные черты русского дворянского интеллигента первой половины 30-х годов XIX века – стремление к постижению истины, любовь к наукам

и искусству, ощущение дисгармонии мира, готовность к духовному подвигу.

Повесть Н.В. Станкевича представляет собой типичную романтическую повесть: ее действие концентрируется вокруг главного героя, натуры возвышенной и неординарной; главный герой исповедует высокие нравственные принципы; обстановка повести представляет собой декоративный фон; пафос повести характеризуется торжественной приподнятостью. Главный герой произведения Н.В. Станкевича – рефлектирующий человек, которому чуждо активное действие. В повести нет социально-мотивированного конфликта, интереса к социальным противоречиям, пафоса высокой гражданственности.

В заключение отметим, что основное внимание Н.В. Станкевича-прозаика, как и Н.В. Станкевича-поэта, сосредоточено на раскрытии внутреннего духовного мира своего героя. Являясь отражением духа времени, данная повесть стоит в ряду других русских романтических повестей, представивших реальный тип героя времени.

Перспективы исследования заключаются в осуществлении целостного исследования литературного творчества членов кружка Н.В. Станкевича.

Литература:

- Белинский В.Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В.Г. Белинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 1 : Статьи и рецензии. Художественные произведения 1829–1835. – 1953. – 573 с.
- Сидяков Л.С. Русская критика 20–30-х годов XIX века о жанре повести / Л.С. Сидяков // Ученые записки Латвийского гос. ун-та. – 1963. – Т. 46. – С. 393–414.
- Анненков П.В. Биография Николая Владимировича Станкевича / П.В. Анненков // Станкевич Н.В. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым / Н.В. Станкевич. – М. : Типогр. Каткова и К, 1857. – С. 1–237.
- Волинский А.Л. Русские критики. Литературные очерки / А.Л. Волинский. – СПб. : Типогр. М. Меркушева, 1896. – 827 с.
- Гинзбург Л.Я. Русская лирика 1820–1830-х годов / Л.Я. Гинзбург // Поэты 1820–1830-х годов. – Л. : Сов. писатель, 1961. – С. 5–105.
- Поляков М.Я. В кружке Станкевича / М.Я. Поляков // Поляков М.Я. Белинский в Москве. 1829–1839 / М.Я. Поляков. – М. : Моск. рабочий, 1948. – С. 73–90.
- Мезенцев П.А. Белинский. Проблемы идейного развития и творческого наследия / П.А. Мезенцев. – М. : Сов. писатель, 1957. – 496 с.
- Машинский С.И. Кружок Н.В. Станкевича и его поэты / С.И. Машинский // Поэты кружка Н.В. Станкевича. – М. – Л. : Сов. писатель, 1964. – С. 5–70.
- Каменский З.А. Московский кружок Любомудров / З.А. Каменский. – М. : Наука, 1980. – 327 с.
- Елизаветина Г.Г. Н.В. Станкевич и его духовное наследие / Г.Г. Елизаветина // Станкевич Н.В. Избранное / Н.В. Станкевич. – М. : Сов. Россия, 1982. – С. 3–24.
- Станкевич Н.В. Переписка: 1830–1840-е годы / Н.В. Станкевич ; ред. и изд. А.И. Станкевича. – М. : Типогр. тов-ва А.И. Мамонтова, 1914. – 787 с.
- Краевский А.А. Обзорение русских газет и журналов за первую половину 1834 года / А.А. Краевский // Журнал министерства народного просвещения. – 1834. – № 10. – С. 110–149.
- Станкевич Н.В. Избранное / Н.В. Станкевич. – М. : Сов. Россия, 1982. – 256 с.
- Манн Ю.В. Русская философская эстетика (1820–1830-е годы) / Ю.В. Манн. – М. : Искусство, 1969. – 304 с.
- Мезенцев П.А. Белинский. Проблемы идейного развития и творческого наследия / П.А. Мезенцев. – М. : Сов. писатель, 1957. – 496 с.
- Герцен А.И. Собрание сочинений : в 30 т. / А.И. Герцен. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 9 : Былое и думы. 1852–1868. – Ч. IV. – 1956. – 354 с.

Долга О. О., Філяніна Н. М. Жанрова своєрідність повісті М.В. Станкевича «Кілька миттєвостей із життя графа Z***»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню жанрової своєрідності повісті М.В. Станкевича «Кілька миттєвостей із життя графа Z***». Не маючи великих художніх достоїнств, повість М.В. Станкевича відбила душевний стан автора. Образ головного героя невід'ємний як від образу самого М.В. Станкевича, так і від образу ліричного героя М.В. Станкевича. Повісті М.В. Станкевича властиві риси романтичної повісті.

Ключові слова: жанрова своєрідність повісті, образ ліричного героя, романтична повість.

Dolgaya Ye., Filyanina N. Genre originality of the story by N.V.Stankevich "A few moments in the life of Earl Z ***"

Summary. The article investigates the genre originality of story by N.V. Stankevich "A few moments in the life of Earl Z ***". This novel is not considered to be a great artistic value but it reflected the author's spirit. The author's ideas are expressed by Earl Z, he is the main hero of the novel. His image is inseparable from both N.V. Stankevich and from lyrical image by N.V. Stankevich. As a reflection of the spirit of that time, this story is among other Russian romantic novels that provided real-time type of hero.

Key words: genre originality of the story, image of the lyrical, romantic story.

Зубко Т. В.,
аспірант кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ЕКСПЛІКУВАННЯ СУБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ ПРИ ОДНОВАЛЕНТНИХ ПРЕДИКАТАХ СПРИЙНЯТТЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджено суб'єктні синтаксеми при одновалентних предикатах сприйняття та засоби їхньої експлікації в сучасній українській літературній мові. Схарактеризовано суб'єкта перцептивного процесу, описано його лексичні репрезентанти. Наголошено на важливості подальшого аналізу субстанціальних синтаксем предикатів сприйняття різного валентного потенціалу.

Ключові слова: валентність, одновалентні предикати, предикати сприйняття, суб'єкт, субстанціальна синтаксема.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем сучасної лінгвістичної науки є дослідження семантико-синтаксичної структури речення, конструктивним центром якого справедливо вважають предикат, та сполучення її компонентів. Тому ґрунтовного вивчення потребують субстанціальні синтаксеми як абстрактні семантико-синтаксичні мінімальні одиниці з характерними диференційними семантико-синтаксичними ознаками, що перебувають у валентному зв'язку з предикатом [4, с. 43, с. 245; 13, с. 151].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти синтаксемного аналізу привертала увагу Г.О. Золотової [8], А.М. Мухіна [15], І.Р. Вихованця [4], К.Г. Городенської [6], А.П. Загнітка [7], М.І. Степаненка [19], Т.Є. Масицької [13] та ін. Зокрема, взаємозв'язок суб'єктної синтаксеми з різними типами предикатів розглядали О.Г. Межов [14], О.В. Куц [12], В.М. Каленич [9], Т.В. Андреєва [2], Л.В. Гмиря [5]. Проте суб'єктні компоненти при предикатах сприйняття потребують комплексного дослідження. Це й зумовлює актуальність нашої роботи.

Метою статті є дослідження засобів експлікування суб'єктних синтаксем при одновалентних предикатах сприйняття в сучасній українській літературній мові.

Виклад основного матеріалу. Експлікатором лівобічної валентності дієслова, характерної як для одновалентних, так і для полівалентних вербативів із семантикою сприйняття, є суб'єктна синтаксема. Суб'єкт перцепції – це завжди істота (здебільшого особа), здатна сприймати реальність за допомогою органів чуття. Вона – не активний виконавець дії, спрямованої на адресата, а пасивний реципієнт. Об'єкт сприймання не зазнає активного впливу, а сам впливає на пам'ять, зір, слух [5, с. 15].

«Суб'єкт, – зазначає О.Ю. Авдєвнина, – один із найважливіших компонентів перцептивного процесу, що формує такі його параметри, як антропоцентричність, фізіологічна природа, зв'язок із пізнанням тощо» [1]. Суб'єкт репрезентованої в мові ситуації сприйняття (суб'єкт – перцептивна взаємодія – об'єкт) зазнає такої внутрішньої семантичної диференціації: суб'єкт-агенс (при дієсловах інтенційного сприйняття), суб'єкт-споглядач (при дієсловах на позначення семи «бути доступним

для сприйняття»), пасивний суб'єкт (при дієсловах пасивного сприйняття) [1]. Аналіз лексичної реалізації таких видів дає підстави стверджувати, що типовим суб'єктом перцептивних процесів є людина (жива істота, якій притаманна психологічна здатність до різних форм сприйняття) [1].

Услід за О.Ю. Авдєвниною виділяємо в позиції семантичного суб'єкта при дієсловах сприйняття, крім експлікаторів поняття «людина», такі його лексичні вирази: 1) небо й небесні світила (*небо, зірки, місяць, сонце*); 2) світлові природні явища (*зоря, день, ніч, ранок*); світлові та інші перепони зоровому сприйняттю (*туман, тінь*); 3) рослини, скупчення дерев, квіти (*сосни, яблуні, дерева, гілки, ліс, квіти*); 4) тварини, птахи (*верблюда, кити, ворони, джмелі, голуби*); 5) матеріальні предмети (*валізи, сторінки, сани, ліхтарі, гори, дім, фасади, портрети, ікони*); 6) нематеріальні феномени (*душа, смерть, привиди, сон, ангели*); 7) явища семантичного поля «людина»: інструменти зору, слуху, зокрема духовні (*очі, погляд, слух*); обличчя; збірний суб'єкт (*натовп*); людина, що втратила здатність до сприйняття (*мрець, труп, сліпий*) [1].

Оскільки фізіологічна здатність до сприйняття властива живим істотам, а вживання їхніх найменувань із перцептивними дієсловами вмотивоване реальною дійсністю, лексеми, що позначають реалії, яким не притаманна психологічна функція сприйняття, варто визнати метафорами [1], напр.: «Доволі похмура цегляна двоповерхова *споруда дивилася* на нього темними отворами порожніх віконниць» (Ю. Сорока); «Пильно *дивляються зорі* в своє відображення на землі» (С. Поваляєва); «*І зорі галактик із глибин всесвіту цілу ніч прислухаються, як зачіплянські коники цвірчать*» (О. Гончар); «Але мисливська *пристрасть уже торкнулася* моєї душі» (І. Чумак); «*Сніг торкав* рожеві лики сонних вікон» (І. Жиленко).

Слід зауважити, що найменування тварин при дієсловах сприйняття не є індіферентними стосовно метафоричної сфери (*білка дивиться, ворон бачить, собака чує*), напр.: «*І коли я рушницею розгорнув каракувате галуззя, то аж скрикнув од несподіванки – заєць сидів у кущах і дивився на мене, дивився з такою люттю в очах, наче то був не заєць, а роздратований пес*» (Ю. Винничук); «*Метелики помітили нас й перелетіли на малинову голову будяка*» (М. Вінграновський); «*Удруге борсук на мене не глянув і, переваючись напоятаними боками, пофиркав до свого завалючого зимівника*» (М. Вінграновський). Це стосується також назв перцептивних органів (очі, вуха, ніс, язик, пальці, зір, слух, нюх, смак тощо): «*Притінені очі скося дивилися на талони, дихала марья – вона щось запитувала чи відповідала*» (М. Вінграновський); «*І раптом Василеві аж дух захопило – на нього глянули очі Надії*» (Я. Баш); «*Цієї миті – здалося? – моєї долоні торкаються м'які губи*» (А. Дністровий).

Різноманіття мовних засобів передачі тієї чи тієї ситуації сприйняття («я побачив червону квітку на узліссі» [виражений інтроспективний суб'єкт «я»]; «на узліссі видніється червона квітка» [імпліцитний суб'єкт, імплікований у семантиці перцептивного дієслова]; «на узліссі червоніє квітка» [невиражений суб'єкт – Споглядач] тощо) зумовлюють виникнення в мові такої граматичної категорії, як Споглядач (імпліцитний суб'єкт сприйняття, експерієнт «за кадром») [16].

Споглядач – це учасник ситуації, за яким закріплено семантичну роль Суб'єкта сприйняття (Експерієнт), проте він не репрезентований на синтаксичному рівні: входить до актантної структури дієслова, але в дієтезі має ранг «за кадром» [17].

З цього приводу Т.Л. Верхотурова слушно зауважує: «Споглядання як обов'язкова двокомпонентна ситуація об'єднує Споглядача й Споглядане в єдине неподільне ціле: перцептивно-когнітивна взаємодія Споглядача й Спогляданого (структурний зв'язок організму й середовища) спричиняє постійні рекурсивні зміни й того й другого» [3, с. 168].

Такий Споглядач семантично присутній при дієсловах перцептивного значення «бути видимим (виднітися)», «бути чутним (чутися)», «мати запах (чутися носом)», «відчуватися на дотик», «мати смак (відчуватися на смак)»: «Заголубіла пристань серед квітників і газонів» (С. Журахович) – предикат перцептивно ідентифікованого кольору; «Деся у лісі кричала, висіваючи дрижаки на Ивановому тлі, сова» (В. Лис) – предикат аудіальної сенсорної реакції; «Пахло вологою і квітучим житом» (Р. Чумак) – предикат перцептивно ідентифікованого запаху; «Кропива по плечі, вона інколи дістає до лица, вона жалить і пече» (Ю. Смолич) – предикат тактильної сенсорної реакції; «Від них тільки в роті зірчить» (П. Загребельний) – предикат перцептивно ідентифікованого смаку.

Суб'єктний синтаксичний актант дієслів на позначення семи «бути доступним для сприйняття» не експлікується на поверхневому рівні, що зумовлено значенням названих вербативів [11, с. 51]. Тож оскільки в ситуації «сприймання» об'єкт активно впливає на органи сприйняття, він відповідає синтаксичному актантові суб'єкта [11, с. 64], напр.: «Далеко видніється ціле місто, таке невеличке, що скоріше б можна назвати його великим селом» (В. Винниченко); «Із своїх лілово-рожевих квіток-люльок на всю ніч запахтів чебрець» (Р. Брезіцький); «Куди б ми не зайшли – усюди лунає щира й свіжа музика, і навіть деякі лавочки на вулицях виграють вишукані мелодії Шопена» (Н. Гербош).

Структурно-синтаксична інтерпретація поняття «суб'єкт» ґрунтується на вживанні при предикатах імен різних лексико-семантичних груп: роль суб'єкта регулярно виконують лексеми – найменування людини, неживого предмета, природного явища тощо.

Суб'єктну синтаксему при предикатах сприйняття загалом можуть заповнювати: 1) загальні назви осіб за різними ономазіологічними характеристиками (за статтю, національністю, професією, родом занять, титулом, зокрема таких, що втратили здатність до сприйняття): «Дівчатко позирало на мене» (Р. Андріяшик); «Із шанобливим острахом подивився на заступника сивий директор» (С. Батурина); «Княжич спробував був йому несміливо заперечити, але вледів Опію й застиг із роззявленим ротом» (І. Білик); 2) власні найменування осіб: «Макар Йовминович вислухав, легенько стукнув кулаком по стільниці» (І. Чумак); «Натан поглянув у вікно» (В. Лис); «Юліан злегка торкнувся Мартиної руки і розгублено посміхнувся»

(Р. Андріяшик); 3) номінування перцептивних органів: «Його жовті зернисті очі одразу ж нагледіли велосипеди, мотоцикли й легковики, що вже сюди притряслися й порозлізалися по кодимському прибережжі» (М. Вінграновський); «Соломіне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет троїть щось, жвакає і важко сопить» (М. Коцюбинський); «У куточку ящика поміж різними дитячими коробочками й олівцями пальці намацали невеличкий, схожий на серце медальйончик» (Я. Баш); 4) соматизми людини або тварини: «Землею пахне моє тіло, Не служать ноги, як колісь, Мости позаду погоріли, Шляхи тернами поросли» (В. Косовський); «Плоть пахла» (І. Карпа); «Тьмяно відсвічували боки, грива й хвіст моєї Манюні» (М. Вінграновський); 5) загальні найменування тварин: «Кішка дримає, втомлена рухом моїх вій, Спостерігає спалахи віхори та спіралі» (С. Поваляєва); «Нарешті не пищать солов'ї – напевно, прикривають крилами своїх пташенят» (С. Андрухович); «Трицали дрова – спалахнули, Мурликов кіт – в ногах крутивсь» (В. Косовський); 6) власні найменування тварин: «Піратка в дірку від сучка визирає, зуби шкритить, а не гавкає – заскучала» (Л. Голота); «Дюк лежав на боці, тяжко дихаючи, і дивився углиб парку» (Любка Дереш); «Бурко прислухався до розповіді» (А. Житник); 7) найменування рослин: «Пахла липа округ, був день нечуваних резонансів, білі батареї з Олешок то переставали, то знов били по Херсону, а єдина гарнізонна шестидюймовка їм відповідала» (Ю. Яновський); «А тут хліб похилився у полі, картопля ледве жовтіє бадиллям, соняхи попускали голови попід тинням» (Ю. Бедзик); «Хоча на межі, де одна лісосмуга межувала із другою, ще майоріла мальва!» (М. Вінграновський); 8) найменування атмосферних та природних явищ: «Вітер з-за скирти піддимає, чути, дець над вухом бринить обмерзлою соломинною» (О. Гончар); «Краплі лопочуть по каштановому листі» (С. Андрухович); «Блищить роса на юних травах, На квіти падає бджола, Земля сьогодні величаво Крізь слюзи сміхом залилась» (В. Косовський); 9) назви неживих предметів: «Збоку бовваніли у темряві якісь приземкуваті споруди» (В. Лис); «Срібний пух стоїть дибки і сяє проти сонця» (Л. Голота); «Скрекотнула клямка, тихо зарипіли змащені зливою петлі хвіртки, і вона когось упустила в двір» (В. Баранов); 10) найменування страв, продуктів харчування: «Так пахне хліб із житньої муки, що ми берем зі столу залюбки І вершиям круг життя, тривоги повний» (С. Жуковський); «Риба так смачно пахла й так незбагненно швидко танула в роті, аж Протагор підсунув горнятко ближче» (І. Білик); «Коньяк пахне древнім-предревнім, пахне гарячим сонцем, долиною» (М. Ночовний).

Одновалентні дієслівні предикати прогнозують тільки позицію суб'єкта, разом із якою формують семантично елементарне речення й утворюють інформативно завершене висловлення [10, с. 50].

Основним семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми предикатів сприйняття є синтаксема в функції суб'єкта перцептивного процесу. Найчастіше його репрезентовано називним відмінком, а в реченні він знаходиться в формально-синтаксичній позиції підмета. Для такого суб'єкта характерними є наявність волі, наміру або ж інертність, інволюнтативність, пор.: «Остан глянув і остовпів» (М. Коцюбинський); «А Петро послухав, Та й спустив драбину, Та й спустив драбину Прямо в горобину» (Л. Костенко); «Григорій Петрович слухав і не слухав» (С. Журахович) – «Нептун не чує» (В. Винниченко); «Сусід чи то не розчує, чи не схотів казати неправду» (В. Лис);

«Ну, будь ласка, Дончику, скажіть дуже тихо, Едда не **почує**, вона сьогодні взагалі нічого не пам'ятає – думає, що їй десять років» (Т. Малярчук).

Одновалентні дієслівні предикати візуальної перцепції поєднуються із суб'єктами, які виражені іменниками – назвами предметів, тварин, рослин, атмосферних та природних явищ, напр.: «**Блищать** мої **паркет**, **наче плеса** У місячному **світлі** серед **ночі**» (Д. Павличко); «**Як небо сяє** синьо-синьо, **як пахне тонко матіола**» (М. Ночовний); «**Бовваніли** сумирні **тополі**» (Р. Брезіцький).

Найчастіше суб'єктні синтаксеми в двокомпонентних структурах із семантикою сприйняття програмує дієслова зі значенням «бути чутним (чутися)». У ролі суб'єкта при таких предикатах можуть уживатися назви осіб, тварин, атмосферних та природних явищ, предметів, напр.: «**Завалували пси**» (В. Лис); «**Нагаї свистіли**» (О. Гончар).

Лівобічну валентну позицію при одновалентних одоративних предикатах семи «мати запах (чутися носом)» регулярно заповнюють іменники на позначення осіб, тварин, рослин, страв та продуктів харчування, предметів, атмосферних та природних явищ, напр.: «**Різдвяні пахли калачі, Шибки в мороз горіли**» (М. Вінграновський); «**Пахли трави і живиця**» (І. Жиленко); «**Виліз хрущ на сонечко погрітись, і запахнув луговий часник**» (І. Жиленко).

Для одновалентних ольфакторних предикатів характерним є суб'єктне значення орудного відмінка. «Воно зумовлюється насамперед особливістю конструкції речення з дієсловом активного чи пасивного стану, – наголошує М.Я. Плющ, – а також семантико-синтаксичними відношеннями, в які він включається; семантико-структурними особливостями дієслова (детермінованого чи не детермінованого відмінковою формою)» [18, с. 124]. Напр.: «**Зате грибами па-а-хне!**» (Марія Влад); «**Пахтіло медом, димом, яблуками й осіннім листям**» (З. Тулуб); «**Смерділо шкурами, рибою, шевським клеєм, дьогтем, гноєм та новими сукнами**» (З. Тулуб).

Дослідниця також зауважує, що орудний відмінок указує на джерело стану й синтаксично оформлюється як додаток з обставинним значенням способу дії: *пахне м'ятою* – чим? як? Наголошено й на тому, що орудний зі значенням поширювача дії або джерела (причини) стану поєднується з невеликою групою дієслів: *пахнути, пахтіти, смердіти, тхнути, нести, віяти, повіяти, тягти, потягти (= повіяти), проїняти* тощо [18, с. 129].

Суб'єктну синтаксему при одновалентних предикатах густативного сприйняття репрезентовано іменниками – назвами страв та продуктів харчування, рідше – рослин, напр.: «**Борщ гірчить**»; «**Трава горнить**»; «**Соус пече**».

Одновалентні предикати тактильної перцепції семи «відчуватися на дотик» прогноують наявність суб'єктної синтаксеми, експлікованої назвами перцептивних органів та частин тіла людини або тварини, тварин, рослин, неживих предметів, атмосферних і природних явищ, напр.: «**Щока горіла**» (Р. Брезіцький); «**Доць січе, шитить, шумить, Хвиля злісно клекотить**» (М. Рильський); «**Сонце в небі високо, а проміння так і палить**» (Н. Рибак).

Висновки. Отже, єдиним прогнозованим компонентом при одновалентних предикатах сприйняття в сучасній українській літературній мові є суб'єктна синтаксема. Основний її семантичний варіант – суб'єкт перцептивного процесу – найчастіше експлікується називним відмінком імен різних лексико-семан-

тичних груп (найменування істоти, неживого предмета, соматизмів, рослин, абстрактного поняття, природного явища тощо). Перспективою дослідження є аналіз субстанціальних синтаксем предикатів сприйняття розбіжного валентного потенціалу.

Література:

1. Авдєвнина О.Ю. Категория восприятия и средства её выражения в современном русском языке : дис. на соиск. уч. степени докт. филолог. наук : 10.02.01 «Русский язык» / О.Ю. Авдєвнина. – Москва, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litterref.ru>.
2. Андрєєва Т.В. Семантико-синтаксична структура речень з тивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Андрєєва. – Кіровоград, 2008. – 20 с.
3. Верхотурова Т.Л. Статус наблюдаемого в когнитивной модели наблюдения / Т.Л. Верхотурова // Вестник ИГЛУ. – Иркутск, 2009. – Вып. 1(5). – С. 167–175.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гмиря Л.В. Семантико-синтаксична структура речень з дво валентними дієслівними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Гмиря. – К., 2008. – 25 с.
6. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 1996. – 437 с.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
9. Каленич В.М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.М. Каленич. – К., 2007. – 19 с.
10. Каленич В.М. Реченнєва спеціалізація одновалентних дієслівних предикатів / В.М. Каленич // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки – 2006». – Том. 18. – Філологічні науки. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – С. 50–53.
11. Коси́цина Е.Ф. Семантические валентности глаголов зрения и способы их выражения : дис. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Е.Ф. Коси́цина. – М., 2002. – 160 с.
12. Куц О.В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Куц. – К., 2003. – 20 с.
13. Маси́цька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є. Маси́цька. – Луцьк : Ред. вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 1998. – 208 с.
14. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 1998. – 20 с.
15. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка / А.М. Мухин. – Л. : Наука, 1980. – 308 с.
16. Падучева Е.В. Наблюдатель как Эксперимент «за кадром» / Е.В. Падучева // Слово в тексте и словаре: сб. статей к 70-летию Ю.Д. Апресяна / Ред. Л.П. Крысин. – М. : Язык русской литературы, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dialog-21.ru>.
17. Падучева Е.В. Наблюдатель: типология и возможные трактовки / Е.В. Падучева. – Москва, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lexicograph.rusland.ru>.
18. Плющ М.Я. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – 286 с.
19. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : [монографія] / М.І. Степаненко. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216 с.

Зубко Т. В. Экспликация субъективной синтаксемы при одновалентных предикатах восприятия в современном украинском литературном языке

Аннотация. В статье исследованы субъективные синтаксемы при одновалентных предикатах восприятия и средства их экспликации в современном украинском литературном языке. Дается характеристика субъекта перцептивного процесса, описаны его лексические репрезентанты. Подчеркнута важность дальнейшего анализа субстанциальных синтаксем предикатов восприятия различного валентного потенциала.

Ключевые слова: валентность, одновалентные предикаты, предикаты восприятия, субъект, субстанциальная синтаксема.

Zubko T. Explication subjective syntaxeme with monovalent predicates of perception in the modern Ukrainian literary language

Summary. The article investigates the subjective syntaxeme with monovalent predicates of perception and their explication in the modern Ukrainian literary language. The characteristic of the subject's perceptual process and describes its lexical representatives. The importance of further analysis subjective syntaxemes predicates of perception of various valence potential.

Key words: valence, monovalent predicates, predicates of perception, subject, subjective syntaxeme.

Зубрицька М. І.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

САКРАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ТА СТИЛІСТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ ДУША І СЕРЦЕ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА)

Анотація. У статті здійснено аналіз функціонування загальноживаних та модифікованих фразеологічних одиниць (далі – ФО) з компонентами «душа» і «серце». Зосереджено увагу на власне семантичних трансформаціях, контамінаціях та випадках подвійної актуалізації фразем, їхньому сакральному наповненні в дискурсі художніх текстів Івана Франка.

Ключові слова: фразеологізм, сакрум, семантична трансформація, подвійна актуалізація, стилістично марковані ФО, контамінація, контекст.

Постановка проблеми. Ідеологічний каток «радянського франкознавства» ігнорував функціонування сакруму у творчості Івана Франка, однак божественне начало було для письменника джерелом глибинної мудрості, акумулятором духовного знання. Сакрум є однією з найважливіших субстанцій людського існування, «квінтесенцією релігійного світовідчуження й буття» [7, с. 29]. Суть Франкової релігійності проявляється у кордоцентричності його творчості, бо, на думку митця, призначення людини – «рости серцем», серед «бур і тривоги» віднайти шлях серця, любові, віри, надії й мудрості. Найбільше, чого може прагнути людина, – пізнати Христову любов, відчути «повноту Божу». Прояв сакрального в письменстві загалом і в творчості І. Франка зокрема дає можливість створити одно- або двовимірну проекцію, певну модель-матрицю, що дає змогу проникнути в глибинні структури контексту.

Філософське наповнення лексеми *душа* як центральної одиниці макрополя *дух – душа – життя – безсмертя – вічність* сягає своїм корінням ще в доісторичні часи. У Біблії Святий Павло розрізняє в людині душу, яка «оживляє тіло, і безсмертний дух, що відкритий впливу Духа Святого, який сходить через душу на ще живу або вже воскреслу людину» [3, с. 113]. Лексема *серце* тисячоліттями вважалася символом життя, осередком душі, життєвої мудрості, любові; вирішальною силою в протистоянні добра й зла; джерелом почуттів та емоцій. У біблійному трактуванні *серце* – це метафоричне джерело духовності та моральності особистості, її характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвостилістика демонструє вдалі спроби цілісних досліджень функціонування сакрального світобачення письменників крізь призму стрижневих слів-концептів. Це насамперед монографії М. Скаб, П. Мацьківа, І. Набитовича, наукові праці Л. Михаць, О. Каракуці, М. Якіма, О. Пілька та ін. Ґрунтовне вивчення говіркової фразеології в художньому творі як засобу увиразнення мови тексту, експресійно-емоційного оцінювання, ставлення автора до персонажів належить до важливих завдань сучасного мовознавства, оскільки до сьогодні відсутні спеціальні праці, присвячені аналізу сакрального наповнення ФО.

Зауважимо, що фраземіка окремих творів Івана Франка вже перебувала в центрі уваги мовознавців [6, с. 745; 10, с. 7]. Щодо так званої «малої прози» Івана Франка, то її словесно-виражальні засоби, у тому числі й ФО, вивчені недостатньо.

Отже, актуальність дослідження зумовлюється, по-перше, значним кількісним складом ФО з компонентами «душа» і «серце»; по-друге, важливим сакральним та експресивно-стилістичним наповненням ФО в текстах; по-третє, відсутністю наукових розвідок про функціонування модифікованих ФО в художній прозі Івана Франка.

Мета статті – дослідження мови текстів прозових творів Івана Франка, зокрема власне семантичних трансформацій, випадків подвійної актуалізації та стилістичної ролі стійких висловів із зазначеними компонентами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність ФО виконувати ту чи іншу образну функцію ґрунтується на їхньому конотативному значенні. Фразеологізмам притаманні образність, емоційність, оцінність, стилістична забарвленість, потенційна здатність до трансформації. Усе це сприяє динамічності ФО, визначає їхнє місце й роль у художніх текстах. Крім того, ці утворення мають глибокий сакральний сенс, відображають сутність ментальності української нації.

В інтерпретації значення ФО важливу роль відіграє контекст. У мові художнього тексту Івана Франка переважають образно-метафоричні засоби вираження думки. При метафоризації понять сутність речі, явища, події ускладнюється, можливе виникнення подвійного, а то й множинного перетинання, взамонакладання концептуальних сфер, які опосередковують образне сприйняття поняття. Найбільш цікавим і різноманітним у такому ракурсі є матеріал фразеологічної підсистеми мови, оскільки фразеологізми несуть у собі високий заряд сакруму, експресивності, образності, емотивності та оцінності. Оцінка – це завжди наявність «плюса» або «мінуса» у значенні слова. І проблема полягає в тому, що оцінність – явище суто суб'єктивне, тобто в будь-якій оцінці будь-чого завжди є особиста зацікавленість, емоційне ставлення до сказаного.

У текстах виділяємо такі групи власне семантичних трансформацій ФО:

- 1) ФО, які розширюють свою семантику за рахунок уведення додаткових, нових компонентів: *живу душу виратуюмо; запродав ти душу, швидко дістанешся в його пазурі* [9, с. 243];
- 2) ФО, які в певних контекстуальних умовах змінюють фразеологічне значення: *печать наложити на душу; офірувати душу; покласти душу* [9, с. 116].

У контексті твору зазначені ФО перебувають у нетрадиційному оточенні, вживаються в нових зв'язках, що спричинює

зміну їхньої семантики. Актуальною є проблема класифікації різноманітних способів подвійної актуалізації. У мовознавчій літературі поширена думка про неможливість створення класифікацій численних різновидів цього типу трансформацій на основі якоїсь однієї, спільної для всіх диференційної ознаки, бо такої ознаки не існує взагалі. Тому систематизація цього виду семантичної трансформації, як і інших її різновидів, полягає в послідовному виявленні таких розрядів, які на кожному ступені класифікаційної схеми протиставляються один одному за якоюсь однією ознакою при спільності всіх інших. Семантично трансформуючи ФО, письменник прагне привернути увагу читачів до глибини їхніх значень, показати найрізноманітніші емоційні грані.

По-іншому відбувається подвійна актуалізація там, де немає генетичного прототипу. Неможлива реалізація семантичної двоплановості таких виразів, як, наприклад: *віддати Богу душу, не мати Бога в серці, сховати в серці, сміятися в душі* і под., оскільки вони не можуть сприйматися буквально. Тут має місце метафоризація семантики компонентів фразеологізму. Таку подвійну актуалізацію доцільно назвати частковою, або ж семантизацією окремих компонентів ФО, напр.: *«Треба тільки, щоб чоловік доложив старунку до всього, що робить, – щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею, – живе. Он як! А хто душі своєї в діло не вложит, той і не найде її, чи як ви думаєте, га?»* [9, с. 326] (пор. **вкладати / власти (всю) душу** – робити, виконувати що-небудь із великою любов'ю, старанністю).

Іноді трапляються контексти, у яких оказіональні зміни призводять до поширення фразеологізму, що виконує функцію обставини, яка деталізує зміст фразеологізму стосовно конкретної ситуації: *«Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенувся, по мені пройшло неясне чуття, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи»* [9, с. 321]; *«І відчувуючи серцем усе те, що ті люди перетерпіли в своїм життю, відчувуючи як близький, як коли би вони були частиною його самого, він почув, як холодний піт краплями виступав на чолі. Тільки тепер він пізнав, що єсть біда, пізнав, що вона таке»* [9, с. 157]. У цих реченнях бачимо, що після фразеологізму вживається один із його компонентів. Таке повторення компонента ФО в межах однієї фрази або сусідніх фраз спричинює його семантизацію.

Коли йдеться про ФО з компонентом «душа», І. Франко дуже часто надає цьому поняттю рис живої істоти, переводить поняття «душа» з категорії абстрактності в категорію конкретності, тобто в те, що ми можемо побачити, відчутти на дотик: *«Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на той світ, але ще якийсь час літає по тих місцях, де спочиває тіло. Може, се перша кара за її життєві гріхи – приглядатися невидимо до того, що з її тілом і нам'яттю роблять по смерті. Так воно, чи ні, досить, що душа нашого Русина почувла се дуже дошкульно. Коли зійшлися лікарі, щоб краяти і шматувати її тіло, вона в виді мухи сіла на великім чорнім цвяху, яким були прибиті до хреста ноги дерев'яного Христа, що стояв у головах катафалка. Сиділа і чула розмову ескулапів, не можучи однаке ніяким способом виявити свого осуду про неї»* [9, с. 243].

Фразеологізми поширюються за рахунок вклинювання займенників, котрі не спричиняють суттєвих змін у семантиці ФО, проте конкретизують іменникові компоненти: *дбай за свою душу; будили якись забанки в душі*.

Невелику кількість у проаналізованих текстах становлять ФО, в яких обставини-поширювачі виражені іменником із прийменником: *в серці закипає якась неприязнь за образу*.

Типовим для І. Франка є поширення ФО прикметником: *живе людське серце, одиноке жіноче серце*. Більшість оказіональних, нефіксованих у фразеологічному словнику української мови фразеологічних сполучень зазнають авторських трансформацій: *вийнято з-під серця; у душі темніше, ніж у казні; у серці ворушиться грижа*.

Серед різноманітних стилістичних прийомів вирізняється влучне поєднання в одному стійкому виразі як буквального, так і переносного значення. Двоплановість ФО як засіб створення різноманітних стилістичних ефектів І. Франко віртуозно використовує, створюючи такі контекстуальні умови, за яких взаємодіють вузький і широкий контексти, контекст і ситуація мовлення, часто реалізується лексичне значення вільних словосполучень і фразеологічне значення стійких виразів. На основі проаналізованого матеріалу виділяємо два види подвійної актуалізації ФО:

1) видозміна семантики ФО в цілому в спеціально створеному автором контексті (повна подвійна актуалізація);

2) видозміна потенційної семантики компонентів ФО в спеціально створеному автором контексті (часткова подвійна актуалізація).

Розглянемо першу групу ФО. *«Кашель рвав груди і затирає дух, стискає серце слухача залізними кліщами»* [9, с. 225]. Широкий контекст реалізує значення двопланово. *«І як же скоро та школа наповнила тіло моє терпінням, а душу розпукою»* [9, с. 241]; *«Руська душа не зараз по смерті летить на той світ, а ще деякий час літає по тих місцях, де спочиває тіло»* [9, с. 258]. В основі створення стилістичного ефекту подвійної актуалізації лежить ФО, а вільне словосполучення є вторинним. Однак вільне й фразеологічне словосполучення часто перебувають у так званій бінарній опозиції: *«Двигаючи ціле пекло болю і жалю, полетіла душа звичайною сонячною стежкою, але швидко й зблудила з неї»* [9, с. 247]. Спеціально створений письменником контекст призводить як до буквального, так і до асоціативного сприймання значення ФО: *«немов ті двадцять крейцерів вийнято з-під серця»* [9, с. 273], (асоціація з тридцятьма Іудиними срібняками).

Завдяки метафоризації в спеціально створеному контексті лексичного значення одного з компонентів ФО автор досягає поглиблення образу аж до гіперболізації: *«В його душі ще темніше, ніж у казні... Зір його душі сягав... Бідна душа чула ці слова, але не могла відповісти нічого, лише затріпотіла весельчаними крильцями»* [9, с. 298].

Контамінацією дослідники називають поєднання в одному виразі двох чи більше фразеологізмів. Вона здійснюється на основі семантичної близькості ФО або їхньої формальної схожості. Досліджуваний матеріал дає змогу виділити такі різновиди контамінації, що виникають на основі семантичної близькості або ж навіть антонімічності: *«Отче, що ви без серця, се я бачив учора, оглядаючи синяки та струпи на тих дітях. А тепер бачу, що ви й без честі...»* [9, с. 311].

Трапляються випадки, коли в одному конотативному полі поєднуються антонімічні ФО, сутність яких полягає в тому, що вони взаємно виключають одна одну. Це зразки фразеологічної контамінації (від лат. *contamination* – схрещування, змішування), що розглядається як схрещування в одному виразі двох або кількох ФО: *«Будь ласкав, Бовдурику, лобчику, – відказав так*

само лагідно жидик, – *йди собі з богом до дідька!*» [9, с. 146]. Таке поєднання відзначається особливою своєрідністю експресивно-емоційних та оцінних нюансів. Відбувається не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення слів, своєрідне накладання й злиття значень різних ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень: смислова компресія, лаконізація [8, с. 149]. Поєднання антонімічних ФО *йти з Богом* та *йти до дідька* утворює семантично поглиблене комбінаторне значення, яке виводиться зі значення слів – компонентів фінальної частини висловлювання. Такий тип контамінації кваліфікується нами як творчий процес, що відбувається з волі автора й передбачає конкретну стилістичну мету: увиразнення, конкретизацію, посилення емоційності ФО.

Семантико-стилістичні відтінки, які вносяться оказіональними елементами в семантичну структуру фразеологізму, характеризуються двоїстою природою. По-перше, вони відновлюють пряме лексичне значення пояснюваного компонента, по-друге, конкретизують значення всієї ФО, підкреслюючи її семантичну цілісність.

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованого матеріалу можна стверджувати, що семантика концептів «душа», «серце» у складі ФО наповнена індивідуально-авторським світосприйняттям, оригінальною образністю, а узагальнено-образне значення як традиційно-усталених, так і оказіонально-модифікованих фразеологічних одиниць увиразнює філософсько-психологічну й семантико-стилістичну тональність тексту. У поєднанні з тропами ці авторські винаходи максимально реалізують художні можливості контексту, стають осердям свіжих, пластичних образів чи асоціацій, тобто це і є підставою для подальшого ґрунтовного вивчення ФО у всій творчій спадщині Івана Франка.

Література:

1. Гузар З. Sacrum І. Франка / З. Гузар // Sacrum і Біблія в українській літературі; за ред. І. Набитовича. – Вид-во Ingvart. – Люблін, 2008. – С. 167–181.
2. Демський М. Франко – фразеограф / М. Демський // Тези II щорічної міжвуз. наук. конференції. – Львів, 1966. – С. 74.
3. Жюльєн Н. Словарь символов: иллюстр. справочник / Н. Жюльєн. – Челябинск: «Урал ЛТД», 1999.
4. Каракуця О. Фразеологізми української мови з компонентом душа (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний

аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.01 – українська мова / О. Каракуця. – Х., 2002. – 19 с.

5. Куцик О. Концепт «душа» як образно-смісловий центр формування українських фразеологізмів / О. Куцик, В. Русецька // Молодь і ринок. – 2008, № 11. – С. 34–38.
6. Михаць Л. Трансформація фразеологічних одиниць у художньому тексті (на матеріалі оповідань Івана Франка) / Л. Михаць // Франкознавчі студії. – Дрогобич: «Коло», 2007. – С. 745–749.
7. Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) / І. Набитович. – Дрогобич-Люблін: Посвіт, 2008. – 600 с.
8. Ужченко В. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу» / В. Ужченко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2006. – С. 146–151.
9. Франко І. Зібрання творів у 50-ти т / І. Франко. – Т. XV, XVI, К., 1976.
10. Яким М. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей» / М. Яким, О. Пілько. – Дрогобич: «Коло», 2005. – 68 с.

Зубрицкая М. И. Сакральное наполнение и стилистико-функциональные особенности фразеологических единиц с компонентом «душа» и «сердце» (на материале малой прозы Ивана Франко)

Аннотация. В статье дается анализ функционирования традиционных и трансформированных фразеологических единиц, сфокусировано внимание на собственно семантических трансформациях, двойной актуализации, контаминации фразеологизмов, а также на их сакральном наполнении в дискурсе художественных текстов И. Франко.

Ключевые слова: фразеологизм, семантическая трансформация, двойная актуализация, стилистически маркированные ФЕ, контаминация, контекст.

Zubrytska M. Sacred content and stylistic functional features of phraseological units with the components “soul” and “heart” (based on Ivan Franko’s short prose)

Summary. The article focuses on analysis of functioning of traditional and transformed phraseological units (PU). Attention has been paid to semantic transformations and cases of contamination and double actualization of PU, their contamination along with their sacral meaning in the discourse of the literary texts written by Ivan Franko.

Key words: phraseological unit, sacrum, semantic transformation, double actualization, stylistically marked PU, contamination, context.

*Корнієнко А. І.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови і літератури**Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського**Бугайова А. С.,**студентка**Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

ІДІОСТИЛЬ АВТОРА: МОВНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються питання диференціації термінології в аспекті визначення індивідуального стилю письменника в сучасній лінгвостилістиці та літературознавстві; визначається співвідношення понять ідіолекту й ідіостилу письменника.

Ключові слова: ідіостиль, ідіолект, індивідуальний стиль, авторський стиль, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується посиленням уваги до питання ідіостилу письменника. У лінгвістиці цей аспект ґрунтується на виявленні зв'язків мовної репрезентації та використанні певних стилістичних домінант, що допомагають відобразити індивідуальну модель світобачення митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для пізнання загальної теорії тексту пріоритетними є праці М.М. Бахтіна, Л.А. Булаховського, В.В. Виноградова, М.Л. Гаспарова, Х.І. Дідуха, Я.Е. Ельсберга, О.С. Кухар-Онишка, Ю.М. Лотмана, Л.А. Новикова, В.М. Русанівського, Г.Н. Складєвської та ін. Проте лінгвістичний аспект ідіостилістики залишається актуальним, потребує монографічного висвітлення й передбачає систематизацію опорних понять семантико-стилістичної характеристики художніх творів та когнітивний аналіз стилю письменника.

Мета статті – здійснити функціонально-стилістичний аналіз мови роману Дари Корній «Щоденник Мавки» першого десятиліття ХХІ століття й виявити особливості індивідуального стилю письменниці. З'ясувати особливості взаємодії категорії індивідуально-художнього стилю й літературної мови та мовно-літературного процесу. Предмет наукового пошуку становлять поняття ідіостилу, ідіолекту, індивідуального стилю, мовної картини світу в художньому творі як феномена в лінгвостилістичному й літературному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Художній текст є комплексним явищем мистецтва слова. Це своєрідний мовленнєво-словесний акт між автором і читачем, що здійснюється за допомогою слова. Лінгвістичний аналіз не руйнує цілісності художнього тексту й цілісності його сприйняття, а дає змогу бачити естетичне ціле таким, яким його створив автор. Тому й ключі до розуміння його задуму – у системі мовно-художніх засобів твору [1, с. 93].

Важливість урахування під час вивчення тексту авторської індивідуальності стає очевидною при зверненні до моделі художньої комунікації, обов'язковим складником якої є автор як творець тексту. Словниковий запас мови не можна розглядати як готову масу. Нові слова й словоформи є продуктом словотвірної потенції, який розвивається й знову відтворюється.

Питання вивчення індивідуального стилю в сучасних лінгвістичних студіях тісно пов'язане з такими поняттями, як «мовна особистість», «мовна картина світу» та «світобачення письменника». Дослідження мовної картини світу творів дає можливість побачити індивідуальну неповторність митця в представленій ним вербально-естетичній картині світу, оцінити його внесок у систему вже функціонуючих словесних художніх засобів національної мови, розкрити його домінуючі світоглядні принципи.

Вибір письменником мовних засобів, які репрезентують його художню індивідуальність й особливості світобачення, що безпосередньо відображається в його художньо-мовному просторі, формується засобами індивідуалізованої загальнонародної мови, збереженої самим текстом. Але мова художнього стилю постає не як сукупність мовних засобів окремих рівнів і не як набір тропів, а як художня цілісність, як текст, яким «диригує» особистість автора, його світогляд [7, с. 36–37]. Мовознавець Х.І. Дідух зазначає, що в загальному розумінні ідіостиль – це сукупність глибинних механізмів створення текстового простору певним автором, які відрізняють його від інших. У більш вузькому значенні ідіостиль пов'язаний із системою мовностилістичних засобів, характерних для творчої манери певної мовної особистості автора [2, с. 2].

Відомий знавець української прози О.С. Кухар-Онишко сформулював власне бачення цього поняття: стиль як вираження авторського погляду на світ, певної концепції світу й людини не тільки об'єднує твір в одне ціле, а й пронизує кожен елемент твору, надаючи йому системності та художньої цілісності. Коли у творі виявляється різностильність, штучність, надуманість, то це тільки свідчить, що стиль автора ще не склався, не визрів [4, с. 33].

Ідіостиль проявляє себе через створення тексту, а також через естетичну діяльність мовної особистості. Тому він відображається в інтеграції тем, жанрів, засобів і прийомів, яким надається перевага і які необхідні для побудови тексту й передачі як інформативних, так і емотивно-експресивних компонентів.

Поняття індивідуального стилю відіграє важливу роль в аналізі характерних рис художньої літератури, оскільки саме художній стиль відкриває можливості для визначення специфічних ознак авторського світобачення. Художній стиль традиційно розглядають у лінгвістичній або літературознавчій площині. Індивідуальний стиль письменника – складне явище, що реалізується в особливостях манери автора, в особливостях використання лексики народної мови, у своєрідності образних висловів, синтаксичної будови речень. Мова автора вивчається у зв'язку з усіма перерахованими складовими елементами. Усі вони у творі становлять єдине ціле, що постає із задуму автора, відбиває його творчу своєрідність.

Індивідуальний стиль письменника нерозривно пов'язаний із його творчою індивідуальністю – неповторною своєрідністю креативної діяльності кожного видатного митця, зумовленою його світоглядом, талантом, життєвим досвідом, темпераментом тощо. Індивідуальний стиль можна розглядати як основну одиницю стильового аналізу, яка визначає його як домінують художньої форми й складається під впливом змісту, світогляду автора тощо. Це виявляється й у змісті, сюжеті, характерах, образності твору.

Професор А.Л. Ситченко вживає термін «авторський стиль», під яким розуміє цілу систему образотворчих засобів, яка охоплює як зміст, так і форму літературного твору, виражає життєвий та естетичний досвід кожного письменника, ураховує традиції національної та світової культури [6, с. 48].

Складовою ідіостилю є ідіолект письменника. Ці поняття мають дискурсивний характер, оскільки одні лінгвісти вважають їх абсолютними синонімами, а інші формулюють різні дефініції. Зокрема, О.О. Селіванова зауважує, що ідіолект є індивідуальним різновидом мови, який реалізується в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилю [5, с. 167]. Поняття ідіолекту й ідіостилю можуть співвідноситися як норма національної мови й індивідуальна манера мовлення, тобто ідіостиль постає як індивідуально-творче використання національної мови.

В енциклопедії «Українська мова» поняття «індивідуальний стиль» та «ідіолект» тлумачаться як абсолютні синоніми: «Стиль індивідуальний, ідіолект – це сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Стиль індивідуальний залежить від індивідуальної творчості автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та їх оцінки» [8, с. 676]. Індивідуальний стиль того чи іншого письменника перебуває в тісному зв'язку зі стильовими особливостями епохи, з індивідуальними стилями інших письменників свого часу.

Ідіолект – мова індивідуума, індивідуальний спосіб використання мовних засобів. Можна говорити про певний індивідуальний стиль, коли кожний мовець більшою чи меншою мірою володіє виразними індивідуальними мовними, стилістичними навичками, мовленнєвими звичками. Ідіолект відображає не тільки особистість, переконання, темперамент, а й певною мірою також нашу соціолінгвістичну біографію – індивідуальну участь у комунікативних ситуаціях як пережитих, зафіксованих у досвіді, так і актуальних, з відповідною мовною поведінкою. Формування мовних засобів залежить передусім від поглядів, задуму автора. Ідіолект – індивідуальне мовлення, що пояснюється професією, віком, психічним станом людини, рівнем загальної культури, а також ситуацією спілкування.

В ідіостилі письменника колоритності й конкретності набувають засоби вираження суб'єктивної модальності, емоційно-вольової експресії, інтелектуальних та модально-етичних оцінок. Уточненням поняття ідіостилю в когнітивному напрямку є запропоноване Р. Фаулером поняття «когнітивний стиль» (mind style) – специфічна мовна репрезентація індивідуальної ментальної сутності автора, оповідача та персонажів, які корелюють із поняттям «картина світу»; це відображення характерного способу засвоєння та розуміння світу, яке автор утілює в тексті [9, с. 103].

Уперше термін «когнітивний стиль» з'явився в 50–60-х рр. XX ст. в американській психології. За його допомогою дослід-

ники принципово відмежовували індивідуальні відмінності в переробці інформації від індивідуальних відмінностей в успішності інтелектуальної діяльності. Зокрема, стверджувалося, що когнітивні стилі – це процесуальні чи формально-динамічні характеристики інтелектуальної діяльності, не пов'язані зі змістовними (результативними) аспектами інтелекту [3, с. 32].

Відношення ідіостилю до кодифікованих норм літературної мови визначається кількома моментами, а саме: літературна мова надає письменникові необмежені можливості творчого відбору мовних засобів, їх поєднання; індивідуально-поетичне мовлення є одним із важливих джерел пізнання загальних закономірностей і провідних тенденцій розвитку літературної мови.

Індивідуальний стиль діяльності є індивідуальною системою психологічних засобів, до яких вдається людина з метою найкращого урівноваження своєї індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності. Дослідниця Е. Семіно акцентує в понятті когнітивного стилю узгодженість з індивідуальними якостями картини світу певної особистості (характерні когнітивні звички, можливості й обмеження, цінності та вірування, що виникають як результат індивідуальних когнітивних особливостей) [10, с. 197].

Різні підходи до характеристики понять «ідіостиль», «ідіолект», «індивідуальний стиль» передбачають аналіз художніх творів як художньо-естетичних феноменів, створених конкретним автором – людиною, яка збагачує загальноживаний лексичний шар і насичує мовленнєві висловлювання неповторними елементами.

У центрі наукових досліджень останніх років опинилися мовні засоби, які допомагають автору виражати концептуальну картину світу, представлену в індивідуальній манері. Перспективою дослідження є застосування отриманих теоретичних висновків до розгляду ідіодискурсу та встановлення домінант його когнітивної ідіосфери й ідіостилю.

Висновки. Співіснування таких термінів, як «ідіостиль», «ідіолект», «авторський стиль», «індивідуальний стиль» суттєво ускладнюють когнітивний аналіз художніх творів у мовознавчому аспекті. Індивідуальний стиль письменника має в основі конкретну реалізацію особистого погляду митця, що відображає індивідуальну свідомість, специфіку авторської моделі світу, функціонування мовних засобів, індивідуально-авторську художню картину світу й антропоцентричність. Стилістично забарвлена лексика здатна передавати те чи інше враження, оцінку, характеристику, художньо-естетичний ефект стилістично визначених кодифікованих мовних засобів. Авторський ідіостиль виявляє органічне поєднання національного світосприйняття й індивідуального осмислення та переживання буття, становить особливу єдність, у якій взаємодіють традиції та новаторство, усталені й індивідуальні авторські образи.

Література:

1. Гоца Н.М. Текст як лінгвостилістична єдність та основні аспекти й методи його аналізу / Н.М. Гоца // Філологічні науки. Риторика і стилістика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/15_DNI.../32722.doc.htm.
2. Дідух Х.І. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х.І. Дідух // Філологічні науки: Риторика і стилістика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm.
3. Каламаж Р.В. Когнітивно-стильовий вимір у психологічних дослідженнях / Р.В. Каламаж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.ua.edu.ua/1443/1/Kalamazh_130912.pdf.

4. Кухар-Онишко О.С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія / О.С. Кухар-Онишко. – К. : Вища школа, 1985. – 175 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 672 с.
6. Ситченко А.Л. Визначення індивідуального стилю письменника на основі структурування поняття / А.Л. Ситченко // Дивослово. – 2002. – № 5. – С. 48–50.
7. Сологуб Н.М. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики / Н.М. Сологуб // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 117–118 «Слов'янська філологія» : зб. наук. праць. – Чернівці : «Рута», 2001. – С. 34–38.
8. Українська мова : [енциклопедія]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Fowler R. Linguistics and the Novel / R. Fowler. – London : Methuen, 1977. – 145 p.
10. Semino E. Mind Style 25 years on / Elena Semino // Style. – 2007. – № 41/2. – P. 153–203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lancaster.academia.edu/ElenaSemino/Papers/552545/Mind_Style_25_years_on.

Корниенко И. А., Бугаёва А. С. Идиостиль автора: языковой и литературоведческий аспекты

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы дифференциации терминологии в аспекте определения индивидуального стиля писателя в современной лингвостилистике и литературоведении; определяется соотношение понятий идиолекта и идиостиля писателя.

Ключевые слова: идиостиль, идиолект, индивидуальный стиль, авторский стиль, языковая картина мира.

Kornienko I., Buhaiova A. The idiosyle of author: the aspects of language and literature

Summary. The article deals with the terminology of differentiation in terms of determining the individual style of the writer in modern literature and lingvostylistics; determined by the notions of correlation idiolect and idiosyle of writer's.

Key words: idiosyle, idiolect, individual style, architectural style, world picture as reflected in language.

*Меленчук О. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ОМЕЛЯН ЦІСИК – ПРЕДСТАВНИК ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ШКОЛИ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

Анотація. У статті вперше проаналізовано шевченкознавчий доробок одного з учнів С. Смаль-Стоцького – Омеляна Цісика, чие ім'я і творча спадщина нині фактично забуті в українському літературознавстві. Аналіз ґрунтовної студії О. Цісика «Політичні поеми («Три літа»)), присвяченої Т. Шевченкові, доводить, що вона є взірцем плідної дослідницької роботи над текстами поета, яка велася протягом кількох десятиліть у стінах Чернівецького університету. Розкрито теоретико-методологічні принципи праці, висвітлено основні аспекти національно-патріотичних поглядів Т. Шевченка й виокремлено акцентовані автором проблеми, що лягли в основу політичних поем українського генія. Головну увагу зосереджено на особливостях літературознавчої інтерпретації його політичних творів, визначено місце праці О. Цісика в історії українського шевченкознавства.

Ключові слова: політичний, філологічний метод, інтерпретація, науковий аналіз, історичний, текст.

Постановка проблеми. Розвиток шевченкознавства як науки пов'язаний на Буковині з традиціями Чернівецького університету, в якому на початку ХХ століття витворилась окрема шевченкознавча школа на чолі з видатним філологом С. Смаль-Стоцьким. Її витoki сягають середини 1870-х років, тобто часу заснування цього вишу. Наприкінці 1876 року львівський професор Г. Онишкевич, очоливши кафедру української мови та літератури на філософському факультеті, започаткував семінар із вивчення життя і творчості Т. Шевченка. Проте раптова смерть професора завадила втілити всі його задуми у життя. Але з призначенням на цю посаду С. Смаль-Стоцького справа знайшла гідне продовження. Лекційний курс «Тарас Шевченко – життя і твори» С. Смаль-Стоцького, а згодом введені ним на початку ХХ століття семінарські заняття на тему «Поезії Шевченка» заклали підвалини розвитку українського шевченкознавства на Буковині. Школа С. Смаль-Стоцького виховала цілу плеяду молодих талановитих шевченкознавців, представниками якої були, як зазначає К. Кисілевський, В. Сімович, П. Лушпинський, Д. Цибушник, М. Равлюк, Д. Николишин, О. Цісик, М. Навроцький, В. Федорович, І. Рожка та ін. [1].

Наукова та громадсько-політична діяльність С. Смаль-Стоцького на Буковині, яка тривала від кінця ХІХ століття до 1914 року, спричинила справжній розвій національно-культурного відродження, про що свідчать цінні спогади учнів та послідовників ученого [2]. Студентська молодь захоплювалась різнобічними зацікавленнями професора і ставала на шлях науки і просвіти, який торував він. «[...] Ми бачили Професора дослівно – усюди: і на селах в читальнях, і вечорами в черновецькій «Бесіді» на жвавій дискусії, і в хорі «Бояна», і в «Селянській Касі», яка своїми численними станицями по селах Буковини виривала наших

селян з рук лихварів... До того – діяльність як посла, як віце-маршалка Буковинського Союму, як невтомного працівника в Крайовому Виділі... усюди прикладав він рук і своїм авторитетом та бистрою орієнтацією й роботязістю викликував пошану навіть у чужих. Його знали всі! [...] Професор Стоцький [...] творив цінності, які причинилися до скорого і здорового росту українців на Буковині» [2, с. 11], – у такому світлі постає С. Смаль-Стоцький на сторінках спогадів його колишнього учня О. Цісика. Особливо вагомі здобутки С. Смаль-Стоцького на ниві філології відкрили шлях багатьом ученим-україністам, які своєю діяльністю розвивали далі один із базових напрямів, від якого залежало зростання національної свідомості українського народу.

Окремі спогади про методи роботи С. Смаль-Стоцького з художніми текстами залишили студенти професора, відомі шевченкознавці – В. Сімович, Л. Луців, О. Цісик та ін., зокрема останній з нагоди 100-річчя із дня народження вченого писав: «Професор Стоцький не «пояснював» творів Шевченка: він їх відтворював, він воскрешав перед очима нашої душі постать нашого поета-страдальця. Це не був якийсь «культ» Шевченка, ані патріотична пропаганда чи популяризація його національно-політичних поглядів. Це був удуховлений твір мистця-артиста, який силою своєї інтуїції, розпалений вогнем поетових ідей, одержимий його невмирущим духом – зумів відірватися від банальної буденщини та – разом зі своїми студентами – «молитву діяти»» [2, с. 17]. Отже, вчений послуговувався методами філологічної критики, в основі якої лежить насамперед з'ясування змісту художнього твору та його значення в історії літератури. На переконання С. Смаль-Стоцького, тільки так можна достеменно вивчити природу художнього твору, визначити його походження, виокремити національні пріоритети, простежити духовні корені, переплетені віковою традицією. Для вченого показовою у цьому розумінні залишалася творчість Т. Шевченка, дослідженню якої він і присвятив своє життя.

Помітний внесок у розвиток української літературознавчої науки на західноукраїнських теренах, особливо у царині шевченкознавства, зробив визначний літературознавець і педагог – Омелян Цісик (1887–1970 рр.). Покутянин за походженням, після закінчення Коломийської української гімназії на початку ХХ століття він здобував вищу освіту в Чернівецькому університеті. Тут відбулося його становлення як науковця, оскільки студіював українську мову і літературу під керівництвом С. Смаль-Стоцького і з неослабним інтересом ґрунтовно й захоплено вивчав творчість Т. Шевченка. Внаслідок цього згодом побачила світ наукова розвідка на 240 сторінок О. Цісика «Політичні поеми («Триліта»))(1925 р.), присвячена Т. Шевченкові. Ця праця є гідним продовженням шевченкіани С. Смаль-Стоцького, на якій позначився вплив

застосованих цим ученим теоретико-методологічних підходів щодо аналізу й інтерпретації творів Т. Шевченка.

На жаль, ім'я цього дослідника нині маловідоме, бо ні в радянський час про нього не згадувалось у науковій літературі, ані з появою уже сучасної шеститомної «Шевченківської енциклопедії» нічого не змінилось, бо й у цьому розкішному виданні не знайшлося місця бодай для короткого повідомлення про особу О. Цісика.

Символічно праця О. Цісика «Політичні поеми («Три літа»)» з'явилась у видавництві «Загальна книгозбірня», заснованого його університетським товаришем, одноступцем і колегою Д. Николишиним у Коломії 1914 року. Особливістю науково-критичної студії О. Цісика є, зокрема, авторське чітке розмежування творів Т. Шевченка періоду «Трьох літ» на історичні та суто політичні за змістом і характером. Дослідник зазначає, що особливу увагу в роботі зі студентами С. Смал-Стоцький приділяв поезіям Т. Шевченка національно-патріотичного характеру зі збірки «Три літа», а це неабияк впливало на становлення їхніх світоглядних засад, відкривало «глибоке розуміння Шевченка як ідеолога Нації» та робило «тривку основу для [...] національних поглядів, з якими [...] «йшли у світ»» [2, с. 17]. Поняття «політичні поеми» О. Цісик трактує як комплексне відображення Т. Шевченком наявних проблем у становленні державності України, розкриваючи її суспільно-політичне та національно-культурне становище. До таких дослідник зараховує насамперед «Розриту могилу», «Чигирине, Чигирине» (в нього – «Чигирин»), «Великий льох», фрагмент «Стоїть в селі Суботіві» (у розвідці – «Суботів»), «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» (у Цісика – «Послання»), «Холодний Яр» тощо. Причому О. Цісик називає «поемами» всі твори циклу, в якому були і вірші.

Для праці О. Цісика характерне поєднання глибокого аналізу творів Т. Шевченка у тісному взаємозв'язку з докладною характеристикою світогляду письменника та політичної ситуації, яка склалася в Україні. Стрижневими проблемами своєї студії О. Цісик вважає з'ясування причин захоплення Т. Шевченка політичними ідеями, під чий вплив національно-політичні погляди поета формувались, а також те, як вони відображені у його творчості. Відштовхуючись від хронології подій 1843–1845 рр. у долі Т. Шевченка, О. Цісик визначає передумови написання збірки «Три літа» як наслідок поетового перебування в Україні. Душевні переживання Т. Шевченка від побаченого в Україні, його несприйняття соціальної несправедливості, відлуння внутрішнього болю знайшло втілення у циклі творів періоду «трьох літ», – зазначає О. Цісик.

Щоб увиразнити основні аспекти національно-політичного світогляду Т. Шевченка, О. Цісик обґрунтовує його базові складові на прикладі збірки «Три літа», в основі якої, вважає, лежить проголошена поетом ідея політичної самостійності Української держави. Твори, вміщені у цій збірці, починаючи від «Розритої могили» і до «Заповіту», на слухне переконання дослідника, становлять «одну нерозривну цілість, якої поодинокі частини ідейно та логічно так тісно зі собою зв'язані, що ні одної з них не можна пропустити без шкоди для цілості» [3, с. 41]. Так, наприклад, поезію «Гоголю» (1844 р.) О. Цісик вважає своєрідним вступом до «Послання». Дослідник підкреслює виняткове значення політичних творів Т. Шевченка, які відбивають тогочасну суспільно-політичну ситуацію, навіть проводить паралелі між поетом і його сучасником М. Гоголем, який у сатиричній формі трактував проблеми

тодішньої дійсності. Проте, на думку дослідника, незважаючи на те, що «обидва вони поети, обидва торкаються подібних тем (українська бувальщина, критика гнилих суспільних відносин), однак в їх ідеології заходить важна різниця. Хоч [...] Гоголеві твори стоять на незрівняній мистецькій височині, однак далеко їм до тої специфічно української національно-політичної ідейності, якою пронизані всі твори Шевченка. Національна свідомість у Гоголя, який не вмів сказати, чи в нього душа українська, чи московська, спочиває десь на дні його душі, її приглушують «загальні» питання, вона губиться серед усеросійського лібералізму, а в Шевченка є вона ясна, тверда й уперта» [3, с. 151–152]. З'ясуванню обставин та визначенню чинників, що справили вплив на формування національно-політичного світогляду Т. Шевченка, О. Цісик надає великого значення у своїй праці, присвятивши цьому питанню окремий підрозділ.

Дослідник акцентує на першопричинах духовного зростання Т. Шевченка, показує розвій системи його поглядів і переконань, які базувалися як на власному досвіді, винесених із дитинства та юності спостереженнях навколишньої дійсності, так і за рахунок «перебування в товаристві висококультурних і вчених людей, розмови з ними, користання з книгозбірні Брюллової, [...] нові знайомства з чимраз ширшим кругом людей, диспути з товаришами в Академії – все це складалося на те, що Шевченків світогляд ширшав з дня на день, а його відношення до всяких досі нерозгаданих питань ставало щораз ясніше» [3, с. 49]. А ще ідеї слов'янофільства і панславізму, а це «гуманні, загальнолюдські думки про братерство й правду між людьми, без уваги на їх національну приналежність» [3, с. 58], знайомство із членами таємних політичних організацій – вибудовувало у Т. Шевченка власну політичну доктрину, у центрі якої були інтереси України. Відповідно, це і знайшло відображення у його політичних творах, бо «проголосив Шевченко своєму громадянству «нове слово», яке до того часу ні так ясно, ні так різко не було ще проголошене, і в якому поет-громадянин виложив ідеал новітньої самостійної Нації» [3, с. 62].

Прикметно, що розвиток політичних поглядів Т. Шевченка О. Цісик розглядає на тлі західноєвропейських віянь. Здійснюючи екскурс у минуле, він з'ясовує особливості політичної системи Російської імперії й те, завдяки яким факторам формувалася політичний лад в Україні. Імперська політика російського самодержавства, від якої потерпала насамперед Україна, вже на початку XIX століття не могла до кінця стримати вплив європейського Просвітництва, змістом якого була суспільна лібералізація і демократизація. О. Цісик переконливо доводить, що саме західноєвропейські впливи подекуди формували світоглядні переконання у суспільстві, насамперед освіченої верстви. Своєрідними каталізаторами стали: ідея політичного об'єднання всіх слов'ян, нові теорії французьких соціалістів-утопістів Сен-Сімона і Фур'є та діяльність революційно-демократичної організації «Молода Європа», створеної 1834 року у Швейцарії, яка об'єднала національні товариства «Молода Італія», «Молода Польща», «Молода Німеччина», а згодом прилучилася сюди й «Молода Швейцарія». Крім того, О. Цісик педалює на ролі масонських лож і таємних товариств, які «мали на меті перебудову державного ладу в Росії, бо з ними ідейно зв'язані визвольні змагання українців, сучасників Шевченка» [3, с. 75]. Дослідник, зокрема, звертає увагу на розвиток слов'янофільства у Росії,

Польщі та Україні й навмисно так докладно зупиняється на характеристиці тих рухів, які мали місце в історії трьох держав на початку XIX століття, бо вважає, що потрібно зважати на те, що «вже в масонських ложах і тайних російських товариствах впливала національна українська ідея на верх» [3, с. 82], відтак і діяльність польських товариств «додавала тим ідеям ясності й ставила їх на твердшу основу, виводила їх з країни мрій на більш реальний ґрунт» [3, с. 81]. Як результат засвоєння українцями ідей слов'янофільства, спираючись на працю М. Возняка «Кирило-Методіївське братство» (1921 р.), О. Цісик проводить аналогії між польською організацією «Братство ім. св. Станіслава» й «Кирило-Методіївським товариством», у статутах і політичних програмах яких простежується багато спільних ознак. При цьому дослідник досить широко знайомить читачів із статутом та програмою Кирило-Методіївського товариства.

З усього видно, що, досліджуючи генезис політичних творів Т. Шевченка, О. Цісик ставив завдання якомога повнішої презентації, дискурсу історичної епохи, простеження впливів західноєвропейських рухів та ідей, у зв'язку з чим відбулося становлення політичних поглядів поета і їх вираження у творчості.

Здійснюючи безпосередній ідейно-художній аналіз і наукову інтерпретацію тринадцятих політичних творів Т. Шевченка із збірки «Три літа», О. Цісик іде за тими методологічними принципами, яких дотримувався і С. Смаль-Стоцький. Для наукової студії О. Цісика властиве й інше. Поруч із характеристикою твору, з акцентами на змістовому, композиційному елементах, версифікаційних особливостях дослідник подає на основі Шевченкових текстів власне трактування найбільш показових фрагментів, що підкреслюють поетове сприйняття подій, постатей як історичного минулого, так і сучасних йому. Це дозволяє говорити про застосування ним методу філологічного аналізу. Отже, О. Цісик не тільки розглядає окремі образи, поняття, словосполучення у їхніх символічних проєкціях, а й зважає на походження тексту, пов'язуючи його виникнення із біографічними фактами у контексті дискурсу доби. Це чітко простежується на прикладі аналізованих творів. Приміром, у «Розритій могилі» О. Цісик насамперед з'ясовує, за яких обставин поема була написана, які події мали місце у житті автора, які внутрішні мотиви спонукали до написання твору, звідси йде констатація дослідником Шевченкового сприйняття минулого України, особливостей змалювання ним образу Б. Хмельницького й оцінка його діяльності. Це те, на що завжди орієнтується О. Цісик у процесі наукового аналізу, а це характерно для філологічного методу.

Своєрідним індикатором росту національно-політичної позиції поета і «важним свідомством для високої ідейності Шевченка» [3, с. 106] автор вважає поему «Чигирин» (насправді вірш «Чигирине, Чигирине...»). В її інтерпретації він акцентує на композиційній структурі, трактує поетичні багатомовні символи-образи, центральним серед яких є образ України, логічно та послідовно пояснює присутність їх у тексті. Зокрема, розкриває суть понять «холодні вітри», «могили», «руда», «рута», «юродивий», «неокраєне», «проспав», «недолітки-гетьмани», «упруг», «дівоче серце» тощо. Все ж сподіватись на однозначність у їх трактуванні не слід. І це видно із зроблених С. Смаль-Стоцьким влучних зауважень у статті «Чигирин» (1927 р.), де він робить корективи щодо трактування уже згаданих поетичних образів. Академік пере-

конаний, що, скажімо, слово «рута» вживається у Т. Шевченка не тільки на означення «чарівного зілля», як у цьому були переконані О. Цісик та В. Сімович, а має й інше символічне значення. Вважаючи трактування цього образу у працях своїх учнів дещо викривленим, С. Смаль-Стоцький переконує, що насправді не з рути «виросла отрута тої волі», як це на перший погляд нібито прочитується у Шевченка: «Уродила рута, рута, – / Волі нашої отрута», а натомість треба розуміти, що «рута» «стала волі нашої отрутою». Отже, була в нас воля, а рутою отруїлась. Це виразний і ясний смисл Шевченкових слів, – доводить учений. Непорозуміння у В. Сімовича й О. Цісика вийшло, очевидно, через нерозуміння значення слова «рута» на тому місці, що це символ, що це образ *подружжя* України з Московщиною. Отак-то воля України отруїлась – нещасним *подружжям* України з москалем. Тут бачить Шевченко корінь усього лиха» [4, с. 72], – підсумовує С. Смаль-Стоцький. На наше переконання, зовсім заперечувати думку О. Цісика й В. Сімовича не логічно, оскільки їхній хід був спрямований у правильне русло, хіба що С. Смаль-Стоцький більше розвинув їх. А ось поправка, зроблена С. Смаль-Стоцьким щодо вжитого поетом «А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу...», де в поясненні О. Цісика начебто сам Т. Шевченко є «безумний, дурний, бо, не дивлячись на теперішній, зовсім безнадійний національно-культурний і політичний стан України, тужить за її волею» [3, с. 110], цілком заслуговує на прийняття. Учений пропонує розуміти це місце у тексті інакше: «За юродивого мають поета ті «ніхто» (й слова не промовить, ніхто й не покаже...); усі вони вважають поета придуркуватим, бо він у їх *розумінні марно* сльози тратить. Гадка «а я юродивий» є прямим протиставленням до гадки «ніхто й слова не промовить...»; обидві ж ці гадки творять рамки для образу боротьби за волю... Тут поет тільки тонко іронізує. Він же сам глибоко переконаний, що *зовсім не марно* він сльози тратить, а «плаче-просить святої правди на землі», та що від того його плачу тільки правда встане!» [4, с. 72–73], – слушно доводить С. Смаль-Стоцький. Проте в сучасному дванадцятитомному виданні творів Т. Шевченка (т. 1) знаходимо таке пояснення рядків «А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу...»: «Шевченко говорить про свою «юродивість», очевидно, у тому первинному її значенні, що походить із «Першого послання св. Павла до Коринтян» [...], де йдеться про один із апостольських подвигів, подвигів християнського благочестя – юродство ради Христа» [5, с. 696], а Ю. Івакін у праці «Коментар до «Кобзаря» Шевченка: Поезії до заслання» теж вказував на узятє Т. Шевченком поняття «юродивий» із біблійного тексту й асоціював його з образом пророка Ієремії, «пророка-викривача, що марно закликає до своїх співвітчизників і оплакує руїни Єрусалима» [5, с. 697].

С. Смаль-Стоцький не втримується, щоб не зробити і текстологічних зауважень щодо прочитання його сучасниками творів Т. Шевченка. Так, він робить уточнення стосовно вжитих у праці О. Цісика рядків у «Чигирині» – «Поки тії недолітки / Поростуть – гетьмани!», зауважуючи, що в автографі насправді прочитується «недолітки *підростуть* гетьмани», відповідно, цей варіант є правильним, бо в таких змінах винні видавці, які «*підростуть*» виправили на «*поростуть*». С. Смаль-Стоцький постійно апелює до праць своїх учнів О. Цісика й В. Сімовича, почасти корегує їх пояснення, підтвердженням є наведені вище приклади, зокрема полемічний характер статті вченого «Чигирин» (1927 р.). Така ж тенденція

простежується і в інших шевченкознавчих студіях професора, зокрема статтях «Великий льох» (1927 р.), «Іван Підкова» (1931 р.), «Концепція Шевченкової поеми «Сон» і її мистецьке переведення» (1933 р.), «Шевченкове «Послання» (1933 р.) тощо.

У статті «Концепція Шевченкової поеми «Сон» і її мистецьке переведення» (1933 р.) С. Смаль-Стоцький, попри схвальну оцінку праці О. Цісика, особливо його поглядів щодо аналізованої поеми «Сон», звертає увагу на окремі рядки твору, які, на думку вченого, не достатньо добре увиразнюють інтерпретацію контексту твору. Сумнівним, на переконання С. Смаль-Стоцького, є трактування сенсу виразу «*по всьому небу орду розпустити*», він переконує, що таке розуміння його змісту, яке пропонують В. Сімович та О. Цісик, не відповідає Шевченковому міркуванню. О. Цісик, наприклад, вбачає тут не що інше, як те, що поет «добре збагнув те народне лихо, пізнав цілу орду лих – і тепер його дума занесе їх аж у небо, а воно спустить страшну кару на землю» [3, с. 126–127]. Натомість учений спостерігає у Шевченкових рядках дещо інше: «розпустити орду» не може означати розпустити по всьому небу тільки «всі лиха, всі зла», – вважає С. Смаль-Стоцький, – а мусить мати значення спонукати небо до зазначеної вже вище активної чинності. Маючи перед очима, що орда при своїх нападах завсіди зчиняла страшний крик (згадаймо образ у поемі «Причинна»: «*Галас, зик, орда мов ріже*»), думаю, що поет у своїй думі з її товариством («всі лиха, всі зла») тим своїм образним виразом «орду розпустити» наказав по всьому небу зчинити крик, зойк, бити на гвалт, щоб таким чином зворушити небо та викликати бажане знищення гріховного ладу на землі. «Всі лиха, всі зла», коли б їх дума розпустила по всьому небу, самі собою того б не вдіяли» [4, с. 187], – переконує дослідник.

Щодо пояснень О. Цісиком окремих фрагментів тексту та уточнення значення слів у поемі «Сон» варто вказати також на дещо розмите, а то й відсутнє тлумачення автором змісту рядків: «*Неначе з берлога / Ведмідь виліз. / Леови-леови / Переносить ноги*» та «*Дивлюся я, що дальш буде, / Що буде робити / Мій ведмедик?*», з чого дослідник робить висновок, що всього лише «З ведмеда зробився ведмедик! Сила його тільки й оснований на тих усіх військових і урядниках (чиновниках); без них він тратить свою ведмежу натуру, стає ласкавий як котеня» [3, с. 146] і аж ніяк не уточнено, що у Т. Шевченка «ведмідь» уособлює царя Миколу І. Поему «Сон», як і інші твори Т. Шевченка – «Великий льох», «Суботів», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Три літа», «Заповіт», – О. Цісик інтерпретував на досить високому фаховому рівні: відчувається добра філологічна школа, осердям якої є герменевтичний підхід до аналізу тексту як моделі взаємодії автора та читача.

О. Цісик є інтерпретатором текстів Т. Шевченка і водночас коментатором, що тлумачить значення слів, ширше знайомить з уведеними персоналіями, повідомляє історичні факти, сприяє правильному сприйняттю змісту тексту у цілому. Дослідник розумів велику відповідальність та складність в інтерпретуванні політичних творів Т. Шевченка, особливо у вмінні точно передати емоційну складову тексту, відповідно, зробити авторську думку більш зрозумілою, при цьому утримати

баланс, з одного боку, між вираженням власного сприйняття певної події у творі й недопущенням оцінного судження, а з іншого – об'єктивним розкриттям поетового бачення порушеної проблеми. Аналітична інтерпретація Шевченкових текстів, проваджена О. Цісиком, базується на врахуванні історичного, філософського, психологічного та естетичного аспектів.

Засвоєний О. Цісиком ще у студентські роки на заняттях у гуртку С. Смаль-Стоцького науковий принцип тлумачення тексту на повну силу виявив себе у студії «Політичні поеми», присвяченій Т. Шевченкові. В. Сімович у передмові до першого видання книжки С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко. Інтерпретації» твердо визнав, що «ніде так до Шевченкової творчості не підходили, що так докладно й різнобічно не розбирали Шевченка ні на одному університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на семінарійних вправах у проф. Смаль-Стоцького» [3, с. 18]. Ще раніше І. Франко у «Вступі до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844–1847 рр.» висловлювався про нагальну потребу комплексного аналізу політичних творів Т. Шевченка, бо «замість старатися докладно вяснити собі думки Шевченка, їх розвій і їх зв'язок з його життям і суспільністю, письменники брали ті думки в відірваній формі, ставили їх як програми або нападали на них, а частенько було й ще гірше: вихапуюно поодинокі слова й звороти з його творів, і покликувалися на них, як на цитати з Письма Святого, як на докази ipse dixit (у перекладі з лат. «сам сказав». – О. М.)» [6, с. 173–175]. Однак задум І. Франка здійснити глибокий розбір політичної поезії періоду «трьох літ» так і не реалізувався. Тому поява праці О. Цісика у 20-рр. ХХ століття певною мірою заповнювала прогалину в українському шевченкознавстві, а її рівень не поступається академічним спробам прочитання творів Т. Шевченка. Особливо це стосується частини з коментарями, яка є досить повною, от хоча б узяти розлогі пояснення до тексту «І мертвим, і живим...» та й інших творів поета. В кожному разі підтвердженням є схвальні оцінки у низці статей С. Смаль-Стоцького, наприклад, до твору «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка вчений резюмує: «Цісик («Політичні поеми») передає (як мій ученик) головну мою думку. Назагал це найліпша праця на цю тему, і я тишуся нею» [4, с. 121].

Література:

1. Кисілевський К. Українознавчі праці акад. Степана Смаль-Стоцького / Кость Кисілевський // Записки НТШ. – 1960. – Т. CLXXIII. – С. 28–69.
2. Цісик О. Д-р Степан Смаль-Стоцький. Пам'яті Незабутнього Професора (В 100-річчя його народження) / Омелян Цісик // Записки НТШ. На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького. Збірник філологічної секції. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1960. – Т. 28. – С. 11–18.
3. Цісик О. Тарас Шевченко. Політичні поеми («Три літа») / Омелян Цісик. – Коломия, 1925. – 240 с.
4. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький / [передм., заг. ред., приміт. В.І. Пахаренка]. – Черкаси : Брама ; Вид. Вовчок О.Ю., 2003. – 376 с.
5. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / [редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837–1847 / [перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського]. – 784 с.
6. Франко І. Шевченкознавчі студії / І. Франко / [упоряд. М. Гнатюк]. – Львів : Світ, 2005. – 472 с.

Меленчук О. В. Емельян Цисык – представитель шевченковедческой школы Степана Смаль-Стоцкого

Аннотация. В статье впервые проанализированы шевченковедческие труды одного из учеников академика С. Смаль-Стоцкого – Емельяна Цисыка, чье имя и творческое наследие нынче фактически забыты в украинском литературоведении. Анализ основательной студии Е. Цисыка «Политические поэмы («Три лета»)), посвященной Т. Шевченко, свидетельствует, что это образец той исследовательской работы над текстами поэта, которая проводилась на протяжении нескольких десятилетий в стенах Черновицкого университета. Раскрыты теоретико-методологические принципы труда и основные аспекты национально-патриотических взглядов Т. Шевченко, выделены акцентированные Е. Цисыком проблемы, которые легли в основу политических поэм украинского гения. Основное внимание сосредоточено на особенностях литературоведческой интерпретации его политических произведений, определено место работы Е. Цисыка в истории украинского шевченковедения.

Ключевые слова: политический, филологический метод, интерпретация, научный анализ, исторический, текст.

Melenchuk O. Omelian Tsisik – representative of the S. Smal-Stotski school of the Shevchenko studies

Summary. By the first time in this article is analyzed the Shevchenko studies heritage of S. Smal-Stotskii, who is one of the O. Tsisik's students. His name and heritage is almost unknown in Ukrainian Literature Studies nowadays. Analyses of O. Tsisik's work about «Political poems («Three summers»))» by T. Shevchenko proves that it is a good example of research on poet's texts, which was held at the Chernivtsi University. It also reveals the theoretical and methodological principle of work construction, it is summarized the main aspects of national political outlook of Shevchenko and singled those problems, which were accented by author and formed the basis of T. Shevchenko's political poems. Attention is paid at the features of the interpretation of T. Shevchenko's political writings by O. Tsisik and it was also found out the role of his work in the history of development of Ukrainian Shevchenko studies.

Key words: political, philology method, interpretation, scientific analysis, historical, text.

Мельник Л. Б.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНОГО В ПОЕЗІЇ В. ГЕРАСИМ'ЮКА

Анотація. У статті викладено результати дослідження вербалізації сакрального простору в поетичних творах В. Герасим'юка. Спираючись на вірші, автор статті доводить, що поет активно вербалізує як *sacrum* не лише релігійні концепти, а й такі поняття, як «смерека», «ягня», «простір». Лексика на позначення сакрального є своєрідним засобом розкриття внутрішнього митецького «Я».

Ключові слова: сакральний простір, церковна лексика, функціонально-стильове забарвлення, теоніми, лексема, світогляд митця.

Постановка проблеми. Добу тотального атеїзму, коли літератори рівнялись на ідеал людинобога, змінює на початку 90-х років ХХ століття епоха язичницько-християнського синкретизму, що яскраво простежується у творчості представників генерації 1980-х – І. Малковича, І. Римарука, Ю. Буряка, В. Герасим'юка. Після обезкровленої соцреалізму поезії «застійної» доби з'являється література, яка переживає духовне відродження, література не лише профанного, а й сакрального простору. Саме на цій підставі і поживається вивчення проблеми *sacrum* різними галузями філологічної науки. А дослідження сакральних проявів у художніх творах, на думку І. Набитовича, «значно поширює і поглиблює розуміння тексту, його мистецької вартості, процесу творчості й таємниць внутрішнього світу письменника» [6, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних проявів сакрального у мові займався чимало науковців, однак найгрунтовніші напрацювання у цій сфері належать М. Скабу, П. Мацьківу, І. Набитовичу, Т. Вільчинській. Інтерпретацію поетичної творчості В. Герасим'юка у світлі актуальних проблем українського літературознавства, які пов'язані з міфопоетикальними дослідженнями, зробила у своїй дисертації В. Копиця [5]. Однак на сьогодні до кінця не схарактеризована лінгвістична природа сакральної лексики поетів-вісімдесятників, залишається невстановленим її компонентний склад, спільні ознаки сакральних одиниць, досі ґрунтовно не описані семантико-стилістичні особливості їх реалізації у поетичному контексті. Не став об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження і сакральний простір поезії В. Герасим'юка.

Саме тому назріла потреба віднаходити *sacrum* у поетичних текстах конкретних авторів, щоб заповнити лінгвістичну прогалину, спричинену дегуманізованим, атеїстичним суспільством.

Мета статті – різноаспектно дослідити специфіку вербалізації сакрального в поезії самобутнього поета 80-х років ХХ ст. Василя Герасим'юка; показати філософські особливості сакральних лексем в аналізованих віршах.

Об'єктом дослідження є поетичні тексти В. Герасим'юка, зокрема збірки «Смереки», «Космацький узір», «Поет у повітрі» та вибране «ANNO АФИНИ».

Виклад основного матеріалу. Твори Василя Герасим'юка засвідчують його значний інтелектуальний потенціал, схильність до

філософських роздумів. Характерною рисою художніх пошуків поета є поєднання християнської духовності з давніми гуцульськими віруваннями. Носіями цілого комплексу філософських та релігійних переконань, емоційних відчуттів та естетичних прагнень митця є сакральні номени, якими рясніють його поетичні полотна.

У першій книжечці «Смереки» Герасим'юкова сакральність полягає в одухотворенні (міфотворенні) смереки, вперезані потоками гірського простору, у ягнят як символи духовності, закладеному ще від народження («Твій тато найменше ягня підбирав і ніс під коліску твою. Ягня оживало! Для лагідних слів твоїх отверзались уста. Ти як міг забути?! Ти б очі підвів – воно на руках у Христа»). Лексема «смерека» у митця має то узвичасне значення виду хвойного дерева або лісу («Маржина в стайні зроду не була: / Ховає у смереці дух маржина – почув би. Лишгора старого сіна/давним-давно підстелею лягла» [1, с. 28]), то щось глибше – аналог дерева життя і роду («Весільний кінч біжить. Шепоче на потоці. / Весільна жовта мла. Ранкова мла стоїть. / Тут небеса горять. А там, на тому боці – / смереки. Корінь в корінь. Віть у віть» [1, с. 18]).

Навколишня природа настільки багата і щира для людей, що у вірші «Молодий ліс» сакральне вербалізується в іменнику «зруб» з досить цікавою конотацією: «А зранку той зруб / ставав Різдом і Великоднем, / бо саме в ньому / росла вся малина, ожина, / афина, суніця, всі глоги, / ховаючи під собою нічний страх / і бездонне дно...» [2, с. 10].

Та вже у третій збірці «Космацький узір» (незважаючи на цензуру) простежується «наскрізна біблійність» поетичного доробку митця, яку вдало підмітив В. Неборак [7]. На прикладі конфесійних власних назв бачимо, наскільки багату конотативну структуру мають оніми. А їм властиве насамперед функційно-стильове забарвлення, адже це є головним критерієм виокремлення конфесійної лексики в окремий клас слів.

Конфесійні оніми у досліджуваних поезіях можна класифікувати на теоніми (назви божеств), топоніми (географічні назви) і хрононіми (назви церковних свят).

З найуживаніших теонімів є **Бог**, у синонімічних варіантах – **Господь, Отець, Спаситель** («Ця осінь, Боже, також золота» [1, с. 134], «Кажу: Господи, Господи, / промовляй з бурі, / карай блискавкою...» [1, с. 241], «Спасителем чи сином необнятим / У Чорнім лісі приспані вітри?» [2, с. 117]), **Христос**, варіантне – **Син Божий, Немовля, Месія** («Ти б очі підвів – воно на руках у Христа» [2, с. 7], «Як страждальців Божий Син підніме?» [2, с. 72], «Забули тріє царі ту стасеньку. Ми не забули. З нами Немовля» [2, с. 63], «Припала Божа Мати до ніг Месії. До пробитих ніг» [2, с. 112]. Часто ці лексеми творять молитовні звертальні формули: «Боже, дай мені сили!», «Отче, укріпи!», у яких простежується чітка позиція християнина, який усі свої діла розпочинає з благословення Божого. Твердість характеру ліричного героя засвідчена й такими рядками: «Мені не довелося проклясти Бога – ідола створить» [2, с. 115].

Іноді посилюють експресію та емоційність теонімів-звертань допомагають сполуки з ними присвійних займенників чи прикметників: «Шепочеш: «Боже мій!..» – як: «Сину мій!..» [2, с. 112], «Хтось возвістив про нього, Боже правий, Хтось навертає леготом «Лети...» [2, с. 62].

На позначення Богородиці функціонують у поетичному доробку В. Герасим'юка перифрази **Божа Мати** чи просто **Мати**, які зазвичай реалізують сему «страдниця»: «*Йде мати і дитя несе, / ховається в дорозі. / Її під зорями спасе / короткий сон у стозі...*» [2, с. 45].

Іноді з образом Матері Божої співвідноситься жертвний образ матері-України, який вербалізується у словосполученні «зоря слов'янська»:

Є стіни, стеля.
Вже заходь до хати.
Нема підлоги –
вигадать не зміг.
А на стіні
припала Божа Мати
до ніг Месії.
До пробитих ніг.
Не на стіні,
а на землі, під нами,
притрушеної отаваю,
сирій,
проступлять
губ твоїх криваві плями.
Шепочеш: «Боже мій!..» –
як: «Сину мій!..»
Зоря слов'янська,
сиві склавши крила,
як із небес,
упала із віків.
Прошила стелю –
землю не прошила –
застрягла
у кістках твоїх синів [2, с. 112].

Варто зазначити, що актуалізація оніма **Богородиця** має й метонімічне утворення, пов'язане з перенесенням «особа – її зображення»: «*А коли все трапиться на землі, / ти завернеш таки до стайні / і встигнеш побачити, / як на скелі / проти сонця / навучок спітає / образ Богородиці...*» [3, с. 23].

Топоніми-біблеїзми поряд із релевантною для них просторовою семантикою репрезентують морально-етичне значення, яке зумовлене джерелом їхніх семантичних конотацій. Наприклад, звернення до образу біблійного Синаю нагадує нам про синтез духовного і земного – щоб досягти духовної вершини потрібно пройти етап очищення і збагачення життєдайною енергією ватри: «*Але коли ми навіть, як отара, / пройдемо крізь неї, / тоді дамо іншим дорогу до Синаю*» [2, с. 16].

Замислитись над глибинним сенсом людського життя спонукають нас міфотопоніми «рай» та «пекло», які в межах утворених від пропріальних одиниць конфесійних лексем представляють стилістими «райський» і «пекельний»: «*Написано: спасуться божі діти. / Вони ж не будуть райський сад білти, / немов і їхні руки у крові...*» [2, с. 72], «*Хто грає світом? На яких правах? / Чому не скажеш? Та не вже нам, темним, / очистившись і полум'ям **пекельним**, / воскреснути з олжею на устах?!*» [2, с. 107].

Хрононіми, гармонійно вписуючись у мовну тканину поезії, створюють не лише правдиву картину життя і побуту

верховинців, а й заглиблюють нас у світовідчуття людей: «*На другу Богородицю / ми сходили з полонин, / а в неділю сідали коней / і сивим осіннім досвітком / їхали на торги*» [1, с. 86], «*...і вони поз'їжджали на свято Іллі / у храмову неділю, / блаженні, жебраки, каліки*» [2, с. 18], «*Нічого, нічого... Скоро Спас. Преображеніє. За два тижні Спас*» [2, с. 19], «*ми наближались, підходили впритул / до хмар важких і темних, / які, може, і врятували нас, / але вкоротили нам Великдень / і тепер не дають зупинитися – / притягують нас, давлять, затягуючи / у круті вири темних вихорів*» [1, с. 158].

Сакральний простір поета простежується не лише в онімах – різного роду сполучення біблійних номенів творять світогляд митця, який на собі несе відповідальність за добрі й погані вчинки не лише свої, а й горян; за свої та їхні чесноти, гріхи: «*Де ті царі, що підуть з пастушками, / коли зоря засвітить ув очу? / Мовчать сніги над нами і під нами. / На стіл різдвяний ставимо свічу...*» [2, с. 63], «*Я терпів свою душу. Страх. Бруд. / Прошепочу: «Це як над убогою / поглумитись. На Божий суд / не йди своєю дорогою*» [2, с. 83], «*А ти, що не довчився у предметч, / падеши тоді, коли «прийшла вже карта» / і над душею кожен день як меч*» [2, с. 70], «*Когось повік не розшукати. / Губити щось, як божий дар. / На обрії стоять Карпати. / Горять ліси. Гуде базар*» [2, с. 48], «*Як у космацькій корчмі, / сидять при ножах / Наші роки в душі / і б'ють слово Боже*» [2, с. 132]. Досить часто ці біблеїзми представлені у фразеологічних сполуках *Страшний Суд (Божий суд), Царство Боже (Царство Господнє), божі діти, співати псалми, брат розп'ятий, небеса Господні* тощо.

Розглянуті поезії дають підстави стверджувати, що найпродуктивнішою твірною лексемою для подібних конфесійних експресем є іменник Бог. Мотивовані ним, а також іншими теонімами слова мають найбільшу частотність уживань у поезії порівняно з іншими відонімними узуальними одиницями.

У В. Герасим'юка християнські теми, мотиви та образи переплетені з прадавніми віруваннями, з язичницькими традиціями, яких так і не змогла побороти наша церква в Україні. Зазвичай сили Добра вступають у герць із силами Зла, яке назване лексемами «демон», «чорт», «нечистий». Однак у вірші «Старий Завіт» із Божим Словом змагається полонинський дух Чугайстр. Лексема «Чугайстр» із первісною конотацією «добрий дух» набуває значення «злий дух», це свідомо зроблено митцем, аби показати магичний вплив на горян стародавніх вірувань, що існували поряд із вірою в Господа Бога: «*Перехрестився тато – той не зник. / І вдруге, третє, але той не здимів: / вистукував копитами своїми, / немовби він зайшов у пастівник*» [2, с. 8].

Часто біблійний мотив проектується на сучасність, на дотримання людиною відповідальності перед іншими. Ось у поезії «Чоловічий танець» образ священного – безперервності людського життя, яку символізує ритуальний гуцульський танок «аркан», вербалізовано в іменнику «коло». А синтаксема «чоловіче коло» означає обов'язок юнака перед побратимами, і розірвати його – значить не донести своєї ноші, «свого хреста»:

Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз [1, с. 69].

Загострене теогенне світосприйняття допомагає В. Герасим'юку ткати поетичне полотно, на якому із сакральним змістом перебувають не лише лексеми «свічка» і «ватра», «кінь» і «зорі», а й «повітря», у якому відбувається і часове переміщення, і духовний вихід за межі суб'єктно-об'єктних відношень. Розгляньмо з цього приводу вірш «Прийшли вночі. «Твій, діду, син умер». Дідо, почувши про загибель сина, потрапив у містичний вихід, де й побачив печать смерті на живому:

Поснули всі. А пізно уночі
прокинувся один, немов злякався, –
старий перевертався на печі,
немовби у землі перевертався...
Ні, не в з е м л і – в п о в і т р і! З темних брил
на скелю падав, що стриміла збоку,
і вниз, на них, що сплять на дні потоку.
Під ними – син. А в них нема могил [1, с. 62].

І все-таки художня модель світу поета зводиться до біблійної моделі світу, центром якої є Бог і велика віра в нього. «Віра допомогла моїм батькам вижити, адже вони десять років провели в Караганді. Віра в Спасителя допомогла їм, як і тисячам тисяч моїх земляків. Моя віра – це не віра інтелектуалів. Вона нагадує швидше віру первісних християн, фантастичну віру, що змушувала повстанців УПА, юних дівчат підриватися на мінах. Ця віра не підлягала сумніву і приймалася без заперечень» [8]. Тому про невідворотне наближення Страшного Суду і потребу відповідати перед Господом за свої вчинки В. Герасим'юк говорить: «Тепер уже всі знають, що релігія – це серйозно. Кожен вже знає, що так чи інакше доведеться відповідати. І кожен собі думає – ну добре, я це зробив, але ж той поруч зробив ще більше гидоти, ніж я. Він буде ще більше відповідати. А в того взагалі руки в крові, а ще такі є, що мільйони втопили в крові. То що, я буду відповідати порівняно з ними? І тут забувається одна-єдина істина: ми не знаємо промислу, не знаємо, чим це все закінчиться, але треба пам'ятати, що питання буде стояти тільки так – ти і Христос» [4, с. 38].

Висновки. Від збірки до збірки простежуємо тяжіння В. Герасим'юка до магії рідних Карпат. І хоча поетика гуцульських обрядів, замовлянь та заклинань є аспектом світогляду митця, це не заважає поету в його щирій християнській вірі. Яскравим свідченням є проаналізований нами сакральний простір художніх полотен, особливо чуттєвих і глибоко філософських.

Перспективною видається наукова систематизація сакрального лексикону в текстах В. Герасим'юка з урахуванням контекстуальних природжень та ситуативних модифікацій.

Література:

1. Герасим'юк В. ANNO АФІНИ. Вибрані вірші / В. Герасим'юк. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2016. – 320 с.
2. Герасим'юк В. Космацький узір. Поезії / В. Герасим'юк. – К. : Рад. письменник, 1989. – 136 с.
3. Герасим'юк В. Поет у повітрі / В. Герасим'юк. – Л. : Кальварія, 2002. – 143 с.
4. Інший формат. Василь Герасим'юк / упоряд. Т. Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 48 с.
5. Копиця В.С. Міфопоетична модель світу в поезії Василя Герасим'юка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В.С. Копиця ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 20 с.
6. Набитович І. Дослідження фрактальної природи *sacrum*'у в художньому тексті (інгарденівська перспектива) / І. Набитович ; TeKa Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult. – 2009. – С. 26–42.
7. Неборак В. Поет «останніх речей». Василь Герасим'юк і кінець міфології / В. Неборак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/09/02/poet-ostannih-rechej-vasyl-herasymjuk-i-kinec-mifolohiji/>.
8. Сучасна українська література : [навч.-метод. посіб. для вчит.] / упоряд. О.І. Месевря, С.І. Січкач. – Ч. II. – Черкаси, 2010. – С. 13–14.

Мельник Л. Б. Вербалізація сакрального в поезії В. Герасим'юка

Анотація. В статті изложены результаты исследования вербалізації сакрального пространства в поэтических произведениях В. Герасим'юка. Ссылаясь на стихотворения, автор статьи доказывает, что поэт активно вербалізирует как *sacrum* не только религиозные концепты, но и такие понятия, как «ель», «ягненок», «пространство». Лексика для обозначения сакрального является своеобразным способом раскрытия внутреннего творческого «Я».

Ключевые слова: сакральное пространство, церковная лексика, функционально-стилевая окраска, теонимы, лексема, мировоззрение писателя.

Mel'nyk L. Verbalization of sacral in the poetry of V. Herasymjuk

Summary. This article presents verbalization of sacral space in poetic works of V. Herasymjuk. On the example of verses the author of the article proves that poet actively verbalizes as *sacrum* not only religious concepts, but also such concepts, as a “fir-tree”, “lamb”, “space”. Vocabulary on denotation sacral is the original means of opening of internal creative myself.

Key words: sacral space, church vocabulary, function-style colour, teonims, vocabulary, worldwide of author.

*Mizetska V. Ya.,**Doctor of Philology,**Head of the Foreign languages of professional communication department**International University of Humanities*

RHIZOMATIC PRINCIPLES AS THE FOUNDATION OF THE LITERARY POSTMODERN PARADIGM

Summary. The article is devoted to the rhizomatic principles which form the literary postmodern paradigm. There was made comparative analysis of rhizomatic and hierarchical approaches to the structure and content of the artistic texts. The irrelevance of nuclear and periphery opposition is shown as one of the peculiarities of the rhizomatic structures, correlation between the elements with different trajectories of movement being considered in detail. Different means of verbal presentation of the rhizomatic features in the postmodern artistic texts are also described in detail.

Key words: rhizome, montage, multi-channel network, plurality, postmodernism.

In the article presented the main attention is concentrated on the correlation of rhizomatic principles in the artistic texts belonging to postmodernism [1; 2; 3; 4]. The change of scientific and cultural paradigms in the contemporary world is a topical problem as any paradigm stipulates the trends and main features of literary creation [8; 9; 10; 12; 13].

Analysis of the rhizomatic influence on the content and structure of postmodern artistic texts in comparison with hierarchical system of realism makes this investigation look original and determines the novelty of the paper.

During XIX – XX century systemocentric principles formed the basic paradigm of science and culture including literature. In the second part of the XX century in connection with the development of new information technologies the new structure principles based on rhizomatic principle start their infiltration in the text formation processes [7].

Rhizomatic structure as a non-traditional system is based on the principles quite different from the traditional systemocentric paradigm. The traditional system suggests close relations and interaction of all its elements which have their special place in the matrix. This place is determined by the hierarchical rank of the unit.

Hierarchy is the pivot of the traditional system which provides integrity and prevents its destruction. The traditional system is based on the dichotomy of the nucleus and periphery. It suggests a lot of different binary oppositions which help to keep the system in order.

Thus, elements of the traditional system are not equal. Some of them have primary functions. The other ones remain in the background and have an auxiliary role.

Binary oppositions (real and virtual, explication-implication, etc.) make the system relatively balanced and dynamically stable. All the traditional systems are easily formed in matrices.

Rhizome is based on the principles other than those of the traditional hierarchical system. Centre and periphery are irrelevant for rhizome. All its elements are equal. The subject and object are also equalized in their significance. Elements are not divided into primary and secondary (subordinate) ones. There is not a distinct trajectory

of lines movement which seems chaotic. The non-linear organization suggests a lot of streams having various directions which hardly undergo any prediction, mathematical methods not being helpful for defining topological qualities of the elements and the trajectory of their movement. This unpredictable movement can be changed at any moment. Moreover, it may stop or break off at any moment as well.

Rhizome suggests a lot of inputs and outputs, outlets, broken routes of the elements whose movement may be either centrifugal or centripetal.

Rhizomatic structure is an open system which has a very high degree of dynamic potential. It looks like a multi-channel network without static points. The latter are in the state of constant movement and that is why they look like continuous lines.

G. Deleuze and F. Guattari believe that the book by M. Proust "In Search of Lost Time" is a classical postmodern work which consists of asymmetrical parts with ragged edges, illogical fragments, non-communicating vessels, parts of puzzles, etc. In other words they claim that the text is based on the rhizomatic scheme [11].

The theory of rhizome is resonated with the theory of labyrinth of U. Eco who believes that labyrinth is the main symbol of world organization and culture. He thinks that the specific feature of postmodern model of the world representation consists in the lack of such concepts as centre, periphery, boundary, input, output (entrance and exit from the labyrinth) [5].

The artistic works of U. Eco are based on this principle of labyrinth. "The Name of the Rose" is a bright illustration of such an approach to the creative work.

Rhizomatic principles "work" even at the initial stage of the creative process. The technique of cut-ups is one of the methods of material gathering and selection based on the principle of probability. The random strips or fragments of various texts are later set on the "spit" forming unpredictable montage blocks. This technique was widely used by the father of American postmodern literature W. Burroughs. Applying this particular method to his works he wrote the "Nova Express" and "The Ticket that Exploded".

In postmodern literature the events of the present, past and future according to the rhizomatic principle may be presented in any order irrespective of causal connections, temporal consequence and other principles based on traditional logic.

Multilateral character of the events is sometimes rendered with the help of several versions of the plot development. Such technique of multiversion description of the events is characterized of the artistic works by R. Coover. In his story "The Babysitter" the author gives several variants of one and the same event. According to one version the babysitter is murdered, in another version nothing happens to her, etc. These experiments of postmodern writers are called to demonstrate that neither version can be estimated as true or false. Multiplicity of interpretations is one of the main principles of the rhizomatic approach.

The lack of determination and equalization of the structure of different kinds, stipulated by rhizomatic principle, generates genre plurality within one and the same text, synthesis is also known as fabulation (the term coined by R. Scholes in his book "The Fabulators"). The book by V. Pelevin "Chapayev and Void" is one of the best illustrations of the synthesis. Instead of the real well-known historical figures there appear simulacra – Kotovsky, Schwarzenegger, Chapayev, who act in unusual circumstances. They are set in different times and locations despite the principles of common logic and communicate with imaginative personages who never existed.

As to the destruction (disintegration) of the literary text the extreme case of this freedom of composition is the novel by B. Johnson "The Unfortunates". The pages of the novel are not bound and they are placed in the box. The reader is encouraged to arrange the pages in the order he/she likes. Thus, the recipient of the information becomes a co-author of the book, the real author of the creative work being downsized and pushed in the background.

The principle of multicode causes the appearance in the postmodern texts of polylingual fragments. Danish writer V. Shirbick in his artistic works uses the mixture (mélange) of the Danish, French, German, English and Spanish as well as their dialects including the citations from Heraclitus, Nietzsche, ancient oriental philosophers. This mixture helps to create hybrid texts where all languages are equal in their significance. It should be noted that the author is not disturbed by the fact that the common reader is not a polyglot and that a lot of messages of the author may pass beyond him or her.

The lack of centripetal trends and of the nucleus accounts for the absence of the exact compositional scheme with the salient focus.

The author loses the status of the sacred domineering figure who controls the destiny of his personages.

Principle of rank equalization brought about a number of novels, dramas, etc. in which the author reduces the role of the main characters or eliminates them showing the hypothetical version of the plot development in the absence of the key figures of the artistic work.

In the play "Rosencrantz and Guildenstern are Dead" T. Stoppard advances the secondary figures in the Shakespearean "Hamlet" and makes them perform the main roles while Hamlet remains in the background.

The same principle lies in the credo of C. Bené, the leader of the so-called minority theatre. He eliminates the main characters and gives a chance to the secondary personages to develop. For example, such a chance is given to Mercutio who becomes the main figure in Bené's remake of the well-known tragedy by Shakespeare "Romeo and Juliet".

Deleuze with whom Bené wrote the book "The Entanglement" believes that such techniques help to get rid of the text despotism, to demystificate the theoretical traditions, especially those which concern the plays by Shakespeare.

Various trajectories of movement typical of rhizomatic approaches are reflected in a great number of nomadic works (travelogues). For example, this principle lies in the centre of Kerouac's novel "On the Road".

In connection with the new informative technologies there appeared hyper-reality in which simulation replaces reality. Understanding and perception of the reality goes through the means of its simulation (TV, computer, mobile network, Internet) which are organized as rhizomatic structures.

The significant in postmodern texts performs the role of the denotatum. The sign explain the sign, the image gives way to the

simulacrum. The character of the reference relations changes – it becomes signcentric. As a result the virtual reality with the hyper-significant structure becomes dominant.

Combination of the real and imaginative is typical of the so-called "historiographic metaprose" (term coined by L. Hutcheon) in which the historical figures and events are transformed and require additional efforts on the side of the reader for their complete shaping. In the novel "Mason & Dixon" by Th. Pynchon G. Washington smokes marijuana, the fact which is not confirmed by historical documents. The historical personages are also introduced in the article works by Russian postmodernist V. Sorokin. In his novel "Blue Bacon Fat" appeared Stalin and Khrushchev. The author's fantasy makes him describe the imaginative homosexual relations between these statesmen though this fact is not confirmed by any witnesses.

As the figure of the author loses its mysterious aura the process of text creation becomes open for the reader. The author switches from the metaframe of the events described to the narration proper and vice versa.

Thus, rhizomatic paradigm is one of the fundamental props on which postmodern literary texts are based.

Actualization of the main principle of rhizomatic structure generates the following features of postmodern artistic works:

- pluralism, multiplicity and equalization of aesthetic values, forms, styles, separate elements of the work, genre eclecticism;
- indetermination, antihierarchical character of the structure, absence of the centre (nucleus) and periphery, rejection of antinomic approach (binary oppositions), shifts in the personages subsystems with the advance of the secondary ones and elimination of the protagonists;
- fragmentation, montage and collage principles of composition, rejection of strict causal ties and temporal inconsequence of narration;
- equalization of the subject and object, the so-called "death of the author";
- cartography instead of mimetic forms of reality representation, pseudo documentation, pseudo factography;
- specific system of significance when the role of the denotatum is fulfilled by another significant, hypersignificant structure of the text (sign explains sign), substitution of images by simulacra;
- intertextuality and polylingual codes, intensive usage of citation, principle of remaking the former artistic works, ironic attitude towards authorities.

The further investigation of the rhizomatic principle of the artistic work seems to be a very perspective direction of culturological and linguostylistic research. It will give the scholars possibility to describe and analyze the mechanism of artistic texts in general and texts of postmodernism in particular.

References:

1. Андреева Е.Ю. Постмодернизм. Искусство второй половины XX – начала XXI века / Е.Ю. Андреева. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 488 с.
2. Ермилова Г.И. Постмодернизм как феномен культуры конца XX века / Г.И. Ермилова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.scienceforum.ru/2016..../28314.pdf.
3. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия / И.П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 250 с.
4. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодернизма / Ж.Ф. Лиотар. – СПб. : Алгейл, 1998. – 160 с.
5. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма/ Н.Б. Маньковская. – СПб. : Алгейл, 2000. – 347 с.

6. Можейко М.А. Становление теории нелинейных динамик в современной культуре: сравнительный анализ синергетической и постмодернистской парадигмы / М.А. Можейко. – Минск : БГЭУ, 1999. – 238 с.
7. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература / И.С. Скоропанова. – М. : Флинта, 1999. – 608 с.
8. Сокал А. Интеллектуальные уловки. Критика философии постмодернизма / А. Сокал, Ж. Брикмон. – М. : Дом интеллект. книги, 2002. – 248 с.
9. Best St. Postmodern Theory: Critical Interrogations / St. Best, D. Kellner. – N.Y., 1991. – 324 p.
10. Connor St. Postmodernist Culture / St. Connor. – Oxford Blackwell, 1989. – 274 p.
11. Deleuze G. Rhizome. Introduction / G. Deleuze, F. Guattari. – Paris, 1976. – 74 p.
12. Harvey D. The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change. / D. Harvey. – Oxford : Blackwell, 1989. – P. 3–120.
13. Hassan I. The Question of Postmodernism / I. Hassan. – Lewisburg, 1980. – 117 p.

Мізецька В. Я. Ризоматика як основа літературної постмодерністської парадигми

Анотація. Стаття присвячена різноманітним принципам, які обумовлюють літературну постмодерністську парадигму. Проведено порівняльний аналіз ризоматичних та

ієрархічних підходів до організації художніх текстів. Підкреслюється нівелювання ядерних та периферійних елементів у системах ризоматичного типу, а також описуються особливості кореляції елементів із різновекторним рухом. Поряд із цим описуються засоби вербальної репрезентації вказаних якостей ризоматичних систем у художніх текстах, що відносяться до постмодерністської парадигми.

Ключові слова: ризома, монтаж, багатовекторність, плюралізм, постмодернізм.

Мизецкая В. Я. Ризоматика как основа литературной постмодернистской парадигмы

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению ризоматических принципов, которые лежат в основе литературной постмодернистской парадигмы. Проводится сопоставительный анализ ризоматических и иерархических подходов к организации художественных текстов. Подчеркивается нивелирование ядерных и периферийных элементов в системах ризоматического типа, а также описываются особенности корреляции элементов с разнонаправленным действием. Описываются и способы вербальной репрезентации указанных свойств ризоматических систем в художественных текстах, относящихся к постмодернизму.

Ключевые слова: ризома, монтаж, плюрализм, многовекторность, постмодернизм.

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ВАСИЛЯ МОВИ

Анотація. У статті аналізується літературний доробок Василя Мови (Лиманського), у більшості творів якого порушується традиційна для нього козацька тема. Наслідуючи Пантелеймона Куліша, письменник вбачав у козаччині радше руйнівну, аніж державотворчу силу, протиставляючи їй знедолене трудове селянство. Все це знайшло відбиток у його поемі «Троїсте кохання» (1863 р.), вірші «Козацький кістяк» (1875 р.), драмі «Старе гніздо й молоді птахи» (1883 р.).

Ключові слова: українське козацтво, розбишаки, хлібороби, історична приреченість, продажне судочинство, моральні покручі.

Постановка проблеми. Виповнилося 175 років від дня народження відомого українського письменника Василя Мови (псевдоніми – В. Лиманський, В. Мигуцький, В. Мигученко), який народився 12 (1) січня 1842 р. на хуторі Солодкий Лиман (тепер Каневського району Краснодарського краю Російської Федерації), тобто на Кубані. Більшу частину свого життя майбутній письменник мешкав серед нащадків запорізьких козаків, яким після зруйнування 1775 р. Запорізької Січі, а потім багатьох років скитання 1792 р. дозволено було осісти в басейні між річками Кубань і Єя. До середини XIX ст. тут зберігалися старі козацькі порядки, зокрема виборність військової старшини, і що не менш важливо – домінувала українська мова.

Митець успішно працював в усіх трьох родах літератури – поезії, прозі і драматургії. Певну увагу аналізу його доробку свого часу приділили М. Комаров («Літературна спадщина В. Мови»), І. Франко («Із поетичної спадщини Василя Мови (Лиманського)»), Ю. Шевельов («Душа убога встала рано (Василь Мова)»), В. Чумаченко («Поет В. Мова (Лиманский) в кругу современников: раннее детство и гимназический период», ««Твоя пісня – твоя мова...». Про долю архіву Василя Мови (Лиманського)»), Л. Шевцова («Проблема руйнації родини у драмі Василя Мови (Лиманського) «Старе гніздо й молоді птахи»») та ін.

Мета статті – дослідити у творчості Василя Мови традиційну для нього козацьку тему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поетичний дебют В. Мови відбувся 1861 р. в журналі «Основа», де було надруковано його невеличкий вірш «І бачу я тоді широке сине море...», яким він започаткував козацьку тему, що згодом стане у його літературному доробку домінантною. Характерно, що уже в першому друкованому творі поет у завуальованій формі висловлює своє скептичне ставлення до ролі козацтва в історії України, робить промовистий натяк на його історичну приреченість. У поезії йдеться про жменьку відважних козаків-відчайдухів, що на своїй чайці тужаться подолати розбурхане море. Кожен із них щосили налягає на весла, однак «лютує, стогне море, з ребер їх скидає». Фінал сумний. «Я чую голос їх <...> а бачу – потопають!» [2, с. 126], – констатує поет.

Традиційна для Мови козацька тема порушується і в його поемі «Троїсте кохання» (1863 р.). Наслідуючи П. Куліша, поет вбачав у козаччині радше руйнівну, аніж державотворчу силу. Все це і знайшло відбиток у його творі.

У поемі описуються реалії суспільно-політичного життя українського козацтва останньої третини XVIII ст., коли після придушення влітку 1768 р. за допомогою російського війська широкомасштабного повстання на підвладних Речі Посполитій теренах Правобережної України (цей народний рух увійшов в історію під назвою Коліївщина) частина січовиків, передусім молодь, переставши вірити у власні сили, деградувала й перетворилася по суті на пересічних розбишак, які, на відміну від своїх попередників і старших товаришів, прагнула вже не Вітчизну боронити, а задовольняти власні потреби. Притому далеко не шляхетного гатунку. Змальоване у поемі козацтво – темна, сіра, погано керована маса, яка здатна лише бити байдаки та грабувати чужі землі («Гайдамаці в Польщі рай – Що захочеш, виробляй») [2, с. 26]. Утім, не краще ведуть себе нащадки славетного запорізького лицарства і в Україні:

І багацько лиха вдіє
Гайдамацька згряє:
Не то Польща і Україна
Лишенька зазнає! [2, с. 28].

Одним із таких розбишак є центральний персонаж твору козак Клим, який безсоромно розбещує молодих непередбачливих дівчат. Він одночасно підтримує відносини із трьома красунями (звідси і назва поеми) – Мариною, Килиною й Ориною. Проте із жодною з них не має наміру будувати серйозні стосунки, попри те, що всі три до нестями в нього закохані. Климу байдуже, що такою своєю поведінкою він нівечить життя своїм пасіям, залишаючи їх на глум і осуд суворого в моральному відношенні пуританського суспільства. Не дивно, що автор, який, поза сумнівом, на боці своїх героїнь, підводить ризику під нікчемним життям головного героя поеми. Останнього вбиває колишній залицяльник однієї з його жертв.

Подібні мотиви згодом знайшли відображення у комедії М. Кропивницького «Джигун» (1893 р.). Щоправда, акценти останній розставив дещо по-іншому. У центрі уваги п'єси М. Кропивницького веселий сільський ловелас, який, на відміну від Мовиноного героя, зумів уникнути покарання, притому не без допомоги однієї зі своїх пасій.

На протилежних позиціях стоїть інший герой поеми «Троїсте кохання» – козак Прокіп. Саме він і вбиває свого підступного товариша по зброї. І робить він це «не лише з особистих міркувань, помщаючись гайдамаці за свою кохану й усіх «згублених навки» дівчат, а передусім як безчесну людину, розбишаку і грабіжника» [1, с. 300].

Протистоять темній здеградованій масі гульців і грабіжників «статечні козаки», які усвідомлюють, що далі не можна «розоряти Україну ще не скінчену руїну». Вони беруть верх над нерозсудливою молоддю (забороняють похід рішенням козацької «чорної ради»), але не можуть уже зупинити процес руйнації, а отже, й історичної приреченості козацтва.

Мотиви історичної неспроможності українського козацтва звучать так само в його вірші «Козачий кістяк» (1875 р.). Поштовхом до таких роздумів стала знахідка героєм твору, який обробляв свою ниву, останків козака. Те, що козацький кістяк знаходить саме пересічний хлібороб, дуже символічно. У такий спосіб автор намагається протиставити трудовий народ і привілейоване щодо нього козацтво.

З кривавої слави
Нам мало утіх,
А воля козацька
Була не для всіх.
Козацтво в відрізний
Згорнулося стан,
Козак перед хлопом
Був нібито пан [2, с. 62].

Однак порівняння не на користь козацтва, яке хоч і не гнуло ні перед ким спину, все ж зійшло з історичної арени, пішло у небуття, а селянство, попри всі лихоліття (чого варта одна лише кріпаччина?!), продовжує свою споконвічну шляхетну справу – обробляє землю, вирощує хліб. Поет відверто симпатизує знедоленому селянству, але щиро переконаний, що майбутнє все ж таки за освіченими людьми, які вийдуть із середовища трудового народу.

«Ідучи слідом за Кулішем і Кониським («Моє бажання» та ін.), – зауважує Ю. Шевельов, – Мова відмовляється від бунтарсько-руїнистського ворогобного минулого України. Козацькі війни, бунти, повстання здаються йому історичною помилкою, марною витратою народних сил. Вони привели до посилення розколу українського народу на ворожих одні одним панів і простих козаків, до їх братовбивчої боротьби і взаємознищення <...> Отже, не у зброї, не в боротьбі, а у праці і в культурі хотів би поет шукати порятунку. Найвищою силою ладен він проголосити «силу ума», а наймогутнішою раттю – вчену громаду». Це своє бачення історії України Мова виклав у «Козачому кістяку».

Дещо випадає із цієї конструкції вірш «На могилі», створений Мовою на шість років раніше (1869 р.). У цьому творі, як зауважує Ю. Шевельов, «козацькі часи ще не втратили для поета свого чару». Більше того, тут козацтво виступає як справжній захисник Вітчизни. Автор «не може відірвати від цього романтичного ідеалу свого завороженого погляду». Все це є свідченням того, що письменник не тільки був фактично, а й відчував себе «нащадком запорізьких козаків!» [3, с. 151].

Активно розробляв козацьку тему В. Мова й у своїй драматургії, зокрема драмі «Старе гніздо й молоді птахи» (1883 р.), де відображено життя і побут кубанського козацтва кінця 50-х рр. XIX ст., тобто в останній період його самоврядування. Галерея створених автором колоритних реалістичних портретів представляє практично всі прошарки суспільства. Це і представники багатой старшини Пилип Загреба і Трифіл Жмир, і чесний трудівник із середовища дрібної козацької старшини хорунжий Кіндрат Шульпіка, і багата вдова Тетяна Деркаліха –

прибічниця старих козацьких порядків, і безпритульний осавул Семен Гайдабура, який символізує старе запорізьке лицарство, що не може знайти своє місце за нових умов життя, а відтак, губить його в безпробудному пияцтві й бешкетуванні, і збанкрутілий дрібнопомісний дворянин, пристосуванець Аполлон Прогульбицький, і багато ін.

Центральний персонаж п'єси – полковник війська Чорноморського Пилип Загреба. Це заможний козак, який має велике господарство. У нього чимало десятин землі, величезні табуни коней, незчисленна кількість великої рогатої худоби й овець. На нього працюють сотні, якщо не тисячі, кріпаків і вільнонайманих. Проте це зовні ще міцне господарство вже підточують ледь видимі метастази неминучої кризи. Значною мірою це обумовлено тим, що в нових суспільно-політичних умовах, коли все більших обертів стали набирати капіталістичні відносини, а стара система господарювання почала пробуксовувати, Загреба не може ефективно управляти своєю мініімперією. Про це йому відверто говорить сестра Тетяна Деркаліха. В обійсті у Загреби повний безлад («усе гайном стоїть») [2, с. 139], «чабани нещадно ріжуть овець та гендлюють смухами», табунщики продають коней, як «своє власне добро» [2, с. 138].

Сам господар садиби намагається ще дотримуватися старих козацьких звичаїв, говорить рідною мовою («Та я, – каже, – з царем балакав, та й то балакав по-козацькому, як наші батьки й діди розмовляли») [2, с. 152]. Того ж вимагає він і від дітей. Однак тільки в колі родини. У присутності гостей Загреба не проти того, аби вони демонстрували свою «образованість», тобто спілкувалися «модною» російською мовою. Полковник не гербує випити чарчину із простим козаком, але водночас хизується своїм високим становищем, і дочок марить віддати заміж за такого, щоб «був заможний і в чинах» [2, с. 274]. Разом із тим Загреба невіглас, не знає, наприклад, хто такий Тарас Шевченко. Поцінуючи його вірш «Тополя», він зазначає: «Зараз і бачу, що недотепний!.. Та й пише чорт батька зна про що – про чумаків та чабанів!» [2, с. 197].

Неабиякі проблеми у вдівця Загреби і з дітьми, яких у нього четверо – два сини і дві доньки. Сини Гарась і Юрась навіть не спромоглися завершити навчання. Обоє їх за ганебну поведінку відрахували. Першого – з кадетського корпусу, а другого – з військової гімназії. Однак належних висновків із цього вони не зробили й надалі своєю поведінкою завдають батькові одні лише клопоти. Не справдила батькових надій і старша донька Уля, яка після закінчення Інституту шляхетних дівчат повернулася до батьківського обійстя. У неї на думці лише «шори та вбори», «та про великих панів, та про балі і всякі гульбища мрії гонить» [2, с. 142].

Єдиний світлий промінчик у Загребиному домі – молодша донька Киля, світогляд якої сформувався під впливом її тітки Тетяни Деркаліхи, щирої прихильниці старих народних традицій. Живучи у тітки, Киля «і хуторянських дівчат до себе в гостину закликала, і пісень з ними співала, і по козачих весіллях їздила, і на хуторянській вулиці крадькома гуляла <...>» [2, с. 154]. Тут же на хуторі дівчина закохалася і у простого козака Андрія Шульпіку, заради якого готова була навіть супроти волі батька без посагу втекти до судженого. «Я піду за його, хоч нехай на мене увесь світ обуриться!» [2, с. 156], – безкомпромійно заявляє Киля. Однак Андрій виявився не вартий цього великого й безкорисного кохання. Він не готовий на таких умовах узяти з Килиною шлюб, оскільки мріє завдяки тестевим статкам вийти в багаті. «Як без нічого брать, то я,

може, і кращу знайду <...>» [2, с. 270], – в серцях кидає він наречений. Це настільки обурює дівчину, що вона відмовляється вийти заміж за Шулпівку навіть тоді, коли батько дає на це згоду. Після цього вибір у неї залишається невеликий – або одружитися зі старим і бридким військовим старшиною Жмирем, з яким її заручили силоміць, або покітчити із життям. Киля зупиняється на другому варіанті.

Це досить несподіваний авторський прийом. Зазвичай в українських (і не тільки українських) творах дівчина вкорочує собі життя, коли її супроти волі віддають заміж за нелюба, а вона кохає іншого. Згадаймо хоча б «Лимерівну» П. Мирного чи «Дві сім'ї» М. Кропивницького, не говорячи вже про хрестоматійну «Грозу» О. Островського. А тут героїня добровільно відмовляється взяти шлюб із тим, кого до нестями кохає, тим більше, що він, судячи з усього, вже пошкодував за свої ненароком кинуті образливі слова. «Як же, дочко, кажеш, – говорить їй Деркаліха, – що він тебе не любить, коли він і сьогодні увесь ранок коло нашого двора увихається? (*Зазирає у вікно*). Он бач, як перед двором конем грає, в боки взявшись, згорда поглядає? <...> Іще я хотіла гукнути, щоб його собаками натравити та малахаями поблагословити, так же батько твій заборонив – нехай, каже, грасує та гордує, бо, може, він, каже, мені зятем буде!» [2, с. 350].

«Загибель Килі – це смертний вирок старому гнізду. Воно несло зерна розладу в собі, воно не могло не загинути» [3, с. 171].

У драмі «Старе гніздо й молоді птахи» Василь Мова порушує низку проблем, характерних для тогочасного українського драматургічного процесу. Він створив, зокрема, кілька яскравих образів моральних покручів, які, долучившись до так званої «московської цивілізації», відrekliся від рідної української мови і національної культури загалом. Такими є діти Загреби Гарась і Уля, поручик Прогульбицький, подружжя Щербосьорбів. Подібні образи того часу активно розробляли М. Кропивницький («Дай серцеві волю, заведе у неволю», «За сиротою і Бог з калитою, або ж Несподіване сватання», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»), М. Старицький («Не судилось») та ін.

Під цим кутом зору окремих персонажів Мови доречно порівняти з відповідними героями драми М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (1882 р.). Аполлон Прогульбицький, наприклад, якоюсь мірою нагадує Гордія Поваренка (особливо сцена, де йдеться про намір одружитися на багатій нареченій). Неважко провести паралелі й поміж іншими героями п'єс – Овдієм Щербосьорбою і поміщиком Вороновим (мається на увазі намагання того і того перелицювати своє прізвище на російський лад).

Чимало спільного у Мовиному творі також із комедією «Суєта» І. Карпенка-Карого, завершеною набагато пізніше – 1903 р. Передусім кидається у вічі непереборний конфлікт між батьками й дітьми, не говорячи вже про інші перегуки. Це, наприклад, епізод, у якому Загреба дає характеристику своїй «образованій» дочці Улі: «Зараз же як тільки вступила в дім, то почала вбиватися, що у нас і хати погані, і мебелю немає, і люди невчені, що скрізь мужицтво та необразованість» [2, с. 142]. Як тут не згадати Аделаїду із «Суєти» І. Карпенка-Карого, якій у селянській господі навіть повітря важке. Щоправда, про якийсь вплив Мови на І. Карпенка-Карого навряд чи доречно говорити, оскільки драму «Старе гніздо й молоді птахи» вперше було надруковано лише 1907 р.

«Символіка Мовиного твору втілена в його назві, – зауважує Ю. Шевельов, – не живуть молоді птахи у старому гнізді, покидають і розтягають його, і воно приречене на руйнування і загибель. Такий самий образ є і в «Суєті» <...>» [3, с. 166]. Втім, у Мови ця тема не основна, побіжна. «Основне для нього – трагедія батька, що бачить, як руйнується старе гніздо, і сам мимоволі цьому руйнуванню сприяє» [3, с. 166–167].

Драма «Старе гніздо й молоді птахи», як і багато інших творів В. Мови, відзначається своєю соціальною спрямованістю. Особливо примітно в цьому плані є сцена, коли до Загреби приходить делегація з вимогою відшкодувати за потрапу його худобою нив пересічних козаків. Притому делегати добре усвідомлюють, що судовий позов у багача Загреби їм ніколи не виграти. «Та однаково отим пошкодованим козакам не відсудити своєї шкоди ні у полковника, ні у Жмиря, – зауважує один із делегатів старий козак Невкипільий. – Правду кажуть, що з дужим не борись, а з багатим не судись, а особливо з великим паном!» [2, с. 284]. Той самий Невкипільий нагадує Загребі, що він зайняв «усі найкращі степи», а тому їм, простим козакам, скоро ніде «буде ні сіна накосити, ані хліба посіяти» [2, с. 284].

Добре вписується у цей контекст і епізод про продажне судочинство, з яким автор драми «Старе гніздо й молоді птахи», напевно, досить часто стикався, працюючи на різних посадах у судовій системі. У ролі представника юриспруденції в Мовиному творі виступає згаданий уже Овдій Щербосьорба. Останній, за словами Загреби, «був такий убогий, як циган, та вже на засідательстві почав розживатися. А хавралі брав, так і побий його сила божа! <...> А вже як причепиться, то від його, як від чортяки, ніяким робом не відкараскаєшся. <...> Понасадовить, було, людей ув острог ні за віщо та тоді й випускає на волю за викуп» [2, с. 225].

Уперше драму «Старе гніздо й молоді птахи» надруковано було 1907 р. в Літературно-науковому віснику, а своє сценічне життя (у скороченому варіанті) твір розпочав 30 листопада 1911 р. в Києві на сцені першого українського стаціонарного театру Миколи Садовського.

Висновки. Тема українського козацтва є наскрізною у творчості В. Мови, але трактує він її під специфічним кутом зору (історичної приреченості козацтва), з позицій П. Куліша. Натомість висвітлені митцем ознаки економічної й духовної кризи в середовищі сучасного йому кубанського козацтва, що були характерними для українського суспільства загалом, знайшли відображення і в доробку інших тогочасних драматургів, зокрема М. Кропивницького М. Старицького, І. Карпенка-Карого. Перспектива подальшого дослідження спадщини В. Мови вбачається у порівняльному аналізі її із творчістю письменників, що порушували суголосні проблеми, більш глибокому контексті українського літературного процесу другої половини XIX ст. загалом.

Література:

1. Історія української літератури XIX ст. (70–90-ті рр.) : у 2 кн. : [підручник] / [О. Гнідан, Л. Дем'янівська, С. Кіраль та ін.] ; за ред. О. Гнідан. – К. : Вища школа, 2003. – Кн. 2. – 2003. – 439 с.
2. Мова (Лиманський) В. Старе гніздо й молоді птахи / В. Мова. – К. : Дніпро, 1990. – 421 с.
3. Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн / Ю. Шевельов ; упоряд. І. Дзюба. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 1151 с. – Кн. 2 : Літературознавство. – 2008. – С. 149 – 150.

Новиков А. А. Украинское казачество в художественном мире Василя Мовы

Аннотация. В статье анализируется литературное творчество Василя Мовы (Лиманского), в большинстве произведений которого поднимается традиционная для него казачья тема. Следуя традиции Пантелеймона Кулеши, писатель видел в казачине скорее разрушительную, чем государственную силу, противопоставляя ей обездоленное трудовое крестьянство. Все это нашло отражение в его поэме «Тройная любовь» (1863 г.), стихотворении «Казачьи останки» (1875 г.), драме «Старое гнездо и молодые птицы» (1883 г.).

Ключевые слова: украинское казачество, разбойники, земледельцы, историческая обреченность, продажное судопроизводство, моральные перевертыши.

Novykov A. Ukrainian Cossacks in the literary works of Vasyl' Mova

Summary. The article analyzes the literary heritage of Vasyl' Mova (Lymansky). Most of his works are devoted to the traditional Cossack theme. As Panteleimon Kulish, the writer perceived the Cossacks as destructive but not state building force, opposing it with unfortunate labor peasantry. It was reflected in his poem «Troyiste Kohannia» (1863), the poetry «Kozatsky Kistiak» (1875), the drama «Stare Hnizdo i Molodi Ptakhy» (1883).

Key words: Ukrainian Cossacks, robbers, farmers, historical hopelessness, corrupt judiciary, moral rascals.

Омельковець Р. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МЕТОНІМІЗАЦІЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФІТОНОМЕНІВ

Анотація. У статті розглянуто семантичну трансформацію як наслідок метонімічних перенесень на основі ботанічної лексики західнополіських говірок, визначено основні семантичні моделі, за якими відбувається переосмислення. Встановлено, що семантичні деривати є наслідком метонімічних перенесень, які базуються на вживанні замість одного слова іншого на основі асоціативного зв'язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю. Виокремлено власне метонімію та метонімію, ускладнену деривацією.

Ключові слова: лексема, фітономени, західнополіські говірки, способи номінації, семантична трансформація, метонімічні перенесення, семантичні моделі.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мови одним із продуктивних способів номінації є семантична трансформація – процес перенесення готових одиниць з одного референта на інший, оскільки людина здатна сприймати нову інформацію на основі вже наявної, тобто коли знайома назва є тим містком, який у свідомості людини з'єднує відоме з невідомим [7, с. 80]. Цей тип номінації ґрунтується на різних видах перенесення та змін значення. У мовознавчій літературі найчастіше аналізуються метонімічні співвідношення значень слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На семантичну трансформацію як наслідок метафоричних та метонімічних перенесень на основі ботанічної лексики вказують низка дослідників. Л.А. Москаленко зауважує, що у степових говірках 60% фітономени утворюються шляхом семантичної трансформації [2, с. 39]. У східнополіських [6] та західнополіських [3] говірках семантична деривація як спосіб номінації флорооб'єктів також поширена.

Мета статті – розглянути семантичну трансформацію як наслідок метонімічних перенесень на основі ботанічної лексики західнополіського говору.

Завданням цієї статті є встановлення основних семантичних моделей, за якими виникають нові номінативні утворення на позначення рослин в українських західнополіських говірках.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні є актуальною проблема семантичної еволюції лексики за певними моделями. Створення нової номінативної одиниці може здійснюватися двома шляхами: створення формально нової одиниці та через надання готовій номінативній одиниці нової семантичної функції (прямої та опосередковані способи номінації) [1, с. 99].

За рахунок метонімічного перенесення значною мірою поповнюється і ботанічна лексика. Розглянемо процес метонімізації за семантичними моделями, виокремлюючи ускладнення деривацією (процес перенесення розглянуто на основі мотиваційних ознак за монографією Р.С. Омельковець «Номінації лікарських рослин в українському західнополіському говорі» [4, с. 28–63], приклади найменувань – за «Словником ботанічної лексики західнополіських говірок» [5]).

Метонімія як лексико-семантична трансформація слова базується на вживанні замість одного слова іншого, яке перебуває у синтагматичному, контекстному зв'язку з першим [8, с. 62], тобто в певному асоціативному зв'язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю. Розрізняємо власне метонімію та метонімію, ускладнену деривацією.

1. **Власне метонімія** не є характерним способом номінації фітономени в західнополіських говірках. Цей спосіб номінації представлений лише поодинокими найменуваннями рослин, які утворюються за такими семантичними моделями.

МОДЕЛЬ 1. 'Хвороба' → 'рослина, яка цю хворобу викликає або лікує': *золотуха* 'золототисячник малий (*Centaureum minus Moench*)', 'золотушник звичайний (*Solidago virgaurea L.*)'.

МОДЕЛЬ 2. 'Людина, яка лікує' → 'рослина, яка лікує': *бабка* 'подорожник великий (*Plantago major L.*)', *воробішка* 'королиця великокріткова (*Leucanthemum maximum*)'; *вселікар* 'звіробій звичайний (*Hypericum perforatum L.*)'.

МОДЕЛЬ 3. 'Орган' → 'рослина, яка цей орган лікує': *печунка* 'трутовик несправжній (*Phellinus igniarius (L.: Fr.) Quel*)'.

МОДЕЛЬ 4. 'Природне явище' → 'рослина, яка цвіте або росте в той час, коли це явище відбувається': *мороз* 'флокс мітельчастий (*Phlox paniculata*)'; *вітерець* 'анемона ніжна (*Anemone blanda*)'.

МОДЕЛЬ 5. 'Тварина' → 'рослина, яка поширюється за допомогою цієї тварини': *субачки* 'черета трироздільна (*Bidens tripartita L.*)'.

2. **Метонімія, ускладнена деривацією**, а саме – метонімія, ускладнена матеріальною афіксацією без деформації твірної основи.

МОДЕЛЬ 1. 'Місце' → 'рослина, яка на цьому місці росте'. Процес метонімізації супроводжується додаванням дериваційних афіксів, зокрема: суфікса **-к-**: *болот'анка* 'іноцибе звичайний (*Inocybe geophylla L.*)', 'калюжниця болотна (*Caltha palustris L.*)', 'сухоцвіт болотяний (*Gnaphalium uliginosum L.*)', 'гібіскус китайський (*Hibiscus rosa-sinensis*)' (від *болот'аний* ← *болото*); суфікса **-ник / -нік**: *окólnик* (*укólnник, укóln'нік*) 'живокіст лікарський (*Symphytum officinale L.*)'; *пустірник* (*пустірн'нік*) 'собача кропива (*Leonurus quinquelobatus L.*)'; *пожéжник* 'хаменерій вузьколистий (*Epilobium angustifolium*)'; суфікса **-ак**: *болотн'ак* 'калюжниця болотна (*Caltha palustris L.*)', 'півники болотні (*Iris pseudoacorus L.*)', 'сухоцвіт болотяний (*Gnaphalium uliginosum L.*)'; суфікса **-ниц'**: *болотниц'а* 'брусниця звичайна (*Vaccinium vitis-idaea L.*)', 'гличики жовті (*Nuphar lutea L.*)', 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris Pers.*)', 'калюжниця болотна (*Caltha palustris L.*)', 'сухоцвіт болотяний (*Gnaphalium uliginosum L.*)' (від *болотний* ← *болото*); *моховіц'і* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris Pers.*)'; суфікса **-ниц'**: *кал'ужниц'а* 'калюжниця болотна (*Caltha palustris L.*)'; *пожарниц'а* 'пижмо звичайне (*Nacetum vulgare*)'.

L.); суфікса **-еу'**: *мокрець* 'галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)'; ускладнений варіант суфікса **-ік-** (**-ан'ік-**): *земл'ан'іка* (з'ємл'ан'іка, з'ємл'ан'іка) 'суниці лісові (*Fragaria vesca* L.)'; суфікса **-ул'**: *мохул'і* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.)'; суфікса **-н'ак**: *пустирн'ак* 'собача кропива (*Leonurus quinquelobatus* L.)'; конфікса **при-** + **-ниці'**: *приплотниці'а* 'вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.)'; конфікса **при-** + **-их-**: *приболотіха* 'валуй (*Russula foetens* L.)'; конфікса **при-** + **-ух-**: *прибол'ло'т'уха* 'ковпак (*Rozites caperata* L.)'; конфікса **при-** + **-ник**: *придорожник* (*придур'ожник*) 'подорожник великий (*Plantago major* L.)'; конфікса **по-** + **-ник**: *попутник* 'подорожник великий (*Plantago major* L.)'; конфікса **по-** + **-к-**: *пор'ічки* (*пор'ічк'і*) 'смородина червона (*Ribes rubrum*)', 'смородина біла (*Ribes niveum*)'; конфікса **про-** + **-к-**: *прол'іски* 'пролісок (*Scilla* L.)', 'анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.)', 'печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.)'.

МОДЕЛЬ 2. 'Хвороба' → 'рослина, яка лікує від цієї хвороби'. Метонімічне перенесення доповнюється такими афіксами: суфіксом **-ник** / **-н'ік** та його ускладненими варіантами: *зобник* 'нетреба звичайна (*Xanthium strumarium* L.)', *р'анник* 'деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.)', *к'ривавник* (к'ривав'нік) 'звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.)', *к'ривовічник* (к'ривов'ічник, к'ривавішник) 'деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.)', *золотушник* 'золотушник звичайний (*Solidago virgaurea* L.)', *алкогол'ник* 'золототисячник малий (*Centaureum minus* Moench.)', *глістник* 'пижмо звичайне (*Nacetum vulgare* L.)', *глістник* (глі'існик хлістнек глістник) 'щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas* L.)', *гліст'овник* 'пижмо звичайне (*Nacetum vulgare* L.)', *бород'авник* 'чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.)', *бород'авочник* 'чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.)'; суфіксом **-к-**: *мате'рінка* (*мате'р'єнка*, *мати'р'єнка*) 'материнка звичайна (*Origanum vulgare* L.)'; ускладненими варіантами суфікса **-еу'**: *к'ривавець* 'звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.)', *глістов'єца* 'пижмо звичайне (*Nacetum vulgare* L.)'; суфіксом **-н'ак**: *глісн'ак* 'пижмо звичайне (*Nacetum vulgare* L.)'; суфіксом **-ин-**: *к'рив'іна* 'дивина залізнякавидна (*Verbascum phlomoides* L.)'; конфіксом **про-** + **-ник**: *пор'ізник* 'подорожник великий (*Plantago major* L.)'.

МОДЕЛЬ 3. 'Частина тіла або внутрішній орган людини або тварини' → 'рослина, яка лікує цю частину тіла або цей внутрішній орган'. Семантична трансформація здійснюється за участю суфікса **-ник** / **-н'ік**: *м'аточник* 'деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.)', *серд'єчник* 'золототисячник малий (*Centaureum erythraea* Rafn.)', *печ'ін.ик* 'парило звичайне (*Agrimonia eupatoria* L.)', 'печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.)', *же'лудочн'ік* 'герань лучна (*Gernium pratense* L.)'; суфікса **-ниці'**: *печ'іночниця'а* 'печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.)'.

МОДЕЛЬ 4. 'Хвороба' → 'рослина, яка цю хворобу викликає'. Семантична трансформація супроводжується суфіксом **-ун-**: *дрист'ун* 'галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)'.

МОДЕЛЬ 5. 'Тварина' → 'рослина, яка є кормом для цієї тварини'. Метонімічне перенесення здійснюється одночасно з додаванням до основи дериваційного афікса, зокрема: суфікса **-ник** та його ускладнених варіантів: *шовковічник* 'шовковиця біла (*Morus alba*)', *свин'ушник* 'деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.)', 'спориш звичайний (*Polygonum aviculare* L.)', *ін'д'ушник* 'спориш звичайний (*Polygonum aviculare* L.)', *зус'атник* 'спориш звичайний (*Polygonum aviculare* L.)', *кот'овник* 'меліса лікарська (*Melissa officinalis* L.)'; суфікса **-ин-** та його ускладнено-

го варіанта (**-ушин-**): *ведмедина* 'ожина звичайна (*Rubus caesius* L.)', *кон'ушіна* (*кан'ушіна*, *кон'ушіна*, *кон'уш'іна*, *кон'ушіна*, *кон'уш'іна*, *кон'ушіна*, *кон'ушіна*) 'конюшина повзуча або біла (*Trifolium repens* L.)', 'конюшина червона (*Trifolium pratense* L.)'; суфікса **-иці'**: *шовк'овиці'а* 'шовковиця біла (*Morus alba*)'; суфікса **-ух-**: *кон'ух'а* 'конюшина польова (*Trifolium arvense* L.)', *свин'ух'а* 'галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)', 'лобода біла (*Chenopodium album* L.)'; суфікса **-к-** та його ускладненого варіанта (**-ушк-**): *вед'межка* 'ожина звичайна (*Rubus caesius* L.)', *свин'ушки* 'гличики жовті (*Nuphar lutea* L.)', *свин'ушка* 'лобода біла (*Chenopodium album* L.)'.

МОДЕЛЬ 6. 'Речовина' → 'рослина, яка містить або виділяє цю речовину'. Семантична трансформація доповнюється такими афіксами: суфіксом **-ок**: *ме'д'ок* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)'; суфіксом **-ак**: *молоч'ак* 'кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)', *ме'д'акі* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)'; суфіксом **-ай**: *молоч'ай* (*молоч'ій*, *мулоч'ай*, *мул'уч'ей*) 'осот жовтий городній (*Sonchus oleraceus* L.)', 'золотушник звичайний (*Solidago virgaurea* L.)', 'кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)', 'пуансетія прекрасна (*Euphorbia pulcherrima*)', 'молочай трикутний (*Euphorbia trigona*)', 'латук дикий (*Lactuca serriola* L.)', 'жовтозілля звичайне (*Senecio vulgaris* L.)', 'оман високий (*Inula helenium* L.)', 'хондрила ситниковидна (*Chondrilla juncea* L.)', 'осот польовий (*Sonchus arvensis* L.)'; суфіксом **-к-** та його ускладненими варіантами (**-унк-**, **-ушк-**, **-анк-**, **-ичк-**, **-івк-**): *ме'д'унка* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', 'гостриця лежача (*Asperugo procumbens* L.)', 'первоцвіт весняний (*Primula veris* L.)', 'глуха кропива стеблообгортна (*Lamium amplexicaule* L.)', *ме'д'ушка* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', *ме'д'анка* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', *ме'д'унічка* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', *ме'д'івка* 'меліса лікарська (*Melissa officinalis* L.)'; суфіксом **-иці'** та його ускладненими варіантами (**-аниці'**, **-униці'**): *ме'д'аниці'а* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', *ме'д'униці'а* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)', *ме'д'івниці'а* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)'; суфіксом **-ниці'**: *ме'д'ниці'а* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)'; суфіксом **-ник** та його ускладненим варіантом (**-івник**): *ме'дник* 'тирлич звичайний (*Prunus spinosa* L.)', *ме'д'івник* 'меліса лікарська (*Melissa officinalis* L.)'; суфіксом **-ик**: *ме'д'анік* 'верес звичайний (*Calluna vulgaris* L.)' (від *ме'даній* ← *мед*); суфіксом **-ух**: *ме'д'ух* 'мак дикий (*Papaver rhoeas* L.)', *ме'д'уха* 'тирлич звичайний (*Prunus spinosa* L.)'.

МОДЕЛЬ 7. 'Час' → 'рослина, яка в цей час цвіте або росте'. Процес семантичної трансформації доповнюється суфіксом **-к-** (**-івк-**): *ап'р'єлка* 'гречка посівна (*Fagopyrum esculentum* L.)', *зимол'уб'ка* 'барвінок малий (*Vinca minor* L.)', *вес'н'анка* 'веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium* L.)' (від *вес'н'аній* ← *весна*), 'первоцвіт весняний (*Primula veris* L.)', *вес'н'івка* 'веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium* L.)', *май'івка* 'гречка посівна (*Fagopyrum esculentum* L.)', 'конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.)'; суфіксом **-ик**: *вес'н'анік* 'цикламен перський (*Cyclamen persicum*)', *веч'ірники* 'матиола (*Matthiola*)'; суфіксом **-ниці'** / **-неці'**: *зімниці'і* (*зімнеці'а*) 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.)'; суфіксом **-ух-**: *зим'уха* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.)'; конфіксоом **на-** + **-ниці'**: *назімниці'і* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.)'.

МОДЕЛЬ 8. 'Час' → 'рослина, яка показує час'. Метонімічне перенесення здійснюється одночасно з додаванням до ос-

нови дериваційного афікса функціонально-семантичного поля зменшеності-експресивності **-ик-**: *часик*'е 'коронарія зозуляча (*Coronaria flos-cuculi* L.).

МОДЕЛЬ 9. 'Природне явище' → 'рослина, яка цвіте або росте в той час, коли це явище відбувається'. Процес метонімізації супроводжується додаванням суфікса **-иц'**: *в'іпр'аниця*'а 'анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.) (від *в'іпр'аний* ← *в'ітер*).

МОДЕЛЬ 10. 'Місцевість' → 'рослина, яка походить з цієї місцевості'. Метонімізація здійснюється за участю суфікса **-к-**: *америкánка* 'галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)', *грéчка* (*грíчка*) 'гречка посівна (*Fagopyrum esculentum*)', *венгérка* 'слива (*Prunus*)', *татáрка* 'гречка татарська (*Fagorum tataricum* L.)', *лeпexa* звичайна (*Acorus calamus* L.); суфікса **-ал'**: *москáл* 'часник городній (*Allium sativum* L.); суфікса **-ник**: *татáрник* 'будяк пониклий (*Carduus nutans* L.); суфікса **-ин**: *татáрин* 'сорт цибулі (*Allium cepa*); конфікса за- + **-ник**: *зa-гpaнiчник* 'галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.).

МОДЕЛЬ 11. 'Страва' → 'рослина, з якої цю страву готують'. Семантична трансформація доповнюється суфіксом **-ник**: *боршiч*'івнік 'різак звичайний (*Falcaria vulgaris* Bernh.).

МОДЕЛЬ 12. 'Людина (антропонім)' → 'рослина, яка пов'язана з цією людиною через певну життєву ситуацію або легенду'. Метонімізація здійснюється за участю суфікса **-к-** функціонально-семантичного поля зменшеності-експресивності: *васил'кi* 'волошка синя (*Centaurea cyanus* L.); суфікса **-ик-** (-чик-): *грiцички* 'грицики звичайні (*Capsella bursa pastoris* L.); *миколáйчики* 'будяк пониклий (*Carduus nutans* L.); 'первоцвіт весняний (*Primula veris* L.); суфікса **-ец'**: *иванéц*' 'волошка синя (*Centaurea cyanus* L.).

МОДЕЛЬ 13. 'Тварина → рослина, яка росте на місці локалізації цієї тварини'. Метонімічне перенесення доповнюється такими афіксами: суфіксом **-ин-** та його ускладненим варіантом (**-орин'**): *журавлiна* (*журавл'іна*, *журахліна*, *журахліна*, *журах'іни*, *журахв'іни*, *журахв'іни*, *журафіни*, *жураф'іни*, *журафліни*) 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.); *журафіни* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.); *журахліни* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.); *жаборiн*'а (*жаботiн*'е) 'гличики жовті (*Niphar lutea* L.); ускладненим варіантом суфікса **-ниц'** (**-урниц'**): *жабурниц'і*, 'гличики жовті (*Niphar lutea* L.); суфіксом **-ак**: *коровiйáк* (*курувiйáк*; *курувiйéк*) 'дивина залізняковидна (*Verbascum phlomoides* L.); 'нетреба звичайна (*Xanthium strumarium* L.); ускладненим варіантом суфікса **-ник** (**-áтник**): *коровiйáтник* 'дивина залізняковидна (*Verbascum phlomoides* L.); суфіксом **-к-**: *жура́вка* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.); суфіксом **-ик-**: *журавлiка* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.); *жура́влики* 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.).

3. Метонімія, ускладнена конверсією (творення нового слова шляхом переведення основи слова до іншої словозмінної парадигми [5, с. 202] (широке розуміння поняття)) або конверсією із матеріальною афіксацією.

МОДЕЛЬ 1. 'Стан' → 'рослина, яка спричиняє цей стан'. Семантична трансформація доповнюється конверсією та додаванням дериваційних афіксів: суфікса **-ик** / **-ік**: *отруйнік* 'пижмо звичайне (*Npacetum vulgare* L.), *отруйнік* 'трутовик несправжній (*Phellinus igniarius* L.: Fr.) *Quel.*); суфікса **-ник-** та його ускладненого варіанта (**-ишник** / **-ишнік**): *дурман'ик* 'мак дикий (*Papaver rhoeas* L.), *дурнішник* (*дурнішнік*) 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); суфікса **-их-**: *пiанiха* 'буяхи

(*Vaccinium uliginosum* L.); суфікса **-иц'** (**-ец'**): *пiанiц'я* 'буяхи (*Vaccinium uliginosum* L.); 'рiжки (*Claviceps purpurea* L.); *дурманiц'я* 'азалія (*Rhododendron* L.); суфікса **-ец'**: *с'л'инéц*' 'чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.); суфікса **-ом-**: *сл'инотá* 'анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.); 'калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.); *блéкот* (*блéкут*, *блé'ит*) 'блекота чорна (*Hyosciamus niger* L.); 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); *блe'котá* (*блeкóта*, *блe'котá*, *блeкóта*) 'блекота чорна (*Hyosciamus niger* L.); *блeкутá* 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); 'мак (*Papaver rhoeas* L.); суфікса **-ен'**: *блéкотен'* 'блекота чорна (*Hyosciamus niger* L.); суфікса **-к-**: *дурка* 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); суфікса **-ан-**: *дурман* (*дурман*) 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); 'нетреба звичайна (*Xanthium strumarium* L.); 'нетреба колюча (*Xanthium spinosum* L.); 'блекота чорна (*Hyosciamus niger* L.); 'горобейник польовий (*Buglossoides arvensis*).

МОДЕЛЬ 2. 'Дія' → 'рослина, яка є об'єктом цієї дії'. Семантична трансформація ускладнюється конверсією з додаванням дериваційних афіксів: суфікса **-к-** та його ускладнених варіантів (**-алк-**, **-ул'к-**, **-ушк-**, **-ишк-**): *рiткa* 'живокіст лікарський (*Symphytum officinale* L.); *смóкалки* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort*); *смóктул'ка* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort*); *смóктушкa* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort*); 'конюшина повзуча або біла (*Trifolium repens* L.); *смóктáшкi* 'конюшина червона (*Trifolium pratense* L.); суфікса **-ун-**: *смóктунi* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort*); суфікса **-ок-**: *смóктунóк* 'медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort*); суфікса **-ач-**: *смóктач'і* 'конюшина червона (*Trifolium pratense* L.); суфікса **-нк-**: *с'іуáнка* 'сорт цибулі (*Allium cepa*).

МОДЕЛЬ 3. 'Дія' → 'рослина, яка є суб'єктом цієї дії'. Метонімічне перенесення ускладнюється конверсією та додаванням дериваційних афіксів: суфікса **-к-** та його ускладнених варіантів (**-ивк-**, **-ушк-**, **-алк-**, **-ушк-**, **-авк-**, **-алк-**, **-овк-**): *л'уб'ка* 'зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* L.); *пáрка* 'кропива дводомна (*Urtica dioica* L.); *жi'ж'кa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *жарiвкa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *жарушкa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *жигáлкa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *жi'жáвкa* (*ж'іжáвкa*, *жéжáвкa*) 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *жi'жáлкa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *плe'т'чкa* 'березка польова (*Convolvulus arvensis* L.); *плáв'чкa* 'плаун булавовидний (*Lycoperidium clavatum* L.); *кол'ушкa* 'алоє (*Aloe*); 'глід колючий (*Crataegus oxyacantha* L.); *кол'ушкi* (*кул'ушкe*, *кол'ушкi*) 'череда трироздільна (*Bidens tripartita* L.); 'дурман звичайний (*Datura stramonium* L.); 'лопух справжній (*Arctium lappa* L.); *трусáвки* (*трусáфкi*, *трусáлкi*) 'полуниця (*Fragaria vesca*); *л'éскáвкa* 'меліса лікарська (*Melissa officinalis* L.); *пóрхáв'к'и* 'дошовик істівний (*Lycoperdon perlatum* L.); 'дошовик несправжній (*Scleroderma aurantiacum* L.); *пýрхáвкa* 'дошовик істівний (*Lycoperdon perlatum* L.); *пóрхóвкa* 'дошовик несправжній (*Scleroderma aurantiacum* L.); *пóрхáлк'і* 'дошовик несправжній (*Scleroderma aurantiacum* L.); суфікса **-ух-**: *жi'ж'ухa* 'кропива жалка (*Urtica urens* L.); *чистушá* 'чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.); 'мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.); *плeт'уш* 'чебрець повзучий (*Thymus serpyllum* L.); 'березка польова (*Convolvulus arvensis* L.); *плeт'ушá* (*плeтушá*) 'березка польова (*Convolvulus arvensis* L.); *плeтушá* 'кампис великоквітковий (*Campsis grandiflora* Thunb.); 'плаун булавовидний (*Lycoperidium clavatum* L.); *пл'eтушá* 'сорт квасолі (*Phaseolus*); *скри'п'уш* 'вовнянка (*Lactarius torminosus* L.); суфікса **-ив-**: *кpo'ни́вa* 'кропива дводомна (*Urtica dioica* L.);

‘кропива жалка (*Urtica urens* L.)’; суфікса **-ин- (-ін-)**: смородина (смор’іна, смор’одена, смар’од’іна) ‘смородина чорна (*Ribes nigrum* L.)’, смор’од’іна ‘смородина червона (*Ribes rubrum*)’; суфікса **-их-**: смор’одиха ‘смородина чорна (*Ribes nigrum* L.)’; суфікс **-иц’-**: мілиця ‘а’ мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.)’; суфікса **-ун-**: скакун ‘мак дикий (*Papaver rhoeas* L.)’, плаун (плаун) ‘плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.)’, плакун ‘калла (*Calla*)’, ‘хаменерій вузьколистий (*Epilobium angustifolium*)’, плазуні ‘плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.)’, ч’інл’уні ‘лопух справжній (*Arctium lappa* L.)’, плетуні ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; суфікса **-иц’-**: плутаниця ‘а’ березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’ (від плутаний ← плутати), пл’ітчиц’а ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; суфікса **-ец’-**: плетунец’ ‘галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)’; суфікса **-ник-**: с’ц’ілі’ник ‘звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.)’, розх’ідник ‘розхідник звичайний (*Glechoma hederacea* L.)’, смор’одник ‘смородина чорна (*Ribes nigrum* L.)’; конфікса **при- + -иц’-**: привитиц’а (прив’ітиц’а, прив’ітеца) ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; конфікса **при- + -ух-**: привитуха (прив’ітуха) ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; конфікса **пра- + -ух-**: правитуха ‘гірчак березковидний (*Fallopia convolvulus*)’; конфікса **па- + -ух-**: навитуха ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; конфікса **пра- + -иц’-**: правитиц’а (прав’ітиц’а, прав’ітеца) ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; конфікса **па- + -иц’-**: навитиц’а (нав’ітец’а, нав’ітиц’а) ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’; конфікса **па- + -к-**: паїтка ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’, нав’ітка ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’, нав’ітка ‘гірчак березковидний (*Fallopia convolvulus*)’, ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’.

МОДЕЛЬ 4. ‘Ознака’ → ‘рослина, яка має цю ознаку’.

Семантична трансформація доповнюється конверсією та додаванням дериваційних афіксів: суфікса **-к- (-анк-, -ичк-, -уик-, -івк-, -ачк-)**: пах’ушка ‘м’ята перцева (*Mentha piperita* L.)’, лип’ушка ‘золототисячник малий (*Centaurium minus* Moench.)’, плет’ушка ‘обрієта культурна (*Aubrieta deltoidea*)’, плющ звичайний (*Hedera helix* L.)’, жаг’ушка ‘кропива жалка (*Urtica urens* L.)’, мил’н’анка ‘мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.)’, з’ірч’анка ‘тирлич звичайний (*Prunus spinosa* L.)’, жовт’анка ‘кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)’, ‘цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* L.)’, кислічки ‘оксаліс (*Oxalis*)’, ‘конюшина повзуча або біла (*Trifolium repens* L.)’, ‘печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.)’, син’ушка ‘живокіст лікарський (*Symphytum officinale* L.)’, ‘волошка синя (*Centaurea cyanus* L.)’, син’авка ‘синюха голуба (*Polemonium coeruleum* L.)’, син’ачкі ‘дубовик, або синяк (*Boletus luridus* L.)’; суфікса **-ак-**: з’ірч’ак ‘гірчак степовий (*Acroptilon repens* L.)’, ‘гірчиця польова (*Sinapis arvensis* L.)’, ‘м’ята перцева (*Mentha piperita* L.)’, жовт’ак ‘огірок (*Cucumis sativus*)’, ‘чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.)’, син’ак ‘дубовик, або синяк (*Boletus luridus* L.)’, ‘польський гриб (*Boletus badius* Fr.)’, ‘боровик жовтий (*Boletus impolitus* L.)’, ‘підосиковик (*Boletus aurantiacus* L.)’, ‘тирлич звичайний (*Prunus spinosa* L.)’, б’ілі’акі ‘хряц-молочник груповий (*Lactarius insulsus* L.)’, мил’н’ак ‘мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.)’; суфікса **-ок-**: син’ок ‘волошка синя (*Centaurea cyanus* L.)’; суфікса **-ик-** та його ускладненого варіанта (**-ишник-**): духм’анник ‘кадило мелісолисте (*Melittis melissophyllis* L.)’, молоділ’ник ‘конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.)’, ‘очиток (*Sedum*)’, бі’с:м’ертник (бі’с:м’ертн’ік, б’іс’м’ертник, бес’м’ертн’ік) ‘цмин

пісковий (*Helichrysum arenarium* L.)’, ‘золототисячник малий (*Centaurium minus* Moench.)’, ‘безсмертник приквітниковий (*Helichrysum bracteatum*)’, ‘жовтозілля весняне (*Senecio vernalis* Waldst)’, ріжжик’у ‘ентолома жовтуватого-сиза отруйна (*Entolome sinuatum* L.)’, ‘вовнянка (*Lactarius torminosus* L.)’, ‘лисичка справжня (*Cantharellus cibarius* Fr.)’, ‘павутинник оранжево-червоний отруйний (*Cortinarius orellanus* L.)’, мил’нік ‘мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.)’, жовтушник ‘кучерявець Софії (*Descurainia Sophia* (L.) webb. Exprant)’, син’ушник ‘синюха голуба (*Polemonium coeruleum* L.)’; суфікса **-ук-**: син’ук ‘клітоцибе бокалоподібний (*Clitocybe cyathyiformis* L.)’; суфікса **-ух-**: золотуха ‘цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* L.)’, молодуха ‘галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)’, жовтуха ‘первоцвіт весняний (*Primula veris* L.)’, син’уха ‘синюха голуба (*Polemonium coeruleum* L.)’; суфікса **-ец’-** та його ускладненого варіанта (**-енец’-**): зорец’ ‘спориш звичайний (*Polygonum aviculare* L.)’, жовтец’ ‘гличики жовті (*Nuphar lutea* L.)’, ‘дивина залізнякавидна (*Verbascum phlomooides* L.)’, ‘жовтець азійський (*Ranunculus asiaticus* L.)’, ‘каложниця болотна (*Caltha palustris* L.)’, ‘перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* Ræusch.)’, ‘чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.)’, жовтенец’ ‘цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* L.)’; суфікс **-иц’-** (**-аніц’-**): горчіц’а ‘гірчиця польова (*Sinapis arvensis* L.)’, з’ірч’ічниц’а ‘гірчиця польова (*Sinapis arvensis* L.)’ (від з’ірч’ічний), кисліц’а ‘печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.)’, ‘оксаліс (*Oxalis*)’, ріжжик’і ‘хряц-молочник груповий (*Lactarius insulsus* L.)’, мил’ниц’а ‘мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.)’, личіц’а ‘омела біла (*Viscum album* L.)’, жовт’аніц’а ‘примула (*Primula veris* L.)’, ‘каложниця болотна (*Caltha palustris* L.)’; суфікс **-ен’-**: молоден’ ‘очиток (*Sedum*)’.

Висновки. Отже, на основі ботанічної лексики західно-поліських говірок з’ясовано, що значна частина фітономенів є наслідком метонімічних перенесень, які базуються на вживанні замість одного слова іншого на основі асоціативного зв’язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю. Розрізняємо власне метонімію та метонімію, ускладнену деривацією.

Література:

1. Блинова О.И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии / О.И. Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Диалектная лексика. – Л.: Наука, 1972. – С. 9.
2. Москаленко Л. А. Подібність рослин до іншої рослини як джерело номінації / Л.А. Москаленко // Українська мова. – 2002. – № 3. – С. 39–50.
3. Омельковець Р.С. Семантична трансформація як спосіб номінації фітооб’єктів у західнополіських говірках / Р.С. Омельковець // Типологія та функції мовних одиниць. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 207–216.
4. Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі / Р.С. Омельковець. – Луцьк: Вежа, 2006. – 301 с.
5. Омельковець Р.С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок / Р.С. Омельковець // Луцьк: ПП. Іванюк В.П., 2009. – 220 с.
6. Поістогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.В. Поістогова. – К., 2005. – 23 с.
7. Скорофатова А.О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослов’янських говірках / А.О. Скорофатова. – Луганськ: Елтон-2, 2009. – С. 79.
8. Способы номинации в современном русском языке / [Д.Н. Шмелев, А.Ф. Журавлев, О.П. Ермакова и др.]; отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 296 с.

Омельковец Р. С. Метонимизация западнополесских фитономенов

Аннотация. В статье рассмотрена семантическая трансформация как следствие метонимии переносов на основе ботанической лексики западнополесских говоров, определены основные семантические модели, по которым происходит переосмысление. Установлено, что семантические дериваты являются следствием метонимии переносов, основанные на употреблении вместо одного слова другого на основе ассоциативной связи с пространственной, временной или логической смежностью. Выделено собственно метонимию и метонимию, осложненную деривацией.

Ключевые слова: лексема, фитономены, западнополесские говора, способы номинации, семантическая трансформация, метонимический перенос, семантические модели.

Omelkovets R. Metonymisation of westernpolissyan phytological nominations

Summary. The article deals with the lexical and topical group of the names of plants which is an ancient and worth of studying in the history of language; in particular semantic transformation as a result of metonymical changes based on botany lexics; the main semantic models are determined. It has been revealed that semantic derivatives are the result of metonymic transference, which is characterized by the use of one word instead of another based on the associative connections caused by spatial, time-based or logical contiguity. The author differentiates metonymy proper and the metonymy complicated by derivation.

Key words: lexeme, phytological nominations, westernpolissyan dialects, methods of nomination, semantic transformation, metonymical transformation, semantic models.

Падура С. А.,
аспірант кафедри перекладу та лінгвістическої підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЙ ТВОРЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация. В статье рассматриваются структурные особенности наименований творческих коллективов на материале русского языка. Цель данной статьи – сформировать группу наименований творческих коллективов на материале русского языка, рассмотреть специфику их образования, определить наиболее и наименее распространенные структурные типы исследуемых названий. Предложен комплексный анализ различных структурных типов исследуемых названий. Указано, что наименования творческих коллективов характеризуются чрезвычайно разнообразной структурой, могут состоять из любых частей речи, однако чаще всего представлены существительными, словосочетаниями «прилагательное + существительное», «существительное + существительное». Отмечено, что структурные особенности наименований творческих коллективов достаточно часто связаны не только с лингвистическими причинами, но и с экстралингвистическими.

Ключевые слова: наименования творческих коллективов, антропоним, структурные особенности, стилистически маркированное наименование, семантика.

В современной лингвистике существует целый ряд научных работ, посвященных рассмотрению структурных особенностей различных лексических единиц, в том числе и антропонимов (Н.В. Васильева [1], А. Вержбицкая [2], В.В. Виноградов [3], М.Н. Володина [4], Н.Г. Комлев [5], Е.С. Кубрякова [6]). Однако наименования творческих коллективов, являющиеся довольно распространенными лексемами с высокой частотой употребления, насколько нам известно, еще не становились объектом лингвистических исследований, их структурно-функциональные особенности не подвергались комплексному анализу. Таким образом, актуальность данной работы заключается в необходимости системного описания наименований творческих коллективов, изучении структурных особенностей соответствующих названий.

Цель статьи – сформировать множество наименований творческих коллективов на материале русского языка, рассмотреть специфику их образования, определить наиболее и наименее распространенные структурные типы исследуемых названий.

Материалом предложенного исследования являются свыше 3000 различных наименований творческих коллективов в русском языке, в частности, различные поп-группы, рок-группы, ансамбли и т. п.: «Телевизор», «Сплин», «Птицы», «Рок-острова», «Резонанс», «Ночные Снайперы», «Моральный кодекс» и т. д.

Теоретическая база данной статьи представлена научными работами, посвященными антропонимам, их структуре и функционированию в русском языке.

Согласно работам многих ученых (О.П. Ермаковой [7, с. 109–123], Н.Ю. Шведовой [8, с. 346–349], А.В. Суперан-

ской [9, с. 162–178]) в русском языке существуют следующие способы номинации: с использованием корней, приставок и суффиксов русского языка; на базе словосочетаний; с помощью заимствования отдельных слов и морфем путем перенесения названия на другой предмет. Рассмотрим подробнее особенности номинации творческих коллективов и их структурные особенности.

В зависимости от характера построения наименований творческих коллективов, исследуемые нами названия можно разделить на 10 групп:

1) имена существительные в именительном падеже, единственном или множественном числе: «Воздух», «Дармоеды», «Декабрь», «Ария», «Альтернатива», «Бобры», «Вода», «Вторник», «Жуки», «Звери» и т. п.;

2) словосочетания, в состав которых входит два или несколько существительных; обе лексические единицы в именительном падеже: «Король и Шут», «Маша и Медведи»; существительные, связанные по типу управления: «Ампутация Души»; «Время для Размышлений», «Врата Тьмы», «Дырка в Стене», «Оглушение Сознания», «Инструкция по выживанию» и т. п.

3) словосочетания, построенные по типу согласования и включающие в свой состав прилагательное и существительное: «Запрещенные Барабанички», «Культурная революция», «Магнитная Аномалия», «Оптимальный Вариант», «Разные люди», «Черный кофе», «Аварийный режим», «Веселые Ребята» и т. п.

4) наименования, представленные глаголом (глаголами) в разных его грамматических формах, иногда с обращениями, прилагательными и т. д.: «Тяни-Толкай» (императив), «Дергать» (инфинитив), «Не бойся, Маша» (императив с обращением), «Думай быстро» (императив с определением), «Летать» (инфинитив), «Спишь?» (глагол в форме второго лица единственного числа), «Играй, Гармонь» (императив с обращением) и т. п.

5) наименования, представленные прилагательным (прилагательными): «Блестящие», «Ленивые», «Белые-Пушистые», «Синеглазые», «Краснощекие» и т. п.

6) названия, включающие в себя имя числительное: «Седьмое Небо», «А-5», «Би-2», «Диагноз-27», «Город 312», «Порт-812» и т. п.

7) названия-аббревиатуры и наименования, содержащие в своем составе аббревиатуру: «Н.О.М.», «НАИВ», «АРХИВ», «ЖДС», «К.М.Ф.Т.», «КОМА» и т. п.

8) наименования, в которых некоторые русские буквы заменены на буквы английского алфавита с таким же или подобным звучанием: «Мультифильмы», «БеЗумные Усилия» и т. п.

9) наименования, состоящие из имени собственного (в том числе придуманного, несуществующего), или же с аллюзией на таковое: «Наутилус Помпилиус», «Сальвадор Вдали», «Найк

Борзов», «Винни Пух», «Ляпис Трубецкой», «Братья Гримм», «Братья Карамазовы», «Бэрримор», «Иван Кайф» и т. п.

10) наименования, специально написанные с грамматическими ошибками («*Ышо-Ышо*», «*Морэ и Рэльсы*») или содержащие какие-нибудь устаревшие лексемы: «*АжсиотажЪ*», «*Азь*», «*Ва-банкъ*» и т. п.

Из рассмотренных 3000 наименований наиболее распространенными являются наименования творческих коллективов, отнесенные нами к первой (1218 единиц, 41%) и третьей (892 единицы, 29%) группам; вторая группа наименований представлена 426 единицами (13%), четвертая – 141 (7%), пятая – 93 (3%), шестая – 28 (0,8%), седьмая – 74 единицами (2%), восьмая – 15 (0,5), девятая – 92 (3%), десятая – 21 единицей (0,7%) (См. схему 1).

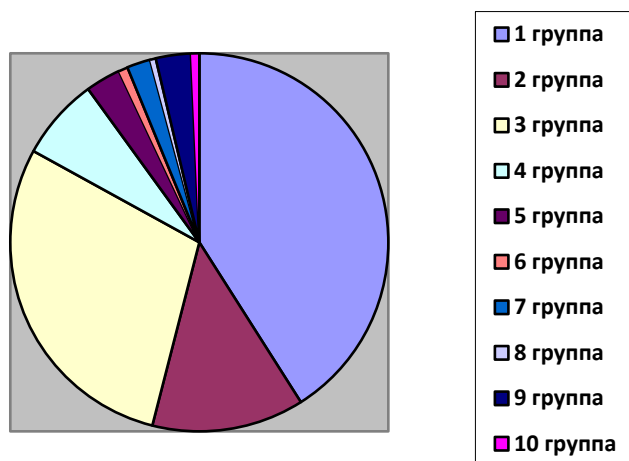

Схема 1. Структурные типы наименований творческих коллективов

Таким образом, основываясь на проанализированном фактическом материале, мы приходим к выводу, что в русском языке наименования творческих коллективов характеризуются чрезвычайно разнообразной структурой, могут состоять из любых частей речи, но чаще всего представлены существительными: «*Пляж*», «*Плед*», «*Пилот*», «*Пружина*», «*Режим*», «*Резонанс*»; словосочетаниями «прилагательное + существительное»: «*Смысловые галлюцинации*», «*Созидательный Исход*»; «существительное + существительное»: «*Приключения Электроников*», «*Продавец Дождя*» и т. п.

Некоторые наименования творческих коллективов имеют в своем составе также своего рода детерминатор (группа, оркестр и т. д.): «*Моя Любимая Группа*», «*Сурганова и Оркестр*», «*Бобслэй фолк-панк группа*», «*Маниакально-депрессивный музыкальный ансамбль*» и т. п.

Названия творческих коллективов, как правило, стилистически маркированы, направлены на то, чтобы вызвать у слушателя положительные или отрицательные эмоции: «*Помойный Бред*», «*Радость*», «*СМЕХ*», «*Слезы*», «*Тупой Кетчуп*», «*Черный флаг*», «*Эпидемия*» и т. п.

К эмоционально-экспрессивным наименованиям мы относим также названия, образованные окказиональным способом, т. е. такие наименования, которые являются лексемами, до этого не существующими в языке и созданные самими участниками творческого коллектива: «*Ума2рмаН*», «*Вельвет*». Важным признаком окказионального наименования является его словообразовательная производность. Признак словообразователь-

ной производности присущ и каноническим словам, но он менее абсолютен для них, чем для окказиональных. Характерной особенностью окказионального названия является его ненормативность. «Окказионализм – это так или иначе нарушение грамматических, словообразовательных или лексико-семантических норм языка, неправильность. Но это мотивированная неправильность, носящая целесообразно организованный характер, это одно из проявлений поэтической речи, в которой по самой ее сути выражение содержания не менее (если не более) важно, чем само содержание» [6, с. 148]. Окказиональное наименование, как правило, предельно конкретно, свежо, уникально. Из этого вытекает еще одно преимущество такого рода названий – их экспрессивность. Причем чем больше нарушены при образовании окказионализма словообразовательные нормы, тем этот признак ярче, проявляется в большей степени: «*ДифFUZZия*», «*Ювенильное море*», «*ТоксиДермия*», «*Бао Бабы*» и т. п. Индивидуальное словотворчество, в результате которого появляются окказионализмы, обычно основано на уже имеющихся в языке корневых и аффиксальных морфемах, которые служат в данном случае строительным материалом. При этом наблюдается процесс, подобный созданию метафоры: корневая морфема семантически не сочетается с теми аффиксальными морфемами, которые образуют наименование-окказионализм. Нарушение нормы словообразования приводит к особой выразительности наименования творческого коллектива.

Наименования творческих коллективов часто представлены метафорами, которые по типу переноса, по характеру денотативной связи, по контекстуальной обусловленности и по другим свойствам не противоречат языковым, образуются по законам языковой метафоризации, хотя при этом не являются узуальными и обычно не фиксируются в словарях, не функционируют в языке на правах готовых лексических единиц [7, с. 121], например, «*Озеро Надежды*», «*Паутина Лжи*», «*Утро Жизни*» и т. п. В наименованиях творческих коллективов, использующих метафору, отображены два важных признака, характеризующих природу метафоры: во-первых, ее креативность, т. е. способность формировать новые понятия и языковые смыслы (исходя из уже имеющихся), во-вторых, связь с опытом, как индивидуальным, так и культурно-языковой общности, который существует в лексических и фразеологических единицах языка с их эмоциональными и культурными коннотациями. В основе – подход к метафоре как к результату ассоциативного взаимодействия двух образных или понятийных систем – обозначаемого и образного средства. Проекция одной системы на другую дает новый взгляд на объект и делает обозначаемое метафорой новым вербализованным понятием [10].

Структурные особенности наименований творческих коллективов достаточно часто связаны не только с лингвистическими причинами (экономия речевых средств, специфика словообразования в русском языке и т. п.), но и с экстралингвистическими, так как соответствующее название играет важную роль для развития и деятельности самого творческого коллектива, облегчает создание его правильного образа в сознании целевой аудитории и т. д. По нашему мнению, структурная специфика исследуемых нами названий в первую очередь связана с необходимостью сделать наименование уникальным, не похожим на другие, кроме того, еще и подходящим для целевой аудитории. Поэтому в составе наименований творческих коллективов имеет место стилистически окрашенная лексика

(«Биопсихоз», «Бешеные огурцы»), используются заимствованные иностранные лексемы («Безумные Усилия»), аббревиатуры («ЖДС», «Н.О.М.») и даже нелогичные сочетания слов («Бомба для Ежей», «Бажинда в тылу врага», «Бронебойный Мухомор», «Контуженный Рассол») и т. п.

Кроме того, наименование должно легко запоминаться и легко произноситься. Возможно, этим объясняется наличие большого количества наименований творческих коллективов, состоящих только из одного слова (зачастую существительного): «Автограф», «Ананас», «Шмели», «Куклы», «Браво» и т. п.

Наряду со сказанным выше значение имеют также образы и ассоциации, которые возникают у целевой аудитории в момент, когда люди видят или слышат то или иное наименование творческого коллектива; с этим, скорее всего, связан выбор таких названий, как «Веселые ребята», «СМЕХ» и т. п.

Таким образом, наименования творческих коллективов представляют собой довольно большое количество антропонимов со своей структурной спецификой, обусловленной как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами. Перспективу дальнейших исследований структурных особенностей соответствующих названий мы видим в таких направлениях: исследование связи структурных и семантических характеристик наименований творческих коллективов, разработка критериев для создания эффективного и функционально значимого названия.

Литература:

1. Васильева Н.В. Собственное имя в мире текста / Н.В. Васильева. – Институт языкознания РАН. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
2. Вежбицкая А. Личные имена и экспрессивное словообразование / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари. – С. 89–201.
3. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В.В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
4. Володина М.Н. Теория терминологической номинации / М.Н. Володина. – М., 1997. – 179 с.
5. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
6. Кубрякова Е.С. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 81–156.
7. Ермакова О.П. Вторичная номинация в семантической структуре многозначных производных слов / О.П. Ермакова // Способы номинации в современном русском языке. – М., 1982. – С. 109–123.

8. Русская грамматика. – Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н.Ю. Шведова (гл. ред.). – М.: Наука, 1980. – 524 с.
9. Суперанская А.В. Структура имени собственного: Фонология и морфология / А.В. Суперанская. – Институт языкознания АН СССР. – М.: Наука, 1969. – 208 с.
10. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 502 с.
11. Габинская О.А. Типология причин современного словотворчества / О.А. Габинская. – Воронеж, 1981. – 153 с.

Падуря С. А. Структурні особливості найменувань творчих колективів на матеріалі російської мови

Анотація. У статті розглядаються структурні особливості найменувань творчих колективів на матеріалі російської мови. Мета статті – сформулювати групу найменувань творчих колективів на матеріалі російської мови, розглянути специфіку їх виникнення, визначити найбільш і найменш поширені структурні типи розглянутих назв. Запропоновано комплексний аналіз різних структурних типів досліджуваних назв. Зазначено, що найменування творчих колективів характеризуються надзвичайно різноманітною структурою, можуть складатися з будь-яких частин мови, але найчастіше представлені іменниками, словосполученнями «прикметник + іменник», «іменник + іменник». Відзначено, що структурні особливості найменувань творчих колективів досить часто пов'язані не тільки з лінгвістичними причинами, а й з екстралінгвістичними.

Ключові слова: найменування творчих колективів, антропонім, структурні особливості, стилістично марковане найменування, семантика.

Padura S. Structural features of the creative groups names on the basis of the Russian language

Summary. The article deals with the structural features of the creative groups names on the basis of the Russian language. The purpose of this article is to form a number of types of creative groups' names on material of the Russian language and to consider the specificity of their creation, to identify the most and least widespread structural types of names of creative groups. A comprehensive analysis of different structural types of names under study is offered in the article. It is indicated that the names of creative groups are characterized with an extremely diverse structure; they may consist of any of the parts of speech, but, nevertheless, the most often are presented the following models of the creative groups' names: a noun, "adjective + noun", "noun + noun". It is noted that the structural features of the names of creative groups quite often are associated not only with linguistic factors, but also with the extralinguistic ones.

Key words: creative groups' names, anthroponym, structural features, stylistically marked name, semantics.

Решетняк О. О.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

АНТРОПОНІМ ЯК МАРКЕР ПРОВІДНИХ БІБЛІЙНИХ КОНЦЕПТІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості антропоніма, зокрема, біблійного, як маркера концепту, схарактеризовано засоби структурування будь-якого біблійного концепту; порушено проблему аналізу фразеологічної символіки та парадигми вербалізаторів сакрального концепту, виокремлено особливості біблійного антропоніма із символічним значенням.

Ключові слова: символ, символіка, концепт, антропонім, Біблія, вербалізатор (маркер) сакрального концепту.

Постановка проблеми. Проблема лінгвокультурних концептів студіювали М. Алефіренко, О. Цапок, І. Голубовська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, О. Левченко, О. Близнюк, О. Задорожня, П. Мацьків, А. Пікалова, В. Яковлева та ін. Вербалізатори (маркери) лінгвокультурних концептів неодноразово були предметом досліджень. Однак окремої наукової розвідки, присвяченої аналізу особливостей антропонімів як вербалізаторів концепту, у сучасному вітчизняному мовознавстві немає.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати особливості антропоніма, зокрема, біблійного, як вербалізатора концепту. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: схарактеризувати засоби структурування будь-якого біблійного концепту; порушити проблему аналізу фразеологічної символіки та парадигми вербалізаторів сакрального концепту, виокремити особливості біблійного антропоніма із символічним значенням.

Виклад основного матеріалу. Існує чимало прийомів побудови лінгвокультурних концептів. Будь-який концепт може бути вербалізований мовними одиницями різних рівнів: лексемами, фразеологізмами, словосполученнями або реченнями. Діахронія певного знакового утворення як фрагмента картини світу уможливує набуття такими мовними одиницями концептуального значення за умови динаміки ціннісних парадигм. Тому концепт – це не лише лексичне значення слова, крім лексико-семантичних варіантів та їхніх окремих складників із концептуальними ознаками йому притаманні ще й інші ознаки, а саме: загальнонаціональні, універсальні, марковані власним досвідом чи індивідуальними уявленнями. Тобто в концепті закодована генетична, історична, культурологічна пам'ять соціуму.

Прецедентні імена першої біблійної родини мають статус концептів і функціонують як стійкі сполуки чи символи, тобто вже є символами. Очевидно, у мові знаходять своє відображення лише значущі, важливі концепти, наприклад, Адам – «людина з червоної глини» [1, с. 23]. І не просто людина, а першолюдина («<...> на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (1 М. 1: 27)), якій було віддано все, створене Богом, окрім дерева пізнання добра й зла. «<...> І блаженствовали, пребывая в любви и общении с Богомъ. Неизвѣстно, сколь долгое время находились они в этом блаженномъ состояннїи чистоты и невинности; извѣстно только, что они лишились онаго» [1., с. 24]. Проте це ще й чоловік,

якого змії увів в оману. «Адам нарушилъ заповѣдь Божію, увлеченный своей женою, которая, прельщенная змѣемъ, вкусила отъ плода древа познанія добра и зла, Адамъ также вкусилъ отъ онаго, и симъ грѣхомъ они навлекли на себя гнѣвъ своего Создателя» [1, с. 24]. Саме через Адама все людство втратило можливість жити в райському саду й змушене так само «в поті чола здобувати хліб свій» (1 М. 13: 19). Історія першолюднни закінчується досить уривчасто: він прожив дев'ятсот тридцять років, мав велику родину, проте біблійна оповідь згадує лише трьох його синів: Каїна, Авеля та Сифа. Апостол Павло назвав Адама «образом майбутнього» (Рим. 5: 14); «перша людина – з землі, земля, друга Людина – із неба Господь» (1 Кор. 15: 47); «смерть-бо через людину, і через Людину воскресіння мертвих. Бо так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживуть» (1 Кор. 15: 21–22). Місце розп'яття Ісуса, Його страждань, погребіння та воскресіння є символічним. Голгофу (буквально череп) вважають місцем поховання Адама. Жертвона кров Ісуса окропила череп Адама, тим самим «ветхозавтняя обрядность прекратилась, когда Онъ принесъ Себя непорочнымъ въ жертву Богу. Въковая борьба съ княземъ міра сего торжественно окончилась побѣдою креста...» [1, с. 167].

В українській мові з антропонімом «Адам» функціонують такі лінгвістичні одиниці, дефініції яких зафіксовані в лексикографічних джерелах сучасної української мови: 1) «Адам і Єва» – первородний гріх [3, с. 153]; 2) «Від Адама [починати]» – від самого початку, з давніх-давен, дуже далеко» [4, с. 19]; 3) «за Адама, за часів Адама» – дуже віддалені від нас часи [5, с. 18–19]; 4) «Адамові діти» – рід людський [5, с. 18–19]; 5) «ветхий Адам» – грішна людина, «скинути із себе ветхого Адама» – духовно оновитися, звільнившись від старих звичок, поглядів; стати новою людиною [6, с. 215]; 6) «від Адама» (в ролі обст.; книжн.) – з передісторії, яка мало кого цікавить, дуже далеко, від самого початку [6, с. 100]; 7) «Адамове ребро» 1. (жарт.) Жінка. 2. Спільне джерело, спільна основа чого-небудь [7, с. 743]; 8) «старий як Адам» – старий як світ [5, с. 18–19]; 9) «адамова голова», ент. – великий нічний метелик із родини сфінксів [4, с. 19]; 10) «адамове яблуко», анат. – випнута хрящова частина гортані [4, с. 19]; 11) «адамові сльози», книжн. – горілчані напої [6, с. 18].

Утрачаючи функцію індивідуалізації, ідентифікації, співвіднесеності з денотатом, зазнавши якісних змін у семантичній структурі, номінація «Адам» набуває рис апелятива, що безпосередньо впливає на рівень фразеологізації символічних значень. Антропоніму притаманний опосередкований генетичний зв'язок із денотатом власної назви, у мовленні такі зв'язки можуть мати різну актуалізацію.

Біблійне ім'я першої земної жінки й першої, хто виявив непослух Богові, – Єва («життя, жива»). «<...> Такъ какъ она должна была сдѣлаться прародительницею всѣхъ живущихъ на земль...» [1, с. 207]. Для повноти буття, аби в Адама була помічниця, яка б розділяла з ним радість, щастя, благодать в

Едемі, Бог створив жінку «<...> і привів її до Адама. І промовив Адам: «Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка» («Чоловікова, чоловічичья» – жінка) (1 М. 2 : 22–23). Після гріхопадіння Єва отримала вирок Бога: «<...> Помножуючи, помножу терпіння твої та болі вагітності твоєї. Ти в муках родитимеш дітей, і до мужа твого пожадання твоє, – а він буде панувати над тобою» (1 М. 3 : 16). Подальшу долю Єви біблійні оповіді не висвітлюють, невідомо, хто першим із подружжя помер. Святе Писання згадує лише, що вона, народивши першого сина, назвала його Каїном («набуття»): «<...> набула чоловіка від Господа» (1 М. 4 : 1), напевно, думаючи, що народила обіцяного Богом Спасителя. «Но обманувшись в своїй надежді, второго родившаго сына назвала Авелем (суєта, плач), вєроятно, вє знак своей обманутой надежды и какъ бы предчувствую его несчастную кончину. Третій сын Евы былъ названъ Сифомъ (основаніе), потому что вє немъ было положено основаніе новому благочестивому племени вмѣсто Авеля...» [1, с. 207].

Власна назва як ім'я концепту набуває ознак повідомлення, містить закодовану інформацію про значуще явище, маркована концептосферою національної мови, наприклад: «Єва» – допитлива жінка, яку легко спокусити. Вирішальну роль у формуванні символічних значень антропоніма відіграють асоціації, які супроводжують екстенціональний зміст та інтенціональне поняття, а потім сублімують останнє повністю чи частково, як-от у сталих сполуках: 1) «у костюмі Єви» – про голу людину [5, с. 20]; 2) «праматір Єва» або «Єва» – про риси характеру або поведінки, які є типовими, властивими всім жінкам [там само]; 3) «Адамові реберце» – так жаргівливо часом називають жінку [5, с. 20]; 4) «Євина онука» – про допитливу жінку [8, с. 65]; 5) «Євина донька» – жінка [9, с. 54]. Як результат процесу відфразеологічної деривації, ім'я «Єва» концентрує негативну семантику фразеологічних зворотів (зокрема, «євина донька (онука)», «євине сім'я (плем'я, отроддя)») що є власне алюзіями біблійної оповіді про причину гріхопадіння людей. В окреслених одиницях антропонім по-різному реалізує символічне значення, що генетично сягає асоціацій, пов'язаних із денотатом цієї власної назви. Отже, біблійні антропоніми є важливим лінгвостилістичним засобом вираження емоційності, засобом моральної характеристики людини, цей факт зумовлений розширеними конотативними можливостями таких мовних одиниць.

Власні імена Книги Книг мають оцінне значення й моделюють синонімічні чи полярні ряди. Наприклад, пейоративність семантики реалізують такі біблійні антропоніми: Каїн, Валтасар, Ірод, Плат, марковані семою «зло / злочин». Біблізми з такими антропонімами можуть функціонувати в мові як фразеологізми, як крилаті вислови і як імена-символи.

Так, первісток Адама і Єви став і першим убивцею на Землі (1 М. 4 : 1–24). Хоча етимологія номінації «Каїн» має нейтральний денотат, проте існує кілька версій, за однією з яких це ім'я трактують як «зздрість, ревності», що психологічно точно характеризує поведінку Каїна й стає самостійною формантою. Традиційно в історії людства братовбивство вважали найтяжчим гріхом, тому ім'я «Каїн» стало узагальненою номінацією: 1) «про братовбивцю, зрадника, злочинця тощо» [10, с. 72]; 2) «нелюд, злочинець». *Каїнова печатка* на кому-небудь (позначка злочинності на кому-небудь) [11, с. 232]; 3) «дуже нахабний відчайдух, шибеник, готовий до будь-чого» [5, с. 304].

Старозавітний текст Книги пророка Даниїла ім'я останнього вавилонського царя з халдейської династії маркує негативною конотацією; це спричинене насамперед святотатством на нечестивому бенкеті, влаштованому під час облоги міста персами. Валтасар, розпалений вином, наказав принести золотий та срібний посуд, викрадений його дідом Навуходоносором з Єрусалимського храму, бо начебто вино робилося в них кращим чи осквернення святині надавало йому більш вишуканого смаку. Це було великим гріхом – осквернення речей, які належали чужій вірі, чужому храму й, нарешті, Богові юдеїв – Єгові. Вирок за такий злочин був смертельним. І в той час, як цар, його дружини, коханки й усі царедворці пили вино із цього посуду й вихваляли своїх золотих, срібних, мідних, залізних, дерев'яних і кам'яних богів, раптом у повітрі «вийшли пальці людської руки, і писали навпроти свічника на ванні стіни царського палацу, і цар бачив зарис руки, що писала» (Дан. 5: 5). Лише Даниїл, як людина, що мала в собі Духа Божого, правильно витлумачив письмена на стіні: «Мене» – порахував Бог царство твоє, і покінчив його. «Текел» – ти зважений на терезах, і знайдений легеньким. «Перес» – поділене царство твоє, і віддане мідянам та персам» (Дан. 5 : 26–28). Із біблійною лаконічністю останнє речення цього розділу констатує: «Тієї ж ночі було забито Валтасара, царя халдейського» (Дан. 5: 30). Так здійснилися пророцтва Ісаї, Єремії, Авакума та Даниїла. Конотованими є й фразеологізми з далеко не схвальною характеристикою цього доленосного для Вавилону застілля. В українській мові фразема «Валтасарів бенкет» має значення «жити весело, безтурботно напередодні близького нещастя» [5, с. 136–137]. Події зазначеної біблійної оповіді в україномовній практиці вербалізовано й у таких крилатих висловах: «письмена на стіні»; «писати вогненні слова»; «мене, мене, текел, упарсін» зі значенням «попереджати про нещастя; пророцтво чогось недоброго» [5, с. 136–137].

Висновки. Методика концептуального аналізу уможливорює з'ясування змісту, який залучає до поняттєвого поля інші номени, категорії, образи, символами, фраземи – тобто знання, когнітивні уявлення. Аналіз парадигми вербалізаторів біблійного концепту має ґрунтуватися на виявленні його відношень з іншими компонентами тексту з огляду на те, що в поняттєвому вимірі концепти часто містять різноаспектні константи, які транслують сутність як загальнолюдських, так і національно орієнтованих цінностей, зокрема таких морально-етичних категорій, як добро, зло, віра, невіра, праведність, гріх, життя, смерть тощо. Дослідження цих вербалізаторів концептів, безсумнівно, є перспективним.

Література:

1. Библиейская энциклопедия. – Репринтное издание. – М. : Терра, 1990. – 902 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
3. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк. – Тернопіль : Новий колір, 2008. – 826 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. I. – 799 с.
5. Коваль А. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / уклад. Г. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.

7. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук та ін.. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
8. Грановская Л. Словарь имен и крылатых выражений из Библии : около 400 имен ; более 300 крылатых выражений / Л. Грановская. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ООО «Издательство АСТ», ООО «Издательство Астрель» 2010. – 383 с.
9. Бетехтина Е. Фразеологизмы с библейскими именами : в русском и английском языках / Е. Бетехтина. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2000. – 172 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
11. Ожегов С. Словарь русского языка (около 57000 слов) / под ред. доктора филол. наук, проф. Н. Шведовой. – М. : Русский язык, 1983. – 815 с.

Решетняк Е. А. Антропоним как маркер ведущих библейских концептов

Аннотация. В статье проанализированы особенности антропонимов, в частности, библейских, как маркеров

концепта, охарактеризованы средства структурирования любого библейского концепта; поднята проблема анализа фразеологической символики и парадигмы вербализаторов сакрального концепта, выделены особенности библейских антропонимов с символическим значением.

Ключевые слова: символ, символика, концепт, антропоним, Библия, вербализатор (маркер) сакрального концепта.

Reshetniak O. Anthroponym as a marker of main biblical concepts

Summary. The features of anthroponym and biblical one particularly are analyzed in the article as a marker of concept. The author determined the means of structuring of some biblical concept and researched the problem of analysis of phraseological symbolics and paradigm of verbalizers of sacred concept; and the features of biblical anthroponym with symbolic value are also singled out.

Key words: symbol, symbolics, concept, anthroponym, Bible, verbalizer (marker) of sacred concept.

Романова І. В.,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

МИТЕЦЬ І МИСТЕЦТВО В РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

Анотація. Статтю присвячено інтерпретації проблеми митця й мистецтва в романі Івана Багряного «Маруся Богуславка». Театр стає символом гармонійного й автентичного простору, у межах якого митці долучаються до звільнення занедбаних людських душ. У фіналі твору письменник відображає ситуацію загального катарсису під впливом вистави. Митці як носії істини виносять вирок владі, що уособлює дисгармонійне.

Ключові слова: митець, мистецтво, театр, гармонія, душа, народ, катарсис.

Постановка проблеми. Проблема митця й мистецтва – одна з найцікавіших у романі Івана Багряного «Маруся Богуславка». Необхідність її осмислення багато в чому зумовлена творчими іпостасями самого автора, який свого часу констатував: «Професія моя – письменник. Друга професія – художник» [1, с. 227].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман Івана Багряного «Маруся Богуславка» є об'єктом зацікавлення літературознавців. Дослідження проблеми митця й мистецтва в аналізованому творі опосередковано присутнє в наукових розвідках. Так, М. Балаклицький у контексті «нової релігійності» Івана Багряного прочитує образ Сластьона («Ісус символізує <...> володіння таємницею мистецтва» [2, с. 114]), а також наголошує на самоствердженні як естетичній концепції Данка Шигимаги [2, с. 83]. Л. Михіда розглядає постаті Данка Шигимаги, Петра Сміяна та Сластьона в руслі біблійних образів та мотивів, серед яких – творчість [3, с. 289]. О. Шапошникова, аналізуючи дискурс божевілья багряннівських романів, з приводу образу Сміяна констатує, що «відбувається легітимізація «надзвичайної божевільності» через вияв таланту «надзвичайно божевільного» [4, с. 220]. Ці дослідження створюють плідне підґрунтя для студіювання проблеми митця й мистецтва в означеному творі.

Мета статті – проаналізувати авторську інтерпретацію проблеми митця й мистецтва в романі «Маруся Богуславка».

Виклад основного матеріалу. Уперше образ митця як будівничого міста Нашого з'являється на початку роману: «<...> це місто таки хтось сплянував, хтось Невідомий, але, без сумніву, геніальний...» [5, с. 81]. За Іваном Багрянним, у ньому «<...> є якийсь прихований смисл, якась призначеність і надзвичайна живучість» [5, с. 84]. Отже, образ невідомого митця, що побудував місто за законами краси та гармонії, може співвідноситися з образом Творця. Крім нього, художній світ «Марусі Богуславки» представлений постатями, об'єднаними довкола місцевого театру. Це Ата Дахно – акторка, Сластьон – режисер, Петро Сміян – декоратор, Данко Шигимага – художник. «Храм Мельпомени» «<...> підносить і окрилює людину, руйнує брудну буденщину, кличе й веде людей до високостей прекрасного, змушує забувати хоч на хвилину юдолю людських сліз і горя,

ошляхетнює, перероджує їх, удосконалює або бодай на хвилину робить щасливими, кращими, повноцінними...» [5, с. 121]. Театр стає простором «<...> завойовування <...> людських душ і трансформування їх...» [5, с. 120]. Змальовуючи атмосферу творчого процесу як такого, автор окреслює розуміння ролі митця, що полягає у відповідальному ставленні до власної творчості. Адже фальш – це те, чого публіка не вибачає. Так само й митець не повинен миритися з марною втратою творчої енергії – з утратою себе. Справжній витвір мистецтва – це і є сама людина. Ця думка увиразнюється в щоденнику художника Данка Шигимаги, що фіксує найпотаємніші, а значить – найправдивіші погляди на сучасний світ. Ату Дахно, що читає записи, які містять малюнки та згадку про вірш Велеміра Хлебнікова, вражає рівень осмислення проблем буття людини й митця зокрема: «Якщо ти сам душею гарний, то й увесь світ гарний. Якщо ти сам душею поганий, то й увесь світ поганий <...> Це найкраще видно в мистців, які намагаються світ відтворити – світ існує тільки переломлений через їхню «душу» [5, с. 390]. Перебуваючи під впливом Данкового щоденника як своєрідного зізнання людини в епоху тоталітаризму, головна героїня переглядає книгу з історії мистецтв. Образ Мони Лізи привертає її увагу найбільше й викликає рефлексії, суголосні записничовим: «Довго Ата сиділа над Джокодою. Сперш дивилась на геніального старигана Леонардо да Вінчі <...> Раптом Аті йде холодок по серцю, – з туману втомленого зору їй увижається дивний сміх в очах Мони Лізи... І тепер вона бачить, що це ж не Мона Ліза дивиться на неї – це дивиться сам мудрий Леонардо...» [5, с. 399].

Вірність творчої людини ідеї «сродної праці» утілюється в образі режисера Сластьона. Згадка про нього як «колишнього учня й соратника незрівняного Леся Курбаса» [5, с. 165] не є випадковою, оскільки відображає спільність найкращих українських митців у розумінні таємниць справжнього театрального мистецтва. Добрий смак, виплеканий геніальним учителем у минулому, небажання зраджувати себе керують режисером у ситуації вибору репертуару, а тому він пристає на пропозицію ставити п'єсу «Маруся Богуславка». Вона – «<...> вдячний матеріал для мистецького виявлення всього колективу й <...> ефективний засіб піднесення престижу й слави театру в очах великих людських мас ще на один щабель» [5, с. 171]. Так розпочинається творчий процес взаємодії, у якому його учасники стають єдиним цілим. Виняток становить фрагментарна згадка про Січкаренка – актора, чия енергія скеровується в площину заздрощів до талановитих, охочих самовдосконалюватися митців. Утім, людина такої духовної організації не здатна зруйнувати атмосферу творчого порозуміння та взаємоповаги. А тому в контексті концепції роману письменникові вкрай важливо було відобразити театр міста Нашого як ідеальну міні-модель життя, своєрідний організм, здатний виштовхувати несправжнє. Відзначимо, що інтерес до

театрального священнодійства, його «внутрішньої» кухні зумовлений досвідом самого Івана Багряного: «Працював як художник в провінційному, проте, «Державному» театрі ім. Шевченка» [6, с. 7]; «З початком окупації <...> перебував на посаді художника в Українському музично-драматичному театрі Охтирки» [7, с. 253]. Світ кризь призму творчої особистості – ось предмет зацікавлення письменника.

У романі увиразнення поглядів на мистецтво забезпечується завдяки розкриттю автором взаємин між митцем і владою, у чому можна простежити автобіографічні елементи: ідеться про складну історію стосунків Івана Багряного з радянською системою. Без сумніву, у творенні образу Петра Сміяна відзеркалилися ці болючі сторінки життя письменника. Крім цього, вибір творчої іпостасі героя як декоратора також багато в чому зумовлений таким само мистецьким досвідом Івана Багряного, про який дізнаємося з «Біографічних даних», наведених О. Шугаєм: «Вузька моя спеціальність у цій галузі – портретист і декоратор» [1, с. 226]. Життєва історія Петра – «неблагонадійного» радянського громадянина, за яким нині закріплено статус «божевільного», фіксує скупу довідку про те, що «<...> колись навчився декоративної штуки в якійсь «колонії Держинського» [5, с. 189]. Нестандартною виявляється Сміянова біографія, цікавим є і його входження до театру. Забуті Петром ескізи до майбутньої вистави потрапляють у «храм Мельпомени»: Сластьон спочатку знайомиться з якісними анонімними роботами, а потім довідується про їхнього автора. Перебування Сміяна в театрі та виконання мистецьких завдань – диво, оскільки влада стежить за ним як за «ворожим» елементом. Мужність режисера, що не побоявся залучити до співпраці дивакуватого художника, пояснюється іскрою генія, здатного прозирати за межу. У зв'язку з цим Петрове «занурення» в себе може прочитуватися як стан митця, що пізнав істину: «Хто володітиме цими душами, той володітиме й цією землею» [5, с. 337]. Істина, що випромінюється зсередини Сміяна, змальовується Іваном Багряним як художником: «Він був не тільки в плямах сонця, а ще й у плямах фарб увесь, з великим пензлем <...> у руці, яким машинально оберся об столик, вимастивши його в червону фарбу. Міцна, могутня його фігура ніби прикипіла на місці й не рухалась» [5, с. 337–338]. Для героя можливість творити – це те, що повертає йому духовну рівновагу, а значить – і відродження, повернення до життя, відібраного системою.

У творі влада уособлює світ навиворіт, у якому халтура стає мистецтвом. У розділі «Душа армії» окреслено ситуацію, доведену до абсурду: офіційний концерт відбувається у військовому клубі – «школі убивства – куди не глянь оком, з усього криком кричить щось протилежне красі й мистецтву...» [5, с. 459]. Низькопробність і штучність місцевого «балабаєчного ансамблю» демонструє нежиттєвість проекту, позбавленого душі. Крім цього, продукування мистецтва на догоду владі обертається перспективою духовної смерті: це бачимо на прикладі безокого співця Гусакова. Він утратив не тільки своє прізвище (Гусак), але й частину ества, оскільки виконує неавтентичну пісню: «І завжди біля нього лежав худющий кудлатий пес і ніби соромився дідової пісні...» [5, с. 373]. Такі прояви псевдомистецтва – показовий атрибут зображуваної доби. Відповідно викривленим і стереотипним є розуміння владою естетичної цінності твору: тільки столичне мистецтво має сенс. Художня логіка багрянівського роману доводить протилежне.

Потребу в спілкуванні зі своїм народом, який ототожнюється не з масою, а зі стихією, найбільше відчуває Ата. Стихійне

почало символізує його внутрішню силу, вітаїстичну природу й дає можливість творцеві, що пізнає багатогранність світу, сфокусувати момент і утілити його у вічне. Спочатку Ата відчуває це на інтуїтивному рівні. Пригадаймо, з якою окриленістю ходить дівчина «в народ», на базар, бо «<...> на всі вуха слухає гомін. Вона впивається мовою!» [5, с. 369]. Або як просить Харитона називати з пам'яті колоритні українські прізвиська жителів міста Нашого. Для молоді акторки це народне багатоголосся – справжня музика, що дарує найвищу естетичну насолоду і є поштовхом до власного творчого буття. А тому Атина історія найповніше втілює ідею нерозривної єдності митця та народу як передумову творчого процесу. Письменник моделює низку ситуацій зіткнення героїні з життям, у такий спосіб відображаючи її становлення. Однією з найцікавіших із точки зору психологічного напруження є екскурсія дівчат-акторок рідним містом: «За тинами, за напівзруйнованими парканами вони бачили всюди людське горе, біду, втому...» [5, с. 275]. Людське горе – предмет активних рефлексій митця – набуває масштабів і поглиблюється через образ замурзаних дітей. Заскочені виразно дисгармонійною дійсністю, дівчата повелися не як рафіновані естетки, що відчули огиду, а навпаки: «<...> почувалися <...> якимись недоречними неробами, паничами, байдикарями» [5, с. 275]. Так імпліцитно з'являється мотив провини митця. Нагнітання атмосфери соціальної невлаштованості забезпечується метафорою «безнадійного <...> умирання» [5, с. 275]. Час ніби вповільнюється, передусім Ата продовжує фіксувати виміри людської неволі. Іван Багрянний художньо показує одну з підвалин творчості як такої – споглядання митцем дисгармонійної дійсності обов'язково обертається співпереживанням: той, хто пропустив через своє серце біль іншого, має шанс пізнати й саму людину. Тому побачити справжню душу може саме такий творець: йому розкривається таємниця істинного знання як найвищої цінності. Це вдається як Аті, так і Данкові Шигимазі. Він єдиний, хто прозирнув «янгольське» в «генеральній лінії», місцевій повії Людмилі Богомазовій, і втілює у мистецький твір: «У рисах обличчя викарбувана прекрасна людська душа, очищена в печалі...» [5, с. 406].

Символічним тріумфом справжнього мистецтва є прем'єра в театрі, яка збирає всіх – від «верхів» до «низів» міста Нашого. Іван Багрянний яскраво змальовує потік звичайних людей, «<...> які до театру дуже рідко ходять, бо не мають ані часу, ані грошей...» [5, с. 518]. Образ Великодня супроводжує цей опис і увиразнює процес воскресіння занедбаних людських душ. Цю надзвичайну піднесеність духу під впливом мистецтва влучно підкреслює старий бувалий Чубенко: «Миготить, брат!.. миготить... У душі миготить...» [5, с. 547].

Висновки. Отже, у романі «Маруся Богуславка» художньо інтерпретовано проблему митця й мистецтва. Митці консолідовані довкола театру як символу гармонійного й автентичного простору (звернімо увагу на те, що офіційна «мистецька» кампанія, штучна за своєю суттю, відбувається поза «храмом Мельпомени»). Співтворчість колективу сприяє звільненню занедбаної людини, до чого, до речі, прагнув і сам Іван Багрянний, говорячи про це в інтерв'ю: «Метою всього мого життя, усієї моєї літературної творчості було й залишається віддане служіння моєму народові, праця для справи його визволення» [1, с. 548]. Працюючи над п'єсою та втілюючи її в життя, багрянівські митці відчувають мистецтво як необхідну потребу душі. Так, Сластьон готовий поділитися істинним знанням, вигоди якого можна співвіднести з власною творчою діяльністю

в минулому й школою Леся Курбаса. Петро під впливом зовнішніх негативних чинників демонструє здатність до трансцендентного, осягає істину. Таємниця мистецтва розкривається й горбаневі Шигимазі, і він намагається осмислити її у власному щоденнику. Краса й велика правда життя рухають Атою протягом роману й дозволяють їй у фіналі твору побачити загальний катарсис. Митці як моральні авторитети виносять вирок владі, що уособлює дисгармонійне. Перспективними вважаємо розвідки, присвячені інтермедіальному й інтертекстуальному аналізу означеного роману.

Література:

1. Шугай О. Іван Багряний : нове й маловідоме. Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти. Кн. 1. / О. Шугай. – К. : Смолоскип, 2013. – 960 с.
2. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного : [наукова монографія] / М. Балаклицький. – К. : Смолоскип, 2005. – 167 с.
3. Михида Л. У пошуках свого Мойсея / Л. Михида // Наукові записки. – Вип. 94. – Серія : Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 287–292.
4. Шапошникова О. Дискурс божевілля у романах І. Багряного / О. Шапошникова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – № 1127. – Серія : Філологія. – Вип. 71. – Х., 2014. – С. 217–223.
5. Багряний І. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. [Буйний вітер. Маруся Богуславка : роман ; Держить поїзд! : уривок] / І. Багряний ; [упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка]. – К. : Юніверс, 2006. – 584 с.
6. Багряний І. Автобіографія / І. Багряний // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 6–8.

7. Яремчук І. Terra incognita: художник Іван Багряний / І. Яремчук // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 2. – Серія : Мистецтвознавство. – С. 252–260.

Романова І. В. Художник и искусство в романе Ивана Багряного «Маруся Богуславка»

Аннотация. Статья посвящена интерпретации проблемы художника и искусства в романе Ивана Багряного «Маруся Богуславка». Театр становится символом гармоничного и аутентичного пространства, в рамках которого художники примыкают к освобождению заброшенных человеческих душ. В финале произведения писатель отображает ситуацию общего катарсиса под влиянием спектакля. Художники как носители истины выносят приговор власти, которая олицетворяет дисгармоническое.

Ключевые слова: художник, искусство, театр, гармония, душа, народ, катарсис.

Romanova I. The artist and the art in the novel by Ivan Bagryany “Marusya Bohuslavka”

Summary. The article is devoted to the interpretation of the artist's and the art problem in the novel by Ivan Bagryany “Marusya Bohuslavka”. The theatre becomes a symbol of a harmonious and authentic space within which artists attached to the release of the abandoned souls. In the final of the novel the writer reflects the overall situation of catharsis under the influence of the performance. Artists as bearers of truth adjudicate government that represents something disharmonious.

Key words: artist, art, theatre, harmony, soul, people, catharsis.

Романченко А. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент, докторант кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МОВНА, КОМУНІКАТИВНА, ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМА КОРЕЛЯЦІЇ ПОНЯТЬ

Анотація. Антропологічно орієнтована наукова парадигма зумовила появу низки понять на позначення людини як суб'єкта дослідження. Це поняття мовної, комунікативної та дискурсивної особистості. Автор висвітлює різні підходи до їхнього розуміння і вважає найширшим за змістом поняття мовна особистість, яке охоплює інші суміжні поняття як частковий вияв особистості.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна особистість, дискурсивна особистість, кореляція, параметри.

Постановка проблеми. В останні десятиліття основним предметом вивчення лінгвістики є людина. Антропологічний підхід у науці зумовив появу низки понять на позначення суб'єкта дослідження. До таких належать поняття *мовної, комунікативної (мовленнєвої) та дискурсивної особистості*. Існує значна кількість дефініцій кожного з них, особливо це стосується поняття мовної особистості, що ввійшло в науковий обіг доволі давно й чи не найчастіше використовується сучасними дослідниками. Проте досі відчутна певна невизначеність у співвідношенні названих понять, на що вказують праці, у яких здійснено спроби розмежувати ці поняття або хоча б акцентувати на їхніх відмінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Г.І. Богіна (1980, 1982, 1984, 1986), Ю.М. Караулова (1987), Б.О. Зільберта (1994), В.І. Карасика (1994, 2002), І.В. Сентенберг (1994), О.Б. Сиротиніної (1997, 1998), С.О. Сухих (1997), Т.В. Кочеткової (1998, 1999), К.Ф. Седова (1995, 1996, 1998, 1999), С.Г. Воркачова (2001), В.Я. Парсамової (2004), В.П. Нерознака й І.І. Халєєвої (2005), І.А. Колтуцької (2013) та ін. присвячені вивченню поняття *мовної особистості*, його структури, конкретної мовної особистості. Термін *мовленнєва особистість* почали вводити в обіг Ю.Є. Прохоров (1996), В.В. Красних (2003) із метою розширення предмета дослідження до комунікативного аспекту [1, с. 6]. Мовленнєву особистість, на відміну від мовної особистості, що корелює з мовою як системою, співвідносять із мовою як здатністю. Поступово в науковій літературі з'являється поняття *комунікативна особистість* – у працях В.В. Красних (1998), С.О. Сухих (1998), В.В. Дементьєвої (2003), В.І. Карасика (2002, 2004), О.А. Дмитрієвої (2004), М.С. Саломатіної (2003, 2004, 2005), О.Ю. Лазуренко, М.С. Саломатіної та Й.А. Стерніна (2007). При цьому йдеться про врахування функційних та комунікативних параметрів мовців. Терміносполука *дискурсивна особистість* – порівняно нове поняття, що активно залучається в дослідженнях С.Н. Плотникова (2008), Л.М. Синельникова (2010, 2011), А.В. Нікітіна (2015), Т.О. Островської (2016). Мовознавці, які застосовують те чи інше поняття, обстоюють власну точку зору залежно від того, яке з них вони вважають універсальним щодо інших, які точки перетину мають ці поняття чи не мають їх.

Мета статті – охарактеризувати поняття *мовна, комунікативна та дискурсивна особистість* й обґрунтувати розуміння терміна *мовна особистість* як гіперпоняття.

Вклад основного матеріалу. Найуживанішим терміном для характеристики особистісного чинника в спілкуванні є поняття *мовна особистість*. У науковий обіг у слов'янське мовознавство його було введено В.В. Виноградовим. Хрестоматійною дефініцією поняття *мовна особистість* стало його трактування Ю.М. Карауловим. Під мовною особистістю він розуміє «сукупність (і результат реалізацій) здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення й сприймання нею мовленнєвих творів (текстів), що розрізняються: а) за ступенем структурно-мовних труднощів; б) за глибиною й точністю відображення дійсності; в) за певною цільовою спрямованістю» [2, с. 245]. Власне, мовна особистість – це носій мови, охарактеризований на основі створених ним текстів з огляду на використання в них конкретних засобів певної мови для відображення світогляду й досягнення конкретної мети; особистість у сукупності соціальних та індивідуальних рис, відображена у створених нею текстах. Усі сучасні тлумачення терміна лише уточнюють та доповнюють дефіноване ученим поняття. Насамперед наголошується на мовному змісті особистості, оскільки саме зміст насичує вчинки новими смислами й розумінням, що породжує діяча, який через вербальну поведінку може впливати на інших [3]. Деякі дослідники наполягають саме на використанні цього поняття, а не суміжних [4, с. 10], мотивуючи це також тим, що при перекладі статей англійською мовою немає точного відповідника для термінів *мовна та комунікативна особистість*, оскільки в зарубіжній науковій літературі з цієї проблематики використовують інші формулювання [3]. Феномен мовної особистості, на наш погляд, передбачає врахування різних складників (соціальних, культурних, етнічних тощо) і є всеосяжним. З огляду на це найбільш точно відображає його природу саме термін *мовна особистість*. Підтвердження такої думки знаходимо в професора О.О. Селіванової: мовна особистість – це іманентна ознака індивіда як носія мови й комуніканта, що визначає мовну та комунікативну компетенцію людини й реалізацію цих компетенцій при породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів [5, с. 596].

Під поняттям *комунікативна особистість* розуміють мовну особистість, яка реалізує себе під час комунікації. При цьому до уваги беруть як мовні й комунікативні дії узагальненого носія різних цінностей, знань, настанов та поведінкових реакцій (В.І. Карасик, 2002; М.С. Саломатіна, 2005; Й.А. Стернін, 2007), так і комунікативні параметри особистості – стратегії й тактики, комунікативну компетенцію або невербальний код комунікації (В.П. Конєцька, 1997; В.Б. Кашкін, 2000). У пер-

шому випадку поняття *комунікативна особистість* є ширшим порівняно з поняттям *мовна особистість*; одне охоплює інше, поглинає його. Другий підхід підкреслює, що термін *комунікативна особистість* має ширший зміст, зважаючи на те, що його структура охоплює вербальні й невербальні засоби вираження думки. Комунікативну особистість вважають комунікативною індивідуальністю людини або усередненою комунікативною індивідуальністю певного соціуму, репрезентованою як сукупність інтегральних і диференційних мовних характеристик та особливостей комунікативної поведінки особистості чи соціуму, що сприймаються членами відповідної лінгвокультурної спільноти як властиві цьому типові особистості [6, с. 6]. В.В. Красних наголошує, що залучаючи функціональний аспект, потрібно говорити про особистість, яка бере участь у комунікації, тобто про комунікативну особистість [7, с. 50]. А.Г. Баранов пропонує для позначення мовця застосовувати поняття *сеmiotична особистість*, вкладаючи в нього той самий зміст, що його мають на увазі, говорячи про комунікативну особистість, оскільки йдеться про врахування вербальних і невербальних знаків дискурсивної поведінки людини [8, с. 30].

Поняття *мовна особистість* і *комунікативна особистість* викликають найбільше суперечок стосовно їх ототожнення чи розмежування. Загалом указують на три основних підходи до розуміння понятійного компонента термінів, які й визначають їхню кореляцію. Суть першого підходу полягає у визнанні поняття *мовна особистість* видовим щодо іншого поняття, тому його трактують як «суперкатегорію» (С.С. Галстян), у межах якої може функціонувати кілька іпостасей особистості – мисленнева, мовна, мовленнева, комунікативна. Інше співвідношення між поняттями бачать науковці, які ставлять знак рівності між наведеними поняттями і вважають, що мовна особистість може реалізувати себе як комунікативна особистість під час комунікації. Третій підхід зводиться до широкого трактування поняття *комунікативна особистість* порівняно з терміном *мовна особистість*, оскільки зміст першого містить вербальне та невербальне, суто комунікативне [9, с. 15].

Останнім часом набула досить широкого вжитку терміносполука *дискурсивна особистість*. Нею послуговуються дослідники особистості з огляду на важливість і актуальність комунікативно-дискурсивної парадигми в сучасному мовознавстві. Поняття *дискурсивна особистість* кваліфікують як мовну особистість, яка породжує певний дискурс у вигляді безперервно поновлюваного або закінченого, фрагментарного або цілісного, усного чи письмового повідомлення [10, с. 39]. Така особистість діє у сфері створення повідомлень й несе відповідальність за їх зміст [11, с. 132]. Важливим моментом у розмежуванні мовної та дискурсивної особистості є той факт, що остання повинна бути прийнятою людьми, які хочуть сприймати створений нею дискурс [11, с. 134]. С.М. Плотникова чітко розрізняє наведені поняття, указуючи на їх перетин та суттєві відмінності.

Розглядаючи дискурсивну особистість як суб'єкт соціальної інтеракції, який є носієм реального досвіду (життєвого та мовного), її вважають багатограним феноменом, що постійно трансформується під час соціальної взаємодії [12, с. 44]. Мовна особистість в інтеракційному контексті перетворюється на дискурсивну особистість, яка формується на перетині комунікативних і когнітивних чинників. Розуміючи дискурсивну особистість як учасника комунікативних подій, в умовах яких відбувається вибір відповідних стратегій і тактик, фактично простежуємо факт її ототожнення з комунікативною особистістю [12, с. 43]. А.В. Нікітіна

переконана, що «дискурсна» особистість є вищим етапом розвитку особистості, що саме вона «містить елементи мовної, мовленневої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються в певних дискурсах через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів» [13, с. 277], тобто дослідниця розуміє поняття *дискурсна особистість* як найширше серед суміжних понять.

Сьогодні в лінгвістиці аналізовані поняття є динамічними, їхнє сигніфікативне значення остаточно не встановлене. На нашу думку, мовну особистість варто кваліфікувати як особистість, яка реалізує себе через вербальну поведінку, утілену за допомогою сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів в усному або письмовому дискурсі. Таким чином, це уможливило використання наведеного поняття як гіперонімічного стосовно інших суміжних понять. З такого потрактування випливає розуміння нами терміна *мовна особистість* як широкого поняття, до складу якого залучено й *комунікативну* та *дискурсивну особистість*, які є частковим виявом особистості. Кожне поняття повинне мати конкретний набір ознак, що відрізнятимуть їх одне від одного, і це дасть змогу доречно послуговуватися термінами.

Висновки. Розглянуті поняття кваліфікуємо як самостійні, але взаємозумовлені та взаємопов'язані. З кількох підходів, що панують у сучасній лінгвістиці, заслуговує на особливу підтримку той, у якому термін *мовна особистість* розглядається як широке поняття, яке може реалізуватися через комунікативну, мисленневу та дискурсивну особистість. Для того, щоб дійти згоди стосовно окреслених понять, дослідникам потрібно виробити чіткі дефініції, а також критерії кореляції.

Література:

1. Лазуренко Е.Ю. Профессиональная коммуникативная личность / Е.Ю. Лазуренко, М.С. Саломатина, И.А. Стернин : [монография]. – Воронеж : Истоки, 2007. – 194 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
3. Мухортов Д.С. Об общем и частном в понятиях «языковая личность», «речевой портрет», «идиостиль» и «идиолект» (на примере вербального поведения современных политических деятелей) / Д.С. Мухортов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : istina.msu.ru/media/publications/article/45c/520/6886840/2014-07-02_Muhortov_D.S._Ob_obschem_i_chastnom_v_ponyatiyah.pdf.
4. Иванцова Е.В. Феномен диалектной языковой личности / Е.В. Иванцова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2002. – 312 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Саломатина М.С. Коммуникативная личность филолога (психолінгвістическе дослідження) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / М.С. Саломатина. – Воронеж, 2005. – 227 с.
7. Красных В.В. «Свой среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Баранов А.Г. Семиотическая личность : кодовые переходы / А.Г. Баранов // Речевая деятельность. Языковое сознание. Общественные личности : Тезисы междунар. симпозиума по психолінгвістике и теории коммуникации. – Москва ; Калуга, 2006. – С. 30–31.
9. Арискина О.Л. Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию / О.Л. Арискина, Е.А. Дрянгина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск : Издательство ЧГУ, 2011. – № 25 (240). – С. 15–18.
10. Плотникова С.Н. Говорящий / пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность / С.Н. Плотникова // Вестник Нижневартовского государственного университета. – 2008. – № 4. – С. 37–42.

11. Плотникова С.Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / С.Н. Плотникова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Сер. Филология : Язык. Культура. Коммуникация. – Иркутск : ИГЛУ, 2008. – № 1. – С. 131–136.
12. Синельникова Л.Н. Концепт «дискурсивная личность»: междисциплинарная параметризация / Л.Н. Синельникова // Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». – 2013. – № 1 (21). – С. 42–44 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : grani.vspu.ru/files/publics/1368528189.pdf.
13. Нікітіна А.В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття / А.В. Нікітіна // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. – № 4. – С. 217–282.

Романченко А. П. Языковая, коммуникативная, дискурсивная личность: проблема корреляции понятий

Аннотация. Антропологически ориентированная научная парадигма способствовала появлению ряда понятий для обозначения человека как объекта исследования.

Это понятия языковой, коммуникативной и дискурсивной личности. Автор анализирует разные подходы к их пониманию и считает наиболее широким по смыслу понятие языковая личность, которое охватывает другие смежные понятия как частичные проявления личности.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная личность, дискурсивная личность, корреляция, параметры.

Romanchenko A. Linguistic, communicative, discursive personality: the problem of correlation of notions

Summary. Anthropological approach in science has created a number of concepts to describe a human as a study subject. These are concepts of language, discursive and communicative personality. We qualify them as independent but interrelated categories. The author considers that the concept of language personality is the broadest one and it encompasses other related concepts as a partial expression of personality.

Key words: language personality, communicative personality, discursive personality, correlation, options.

*Савченко А. Л.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ТЕРМІНОДЕРИВАТИ ЯК ЗНАКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ

Анотація. У статті продемонстрована продуктивність способу творення термінодериватів на базі власних назв як особливий когнітивний механізм деривації термінів, що відображає синтез двох номінаційних аспектів – поняттєвого й індивідуального. Підкреслюється, що на сучасному етапі розвитку наукової філологічної парадигми знання про термін дозволяють репрезентувати його як специфічну лінгвокогнітивну одиницю, як об'єкт і результат термінологічної деривації.

Ключові слова: термінодеривація, термінодериват, власна назва, когнітивний механізм, спеціалізований формат, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Філологічні пошуки XXI століття визначаються розвитком інтегративного комплексного дослідження таких пріоритетних лінгвістичних проблем, як роль і статус категоріальних одиниць у процесах організації й функціонування мови, використання мови як фактору й засобу відображення світу, виявлення й опис множини фрагментів і типів різних видів знань, які репрезентовані мовними знаками тощо. Нові напрями розвитку філологічної парадигми віддзеркалюють активний взаємозв'язок лінгвістики з психологією, психолінгвістикою, когнілінгвістикою, прагмалінгвістикою, логікою, філософією, лінгвокультурою.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що воно здійснюється в межах сучасних когнітивних розвідок, які присвячені мовній репрезентації надбань людського досвіду. Лінгвістичні дослідження когнітивного характеру дозволяють систематизувати навколишній світ завдяки мовній структуризації.

У другій половині XX століття проблеми мови, мислення й свідомості стали провідними для фахівців різних дисциплін. Саме тоді почався інтенсивний розвиток науки про знання – когнітології, виникли спеціальні дисципліни, зокрема, когнітивна лінгвістика, предметом вивчення якої є детермінований знаннями процес кодування та здобуття інформації.

Актуальність роботи визначається також недостатнім вивченням процесу вторинної номінації в системі української термінології, яке здійснюється на основі сукупності механізмів і засобів структурування, вироблення, виникнення термінологічних знаків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначають О.Є. Баксанський та О.М. Кучер, дериваційні процеси мають надзвичайне значення для формування мовної картини світу, оскільки завдяки мовним репрезентаціям дійсність своєрідно організовується та впорядковується, створюються відомі стереотипи для найменування реалій, новий досвід пов'язується зі старим [1, с. 12]. Продуктування дериватів обумовлює закріплення людського досвіду, що призводить до віддзеркалення когнітивних підсумків осмислення світу в одиницях деривато-

логії. Термінодеривація завжди базується на дериваційній системі національної мови. Під термінодеривацією як глобальним процесом мовного розвитку розуміється створення термінів тієї чи іншої когнітивної сфери, що розглядається як процес вторинної номінації в системі термінології, який здійснюється на основі сукупності механізмів і засобів структурування, вироблення, виникнення термінологічних знаків. Саме дослідженню когнітивно-номінаційного аспекту термінодериватів науково-технічної термінології, які базуються на принципі пріоритетності поняттєво-концептуального та предметно-практичного складника термінологічної деривації, присвячена дисертаційна праця Г.Ф. Ракшанової. Автор довела роль словотвору в оптимізації професійного спілкування, зокрема дериватології в розвитку інформаційно-мовної культури суспільства [2].

У процесах термінодеривації як мотивуючі основи широко використовуються власні назви (антропоніми, топоніми, космоніми, міфоніми). Дослідженню саме цього питання присвячені праці таких лінгвістів, як Н.І. Бицко, М.М. Дзюба, В.І. Кажан, Р.П. Калініна та ін. Зокрема, Н.І. Бицко наголосила на тому, що під час конструювання англійських медичних термінів поширене використання одного з підрозділів антропоніміки, який досліджує функціонування власних назв епонімів [3]. М.М. Дзюба проаналізувала особливості термінів, утворених від власних назв, указала на переваги та недоліки епонімічних найменувань у термінології [4]. В.І. Кажан та Р.П. Калініна приділили увагу процесу апелювання власних імен у термінології хореографії, розглянули власні назви як словотвірну базу для найменування танців у різних мовах світу [5]. Але проблема потребує подальшого розгляду й систематизації. Саме цю роботу й присвячена наша робота.

Метою статті є демонстрація продуктивності способу творення термінодериватів на базі власних назв як особливого когнітивного механізму деривації термінів, що відображає синтез двох номінаційних аспектів – поняттєвого й індивідуального.

Виклад основного матеріалу. Використання власних назв як мотивуючих баз є показником саме термінотворення, проте для загальнолітературної мови подібний засіб словотворення є непродуктивним. Регулярність і продуктивність цього термінодериваційного способу зумовлені тим, що власні імена постійно функціонують як мотивуючі основи термінодериватів. Особливість семантики власної назви дає можливість продукувати моносемантичні деривати і включати їх у систему цієї логіко-понятійної сфери.

Активне використання власної назви як мотивуючої бази в термінотворенні свідчить про тісний зв'язок процесів термінодеривації з національним менталітетом, науковими досягненнями, культурно-історичною спадщиною, міфолого-релігійною свідомістю людини. Це підтверджує й той факт, що традиція утворення термінодериватів на базі онімів існує багато сто-

літь. Так, ще в XVIII столітті видатний шведський учений Карл Лінней під час розроблення принципів утворення ботанічних термінів продуктивним джерелом для назв вважав імена видатних людей, тому що ім'я містить інформацію про особистість ученого, про його внесок у науку, про етапи розвитку наукової думки тощо [6]. У зв'язку з цим Л.Ю. Буянова зазначає, що унікальність семантичного простору імені дає можливість продукувати деривати, які включаються в систему цієї поняттєво-логічної сфери та підтримують на дериваційному рівні її стрункність і саморозвиток. Автор наголошує на тому, що саме в таких дериватах відбувається унікальний за своїм характером і специфікою синтез діахронії й синхронії в динаміці [7].

Так, під час термінодеривації для найменувань мінералів, гірських порід, хімічних елементів мотивованими основами є такі власні назви:

1) назви частин світу, країн, штатів, півостровів, міст, провінцій, областей, вулканів, гір, хребтів, морів, озер, річок: Європа, Америка, Франція, Каліфорнія, Скандинавія, Марокко, Македонія, Тироль, Байкал, Алтай тощо – *європій, америцій, францій, каліфорній, скандій, марокіт, тироліт, байкаліт, алтайт* тощо;

2) прізвища й імена відомих учених, які працюють у царині наук про Землю: мінералогів, геохіміків, гірничих інженерів, кристалографів, геологів, петрографів, аналітиків мінералів; хіміків, фізиків, радіохіміків, винахідників, математиків, астрономів, металургів, ботаніків, зоологів, медиків; різних державних і політичних діячів; представників аристократії: Ган, Курчатов, Кюри, Менделєєв, Нобель, Ейнштейн, Ландау тощо – *ганій, курчатовій, кюрій, менделєєвій, нобелій, ейнштейній, ландауніт* тощо;

3) імена богів і героїв грецької, римської, скандинавської й інших міфологій: Тор, Ванадіс, Ніоба, Прометей, Ірида, Тантал, Кастор, Поллукс тощо: *торій, ванадій, ніобій, прометій, іридій, танталіт, касторіт, полуцит* тощо;

4) назви планет, зокрема, малих: Паллада, Церера, Нептун, Плутон – *паладій, церій, нептуній, плутоній* тощо;

5) грецькі та латинські власні назви: лат. Gallia – Франція, лат. Gólmia – Стокгольм, лат. Hafnia – Копенгаген, лат. Lutetia – Лютеція (старовинне поселення паризіїв, де зараз розташований сучасний Париж (на острові Сіті), лат. Polonia – Польща, лат. Rhenus – Рейн, лат. Thule – північно-західна частина Норвегії: *галій, гольмій, гафній, лютецій, полоній, реній, тулій*.

Продуктивний спосіб творення термінодеривата на основі власної назви (антропоніми, топоніми, космоніми, міфоніми) є особливим когнітивним механізмом деривації термінів, що відображає синтез двох номінаційних аспектів – поняттєвого й індивідуального. Такі номінації містять значний обсяг історичної, соціо- та етнокультурної інформації, мають особливу національно-культурну конотацію та дериваційні ресурси, реалізують принципи спадкоємності й розвитку в процесах категоризації та вербалізації навколишнього світу.

Продуктивність способу творення термінодеривата на базі власної назви підтверджується виникненням нових номінацій у мінералогічній, геологічній, петрографічній, кристалографічній, хімічній термінологіях. Наприклад, геохіміки увічнили ім'я засновника російського Інституту геохімії Л. Таусона тим, що дали назву відкритому в XX столітті мінералу *таусоніту*. Останні з відкритих елементів періодичної системи Д.І. Менделєєва (108-й та 109-й) отримали свої вербальні однослівні позначення наприкінці XX століття: *ганій* (або *хасій*) і *мейте-*

нерій на честь німецького радіохіміка Отто Гана (або норвезького фізико-хіміка Олда Хасселя) і австрійської ученої, фізика й радіохіміка Лізи Мейтнер.

Термінодеривати, що мотивуються власними назвами, містять специфічні конотативні відтінки значення, які складають когнітивну сутність терміна й обумовлюють усю його семантику. Наприклад, один із хімічних елементів періодичної системи, який був відкритий американськими фізиками з м. Берклі в 1952 році, отримав назву *ейнштейній* на честь А. Ейнштейна, американського фізика, одного з творців теорії відносності, яка змінила класичні уявлення про простір, час і матерію. У м. Дубні в 1963 й 1964 роках радянські вчені відкрили нові хімічні елементи *нобелій* і *курчатовій*, що отримали назви на честь шведського винахідника й промисловця А.Б. Нобеля й радянського фізика І.В. Курчатова, який очолював школу фізиків-ядерників. Отже, імена, які є національною гордістю того чи іншого народу, стають інтернаціональним надбанням.

Терміни, що утворені від географічних назв, також містять у своєму значенні специфічні національно-культурні конотації. Так, хімічний елемент *берклій* був синтезований у грудні 1949 року американськими ученими С. Томпсоном, А. Гіорсо і Г. Сіборгом. Цей елемент названий на честь міста Берклі (Каліфорнія, США), де проводилися численні роботи щодо синтезу та дослідження актиноїдів, зокрема й берклію. У 1886 році хімік К. Вінклер виявив у мінералі аргідродіті новий елемент, який назвав *германієм* на честь своєї батьківщини – Німеччини (Germany).

Життя людини тісно пов'язане з релігією. Мова й релігія – це ті фундаментальні фактори, які визначають народний менталітет, формують національні, мовленнєві, релігійні картини світу різних народів. Імена героїв міфопоетичних переказів слугують вихідними основами під час термінодеривації. Особисте ім'я є значимим елементом, який відіграє важливу роль у системі мови й культури і сприяє виявленню національно-культурних особливостей певного етносу. Термінодеривати, які мотивуються іменами міфологічних героїв і богів, містять у своєму значенні специфічні національно-культурні конотації: *танталіт* названий за ім'ям Тантала, царя з грецької міфології; *нептуніт* – за ім'ям Нептуна, римського бога моря, *касторіт* і *полуцит* – за іменами Кастора й Поллукса, братів-близнюків із грецької міфології, *таніоліт* – за ім'ям Тапіо, фінського бога лісів, вертумнусіт – за ім'ям етрусського бога Вертумнуса; *кетцалькоатліт* – за ім'ям Кетцалькоатля, бога моря мексиканських індіанців племен тольтеків і ацтеків тощо. У таких термінодериватах основним механізмом когнітивного освоєння світу є так звана термінологічна алузія: мотиваційна база (власна назва) натякає, указує на особливу історію того чи іншого терміна, а спеціалізований формант кодує специфічну когнітивну інформацію («мінерал», «гірська порода», «хімічний елемент»). Оніми, на основі яких утворені термінодеривати, як фрагменти мовної картини світу містять значний інформаційний культурно-історичний потенціал і асоціюються з відомими людьми, міфічними героями, географічними й астрономічними назвами.

Отже, саме в царині термінодеривації виявляються особливості національної мовної свідомості, особливості мовної образності. Сутність процесів термінодеривації на підґрунті національної мови полягає в синтезі наукового мислення й формальних виразних засобів загальнолітературної мови того чи іншого народу.

Кореляція когнітивних механізмів термінодеривації з процесом вироблення наукового знання, закріпленням його результатів дозволяє спостерігати, як накопичувалися наукові знання про світ, як вони репрезентувалися в мові, як розвивалася мова науки під їхнім впливом. Продуктування термінодериватів призводить до відображення колективного знання про світ, про еволюцію Всесвіту й самої людини.

Процеси термінодеривації здійснюються за допомогою певних формантів, які мають особливе значення в системі термінотворення, виражають формально-семантичне відношення деривата до свого похідного і є одиницями когнітивного коду. Вузькоспеціальні форманти кодують особливу інформацію на рівні деривата, тому є можливим поняттєве розшифрування терміна щодо формантної частини, яка, як правило, є постійною й стабільною для закріпленого за нею категоріально-семантичного субстрату. Отже, у термінодериваті формант є засобом вербально-когнітивної ідентифікації.

Так, формант *-it* кодує когнітивну інформацію «мінерал», «гірська порода»: *іраніт, бразиліт, македоніт* тощо; формант *-ій* кодує когнітивну інформацію «хімічний елемент»: *резерфордій, торій, ванадій* тощо.

Царина термінодеривації на основі власної назви є дуже важливою для зберігання й передавання культурної, історичної й наукової спадщини нащадкам.

Висновки. На сучасному етапі розвитку наукової філологічної парадигми знання про термін дозволяють репрезентувати його як специфічну лінгвокогнітивну одиницю, як об'єкт і результат термінологічної деривації. Вироблені людиною знання формують концепцію інформаційно-наукової картини світу й узагальнено подають системно організовану сукупність понять і відношень між ними.

Якщо концепції наукової картини світу відповідає мовна модель буття, а поняття в мові виражаються за допомогою термінів, то одними з головних потрібно вважати такі проблеми, як багатаспектне дослідження теорії термінологічної дериватології, вивчення терміна як особливої лінгвокогнітивної одиниці, а також виникнення, еволюція, модифікація, засвоєння й моделювання наукових знань про термінологічні одиниці української мови.

Література:

1. Баксанский О.Е. Репрезентирование реальности: когнитивный подход / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М. : Альтекс, 2001. – 140 с.
2. Ракшанова Г.Ф. Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект) : авто-

реф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Г.Ф. Ракшанова; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2004. – 20 с.

3. Бицко Н.І. Власні назви у медичній термінології : інтерпретація за типологічними моделями / Н.І. Бицко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2013/Philologia/3_153660.doc.htm.
4. Дзюба М.М. Епонімічні найменування в українській науковій термінології / М.М. Дзюба // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 55–63.
5. Кажан В.І. Власні імена та їх похідні в термінології хореографічного мистецтва / В.І. Кажан, Р.П. Калініна // Структура і семантика мовних одиниць : Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. Вип. 8. – Кривий Ріг : КДПУ, 2012. – С. 57–67.
6. Бруберг Г. Карл фон Линней / Пер. со швед. Н. Хассо. – Стокгольм : Шведский институт, 2006. – 44 с.
7. Буянова Л.Ю. Термин как единица логоса : [монография] / Л.Ю. Буянова. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 2002. – 185 с.

Савченко А. Л. Терминодериваты как знаковое отображение картины мира

Аннотация. В статье продемонстрирована продуктивность способа образования терминодериватов на базе имен собственных как особый механизм деривации терминов, отображающий синтез двух номинативных аспектов – понятийного и индивидуального. Подчеркивается, что на современном этапе развития научной филологической парадигмы знания о термине позволяют репрезентировать его как специфическую лингвокогнитивную единицу, как объект и результат терминологической деривации.

Ключевые слова: терминодеривация, терминодериват, имя собственное, когнитивный механизм, специализированный формант, языковая картина мира.

Savchenko A. Derivatives of terms as a symbolic display of the picture of the world

Summary. The article demonstrates the productivity of the process of formation of derivatives of terms on the basis of proper names as a special mechanism of derivation of the terms, showing the synthesis of nominating two aspects – the conceptual and individual. It is emphasized that at the present stage of development of the scientific linguistic paradigm of the knowledge of the term allows it to represent this as a specific linguistic and cognitive unit, as the object and result of terminological derivation.

Key words: termderivation, derivative of term, proper name, cognitive mechanism, specialized formants, language picture of the world.

Сімонок В. П.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАПОЗИЧЕНА З РОМАНО-ГЕРМАНСЬКИХ МОВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА

Анотація. Стаття присвячена запозиченням із романських та германських мов, які становлять значний шар у словниковому складі сучасної української мови, що пов'язаний із фінансово-економічною й торгівельною діяльністю суспільства. Потреба в подібній лексиці зумовлена необхідністю розуміння й уточнення розбіжностей, що охоплюють експорт та імпорт товарів, зарубіжні інвестиції, іноземний туризм, біржові та банківські операції.

Ключові слова: запозичення, фінансово-економічна лексика, експорт, імпорт, інвестиції, банківські операції.

Постановка проблеми. Питанню іншомовних запозичень і процесам їх засвоєння присвячено чимало наукових досліджень у вітчизняному мовознавстві. Серед них слід пригадати роботи І.І. Огієнка, С. Смал-Стоцького, О.О. Потебні та ін. Цієї проблеми торкалися й такі сучасні мовознавці, як В.В. Жайворонко, М.А. Жовтобрюх, Ю.О. Жлуктенко, С.В. Семчинський, Л.О. Симоненко та ін. При цьому іншомовні слова характеризувалися до певної міри фрагментарно, як щось чужорідне в мові, чим і пояснюються різні підходи до питання про місце і допустимі межі вживання запозичених одиниць в українській мові. Це дає підстави проаналізувати проблему запозичень із погляду їх місця і функцій в українській мовній системі, визначити статус запозиченої лексики в українській мовній картині світу (далі – МКС), розглянути фрагменти МКС, найбільш чи найменш сприйнятливий для проникнення запозичених елементів. Такий науковий напрямок у сучасній лінгвістиці є актуальним, бо він сприятиме утвердженню погляду на клас іншомовних слів як на органічну складову загальномовного словника мови-реципієнта.

Мета статті – дослідити лексико-семантичну рецепцію іншомовних слів в українській мові, визначити шляхи і способи їх входження, місце слів, запозичених з англійської, німецької та французької мов, в українській МКС, встановити системні зв'язки запозичених слів із власне українськими лексемами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідна лексика пройшла складний шлях розвитку, зумовлений факторами як суспільно-історичного (екстралінгвального), так і мовно-генетичного (інтралінгвального) характеру. Ця лексика утворилася в результаті довгого історичного розвитку на основі різних джерел.

Значний шар у словниковому складі сучасної української мови становлять слова, пов'язані з фінансово-економічною й торговельною діяльністю суспільства. Потреба в подібних словах зумовлювалася необхідністю одночасного розуміння тих чи інших назв, уточнення різного роду розбіжностей, які охоплюють такі сфери: експорт та імпорт товарів, послуг, зарубіжні інвестиції, залучення іноземного капіталу для спільної підприємницької діяльності, іноземний туризм, розрахунково-кредитні біржові та банківські операції тощо.

З розвитком останніми роками в Україні ринкових відносин спостерігаються активні лексико-семантичні процеси і у словниковому складі, що обслуговує цю сферу діяльності: з'явилися слова на позначення фірм, компаній, корпорацій за видами й особливостями їх діяльності, термінологія маркетингу та менеджменту. Тут простежуються кілька явищ.

По-перше, запозичені слова, які досі не були властиві українській мові: *брокер, дефолт, дилер, експорт капіталу, індосамент, інфляційний хедж, кліринг, крос-лістинг, лізинг-трансфер, маркетинг, менеджмент, ноу-хау, овердрафт, офшорна зона, паушалний, тайм-чартер, факторинг, ф'ючерс, шоп* і т. ін.

По-друге, активізувалося функціонування ряду лексем, які раніше вживалися тільки для позначення явищ капіталістичного світу: *ажіотаж, вексель, гіперінфляція, депозит, дефіцит, ембарго, інфляція, картель, компаньйон, конкуренція, концерн, крах, партнер, рента* і т. ін.

По-третє, відбулися зміни в семантичній структурі окремих слів: *аутсайдер, валюта, грант, дельта, донор, дотація, лідер, рахунок, рейтинг, сертифікат, стелаж, форвард* і т. ін. Наприклад, слово *аутсайдер* належить до спортивної термінології, де означає «спортсмен або команда, що займають останні місця у змаганнях». У межах фінансово-економічної термінології це слово позначає «підприємство, що не входить до монополістичних об'єднань і веде з ними конкурентну боротьбу», а також біржових спекулянтів-непрофесіоналів.

Аналізована лексико-семантична група належить до того фрагмента мовної картини світу, який називається «Людина як суспільна істота». Отже, вона перебуває в одному ряду із групою суспільно-політичної лексики і має з нею багато спільних рис. Останнє виявляється і у значній відкритості її для запозичень, і у структурованні лексичного складу в межах групи. Отже, в системі фінансово-економічної і комерційної лексики, як і в суспільно-політичній лексико-семантичній групі, виділяються слова, що належать до загальноновживаних: англ.: *економіст, менеджер, акціонер, компаньйон, фінансист, бухгалтер, касир*. Інші мають суто термінологічні значення, наприклад, англ.: *андерайтер, аутсайдер, дисконтер, дилер, камбіст, принципал*; фр.: *кулісьє, комівояжер, спонсор*; нім.: *аудитор, маркітант, рахмайстер*.

Деякі з них, наприклад, *комерсант* (фр. з лат. *com* – з, *razom* і *merx* – товар), *маркітант* (нім. *Marketender*, від італ. *mercantante*) – дрібний торговець істивними припасами і предметами солдатського вжитку, який супроводжував у минулі часи армію; *негоціант* належать до давнього шару лексики і датуються XVI – XVII ст. Загальновідомими є також запозичення *банкір, бухгалтер, касир, фінансист* [7].

Перші запозичені назви комерційно-фінансової сфери були переважно німецького, а пізніше французького походження.

Поступово з розбудовою ринкової економіки в Україні з'явилися нові види діяльності банків, бірж, аукціонів, а з ними і нова лексика переважно англійського походження. Наприклад, *бізнес, бізнесмен, брокер, дилер, інвестор, маклер, менеджер, спонсор* [10; 14] тощо.

У вказаній підгрупі спостерігаються гіпер-гіпонімічні відношення. Зокрема, загальні назви *негоціант, комерсант* підпорядковують собі такі назви діячів окремих видів комерційної діяльності, як *акціонер* [7], *бухгалтер* [4], *комівояжер* [11], *касір* [7], *комісіонер* [7], *координатор* [7], *куртьє* [7], *реалізатор* [11], *рахмайстер* [4].

Донедавна перелічені назви вживалися лише в текстах, пов'язаних із фінансовим світом зарубіжних країн. Нині, за винятком слів *куртьє* та *рахмайстер*, вони широко використовуються в українській лексичній системі.

З біржовими операціями пов'язані назви *акцептант, андерайтер, брокер, дилер, дисконтер, експерт, контрактант, контролер, кредитор, кулісьє, маклер, ревізор, рейдер, ріелтер, типстер, цедент* тощо [10; 14].

Вузкотермінологічними є назви: *акцептант* – особа, зобов'язана проводити сплачування за пред'явленими рахунками, векселями [11], *андерайтер* – гравець на біржі [14], *дисконтер* – особа, що обліковує та скуповує векселі до закінчення терміну дії [10], *рейдер* – особа, яка скуповує акції [14], *ріелтер* – агент із продажу нерухомості [10], *типстер* – особа, що надає секретну інформацію про біржові операції [14], *цедент* – кредитор, який надає свої права іншій особі і т. ін. [10].

З фондовим ринком та банківською системою пов'язані назви: *індент* – спеціальний агент, який здійснює прибуткову угоду [14]; *камбіст* – особа, пов'язана з купівлею-продажем іноземної валюти [10]; *контрріелтер* – особа, що робить частковий внесок, кредитний аналітик, працівник, який визначає кредитоздатність осіб, їх фінансовий стан; *принципал* – довірча особа, довіритель; *реєстратор* – особа, що засвідчує справжність цінних паперів; *ремітент* – отримувач грошового переказу; *реципієнт* – отримувач чого-небудь; *скальпер* – учасник фондового ринку, який підвищує або знижує ціни згідно з клієнтом; *субандерайтер* – вторинний гарант нового займу; *ф'ючерсний комісійний брокер* – особа, що займається прийняттям і виконанням замовлень на купівлю-продаж товару з відстроченим постачанням відповідно з правилами конкретного ринку; *хеджер* – особа, яка уникає брати на себе прийняття серйозних рішень [10].

Слово *аферист* характеризується семами «нечесний», «шахрай», хоч і походить від франц. *affaire* – справа; французькі назви *експортер, імпортер* мають сему просторового напрямку пересування товарів, англійське запозичення *венчурний капіталіст* позначає особу, яка надає повний набір фінансових послуг новим комерційним підприємствам [10]. До цієї підгрупи слів належить запозичене із французької мови слово *банкрут*, яке означає «той, хто розорився» [12]. Крім сем «фізична і юридична особа» і «комерційна діяльність», воно має додаткову сему «особа, що потерпіла крах». Своєрідність даного значення зумовлена також і тим, що банкрутом може бути не тільки фізична, але й юридична особа – підприємство, фірма тощо.

Французькі запозичення *компаньйон, партнер, банкрут* давно набули в українській мові значень, що виходять за межі семантичної групи назв осіб за фінансовою діяльністю. Так, слова *компаньйон, партнер* характеризуються додатковим значенням «співучасник». Цими співучасниками можуть висту-

пати як фізичні, так і юридичні особи – підприємства, уряди, держави і т. ін.

Слово *компаньйон* має співвідносну назву жіночого роду *компаньйонка*, яке, крім відомого, має додаткове значення «приживалка при багатій дамі», і марковане темпоральною семою застарілості.

Слово *партнер*, крім комерційно-фінансової галузі, функціонує у сфері картярських ігор, танців тощо.

Із семою «власність» пов'язані назви *акціонер, ануїтант, рантьє*. *Акціонер* – це особа, що володіє акціями, *ануїтант* і *рантьє* – синоніми на позначення осіб, що отримують ренту від володіння нерухомістю [12]. Ці назви мають додаткову сему «вкладник», але це не завжди «розпорядник фінансів».

До групи назв осіб за комерційно-фінансовою діяльністю належать слова, які називають осіб за ступенем їх багатства, наприклад, *магнат, мільйонер, мільярдер, мультимільйонер*, і за їх станом у суспільстві – *нубориш, парвеню* [12].

У МКС сучасної української мови французькі запозичення *компаньйон, партнер, експортер, імпортер* уживаються не лише стосовно фізичних, а і юридичних осіб (підприємство-експортер, держава-партнер).

Назва *експортер* характеризує особу за її діяльністю, а *мільйонер* – за ступенем багатства. Зв'язком «стан у суспільстві», але за антонімічними значеннями можна поєднати слова *банкрут* – *нубориш*. Обидва слова мають негативну конотацію, але джерела різні. У першому слові негативна конотація пов'язана з його предметно-поняттєвим ядром, а у другому – з додатковою семою. Колись назва *банкрут* мала відношення лише до фізичних осіб, а нині вона стосується як фізичних, так і юридичних осіб (підприємство-банкрут, комерційний банк-банкрут тощо). Це свідчить про те, що запозичені слова в новій для себе МКС постійно пересуваються від центру до периферії маловживаних слів і навпаки, тобто функціонують за законами системи мови-реципієнта.

У системі запозичених назв осіб є частина слів, співвідносних із мовними одиницями, що характеризують картини світу інших мов, а в українській мові вони поширюються в концептуальній картині світу під впливом реалій картини світу мови-джерела.

Система запозичень підгрупи «Економіка» взаємодіє із суто українськими назвами (*компаньйон* – товариш, *клерк* – діловод, *контролер* – перевіряючий, *аферит* – шахрай, *нубориш* – багатий, *парвеню* – вискочка, *комерсант* – торговець, *конкурент* – суперник, *партнер* – спільник і т. ін.), а також запозиченими з інших мов, складаючи з ними одну лексико-семантичну групу, наприклад, *агент, бухгалтер, консорт, консигнант, консигнатор, комітент, рахмайстер* тощо.

За ступенем освоєності запозичену економічну лексику назв осіб можна розподілити таким чином:

а) засвоєна широкоживана: *антрепренер, бізнесмен, бухгалтер, директор, касир, компаньйон, координатор, нубориш, парвеню, партнер, реалізатор*;

б) добре відома, але обмежена сферою використання: *ануїтант, брокер, дилер, кулісьє, маклер, менеджер*.

У системі фінансово-економічної і комерційної лексики зустрічаються слова, що належать до загальноживаних, наприклад: *акредитив, акція, база, баланс, борг, бухгалтер, долар, економіка, експорт, імпорт, касир, кошт, кредит, магазин, приз, процент, ринок, спонсор, ярмарок* тощо. До слів, що мають суто термінологічні значення, належать:

1. Назви цінних паперів – англ.: *банкнота, ваучер, депозитний сертифікат, індосамент, консолі, патент, субсидія*; фр.: *аваль, авуари, акція, бони, верже, депозит, кадастр, купон, купюра, ліцензія, облігація, патент, рента*; нім.: *валюта, вексель, рахунок, трата*.

2. Платіжні документи – англ.: *тайм-чартер, тайм-шит, чек*; фр.: *дамно, девізи*; нім.: *гросбух, каса, квит, кошт, преїскурант, такса*; італ.: *римеса*.

3. Назви грошей – англ.: *бакс* (монета США у післявоєнні роки), *гінея, дайм, долар, євро, нобель* (іст.), *пенні, пенс, фунт* (*стерлінгів*); фр.: *білон, дублон, екю, лівр* (XVIII ст.), *луї, сантим*; нім.: *крейцер, марка, пфенінг, талер, шилінг*; ісп.: *дуро, сентимо*; італ.: *дукат, центезимо*.

4. Адміністративно-економічний курс – англ.: *девальвація, демонополізація, економікс, інжиніринг, конверсія, концесія, ноу-хау, приватизація, пул, ревальвація, рентабельність*; фр.: *ажіотаж, гіперінфляція, депресія, інфляція, маржиналізм*; нім.: *камералістика, мораторій, штандарт*.

5. Назви біржових операцій – англ.: *демпінг, дисконт, інвестиція, канцелінг, кліринг, реінвестиція, сек'юритизація, спот, спред, форвард, ф'ючерсна угода*; фр.: *ануїтет, боніфікація, жиро, інфляція, куліса, маржа*; нім.: *декорт, стелаж*.

6. Назви банківських операцій – англ.: *дебіт-нота, лізинг-трансфер, ліквідність, кеп, крос-лістинг, овердрафт, рендж-форвард, фіксинг*; фр.: *ажур, баланс, бордеро, вальвація, профіт*; нім.: *борг, кредит, крос-курс, процент, рата, решта*; італ.: *а-конто, банко, інкасація, інкасо, сальдо*.

7. Операції купівлі-продажу – англ.: *бюджет, дефіцит, дисконт, експорт, імпорт, колл, ліміт, маркетинг, опціон, оферт, офшор, пут, факторинг, фінанси*; фр.: *аванс, авізо, авуари, акцептувати, альтернатива, бар'єр входження, конкуренція, маргінальна вартість, партнер, ревізія*; нім.: *аукціон, гандель, гешефт, кошт, преїскурант, рабат, такса*.

8. Назви доходів, збитків, позик, страхування, оренди, угод, розрахунків – англ.: *дуополія, дуопсонія, інвестиція, картель, квота, концерн, лендліз, овердрафт, реновація, хайринг, хеджування, холдинг*; фр.: *акциз, амбалаж, баланс, дебіт, декувер, іпотека, кредит, реліз, сальдо, ф'єф*; нім.: *крах, лен, мультиплікатор, процент*.

9. Назви грошового стягнення або заохочення (винагороди) – англ.: *демередж, диспач, ембарго, нотифікація*; фр.: *грант, диспаша, дотація, приз*; нім.: *штраф*.

10. Назви місць торгівлі – англ.: *антитраст, маркет, олігополія, олігосонія, траст, шоп*; фр.: *база, біржа, корпорація*; нім.: *бровар, магазин, ринок, ярмарок*.

11. Назви осіб, що займаються фінансово-економічною діяльністю – англ.: *андерайтер, аутсайдер, брокер, джон-буль, дисконтер, дилер, інвестор, камбіст, маклер, менеджер, принципал, рейдер, ремітент, ріелтер*; фр.: *акцептант, акціонер, комітент, компаньйон, кулісьє, негоціант, фінансист*; нім.: *аудитор, бухгалтер, гофмаклер, індосамент, індосант, касир, прокурисст, рахмайстер, трансант*.

12. Назви одиниць виміру – ваги: англ.: *фунт, центал*; фр.: *грам, гран, кілограм, тонна, тоннаж*; нім.: *центнер, фунт*; об'єму рідини: англ.: *барель, бутель, галон, пінта*; фр.: *дебіт, літр, літраж, мюїд*; тиску: фр.: *паскаль*; довжини: англ.: *дюйм, ліга, миля, фут, ярд*; фр.: *метр, кілометр, сантиметр*; нім.: *штих, штихмас*; кількості: англ.: *дюжина*; фр.: *пара*; нім.: *грос*.

На думку Т.І. Панько, німецька мова першою виробила досконалу економічну термінологію і пізніше стала для української мови джерелом для прямого запозичування [9].

Найдавнішим запозиченням вважається слово *гандель* (гендель), яке у пам'ятках давньоукраїнської мови датується XIV ст. Ця лексема була запозичена через польське посередництво із с. – в. – н. (*handel/hand* – рука), що означало «справа рук, діяльність, обмін товарів, продаж» [6].

Джерелами XV ст. засвідчено слово *мито* у значенні «двір, де збирали податок із товарів», пізніше, у XVIII ст., це місце стало називатись *митниця*.

Щоб встановити, яким чином німецькомовні запозичення потрапили у XIV ст. в давньоукраїнську мову, слід пригадати відносини князів Галицько-Волинської держави з німецьким Орденем хрестоносців. Дослідники, а серед них В. Мацяк, М. Кордуба, вважають, що «на формування відносин між Галицько-Волинською державою і хрестоносцями великий вплив мали економічні, точніше кажучи, торговельні справи» [8, с. 16].

Географічне положення Галицько-Волинської Русі було природною причиною того, що через її терени проходив другий «шлях із варяг у греки», який досяг найбільшого значення у часи зростання Ордену хрестоносців. Того часу, у XIII ст., на берегах Вісли виникло багато міст, які заселялися німецькими купцями. Такими містами були Торн, Марієнбург, Єльблонг, Кульм, Христбург та ін. Ці міста включалися у торговельний союз Ганза і стали важливим торговельним партнером Галицько-Волинської держави. У цей час до складу української лексики входить значна кількість комерційної й фінансової термінології з німецької або через посередництво німецької мови.

Серед них лексема *пломба* (нім. *Plombe*, від лат. *Plumbum* – свинець) – шматочок свинцю або іншого пластичного матеріалу з відбитком печатки; *транзит* (нім. *transit* від лат. *Trasitus* – проходження, перехід) – слідування вантажів через проміжні пункти; *контакт* (нім. *kontakt*, від лат. *Approbatio* – схвалення) – затвердження, схвалення; *булля* (нім. *bull* від лат. *Bulla* – печатка) – документ із печаткою та інші увійшли до складу давньоукраїнської мови у XII ст. У добу правління Романовичів, під час їх контактування з Орденем хрестоносців посилюється торгівля з Північно-Західною Європою та ведеться листування з Папою Римським. У наш час цей документ набув чинності в Америці і відомий як Біль про права людини, наприклад: *У відповідь на своє домагання Данило отримав від папи буллю, датовану 27 липня 1247 р., на підставі якої папа заборонив хрестоносцям або членам їх лицарсько-монашій орденов без дозволу Данила поселятись у тих землях, які він у тому часі посідав або плянував здобути* [3].

З XIV ст. розпочинаються безпосередні торговельні й фінансово-економічні контакти з німецькими державами. Разом із поширенням магдебурзького права починається німецька міграція по містах України. Частина іммігрантів займалася торгівлею. Особливо давніми німецькі колонії були у Львові, де для німецьких іммігрантів створювалися сприятливі умови. Із приходом німецьких колоністів поширюється в Україні значна кількість запозичених слів на позначення комерційних і фінансових понять і явищ.

У письмових пам'ятках XIV ст. місце торгівлі – торговельна площа – позначається словом *ринок* (нім. *Ring* – п-в.-н. – *ring*). У загальнонародній мові під цим словом розуміється місце роздрібною торгівлі харчовими продуктами і товарами. Синонімом слова *ринок* є *базар*. У процесі підведення під слово *ринок* термінологічного поняття відбулася спеціалізація його семантики,

розширення поля значення. Конкретність слова поступилася перед вищим ступенем абстракції. Як член терміносистеми слово *ринок* є виразником поняття сфери товарного обігу, сукупності активів купівлі і продажу товарів. До цієї ж терміносистеми належить сучасна назва *маркетинг* (англ. Marketing – торгівля, продаж) – організація збуту товарів на зовнішньому ринку.

Як спеціальна назва роздрібною торгівлі з XV ст. фіксується слово *крам*, що означає «товар, торгівля», а слово *гендель* починає вживатись у значенні «торговельна угода».

На означення торгу, який відбувався у будь-якому торговельному центрі раз на рік, у XV ст. вживається слово *ярмарок* (нім. Jarmarkt – с.-в.-н. – jarmarket: Jahr – рік, Market – ринок), наприклад.

У цю ж добу фіксується і слово *бровар* у значенні «пивоварня, працівник пивоварні» (нім. Brauer – п.-в.-н. Woawer).

Зі словом *оренда* пов'язані такі назви: *кропери* (англ. scopers від scop – збирати врожай) – орендарі – здохлики в США; *крофтери* (англ. crofters; від croft – присадибна ділянка, частина ферми) – дрібні фермери в Шотландії, спадкові орендарі. З англійської мови потрапила назва *лізгольдер* (англ. leaseholders від lease – оренда і holder – тримач), що іменувала тих, хто орендував землю у великих землевласників (лендлордів). Ці слова застаріли, вони вийшли з ужитку після скасування колоніального іга.

У XVII ст. з'являється лексема *решта* (нім. Rest – залишок) у значенні «частина, несплачений залишок грошей». Український термін *гроші* етимологічно своїм корінням сягає німецького слова Grosse. У цей же час з'являються французькі запозичення *пенсія* (фр. pension лат. pensio – платіж) – у значенні «доходи із шинків, броварів». Зараз це слово означає регулярні грошові виплати як форму матеріального забезпечення непрацездатних; *квитанція* (фр. quittance – вільний від боргу) – розписка про прийняття певної суми грошей від кого-небудь; *фундуш* (фр. fond) – внесок, пожертвування, гроші; *фірма* (фр. firme – firmus – міцний, надійний) – назва господарського, торговельного чи промислового підприємства.

На початку XVIII ст. зазнає змін організація торговельних справ, пов'язаних із купівлею-продажем. У цей час лексико-семантична група, що відбиває економічні відносини, поновлюється німецькомовними словами: *бухгалтер* – особа, що веде облік; *бухгалтерія* (нім. Buch – книга і halten – тримати) – структурний підрозділ підприємства, установи, організації, який здійснює бухгалтерський облік і звітність, контроль за додержанням фінансової і кошторисної дисципліни; *вексель* (нім. Wechsel – зміна, розмін) – письмове боргове зобов'язання; *гросбух* (нім. Großbuch, від Groß – великий, Buch – книга) – головна книга в бухгалтерії; *магазин* (нім. Magazin, від араб. Махазін – комора) – крамниця; *фрахт* (нім. Fracht – вантаж) – плата за перевезення вантажів водним шляхом та ін.

На цей час припадає подальший розвиток грошових зобов'язань: розрахунки, кредитування, оренда. Відповідно з'являються запозичені слова, що виражають явища цієї сфери. Серед них значна кількість запозичень із французької мови: *акцептувати* (фр. accepter від лат. assero – приймаю) – прийняти рахунок, вексель до сплати; *акціонер* (фр. actionnaire) – пайщик; *асортимент* (фр. assortiment – набір, комплект) – підбір різних видів і сортів товарів.

Серед слів англійського походження зустрічаються назви грошових одиниць: *банкноти* (англ. bank – note – банківські білети) – кредитні знаки грошей, хоч це слово могло бути запози-

ченим і з французької мови. Слово *пенні* (англ. penny) – пенс – розмінна монета Великобританії [11]; *фунт* (стерлінгів); *чек* – документ, що містить грошове розпорядження для виплати певної суми. З англійської надходять і деякі назви одиниць виміру: *фунт* (міра ваги, яка дорівнює 456,6 г), *бюджет* – розмір витрат і прибутків держави [11; 13].

Кінець XX ст. – початок XXI ст. відзначався інтенсивним розвитком ринкової економіки. У зв'язку із цим в українській мові актуалізувалася велика кількість слів англійського походження на позначення сфери, пов'язаної з інвестиційною діяльністю та біржовими операціями: *бредбериз*, *диверсифікація інвестицій*, *інфляційний хедж*, *консалтинг*, *офшор*, *реінвестування*, *транш*, *тренд* тощо.

Прикладом англійських запозичень, пов'язаних із ринковою економікою, можуть бути такі назви: *бартер* – обмін товарами і послугами між товаровиробником без оплати грошима; *бізнес* – підприємницька діяльність, що пов'язана з одержанням прибутку; *венчурні підприємства* – ризиковані підприємства, які створюються споживачами на безповоротній, безпроцентній основі; *картель* – угода між фірмами про встановлення цін на продукти; *концерн* – об'єднання самостійних підприємств; *ноу-хау* – сукупність необхідних для організації виробництва, але не запатентованих технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації і виробничого досвіду тощо.

Висновки. Огляд процесу поповнення лексичного складу української мови фінансово-економічною і комерційною лексикою дозволяє зробити висновок, що процес цей був тривалим і складним. Він залежав від стану суспільно-економічного розвитку України і розвитку її економічних контактів. На перших порах вони обмежувалися контактами з найближчими сусідами, тому переважали німецькомовні запозичення. Із розширенням політичних і економічних об'єктів з'являються запозичення французькі. Дуже повільно входили слова з англійської, але з XIX ст. вони дедалі більше проникають в українську мову.

Отже, слова розглянутої лексико-семантичної групи позначають важливу функцію суспільства – регулювати фінансово-економічні й комерційні зв'язки. Серед них багато таких, що мають суто термінологічне значення, однак значна їх кількість не тільки є надбанням загальнонародної мови і належить до загальноживаної лексики, а й активно освоюється нею (наприклад, *бізнес*, *брокер*, *дилер*, *менеджер*, *офшор*, *партнер*, *фірма* тощо.).

Література:

1. Жайворонок В.В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення. Історія, стан і перспективи розбудови української термінології / В.В. Жайворонок. – К., 1992. – С. 29–36.
2. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
3. Ждан М.В. Романовичі і німецький хрестоносний орден / М.В. Ждан // Український історик. – 1973. – № 3–4. – С. 54–65.
4. Желєхівський Є. Малорусько-німецький словар : у 2 т. / Є. Желєхівський. – Л., 1885–1886. – Т.1. – 1885.
5. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній. – К. : Знання, 2000. – 588 с.
6. Історія української мови: Лексика і фразеологія / В.М. Русанівський та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 742 с.
7. Новый словотолкователь иностранных слов / под ред. Д. Лучинского. – СПб., 1881–1882.

8. Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідках / В. Мацяк. – Авгсбург, 1949. – 116 с.
9. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Коган, Г.П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
10. Русско-английский толковый словарь международных финансовых, валютных, биржевых терминов и понятий / под ред. В.Л. Грейнимана. – М., 1991.
11. Словник іншомовних слів / за ред. С.М. Морозова, Л.М. Шкарпути. – К. : Інформ. фонд НАН України, 2000. – 662 с.
12. Le Petit Larousse : Dictionnaire Encyclopedique. – Editions Francaises Inc., 1993. – 1776 p.
13. A Supplement to the Oxford English Dictionary : in 2 v. / ed. by R.W. Burchfield. – Oxford, 1972.
14. New Webster's Dictionary of the English Language. – Danbury, 1993.

Симонок В. П. Заимствованная из романно-германских языков финансово-экономическая лексика

Аннотация. Статья посвящена заимствованиям из романских и германских языков, которые занимают важное место в словарном составе современного украинского языка, связанного с финансово-экономической и торговой де-

ятельностью общества. Потребность в подобной лексике обусловлена необходимостью понимания и уточнения различных наименований, связанных с экспортом и импортом товаров, зарубежными инвестициями, иностранным туризмом, биржевыми и банковскими операциями.

Ключевые слова: заимствования, финансово-экономическая лексика, экспорт, импорт, инвестиции, банковские операции.

Simonok V. Financial and economical vocabulary borrowed from Romano-Germanic languages

Summary. The article is devoted to the study of borrowings from Romanic and Germanic languages, which occupy important place in the vocabulary of the modern Ukrainian language, connected with economic and trade activities of society. The necessity of such lexics is caused by the need of understanding different notions, connected with the export and import of goods, foreign investments, foreign tourism, stock and banking transactions.

Key words: borrowings, financial and economical vocabulary, export, import, investment, banking transactions.

Снитко О. С.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри російської філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АРХЕТИПИ «ВОГОНЬ» І «ВОДА» ТА ЇХ ОБ'ЄКТИВАЦІЯ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядається культурна маркованість стереотипних образів вогню та води, покладених в основу експресивно-оцінних одиниць номінації. Доведено, що образний стереотип одночасно є елементом внутрішньої форми мовного знака і специфічною формою зберігання знань про зовнішній світ і про саму людину.

Ключові слова: образний стереотип, культурологічна маркованість мовних одиниць, образна внутрішня форма.

Постановка проблеми. Багатим і цікавим матеріалом для вивчення культурологічних аспектів номінації є одиниці з образною семантикою. Їх специфіку можна виявити на прикладі емотивно-оцінних найменувань, в основу яких покладено певний образ-еталон, що належить або до сфери прекрасного, позитивного (пор. *ростки новой экономики, плодоносная ветвь математической школы, цветы жизни*), або до сфери жахливого, негативного (напр., образ монстра (потвори), транспонований внутрішньою формою російських експресивно-маркованих одиниць *ядерный монстр, ядерное чудовище*, а також образ *глибокої прірви, безодні* як елемента внутрішньої форми словосполучень *ядерная пропасть, экологическая бездна*).

Подібні образи мають глибокі історичні корені, які сягають найдавніших часів існування людини. Багато дослідників одностайні у визнанні тягlosti міфологічних архетипів, які «простають» у сучасну культуру із глибин історії. Наприклад, Х. Керлот стверджує: «Зазвичай прийнято вважати, що сучасні способи мислення відрізняються від первісних розумових процесів тільки в тому, що стосується свідомості, і що несвідоме навряд чи змінилося із часів Верхнього палеоліту» [5, с. 26].

Аналіз аксіологічно маркованих образних стереотипів дає підставу стверджувати, що вони формують ієрархічно організовану систему, провідне місце в якій займають образи *світла* і *темряви*. На думку О.Ф. Лосева, опозицією *світло-темрява* необхідно керуватися у всіх «феноменально-діалектичних конструкціях суцього» [7, с. 60]. Це протиставлення в найзагальнішому вигляді втілює цілу гаму взаємопов'язаних опозицій: добра і зла, життя і смерті, Божественної сили і сили нечистої, розуму і безумства, духу і бездуховності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи мережу-систему бінарних опозицій, крізь призму якої давні предки слов'ян дивилися на світ і релікти якої, безумовно, збереглися й сьогодні, В.В. Іванов і В.М. Топоров відзначають опозицію *вогонь і вода* [4]. Першоеlementи буття *вогонь і вода* в багатьох релігіях світу описуються як життєдайні. Вода втілює «первісну матерію жіночої сутності, з якої за посередництвом плідного дотику сутності чоловічої постали всі речі» [6, с. 217]. На думку М.І. Костомарова, в Індії, Єгипті, у скандинавських народів вода вважалася пасивним, жіночим елементом суцього, яке пробуджується до плодючості вогнесвітлом [6, с. 217]. Слов'янська космогонія не залишила послідовного

вчення про взаємодію вогню і води як життєдайної сили, однак, як зазначає М.І. Костомаров, можна виявити віддалені «сліди того ж поняття» [6, с. 218]. Слов'яни-язичники визнавали єдиного бога-вседержителя, творця і батька світобудови, «який своєю премудрою любов'ю – Ладом – створив первісне буття. Це буття містило в собі протилежність чоловічої та жіночої природи: перша виражалася світлом, духом, друга – матерією, водною рідиною» [6, с. 271].

Протиставлення вогню і води у свідомості східних слов'ян підтримується змістом давнього міфу про боротьбу язичницького бога Перуна із супротивником-зім'єм, який викрав у Громовержця дружину Мокош (за іншою версією дружина зрадила Громовержцю). Перун уражає змія, який пов'язаний із підземними водами, громовими стрілами та іншою збробою. Згідно з гіпотетично реконструйованим міфом Мокош (а вона у традиційній культурі була пов'язана з низом, вологою, її ім'я зближують з російським коренем *мок-моч*) була скинута на землю вогненним ударом, а її діти були перетворені на дрібних тварин [12, с. 3].

У свідомості східних слов'ян образи *вогню* і *води* є амбівалентними, здатними виражати як позитивну, так і негативну оцінку. Пор. об'єктивацію цієї амбівалентності в російських прислів'ях «Огонь – беда, вода – беда, а нет хуже беды, как ни огня, ни воды», «Водой мельница стоит, да от воды же и погибает», «Огонь до вода – супостаты».

За свідченням відомого українського етнографа XIX ст. Я.Ф. Головацького, слов'яни мали уявлення про два вогні. Один був життєдайним, невіддільним від світла, інший – руйнівним, породженим пітьмою. Вода ж була населена істотами, які служили доброму або злому началу: хоч вода була святою, але зла істота насилала на неї своїх слуг для отруєння людського щастя [1, с. 41, 47].

Вогонь – стародавній символ – вважався однією з характеристик Сонця. Культ Сонця існував, мабуть, у всіх давніх цивілізаціях. Сварог – бог вогню і неба – був одним із найбільш шанованих божеств у давніх слов'ян. У вставці, включеній слов'янським переписувачем до перекладу із «Хроніки» візантійського автора VI ст. (у так званому «Іпатівському літописі»), Сварог отожднюється із грецьким богом Гефестом. У ній також ідеться про те, що після Сварога царював його син Сонце, якого називають Даждьбогом. Сварога слов'яни вважали богом добра і любові, а «зло вони пов'язували з іншими іменами – Потьма, Тамолихо, Чернобог, Темновид» [8, с. 131].

Народів була здавна відома очисна сила вогню. Ю. Миролюбов описує обряд, пов'язаний із вірою в цю надприродну силу. Молоді їхали з-під вінця додому, і у воротах для них розклали вогнище, через яке вони мали перескочити. Вогонь очищав майбутню сім'ю від усякої скверни і вводив їх у подружнє життя немовби новими, що вийшли з Вогню. Ста-

ровинний вислів «из огня да в полымя», мабуть, означає, що ходіння через вогонь було багаторазовим [8, с. 118]. Під час богослужінь слов'яни-язичники запалювали багаття. В «Іпатієвському літописі» так сказано, наприклад, про богослужіння Перуну: «Ему же яко богу жертву приношаху и огонь неугасающий за дубового древия непрестанно паляху». Підкреслюючи благодійну та очищувальну силу вогню, В.В. Жайворонок також звертає увагу на народні звичаї стрибати через нього в купальську ніч, розпалювати його напередодні Великого четверга, у ніч перед Великоднем, переводити через вогонь весільний поїзд і молодих [3, с. 105].

Розглядаючи образ вогню як архетипний символ добра, Ф. Уїлрайт зазначає: «Вогонь схильний злітати вгору; навіть більше, джерелом земного вогню і світла зрештою є сонце, яке щодня знаходиться над нами високо в ясном небі. Верх <...> має переважно позитивні символічні конотації; звідси і вогонь зазвичай також конотує добро, коли пов'язується з ідеєю спрямованості вгору» [11, с. 102].

Давнє значення цього образу пов'язане з вираженням сильних людських почуттів. В основі цього лежить, імовірно, здатність вогню до раптової появи і швидкого поширення. Особливу увагу на глибинний зв'язок понять вогню і любові у свідомості східних слов'ян звернув увагу О.О. Потебня (пор., наприклад, прислів'я «Любовь не пожар, а загорится – не потушишь»). Значна кількість замовлянь, за спостереженнями вченого, так само побудована на зближенні цих понять [10, с. 21–22]. Аналіз текстів замовлянь підтверджує цей висновок. Пор., наприклад, уривок із замовляння, метою якого є приворожити любов (дівчини або хлопця): «<...> Как оне разожглись и распалились от неба до земли, разживаются небо и земля и вся подселенная, так бы и разжигало у рабы Божией (имярек) <...>»; пор. також фрагмент із тексту замовляння від пристріту і хвороб: «<...> Течет огненная река и есть через огненную реку медяной мост <...>» [12, с. 200, 205].

Негативна семантика образу пояснюється тим, що вогонь небезпечний для життя людини: «вогонь слід шанувати за бога, бо він може спалити». Пор., наприклад, прислів'я «Огня бойся, воды стерегись», «Искру туши до пожара, беду отводи до удара», «Не топора бойся, огня!». Згубну дію вогню приписували гніву розлюченого божества (пор. міф про боротьбу Громовержця зі змієм). На думку О.О. Потебні, голод, сирага, печаль, гнів уявлялися народові і зображувалися в мові вогнем [9, с. 289].

Відповідний архетип реалізується в сучасній російській мові низкою образів, що формують парадигму: вогню (*огонь любви, огонь жизни, огонь души, огонь ненависти, огонь национальных распрей, огоньки неприязни*), полум'я (*пламя любви, пламя страсти, пламя фанатизма, пламя раздора, пламя политических требований*), багаття (*костер рябины красной, костер зари, костер свободы и независимости, костер ненависти, костер политических страстей, костер демократии, костер полемики*), пожежі (*пожарище заката, пожар ажиотажа, пожар забастовок, пожар смерти*) та ін.

Аксіологічно маркованими виявляються стереотипні уявлення, асоціативно пов'язані з парадигмою образів вогню і покладені в основу низки емотивно-оцінювальних одиниць. Пор.: вуглина (*угли вражды, угли неприязни*), чад (*политический чад, чад политической кухни*).

Вуглина таїть у собі потенційну силу вогню, тому одиниця, яка реалізує відповідний образ, символізує небезпечну руй-

нівну силу, готову спалахнути за сприятливих обставин. Чад – задушливий дим, здатний завдати шкоди здоров'ю людини. Тому номінативно-характеристичні одиниці, які спираються на це образне уявлення, передають негативну оцінку позначуваних явищ.

Стереотипне уявлення про вогонь може входити як компонент внутрішньої форми до номінацій, що мають складну образну семантику. Пор.: *огнедышащий дракон политических страстей, огнедышащая волна авиации, огненный шар межнациональной розни*. Сприймаючи подібні одиниці, носії мови здатні подумки уявляти собі певні картини, пов'язані з інтерпретацією кількох характерних ознак означуваного. Транспонований внутрішньою формою наведених номінацій комплексний образ підсилює їх оцінку маркованість.

Вода, як і вогонь, посідає важливе місце в міфо-поетичній картині давніх слов'ян. «Без життєдайної сили світла нерухома вода, – пише М.І. Костомаров, – наповнює простір у вигляді снігу, льоду, мертвої маси; але коли світло і темрява пробуджують її, вона розходиться і, під впливом світла, народжує і живить щорічний світ. І на цій-от внутрішній підставі слов'яни-світлопоклонники шанували воду» [6, с. 218]. Вони приносили жертви річкам та озерам, кидали у криниці гроші. Вода є засобом духовного і фізичного очищення людини. «Омивання тілесне, – міркує Ю. Миролюбов, – імітування, служіння Богу, молитва, а місце омивання – місце молитви – місце таїнства спілкування з Вищою силою. Дотепер обов'язково проводиться омивання мерця. Цим його мовби очищають не тільки від скверни тілесної, але й від гріхів». Ф.І. Буслаєв вважає доісторичним значенням дієслова *мыться* – молити [8, с. 123].

Вочевидь, цими якостями пояснюється здатність образу води бути архетипним символом добра: пор. його реалізацію в таких одиницях, як *мощные гейзеры народного творчества, книжные реки, половодье чувств, источник вдохновения* та ін. Емотивно-оцінна одиниця *холодная вода рынка*, наприклад, позитивно характеризує ситуацію економічних реформ, образ холодної води імплікує ідею лікування «хворої» економіки, «хворого» суспільства загалом.

У російських прислів'ях воду іменують хазяїном, царицею, дощ – годувальником. Пор.: «Вода всему господин, воды и огонь боится», «Огонь – царь, вода – царица, земля – матушка, небо – отец, ветер – господин, дождь – кормилец, солнце – князь, луна – княгиня».

Вода віддавна символізує межу між життям і смертю, вона оживляє і вбиває [2, с. 825]. Давні предки слов'ян вірили, що вода була населена істотами, котрі служили як доброму, так і злому началу. «Хоч вода була сама по собі святою, – пише М.І. Костомаров, – але зла сутність посилає на неї своїх клеветів для отруєння щастя людського» [6, с. 227]. Міць і сила води мають деструктивну силу. Пор., наприклад, російські прислів'я «И царь воды не уймет», «Тихая вода берега подмывает», «Всегда жди беды от большой воды», «Где вода, тут и беда».

Оцінювальний потенціал образу встановлюється на основі актуалізації фонових знань носіїв мови. Так, океан – величезна маса води – таїть у собі смертельну небезпеку. Ці характеристики визначають негативну аксіологічну маркованість образу: *океан военно-политического безумия, бурный океан рынка*. Відомо, що під час шторму фатальною є саме дев'ята за рахунком хвиля, за віруваннями мореплавців, найсильніша і найбухливіша. Така фонові інформація зумовлює негативно-оцінювальне забарвлення словосполучень *девятый вал преступно-*

сти, дев'ятий вал отрицательных эмоций. Каламутна і брудна вода здатна отруїти людину. Ось чому образ каламутної води, транспонований внутрішньою формою номінації *мутные воды экономической реформы*, пов'язаний із вираженням негативної оцінки і висловлює ідею невизначеності, непередбачуваності результату економічних перетворень.

Парадигма образів води досить широка і представлена в мові низкою образів: океану (*океан рынка*), моря (*море слез*), річки (*книжные реки, реки смуты*), хвилі (*волны протеста, волна счастья, дев'ятий вал обесцененных ассигнаций*), повені (*денежное половодье, коммерческо-производственное половодье*), водоспаду (*словесный водопад*), виру (*эмигрантский водоворот, водоворот нищеты*), нуртування (*пучина общественных страстей, пучина склок и распрей*), гейзера (*гейзеры народного творчества*), струмка (*ручьи стихов, денежные ручьи, ручеек информации, хлебный ручеек*), потоку (*струя дезинформации*), бризок (*брызги Чернобыля*) та ін.

Висновки. Образ як соціально-оцінний еталон своєрідним чином вбирає і модифікує все те багатство асоціацій, яким супроводжується певне стереотипне уявлення у процесі історичного розвитку спільноти, підсумовуючи весь життєвий та інтелектуальний досвід мовного колективу, а слова і словосполучення, що об'єктивують цей образ у мові, мають особливу характеристику – історичну пам'ять.

Література:

1. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / уклад. Я.Ф. Головацький. – К. : Довіра, 1991. – 94 с.
2. Гамкрелідзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 1–2. – 1984. – 1328 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Иванов В.В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) / В.В. Иванов, В.Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.

5. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М. : РЕФЛ-бук, 1994. – 608 с.
6. Костомаров М.И. Слов'янська міфологія / М.И. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
7. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 1024 с.
8. Миролюбов Ю.П. Сакральное Руси / Ю.П. Миролюбов. – М. : Золотой век, 1996 – Т. 1–2. – 1996. – 600 с.
9. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А.А. Потебня // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 285–310.
10. Потебня А.А. Малорусская народная песня по списку 16 века. – Воронеж, 1877. – 53 с.
11. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 82–110.
12. Юдин А.В. Русская народная духовная культура / А.В. Юдин. – М. : Высшая школа, 1999. – 331 с.

Снитко Е. С. Архетипы «огонь» и «вода» и их объективация в русском языке

Аннотация. В статье рассматривается культурная маркированность стереотипных образов огня и воды, положенных в основу экспрессивно-оценочных единиц номинации. Образный стереотип одновременно является элементом внутренней формы языкового знака и специфической формой хранения знаний о внешнем мире и самом человеке.

Ключевые слова: образный стереотип, культурологическая маркированность языковых единиц, образная внутренняя форма.

Snytko O. The archetypes “Fire” and “Water” and their representation in the Russian language

Summary. The paper explores the cultural markedness of stereotypical conceptions of fire and water underlying expressive word-formation. The imaginative stereotype is both an element of the inner form of a language sign as well as the specific form of knowledge accumulation about the external world and the Self.

Key words: imaginative stereotype, cultural markedness of linguistic units, imaginative inner form of a word.

Стороженко Л. Г.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та культури
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національного авіаційного університету

ТВОРЧИСТЬ БОРИСА ТЕНЕТИ У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ: ПРИЖИТТЄВА РЕЦЕПЦІЯ

Анотація. У статті окреслено рецепцію творчості Бориса Тенети у літературознавчому дискурсі радянської критики 1920–1930-х рр. Проаналізовано відгуки-рецензії сучасників письменника, викликані виходом у світ перших поезій та прози митця (І. Лакизи, А. Музички, О. Полторацького, Я. Савченка, Ф. Якубовського та ін.). Встановлено, що це не ґрунтовні розвідки творчого доробку автора, а лише короткі, описові відгуки, фрагментарні докази того, що тогочасне літературознавство визнає Бориса Тенету письменником.

Ключові слова: критика, об'єктивність, заангажованість, творчість, тематика.

Постановка проблеми. Останнім часом зростає науково-дослідницький інтерес до літератури періоду «розстріляного Відродження». Об'єктом наукових розвідок літературознавців стають не лише творчість персоналій, а й критичні студії 20–30-х рр. ХХ ст., що характеризують культурно-мистецьку ситуацію в Україні окресленого періоду. Український літературознавець В. Дончик зазначав, що «в ХХ столітті українська література проходила через кілька своєрідних циклічних етапів зародження і відмирання (точніше – винищення). Так, започатковане в першій чверті століття, зокрема – після революційних соціальних і національних катаклізмів, відродження української культури стало «розстріляним Відродженням», і на кінець 30-х рр. жанрово-стильова, формальна різноманітність попереднього десятиліття була зведена до єдиної соцреалістичної «ноти», назагал вимальовувалася похмура картина ідеологічного диктату, схематизму, кон'юнктурності, коли навіть поодинокі непересічні особистості виступали блідими тінями самих себе» [1, с. 11].

У таких умовах літературна критика 1920–1930-х рр. від початкових об'єктивних оцінок аналізу літературного процесу була змушена переходити до нехтування естетичною вартістю творів задля ідеологічної чистоти, а критична рецепція творчості письменника все частіше відзначалася руйнівними інсинуаціями. Проблематика літературно-критичних публікацій, що друкувались, як правило, у періодичних виданнях, була зумовлена позицією редактора та ідейно-естетичною орієнтацією видання.

Метою статті є дослідження літературознавчих розвідок творчості представника «розстріляного Відродження» Бориса Тенети у 20–30-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Незаперечним залишається той факт, що письменник, друкуючись на сторінках літературно-громадських, літературно-наукових та літературно-мистецьких часописів («Глобус», «Життя й революція», «Зоря», «Червоний шлях»), маючи декілька прозових збірок, посідає місце непересічного представника українського літературного

процесу. Тому літературна критика не могла оминати творчість молодого літератора.

Зазначимо, що «офіційна» літературно-критична думка 20–30-х рр. минулого століття, зумовлена ідейно-політичними чинниками, була дуже різною. Насамперед це стосувалось актуальних проблем національного літературного процесу 1920-х рр. та соціально-мистецької діяльності літоб'єднань, зокрема «Ланки» – МАРСУ, членом якого був Борис Тенета. На окрему увагу заслуговує дослідження А. Лейтеса та М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)», в якому автори висвітлили організаційні засади створення українських літературних об'єднань, окреслили їхні програмні маніфести, навели зразки партійних документів та виступи партійних і державних керівників, присвячені художній культурі [2].

А вже з початку 1930-х рр. про позитивне висвітлення участі письменників у соціально-мистецьких процесах узагалі не йдеться – розпочинається масовий терор і звинувачення всього українського. Активні українізаційні зусилля літераторів тепер визнаються контрреволюційними, ідеологічним саботажом. Це було викликано більш відвертим ставленням радянської більшовицької верхівки до реалізації національної програми [3; 4].

Закономірно, що в таких умовах не доводиться говорити про об'єктивність критичних характеристик митця. Перші відгуки на поетичну творчість Бориса Тенети знаходимо в літературно-критичних часописах 1926 р. [5; 6]; дещо частіше про поета згадують через рік [7; 8; 9]. Однак це були не ґрунтовні розвідки поетичного доробку автора, а лише фрагментарні судження: Тенета – лірик, який пише «вірші не погані» [9, с. 119] (до уваги взято поезію «Кримське»). Такої ж думки дотримується й А. Музичка, досліджуючи з-поміж творчості інших митців (Михайла Драй-Хмари, В. Мисика, Дмитра Фальківського) урбаністичну поезію Тенети й акцентуючи на невиправданому песимізмі лірики поета [7].

Під іншим кутом зору розглядає поетичний доробок письменника Я. Савченко. У статті «Занепадництво в українській поезії» критик зараховував твори Тенети до «занепадницьких», відірваних від революційної дійсності, зі зниженим громадсько-революційним пафосом. І саме цей факт виявляється у поезії як драматична колізія, що викликає песимізм, індивідуалістичні настрої [8, с. 160]. «Поезія – своєю тематикою, формою, настроями й цілою тонікою світовідчуження – повертає своє обличчя до минулого, виявляє чіткі тенденції стати на попередніх позиціях, на перейдених уже етапах формально-естетичних і громадсько-ідеологічних категорій» [8, с. 160].

Крім того, Я. Савченко відзначає ще одну «ваду» Тенети-поета – «есенінщину». Критик характеризує митця як найбільш дезорганізованого нею, а занепадницькі мотиви у поета звучать «різко й розпучливо» [8, с. 161].

Аналізуючи окремо творчість В. Сосюри, Я. Савченко звинувачує автора в песимізмі, зазначаючи, що до нього іноді вдається і Борис Тенета [8, с. 164]. На думку критика, Тенета, як і Г. Косяченко, Дмитро Фальківський, потрапили «на шлях песимізму й отого безмірного панькання зі своїм «я» [8, с. 168]. Автор статті характеризує молодих поетів як таких, що не мають твердої класової психології, не засвоїли «нової» пролетарської науки і пройнялися скепсисом до революційної тематики, перебільшивши власну значимість. Їхня (зокрема, Б. Тенети. – Л.С.) «селянська, виразно, психіка, одірвавшись від питомого ґрунту, не сприйняла органічного колосального змісту нової доби, не найшла в ній для себе природного місця й підпори, і через те zdeформувалась» [8, с. 168].

Того ж 1927 р. виходить друком рецензія Я. Савченка «Пригоди в Криму» [10] на першу збірку новел письменника «Листи з Криму», в якій критик знову докоряє прозаїку за відсутність «соціального начала» та надмірний психологізм. Подібної думки дотримується й рецензент О. Полторацький [11].

Згодом за критичне перо візьметься головний редактор журналу «Життя й революція» І. Лакиза [12]. Одразу зауважимо, що, на відміну від попередників, критичне ставлення І. Лакизи до творчості Бориса Тенети толерантніше. На переконання рецензента, новели Тенети ще не можуть претендувати на серйозну увагу критики, щоб виходячи з неї, «вже рішуче говорити про фізіономію письменника» [12, с. 131]. Проте він не може назвати збірку «Листи з Криму» бездарною – «в усій ній відчувається якась гострота, вона нагадує про якісь питання, що хвилюють письменника, та що йому трудно ще їх передати лірикою» [12, с. 132].

Обмежуючись побіжними критичними зауваженнями щодо перших кроків молодого прозаїка Тенети, І. Лакиза намагається уникати різких висновків. Критик акцентує увагу на ліричності збірки, докоряючи при цьому автору за надмірну суб'єктивність, що применшує художню вагу новел. Основним завданням письменника-лірика І. Лакиза вбачає відкриття усього себе читачеві так глибоко й широко, щоб у цих настроях читач міг знайти свої настрої [12, с. 131]. Крім того, на думку критика, Тенета, замкнувшись у власних внутрішніх переживаннях, ізолює їх від зовнішньої дійсності, звужуючи цим межі переживань психологічних.

Критик вказав на «примітивно побудовані» [12, с. 131] сюжети новел автора та їхню стилістична незавершеність – особливо це стосується «Голоду» та «Мусеми». У новелах «Листи з Криму» і «Маріяка» рецензента не задовольнила акцентація уваги Тенети на психологічних переживаннях героїв і недосконалість їхніх портретних характеристик.

Проте попри такі «поблажливі» характеристики, І. Лакиза обіцяв «уважно чекати на дальшу роботу письменника» [12, с. 132]. Майже через рік (1928 р.) у щомісячнику «Життя й революція» вийшла друком ще одна його критична стаття [13], що стосувалася популярної повісті Бориса Тенети «Гармонія і свинушник».

Того ж 1927 р. виходить друком ще одна рецензія на збірку «Листи з Криму», авторство якої належить В. Покальчуку [14]. Критика В. Покальчука має радше описовий, ніж аналітичний характер. Рецензент, коротко переказавши зміст творів, зауважує, що не зовсім вдалим темами прози Бориса Тенети є «різні любовні пригоди; лише в «Голоді» за основну тему він бере переживання голодної людини» [14, с. 129]. Крім того, на думку критика, портрети головних героїв змальовані досить нечіт-

ко, творам бракує ідейності та художньої оформленості, тому збірка змістовно є незрозумілою й «не зможе дати будь-якого задоволення нашій читацькій масі» [14, с. 129].

Романтично забарвленій прозі («Мусема», «Маріяка», «Листи з Криму») В. Покальчук протиставляє новелу «Голод», у якій можна знайти кілька правдивих психологічних малюнків – свідчення того, що «наш автор може успішніше працювати над іншими темами» [14, с. 130].

У 1927–1928 рр. двома великими тиражами виходить повість Бориса Тенети «Гармонія і свинушник». Як зазначає І. Лакиза, письменник «спинив свою увагу на надто гострій і цікавій проблемі – проблемі статі» [13, с. 181]. Критик акцентує на актуальності й важливості проблеми, проводячи паралель з її висвітленням у російській публіцистиці (О. Коллонтай, А. Залкінд) та літературі (повість С. Малашкіна «Луна с правой стороны», оповідання Л. Гумілевського «Собачий проул» і П. Романова «Без черемухи» та «Суд над пионером») [13, с. 181]. І. Лакиза вважає, що повість Бориса Тенети з'явилася «з певним запізненням, бо-ж <...> інтерес до зачепленої проблеми вичерпано (російськими письменниками. – Л.С.)» [13, с. 181]. Крім того, критик закидає молодому автору наслідування російських авторів, які йому «де в чому прислужились», адже «Б. Тенета в своїй повісті ні на один крок не посунув наперед» [13, с. 181].

І. Лакиза акцентує увагу на примітивності художніх засобів митця і домінуванні психологічних переживань героїв. На думку критика, автор повинен не описувати, а аналізувати всю складність цих переживань, адже в основі художнього задуму повісті покладено саме те, «про що говорив В.І. Ленін в бесіді з К. Цеткін про статеву проблему: «І в цю епоху, коли руйнуються наймогутніші держави, коли гине цілий суспільний світ – у цю епоху відчуття окремої людини швидко видозмінюються. Невпинне прагнення до різноманітності у насолоді з легкістю набуває нестримної сили. Форма шлюбу і міжстатеве спілкування в буржуазному сенсі вже не дають задоволення. У сфері шлюбу і статевих стосунків наближається революція, співзвучна пролетарській революції» [13, с. 181].

Недосконалим, на думку І. Лакизи, є і сюжет повісті, який Тенета не зумів розгорнути та дотриматися потрібних норм окремих частин. Причину критик вбачає у виборі прозаїком досить складної життєвої проблеми, в якій він хотів розглянути «всі сторони її». Далі Лакиза наводить сцени з повісті «Гармонія і свинушник», критикуючи кожну з сюжетних ліній: стосунки «міщанськи налаштованого» комсомольського подружжя Дмитра і Ніни; взаємини у студентській родині Петра та Галини; життя Катерини та Михайла – контрастних образів повісті; будні студентської молоді та ін. Критик вважає повість «сирою», художньо не довершеною, а психологічні переживання героїв – часом недоречними, що призводить до розпорошеності уваги читача, не дає можливості вловити «центральне, типове, характерне в повісті» [13, с. 182].

Така позиція критика, ймовірно, зумовлена станом української літератури в тогочасних реаліях, коли визнавалися дві основні причини кризи у художній прозі: одна – «з галузі ідеологічної, друга – з галузі формальної. Перша стосується до проблеми впливу на письменника його оточення, подій та світоглядів його часу. Друга – то є проблема, що найближче з усіх формальних проблем стикається з першою. Це є проблема сюжету, проблема інтриги в новелі чи романі» [15, с. 40].

Цитуючи повість «Гармонія і свинушник», І. Лакиза відзначає, що у ній багато зайвої філософії й лірики, проте саме

це і зробило повість актуальною та популярною, співзвучною часові.

Першою позитивною рецепцією на творчість письменника були критичні нотатки Г. Костюка «Крива прозаїка», надруковані в одному з номерів щомісячника «Життя й революція» у 1929 р. У своїй статті критик аналізує дві збірки новел («Листи з Криму» і «Десята секунда») та повість («Гармонія і свинушник»), зазначаючи, що письменник у своїй творчості торкається як питань психологічного, так і соціального характеру. Г. Костюк уперше простежує еволюцію Тенети-прозаїка, який від першої своєї збірки («Листи з Криму») до найновішої («Десята секунда») «пройшов досить складний, мінливий, але впертий шлях боротьби за опанування художнього слова, фабули й тематики» [16, с. 175].

Критик акцентує на сатиричному спрямуванні творів дебютної збірки, зауважує, що попри одноманітність, інколи поверховість, психолого-індивідуалістичний характер Тенетиної прози, письменник іде своїм шляхом, майстерно тримаючи читача в емоційному напруженні.

Пошуки власного стилю приводять молодого прозаїка до створення повісті «Гармонія і свинушник». На відміну від І. Лакизи, Г. Костюк оцінює повість прихильно: «Повість ставила перед читачем низку цікавих, актуальних і просто таки болючих питань про новий побут нашої молоді <...>. Головне те, що автор вперше в нашій повоєнній літературі сміливо поставив вірну в своїй основі проблему гармонії нової людини, нового побуту й життя поруч з потворними рештками старого – з свинушником» [16, с. 176]. Критик акцентує увагу на тому, що Тенета, побіжно порушуючи низку питань із життя і побуту тогочасного студентства, висвітлює актуальні проблеми, до цього «закриті» в українській літературі.

Подальшим еволюційним кроком тематичних та формальних пошуків у творчості прозаїка Г. Костюк називає збірку «Десята секунда», в якій автор переходить «від індивідуалістичного самозаглиблення до ширшої соціальної тематики і до змалювання не індивідуальної, а масової психології» [16, с. 176]. Проте такої думки не підтримував сам Борис Тенета. У дружній розмові з Г. Костюком (який перед подачею до друку рецензії «Крива прозаїка» вирішив показати її своєму приятелю Тенеті) письменник пояснював: «А я думаю, що художне «копірвання» в психології багатьох окремих індивідів дає художникові, а з ним і читачеві, глибшу основу до пізнання масової, загальної свідомості. Так звана масова психологія є, до певної міри, містикою. При першому великому соціальному чи воєнному струсі вона колеться, розсипається й до вирішальної ролі стає тоді найустояніша індивідуальна психологія як типовий характер» [цит. за: 17, с. 232]. Підтвердженням цьому є остання новела збірки «Прийшла пора», яка «як способом оформлення, так і психологічною настановою несподівано повертає автора до його першої книжки з її інтимними, індивідуалістичними переживаннями» [16, с. 176]. «Недоліком» вважає індивідуалістичні настрої і О. Травень, зазначаючи, що «тема оповідання «Прийшла пора» є одна з тих старих тем, що їх на всі лади переживують письменники із зниженим інтересом до соціальної тематики, до соціальних проблем, письменники, для яких особисте, індивідуально-біологічне становить головний і самодостатній інтерес. Цю тематику вполював і Б. Тенета, особливо у збірці – «Листи з Криму», де вона посідала домінуюче місце. Це – тематика любовної психо-фізіології» [18, с. 134], а мав би письменник «глибше прозирати в соціальну природу людини» [18, с. 136].

Поза тим, як відзначає Г. Костюк, твори збірки вирізняються досконалістю новелістичної конструкції, легкістю діалогу, динамічністю у розгортанні сюжету, чіткістю та економністю слова. Показовою у цьому сенсі є новела «Люди» (розглядаючи її, критик проводить паралелі з новелою «Злодій» В. Стефаніка). Твори «Ненависть» і «Десята секунда» рецензент вважає композиційно дещо не чіткими, ідеологічно слабшими. Окремого аналізу заслуговує новела «П'яниця», в якій, на думку Г. Костюка, автор вдається до сатиричного, безфабульного способу розповіді: нанизуючи факти, він змальовує соціальне життя «міського дна».

Таким чином, критик підсумовує, що Тенета від «суто психологічної, з індивідуалістичною настановою, новелі <...> прийшов до новелі психологічно-соціальної <...>, якраз у цій лінії автор дійшов найбільшої вправності, тому шлях психологічно-соціальної новелі є, мабуть, найпевніший для його дальшого розвитку» [16, с. 178]. Згодом Г. Костюк згадуватиме, що він «вже тоді побачив, що Тенета не просто собі поверховий розповідач, а мистець, який думає що і як писати» [17, с. 232].

Висновки. Незаперечним є той факт, що якою б не була тогочасна літературна критика, Бориса Тенету визнавали письменником. Свідченням цього є розміщення довідкової інформації про літератора (факти біографії та літературної діяльності, участь у літературно-мистецькій організації МАРС тощо) у вже згадуваній ґрунтовній літературознавчій праці 20-х рр. минулого століття за авторством А. Лейтеса та М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)» [2].

Література:

1. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : [підруч.] / за ред. В.Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 1. – 464 с.
2. Лейтес О. Десять років української літератури (1917–1927). Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури : у 3 т. / О. Лейтес, М. Яшек ; за заг. ред. С. Пилипенка. – Харків : Держ. вид-во України, 1928. – Т. 1. – 440 с.
3. Затонський В.П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму : доп. та заклоч. слово на січневій сесії ВУАН / В.П. Затонський. – К. : Вид-во ВУАН, 1934. – 64 с.
4. Косіор С.В. Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні : доп. на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б) У 20 листоп. 1933 р. / С.В. Косіор. – Харків : Партвидав, 1933. – 80 с.
5. Лакіза І. Зауваження до соціальних мотивів поезії українських журналів / І. Лакіза // Життя й революція. – 1926. – № 8. – С. 45–55.
6. Сокіл В. Єсенінські мотиви в українській поезії / В. Сокіл // Зоря. – 1926. – № 22. – С. 24–26.
7. Музичка А. Журнальна українська лірика 1926 р. / А. Музичка // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 156–184.
8. Савченко Я. Занепадництво в українській поезії / Я. Савченко // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 160–174.
9. Якубовський Ф. Ілюстровані журнали на Україні / Ф. Якубовський // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 116–125.
10. Савченко Я. Пригоди в Криму / Я. Савченко // Літературна газета. – 1927. – 21 квітня.
11. Полторацький О. Борис Тенета. Листи з Криму / О. Полторацький // Пролетарська правда. – 1927. – 9 травня. – С. 6. – Рец. на кн. : Тенета Б. Листи з Криму. – К. : Маса, 1927. – 84 с.
12. Лакіза І. Серед книжок та журналів / І. Лакіза // Життя й революція. – 1927. – № 4. – Т. 3. – С. 131–132.
13. Лакіза І. Борис Тенета. Гармонія і свинушник / І. Лакіза // Життя й революція. – 1928. – № 3. – С. 180–183. – Рец. на кн. : Тенета Б. Гармонія і свинушник. – К. : Держвидав України, 1928. – 104 с.
14. Покальчук В. Серед книжок та журналів / В. Покальчук // Життя й революція. – 1927. – № 7. – С. 129–130.

15. Якубовський Ф. Ілюстровані журнали на Україні / Ф. Якубовський // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 116–125.
16. Костюк Г. Крива прозаїка / Г. Костюк // Життя й революція. – 1929. – № 9. – С. 175–178.
17. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Г. Костюк ; передм. М. Жулинського. – К. : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
18. Травень О. Б. Тенета. Десята секунда / О. Травень // Критика. – 1929. – № 11. – С. 134–136. – Рец. на кн. : Тенета Б. Десята секунда. – К. : Книгоспілка, 1929. – 224 с.

Стороженко Л. Г. Творчество Бориса Тенеты в литературной критике: прижизненная рецепция

Анотация. В статье обозначена рецепция творчества Бориса Тенеты в литературоведческом дискурсе советской критики 1920–1930-х гг. Проанализированы отзывы-рецензии современников писателя, вызванные выходом в свет первых стихов и прозы литератора (И. Лакизы, А. Музычки, А. Полторацкого, Я. Савченко, Ф. Якубовского и др.). Установлено, что эти исследования творчества

автора являют собой всего лишь короткие, описательные отзывы, фрагментарные доказательства того, что литературоведение этого периода признает Бориса Тенету писателем.

Ключевые слова: критика, объективность, ангажированность, творчество, тематика.

Storozhenko L. Borys Teneta creativity in literary criticism: lifetime reception

Summary. The article is designated reception of Borys Teneta in the literary discourse of Soviet criticism of 1920–1930. Guest reviews, reviews of the writer's contemporaries, caused by the release of the first verse and prose writer (I. Lakiza, A. Muzychko, A. Poltoratsky, Y. Savchenko, F. Jakubowski and others). It has been established that this study is the author's creativity is just a short, descriptive reviews, fragmentary evidence that the literature of the period recognizes Borys Teneta writer.

Key words: criticism, objectivity, engagement, creativity, theme.

Топчій Л. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню функціонально-стилістичних особливостей риторичних запитань, проаналізованих на матеріалі публіцистичного дискурсу Ірини Калинець. Розглянуто їхні характерні ознаки, проаналізовано різні суб'єктні нашарування емоційно-експресивного характеру, доведено, що названі структури є характерною ознакою індивідуального стилю мовлення письменниці.

Ключові слова: власне питально-риторичні речення, невласне риторичні питання, оцінність, конотація, стилістичні прийоми.

Постановка проблеми. Тяжіння мови до експресії спричиняє поширення у ній конструкцій із розмовного синтаксису. Серед таких конструкцій є риторичні питання, яким у сучасному мовознавстві присвячено багато лінгвістичних розвідок. Фундаментальні дослідження характеристик цих речень з особливою семантико-синтаксичною структурою і комунікативними функціями здійснили І. Білодід, В. Ващенко, І. Кулик, А. Попов, І. Вихованець, Н. Гуйванюк, С. Шабат, А. Загнітко, І. Завальнюк, К. Шульжук, П. Дудик та ін. У зарубіжному науковому доробку ґрунтовний аналіз названих одиниць висвітлено у роботах І. Арнольд, Н. Арутюнової, А. Попова, І. Гальперіна, О. Сиротининої, М. Жинкіна, Ю. Скребнева.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд наукових праць щодо проблеми риторичних питань виявив низку протиріч. Вони мають різні термінологічні найменування, а саме: «експресивно забарвлене заперечення» (Російська граматики, 1980 р.), «стверджувальне повідомлення», «стверджувальне спонування», «приховане твердження» або «приховане заперечення» (М. Жинкін, О. Ахманова, Л. Бердник). Нерідко ця фігура замінюється термінами «псевдопитальне речення» (П. Рестан), «помилкове питання» (І. Сюзюмова), «уявне питання» (М. Смирнова).

Із позицій структурно-семантичного підходу особливості синтаксичної організації та семантики риторичних конструкцій вивчали І. Гальперін, В. Горелов, О. Калініна, Ю. Скребнев, С. Шабат та ін. Їх розуміють як особливий синтаксичний різновид, якому відповідає певний тип думки, що утворює мовну семантику речення. Із позицій комунікативно-прагматичного підходу це ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового й емоційного виокремлення його семантичних центрів, для формування емоційно-оцінного ставлення адресата до предмета мовлення, для інтенсифікації перлокутивного ефекту [1, с. 104]. У світлі комунікативного підходу враховується їхня подвійна спрямованість – на реципієнта і безпосередньо на мовця [2, с. 164].

Предметом дослідження є риторичні питання у творчій спадщині Ірини Калинець, талановитої письменниці, публі-

циста, історика, громадсько-політичного діяча. Об'єктом обрано томи «Без заборона» та «Метелики над могилою», у які ввійшли статті, виступи, заяви, звернення, листи талановитої жінки-політбранки. Актуальність роботи зумовлена тим, що наукових розвідок щодо специфіки функціонування риторичних конструкцій, зокрема риторичних питань, у творчому доробку Ірини Калинець до цього часу ще не існує. Тому ми зробили спробу такого аналізу.

Мета статті. Реченням питальної модальності присвячено багато праць, проте функціонально-стилістичне використання риторичних питань у мові публіцистики менш досліджене (А. Загнітко, І. Завальнюк, С. Шабат). Тому метою нашої розвідки є аналіз функціонально-стилістичних властивостей риторичних питань, які є прикметною ознакою індивідуального стилю мовлення Ірини Калинець. Завданнями розвідки є виявлення типових моделей риторичних питань у публіцистиці авторки, дослідження прийомів їх використання та аналіз стилістичного функціонування цих фігур у публіцистичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У мовознавчій практиці існують різні підходи щодо типології риторичних питань. Аналізуючи їх у творчості Ірини Калинець, ми дотримуємося класифікації С. Дашкової, яка пропонує поділяти риторичні питання за семантичними і структурними ознаками на власне риторично-питальні речення і невласне риторичні питання [3, с. 38]. До першого типу належать структури, де за допомогою «зворотної констатації» висловлюється «судження – відповідь», позитивні конструкції містять імпліцитне заперечення, а негативні – ствердження. Другий тип, невласне риторичні питання, містить у собі такі питально-відповідні єдності, в яких мовець ставить запитання зовсім не для отримання відповіді: він або сам її дає, або відповідь припускається імпліцитна [3, с. 38].

У контексті нашого дослідження доведено, що у публіцистичному дискурсі Ірини Калинець ці різновиди виявляють найрізноманітніші особливості до структурно-семантичної репрезентації, до прагматичного функціонування та стилістичної конотації. Вони є регулярними стилістичними фігурами, які пов'язані з вираженням суб'єктивних оцінок, авторською модальністю, що пронизує увесь дискурс. Зауважимо, що оцінність у мовленні письменниці є невід'ємною складовою її світогляду, яка, поєднуючи стандарт і експресію, виконує інформаційну та прагматичну функції.

Через комплекс оцінних значень авторка не лише доносить до читача негативну характеристику явищам, подіям, ситуаціям, які описує, а і вкладає у них своє суб'єктивне ставлення, імпліцитно висловлює особисті враження. Так, ефективну здатність впливати на читача мають риторичні питальні конструкції із пейоративною оцінкою, які здебільшо-

го виражають реакцію осуду, незадоволення, обурення щодо подій, учасників, осіб тощо. Пор.: «*Невже ви не знаєте, що виховуючи рабів, ви виховуєте в них ненависть і до себе? Чи, може, зникли з Вашої пам'яті прізвища видатних учених, які служили більшовицькій владі, але які, за доносами своїх же «учнів», були знищені цією владою?»* [8, с. 467]. Саме такою авторською оцінністю пояснюється домінування цих фігур у творчому доробку письменниці. У публіцистичному дискурсі Ірини Калинець власне риторично-питальні речення і невласне риторичні питання є регулярними. Так, перші виконують не лише власне питальну, а й експресивно-стилістичну функцію, створюють відповідну емоційну тональність, активізують мислення читача, викликають у нього спонукання до роздумів тощо. Пор.: «*Але за що тоді топчете історичну пам'ять українського народу, який століттями виборював свою незалежність, свою Церкву, шанував своїх гетьманів і борців за волю? Чи Ви суддя історії? ... Навіщо сієте пропаганду вищості своєї Церкви над іншими? Чи Ви пророк, котрий знає, кому, якій конфесії Бог приготував довічну славу? Чи ж не ті «милосердні самаряни», хто дотримувався Закону Божого ... стануть одесною у Храмі Його?»* [8, с. 394].

Невласне риторичні питання, які поширені в межах монологічного мовлення і вживаються у постпозиції до основної думки, здатні відтворювати цілу гаму почуттів. Пор.: «*На зрубаному пеньку – чи проросте нове пагіння?»* [7, с. 127]. Це зовсім не питання, а «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, користуючись задля цього виразністю голосу» [4, с. 38]. Вони вже «самі у собі містять самозрозумілу відповідь, переважно негативну, рідко позитивну, а часом неможливість ніякої відповіді» [5, с. 102–107].

Їхня специфіка – бути засобом привернення та загострення уваги читача, оцінки ситуації, прихованого ствердження, адресованим особі, яка не вимагає відповіді. Такими виразними одиницями автор приваблює кожного до розумового і мовленнєво-творчого процесу, надаючи йому більш активної ролі у комунікації, сприяє кращому засвоєнню повідомлення [3, с. 38]. Пор.: «*Хто сказав, що життя на Землі – «рай»? Хто впевнений, що минуле в своїй новій іпостасі не скине «голубине пір'я» гострими ножами на долю України?»* [8, с. 152]. Ілюстративний матеріал засвідчує, що у монологічному мовленні риторичні питання містять імпліковане оцінне, найчастіше негативне, ставлення до подій, виражають різні суб'єктивні нашарування емоційно-експресивного характеру, несуть особливу вагу у психологізації й актуалізації ідейно-семантичного аспекту висловлювання. Такі «уявні питання» сприймаються як суспільно загострені домінанти цілеспрямованого впливу на читача, використання яких стає особливим експресивним прийомом увиразнення монологічного мовлення і прикметною ознакою публіцистики письменниці.

Тому є очевидним, що всі питально-риторичні конструкції у дискурсі авторки поділяються на такі моделі: запитання – самовідповідь і запитання, що стосуються читача. Перша бінарна модель «питання – самовідповідь» є активним елементом авторського монологу, іншими словами, виразником авторської модальності, дієвим емоційно-експресивним засобом: «*Не знаю, для кого все це пишу? ... Чи для тих, хто дивом вижив у совєцьких катівнях і по сибірах, хто досі оплакує своїх близьких?»* [8, с. 266]. Аналіз ілюстративного матеріалу доводить, що авторка досить активно використовує різні при-

йоми вживання питально-риторичних конструкцій. Так, ще експресивнішим видається засіб зумисного нагромадження риторичних речень, що, на нашу думку, є способом актуалізації соціальної оцінки повідомлення, вираження гами емоцій, засобом привернення уваги читача. Пор.: «*Чому ж оминає він нині Вашу оселю? Чому ж біле волосся Ваше не спонукало Вас досі озирнутись на пройдений шлях? Чи не тому, що лише воно – єдине біле, що були й є в Вашому житті? Що здобули Ви нині?»* [8, с. 224]. Різні суб'єктивні нашарування цих конструкцій підкреслюють гостроту проблеми, закликають до роздумів, нівелюють читацьку байдужість, чим і поглиблюють експресію викладу.

Високої стилістичної конотації набуває у тексті анафоричний повтор риторичних запитань, використання яких увиразнює суть проблеми, зосереджує на ній увагу читача, як-от: «*За що ж так погдумився над власною душею, що, наче в проказі, відштовхує всіх? За що ж убив він ЛЮДИНУ в собі? За що...»* [7, с. 226]. Така градаційна локалізація риторичних питань уможливорює емоційність висловлювання, посилює його експресивність, є особливим виразником авторської модальності. Саме нагромадження їх у такий спосіб, що порушує стилістичну нейтральність тексту, впливає на сприйняття думки й переконання читача, надає висловлюванню ефект емоційної схвилюваності. Наприклад: «*Чому Ви мовчите? Чому мовчать СБУ, прокуратура, МВС? Чому досі на волі злодії, які обікрали Україну ... ? Чи хтось зі злодіїв-олігархів дав гроші на її ремонт?»* [8, с. 252]. Така презентація ампліфікованих риторичних одиниць у мовотворчості Ірини Калинець є типовим стилістичним прийомом, який спрямований на увиразнення інформації, посилення її впливовості на думки читача.

Досить оригінальним прийомом у стилістично-художньому оформленні публіцистичного мовлення є прийом розчленування синтаксичних структур і «відповідної актуалізації відокремленого в такий спосіб компонента» [6, с. 41]. Пор.: «*Пішли? Минули? Попри мене? Мого палацу ані спозирнули? Я їм ніщо?»* [7, с. 440]. Такі питально-риторичні парцеляти надають висловленню оцінної, експресивної та емоційної тональності, створюють додатковий план для роздумів із боку читача, змушують його звернути увагу на розчленований текстовий уривок. Виявом справжньої майстерності вважаємо прийом комбінування в одному мовному уривку тексту структур із питальною та окличною модальністю. Пор.: «*Невже вам очі вибрала п'ятьма, що світла ясного для вас нема? Женить її, цю навісну мару! Бо що знайде дитя новонароджене у вашім полі? Лиш полин нужденний!»* [7, с. 439]. У таких змістових єдностях риторичні запитання виконують не лише інформативну та перлокутивну роль, а й передають емоційний стан авторки.

Висновки. Розглянуті моделі риторичних питань у публіцистичному дискурсі Ірини Калинець є експресивно-маркованими синтаксемами. У межах монологічного мовлення вони репрезентують позицію письменниці з певних проблем, експресивізують висловлювання, спрямовують читача на пошуки відповідей.

Вивчення особливостей функціонально-стилістичного використання риторично-питальних конструкцій у творчому доробку Ірини Калинець, які становлять характерну ознаку індивідуального стилю авторки, потребує уважного лінгвістичного осмислення і має бути предметом подальшого дослідження наукових студій.

Література:

1. Палійчук А.Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англomовного художнього дискурсу) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.Л. Палійчук. – Луцьк, 2011. – 253 с.
2. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург : Искусство, 2000. – С. 150–391.
3. Дашкова С.Ю. Риторический вопрос в структуре аргументативного высказывания / С.Ю. Дашкова // Вестник КемТУ. – 2013. – № 2 (54). – Т. 2. – С. 38.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М., 1995. – 416 с.
5. Павлюк Л.С. Гротеск, «метафора низу», бурлескно-іронічні тональності сучасної преси: апологія стилю і аномалії стилю / Л.С. Павлюк // Українська журналістика: формування сучасного обличчя. – Львів, 1993. – С. 102–107.
6. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І.Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
7. Калинець І.О. Зібрання творів : у 8 т. / І.О. Калинець. – Львів : СПОЛОМ, 2012 ; Том додатковий. Метелики над могилою: листи, спогади, неопубліковані твори у попередніх томах. – Львів, 2015. – 514 с.
8. Калинець І.О. Зібрання творів : у 8 т. / І.О. Калинець. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – Т. 7. – Кн. 2. Без заборона. Статті. Заяви. Виступи. 2000–2012 рр. – Львів, 2015. – 536 с.

Топчий Л. М. Особенности функционально-стилистического использования риторических вопросов в публицистическом дискурсе Ирины Калинец

Аннотация. Статья посвящена анализу функционально-стилистических особенностей риторических вопросов, проанализированных на материале публицистического дискурса Ирины Калинец. Рассматриваются их характерные особенности, анализируются разные субъективные наслоения эмоционально-экспрессивного характера, подтверждается, что проанализированные структуры представляют характерную особенность индивидуального стиля автора.

Ключевые слова: собственно вопросительно-риторические предложения, несобственно риторические вопросы, оценочность, коннотация, стилистические приемы.

Topchiy L. The peculiarities of functional and stylistic usage of rhetorical questions, analyzed on the material of journalistic discourse by Irina Kalynets

Summary. This article deals with the functional and stylistic features of rhetorical questions, analyzed on the material of journalistic discourse by Irina Kalynets. This article considers their peculiarities, analyzes the various layers of the subjective emotional and expressive character, confirms that the analyzed structures are the characteristic feature of the individual style of the author.

Key words: self-interrogative rhetorical sentences, rhetorical questions, expressivity, connotation, stylistic devices.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Альзахрані Д. О.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛЯ РІКЕРА В ЗАСТОСУВАННІ ДО РОМАНУ АЛАЯ «ЦАР ГЕСАР»

Анотація. Стаття присвячена застосуванню методів і практик європейського літературознавства (на базі праць французького філософа Поля Рікера) до творів іншої культурної традиції (роман «Цар Гесар» сучасного китайського письменника Алая).

Ключові слова: інтерпретація, культура, Гесар, Тибет, героїчний епос.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість і різноманіття концепцій і методів літературознавства, розроблених європейськими дослідниками, їх застосування для аналізу літературних творів іншого культурного спадку не є популярним. Однак використання методів літературного аналізу європейської традиції щодо китайської літератури надає науковій спільноті можливість подивитися на твір із нового ракурсу, піддати його аналізу іншої культурної традиції. Концепції французького філософа Поля Рікера завдяки своїй універсальній природі можуть бути використані для дослідження твору китайського письменника Алая «Цар Гесар», завдяки чому стане можливим розкриття інтерпретаційних особливостей роману та мотивів автора.

Мета статті – застосувати методи інтерпретації, описані Полем Рікером, до роману Алая «Цар Гесар» для більш детального аналізу твору. Актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідити відображення тибетського героїчного епосу про царя Гесара в романі сучасного китайського письменника Алая, а також визначити особливості і мету інтерпретації. Об'єктом дослідження є інтерпретація в художньому літературному творі, предметом – особливості інтерпретації тибетського епосу про царя Гесара в сучасній китайській літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поль Рікер є одним із найвпливовіших філософів ХХ століття. Він є членом дев'яти іноземних академій і Почесним доктором тридцяти одного університету світу, лауреатом премії Кіото (2000) та премії Клюге (2004). У його працях значне місце відводиться дослідженню філософських учень сучасності, а саме: філософії життя, феноменології, екзистенціалізму, персоналізму, психоаналізу, герменевтики, структуралізму, аналітичній філософії, моральній філософії, філософії релігії, політики й інших учень. Його праці ґрунтуються на філософському здобутку попередників: Канта, Фіхте, Гегеля [3, с. 9–10]. Погляди Поля Рікера перебувають у постійному діалозі з іншими науковими сферами, особливо з науками про людину. Основним мотивом його досліджень є бажання пізнати людину в усіх її виявах і визначити шляхи її подальшого розвитку.

У людській особистості Поль Рікер бачить суб'єкт життєвих подій, тлумачення яких має на меті герменевтика. Саме на герменевтичних поглядах П. Рікера, які представлені в таких його роботах, як «Час і оповідь» (1983–1985 рр.), «Від тексту до дії. Нариси з герменевтики II» (1986 р.), «Конфлікт

інтерпретацій. Нариси з герменевтики» (1969 р.), зосереджена увага в статті.

Розглянемо осмислення **культури** Полем Рікером. Працюючи над аналізом фрагментів культури, які зафіксовані в слові чи фразі, П. Рікер поступово переходить до аналізу текстів культури й буття культури в історичній цілісності. Особливе місце в роботах П. Рікера завжди відводилося людині, а глобальність учення про культуру зробило людину як суб'єкта інтерпретації центральною проблемою феноменологічної герменевтики. П. Рікер також досліджує питання включення індивіда в цілісний контекст культури. Через інтерпретацію людина наближається до культури оригінального тексту. «Сама робота інтерпретації містить глибокий задум – подолати культурну дистанцію, відстань, яка відділяє читача від чужого для нього тексту, й, отже, включити смисл цього тексту в сучасне розуміння, яким володіє читач» [3, с. 34].

В інтерпретації велику увагу П. Рікер також приділяє проблемі часу та його ролі. «Інтерпретація – це місце сплетіння двох часів – минулого та теперішнього» [3, с. 18]. Роль інтерпретації в цьому процесі надзвичайна. Людина інтерпретує, щоб прояснити, обґрунтувати традиції минулого. З іншого боку, інтерпретація здійснюється в теперішньому часі, який відрізняється від часу традиції, що інтерпретується. Отже, минуле переплітається з теперішнім і вступає з ним у діалогічні відносини. Через інтерпретацію явища реальності постають у новому світлі. Через інтерпретацію «вказана подія набуває часової вагомості...» [3, с. 465], а «набуваючи часу, вона (подія) разом із цим набуває смислу» [3, с. 465].

Поглянемо на дослідження П. Рікера в галузі художніх творів. У літературі він докладно описує три етапи існування, життя, функціонування твору. Він називає ці етапи давньогрецьким поняттям «мімезис». У кожному тексті П. Рікер виділяє три мімезиси: «мімезис I», «мімезис II» і «мімезис III» [3, с. 23]. Філософ наголошує на мистецтві як способі відтворення та передачі людської діяльності в культурі. Мімезис I стосується понять життєвого світу й передприйняття. Автор твору має володіти практичним розумінням життєвого матеріалу, щоб побачити взаємозв'язок явищ життя. Мімезис I – це посередник між життєвим досвідом автора та його твором. Мімезис II – це власне художній твір. Мімезис III – це акт сприйняття художнього твору, акт міжособистісної комунікації. Саме мімезис III становить найбільший інтерес для дослідження, оскільки він напряму пов'язаний зі сприйняттям та інтерпретацією художнього тексту. «[Мімезис III] – це актуалізація творчого задуму митця, виявлення духовних цінностей та ідеалів, що містяться в тексті, і введення їх – через майбутню діяльність індивідів – у контекст суспільного буття» [3, с. 24]. Вияв мімезису III – це катарсис, який переживає читач під час взаємодії з витвором мистецтва. Емоції, що викликає твір чи інший витвір мистецтва, закладені в саму структуру твору.

Однак дія мімезису III не закінчується на переживаннях публіки. У повному обсязі він виявляється, коли твір відкриває перед читачем новий світ, що стає особистісним для нього.

Світ художнього твору не обмежений самим лише текстом. Художній твір чекає на прочитання, завдяки якому розкривається його смисл. У цей самий час твір також виходить за рамки практичної реальності, світу існування, оскільки є творінням автора. Саме так «формується нове сприйняття, яке протистоять наявній культурі, де висвітлюється невідповідність світу уявного та звичної реальності» [3, с. 25].

Процес взаємодії читача й автора відбувається під час прочитання тексту читачем, коли перетинаються очікування автора та сподівання читача. Однак інтенція, закладена автором у текст, не відкривається однаково для всіх читачів, оскільки вона дана опосередковано, за допомогою художнього твору й має бути декодована читачем особисто. Цей процес суттєво відрізняється від прямого виявлення інтенції, наприклад, під час розмови чи прямої мови. «Інтенція тексту ... стає герменевтичним завданням» [3, с. 25]. Прочитання тексту стимулює активну уяву читача. Отже, читач завжди інтерпретує текст, який читає. Прочитаний текст утілюється в життя, наприклад, формує певні морально-ціннісні установи читача, змінює його життєву позицію. Світ поетичний відображається в реальному світі. Для опису явища інтерпретації Поль Рікер використовує такі терміни: іносказання [3, с. 464], перепрочитання [3, с. 465], перетлумачення [3, с. 465], розшифрування [3, с. 465], тлумачення [3, с. 466], трактовка [3, с. 469], бачення [3, с. 474], подоба [3, с. 215] тощо.

Значну частину досліджень П. Рікера становить вивчення історії християнства й аналіз його сакральних текстів. Філософ розглядає відображення подій біблійських часів у писаннях як їх інтерпретацію. Він описує відношення між Старим і Новим Заповітами як активну взаємодію, доповнення один одного. «Вдумаємося ретельно в таке: передусім не існує, власно кажучи, двох Заповітів, двох писань, а є одне писання та одна подія; саме ця подія і призвела до того, що єврейська життєбудова стала виглядати як явище, повністю застаріле, як старе письмо. Але тут виникає герменевтична проблема: нове не замінює старе, але знаходиться з ним у двоякому відношенні, воно скасовує його, але водночас і доповнює, воно змінює письмо, перетворюючи його на духовне явище; як вода перетворюється на вино» [3, с. 464].

На думку П. Рікера, процес інтерпретації часто супроводжується деміфологізацією первинного матеріалу. Інтерпретуючи, автор намагається надати більшій аргументованості міфологічно зображеним подіям. Міфологізацію П. Рікер описує, аналізуючи праці німецького філософа Рудольфа Бульмана. «Вона (демифологізація) полягає в новому використанні герменевтики, яка вже не є створенням, побудовою духовного смислу на основі буквального, а є щось на зразок буріння свердловини під буквальним смислом, *де-струкція*, тобто де-конструкція самого послання» [3, с. 472]. Така інтерпретація спрямована на більш глибоке розуміння тексту, спробу знайти докази в підтримку істинності зображуваних подій. «Ця демифологізація відрізняється від демістифікації тим, що вона є перетворенням тексту, направленим на більш глибоке його пізнання, тобто на здійснення інтенції тексту, яка спрямована на подію, а не сам текст» [3, с. 472]. Свідомість сучасної людини потребує аргументованості, якої, на думку П. Рікера, набуває матеріал у процесі інтерпретації сучасниками.

Яскравим прикладом інтерпретації давнього тексту є відображення тибетського героїчного епосу про царя Гесара в творі сучасного китайського письменника Алая. Розглянемо цей епос як приклад культурного здобутку не лише тибетського народу, а й усього людства. Героїчний епос містить у собі відомості про минуле Тибету, його історію, культуру, традиції й мову. У різні часи його вивчали такі дослідники, як П.С. Паллас, Б. Бергман, Є.Ф. Тимківський, Я. Шмідт (досліджували монгольську версію епосу); Б.Я. Владимирцов, Б. Лауфер, М.М. Поппе (підтримували ідею тибетського походження епосу). Г.М. Потанін записав фрагменти версії Амдо (північно-східний варіант). У 1900 році видана західно-тибетська версія, записана А.Г. Франке. У 1931 році виданий французький переклад кхамської версії, виконаний О. Давід-Неель. Ю.М. Реріх у працях записав версію епосу в районі Амдо, а також описав ареал розповсюдження епосу про царя Гесара [4].

Версії епосу про надзвичайне життя видатного воїна місцями різняться, містять додаткові деталі, акцентують на різних аспектах життя народного героя, однак основний сюжет усе ж таки однаковий. «Десять-дванадцять століть тому Сага про Гесара складалася всього з двох чи трьох пісень. Їх виконували безіменні барди-співці, яких надихнули окремі історії про діяння видатного царя-воїна» [1, с. 10]. Первинно пісні про царя Гесара передавалися усно, занотовані були значно пізніше, однак немає єдиного рукопису, який включав би всі відомі пісні про царя Гесара. Кожна збірка описує лише окремі його діяння та подвиги [1].

Для тибетців епос про царя Гесара – це дещо більше, ніж історія про видатні подвиги певної особистості. Люди вважають, що ці пісні мають особливі властивості охороняти того, хто їх співає. О. Давід-Неель у праці описує цікавий випадок, який стався з нею під час подорожі в Голозі. «... я натрапила на мандрівників, які співали пісні вголос. На мої розпити вони відповіли, що співають історії про Гесара. Мандрівники вважали, що якщо на них нападуть злодії, вони зможуть побороти їх за допомогою мужності, сили та нездоланності, які надають їм пісні про Гесара» [1, с. 11]. Історії про героїчні діяння Гесара виконують і слухають із надзвичайною повагою й побожністю, властивим сакральним текстам.

Однак із процесами глобалізації та всебічної інтеграції сучасної світової спільноти постає питання, чи зможе тибетський народ зберегти скарб своєї нації, втілений у епосі про царя Гесара, чи є місце стародавньому епосові у світовій культурі. У 2009 році китайський письменник тибетського походження Алай (阿来) видає роман «Цар Гесар» («格萨尔王»). Сама назва вказує на його належність до давнього тибетського епосу, дослідити, наскільки авторський роман відповідає текстові культурної спадщини тибетського народу, є одним із головних завдань статті. Алай обирає епос для сюжетної основи свого твору, однак матеріал зазнає певної авторської трансформації. Алай інтерпретує епос, додаючи нових тлумачень до оригінальних сюжету й образів. Також він вводить нові персонажі, які невідомі стародавньому епосові. Розглянемо наймасштабніші трансформації, яких зазнав епос про царя Гесара в інтерпретації сучасного китайського автора Алая.

Сага про народження та життя видатного героя була призначена виключно для усної передачі, яку виконували барди в супроводі музичного інструменту, тибетської гітари –

драм'їну. «Представники старшого покоління співців народної балади, які в більшості є вихідцями з бідних сімей пастухів, заробляли на життя ї їжу, складаючи й виконуючи поему про Гесара, до 1949 року, коли була проголошена Китайська Народна Республіка. Вони блукали безмежними пасовищами, не маючи даху над головою, наслідуючи спосіб життя співців поем у Давній Греції» [2, с. 102]. У більшості своїй співці не були освіченими, а їхня здатність напам'ять цитувати численні розділи епосу феноменальна. «Деякі з бардів отримували наказ стати співцями епосу ще в дитячих снах, у яких їм являвся сам цар Гесар. Після цих снів вони раптово захворювали, лами молилися за їхнє одужання, а коли хвороба так само раптово відступала, епічна поема про царя Гесара вже залишалася в пам'яті дітей» [2, с. 102]. Не існує наукового пояснення, як саме барди отримували знання, проте саме це явище є однією з найбільших загадок історії та невід'ємною частиною тибетської культури.

У романі Алая з'являється новий для епосу персонаж – пастух Джікмед (晋美), якому дивовижним чином сняться епізоди життя царя Гесара. Роман поділений на розділи, кожен із яких має підзаголовок – «Історія» (故事) чи «Оповідач» (说唱人). Так, паралельно розгортаються сюжетні лінії життя царя Гесара та пастуха Джікмеда. Розглянемо образ оповідача докладніше. Джікмед – неписьменний пастух, який живе на безкрайніх просторах безкінечних тибетських рівнин. Він випасає худобу, дні проводить серед зелених пасовиськ. Джікмед сліпий на одне око. Роман починається з розділу «Історія», який описує буддійських святих на небесах у час до народження царя Гесара. Коли ж автор знайомить читача з Джікмедом, то сцени з «Історії» пізніше виявляються сном Джікмеда, який він уже бачив неодноразово. До цього Джікмед бачив подібний сон, але коли прокидався, не міг згадати побачене. Дядько Джікмеда також може відтворити кілька розділів епосу, однак він не знає початку й кінця, а знання інших бардів-оповідачів досить фрагментарні та уривчасті. У своїх снах Джікмед розуміє, що спить, і є спостерігачем того, що відбувається. Прокинувшись, він усвідомлює, що йому наснився початок історії ще до народження царя Гесара на землі, початок, якого він не чув від інших бардів раніше.

Початок історії є ключовим моментом, відправною точкою, ціннісним складником епосу. Він дає пояснення, як саме цар Гесар з'явився в країні Лінг і в чому саме полягала його божественна місія.

Відповідь на питання, навіщо Алай уводить новий персонаж оповідача в роман, частково міститься в самому творі. У снах Джікмед бачить щось відмінне від старих історій. Він бачить нові події, яких немає в епосі. Джікмед відправляється до старого барда, щоб той допоміг йому розібратися в снах.

В очах старого барда спалахнув вогник: «Можливо, на небесах захотіли змінити історію, яка потім тобі наснилася. Скажи мені, будь ласка, юначе, чим саме твоя історія відрізняється?» – «Вона відмінна із самого початку. Сина божеств¹ вигнали не навмисно, люди не знали, що він божество, тому й прогнали його!» – «Хто розкаже тобі це все уві сні?» – «Я не знаю» – «Скажи мені хоч, як він виглядає!» – «Ніхто мені не розкаже, я наче дивлюся фільм!»» [5, с. 61].

Старий бард розуміє, що Джікмедові являється послання з небес, що він бачить дещо іншу версію епосу про Гесара.

Старий умотив свою покляжу на спину, пригорнув до себе драм'їн² і сказав: «Ти подивися, подивися, ця історія знову випустить нові паростки»» [5, с. 61].

Епос про царя Гесара наче живий організм, який не припиняє свого розвитку. Складений сотні років тому, він продовжує висвітлювати нові історії із життя героя. Також пісні бардів, які Джікмед чув раніше, досить розрізнені й несистематизовані.

Він [Джікмед] уже кілька разів чув історію про героя «Цар Гесар». Однак до сьогодні всі барди, яких він зустрічав, не були видатними, вони могли лише заспівати уривки великої історії. Кажуть, що в далеких місцевостях є небагато наділених даром людей, які можуть заспівати всю історію повністю, але все це лише чутки. Він тільки чув найяскравіші уривки цієї безкінечної оповіді.

Зараз же, коли він прокинувся, то зрозумів, що побачив початок уві сні, початок уривків історії про героя, які він уже чув раніше [5, с. 13].

Алай у романі подає власну інтерпретацію народного тибетського епосу, за допомогою образу барда вводить нові подробиці. Завдяки цьому персонажу в романі вдається систематизувати досить фрагментарні історії про царя Гесара, які виконують барди, описати його життя хронологічно, починаючи від часів, які передують появі Гесара в країні Лінг. Автор переносить читача на небеса, де спочатку й зароджується намір відправити на допомогу людям небожителя.

По-друге, бард-оповідач є частиною епосу про царя Гесара. Саме його вустами епос розповсюджується серед народу, за його допомогою подвиги героя закріплюються у свідомості слухачів. Можливо, Алай хотів закарбувати це явище й за допомогою такої інтерпретації позначити надзвичайну роль оповідача в передачі епосу, а також у самій культурі Тибету. Алай дає можливість читачу відчути себе серед аудиторії, до якої звертається оповідач, виконуючи епос під музику драм'їну. Саме таким має бути сприйняття розповіді про героїчні подвиги: від оповідача до аудиторії під музику.

Наступний аспект авторської інтерпретації, на якому варто зупинитися, – розповідь про те, що передувало народженню Гесара на землі. Розглянемо версії давнього епосу. Згідно з версією Амдо, після невдалих спроб старшого та середнього синів богів Лхаджин і Анегонгменг'ялмо дійти до країни Лінг, настає черга молодшого сина – Гесара. «Досягнувши кордонів країни Лінг, Дзамланг-санг (Кесар) вертається назад. Повернувшись, він просить богиню-матір дати йому жменю крові з носа мурахи та жменю кровоносних судин воші, без яких нібито він не може поїхати в країну Лінг. Він просить виконати складне завдання, оскільки не бажає покидати країну богів» [2, с. 104]. Далі майбутній цар Гесар перетворюється на білого птаха та спускається в країну Лінг, після чого в однієї з місцевих жінок народжується син.

За версією Кхаму, народженню героя передує давнє пророцтво, яке говорить, що народиться Гесар, майбутній цар країни Лінг. Інших відомостей про магічне народження воїна немає.

Пролог західнотибетської версії розповідає про створення світу й історію вісімнадцяти воїнів країни Лінг, а також про походження самої країни Лінг, що була створена мисливцем із тіла дев'ятиголового демона [2, с. 108]. Гесар був посланий у країну Лінг на прохання одного з вісімнадцяти героїв «дарувати немовля як вождя в країну, в якій немає правителя» [2, с. 108].

¹ Джікмед називає сином божеств Гесара.

² Драм'їн – традиційний тибетський струнний інструмент, широко використовується для акомпанементу. Також його називають тибетською гітарою.

У романі Алая «Цар Гесар» досить докладно описані події, що передують земному народженню героя. Цим подіям присвячені чотири розділи роману: «Перший початок» (缘起之一), «Другий початок» (缘起之二), «Бажання сина божеств» (神子发愿) і «Син божеств сходить на землю» (神子下界). Роман починається з опису світобудови, а саме розділення світу на декілька підсвітів, що їх населяють божества, люди та демони.

Тоді, коли дикі коні були щойно приручені, люди та демони жили в нижньому світі, а божества вже піднялися на небеса. Хоча божества все ще часто навідувалися до людей різними способами, їхні візити іноді не допомагали. Люди завжди програвали в битві з демонами [5, с. 1].

У ті часи всесвіт ще розділяли на різні світи – не різні країни, а саме різні світи [5, с. 2].

Першим Алай відкриває перед читачем небесний світ. Божества спостерігають за світом людей і демонів із небес. Нижній світ занурюється в хаос, у ньому лютують голод, хвороби, жорстокість і війни.

«Ви подивіться, як на землі одна за одною з'явилися нові держави. Подивіться, як ворогують вони між собою, подивіться, як правителі обходяться з власним народом» [5, с. 19].

У романі описана надзвичайна підступність демонів, які могли перетворюватися на різні речі, щоб їх не схопили. Вони ховалися в образі найкрасивішої дівчини чи запашного дерева, вони могли прийняти людську подобу. Тоді демони знайшли найкраще місце, в якому можна залишатися непоміченими, – людське серце. Саме ця ідея проходить крізь усю фабулу роману. Присутність демонів, які поселилися в людських серцях, завдає тон усьому творові.

У наступному розділі божества обговорюють місію Падмасамбхави (莲花生大师) в країні Лінг. Його завданням було спуститися у світ людей і повідомити про їхні життя божествам. Падмасамбхава намагався врятувати людей від злих чар демонів, однак його сил було недостатньо. Люди були змучені підступністю демонів і втратили всіляку надію на порятунок.

Вирази їхніх облич стали мертвими, вони вже не здіймали голови до неба. Що вони могли чекати звідти? [5, с. 7].

Після побачених людських страждань на обличчях усіх божеств з'являється співчуття, однак не настільки сильне, як те, що виражає обличчя Тхубпа Гави (崔巴噶瓦). Попри те, що йому доведеться втратити свої спогади про небесний світ і своє божественне походження, Тхубпа Гава все одно вирішує відправитися в земний світ, щоб допомогти людям подолати демонів.

Молодий сину божеств, горе людей у нижньому світі сколихнуло море співчуття в тобі, от побачиши, скоро ти народишся серед них і станеш їхнім царем [5, с. 28].

Так Тхубпа Гава припиняє своє божественне життя й народжується в земному світі нещастя і страждань, щоб перемогти демонів і звільнити людей. Саме так описані події, що передують народженню Гесара на землі в романі Алая. Вступна частина має досить сильне буддійське забарвлення: описані буддійські божества та символи, а також один із найважливіших аспектів учення буддизму – співчуття, яке стало причиною всього земного життя Гесара. Серце Тхубпа Гави переповнюється співчуттям до людей настільки, що він не може залишатися в небесному світі пасивним спостерігачем.

Висновки. Постає питання, якою метою задавався Алай, інтерпретуючи давній тибетський епос, що розповідає про ди-

вовижне народження й неординарне життя царя Гесара. Відповідей на це питання декілька. По-перше, як зазначав П. Рікер, одним із основних завдань інтерпретації є спроба подолати відстань у просторі та часі. Алай наближує стародавній епос до сучасного читача, долаючи сотні років часового простору. Він вводить нового персонажа із сучасності й передає епос його очима. Джікмед ближчий до читача за часом, ніж сам цар Гесар. Саме завдяки йому читачеві вдається побачити давню історію в усій її повноті. Версія барда Джікмеда систематизована, має передісторію, відправну точку земного життя Гесара. Хоча тибетський епос є значущим складником культурного здобутку тибетців, для представників інших культурних спадщин, можливо, він не відіграє такої вирішальної ролі. Інтерпретуючи старовинний епос у формі сучасного роману, Алай долає простір між давніми подіями країни Лінг і сучасними читачами. Він надає можливість аудиторії з різним культурним здобутком пережити, оцінити, наблизити до себе тибетський епос, що лежить в основі менталітету тибетців, а значить, надає шанс представникам інших національностей зрозуміти тибетський народ і його світобачення. По-друге, П. Рікер наголошує на інтерпретації як спробі пояснити, пізнати, більш глибоко осмислити феномен. Роман Алая також відповідає цій концепції. Відбувається осмислення стародавнього епосу через інтерпретацію, спостерігається систематизація різних фрагментів епосу, історія набуває хронологічної структурованості.

Інтерпретація епосу за допомогою введення нового персонажу в роман має також додаткову функцію. У творі Алай зафіксував безцінний скарб тибетського фольклору, а саме усну передачу історій про царя Гесара, адже барди-оповідачі є невіддільною частиною самого епосу. Завдяки їхньому виконанню закарбовані в історії події оживають, саме в такий спосіб епос століттями передавався з покоління в покоління. Отже, за допомогою інтерпретації відбувається більш глибоке пізнання та розуміння епосу.

Поль Рікер також описує деміфологізацію й навіть десакралізацію міфів чи священних текстів під час їх інтерпретації. Щоб відповісти на питання, чи є місце деміфологізації в романі Алая, варто поглянути на епос про царя Гесара очима самих тибетців. Річ у тім, що для них епос ніколи не був вигаданою історією, яку барди виконують заради розваги своїх глядачів. Для тибетців епос про царя Гесара є хронікою реальних історичних подій. Вони не сприймали Гесара як вигаданий народом фольклорний персонаж. Тому ми не можемо говорити про деміфологізацію та обґрунтування епосу через його інтерпретацію, оскільки, відповідаючи культурній традиції, епос про царя Гесара не є міфологічним для тибетців.

Література:

1. Давид-Неэль Александра. Необыкновенная жизнь Гесара, царя Линга / Александра Давид-Неэль. – М. : Ориенталия, 2015. – 400 с.
2. Рерих Ю.Н. Сказание о царе Кэсаре Лингском / Ю.Н. Рерих // Рерих Ю.Н. Тибет и Центральная Азия / Ю.Н. Рерих. – Самара, 1999.
3. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер ; пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. – М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – 624 с.
4. Троянова Е.В. Ю.Н. Рерих: эпос о царе Гесаре как исторический источник / Е.В. Троянова // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – Выпуск № 2 (45).
5. 阿来. 格萨尔王 / 阿来. — 重庆: 重庆出版社, 2015.

Альзахрани Д. А. Методы интерпретации Поля Рикера и их применение к роману Алая «Царь Гесар»

Аннотация. Статья посвящена применению методов и практик европейского литературоведения (на базе работ французского философа Поля Рикера) к произведениям другой культурной традиции (роман «Царь Гесар» современного китайского писателя Алая).

Ключевые слова: интерпретация, культура, Гесар, Тибет, героический эпос.

Alzahrani D. Paul Ricoeur's methods of interpretation and their appliance in Alai's novel "King Gesar"

Summary. The article is dedicated to methods of European literary science (based on French philosopher Paul Ricoeur's research) and their appliance to different cultural tradition (Chinese contemporary novel "King Gesar" by Alai).

Key words: interpretation, culture, Gesar, Tibet, heroic epic.

*Карпенко О. В.,
студентка IV курсу*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пойнар Л. М.,

*кандидат філологічних наук,
асистент кафедри мов і літератур*

*Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТУ «КОХАННЯ – ОBOB'ЯЗОК» В ОПОВІДАННІ ЦЗУН ПУ «ЧЕРВОНІ БОБИ»

Анотація. У статті досліджено оповідання сучасної китайської письменниці Цзун Пу «Червоні боби», зокрема постановку конфлікту «кохання – обов'язок» із нехарактерною для традиційної літератури жіночою моделлю конфлікту. У статті також проаналізовано особливості характеротворення (образи головних персонажів) та авторську символіку як засоби реалізації цього конфлікту.

Ключові слова: Цзун Пу, «подвійна сотня», конфлікт «кохання – обов'язок», гендерна проєкція, характеротворення, символіка.

Постановка проблеми. Тема кохання є однією з провідних у літературі будь-якої епохи та країни. Не є винятком і китайська література. Навіть у найдавніших пам'ятках китайської писемності, таких як «Шицзін» («诗经»), доволі широко представлена тема кохання в вигляді обрядових весільних пісень, плачів удови тощо. Ця тема знайшла широке відображення у танській ліриці, а пізніше – в юаньській драмі.

Війни та зміни в політичному житті сприяли введенню в літературу соціальної проблематики й неминучому зіткненню теми кохання із соціальним життям людини, однією з модифікацій чого є конфлікт «кохання – обов'язок». Яскраво представлений цей конфлікт у драматургії XIII – XIV ст., наприклад, у таких творах, як «Доц у платанах» Бо Пу, «Осінь у ханському палаці» Ма Чжиюаня, «Західний флігель» Ван Шифу, «Повість про Ін'їн» Юань Чженя.

Оповідання «Червоні боби» Цзун Пу репрезентує свідомість китайців періоду становлення й розвитку комуністичної системи цінностей, зображає особливості конфлікту між почуттями та обов'язком представників молоді інтелігенції періоду ідеологічної відлиги кінця 50-х рр. XX ст.

Творчість письменниці, яка в багатьох аспектах є новаторською, неодноразово привертала увагу китайських, західних та російських дослідників. На жаль, в Україні ім'я Цзун Пу майже невідоме, і перекладів її творів українською практично немає, через це її творчість залишається недоступною для пересічного українського читача. Зокрема, переклад оповідання «Червоні боби» (“Red Beans”) виконано лише англійською Джеремі Барме (1983 р.) та Сідні Шапіро (1985 р.). Тому наше дослідження є актуальним.

Мета статті – аналіз конфлікту «кохання – обов'язок» в одному з найвідоміших оповідань сучасної китайської письменниці Цзун Пу, визначення його особливостей із точки зору руйнації традиційного дискурсу та аналіз засобів реалізації цього конфлікту, зокрема особливостей зображення головних героїв та авторських символів.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– проаналізувати концепції особистості й історії в літературі «подвійної сотні»;

– висвітлити світоглядні засади творчості письменниці;

– визначити та розтлумачити авторську символіку і її функціональне навантаження у творі;

– визначити особливості характеротворення в оповіданні.

Останнім часом увага до творчості Цзун Пу як китайських дослідників (Жубін Хун, Гувень Цзюань), так і зарубіжних (Т. Антонова, Д. Воскресенський, Гладіс Ян) помітно зростає. Наукова новизна отриманих досліджень полягає в глибинному аналізі її творчості як синтезу традиційних китайських та модерних західних ідей і викривальному зображенні подій, безпосереднім споглядачем яких була сама письменниця.

Теоретико-методологічною базою для написання роботи слугували джерела, написані китайськими, американськими, російськими та західноєвропейськими дослідниками. Матеріалом дослідження був оригінал оповідання «Червоні боби» («红豆»).

Виклад основного матеріалу. Курс «подвійної сотні» (双百方针) розпочався в Китаї в 1956 році, коли Мао Цзедун висунув ідею лібералізації суспільного життя. Гаслом курсу став вислів «Хай розквітають сотні квітів, хай змагаються сотні вчених» (百花齐放、百家争鸣). Цю образну метафору можна тлумачити так: по-перше, заохочувалася свобода слова й плюралізм у мистецтві, тобто офіційно дозволялися різні напрями й мистецькі течії, а не лише соцреалізм, по-друге, дозволялось утворення різноманітних наукових організацій та заохочувалася боротьба між різними науковими поглядами. Теоретично такі кроки Мао мали стимулювати інтелігенцію до критики політики уряду. На думку Мао Цзедуна та Чжоу Еньлая, це був єдиний шлях до досягнення диктатури народної демократії. Але з часом критика почала ставати неконтрольованою, тому в липні 1957 р. Мао видав наказ зупинити кампанію. Наслідком курсу стало переслідування інтелігенції, звинувачення її в контрреволюційній діяльності й опозиції Мао. Найактивніші з діячів зазнавали покарань, часто навіть тортурів і знущань. Багатьох відправляли в села для трудового перевиховання. Надалі ситуація призвела до Культурної революції, яка тривала до 1976 р. Найяскравішими представниками цього періоду в літературі є Ван Мен 王蒙, Лю Бін-янь 刘宾雁, Цзун Пу 宗璞, Лу Веньфу 陆文夫.

Найхарактернішими спільними рисами їхньої творчості є:

– особистість як коліщатко системи – не може вільно приймати рішення, підпорядкована соціальному устрою та партії;

– яскраво виражена політична спрямованість та викривальний характер творів (гумор як художній засіб);
 – головні герої – пересічні люди й інтелігенція;
 – історичний процес розглядається в нерозривному зв'язку із суспільними проблемами.

Цзун Пу (нар. 1928 р.) – особлива постать у китайській літературі. Вона є яскравим зразком «зустрічі культур» Сходу й Заходу, що зумовило одну з особливостей її творчості – синкретизм китайської традиційної культури й філософії з ідеями західного гуманізму [1]. Вона з дитинства була знайома із західною літературою, у молодості захоплювалася творами Достоєвського, вивчала англійську літературу та написала дипломну роботу з творчості Томаса Харді. Цзун Пу вільно володіє англійською та французькою мовами, а тому мала змогу ознайомитися з найкращими зразками модерної прози Заходу та запозичити ідеї й творчі методи для себе [2, с. 342]. Найвідомішими творами письменниці є оповідання «Червоні боби» («红 豆»), «Хто я?» («我是谁»), «Притулок равлика» («蜗居»), що описують цькування й людські страждання часів «культурної революції» і японської окупації, повість «Камінь трьох життів» («三生石»), яка увійшла до числа найкращих повістей 1977–1980-х рр., тетралогія «Монолог дикої тикви-горлянки» («野葫芦引»).

Саме життя давало письменниці матеріал для творчості. Батько письменниці Фен Юлань – відомий китайський філософ. У 1950 р. після перемоги комуністів розпочалась активна критика пана Фена. Його ідеалістичні ідеї завжди ставали мішенню для цькування. Лише в 1968 р., коли Мао Цзедун особисто висунув ідею призначення пана Фена професором, критика дещо вщухла.

Сама Цзун Пу також піддавалася критиці та трудовому перевихованню за ревізійні ідеї, висловлені, зокрема, в оповіданні «Червоні боби». У період «культурної революції» її творчість була заборонена, оскільки в творах, зокрема в оповіданні «Хто я?» (кінець 1970-х рр.), письменниця зобразила страшну картину морального й фізичного знищення китайської інтелігенції. Головні герої оповідання – Вей Мі та Мен Венци. Вони з натхнення прийняли революційне будівництво Нового Китаю й були готові зробити свій внесок через наукову діяльність у галузі біології. Чоловік і дружина, які все своє життя присвятили науці, у роки «культурної революції» стали вигнанцями в країні, на благо якої вони працювали все своє життя. Картини спалення їхньої багаторічної праці змінюються дивними візіями Вей Мі, катуваннями й знущаннями, що врешті призводять до самогубства головних героїв. Такою є сюжетна лінія цього трагічного оповідання, яка мало чим відрізняється від більшості історій «культурної революції». Як зазначає Д. Воскресенський, це оповідання «виражає ідею психологічного переродження людини, коли вона під тиском зовнішніх обставин перестає усвідомлювати себе як особистість. Образи демонів і огидних духів (прізвиська, які давалися інтелігенції в 70-ті роки) змінюють свідомість людини, і вона починає сприймати себе носієм інфернальних сил» [3, с. 136–157].

Історії, описані Цзун Пу, взяті з реального життя, часто дещо автобіографічні. Для письменниці характерне детальне змалювання пейзажів та героїв. Пропускаючи реальність через власні почуття й ідеї, Цзун Пу висловила своє ставлення як представника інтелігенції до подій, що відбувалися в Китаї починаючи з 30-х років минулого століття.

Оповідання «Червоні боби» було написане в 1956 р. Воно висвітлює життєву історію дівчини Цзян Мей. Твір побудова-

ний із застосуванням прийому «рамки», основний сюжет – це спогади дівчини про її перше університетське кохання. Дівчина відмовилася від утечі до Сполучених Штатів зі своїм коханим, Ці Хуном, через відмінності в політичних поглядах, надавши перевагу політичній боротьбі та розбудові нової країни. Чим же особливий цей конфлікт?

Протягом багатьох століть становище жінки в китайському суспільстві та сім'ї було надзвичайно низьке. Жінки в традиційній китайській культурі жили відповідно до правил, установлених Конфуцієм. Вони не були рівними з чоловіками і не могли отримати освіти. Покірність становила головний сенс життя жінки. У дівочтві вона підпорядковувалася батькові, після одруження ставала служницею чоловіка і його батьків. Вона не могла заперечувати їм у будь-чому або підвищувати голос. Тому в стародавньому написанні ієрогліф 女 («жінка») зображує людину на колінах зі складеними на грудях руками на знак покірності [4, с. 23]. Світ жінки був обмежений будинком і сім'єю. Про жінку в давніх китайців існував вислів «управляє внутрішнім» (女在内), тобто жінка повинна займатися доглядом за дітьми, приготуванням їжі, шиттям і прядінням, прибиранням – тобто всіма справами в домі, і не повинна була займатися громадською діяльністю. Усе це свідчить, що дівчина, виходячи заміж, не отримувала сімейного щастя й кращих умов життя, а навпаки, потрапляла під вплив чоловіка і його родичів. Дуже рідко сімейна пара жила в гармонії та злагоді, в основному для багатьох сімейне життя було лише спільним проживанням чужих людей під одним дахом.

Питання врегулювання прав жінок у Китаї тривалий час не отримувало належного вирішення, але в середині ХХ ст. треба було переглянути ставлення до соціального статусу жінок, наділити їх рівними правами з чоловіками. Першою спробою вирішення цього питання на законодавчому рівні стало прийняття відповідної статті в першій Конституції КНР у 1954 р., згідно з якою жінки наділялися рівними з чоловіками правами, у тому числі правом обирати й бути обраними до владних органів. У 1950 р. одним із перших після утворення КНР був прийнятий «Закон КНР про шлюб». Це було пов'язано з тим, що для підвищення статусу жінок у Китаї насамперед потрібно було переглянути традиційне безправ'я жінок у сфері шлюбно-сімейних відносин. Відповідно до статей 1–4 «Закону КНР про шлюб» у Китаї проголошувалися: моногамний шлюб, свобода прийняття рішень під час укладання шлюбу; рівність і взаємоповага подружжя незалежно від національності, статі, освіти, роду занять стали основними принципами сімейного права Китаю [5, с. 53].

Цзун Пу в оповіданні інколи натякає на традиційне ставлення до жінки: коли Ці Хун востаннє бачиться з Мей і намагається вмовити її емігрувати разом із ним і коли він усвідомлює, що вона знову не погодиться, у нього виникають думки викрасти її – наче вона річ, позбавлена почуттів та власних бажань. Але зрештою він розуміє, що цим може викликати її ненависть, оскільки вона – представниця інтелігенції, жінка нового покоління, яка сама обирає свій шлях. У цьому й полягає руйнація традиційного дискурсу: у модерній літературі формується так званий феміністичний дискурс. Твори цього напрямку характеризуються увагою до жінки, порушенням екзистенційних питань буття, самоідентичності жінки як духовного оберіга нації. Його представники захищають концепцію «інакшості жінки», «жіночого письма», відбивають жіночий погляд на стан речей у суспільстві. Одним з аспектів творчості є зображення гендер-

них стосунків представників обох статей, тому жінки-письменниці розрізняють поняття «фемінність» (жіночність) і «маскулінність» (чоловічність). У творах письменниць фемінність є опозиційною до маскулінності та патріархальної культури, яка відводила жінці обмежені можливості для самореалізації.

Показовим є те, який наплив емоцій викликали в дівчини спогади, нав'язні червоними бобами: у неї тремтять руки й ллються сльози. Затята революціонерка, яка цілком відкинула свої почуття, навряд чи плакала б над такою дрібницею. Проте письменниця зазначає, що дівчина не пошкодувала про зроблений вибір. Тому логічно можемо припустити, що Цзун Пу взагалі засуджує систему, в якій людина, зокрема жінка, постає перед таким вибором і має жертвувати сімейним щастям задля ідеї, дружби та батьків.

Конфлікт оповідання («кохання – обов'язок») не був новаторським, він часто зустрічається в літературі й раніше (юанська драма, трилогія Ба Цзіня «Кохання» («爱情»)), але тепер обов'язок представлений не традиційними канонами, а спричинений соціальними умовами, є втіленням громадянської позиції головної героїні. Новим є вирішення конфлікту не на користь почуттів. Таким чином, Цзун Пу зображує нове покоління жінок, вихованих в умовах революційної боротьби, чий сім'ї зазнали втрат у цей період і для яких власні почуття стають менш вагомими, аніж бажання вшанувати пам'ять про близьких, завершити розпочату ними справу тощо. Такий конфлікт є набагато гострішим за традиційний, оскільки номінально він вирішується на користь обов'язку, але фактично, як ми бачимо на прикладі Цзян Мей, залишається нерозв'язаним протягом усього життя.

Особливим є й характеротворення в оповіданні, яке також розкриває конфлікт: що обрати – кохання чи обов'язок? Головних персонажів в оповіданні можна виділити три: Цзян Мей, Сяо Су (подруга Цзян Мей) та Ці Хун. Цзун Пу скористалася принципом «дзеркального зображення», а саме: Сяо Су та Ці Хун, хоча й виступають як самостійні герої, здебільшого виконують функцію розкриття характеру головної героїні. Вони є уособленням різних сторін головного конфлікту оповідання: Сяо Су як утілення обов'язку та Ці Хун як утілення кохання.

Інший прийом, до якого вдається письменниця, – використання ставлення героя А до героя Б як засіб характеротворення [6]. Так, Ці Хун, який спершу постає як ідеальний персонаж (красивий зовнішньо та багатий внутрішньо), поступово втрачає свою привабливість і в очах читача, і в очах самої Цзян Мей під впливом зауважень Сяо Су та матері Мей. Їхні судження не мають явної основи, ґрунтуються на відчуттях, здогадках, інтуїції (мати не в змозі пояснити, в чому саме недоліки хлопця), але вони похитнули впевненість головної героїні та насторожують читача. У той же час ненависть Ці Хуна до Сяо Су робить її образ дещо згубленим, неспроможним зрозуміти почуття кохання та здатним пожертвувати всім задля загальної справи. Вона більш логічна та практична. Так, коли Мей каже їй, що лише померши, зможе забути Ці Хуна, Сяо Су з гнівом відповідає, що краще б вона прожила життя, сповнене сенсу.

Ці Хун – єдиний персонаж, який отримав детальну портретну характеристику. Він має гарну освіту, є представником інтелігенції (характерно для літератури «подвійної сотні»). Він однаково добре знає найкращі зразки музичного мистецтва Китаю та Європи, на думку Мей, добре плумачить та розуміє зміст роману «Буремний перевал» Е. Бронте, для себе знаходить порятунок від реального світу в науці. У вподобаннях хлопця можна явно простежити й захоплення самої авторки.

Сяо Су – неначе старша сестра для Мей, уособлення мудрості, сподівань на розбудову кращого життя в країні, розумна та добра, ладна пожертвувати всім заради допомоги народові. Її образ складається фрагментарно, переважно з оцінок її оточення: для Мей вона авторитет, Ці Хун відчуває це, а тому ставиться до неї без прихильності, а все через те, що різниця в ідеях, яка існує між ним і Мей, ніколи не дозволить їм бути настільки близькими, наскільки це вдається Мей та Сяо Су.

Мати виступає збірним образом багатьох матерів, вона не має імені. Вважаємо, що цей прийом навмисно вжитий для того, щоб зацентувати увагу на типовості такої ситуації в тогочасному суспільстві.

Центральний образ оповідання – Цзян Мей – у цілому позбавлений детального портретного опису, окрім реплік Сяо Су та Ці Хуна про те, що вона красива, а також опису її очей, які то переповнені сльозами, то світяться дивним вогнем, виражаючи внутрішній стан героїні: чи то мить відчаю й жалю, чи то рішучість діяти. Основним засобом характеротворення цього образу є внутрішні діалоги героїні та зміна її ставлення до решти персонажів: від сусідів – до найкращих друзів із Сяо Су, від шалено закоханої в Ці Хуна дівчини – до «революціонерки», що хоча й із болем у душі, але все ж покидає його.

Окрім цього антагонізму в системі персонажів, оповідання також сповнене багатьох символів, які часто допомагають краще усвідомити глибинний підтекст авторського задуму. Насамперед сама назва оповідання – це символ. Червоні боби символізують сум за людиною, з якою хтось розлучився. У Китаї є вірш: «红豆生南国，春来发几枝。愿君多采撷，此物最相思», який можна перекласти так: «Червоні боби ростуть на півдні, з приходом весни розпускають листя. Я хочу, щоб ви побільше їх зірвали, через ці плоди ми довше пам'ятатимемо один одного». Отже, червоні боби символізують тугу за коханим. Усього в оповіданні цей символ зустрічається 6 разів, в основному в найбільш переломних для сюжету місцях. Варто зауважити, що шпилька для волосся з червоними бобами, яку носила Цзян Мей, дісталась їй у спадок від матері, «із самого дна скрині». Як ми знаємо, батько Мей також був репресований, а отже, «червоні боби» в значенні туги за коханим актуальні для двох поколінь жінок цієї родини: і матері, і дочки.

Мей повертається до університету через шість років. Про це ми дізнаємося зі слів тітоньки Чжао (你离开学校六年啦) [7]. На нашу думку, цифра шість тут має смислове навантаження. В оповіданні зазначається, що арешт Сяо Су та еміграція Ці Хуна – справа восьмирічної давнини, часів навчання Мей на другому курсі. Виходячи із суто математичних підрахунків, шість років є доволі закономірним числом, але Цзян Мей, якби авторка не хотіла акцентувати увагу на цифрі 6, могла б навчатись і на третьому курсі сім років тому. Це не порушило б стосунків «старша – молодша сестра» між Сяо Су та Цзян Мей. Тому можна припустити, що в цій цифрі все ж таки криється певний символізм, побудований на омонімії: 六 – 柳 – 留 (шість – верба, символ розлуки в Китаї – залишати).

Хрест та розп'яття Ісуса є доволі дивними образами-предметами для китайського оповідання, оскільки, як відомо, у Китаї немає офіційної релігії. Однак, розмірковуючи таким чином, ми ігноруємо один важливий момент. Історія переслідування християнства в Китаї починається з повстання іхетуанів 义和拳 у 1900-х, коли знищувалися всі християни, багато з яких побудували будинки, університети, притулки для жителів республіки. Після Сінхайської революції, коли впала освячена не-

оконфуціанством і традиційними нехристиянськими релігіями Китаю монархія, в ідеологічний вакуум за ініціативою самих китайців проникло християнство. Почалося масове хрещення, підготовлене перекладом християнської духовної літератури на китайську мову Російською духовною місією. Приклад дали самі керівники нового Китаю. У 1930 р. методистом став лідер Китаю Чан Кайши. Під час японської агресії проти Китаю в 1930-х – 1940-х рр. приналежність китайців до християн була певним символом опозиційності щодо японських окупантів, які насаджували культ богині Амаатерасу. Отже, хрест та Ісус виступають тут символом опозиційності до японських окупантів, певною мірою – символом патріотизму, тому уособлюють вибір, зроблений Цзян Мей на користь революційної діяльності. Символічно тут і те, що сховок для шпильки з червоними бобами знаходиться за хрестом – зовнішньо сильна Цзян Мей, яка стала на шлях революції, усередині, за цим зовнішнім образом, приховує «червоні боби» – смуток за втраченим Ці Хуном.

Ще одним символом є олеандр, який ріс біля дому матері Мей. Олеандр є символом чистої й безкорисливої любові [8]. Не дивно, що після того, як Ці Хун пригрозив хоча б і в труні, але забрати Цзян Мей із собою, від зливи, що розбухалася надворі, олеандр впав і зламався – як і її кохання (她觉得自己的爱情, 正像那粉碎了的花盆一样, 像那被吹落的花朵一样, 永远不能再重新完整起来, 永远不能再重新开在枝头) [7].

Символом є й прізвисько Мей, «маленька пташка» 小鸟. М. Іванова-Казас у книзі «Птицы в мифологии, фольклоре и искусстве» зазначає: «У птахів уяву людей найбільше вражало їхнє вміння літати, здійснювати далекі міграції, провіщати прихід весни або наближення зими, а також здатність видавати мелодійні (або зловісні) звуки – співати» [9, с. 3]. Політ – вияв свободи, тому птахів у цілому можна вважати символом свободи та провіщення нового життя. Це прізвисько для Цзян Мей обрала Сяо Су, коли її подруга потроху почала цікавитись ідеями революції, а для широкого загалу Мей перетворилася на «маленьку пташку» після конкурсу декламації, коли зі сцени вона полум'яно виголосила вірш «Факел», ніби ведучи за собою всіх присутніх до світлого життя.

Висновки. Цзун Пу – сучасна китайська письменниця, лауреат премії Мао Дуня, представниця літератури «подвійної сотні», для якої характерний погляд на особистість як частину системи, політична спрямованість та викривальний характер творів.

Одним із перших і знакових творів (за який письменницю піддали трудовому перевихованню) є оповідання «Червоні боби». Воно з'явилося у часи ідеологічної відлиги та відобразило свідомість молодого покоління китайців періоду становлення й розвитку комуністичної системи цінностей. На жаль, це оповідання перекладене лише англійською мовою та не досліджене вітчизняними науковцями. Проте творчість письменниці надзвичайно цікава з огляду на те, що володіючи іноземними мовами, вона стала однією з перших митців-модерністів, хто поєднував у своїй творчості як традиційні (китайські), так і нові (західні) здобутки. Її реалістичні твори є своєрідним «щоденником доби», проте вона вже відійшла від робочо-селянської тематики, її герої – інтелігенти, найсвідоміший прошарок суспільства.

Сьогодні Цзун Пу продовжує творчу діяльність, багато її творів не були досліджені належним чином у вітчизняній синології, тому до перспективних напрямів дослідження її творчої спадщини можна зарахувати використання символів у творчості, питання зарахування творів письменниці до «феміністичної прози», а також висвітлення у творах трагедій Культурної революції через трагедію окремої особистості.

Література:

1. Григорьева Т. «Дао и Логос (встреча культур)» / Т. Григорьева. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1992. – 424 с.
2. Leung Laifong Contemporary Chinese Fiction Writers: Biography, Bibliography and Critical Assessment / Laifong Leung. – New York : Routledge, 2016. – 376 p.
3. Воскресенский Д. Китайские метаморфозы: современная китайская художественная проза и эссеистика / Д. Воскресенский. – М. : Восточная литература РАН, 2007. – 525 с.
4. Зыбина А. Взгляд на значение женщин / А. Зыбина. – Т.1 : Китай. – М., 1970. – 215с.
5. Антонова А. Основные направления правового регулирования положения женщин в Китае: история и современность / А. Антонова // Вестник Новосибирского государственного университета. – Новосибирск, 2008. – Том 7, выпуск 4. – С. 52–56.
6. 顾文娟宗璞的《红豆》综述 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://wenku.baidu.com/link?url=7bCbCjrhLB9j2nz8PKJDVxupPuQc3vf0oWqrWwJQtI2CEpHmOriV1YdooRADQZD3IRm3UF_sk18LjGg6C6x252r0FvRjgEiTj5fq6pQSde.
7. 宗璞 - 红豆 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mj.mf-sj.cn/Z/%D5%CF%D2/1.html>.
8. Пономарева В. Олеандр: коварство или любовь? / В. Пономарева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://shkolazhizni.ru/plants/articles/48817/>.
9. Иванова-Казас О. Птицы в мифологии, фольклоре и искусстве / О. Иванова-Казас. – СПб. : Нестор-История, 2006. – 172 с.
10. ицы в мифологии, фольклоре и искусстве / О. Иванова-Казас. – СПб. : Нестор-История, 2006. – 172 с.

Карпенко О. В., Пойнар Л. М. Особенности конфликта «любовь – долг» в рассказе Цзун Пу «Красные бобы»

Аннотация. В статье рассматривается рассказ современной китайской писательницы Цзун Пу «Красные бобы», в особенности постановка конфликта «любовь – долг» с нехарактерной для традиционной литературы женской моделью конфликта. В статье также проанализированы особенности характерообразования главных персонажей и авторская символика как средства реализации этого конфликта.

Ключевые слова: Цзун Пу, «двойная сотня», конфликт «любовь – долг», гендерная проекция, характерообразование, символика.

Karpenko O., Poinar L. Peculiarities of the conflict “love – duty” in Zong Pu’s short story “Red Beans”

Summary. A short novel “Red Beans” by the contemporary Chinese writer Zong Pu, in particular, the conflict “love – duty” which represents a non-traditional female model of conflict is the key point of this research. The peculiarities of depiction of the main characters and author’s symbols as the means of realization of this conflict have been analyzed as well.

Key words: Zong Pu, “double hundred”, conflict “love – duty”, gender projection, depiction of the main characters, symbols.

Могилко Ю. О.,

викладач кафедри мов і цивілізації Далекého Сходу
Київського національного лінгвістичного університету

ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено вивченню персонажної системи сучасної корейської дитячої літератури. У статті розглянуто основні дослідження і розробки у цій галузі. Було проведено досить мало емпіричних досліджень, присвячених дитячій корейській літературі.

Ключові слова: персонаж, дитяча література, головні герої, повість, розповідь.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена підвищенням інтересом до проблеми дитячої літератури. Особливе місце в літературі для дітей посідає гендерна нерівність не лише в корейській, а й у інших дитячих літературах.

Виклад основного матеріалу. Персонаж (лат. *persona* – особа) – це постать людини, зображена письменником у художньому творі, загальна назва будь-якої дійової особи кожного літературного жанру. Олюднені, оживлені образи речей, явищ природи, особин тваринного світу в казках, байках, притчах та деяких інших жанрах також називають персонажами. Деякі літературознавці ототожнюють персонажа з героєм, уживають ці слова як синоніми, тому говорять про «літературних героїв», допускаючи логічну суперечність, коли класифікують героїв на «позитивних» і «негативних», адже смислове наповнення поняття «герой» включає такі моральні чесноти, як відвага, хоробрість, самовідданість, концентрація типових для свого часу якостей, виокремлення з-поміж мас [1, с. 533].

Герой літературного твору – це дійова особа, образ, широко і всебічно зображений, наділений яскравим характером, окреслений взаєминами з довкіллям, зв'язками із соціальним, національним, історичним контекстом. Розрізняють головних та другорядних, епізодичних героїв літературного твору. Серед героїв літературних творів літературна критика ще розрізняє позитивних, які є зразком для читацької аудиторії, та негативних, які утілюють аморальність, антилюдські риси, однак цей поділ є досить умовним [1, с. 156].

Ліричний герой – це друге «Я» поета; образ тієї людини, думки, почуття й переживання якої розкриває поет у ліричному творі. Проте ліричний герой не ототожнюється з поетом, його душевним станом, він живе своїм життям [1, с. 394].

Герої твору (персонажі) – це ті, хто зображені у художньому творі. Здебільшого це люди, але в байках можуть бути тварини, рослини, навіть цілком несподівані предмети, що діють як живі істоти.

Головний герой – це дійова особа, тварина чи образ, що перебуває у центрі уваги письменника, з ним тісно пов'язані основні події твору, перебіг сюжету. Ці персонажі творів повинні мати повний розвиток, щоб читач зміг побачити не лише їхні сильні, а й слабкі риси.

Як правило, герої другого плану менш розвинуті, ніж головні персонажі. Другорядні герої – це ті персонажі, які відіграють у творі допоміжну роль. Вони сприяють якомога глибшому висвітленню характеру, вчинків головного героя, саме у відносинах з ними яскравіше окреслюються основні проблеми, центральний конфлікт.

Професор соціології Дженіс Маккейб з Університету штату Флорида зазначає, що чоловіки відіграють у дитячій літературі більш важливу роль, ніж жінки. Професор проаналізував 6 000 дитячих книг, виданих протягом 1900–2000 років щодо фактору гендерної нерівності. У результаті виявилось, що 57% головних героїв книг – чоловіки і лише 23% – жінки. Лише у 7,5% казок з'являються тварини жіночої статі.

Дитячі книжки, як правило, яскраво ілюстровані. На малюнках, розміщених у дитячих виданнях, герої зображені з певними предметами.

Найчастіше вони такі:

– осіб чоловічої статі змальовано з технікою, транспортними засобами, комп'ютерами, книжками, короною, треном, зброєю;

– осіб жіночої статі оточують ляльки, м'які іграшки, квіти, їжа, посуд, вбрання, гребінець та прикраси, віяло.

Теми, які «прив'язані» до осіб чоловічої статі, такі: знання, професіоналізм, успіх, керування засобами, влада, сила, дослідження, пошук, спорт.

Осіб жіночої статі об'єднано такими темами: обслуговування, догляд, хатня робота, чари, пошук гарного нареченого.

Зображення дівчаток деінтелектуалізовані, підкреслено емоційні, вони майже завжди з відкритим ротом. Загалом же простежуються такі закономірності у змісті та значенні:

– якщо приготування їжі є обов'язком, то зображується винятково дівчинка, якщо зображення символізує професійну творчу самореалізацію кухаря – переважно хлопчик або чоловік;

– якщо акцентовано на медичних маніпуляціях – зображено дівчинку або жінку, якщо підкреслюється професіоналізм і престижність професії – хлопчик або чоловік;

– якщо діяльність пов'язана з лідерством та покликанням вести за собою – зображено осіб чоловічої статі незалежно від віку та професії;

– представники творчих професій, якщо акцент робиться на успіху та майстерності, чоловічої статі, якщо на привабливості зовнішності, то зображується дівчинка.

Головними героями дитячих творів стають божества, рослини, предмети, тварини, які наділяються певними людськи-

¹ Казка – це жанр народної творчості, епічний сюжетний художній твір усного походження. В основі казки лежить захоплива розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні. За змістом казки поділяються на кілька різновидів. Казки про тварин генетично найдавніші, пов'язані з тотемічними уявленнями. Фантастичні казки початково також мали магичне призначення, яке з часом втрачилось; у них органічно поєднуються міфічне, фантастичне і героїчне начала. У побутових казках переважають мотиви повсякденного життя. Часто у цих казках трапляються персонафіковані образи – Доля, Щастя, Горе, Правда, Кризда.

Літературна казка – це жанр, що спирається на основні закони фольклорної казки; художній твір, у якому використано народний казковий сюжет, образи, органічно поєднані елементи дійсності та художньої вигадки, домислу.

ми рисами та почуттями. Наприклад, у літературних казках, як і в народних¹, персонажами є предмети, рослини, тварини, явища природи і поняття, вони здебільшого олюднені, використовуються порівняння, метафори. Авторська казка за змістом, проблемами і героями більш сучасна. У Кореї авторська казка з'явилась на початку 1920-х років, її представниками стали Чжин Чжансон «Жива вода», Ма Хесон «Мамин подарунок» та ін.

У корейських дитячих творах серед персонажів можемо зустріти як диких, так і свійських тварин. Наприклад, дикі звірі: лисиця, ведмідь, тигр, заєць, козуля; свійські тварини – собака, баран, гусак та ін. Образ лисиці в корейських творах пов'язаний з уявленням людей про хитрість, її вбачають як хитру, підступну, іноді не дуже мудру тварину. Ведмідь у корейських творах (як для дорослих, так і для дітей) вважається тотемічною твариною. Саме з ведмедем корейці пов'язують історію народження свого першого короля. Ведмідь є мудрим і розважливим героєм. Найулюбленишим образом у корейських творах є тигр. Він уособлює силу, іноді жорстокість. Образам зайця та козулі характерні риси страху і беззахисності.

Свійські тварини часто постають охоронцями своїх господарів: собака проганяє вовка від овець або ловить лисиць, які крадуть курей або гусей; баран обдурує вовка і карає його. Іноді персонажами є вів або корова. У цьому образі корейці вбачають силу, розум, доброту і мудрість, вірність, любов до праці. В образі собаки поєднуються і позитивні, і негативні риси. Серед птахів найпоширенішим образом є півень. Для корейців він асоціюється з поняттям про час. В образі гусака корейці вбачають самотність, страждання, нерозділене кохання. Виникнення цього образу пояснюється тим, що у цей час досить помітними стали класові розбіжності. І часто траплялося так, що дівчата чи юнаки закохувались у тих, хто істотно відрізнявся від них за своїм соціальним статусом. Часто з цим образом поєднували і думку про подружню вірність.

Оповідання ХХ століття відображають реалії складного життя корейського народу за часів японської окупації. Автори піднімають питання людини у капіталістичному суспільстві. Письменники намагаються сказати, що за умов неможливості нормального існування в колоніальному суспільстві навіть порядні та добрі люди стають безсердечними. Автори змальовують процеси руйнування тогочасних норм моралі та соціальних принципів. Зображується кохання, вище за міжкласові відносини у суспільстві.

З появою мультфільмів талановиті художники звернули увагу на можливість створювати ілюстровані історії, основані на загальновідомих корейських сюжетах. У 1908 році вийшла перша ілюстрована історія, яка була намальована Ю Кіл Джунсом «Для працівників нічного класу» (надрукована в газеті «Кьонсан»). Перша корейська дитяча мальована книга, «Кролик і мавпа», основана на однойменній історії Ма Хе Сонга, вийшла друком у 1946 році, її автор – Кім Йон Хван. Книга «Кролик і мавпа» була опублікована через рік після того, як Корея здобула незалежність від японського колоніального панування. Мета, яку переслідував Кім, була досить очевидною і логічною. Він прагнув кращого майбутнього для дітей, щоб вони певною мірою відновили оптимістичний погляд на майбутнє суспільства.

У 1980 році було опубліковано більше десятка мальованих журналів і книг, зокрема «Острів скарбів», «IQ Jump», «Sonyun

Champ». Вони набули широкої популярності в Кореї, а персонажі цих книжок – Дулі, Малий динозавр, Хані і Янг Шим – стали улюбленцями поколінь. В останні роки попит на дитячі мальовані книжки зріс через їхню популярність серед дітей та їхніх батьків. Це пов'язано з навчальним змістом книжкових серій: «Чому?», «Вживання», «Шукачі скарбів» та ін. Такі серії, як правило, нараховують понад 30 книг. Темі диференціюються за різними дисциплінами виховного значення, серед них наука, культура, суспільство, іноземні мови.

Висновки. Сучасна корейська дитяча література перебуває на піку розвитку. Автори дитячих книг створюють усе більше нових і несподіваних персонажів. Ці персонажі покликані заохочувати дітей до пізнання навколишнього світу. Завдяки великому розмаїттю книг і форм їх викладу деякі з них стали обов'язковими для вивчення у шкільній програмі, а їхні головні герої – свого роду символами.

У дитячих творах приділяється увага внутрішньому світові людини з його поривами пристрасті й апатії, прагматичними поглядами на життя і вірою в мрію, тілесними бажаннями і чистим коханням.

Література:

1. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
2. Волков И.Ф. Теория литературы / И.Ф. Волков. – М. : Просвещение, 1995. – 256 с.
3. Теория литературы : [учеб. пособ. для филолог. спец. ун-тов и пед. ин-тов] / Н.А. Гуляев. – М. : Высшая школа, 1977. – 278 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – 110 с.
5. Поспелов Г.Н. Теория литературы / Г.Н. Поспелов. – М. : Высшая школа, 1978. – 351 с.
6. Han Yoon-sop. A Child Who Delivers a Letter / Han Yoon-sop ; illustrator: Baik Dae-seoung. – Prunsoop Publishing Co., Ltd., 2011. – 170 p.
7. Han Taehee. A Special Gift from Mommy / Han Taehee. – Woongjin Think Big Co., Ltd., 2009. – 32 p.
8. Lee Hyun-young. A Twisted Hair Band / Lee Hyun-young. – Sakyedul Publishing, Ltd., 2008. – 32 p.
9. Ahn Sung-hoon. An Upside-down World / Ahn Sung-hoon ; illustrator: Heo Goo. – Woongjin ThinkBig Co., Ltd., 2013. – 119 p.
10. Ko Jae-hyun. Bang-Gu Detectives Chasing a Ghost / Ko Jae-hyun ; illustrator: Cho Kyong-gyu. – Changbi Publishers, Inc., 2013. – 236 p.
11. Ko Jae-hyun. Bang-Gu Detectives Chasing a Monster / Ko Jae-hyun ; illustrator: Cho Kyong-gyu. – Changbi Publishers, Inc., 2013. – 204 p.
12. Kim Jin-kyung. Cat School, a multi-volume series/ Kim Jin-kyung ; illustrator: Kim Jae-hong. – Munhakhongne Publishing Corp. – 58 p.
13. Kwon Ojoon. Children in Dumbeong Town / Kwon Ojoon ; illustrator: Baek Nam-ho Bori. – Publishing Co, Ltd., 2011. – 91 p.
14. Back Heena. Cloud Bread / Back Heena. – Hansol Education, 2008. – 32 p.
15. Moon Young-mi. Come Play in My Yard / Moon Young-mi ; illustrator: Cho Mija. – Urikyoyuk Co, Ltd., 2007. – 54 p.
16. Kim Cecil. Crybaby, a Baby Cloud / Kim Cecil ; illustrator: Noh Seokmee. – Sakyedul Publishing, Ltd., 2009. – 36 p.
17. Jung Eunsuk. Detective Kim Yeong-seo with the Braided Hair / Jung Eunsuk ; illustrator: Lee Young-rim. – Danielstone Co, Ltd., 2013. – 180 p.
18. Jung Eunsuk. Detective Seol Hong-ju, Find the Voice in the Darkness / Jung Eunsuk. – Prooni Books, Inc., 2011. – 165 p.
19. Kim Ok. Encyclopedia of Adolescence/ Kim Ok ; illustrator: Naomi Yang. – Little Mountain Publishing Co, 2007. – 195 p.
20. 소중한 우리 것 재미난 우리 얘기. 관혼상제, 재미있는 옛날 풍습/ 우리누리, 1997. – 283 p.

Могилко Ю. А. Персонажная система современной корейской детской литературы XX века

Аннотация. Статья посвящена изучению персонажной системы современной корейской детской литературы. В статье рассматриваются основные исследования и разработки в этой сфере. На сегодняшний день было проведено очень мало эмпирических исследований, посвященных корейской детской литературе.

Ключевые слова: персонаж, детская литература, главные герои, повесть, рассказ.

Mogylko Y. Character system of modern Korean children's literature of the 20th century

Summary. The article deals with the character of modern Korean children's literature. It represents basic information about scientific researches and developments in this area. Very little empirical research has been carried out to determine Korean children's literature.

Key words: character, children's literature, main characters, story, tale.

Савченко З. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської мови,
зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ХУДОЖНІЙ СВІТ КНУТА ГАМСУНА

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей художнього світу норвезького письменника Кнута Гамсуна. Дослідниця зосереджується на питанні взаємозв'язку світоглядних переконань митця з його стильовими пошуками й акцентує вектори видозміни авторського ідіостилу.

Ключові слова: ліризм, психологізм, самотність, людина й цивілізація, внутрішні конфлікти.

Постановка проблеми. Кнут Гамсун належить до тих неординарних митців, чия творчість справила значний вплив на багатьох європейських письменників ХХ століття й певною мірою перетнула історичний рубіж ХХ – ХХІ століть, ставши невід'ємною частиною сучасної світової літератури. Він прожив довге життя, але (попри всю парадоксальність своєї натури та деяку суперечливість поглядів) завжди залишався для величезної читацької аудиторії людиною, яка безмежно любила життя й відтворювала його в різноманітних проявах. Художня спадщина К. Гамсуна доволі багатогранна. Насамперед ми можемо назвати його «поетом кохання», котрий відкрив нові нюанси цього могутнього почуття. Однак письменник не оминав і проблем соціального характеру, зображуючи зміни, привнесені ХХ століттям у життя людей, огорнених плином історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом творчість норвезького класика широко вивчалась як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями: їй присвячували свої розвідки Г. Хетсо, Е. Екберг, Й.-П. Нільсен, П. Палієвський, Д. Биков, О. Панкратова, О. Сельніцин, Н. Ганич, Ю. Кузнецов та інші. Щоправда, їхні праці з'являлись або до 40-х років, або наприкінці ХХ століття, бо у зв'язку з нацистськими симпатіями про К. Гамсуна певний час не дозволялося говорити. Отже, стає зрозуміло, чому українська літературознавча наука своє уявлення про письменника склала переважно на основі його раних творів. Більше того, і сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до вивчення доробку норвезького митця на основі хіба що його романів «Голод» та «Пан», про що свідчать проаналізовані нами наукові розвідки.

Не займають твори К. Гамсуна й належного місця серед читацького загалу: його книги, які на початку ХХ століття полонили уяву мільйонів, навряд чи знайдуться в домашніх бібліотеках сучасних українців. Ті ж, хто мав нагоду глибоко познайомитися з творчістю прозаїка, у своїх висновках будуть однастайними: його літературний талант майже не має собі рівних, а тому заслуговує на всебічне вивчення. Викладені спостереження зумовили мету дослідження: виявити специфіку художнього світобачення та здійснити комплексний аналіз особливостей індивідуального стилю К. Гамсуна з урахуванням основних векторів їх еволюції.

Виклад основного матеріалу. К. Гамсун завжди був тісно пов'язаний зі своєю рідною Норвегією, невеликою країною, що знаходиться на північній окраїні Європи. Він не втомлю-

вався щиро захоплюватись її природою, здавалося, повністю занурювався в повільне життя маленьких норвезьких містечок і рибачьких поселень з їх неквапливим щоденним побутом. Однак у своїх численних романах і повістях письменник зумів поєднати неповторний національний колорит із питаннями, які мають загальний характер, побачити нові суспільні настрої та конфлікти, привнесені у світ бурхливим ХХ століттям, суперечностями його розвитку.

Творам К. Гамсуна притаманне стійке й могутнє відчуття життя. Він уважно придивляється до лісової глушини, де вершаться таїнства природи, його авторська уява дозволяє побачити й відчутти красу навколишнього світу: терпкий запах гірських луків, тишу місячної ночі, світло далеких блискавок. Ще більш вражає, ніж життя природи, митець описує мінливість людських почуттів: заплутану гру емоцій, конфліктність стосунків, владну силу любовної пристрасті, її дива й примхи. При цьому нервова й вишукана проза К. Гамсуна не лише насичена згущеним ліризмом – водночас вона тяжіє до епічності. Спостерігаючи руйнацію узвичаєних форм існування, неухильно просуювання індустріального прогресу в найвіддаленіші куточки Норвегії, ставлячись до всього цього досить критично, письменник шукає соціальну й етичну опору в тих вічних цінностях, які, на його думку, зберігає рідна земля. Він досить зримо відтворює подробиці повсякдення, справи своїх героїв, їхні звички, особливості характеру, до тонкощів знає їхні прагнення, забобони, коло інтересів. Хуторяни, рибалки, лісоруби, матроси, бродяги, провінційні інтелігенти стають натурою для його художньої фантазії, здебільшого опиняючись у конфліктних психологічних ситуаціях та ведучи боротьбу із суспільством і зі своїми власними внутрішніми протиріччями. У підсумку на сторінках творів К. Гамсуна постає колоритна, соковита, повнокровна картина норвезького життя кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Своєрідне авторське бачення специфіки існування людини в складному й суперечливому світі зумовило особливості художньої манери прозаїка, етапи її еволюції. У період формування мистецьких пріоритетів К. Гамсун чітко усвідомлював свою відмінність від покоління реалістів другої половини ХІХ століття: він не мав наміру творчо інтерпретувати соціологічні концепції чи біологічні теорії, а віддавав перевагу мові образів. Цілком свідомо письменник відмовився й від натуралістичних та позитивістських тенденцій з їхніми механічними уявленнями про детермінований взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем. Натомість К. Гамсуна можна назвати представником того типу психологічного реалізму, який у світовій літературі був започаткований ще Ф. Достоєвським [2, с. 73]. Норвезький прозаїк досяг високої майстерності в зображенні складних внутрішніх драм особистості, у передачі тонких, здебільшого алогічних психічних станів героїв, вияв-

ляючи глибоку проникливість і здатність осягати найзаповітніші таємниці людського серця; це споріднювало творчість митця з естетикою та поетикою модернізму.

Водночас він сприймав людину як істоту соціальну, адже суперечності її внутрішнього світу часто зумовлювалися становищем у суспільстві. Таким чином, можемо стверджувати, що К. Гамсун став одним із тих видатних письменників світової літератури, хто підготував зміни в характері художнього мислення та вплинув на вироблення нових якостей реалізму, суголосних духовним потребам ХХ століття.

Першим значним твором К. Гамсуна вважається роман «Голод» (1890): його вихід у світ засвідчив появу нового оригінального таланту. Багато в чому автобіографічний, цей твір піднімав завісу над гіркими роками, які письменник провів у Християнії в період напівголодної юності. Форма оповіді в романі традиційна для реалістів, однак не зовнішній світ, а особистість оповідача, передача його складних психічних станів, настроїв, переходів від відчаю, гніву, озлобленості до своєрідної ейфорії – оманливого підйому сил – стали головним змістом твору. Найтонші самоспостереження героя над неадекватністю власної поведінки (порівняно з нормами життя), викликані затишним голодом, перебування самотньої голодної людини серед маси ситих обивателів виходять за межі повсякденного сприйняття й проникають у сублогічні сфери мислення, що не піддаються контролю розуму. При цьому оповідач розуміє, що дивні слова, думки, образи, фантастичні картини, які проносяться в голові, насправді є вираженням його власних бажань, надій, і породжені вони розладом зі світом.

Герой у «Голоді» стоїть ніби поза звичним людським існуванням і не може з ним злитися, знайти в ньому своє місце. Суспільство, яким воно є, не бажає нічого знати про тих, кого викинуто на узбіччя життя, бо кожна людина в цьому жорсткому світі зайнята лише собою: до такого висновку зводиться соціальний критицизм твору. На відміну від класичних реалістів, К. Гамсун уникає настанови пояснювати за допомогою внутрішніх конфліктів особистості дисгармонію світу в цілому. Герой роману навіть у найтяжчі хвилини розглядає власну долю як поодинокий індивідуальний випадок, не робить на основі своїх негараздів ніяких глобальних узагальнень. Більше того, він прагне приховати від оточуючих власний стан, бо почуватися замкненою в собі монадою, яка існує серед безлічі аналогічних замкнених монад [3, с. 54]. Таким чином, провідним у романі стає мотив самотності людини серед собі подібних – саме він увів твір К. Гамсуна в коло проблем, характерних для світової літератури ХХ століття. Варто додати, що вже в першому романі письменника здебільшого сформувалися головні художні прийоми його творчості: поглиблений і витончений психологізм, детальний аналіз людської психіки як самостійного феномена, використання внутрішніх монологів героїв, фіксація деталей, коливань настрою тощо.

Своє продовження вироблений стиль знайшов у романі «Містерії» (1892), уся поетика якого базується на недомовленості: драматична, гостра, напружена дія вражає загадковістю; справжні причини поведінки персонажів, а особливо головного героя, приховані від читача під поверхнею подій; своєрідну функцію виконує підтекст, який виникає з усвідомлення таємничості феномена життя, незбагненності тієї загадки світобудови, якою є людська особистість. Звертаючись до опису провінційного повсякдення, К. Гамсун використовує техніку, близьку до імпресіоністичної: фіксує не стільки події, скільки

враження від них, створює неповторні людські типи, майстерно змальовує природу, яка перетворюється на віддзеркалення внутрішніх станів персонажів.

Подібна стильова спрямованість була характерною й для роману «Пан» (1894), наскрізь пронизаного високою поезією пізнання навколишнього світу й людини як його невіддільної частки. У ньому письменник теж відмовляється від традиційного «сюжету подій», натомість зосереджує увагу на внутрішньому морально-етичному конфлікті, створює настроєву композицію, широко використовуючи символіку кольорів, предметних деталей, підтексту. Для опису К. Гамсун обирає лише ті моменти, про які хочеться розповісти, відображає своєрідні душевні драми, здебільшого використовуючи чуттєві (зорові, слухові) враження. Справжню свободу й повноту життя герой роману відчуває лише в цілковитій самотності, наодинці з гаснучим днем північного літа, вслухаючись у повільне дихання природи. У цивілізованому світі йому незатишно й незручно, бо має надто пильний погляд, котрий фіксує суєтність думок і вчинків оточуючих людей.

Характер героя, його особистість – це втілення мужності й лицарської шляхетності, які, на жаль, не потрібні меркантильному повсякденню; крім того, йому притаманне дивне й незрозуміле для нього самого відчуття нестійкості буття. Натомість Глан уловлює свою надзвичайну спорідненість із природою, мову якої він глибоко розуміє. Тільки емоційне сприйняття світу відкриває йому мудрість життя, навіюючи асоціації з міфологічним образом Пана – бога лісів, стад і полів, який у стані пристрасної закоханості переслідує німф. Фігурка божества на порохівниці натякає на те, що герой, як мисливець, знаходиться під його опікою. Однак значення цього образу виявляється набагато глибшим: з ним у творі тісно пов'язується тема кохання.

У К. Гамсуна найзагадковіше з людських почуттів виникає як незборима сила, котра не піддається контролю розуму, не знає перешкод і зневажає всі моральні норми. Владна пристрась захоплює відлюдника Глана, але, як і всяка стихія, виявляється небезпечною: вона, на зразок язичницького Пана, вимагає жертв. Тому стосунки героя з жінками в межах авторської інтерпретації отримують трагічне забарвлення. Мішанина різних емоцій, котрі стоять за коханням, зумовлює екстравагантні вчинки персонажів, незрозумілі для стороннього спостерігача, але не позбавлені внутрішньої логіки; поведінка закоханих пояснюється неконтрольованістю, вибуховістю їхнього почуття. У підсумку роман, що починався як ідилія, має драматичний, повний смутку фінал, не вирішивши конфліктів, намічених автором. Герої, так і не втамувавши своєї пристрасі та не впокорившись, розлучаються назавжди, ставши жертвою невмолитого божества.

Роман «Пан» був написаний, за зізнанням К. Гамсуна, з метою прояснити деякі особливості надчутливої природи прихильника природи в душі Ж.-Ж. Руссо [1, с. 55]. Очевидно, письменник намагався віднайти моральні й духовні цінності особистості поза межами дії суспільного прогресу, що динамічно змінював вигляд його батьківщини, – цим і пояснюється поява центрального образу самотньої людини, яка втекла від цивілізації у світ природи, а також те значення, якого набули в контексті філософії митця часом не до кінця зрозумілі порухи людської душі. Однак завдяки всевладному ліризму, що досяг у романі своєї кульмінації, «Пан» перетворився на захоплюючу молитву красі світу, на подяку серця за радість існування, на гімн прекрасному й водночас невблаганному коханням.

Подальша творчість К. Гамсуна засвідчила поступовий відхід письменника від всепоглинаючої емоційності в бік виваженого аналітичного критицизму. Так, у романі «Вікторія» домінуюча тема кохання вперше пов'язується із соціальними мотивами (становна нерівність героїв є головною перешкодою на шляху до їхнього щастя); нові персонажі, які намагаються пристосуватися до часів комерції й конкуренції, хоча внутрішньо й тяжіють до патріархальних форм життєвих відносин, з'являються в романах «Беноні» та «Роза»; зміни в житті Норвегії намагається зрозуміти герой повісті «Під осінньою зіркою»; таємниця людської замкненості й самотності, неможливість подолати сили взаємного відштовхування досліджуються в романах «Діти віку» та «Містечко Сегельфосс». Поступово у творах К. Гамсуна оформлюється думка про повне розчинення людини в бурхливому потоці життя: особистість сприймається письменником не як активне начало, здатне змінити хід подій, а як мандрівник, що прямує життєвими дорогами, вдячний за сам факт свого існування.

Поділяючи погляди патріархально-консервативного селянства, К. Гамсун із недовірою ставився до міської цивілізації, до активного розвитку буржуазно-демократичних відносин узагалі, і здавалося, життя підтверджувало правильність світоглядних переконань митця: Першу світову війну й породжені нею біди він небезпідставно вважав аномалією, викликаною шаленим темпом індустріального прогресу, що нівечить людську натуру, формує дух конкуренції, а отже, невдоволення, протесту й ворожнечі. Аби дати відповідь на запитання про ті сили, які б могли повернути хід історії в правильне русло, К. Гамсун створює роман «Соки землі» – один зі своїх наймонументальніших епічних творів. Послідовно, не звертаючись до відвертої публіцистики, оперуючи лише зображальними засобами, письменник утілює думку про переваги селянського способу існування над міським: непохитними в життєвих випробуваннях залишаються лише ті герої роману, які зберегли вірність землі; ті ж, хто відірвався від рідного ґрунту, так і не змогли віднайти душевної рівноваги. У роки великих соціальних потрясінь, у дні повоєнної розрухи саме цей твір прозаїка прозвучав як пісня миру, як заклик повернутися до праці з поля бою. І хоча сьогодні він видається дещо утопічним (адже людство не може зруйнувати міста, позбутися техніки й повернутися до серпа чи плуга), усе ж ідея збереження власного коріння є актуальною й донині, бо соки землі живлять тільки тих, хто залишається вірним своїй «маленькій батьківщині».

Наступні романи К. Гамсуна лише підтверджують обрану автором позицію: письменник продовжує зображати повсякденне життя невеликих містечок з їх дрібними подіями, плітками, гонитвою за індивідуальним добробутом, у ході якої люди наштовхуються один на одного, переступають через слабших; хтось падає й стає містком для інших, хтось гине, а дехто процвітає («Жінки біля колодязя»); митець протиставляє незайману природу негативним проявам цивілізації («Остання глава») та намагається вловити суть руйнівного прогресу (трилогія «Бродяги», «Август», «А життя іде...»). Найбільш песимістичним у цьому плані видається останній твір К. Гамсуна – роман «Замкнене коло» (1936). Його персонажі майже не знають мо-

ральних табу, не мають надії зупинити процес деградації (та, здається, і не хочуть цього), тим самим демонструючи сумніви письменника щодо можливості відродити втрачені загальнолюдські цінності. Однак авторська зневіра не видається тотальною, оскільки надія на життєдайні сили рідної землі не полишає письменника навіть у періоди відчаю від усвідомлення невідворотності суспільних змін.

Висновки. Узагальнюючи, хочемо зазначити, що на рівні світоглядних пріоритетів К. Гамсун виступав послідовним апологетом романтично-модерністської концепції про неповторність внутрішнього світу кожного індивіда, котрий є органічною часткою багатогранного світу природи. Водночас життєвий досвід митця поступово загострював аналітизм його світобачення, змушуючи замислюватися над проблемами співіснування людини й цивілізації, впливу соціальних механізмів на долю особистості. У підсумку, попри всі суперечності поглядів К. Гамсуна, він усе ж залишив надзвичайно яскравий слід в історії світової літератури як художник, що з глибокою проникливістю зобразив складність життя людського серця, возвеличив рідну землю, спробував осмислити ті нові конфлікти, які породило динамічне ХХ століття, запропонувавши читачам власну програму порятунку людства від духовного занепаду.

Література:

1. Гурдуз А. Метагерой романів Кнута Гамсуна : динаміка пантеїстичного світосприймання / А. Гурдуз // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 2. – С. 54–56.
2. Ємець-Доброносова Ю. Відлуння самотності : Кнут Гамсун у контексті українського модернізму / Ю. Ємець-Доброносова. – К. : Факт, 2009. – 274 с.
3. Кузнецов Ю. Літературний імпресіонізм Кнута Гамсуна. Природа і людина в його творчості (романи «Пан» і «Голод») / Ю. Кузнецов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 9. – С. 54–56.
4. Ніколаєва Н. «Пан» Кнута Гамсуна як модерністський роман / Н. Ніколаєва // Зарубіжна література – 2003. – № 32. – С. 12–21.
5. Палиевский П. Кнут Гамсун в европейской культуре / П. Палиевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.norge.ru/hamsun2009>.

Савченко З. В. Художественный мир Кнута Гамсуна

Анотація. Стаття посвящена аналізу особливостей художественного мира норвежского писателя Кнута Гамсуна. Исследователь концентрирует внимание на вопросе взаимосвязи мировоззренческих убеждений прозаика с его стилевыми поисками и акцентирует векторы трансформации авторского идиостиля.

Ключевые слова: лиризм, психологизм, одиночество, человек и цивилизация, внутренние конфликты.

Savchenko Z. The artistic world of Knut Hamsun

Summary. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the artistic world of the Norwegian writer Knut Hamsun. The researcher focuses his attention on the question of the correlation of the novelist's philosophical beliefs with his style search and emphasizes the vectors of transformation of the author's idiostyle.

Key words: lyricism, psychologism, loneliness, human being and civilization, inner conflicts.

Фока М. В.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури

Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ВАРІАНТИ ІМПЛІЦИТНИХ СМИСЛІВ РУБАЙЯТ ОМАРА ХАЙЯМА

Анотація. У статті досліджуються інтерпретаційні варіанти імпліцитних смислів рубайят Омара Хайяма. Автор узагальнює підходи до творів поета, розкриває особливості експліцитного розуміння смислів віршів, а також характеризує специфіку декодування імпліцитних смислів на прикладі аналізу функціонування образу вина в чотиривіршах Омара Хайяма. Різноманітні підходи до віршованого слова поета підтверджують складність явища підтексту в літературі, відкриваючи нові перспективи у його вивченні в літературознавстві.

Ключові слова: Омар Хайям, рубаї, підтекст, імпліцитний смисл, експліцитний смисл.

Постановка проблеми. Рубайят Омара Хайяма захоплюють і приваблюють як пересічних читачів, так і літературознавців не тільки своєю глибокою мудрістю, але й особливою загадковістю. Поняття ж загадковості передусім пов'язане із прихованим вираженням, і чим більше смислів вкладено в підтекстовий план, тим сильніше враження потужності та багатства невисловленого.

Рух літературознавчої думки яскраво демонструє двоплановість сприймання рубайят Омара Хайяма: експліцитне, поверхове, а також імпліцитне, підтекстове, пов'язане з декодуванням прихованих смислів. У такий спосіб визначення смислів, зокрема прихованих, творів перського поета стає однією з важливих наукових проблем у літературознавстві, що досі залишається не вивченою вповні. Розкриття проблеми імпліцитних смислів у творях Омара Хайяма значно доповняють теорію підтексту, що знаходиться на стадії активного розвитку.

Незважаючи на ґрунтовне вивчення смислів рубайят Омара Хайяма (І. Брагінський, І. Голубєв, М.-Н. Османов, В. Самунін, Ш. Султанов, Г. Честертон та ін.), не систематизовано та не узагальнено різні підходи до декодування прихованих смислів, що не дає змогу вповні розкрити проблему підтекстового вираження і багату інтерпретаційну варіативність, що виакцентує складність і важливість підтексту як літературного явища, що надає твору смислової глибини та заряджає твір особливою художньою енергією.

Метою статті є визначити імпліцитні смисли рубайят Омара Хайяма, зокрема узагальнити літературознавчі підходи до творів поета, розкрити особливості експліцитного розуміння смислів віршів, а також охарактеризувати специфіку декодування імпліцитних смислів на прикладі аналізу функціонування образу вина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Омар Хайям (прибл. 1048–1122 рр.) – геніальний митець із багатограним талантом: математик, фізик, астроном, філософ та поет. Відзначимо, для прикладу, математичний трактат «Трактат про доведення задач алгебри та алмукабали», фізичний трактат «Тези мудростей», філософський трактат «Трактат про буття

і повинність», історичний трактат «Науруз-наме», а також «Маликшахські астрономічні таблиці» та ін. Ці та інші збережені роботи Омара Хайяма розкривають його як видатного вченого, котрий зробив багато наукових відкриттів, більшість із яких, на жаль, сучасники вченого не зрозуміли, та передбачив чимало наукових моментів, до яких наука прийде значно пізніше.

Проте у світову культуру Омар Хайям увійшов, як показав час, насамперед як майстер рубайят, які в основному записував на полях своїх учених трактатів. Як зауважує А. Кримський, «повсюду світову славу і гучний розголос дали Хайямові не його цінні математичні арабські писання, але його перські двострофні поезії, що зветься в перській версіфікації четверостишшиями, «рубаї» [1, с. 239–240]. При тому, на думку І. Брагінського, без цих творів «попросту неможливо собі уявити вершини світової поезії» [2, с. 147].

Між тим на Близькому Сході Омар Хайям був знаний передусім як видатний учений, поетична творчість якого не визнавалася такою видатною, як творчість, скажімо, Рудакі, Фірдоусі, Сааді, Гафіза, Румі та ін. Справа в тому, що за часів митця рубайят не сприймалися як «серйозна» поезія «класичними» читачами. Водночас чотиривірші Омара Хайяма збереглися в численних рукописних списках, зокрема літературного та філософсько-релігійного характеру, а також цитати з рубайят зустрічаються в історичних, філософських та теософських творах. І цей факт свідчить про те, що Омар Хайям як поет був вельми відомим у перському світі.

На Заході Омар Хайям став відомим насамперед як поет, причому «з-поміж усіх перських поетів має <...> найпопулярнішу славу у людей західного світу» [1, с. 239]. І саме великий успіх «царя» [1, с. 240] в жанрі рубаї на Заході сприяв перекладу творчості митця на Сході та почесному входженню імені Омара Хайяма до скарбниці перської літератури.

Таке всесвітнє визнання Омара Хайяма зумовило збірка перекладів англійського поета Е. Фітцджеральда, яка вперше вийшла в 1859 р. та зазнала чимало перевидань. «Фітцджеральдів переклад друкується та й друкується щороку разів із десяти: в Лондоні, Нью-Йорку, Бостоні, Філадельфії, Сан-Франціску, і т. д., і т. д. – зазначає А. Кримський. – Це, виходить, справжнє ідолопоклонство перед Хайямом; і типова річ – до цього перекладу прихильники Хайяма склали навіть т. зв. конкордації, наче до святого письма!» [1, с. 241–242].

І це сприяло не тільки популяризації творчості перського поета, але й подальшому зверненню перекладачів до його рубайят, а також активному вивченню науковцями та вченими творчості Омара Хайяма.

З поступовою появою інших перекладів, по-перше, постало питання про точність інтерпретацій Е. Фітцджеральда. Зокрема, його вільний переклад часто зазнавав критики, адже ставилося під сумнів те, наскільки вдало відтворив перекладач

«дух» Омара Хайяма, який постав перед читачем насамперед як гедоніст. Тим не менше, як би не відносились до цього перекладу, саме він відкрив Омара Хайяма світу, сприяв відродженню творчості перського поета. «Якимсь дивом Фітцджеральд зберіг загадковість Хайяма, дав відчутти глибину його духу, – переконаний І. Голубев. – Читач відчуває: загадка – та, світова, нерозв’язана, яка постає перед кожним з нас; а Хайям її розв’язав. Глибина – та, що лякає всіх нас; а Хайям висвітлив її до дна» [3].

По-друге, виявилось, що не всі поезії, які вважалися Омара Хайяма, належали йому. Ціла низка дослідників-сходознавців (В. Жуковський, А. Крістенсен, Х. Ремпіс, Ф. Розен, Д. Росс, М.-А. Форуґі та ін.) активно почали вивчати питання достеменності рубайят Омара Хайяма, проте дотепер точної кількості не встановлено. Загалом дослідники прийшли до висновку, що Омара Хайяму належить не 1200 чотиривіршів, а близько 300. «Але ось що цікаво: і в цих трьохстах із малим рубайї, треба думати, які безперечно йому належать, – замислюється В. Самунін, – образ Омара Хайяма виглядає точно таким же неясним і суперечливим, як його описав Жуковський» [4, с. 46].

Дійсно, дуже точно описав В. Жуковський багату і водночас суперечливу природу перського митця: «Він – вільнодумець, руйнівник віри; він – безбожник і матеріаліст; він – насмішник над містицизмом і пантеїст; він – правовіруючий мусульманин, точний філософ, гострий спостерігач, учений; він – гуляка, розпусник, ханжа й лицемір; він – не просто богохульник, а втілене заперечення позитивної релігії та всякої моральної віри; він – м’яка натура, що вірна більше спогляданню божественних речей, аніж життєвим насолодам; він – скептик-епікуреєць; він – перський Абу-л-Ала, Вольтер, Гейне <...>» [5, с. 162].

Це протиріччя спостерігаємо і в науковій літературі. Зокрема, такі дослідники, як А. Арберрі, А. Крістенсен, Ф. Розен розглядають Омара Хайяма як гедоніста; для російського вченого С. Морочніка перський митець – атеїст і матеріаліст, а іранський дослідник М.-А. Фуруґі сприймає поета як правомірного мусульманина, тоді як В. Жуковський, А. Кримський, К. Смірнов притримуються думки, що Омар Хайям передусім поет-суфій.

Очевидно, варто говорити не стільки про суперечливість образу Омара Хайяма, скільки, як правильно зауважує М.-Н. Османов, про «різні позиції, з яких дослідники підходили до оцінки його віршів» [5, с. 163], різні варіанти інтерпретаційних кодів, які, відповідно, по-різному розкривають істину.

Найвиразніше це інтерпретаційне багатство, яке живиться глибокою символікою, значенневими відтінками та нюансами, можна продемонструвати через образ вина, до якого і звернемося в нашому розкритті загадковості Омара Хайяма, прихованих смислів його рубайят.

Рубайят Омара Хайяма органічно вписуються в літературну тканину хамрійят (винна поезія) – жанр, присвячений оспівуванню вина та винного застілля, та й власне всього, що пов’язано із цим, наприклад, виноград, винні чаші, стан сп’яніння, земні радості тощо. Мотиви винної поезії, що стали однією із центральних і ключових тем перської класичної поезії, сформувалися вже в X ст. і були широко представлені у творчості Рудакі, Фаррухі, Менучехри та багатьох ін.

Майстри винної поезії, як і Омар Хайям, часто ототожнювали вино із цілющою живою водою, що лікує душу й тіло: «Вино нам вічність одкриває – пий! / Від нього серце оживає – пий! / Хоч палить, як вогонь, зате турботи, / Немов жива вода,

змивай – пий!» [6, с. 29] або «Проходять весни, зими пробігають, / Листочки книги нашої гортають. / Пий, не журись! І лікарі, крім хмелю, / Ніяких ліків од журби не знають» [6, с. 22].

Проте винна поезія Омара Хайяма набуває особливої глибини та нових змістових відтінків у контексті ключової теми перського поета возвеличення цінності кожної миті життя, і саме ця філософія миті становить естетику його творчості: «Твій ворог – небеса коловоротні. / Без друзів ти, всі дні твої самотні. / Будь сам собою, не гадай про завтра, / В минуле не дивись, живи сьогодні!» [6, с. 22], «Про вчора не гадай – воно навк зів’яло, / Про завтра не журись – воно ще не настало. / Минуле й завтрашнє – підпора ненадійна! / Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!» [6, с. 68].

Тим часом мить, тобто якою вона буде, уповні залежить від людини («Хай кожна мить, що в вічність промайне, / Тебе вщасливлює, бо головне, / Що нам дається тут – життя: пильнуй же! / Як ти захочеш, так воно й мине» [6, с. 22]), і важливо отримати задоволення та насолоду від прожитої миті («Як гарно: на квітках – росинки прохолодні, / І дівчина в квітках. Ну що ж: напередодні / Було усякого – про те тепер не згадуй, / Все, що було, забудь: *найкращий день – сьогодні*» [6, с. 31]).

Особлива важливість прожитої миті увиразнюється на тлі відчаю, скепсису та незадоволення від життя. Наприклад, ліричний герой відчуває безнадійність («У світі нашому, в його ділах / Я тільки марність бачу, тільки прах. / Куди не гляну, бачу я для себе / Лише біду... Хвала тобі, аллах!» [6, с. 64]), невпевненість у завтрашньому дні («Про вчора не гадай – воно навк зів’яло, / Про завтра не журись – воно ще не настало. / Минуле й завтрашнє – підпора ненадійна! / Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!» [6, с. 68]), переконання в тому, що від людини нічого не залежить, її доля задалегідь вирішена («Ще вчора виспіли плоди твоїх надій, / Усе одержав ти, чого жадав, радій! / Ти знай: без тебе все рішається зарані, / Що потім на путі трапляється твоїй» [6, с. 86]) тощо.

Та найважливіше, що насолода миттю часто пов’язується з вином: «Ці трави, чашнику, що мерехтять у полі, / За тиждень схляються і спорохніють долі. / Тож наливай вина, збирай квітки, бо швидко – / І не зоглядишся – як стануть луки голі» [6, с. 26], «Не плач у злигоднях, ти ж не мале дитя; / Ті, що пішли від нас, пішли без вороття; / Із рук не випускай ні серця, ні кохання, / Будь завжди з келихом – і не марнуй життя» [6, с. 23].

Точно зазначив англійський письменник, журналіст і філософ Г. Честертон у своєму есе «Омар Хайям і свячене вино»: «Для Хайяма вино – ліки. Він бенкетує тому, що життя безрадісне; він п’є з горя. «Пий, – говорить він, – адже ти не знаєш, звідки ти прийшов і навіщо. Пий, адже ти не знаєш, куди і коли підеш. Пий, адже зірки жорстокі і світ рухається даремно, як дзига. Пий, адже немає в що вірити і немає за що боротися. Пий, адже все однаково гидко та однаково безглуздо». Так говорить він, простягаючи чашу» [7, с. 211].

Експліцитне, поверхнєве та пряме сприймання рубайят створює враження легковажності ліричного героя, який шукає насолоди та втіхи у вині та в коханні, виокреслюючи суто гедоністичний характер. Зокрема, Е. Фітцджеральд стверджував таке: «Не зумівши знайти Долі та Провидіння, а також іншого, ніж наш, світу, він вирішив взяти максимум із того, що є. Він воліє заспокоювати душу, представляючи почуттям ті з оточуючих речей, які вони вимагають, а не піклується про те, що тільки може бути потім. <...> Він знаходить викривлене (спотворене) задоволення у возвеличенні плотських розваг над розумом,

яким міг би захоплюватися, не дивлячись на те, що той і не дав йому відповідей на питання, які були для нього (як і для всіх) життєво важливими <...>» [8, с. 37–38].

Та ключова роль вина також набуває іншого значення в контексті творчості Омара Хайяма, якщо врахувати факт, що в Корані забороняється споживати вино людям.

У такий спосіб маємо зовсім інше інтерпретаційне прочитання: пияка стає символом вільної людини, зокрема від догм релігії (ідеться про заперечення певних канонів релігії, але не самого Бога, ліричний герой не заперечує його існування). Дуже точно про це свого часу написав відомий французький орієнталіст Дж. Дармстетер: «Людина непосвячена спочатку буде здивована та трохи скандалізована тим місцем, яке займає вино в перській поезії. Однак у ній немає нічого спільного з нашими «водевірами» (вакхічні вірші) та застільними піснями. Згадаймо, що Коран забороняв вино. Застільні пісні Європи – пісні пияк, тут же це – бунт проти Корану, проти святош, проти придушення природи й розуму релігійним законом. Питущий для поета – символ звільненої людини, котра нехтує канонами релігії» [2, с. 159].

Дійсно, в окремих творах прочитується критичне й дещо скептичне ставлення як до релігії, так і до вірян: «В Каабі, в капищах, – дух рабства і покорі. / Співають рабству гімн церковні дзвони й хори, / Міхраби, храми, хрест – та це ж усе ознаки / Терпіння рабського, його міцні підпори!» [6, с. 18], «Ті, що поклонили б'ють, наслідують ослам, / Бо служать шахраям, шахрайський возять крам – / І найдивніше те, що під покровом віри / Живуть кафірами і продають іслам!» [6, с. 18].

Ліричний герой вступає в полеміку з Богом, заперечуючи певні канони релігії, викриваючи несправедливість у житті. Наприклад, провину за людські гріхи ліричний герой покладає на Бога, адже такими нас створив саме Він: «Коли єство моє ліпив творець із глини, / Зарані віддав він про всі мої провини. / Якщо від нього й гріх, чому мене він хоче / В день суду ввергнути в палаючі глибини?» [6, с. 15], «О майстре, нашого життя перво-причина! / Чом стільки має вад твій першотвір – людина? / Як добре виліпив, навщо розбиваєш? / А вийшла помилка – чия ж у тім провинна?» [6, с. 65].

У такому контексті, де прочитується критичне ставлення до релігії, переосмислюється роль вина, що стає викликом: «Хоч у гріхах бридких мої загрузли ноги, / Я не журюсь, як той, хто жде згори підмоги. / З похмілля гинучи, я знову буду пити / Й минати з милою мечеті й синагоги!» [6, с. 33] або «Імення доброго не прагни, не сором / Себе зажурую перу одвічним злом: / Від духу винного обезуміти краще, / Аніж уславитись молитвою й постом» [6, с. 46].

І цей виклик набуває особливого, дещо філософського, значення, коли читач неначе стає свідком звернення ліричного героя до Всевишнього: «Це ти таким, господь, створив мене, / Щоб я любив пісні й вино хмільне! / Якщо провинна це твоя, чому ж / Тепер ти в пекло засудив мене?» [6, с. 71], «Про рай розказують, про гурій молодих, / Про мед і про вино... Ну, що ж! Тоді не гріх / І тут потішитись небесними дарами, / Адже ж усе одно ми прийдемо до них!» [6, с. 58].

Тож вино постає, на думку М.-Н. Османова, як «символ земних радостей і боротьби з релігійним ханжеством, спосіб вираження протесту проти дійсності, бунту проти людської обмеженості» [5, с. 179–180].

Та маємо ще один важливий ключ до образу вина – суфійське прочитання. Нагадаймо, суфізм – «містико-аскетична течія в іс-

ламі» [9, с. 225], суть якої полягає в тому, що шляхом осягнення своєї істинної сутності людина може осягнути сприйняття Бога та дійти єдності з Ним. Своє вчення суфії викладали не тільки у спеціальних трактатах, але й у поезії, де саме у створеному містичному підтексті містилося справжнє послання суфіїв. Встановлена система символів та їх значень дозволяла завуальовано виражати думки та ідеї, зокрема в образі коханої потрібно вбачати Бога чи божественну істину, а у стані сп'яніння, що близький до стану екстазу, шукати містичне осягання.

Така свідомо творена підтекстовість вимагає вдумливого, імовірно, навіть медитативного проникнення та вчитування в кожен знак, слово, текст. Відповідно, для невтаємниченого читача «суфійські» тексти сприймалися як звичайні газелі (ліричні вірші про кохання) або традиційна винна поезія.

У цьому плані цікавою є така думка Ч. Хорна: «Омар Хайям був першим великим суфійським автором. <...> Для багатьох жителів Заходу буде несподіванкою дізнатися, що в Персії немає суперечок щодо віршів Омара та їх значення: автор шанується як великий релігійний поет.

Його вихвалання вина та кохання представляють собою класичні суфійські метафори: під вином розуміється духовна радість, а кохання – палка відданість Богу <...>» [8, с. 33–34].

Відповідно, якщо розглядати твори Омара Хайяма крізь призму суфійського вчення, то смисл віршів набуде іншого значення. Беручи до уваги основні значення образів, вирисовується чітка містична підтекстова інформація. Наприклад, вино означає екстатичне переживання завдяки одкровенню Істинного Кохання, що знищує основи розуму, виночерпій – Реальність, яка любить проявляти себе в кожній формі, яку вона відкриває, чаша – одкровення (божественних) діянь, шинок – Єдність в чистому вигляді, що не розділяє і не володіє окремими властивостями, а власник шинку – істинно люблячий, який звільнився від ланцюг забобонів і який усвідомлює, що всі справи та всі якості всіх речей поглинаються Божественними діяннями та якостями [10, с. 188–189].

У такому інтерпретаційному варіанті рубайят Омара Хайяма наповнюються духовними переживаннями суфії. Наприклад, візьмемо стан екстатичного переживання, до якого прагне ліричний герой поетичних творів, що постає в образі вина: «Я п'ю щодня вино – і все здається мало; / Я хочу, щоб кругом усе співало й грало. / Коли зберуть мій прах і зліплять глек із нього, / Я хочу, щоб вино в ньому не вибувало» [6, с. 75], «Я у вино шалено закохався, / П'ю й не боюсь того, чого боявся. / П'ю стільки, що мене питає стрічний: / «Ей, глекчик із вином, ти звідки взявся?» [6, с. 45], «З місяцевидою над річкою, в саду, / У квітах весело я вік свій проведу! / Усе життя своє – сьогодні, вчора, завтра – / Я пив і питиму, аж поки не впаду» [6, с. 39].

Водночас варто зазначити, що погляди Омара Хайяма були близькими до суфійського вчення, але не зовсім ідентичними, бо часом простежуються певні невідповідності щодо окремих ідей суфійського вчення. «У суфійській поезії ліричний герой – ніщо, а бог – все, – пояснює М.-Н. Османов, – Хайяму таке протиставлення чуже, у його віршах рівні глина, прах людський і сама людина, бо вони – проявлення однієї і тієї ж матеріальної основи» [5, с. 175]. Згадаймо: «До гончара недавно я забрів, / Що з глини й бога б виліпить зумів. / Та бачив я (сліпий хіба не бачив), / Що він не глину мене, а прах батьків» [6, с. 25].

Очевидно, саме такі невідповідності мав на увазі перський автор-суфій XIII ст. Ібн аль-Кифті, коли написав таке: «Пізніші суфії звернули увагу на щось зовнішнє в його поезії і ці зовніш-

ності (тобто явний, буквальний смисл) приклали до свого вчення та приводили їх у доказ на своїх зібраннях та усамітнених бесідах. Між тим таємне (внутрішній смисл) його віршів – змії, що жалють, для мусульманського законоположення та збірні пункти, які з'єднані для відкритого нападу» [11, с. 294].

Філософія Омара Хайяма є багатогранною та самобутньою, що включає багато кодів до осягнення справжнього смислу. Твори Хайяма-поета не вміщуються в рамки, зокрема «винної поезії» чи суфійської, становлячи унікальну поетичну систему. І саме таку унікальність засвідчують інтерпретації рубайят відомого індійського гуру Парамаханси Йогананди, за свідченням якого навіть у Персії не все із глибокої філософії Омара Хайяма зрозуміло в тій повноті, у якій він намагався передати його вірші [8, с. 33].

Очевидно, широко і впевнено прокоментувати «другий план» творів Омара Хайяма індійському гуру вдалося насамперед через близькість і переплетення східних вчень, зокрема суфізм багато перейняв у давніх індійських вченнях. Усе ж таки, не зважаючи на певні відмінності, іноді навіть кардинальні, вони мали єдину мету – досягнення людиною найвищого та піднесеного духовного та психічного стану, на етапі якого досягається єднання з Богом.

У книзі «Вино містики» автор детально коментує кожен рубай Омара Хайяма, і кожен цей коментар має чітку структуру: по-перше, оригінальний перський текст твору, що дозволяє сприйняти твір точно, «від поета» (звичайно, за умови знання мови оригіналу); по-друге, цей же текст у перекладі Е. Фітцджеральда, від якого і відштовхувався автор, зрозумівши, що «божественне натхнення допомогло йому передати в музиці англійських слів сутність написаного Хайямом» [8, с. 34]; по-третє, глосарій, у якому пояснено приховане внутрішнє значення ключових образів; по-четверте, власне духовні інтерпретації, де подається текст рубай в розкодованому вигляді та пояснюється його духовна наповненість; та останнє, по-п'яте, практичне застосування, що дозволяє зрозуміти, як застосувати читачеві ці відкриті істини в буденному, повсякденному житті.

Такий структурований підхід дозволяє Парамахансі Йогананді максимально наблизитись до підтекстових смислів і представити їх якнайповніше читачеві. Пригляньмося уважніше, для прикладу, до такого вірша, де одним із ключових образів є вино:

Вином меня спешите оживить,
Ланиты-янтари рубином подновить!
А если все ж умру, вином меня омойте
И не забудьте гроб лозою перевить.

Так, у глосарію пояснено, яким чином потрібно сприймати поетичні образи: «вино» – космічне сприйняття; «оживить, ланити рубином подновить» – наповнити вічною молодістю Духа; «если умру, вином меня омойте» – відмити матеріалістичну свідомість божественною мудрістю, від якої гинуть мирські бажання, що умертвляють душу; «гроб лозою перевить» – силою божественного усвідомлення захищати від відновлення зруйнованого фізичного его.

Відповідно, в духовній інтерпретації подається «розкодований» текст, що полягає в такому: «Коли моєму духовному здоров'ю будуть загрожувати егоїстичні мирські насолоди, о Небесний Отець, пошли мені «вино» космічного сприйняття, яке здатне оживить мене Твоєю вічною молодістю. Омий моє его, що ототожнилось із тілом, чистою божественною мудрі-

стю, щоб усі матеріальні бажання та вподобання пішли геть. Переплети моє фізичне его лозою божественного досвіду та упокої у саду космічної свідомості, що квітне благородними властивостями душі».

Тож, у цьому рубай ідеться про таке: завдяки мудрості его звільняється від мирських бажань і насолод. Грубу свідомість потрібно переплести божественним досвідом та трансцендентальною медитацією, зробивши тим самим молодію свою свідомість. Тепер же життям буде керувати одухотворене внутрішнє его. Зрештою сила космічної свідомості зруйнує і це одухотворене его, давши змогу чистій душі знаходитись у безкрайності Безкінечного Духу.

А в практичному застосуванні зазначено, що мудрість, яка дарується медитацією та розбірливістю в життєвих цілях, поверне молодість розуму, що постарів під тиском проблем і труднощів. До того ж Парамаханса Йогананда виражає бажання, щоб людське життя було щільно наповнене життєдайним і благородним досвідом [8, с. 187–188].

Тлумачення Парамаханси Йогананди вражають своєю повнотою та вичерпністю. Читаючи книгу, з'являється чітке враження монолітності рубайят: тема та ідея кожного окремо взятого рубай органічно переплетені та тісно взаємопов'язані. Таким чином, «Вино містики» Парамаханси Йогананди представляють глибокі духовні інтерпретації рубайят Омара Хайяма крізь призму одного з давніх індійських вчень крийя-йоги.

Різні інтерпретаційні коди засвідчують надзвичайну підтекстовість творів Омара Хайяма, що й створює унікальність поетичного світу перського митця. Саме тут приховується ось ця «непізнаваність» поезії Омара Хайяма, про яку так часто пишуть, і ця таємничість, яку так наполегливо намагаються розгадати. І. Голубев переконаний: «<...> він розгадав якусь велику тайну, він повідомляє нам її розгадку, ми силкуємось його зрозуміти, перечитуємо, підходимо зовсім близько – і не розуміємо» [3].

Висновки. Отже, рубайят Омара Хайяма містять глибокі приховані смисли: за прямим і буквальним значенням текстів наявний імпліцитний пласт, у якому криється істина. При тім тонка символіка, значеннєві відтінки та нюанси породжують різноманітні тлумачення, часом навіть зовсім протилежні. Наприклад, багатство семантики символічного образу вина створює чимало інтерпретаційних кодів, від яких залежить загальне враження від творів поета: від легкого гедоністичного до глибокого містичного – суфійського. Різноманітні підходи до поетичного слова Омара Хайяма засвідчують складність феномену підтексту в літературі, визначаючи нові перспективи в дослідженні імпліцитних смислів у словесному мистецтві.

Література:

1. Кримський А. Твори : в 5 т. / А. Кримський. – К. : Наук. думка, 1972–1973. – Т. 1 : Поетичні твори. Оповідання. – 1972. – 630 с.
2. Брагинский И. 12 миниатюр / И. Брагинский. – М. : Худ. лит., 1966. – 282 с.
3. Голубев И. Тайнопись Омара Хайяма / И. Голубев // Библиотека Хуршида Даврона: Все о литературе, авторах и их книгах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://greylib.align.ru/510/igor-golubev-tajnopis-omara-hajyama.html>.
4. Самунин В. Омар Хайям: по ту сторону поэзии / В. Самунин // Наука и религия. – 2004. – № 5. – С. 46–50.
5. Османов М.-Н. Омар Хайям: проблемы и поиски / М.-Н. Османов // Хайям Омар. Рубайят ; пер. Г. Плисецкого ; подстр. пер., сост. и послесл. М.-Н. Османова. – М. : Наука, 1972. – С. 156–185.

6. Хайям О. Рубаї / Омар Хайям ; пер. із тадж. – фарсі ; пер., вст. ст. та прим. В. Мисика. – К. : Дніпро, 1965. – 97 с.
7. Честертон Г. Омар Хайям и священное вино / Г. Честертон // Самосознание европейской культуры XX века. – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – С. 208–211.
8. Парамахамса Йогананда. Вино мистики: Духовный взгляд на «Рубайят» Омара Хайяма / Парамахамса Йогананда. – М. : София, 2003. – 224 с.
9. Ислам : [энциклопедический словарь] / ред. Л. Негря. – М. : Наука, 1991. – 315 с.
10. Арберри А. Суфизм. Мистика ислама / А. Арберри. – пер. с англ. – М. : Сфера, 2002. – 266 с.
11. Султанов Ш. Омар Хайям / Ш. Султанов, К. Султанов. – М. : Мол. гвардия, 1987. – 316 с.

Фока М. В. Интерпретационные варианты имплицитных смыслов рубайят Омара Хайяма

Аннотация. В статье исследуются интерпретационные варианты имплицитных смыслов рубайят Омара Хайяма. Автор обобщает подходы к произведениям поэта, раскрывает особенности эксплицитного понимания смыслов стихов, а также характеризует специфику декодирова-

ния имплицитных смыслов на примере анализа функционирования образа вина в четверостишиях Омара Хайяма. Разные подходы к стихотворному слову поэта подтверждают сложность явления подтекста в литературе, открывая новые перспективы в его изучении в литературоведении.

Ключевые слова: Омар Хайям, рубаи, подтекст, имплицитный смысл, эксплицитный смысл.

Foka M. Interpretation variants of the implicit meanings of Omar Khayyam's Rubaiyat

Summary. The paper deals with the interpretation variants of the implicit meanings of Omar Khayyam's rubaiyat. The author generalizes methods to the poet's works, determines the peculiarities of understanding of meanings of poems, and also characterizes the specific of decoding of implicit meanings on the basis of analysis the functioning of the wine image in the quatrains by Omar Khayyam. The different methods to the poetic word demonstrate the complicity of subtext phenomena in the literature, opening new perspectives in its research in the literary studies.

Key words: Omar Khayyam, rubai, subtext, implicit meaning, explicit meaning.

Фоменко Е. Г.,

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри теорії і практики перекладу,
заведуючий кафедрою теорії і практики перекладу
Класического приватного університету

ВЕРБАЛИЗАЦІЯ КОНТЕКСТА-ТЕКСТА-ПОДТЕКСТА В «МЕРТВЫХ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА (ЛИНГВОСИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация. Стаття вивчає контекст-текст-подтекст в лінгвосинергетическому аспекті, виявляючи емерджентний параметр порядку і турбулентність в «Мертвых» Джеймса Джойса через призму індивідуально-авторської концепції письменника. Розглядається вербалізація фрактальних значень «дерево щасття», «музика свідання», «зеркальне відображення» і «гостеприимство». Робиться висновок, що свернуте повествовання компенсується вербалізацією фрактального значення в одночасності контекста-текста-подтекста.

Ключевые слова: контекст-текст-подтекст, емерджентний параметр порядку, турбулентність, індивідуально-авторська концепція, вербалізація фрактального значення.

Постановка проблеми. Лінгвосинергетический підхід к художественному тексту [6] дозволяє розглянути вербалізацію контекста-текста-подтекста, во-первых, як живу систему і, во-вторых, як одиницю колективного фрактального значення, втілену індивідуально-авторської концепцією письменника. Хорошо освітлене в літературі роздільне описання контекста, тексту і підтекста затрудняє розуміння того, як індивідуально-авторським зусиллям художественний дискурс входить в стан ізоляції. Проблема підтекста ставиться в ранніх роботах по лінгвістиці тексту. Т.І. Сильман вивчає підтекст через вербалізацію дистанційного повтору в рамках категорії зв'язності тексту [5]. І.Р. Гальперин зв'язує лінгвістический підтекст з породженням додаткових значень [2, с. 44–46]. Ставиться питання про співвідношенні імплікації і підтекста, але він не отримує однозначного рішення. Одні дослідники порівнюють підтекст з імплікацією [3], в той час як інші вважають текстову імплікацію більш вузьким поняттям, ніж підтекст [1, с. 84]. Виявляється роль підтекста в забезпеченні композиційно-комунікативної цілості [4, с. 57]. Представляється актуальним знову звернутися к підтексту, беручи до уваги, що в самоорганізуючихся структурах беруть участь якісно змінюючіся системи. Справа в тому, що ні окреме, ні парне вивчення контекста, тексту і підтекста не дозволяє з'ясувати, як відбувається вербалізація фрактального значення в критическому стані ізоляції. Можливо передположити, що в художественному тексті со свернутой повествователностью використовується вербалізація, стягиваючая контекст-текст-подтекст в одночасний фрактальний значення. По нашим спостереженням [7], індивідуально-авторська концепція Джеймса Джойса – це вербалізація світу-мережі з фрактальним блужданієм асоціацій, виходящих за окремий мову і культуру. Ми вважаємо, що в індивідуально-авторської концепції Джеймса Джойса контекст-текст-подтекст

заповнює простір розсіяного повествовання, замінює ієрархію повествователных категорій фрактальним значенням чогось подібного. Її відкрита самоорганізуючая система прагне к вербалізації фрактального значення, коли випадковість (турбулентність) розсеюється в масштабній інваріантності (емерджентний параметр порядку).

Цель статьи – виявити вербалізацію контекста-текста-подтекста в розповіді Джеймса Джойса «Мертвые» [13, с. 199–256]. Вербалізація фрактального значення в «Мертвых» розглядається в параметрі порядку, який прослідковується в вербалізації трьох обраних для дослідження англійськх романів («Gabriel Conroy» Брета Гарта [11], «Vain Fortune» Джорджа Мура [12] і «All in the Dark» Шеридана Ле Фаню [10]).

Изложение основного материала исследования. *Вербалізація фрактального значення.* В мистецтві колективні зусилля індивідуально-авторських підсистем в вироботці параметрів порядку, втілених некими інваріантними формами, балансирують систему в робочесму стані, щоб підтримувати новий порядок в синергетическому потоці хаосу. Відносячи к ранній прозі Джеймса Джойса, «Мертвые» підготавлюють фрактальні значення, які призводять в турбулентність вербалізацію, аллюзивну по відношенню к художественним творам інших письменників.

1. Фрактальний значення «дерево щасття». Для данного фрактального значення вихідною є вербалізація «standing at the end of the wall where there was a tree» [13, с. 253]: з'єднуються дерево, під яким Грета і Майкл, сільські Ромео і Джульєтта, віділись в останній раз, і кінець стіни, очевидно, розділюющей світ живих і мертвих. Хоча дерево не названо, І.А. Перез проводить асоціацію з пісенним циклом Франца Шуберта «Зимний путь», п'ята пісня якого називається «Ліпа» [8]. Вербалізація безлистяного дерева вводить в ізоляцію «щасття». Автобіографіческий контекст відноситься к Норі Барнакл, дружині письменника, і Майклу Бодкіну, з яким вона зустрічалась до Джеймса Джойса; їх останнє свідання, к якому ревнував Джеймс Джойс, відбулось під яблунею. Вербалізація «a tree» створює ефект чогось подібного (любое дерево, не прив'язанне к автобіографіческому контексту, але і не виключаючее його). В прочтенні І.А. Переза незаназанне дерево може бути липою, вель в древнегреческой міфології липа, листя якої нагадують очертання серця, символізує подружеску любов. В Ірландії ростуть дуб, ясен, береза, ольха, іва і тис. Наприклад, у Шеридана Ле Фаню олицетворенний ясен співчуває переживанням персонажа: «And the old ash tree looked down sadly, murmuring» [10, с. 110]. Вербалізація «a tree» вираховує фрактальний значення «ябло-

ня (автобіографічний контекст), дерево (вербалізація асоціативного характеру, вбираюча в себе автобіографічне начало, или любое дерево, как бук с вырезанными буквами, где объясняются счастливые влюбленные в романе Шеридана Ле Фаню [10, с. 365]), символ-липа (супружеская любовь, женское начало). Все три компонента вводятся в хаос. Дерево не конкретизировано, но именем цветка смерти названа девушка Лили, обреченная не найти свое дерево счастья.

Фрактальный смысл «дерева счастья» пронизан «страстью», которую Джеймс Джойс направляет в русло разочарования, как в случае Лили. Точно так разочарована Кейт Моркан, негодующая по поводу того, что ее сестру Джулию недооценили в церковном хоре: «She had worked herself into a passion» [13, с. 222]. Любовное томление, живописуемое сознанием Гэбриела, остается обманутым ожиданием. И в этом он близок своему тезке из романа Брета Гарта, который тоже поддается обману: «a finer nature or a more active imagination than Gabriel's <...> who lent himself to the deception» [11, с. 23]. Вместо дерева Гэбриел видит из окна гостиницы фонарный столб, рассеянный снежинками в крест на могиле Майкла. По автобиографическим данным, Нора уехала в Дублин, Майкл умер от туберкулеза, Нора увлеклась Джойсом, напомиравшим ей прежнего поклонника. Гэбриел думает о путешествии на запад Ирландии, а Джеймс Джойс совершает его в 1912 г., специально приезжая из Европы. Но он не идет к могиле реального человека, а посещает другое кладбище, где, как пишет в письме брату Станиславу, находит могилу «J. Joyce» [9, с. 2].

По словам Греты, Майкл умер из-за того, что не мог пережить разлуку с ней: «a man had **died for her sake**» [13, с. 254]. В той же вербалізації мислит драматург из романа Джорджа Мура «Vain Fortune» о девушке, которую отверг ради другой («but she was **dying for him**» [12]). Вербалізацію тем же предлогом «for» и глаголом «die», в окружении конструкции «used to», которую несколько раз употребляет Грета, рассказывая о Майкле, находим в воспоминании тети Дины об умершем поклоннике в романе Шеридана Ле Фаню: «and young fellows – one of whom, long **dead** in India, was still a dream **for her** – **used to talk their foolish flatterings**» [10, с. 132]. Грета выделяет на лице Майкла большие глаза, напоминающие глаза Эмили из романа Джорджа Мура, в которых прочитывается ее душа: «Her whole soul was spoken in her eyes» [12]. В «Мертвых» взгляд на спящую жену, измученную рыданием воспоминания, рождает у ее мужа сочувствие ее драме. Драматург Джорджа Мура гордится тем, что является хозяином собственной жизни («he was **master of his own life**» [12]); в вербалізацію Джеймса Джойса проникает вербалізація Джорджа Мура, сравните: «He **longed to be the master of her strange mood**» [13, с. 248]; «they would be **alone together**» [13, с. 245] и «To be **alone** with her, even in this **longing** <...> was a **strange despairing delight**» [10, с. 281]. Гэбриел, как и драматург Хьюберт Прайс, мечтает о свободе одиночества для нужд творчества (сравните: «How pleasant it would be to walk out **alone**» [13, с. 218] и «he **longed for the solitude**» [10]). Одновременность контекста-текста-подтекста создает излом для фрактального смысла, уводящего к другим писателям и их текстам через вербалізацію переживаемо-сопереживаемого душевного напряжения. Впоследствии сюда примкнет вербалізація девушки-птицы из «Портрета художника в юности», а также вербалізація того же фрактального смысла в «Джакомо Джойсе» Джеймса Джойса.

Рассмотрение «дерева счастья» через писательское мастерство (в «Мертвых» передается вербалізацією неназванного

символа с предлогом «of») позволяет выйти на Роберта Браунинга, мысли о котором занимают Гэбриела. Опосредованно всплывает аллюзия на Роберта Браунинга из романа Джорджа Мура, где драматург Хьюберт Прайс критикуется за увлечение безжизненным символизмом: «The tendency of his mind would be towards concision, and he would by degrees extend the desire for concision into the **twilight and the night of symbolism** <...> **A sort of constipated Browning**» [12]. Похоже, Гэбриел испытывает творческий кризис и нечто, подобное душевному параличу («mental paralysis» [12] у Джорджа Мура). Пытаясь описать жену, застывшую на лестничной площадке, Гэбриел не находит вербалізації для определения символа, что вызывает аллюзию уже к Шеридану Ле Фаню («How was a **symbol** such as he could not fail to interpret» [10, с. 330]). Действительно, застывшая от неожиданного напоминания о первой любви Грета будто меняется местом с юношей у Шеридана Ле Фаню, замороженного смехом девушки на веранде («He stood with his hand on his half-open door – smiling – scarcely breathing – listening, as never did Fanatico per la musia, to the favourite roulade of prima donna» [10, с. 275]). Та же музыка впечатления, но в другой конфигурации, усиливает эффект соприкосновения фрактальным смыслом.

Как мы видим на примере вербалізації «дерева счастья», Джеймс Джойс создает одновременность сетевидными образованиями, стягиваемыми к параметру порядка, в том числе аллюзивной вербалізацією из англоязычных художественных текстов, которые рассеивают фрактальный смысл. Можно заключить, что вербалізація Джеймса Джойса является матричной по параметру порядка и турбулентной в одновременности контекста-текста-подтекста.

2. Фрактальный смысл «музыка сознания»: вербалізація предлогами. Остановимся на вербалізації «музыки сознания» через отбор и концентрацию предлогов Джеймсом Джойсом.

«Мертвые» насыщены музыкой: вальс, кадрили, лансье наполняют программу танцевального вечера – под звуки вальса приходит Гэбриел с женой, под звуки лансье (бальная кадрили, популярная у англичан) он вдруг открыто говорит, что ирландский – не его язык: «Irish is not my language» [13, с. 246]; безошибочным пением демонстрирует угасающая тетя Джулия свое мастерство, а интонирование мелодии застуженным голосом ведет к «нежданной встрече»; техническая пьеса для фортепиано, лишённая души, напоминает гонку; упадок оперы на дублинской сцене убеждает в ее периферийности по отношению к оперным центрам мира.

Хотя Гэбриел лишен голоса, в отличие от Майкла и самого Джеймса Джойса, в своей рецензии о Роберте Браунинге он мыслит в музыкальном ключе: «One feels that one is listening to a **thought-tormented music**» [13, с. 219]. В застольной речи он расцвет «a thought-tormented music», сохранив первую часть словосочетания со сложным словом («a thought-tormented age» [13, с. 232]), а потом воспользуется главным словом в словосочетании из рецензии для описания замершей от звуков пения жены («distant music» [13, с. 240]). Во втором случае каждый из двух людей, скрепленных своим «деревом счастья», прислушивается со своей дистанции к пению за закрытой дверью. Жена застыла у перил лестничной площадки, узнав песню из прошлого; ее муж, очарованный непонятным видимым, силится определить символику наблюдаемого образа: «He asked himself what is a woman standing on the stairs in the shadow, listening to distant music, a **symbol of**» [13, с. 240]. Словно сторонний наблюда-

тель, он подсматривает чужое внутреннее переживание, ведь апоэпизис можно мысленно продолжить названием песни «The Lass of Aughrim». Предлог «of» употребляется в названии и первой строчке песни («If you'll be the lass of Aughrim»), но именно он вводит сознание супругов в турбулентность. Вербализация усиливается повтором предлога «of» в разных комбинациях, переключая на личные переживания мужа: «<...> that no one knew **of** or would ever know **of**, broke upon» [13, с. 244]; «He was conscious **of**, but could not apprehend, their wayward and flickering existence» [13, с. 255]. Когда в нем просыпается ревность, предлог становится серийным: «While he had been full of memories **of** their secret life together, full **of** tenderness and joy and desire <...> A shameful consciousness **of** his own person assailed him» [13, с. 251].

Установившийся эмерджентный порядок «музыки сознания», обозначенный предлогом «of», вводится в турбулентность, когда скрещиваются переживания ревности и боли утраты. Вербализация остается в том же параметре порядка (предлоги), но турбулентность вызывается сменой предлога, причем весь предлог «of» входит в словоформу «for» в фигуре хиазма: «'And what did he die **of** so young, Gretta <...>?' 'I think he died **for** me'» [11, с. 252] (самоподобие возникает взаимодействием сознания Гэбриела предлога «for»: «the face for which Michael Furey had braved death» [13, с. 254]). Вербализация предлогами рассеивает фрактальный смысл «музыки сознания». Например, в последнем абзаце «Мертвых» повтор предлога «of» включается в зеркальную последовательность «upon», «of»/«of», «upon» в волнообразном движении к вербализации предлогом «through» и обратно от нее: «It was falling in <...> on <...> upon <...> into <...> . <...> **upon** the Bog of Allen <...> on, <...> on <...> on <...> on. <...> **through** the universe <...> like the descent **of** their last end <...> **upon** all the living and the dead» [13, с. 255–256].

Следует обратить внимание на вербализацию с предлогом «upon», посредством которой болото Аллена оказывается в одной связке с живыми и мертвыми (Ирландия и вселенная). Известно, что болото Аллена подземными водами не питается, получая воду из осадков (снег наполнит его влагой). Кроме этого, словосочетание «the Bog of Allen» структурно совпадает с названием песни «The Lass of Aughrim», что вызывает ассоциацию с битвой при Агриме, где погибло семь тысяч человек. Обратим внимание на одновременность контекста (улица Агрим в Дублине, где жили родственницы Джеймса Джойса), текста (название песни) и подтекста (битва при Агриме). На вечерах родственниц Джеймса Джойса много лет пел Баркл М'Карти, которого считают прототипом тенора, напевшего простуженным голосом за преградой двери взволновавшую мелодию из прошлого.

Еще одна последовательность выстраивается сменой повтора предлога «of» серийным предлогом «from»: «He wondered at his riot **of** emotions **of** an hour before. **From** what had it proceeded? **From** his aunt's supper, **from** his own foolish speech, **from** the wine and dancing <...>» [13, с. 254]. Сюда, очевидно, можно отнести вопрос «What could be keeping Gabriel?» [13, с. 200]. Гэбриела тяготит предстоящая застольная речь. Адаптируя свои мысли к участникам вечера, он не отказывается от обращения к Роберту Браунингу. При этом его размышления о музыке поэзии трафаретны, ассоциируясь с вербализацией Шеридана Ле Фаню «All in the Dark»: «<...> poetry is never heard fairly on a first reading. It **resembles music**» [10, с. 48]. Такое сходство можно объяснить

одновременностью контекста-текста-подтекста, когда меняется ракурс при сохраненной вербализации. Как и Джеймс Джойс, Шеридан Ле Фаню обыгрывает удаленность звучащей музыки: «he listened breathlessly, as to the **far-off music of angels**» [10, с. 322]. Вербализация синонимом («distant» у Джеймса Джойса) активизирует ассоциацию с вербализацией «distant» у Шеридана Ле Фаню. Во фрактальный смысл «музыки сознания» через Шеридана Ле Фаню вовлекаются внутреннее переживание («only she's very distant like» [10, с. 242]), отъезд Джеймса Джойса из Ирландии («distant exile» [10, с. 244]), сопереживание писательству на чужбине («distant correspondence with the outcast» [10, с. 244]).

3. Фрактальный смысл «зеркальная поверхность» строится вербализацией, которая предполагает наличие двойника. Джеймс Джойс, страдавший от слабого зрения и перенесший несколько операций, описывает глаза персонажа через экран линз очков: «there scintillated restless **the polished lenses** and the bright gilt rims of **the glasses** which **screened** his delicate and restless eyes» [13, с. 202]. Экран удваивается, когда персонаж видит себя в очках в зеркале: «As he passed in the way of **the cheval-glass** he caught sight of himself <...> the face whose expression always puzzled him when he saw it in a **mirror**, and his glimmering **gilt-rimmed eyeglasses**» [13, с. 249]. Зеркальность рассеивает самоподобие аллюзивной вербализации. Гэбриел Конрой заимствует имя и фамилию у заглавного героя Брета Гарта. Но персонаж-тезка Брета Гарта, скорее, антипод, чем двойник, образованного Гэбриела у Джойса. Зато вербализация умирающих в снегу голодных и замерзающих людей, среди которых герой Брета Гарта, важна для «Мертвых».

Джойсоведы ведут постоянный поиск интертекстовых аллюзий у Джеймса Джойса. Вслед за Р. Элманном думают, что тремя первоисточниками «Мертвых» являются «О, вы мертвые» Томаса Мура, двенадцатая книга «Илиады» Гомера и роман Джорджа Мура «Vain Fortune» [9, с. 152] (последний включен в наше исследование). Вербализация рассеянной аллюзией нужна Джеймсу Джойсу для соединения несовместимого и уплотнения контекста-текста-подтекста в соприкосновении с любимыми им литературными произведениями. Общая вербализация становится порядком параметра соприкосновения, чтобы задать скольжение контекста-текста-подтекста в одновременности. Трудно сказать, заботится ли Джеймс Джойс о том, сможет ли читатель идентифицировать аллюзивную вербализацию; но ее наличие создает фрактальность, которая разрастется в целом Джойсе. И важно, что это свойство проявляется уже в «Дублинцах», когда вербализация, навеянная значимыми для Джеймса Джойса англоязычными литературными произведениями, подвергается переработке.

Например, первые слова романа Брета Гарта «Snow. Everywhere» [11] скользят сквозь «Мертвые», от снега на отворотах пальто и галошах до воображаемого ночного снегопада по всей Ирландии. Особое состояние создает аллюзия к Джорджу Муру, предложению которого «Yes, the fellow is right» [12] вторит Гэбриел «Yes, the newspapers were right» [13, с. 255]. По таким аллюзиям можно судить об одновременности вербализации контекста (снег в художественном тексте), текста (конкретное событие в зимнее время) и подтекста (мыслительный процесс, обусловленный любовью к литературе, объединяющий персонажей Джеймса Джойса, Джорджа Мура и Шеридана Ле Фаню). Неслучайно внимательный читатель уловит вербализацию «the doctor's orders» у Джорджа Мура [12], ког-

да мистер Браун в «Мертвых» заявляет теми же словами, что крепкие напитки прописал ему доктор.

Другой прием одновременности связан с аллюзивной вербализацией, синтезирующей разные виды искусства, например, через оперное либретто. Тетя Джулия исполняет виртуозную арию Эльвиры для колоратурного сопрано из «Пуритан» Винченцо Беллини (мелодию из «Пуритан» насвистывает и персонаж из романа Шеридана Ле Фаню). Джулия находит точность, которую не демонстрирует в вербализации символа Гэбриел. Одновременно либретто «Пуритан» отсылает к любовной истории. Согласно либретто, Эльвира собирается замуж за Артура, который спасает королеву, выводя ее из замка под видом своей невесты. Эльвира сильно страдает, Артур получает помилование, и влюбленные соединяются навсегда. В том же счастливом параметре порядка размещается упомянутая за столом на вечере Морканов опера Джакомо Мейербергера «Динора»: страшная буря расстраивает свадьбу пастуха и пастушки, но в итоге влюбленные воссоединяются. Наконец, заголовки «Мертвых» является аллюзией на элегию Томаса Мура «Oh, ye Dead» из его сборника «Ирландские мелодии», который вспоминает Гэбриел, обдумывая застольную речь.

Особенностью фрактального смысла «зеркальная поверхность» является наличие двойника. Возвратившись с праздника, Гэбриел действует в привычном для себя переживании мира, ведь он мечтает о женщине, больше переживая себя, чем ее: «He stood, holding her head between his hands» [13, с. 249]. Но одновременно он совершает действие по отношению к другому человеку (обнимает голову жены), то есть соприкасается с живым человеком, наполненным своим переживанием. Когда жена открывает душу, он гладит ее руку. В полуоткрытом рту жены он видит улыбку облегчения и переживает другого человека вбиранием в себя человечества. Для Джеймса Джойса «зеркальная поверхность» является неисчерпаемым источником самоподобия.

4. Фрактальный смысл «гостеприимство» есть одновременность автобиографического контекста, события ирландского гостеприимства («the tradition of genuine warm-hearted courteous Irish hospitality» [13, с. 232]) и подтекста добровольной эмиграции самого Джеймса Джойса. Вербализация «we have gathered together under this hospitable roof» [13, с. 231] вторит вербализации «William had but one companion under that steep and hospitable roof» [10, с. 2] из романа Шеридана Ле Фаню. Можно думать, что говоря о передаче традиции от поколения к поколению, Джеймс Джойс имеет в виду продолжение традиций ирландской культуры, за что он отвечает, несмотря на физическое пребывание вдали от родины. «Гостеприимство» остро переживается самоизгнанным писателем, вовлекая во фрактальный смысл любого писателя-эмигранта. Но именно тогда, когда Гэбриел корит себя в сентиментальности и сожалеет о пафосе застольной речи, он видит свое отображение в зеркале: «the pitiable fatuous fellow he had caught a glimpse of in the mirror» [13, с. 251]. Два предлога «of» и «in» непосредственно соприкасаются друг с другом; и нет риторической вышивки символизма, и есть нечто подобное, которое отыскивается фрактальным смыслом в целом Джойсе.

Выводы. В ходе исследования контекста-текста-подтекста в «Мертвых» Джеймса Джойса с подключением романов Брета Гарта, Джорджа Мура и Шеридана Ле Фаню были выявлены фрактальные смыслы «дерево счастья», «музыка сознания», «гостеприимство» и «зеркальная поверхность». Было установ-

лено, что заимствования вербализации как соприкосновения с англоязычными художественными текстами для рассеивания одновременности контекста-текста-подтекста служат параметром порядка (инвариантность фрактального смысла), на который накладывается турбулентность. Уже в «Дублинцах» проявляется матрица соприкосновения, которой Джеймс Джойс вводит себя сам в обмен с мировым художественным дискурсом. Его вербализация вбирает любимое и важное из прочитанных Джеймсом Джойсом художественных текстов, которые получают новую жизнь введением в джойсовский контекст-текст-подтекст, где сетевидное приращение смыслов можно выискивать до бесконечности. Перспективным является изучение вербализации контекста-текста-подтекста у Джеймса Джойса в параметрах порядка, аллюзивных Ф.М. Достоевскому.

Литература:

1. Арнольд И.В. Импликация как прием построения текста и предмет филологического изучения / И.В. Арнольд // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 83–90.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования : [монография] / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 191 с.
4. Кайда Л.Г. Композиционная поэтика текста : [монография] / Л.Г. Кайда. – М. : Флинта, Наука, 2011. – 408 с.
5. Сильман Т.И. Подтекст – это глубина текста / Т.И. Сильман // Вопросы литературы. – 1969. – № 1. – С. 89–103.
6. Пихтовникова Л.С. Основные положения и понятия синергетики в применении к филологии. Базовые и инструментальные понятия синергетики / Л.С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях : [монография] / под ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. – Х : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2015. – С. 7–19.
7. Фоменко Е.Г. Синергия Джеймса Джойса : [монография] / Е.Г. Фоменко. – Запорожье : Классический приватный университет, 2016. – 203 с.
8. Perez I.A. The linden tree in “The Dead” by James Joyce / I.A. Perez // Odissea. – 2011. – № 12. – P. 29–37.
9. Shovlin F. Journey Westward: Joyce, Dubliners and the Literary Revival / F. Shovlin. – Liverpool : Liverpool University Press, 2012. – 181 p.
10. Fanu S. Le. All in the Dark / S. Le Fanu [Electronic resource]. – Access mode : https://ia601408.us.archive.org/9/items/allindark00lefaufot/allindark00lefaufot_bw.pdf.
11. Harte B. Gabriel Conroy / B. Harte. – Boston : Houghton, Mifflin and Company, 1882. – 497 p.
12. Moore G. Vain Fortune / G. Moore [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.readcentral.com/book/George-Moore/Reav-Vain-Fortune-Online>.
13. Joyce J. Dubliners / J. Joyce. – L. : Penguin, 1996. – 256 p.

Фоменко О. Г. Вербалізація контексту-тексту-підтексту у «Мертвих» Джеймса Джойса (лінгвосинергетичний аспект)

Анотація. Стаття вивчає контекст-текст-підтекст у лінгвосинергетичному аспекті, виявляючи емерджентний параметр порядку і турбулентність у «Мертвих» Джеймса Джойса крізь індивідуально-авторську концепцію письменника. Розглядається вербалізація фрактального сенсу «дерева щастя», «музики свідомості», «дзеркального відображення» та «гостинності». Зроблено висновок, що згорнутий нарратив компенсується вербалізацією фрактального сенсу в одночасності контексту-тексту-підтексту.

Ключові слова: контекст-текст-підтекст, емерджентний параметр порядку, турбулентність, індивідуально-авторська концепція, вербалізація фрактального сенсу.

Fomenko E. Verbalization of Context-text-subtext in “The Dead” by James Joyce (a linguistic-synergetic aspect)

Summary. The article explores context-text-subtext in the linguistic-synergetic aspect, identifying the emergent parameter of order and turbulence in “The Dead” by James Joyce from the perspective of his individual-authorial conception. It studies verbalization of fractal meanings “the tree of happi-

ness”, “music of consciousness”, “screening reflection” and “hospitality”. It claims that the folded narrative is compensated by verbalization of fractal meaning in simultaneity of context-text-subtext.

Key words: context-text-subtext, emergent parameter of order, turbulence, individual-authorial conception, verbalization of fractal whole.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Мельнікова Т. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПАРОДІЇ

Анотація. У статті подано огляд наявних у літературознавстві підходів до класифікації пародії, проаналізовано різновиди пародій за їхньою функціональністю, простежено відмінності та точки перетину поглядів різних авторів-літературознавців на питання класифікації пародії.

Ключові слова: пародія, класифікація пародії, літературна пародія, нелітературна пародія, гумористична пародія, сатирична пародія, пародійне використання.

Постановка проблеми. Статтю присвячено огляду наявних у літературознавстві підходів до питання класифікації пародії, розглянуто різноманітні аспекти створення класифікації пародії, досліджено випадки виникнення пародій синтетичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо питання класифікації пародії серед провідних фахівців літературознавства немає одностайності. Основоположними у цій галузі до сьогодні залишаються роботи таких авторів, як Ю.М. Тинянов, О.А. Морозов, В.І. Новиков, В.Я. Пропп, І.Г. Ямпольський. Необхідно зазначити, що відомі вчені-лінгвісти у певних аспектах класифікації пародії дотримуються зовсім різних поглядів, про що і йтиметься у цій публікації.

Мета статті – надати узагальнене уявлення про наявні у літературознавстві погляди на класифікації пародії.

Досягнення зазначеної мети автор намагається здійснити шляхом вирішення таких завдань:

- 1) провести загальний огляд наявних у літературознавстві класифікацій пародії;
- 2) проаналізувати різновиди пародій за їхньою функціональністю;
- 3) простежити відмінності та точки перетину різноманітних підходів до класифікації пародії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до питання класифікації пародії, необхідно провести межу між її основними видами та дати їх чітке визначення.

Стосовно відношення до художньої літератури розрізняють два типи пародії – літературна та нелітературна пародія. Тут основним критерієм визначення пародії як літературної є характер самого об'єкта пародіювання, а також безпосереднє звернення до художньої літератури у процесі створення комічного образу цього об'єкта. Літературна пародія може мати своїм об'єктом літературно-естетичні явища – художній напрям, окремих твір, творчість конкретного автора та інше. Літературна пародія в більшості випадків спрямована не на дійсність як таку, а на її художнє відображення у творі. При цьому пародія повинна створюватись за допомогою тих самих засобів і в тих же формах, у яких дійсність відображена у самому творі. Літературною пародією вважається і тоді, коли відбувається комічне відтворення нелітературного об'єкта, але при цьому наявним є очевидне використання художніх засобів конкретного твору, авторського стилю чи літературного напрямку (мається на увазі «пародійне використання», про яке йтиметься нижче).

Інший різновид пародії – нелітературна пародія. Об'єктом цієї пародії стають предмети та явища суспільно-політичного або побутового характеру. У таких пародіях зв'язок із художньою літературою під час створення комічного образу об'єкта, що пародіюється, не простежується. Нелітературні пародії спрямовані на «передражнювання» самої дійсності, тоді як літературна пародія «передражнює» відображення дійсності у творах художньої літератури.

Наведемо приклади нелітературних пародій, авторами яких є відомі літератори, що, тим не менш, не є підставою для зарахування цих творів до категорії літературних пародій. Комедія Арістофана «Оси» є пародією на таке явище, як судовий процес; «Про шкоду тютюну» А.П. Чехова – пародія на лекцію; «Історія села Горюхіна» О.С. Пушкіна – пародія на офіційну історіографію. М.Є. Салтиков-Шчедрін у своїх творах «Помпадурі і помпадурші» та «Щоденник провінціала в Петербурзі» розміщує очевидні пародії на казенну мову офіційних циркулярів і доповідних записок. Відома «Історія одного міста» цього ж автора є пародією на історію російського самодержавства й офіційні історичні монографії середини XIX століття.

Подібні пародії варто розглядати в якості складової частини пародіювання у широкому розумінні цього слова. В основі пародіювання лежить «передражнювання» певних рис оригіналу. Його об'єктом є сама дійсність, воно має на меті відобразити цю дійсність у сатиричній або гумористичній формі. Якщо для створення літературної пародії використовуються виключно художні знаки, то пародіювання оперує будь-якими іншими знаковими системами. Згідно з більш широким визначенням пародіювання літературна пародія розглядається як його окремих випадок, що робить її трактування менш конкретним (В.Я. Пропп, В.І. Новиков).

Якщо розглядати більш докладно типологічні відмінності всередині власне літературної пародії, то можна виокремити два основні різновиди, які передбачають наявність перехідних варіантів. Це сатирична і гумористична (жартівлива) пародії.

Характеристика гумористичної пародії слідує з самої її назви. Неодмінно маючи комічний компонент, без якого пародія взагалі не можлива, така пародія виявляє дружнє або нейтральне ставлення до оригіналу – «другого плану». Вона не демонструє деструктивне ставлення до об'єкта. По суті, це так звана «добра» пародія, метою якої ніяк не є образити або висміяти оригінал.

Сатирична ж пародія, навпаки, чітко критично спрямована проти об'єкта, який пародіюється. Її метою є доведення оригіналу до абсурду. При цьому може йтись про естетичний напрям, творчість конкретного автора тощо.

На думку В.І. Новикова, подібна класифікація власне літературної пародії занадто різко розмежує сатиру і гумор, створюючи ситуацію протиставлення. Сам дослідник бачить їх не протилежними, а найчастіше взаємодіючими явищами. Ця взаємодія яскраво простежується у тих випадках, коли гумор

є «мощным конструктивным фактором сатирического творчества» [1, с. 103]. Свою позицію В.І. Новиков підкріплює прикладами сатиричних і водночас гумористичних образів, створених М.В. Гоголем, М.Є. Салтиковим-Щедріним, А.П. Чеховим, М.О. Булгаковим. Його думку також поділяють такі авторитетні дослідники суті комічного, як А.З. Вулис, В.Я. Пропп та інші. Але слід визначити, що на сьогодні класифікація пародії за семантичною ознакою є загальноприйнятою у літературознавстві ближнього і далекого зарубіжжя.

Цікаво, що існує специфічний підтип власне літературної пародії, який має у світовій літературі численні зразки. Такі пародії можуть мати як гумористичну, так і сатиричну спрямованість, але їхня специфіка не стосується семантичного аспекту. Вперше цей вид літературної пародії був виокремлений і вивчений відомим ученим Ю.М. Тиняновим, який дав йому визначення «пародійне використання» [2, с. 293]. Проаналізуємо сутність і своєрідність таких пародій.

По-перше, як уже зазначалось вище, пародійне використання належить до жанру літературної пародії, тобто має безпосередній та прямий зв'язок із конкретним літературним твором, літературним напрямом, творчістю певного автора. На думку Ю.Н. Тинянова, ситуація пародійного використання виникає, коли літературний об'єкт пародіюється без мети автора пародії створити пародію (гумористичну або сатиричну) саме на нього, тобто відсутня пряма спрямованість проти об'єкта, що пародіюється. Таким чином, пародійне використання має на увазі використання автором пародії іншого джерела (твору, напрямку, творчого стилю) як «приводу» для створення нового твору, власне пародії. Цей твір спрямовано на цілі, що лежать поза літературою, поза оригіналом, що «використовується».

Одним із найяскравіших прикладів подібного використання є відомий свого часу вірш В.А. Жуковського «Співець у стані руських воїнів» (1812 р.). (Нагадаємо, що «впізнаність» аудиторією «другого плану», тобто оригіналу, є однією з базових умов виникнення пародії.) Цей твір мав безліч пародій, ставши для них своєрідною «канвою», але ніяк не об'єктом доброго жартування або злого висміювання. Варто звернути увагу на високий рівень авторитетності в літературній сфері авторів цих пародій, що виникли в результаті пародійного використання – О.С. Пушкін «Студенти, які бенкетують», К.М. Батюшков «Співець у Бесіді слов'яноросів», М.А. Бестужев-Рюмін «Співець середруських воїнів, які повертаються на батьківщину в 1816 році», В.Г. Маслович «Співець у стані епікурівців» та інші.

Ю.М. Тинянов розглядає відмінність між пародією і пародійним використанням як «функціональну» [2, с. 293]. З ним погоджуються інші відомі літературознавці – І.Г. Ямпільський, С.Б. Рассадін, В.І. Новиков. При цьому ці автори вживають термін «переспів», кажучи про такі пародії, які Ю.М. Тинянов називає «пародійним використанням». Хоча у цілому прихильники цієї позиції поділяють думку Ю.М. Тинянова про існування пародій, де форма оригінального твору використовується без мети жартівливого або критичного висміювання.

Однак слід згадати, що деякі автори не згодні з належністю пародійного використання або «переспіву» до жанру літературної пародії. Пояснення цієї позиції полягає у «випадковому характері» літературної форми, що використовується, і в тому, що сам об'єкт пародії перебуває поза сферою художньої літератури.

Визнаючи право на існування будь-яких поглядів, зазначимо, що найбільш точним нам видається термін Ю.М. Тинянова

«пародійне використання» та надане ним визначення суті подібних пародій – використання енергії чужого слова для комічного (гумористичного або сатиричного) відтворення явищ суспільно-політичного або побутового характеру.

Наведемо ще деякі приклади пародійного використання. С.Н. Марін створив жартівливу оду «На народження молодого грека» (1804 р.), використовуючи як «канву» оду Г.Р. Державіна «На народження на півночі порфірородного юнака» (1799 р.). Мета цієї пародії полягала у висміюванні графоманства приятеля С.Н. Маріна – Г.В. Геракова, тобто об'єктом пародії жодною мірою не був твір самого Г.Р. Державіна. Перу С.Н. Маріна належить і «Пародія на оду 9-ту Ломоносова, вибрану з Іова» (1801 р.), яка створена з метою сатиричного висміювання військових порядків Павла І. У газеті «Іскра» (1860 р., № 9) розміщено вірш «Відкупнику-художнику», що є пародійним використанням найвідомішого твору О.С. Пушкіна «Поету» («Поэт! Не дорожи любовью народной. / Восторженных похвал пройдет минутный шум; / Услышишь суд глупца и смех толпы холодной, / Но ты останься тверд, спокоен и угрюм.»). Згадане пародійне використання точно повторює форму пушкінського вірша, але не має його своїм об'єктом: «Губитель, не страшись анафемы народной... / Проклятый общества – бессилен трезвый шум. / Услышишь честный крик и ропот благородный, / Но ты останься подл, бесчувствен и угрюм.»

В.В. Маяковский у четвертому розділі поеми «Добре!» (1927 р.) пародійно використовує сцену нічної розмови Тетяни з нянею з роману О.С. Пушкіна «Євгеній Онєгін» з метою створення гострої політичної сатири на правих соціал-демократів і Тимчасовий уряд: в О.С. Пушкіна: «Не спится, няня: здесь так душно! / Открой окно да сядь ко мне / – Что, Таня, что с тобой? – Мне скучно, / Поговорим о старине». У В.В. Маяковского: «Кускова, / что с тобой? – / Мне скучно... / Поговорим о старине».

Своєрідну форму використання «енергії чужого слова» демонструє українська пародія у знаменитому листуванні запорожців із турецьким султаном. Вона складається з двох частин – «Листи турецького султана запорожцям» і «Відповіді запорожців турецькому султану». У ній використовується для позалітературних цілей «енергія» не якогось конкретного твору, а епістолярного стилю XVII століття у цілому. Цей стиль, пародійно перетворений у традиціях українського народного гумору, в «Листуванні» є потужним засобом висміювання чванливості турецького султана та його оточення, утвердження сили і гордості українського народу, спростування легенди про непереможність війська султана [3, с. 330].

Висновки. Отже, за характером зв'язку з художньою літературою пародії поділяються на нелітературні і літературні. Відповідно, нелітературна пародія не має зв'язку з художньою літературою, її об'єктами є предмети і явища суспільно-політичного або побутового характеру. Літературна ж пародія спрямована на явища літературно-естетичної сфери і безпосередньо пов'язана з художньою літературою, тобто зі створенням комічного образу не самої дійсності, а її відображення в літературі.

Відповідно до класифікації за семантичною ознакою, обов'язково маючи комічну складову, пародії поділяються на гумористичні та сатиричні. Гумористична пародія характеризується дружнім або нейтральним ставленням до оригіналу, не має на меті його висміювання. Метою сатиричної пародії є гостра критика об'єкта, який пародіюється, доведення його до абсурду, і це чітко відчувається аудиторією.

Як окремий вид літературної пародії розглядається пародійне використання як гумористичного, так і сатиричного характеру, спрямоване на явища, що лежать поза сферою художньої літератури, але які супроводжуються використанням у ролі канви об'єктів художньої літератури.

Література:

1. Новиков В. Книга о пародии / В. Новиков. – М. : Советский писатель, 1989. – 544 с.
2. Тынянов Ю.Н. О пародии / Ю.Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино. – М. : Наука, 1977. – С. 284–310.
3. Нудьга Г.А. Листування запорожців з турецьким султаном як літературна пародія / Г.А. Нудьга // На літературних шляхах. – К. : Вид-во АН УРСР, 1990. – С. 260–346.

Мельникова Т. В. К проблеме классификации пародии

Аннотация. В статье представлен обзор существующих в литературоведении подходов к классификации па-

родии, проанализированы разновидности пародии с точки зрения их функциональности, прослежены различия и точки соприкосновения взглядов разных авторов-литературоведов на вопрос классификации пародии.

Ключевые слова: пародия, классификация пародии, литературная пародия, нелитературная пародия, юмористическая пародия, сатирическая пародия, пародическое использование.

Melnikova T. On the problem of the parody classification

Summary. The article focuses on the approaches to the parody classification existing in the literary studies, different types of parodies are analyzed from the point of view of their functionality, the differences and similarities between opinions of theorists of literature on the issue of the parody classification are investigated.

Key words: parody, parody classification, literary parody, non-literary parody, humorous parody, satirical parody, parody application.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Микитюк С. С.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Р. САУТИ В ТВОРЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТАХ В. ЖУКОВСКОГО 1810-Х ГОДОВ

Аннотация. В статье анализируется своеобразие рецепции поэзии Р. Саути В. Жуковским в 1810-е годы. Интерес, вызванный жанровыми экспериментами русского поэта, способствовал развитию жанра романтической баллады в русской поэзии, открывал новый характер мироощущений, новый мир идей и чувств.

Ключевые слова: романтическая баллада, перевод, романтизм, В. Жуковский, Р. Саути.

Постановка проблемы. В. Жуковский, которого В. Белинский назвал «Колумбом», открывшим России Америку романтизма в поэзии, начал знакомство русского читателя с произведениями английских романтиков с перевода баллады Р. Саути «Рюдигер» (у В. Жуковского «Адельстан»). И хотя позднее Р. Саути переводили и А. Пушкин, и А. Плещеев, и Э. Багрицкий, и Н. Гумилев, В.А. Жуковскому здесь принадлежит особое место. Русский переводчик наряду с Гомером, Ф. Шиллером, Л. Уландом, Г. Гебелем особенно большое внимание уделял Р. Саути. За более чем двадцать лет В. Жуковский перевел 8 баллад и начальный отрывок поэмы «Родрик, последний из готов». Еще в 1875 году в книге Н. Гербеля «Английские поэты в биографиях и образцах» наибольшее представление о творчестве Р. Саути русский читатель получал именно по переводам В. Жуковского: из пяти произведений английского романтика в русских переводах, представленных в книге, три было выполнено В. Жуковским (наряду с переводами А. Плещеева и Ф. Миллера). Да и сегодня наибольшую известность из всех произведений Р. Саути, переведенных на русский язык, имеют баллады «Старушка» и «Суд божий над епископом» в переводе В. Жуковского.

Освоение русским поэтом балладной поэтики английского романтика в 1810-е годы в связи с собственными жанровыми поисками открывало пути для достижения будущих поколений русских поэтов.

Цель статьи – изучить особенность рецепции балладной поэтики Р. Саути в творчестве В. Жуковского 1810-х годов.

Анализ исследований и публикаций. В русском литературоведении творчество Р. Саути чаще всего рассматривалось в связи с наследием поэтов «озерной школы». Среди наиболее значимых работ следует выделить исследования Р. Самарина [1], В. Ивашевой [2], А. Елистратовой [3]. Проблема В. Жуковский – Р. Саути частично в разных аспектах находила освещение в общих монографиях о В. Жуковском П. Загарина [4], А. Веселовского [5], Ц. Вольпе [6], И. Семенко [7]. Затрагивалась она и в исследованиях более частного характера, посвященных деятельности В. Жуковского-переводчика: в статье С. Шестакова [8], в работе В. Каплинского [9] и в исследовании В. Костина [10]. Существует лишь две работы, непосредственно посвященные интересующей нас проблеме, – статья американских авторов К. Обер и В. Обер и труд В. Костина «В.А. Жуковский читатель Р. Саути» [11]. Совершенно новые наблюдения, свидетельствующие о двустороннем творческом сотрудничестве поэтов, представлены в статье Л. Аринштейна

[12]. И все же проблема В. Жуковский – Р. Саути требует более детального рассмотрения и исследования.

Изложение основного материала. Интерес В. Жуковского к творчеству Р. Саути нельзя назвать случайным. Сам В. Жуковский одним из необходимых условий обращения к переводу считал «конгенность» переводчика и переводимого автора, родство их по духу и характеру поэтической деятельности. Родство этих двух поэтов в системе европейского романтизма неоднократно отмечалось. Современные исследователи видят родство Р. Саути и В. Жуковского в том, что оба поэта были основателями национального романтизма в своих странах. К. Обер и В. Обер утверждали, что Р. Саути подобно В. Жуковскому, был основателем романтизма. В 1789 году, за два года до публикации «Лирических баллад» У. Вордсворта и С. Кольриджа, эпическая поэма Р. Саути «Жанна д'Арк» утвердила его как силу, с которой необходимо считаться в английской поэзии» [11, с. 182]. В. Костин видел близость поэтов в единой онтологической концепции. По его мнению, мировоззренческая основа обоих поэтов находилась в стихии «патриархального созерцания», которая господствовала в основном в историческом прошлом, в архаическом укладе народной жизни. Именно этот особый идеал народности, сложившийся у двух поэтов, обусловил подражание народно-поэтическим жанрам, в первую очередь жанру баллады. «Баллада стала средством воссоздания народного мироощущения. Средневековые оказались главным тематическим кладом, воплощением мечты о гармоническом мире. Такая дидактическая цепь обусловила эпизацию стиховых контактов в творчестве обоих поэтов» [13, с. 459]. В связи с этим оба поэта проходили схожую творческую эволюцию, смысл которой состоял в жанровом движении к балладе, а от баллады к большому эпическому повествованию. Именно жанровой эволюцией В. Жуковского и объяснялся характер восприятия творчества Р. Саути.

Первый этап работы с Р. Саути связан с расцветом жанра баллады в поэзии В. Жуковского. В 1810-е годы русского поэта интересует фантастико-мистическое восприятие, характерное для баллад Р. Саути и пришедшее из раннехристианских хроник, частично из народной поэзии. Этот фантастический элемент и участвовал в жанрообразовании, обуславливая сюжетное движение баллады. В 1813 году В. Жуковский переводит балладу «Рюдигер», а в 1814 году – баллады «Лорд Вильям» (в переводе «Варвик») и «Старуха из Беркли» («Старушка»).

Наибольшую известность из первых переведенных баллад приобрела «Старушка», перевод которой А. Пушкин считал образцовым. Источником этой баллады Р. Саути послужили средневековые хроники, в которых встречались легенды о грешниках и колдуньях, завещающих выпросить им небесное прощение заупокойными молитвами, в частности, латинский текст 852 года Матью из Вестминстера, содержащий рассказ о Берклийской ведьме, которая перед смертью умоляла сына выпросить ей прощение у бога. Эта легенда восходила к «Диалогам» папы Григория Святого, в которых в назидание верующим рассказывалось о краже

злыми духами тела короля Карла Мартелла (688–741 гг.) после погребения в монастыре Сен-Дени.

Позднее аналогичным сюжетом воспользовался Н. Гоголь при создании повести «Вий». До сих пор остается спорным вопрос об истоках этого сюжета. С одной стороны, считается, что он был заимствован из баллады В. Жуковского, с творчеством которого Н. Гоголь был хорошо знаком. С другой – происхождение сюжета связывают с циклом украинских легенд, представляющих собой отличную от берклийской ведьмы ветвь сказаний. Данная проблема все еще требует более детального исследования. Однако несомненным остается тот факт, что «страшная» баллада В. Жуковского должна была произвести впечатление на Н. Гоголя и, вероятно, «Старушка» подсказала Н. Гоголю сюжет, который тот в свою очередь разработал, обратившись к украинским легендам.

Кроме того, В. Вацуру выделил еще одну реминисценцию – из баллады «Суд над епископом» (1831 г.), четко обозначенную в первой редакции «Вия», но впоследствии исчезнувшую при переработке текста [14, с. 308–309].

Карл Мартелл находился в немилости у католического духовенства в связи с тем, что часто спекулировал церковными именами и проводил различные антицерковные мероприятия. В свое время широко известная легенда впоследствии перестала быть связанной с именем короля Мартелла. Ее стали рассказывать как легенду о ведьме, пожелавшей спастись и приказавшей похоронить себя в монастыре, и о том, как ее выкрали из церкви демоны. Вариации этой истории получили широкое распространение не только в Англии. Существовали аналогичные мотивы и в русской средневековой церковной литературе, а также в старинных русских и украинских литературных поверьях. Однако впервые в блестящей литературной обработке она предстала в переводе В. Жуковского.

Учитывая русскую литературную традицию, особенности восприятия русского читателя, а также специфику русского фольклора, В. Жуковский вносит в текст характерные для него изменения, которые ведут к частичной перестройке художественной системы баллады. Во-первых, переводчик упрощает ритмическую структуру оригинала, заменяя свободный тонический стих на правильное чередование пятистопного и четырехстопного ямба, а также опуская внутрострофические композиционные приемы Р. Саути: появляющуюся в некоторых строфах внутреннюю рифму и прием расширения строфы от пяти до шести стихов. Таким образом, усиливается ритмичность перевода, которая соответствовала развитию фабулы, нарастанию сатанинских сил.

Согласно православной традиции В. Жуковский вводит лексику типичную для русской православной церкви: «иконы», «дьяконы», «поклоны», «кадила». Он перестраивает внутреннее устройство церкви в соответствии с православным ритуалом, меняет расположение гроба с грешницей, вводит новую 23 строфу в балладу: в ней сын колдуньи чернец, по православному обычаю, приходит к умирающей со святыми дарами, чтобы принять ее покаяние. Этот дополнительный эпизод усиливает противоречие небесного и дьявольского. Несвойственные же православной службе обычаи опускаются. Так, у В. Жуковского нет перебирания четок монахом и монахиней.

В описание второй ночи вводятся новые выразительные детали и выражения. Поэт использует типично русский эвфемизм «враги» в применении к бесам и книжно-церковную метафору «ловитвы». Делая акцент на более точном переводе отдельных эпизодов, В. Жуковский вносит дополнительные штрихи, в том числе и эмоциональные, с целью донести до читателя замысел подлинника. Увеличивая динамику сцен, поэт перестраивает осо-

бым образом строки: в конце строф на наиболее ударные места ставит глаголы.

Таким образом, осуществляя перевод баллады Р. Саути «Старуха из Беркли», русский переводчик создает свое оригинальное произведение, не только не уступающее оригиналу, но и в чем-то превосходящее его. Он способствует позднему появлению фантастической повести, подготавливая читательский интерес к «страшному» жанру.

Баллада «Адельстан» стала первым переводом из Р. Саути. Она открывала в творчестве В. Жуковского целый цикл баллад, повествующих о драме преступников, купивших счастье и временные блага «ужасной ценой». Тема преступления и наказания впервые зазвучала в балладах «Варвик», «Ивиковы журавли», «Старушка», «Громобой». Позднее она получит новое развитие в повести «Красный карбункул», «Овсяный кисель», «Летний вечер», «Деревенский сторож в полночь». Проблемы судьбы и противостояния ей обретали в них глубокий нравственный смысл. Тема страдания отщепенца, купившего благополучие ценой предательства, гибели невинного младенца нашла продолжение в русской литературе. История Петруся Безродного из «Вечера накануне Ивана Купалы» и героя «Страшной мести» Н. Гоголя развивали идею В. Жуковского об эгоизме и одиночестве продавших души.

Сюжет баллады «Рюдигер» (1797 г.), судя по примечанию автора, был заимствован у английского писателя Томаса Хейвуда, однако Ц. Вольпе отмечал, что, вероятнее всего, он восходил к средневековым немецким сказаниям о Лоэнгрине. О немецком происхождении свидетельствует тот факт, что в обоих произведениях рыцарь плывет на лебедь по реке Рейн. Т. Хейвуд утверждал, что приехавший на лебедь незнакомец был духом, именуемым «кинкубом», Р. Саути не согласился с этим объяснением и предположил в предисловии к своей балладе, что это не инкуб, а грешник, обещавший дьяволу своего первенца.

Русский переводчик заменил размер оригинала – сочетание четырехстопного и трехстопного ямба на четырехстопный хорей. Это изменение вело к усилению музыкальности стиха. Музыкальность достигалась и измененными именами героев – Адельстан вместо Рюдигер, Лора вместо Маргарита. Имя главного героя не было вымыслом переводчика, оно часто встречалось в средневековых хрониках. Ему созвучнее было новое название замка – «Аллен» (вместо «Вальдхерст»). И. Семенко отмечала, что новая «эстетизированная окраска лучше ассимилировалась в русской поэтической стихии, чем окраска менее прилаженных друг другу имен и названий» [7, с. 181].

В самом начале баллады поэт сливает средневековую рыцарскую тематику с русским фольклором. Во второй строфе появляется упоминание о замке Аллен, а далее речь идет о «тереме», вблизи которого прогуливаются «девы красные».

В первоначальном варианте (напечатанном в журнале «Вестник Европы» 1813, №№ 3, 4) финал баллады был изменен: «две огромные руки» втягивают в адскую бездну протянутого рыцарем младенца. В окончательной редакции финал приближен к подлиннику: в ужасных руках гибнет сам грешник.

Год спустя В. Жуковский переводит балладу «Лорд Вильям» («Lord William») – в русском варианте «Варвик». По аналогии с предыдущей работой поэт перестраивает оригинал. Снова на первый план выдвигается музыкальность – заменяется сочетание в четырехстопном ямбе нерифмующихся первых и третьих строк с рифмующимися второй и четвертой на пятистопный ямб с рифмами в первой и третьей строках.

Изменяет поэт и имена героев – Эдвин вместо Эдмунд, Варвик вместо Вильям, Авон вместо Северн. И все же песенность не столь очевидна, как в «Адельстане». Отсутствует здесь и сочета-

ние средневекового рыцарского стиля с русским народным. Задача переводчика – передать общую экзотику оригинала, рассказать о зловещем убийстве, совершенном ради власти и богатства: злой Варвик бросает в волны своего брата Эдвина, чтобы стать законным наследником Ираингфорфа. Баллада в целом переводится свободно. В первых строфах повествования вводится описание пейзажа в традиционном для В. Жуковского сентиментально-диллическом стиле.

В. Жуковский увеличивает открытую эмоциональную экспрессию, выдвигая на передний план свои традиционные сентиментально-романтические эпитеты, для которых характерна литературная привычность сочетаний. Здесь и «сладостный покой» (у Р. Саути – «реасе» – мир, спокойствие), и «глухая ночь» («midnight» – полночь).

В русском переводе постепенно нагнетается состояние ужаса, испытываемое убийцей. В тишине безмолвной ночи он видит не просто очертания молодого Эдвина («saw young Edmund's form»), ему «чудятся блистающие очи и бледный, страшный лик». Совесть, преследующая его на каждом шагу, сравнивается со «страшилищем ужасным». Он слышит не крик молодого Эдмунда («young Edmund scream»), а «жалкий крик», поэтому не просто «не осмеливается взглянуть на Северн» («never could dare to gaze on Severn's stream»), а «устремить, трепещущий, не смеет он взора на Авон».

Основное внимание на коллизии баллады сосредоточивается в 24–26 строфах: напуганный разъяренной пучиной герой бросается в бегство. В. Жуковский выпускает второстепенные в его понимании строфы, в которых повествуется об испуганной толпе, собравшейся у реки («They crowd for safety all»), слова таинственного лодочника, готового взять в лодку лишь одного («it will bear but one away»), и решение толпы спасти своего владыку («save their Lord»).

Лейтмотивом баллад обоих поэтов является крик утопленного младенца – он постепенно выявляет идею мучающейся совести человека, нарушившего нравственный закон: «младенца жалкий крик», «Эдвина жалкий стон», «все тот слышен крик», «раздался смутный крик», «и снова крик, слабеющий, дрожащий». Однако в русской балладе он передан в традиционном сентиментальном ключе. К примеру, «тяжкому стону» в оригинале в двух строфах соответствует «Edmund's drowning scream» (крик тонущего Эдмунда), «младенца крик» – «a child's distressful cry» (мучительный крик ребенка). Каждый раз при звуках крика Р. Саути как бы напоминает не только своему герою, но и читателю о свершившейся трагедии. В. Жуковский находит свой способ – он создает отсутствующую в оригинале рифму «крик – Варвик» и несколько раз к этой рифме подключает строку «и бледный, страшный лик». Это не только крик убиенного младенца, это еще и «глас совести».

Композиция обеих баллад кольцевая – они начинаются и заканчиваются звуком крика, в начале – Эдмунда (Эдвина), в конце – убийцы. У Р. Саути нет свидетелей злодеяния в начале повествования, нет их и в конце баллады.

Гибель младенца обнажала трагическую сторону бытия, но жизнь продолжала идти своим чередом. Сохраняя композиционные рамки баллады Р. Саути, В. Жуковский настойчиво подчеркивал справедливость, неотвратимость возмездия. На смену разыгравшейся трагедии пришла картина полной тишины и спокойствия.

Выводы. Интерес В. Жуковского к балладной поэтике Р. Саути способствовал созданию в русской литературе нового характера мироощущений, нового мира идей и чувств. Романтическая экзотичность, чудеса спасения и гибели души, мистика, фантастика, душевные коллизии как сложный комплекс переживаний,

соотнесенный с тайной жизнью мира, погружение во внутренний мир, мечтательное и мистическое восприятие природы стали достоянием русской литературы.

Творческие эксперименты В. Жуковского 1810-х годов вели к жанровой эволюции не только самого поэта, они способствовали формированию новых жанровых форм в русской литературе.

Литература:

1. Самарин Р.М. Озерная школа / Р.М. Самарин // История английской литературы. – М.: АН СССР, 1953. – Вып. 1. – Т. 1. – С. 64–102.
2. Ивашева В.В. Поэты «озерной школы» / В.В. Ивашева // История зарубежной литературы XIX века. – М.: Из-во МГУ, 1995. – Т. 1. – С. 530–545.
3. Елистратова А.А. Языковое новаторство английских романтиков / А.А. Елистратова // Вопросы литературы. – 1961. – № 4. – С. 235–241.
4. Загарин П.В. О В.А. Жуковском и его произведениях / П.В. Загарин. – М., 1983. – 650 с.
5. Веселовский А.Н. Поэзия чувства и «сердечного воображения» / А.Н. Веселовский. – Пг., 1918. – 550 с.
6. Вольпе Ц.С. В.А. Жуковский / Ц.С. Вольпе // История русской литературы. – М. – Л., 1941. – Т. 5. – С. 355–391.
7. Семенко И.М. Жизнь и поэзия В.А. Жуковского / И.М. Семенко. – М., 1975. – 255 с.
8. Шестаков С.П. Заметки к переводам В.А. Жуковского из немецких и английских поэтов / С.П. Шестаков // Чтения в обществе любителей русской словесности в память А.С. Пушкина при Казанском университете. – Казань, 1903. – С. 15–17.
9. Каплинский В. В. А. Жуковский – переводчик баллад / В. Каплинский // Журнал Министерства народного просвещения. – М., 1915. – № 1. – С. 1–15.
10. Костин В.М. В.А. Жуковский и Пушкин. К проблеме восприятия поэмы Р. Саути «Родрик, последний из готтов» / В.М. Костин // Проблемы метода и жанра. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – Вып. 6. – С. 123–39.
11. Ober K.H. Zhukovskij's early translations of the "Ballads" of Southey / K.H. Ober, W.U. Ober // Slavic and East European journal. – 1965. – Vol. IX. – No. 2. – P. 181–190.
12. Аринштейн Л.М. В.А. Жуковский и поэма о 1812 году Роберта Саути / Л.М. Аринштейн // В.А. Жуковский и русская культура. – Л.: Наука, 1987. – С. 311–322.
13. Костин В.М. В.А. Жуковский – читатель Р. Саути / В.М. Костин // Библиотека В.А. Жуковского в Томске. – Томск, 1988. – Т. 2. – С. 450–476.
14. Вацура В.Э. Из наблюдений над поэтикой «Вия» Н. Гоголя / В.Э. Вацура // Культурное наследие Древней Руси. – М., 1976. – С. 308–309.

Микитюк С. С. Р. Саути у творчих експериментах В. Жуковського 1810-х років

Анотація. У статті аналізується своєрідність рецепції поезії Р. Саути В. Жуковським у 1810-ті роки. Інтерес, викликаний жанровими експериментами російського поета, сприяв розвитку жанру романтичної балади в російській поезії, відкривав новий характер світовідчуття, новий світ ідей і почуттів.

Ключові слова: романтична балада, переклад, романтизм, В. Жуковський, Р. Саути.

Mykytiuk S. Robert Southey in creative experiments of V. Zhukovsky in the 1810s

Summary. The article analyzes specific features of V. Zhukovsky's reception of the poetry by R. Southey in the 1810s. The interest raised by the genre experiments of the Russian poet contributed to the development of the romantic ballad genre in Russian poetry, opened the new view of life, the new world of ideas and feelings.

Key words: romantic ballad, translation, romanticism, V. Zhukovsky, Robert Southey.

Мізін К. І.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри іноземної філології і методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ПОШУК ЛІНГВОСПЕЦИФІЧНОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У КОНТРАСТИВНИХ СТУДІЯХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ

Анотація. Статтю присвячено проблемі встановлення методологічно надійних критеріїв для визначення лінгвоспецифічності мовних одиниць, яка не втрачає актуальності у царині зіставно-лінгвокультурологічних і зіставно-лінгвоконцептологічних досліджень. З цією метою автор запропонував чотири методологічні принципи.

Ключові слова: зіставна лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, методологія, лінгвоспецифічність, методологічні принципи.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ і початок ХХІ ст. відзначаються різноманітними «поворотами» до людини у царині мовознавства. Тому не дивно, що антропоцентризм визначають основною науковою парадигмою сучасної лінгвістики. Зміщення фокусу досліджень на людину як лінгво-, етно- та соціокультурний феномен сприяло виникненню лінгвокультурології і лінгвоконцептології. Характерно, що ці антропологічні дисципліни поширилися виключно в межах пострадянського мовознавчого простору. Їх методологічним аналогом в американській і західноєвропейській лінгвістиці є, очевидно, антропологічна лінгвістика. Хоча поняття «антропологічна лінгвістика» є значно ширшим, оскільки включає низку мовознавчих дисциплін, спрямованих на пізнання людини крізь призму її мови.

Попри різні підходи і традиції до вивчення сутності людини, згадані антропологічні напрями сфокусовані фактично на одній і тій самій проблемі – розкритті на основі якомога глибшого дослідження мовленнєвих процесів людини, її природної здібності до мовлення загалом, такого досі фантомного поняття, як «мислення», оскільки саме розумові операції забезпечують сприйняття навколишнього світу, опрацювання інформації про цей світ та акумулювання і передачу (етно)культурних знань, необхідних для існування homo sapiens узагалі. Методологічним підґрунтям цьому слугує факт домінування в сучасній гуманітарній науці погляду, згідно з яким механізми породження думки та механізми породження мовлення є принципово аналогічними. Тому для мовознавчо-антропологічних розвідок важливою є реконструкція за допомогою мовних одиниць і конструкцій того фрагмента когнітивної (концептної) картини світу (далі – ККС), де на універсальні когнітивні, психоментальні та психофізіологічні механізми й конструкти, які, власне, і формують цю картину, «накладаються» внаслідок етно- й соціокультурного розвитку мовця/мовців у певній лінгвокультурній спільноті специфічні чинники, які безпосередньо впливають на особливості світосприйняття, світорозуміння та поведінки представників цієї спільноти.

Утім, у науковій достовірності подібних антропологічних досліджень сумніваються: а) позитивістсько налаштовані мовознавці, б) просто скептики, в) політично заангажовані науковці, які ще й досі вважають, що мова й мислення є непов'язаними феноменами, тому вони не можуть впливати один на одного у процесах категоризації, концептуалізації та омовлення навколишнього світу. Відповідно критиці піддаються ідеї В. фон Гумбольдта, неогумбольдтіанців, Е. Сепіра, Б.Л. Уорфа та неоурфанців, які проголошують вплив мови на процеси мислення. Ці ідеї викристалізувалися в «сильному» та «слабкому» варіантах гіпотези Сепіра – Уорфа, яка формує теоретико-методологічне підґрунтя нових антропологічно спрямованих мовознавчих напрямів, зокрема лінгвокультурології. Частина положень згаданої гіпотези є методологічними «слабинами» лінгвокультурології, зазнаючи гострої критики [5; 6; 7]. Тому «за-лінгвокультурологам», до яких належить і автор, бо має безпосереднє відношення до адаптації зіставно-лінгвокультурологічної ідеї в українському мовознавстві, не залишається нічого іншого, як шукати нові шляхи для верифікаційного підсилення дослідницького інструментарію антропологічних студій.

Метою статті є визначення методологічних принципів, що мають лежати в основі наукового обґрунтування тих методик, які опрацьовуються з метою виявлення лінгвоспецифічності мовних одиниць у царині лінгвокультурологічних, зіставно-лінгвокультурологічних і лінгвоконцептологічних досліджень.

Метою статті є визначення методологічних принципів, що мають лежати в основі наукового обґрунтування тих методик, які опрацьовуються з метою виявлення лінгвоспецифічності мовних одиниць у царині лінгвокультурологічних, зіставно-лінгвокультурологічних і лінгвоконцептологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Звинувачення лінгвокультурології, а також її «тіні» – лінгвоконцептології (лінгвокультурної концептології) – у науковій ненадійності їх методологічного інструментарію торкається не лише теоретичного підґрунтя цих дисциплін, передусім гіпотези Сепіра–Уорфа, але й тих понять, якими оперують науковці в лінгвокультурологічних (лінгвоконцептологічних) розвідках: «когнітивна (концептна) картина світу», «концепт», «мовна картина світу», «менталітет», «національний характер», «національна свідомість» і под. «Проти-лінгвокультурологи» називають ці поняття не інакше, як «фантомами» [8, с. 144].

Можна було би погодитися з цією думкою лише в тому сенсі, що, дійсно, названі поняття є ментальними конструктами, тому, як будь-що ментальне, вони є певною мірою «фантомними». Утім, «фантомним» є увесь внутрішній (ідеальний) світ людини як відображення реального світу у, знову ж таки, «фантомній» людській свідомості. Однак «фантомними» є не лише концепти, ККС, національний характер тощо, але «фантомною» є і сама мова, за допомогою якої об'єктивують ці ментальні конструкти, оскільки вона на дві третини є ментальним явищем. У зв'язку із цим виникає запитання: чи можна що-небудь однозначно й науково беззаперечно стверджувати, коли йдеться про вивчення яких-небудь параметрів/аспектів/граней мови? Фактично нічого.

Попри це, автор свідомий того, що методологічний інструментарій «фантомної» лінгвокультурології потрібно під-

силувати верифікаційно надійними методиками. Насамперед це стосується самої мови, яка надає емпіричний матеріал для «фантомних» досліджень, оскільки «проти-лінгвокультурологи» часто висловлюють сумніви, чи дійсно та чи інша мовна одиниця є лінгвоспецифічною. Тому потрібні надійні критерії виявлення цієї специфічності у слові, бо інколи складається враження, що дослідники «відчувають» специфічність мовних одиниць інтуїтивно.

Слід зауважити, що на виявлення етно- й національно-культурної семантики слова спрямовані передусім контрастивні розвідки, тому більшу верифікаційну значущість мають, на переконання автора, праці, виконані у царині зіставної лінгвокультурології. У монолінгвальних студіях специфічність мовних одиниць устанавлюється часто на основі немовних фактів, тобто простежується крен у бік культурології. З огляду на це результати таких досліджень є дещо сумнівними.

Щоб зробити результати виявлення специфіки мовних одиниць у контрастивних дослідженнях більш верифікаційно надійними, слід дотримуватися, на думку автора, таких принципів.

Принцип 1. «Принцип достатнього рівня опрацьованості системно-структурних явищ зіставлюваних мов».

Згідно із цим принципом науково коректним є лише те контрастивне дослідження, де зіставляються системні/структурні чи системно-структурні явища (лексичні/фразеологічні одиниці, синтаксичні конструкції тощо) двох, трьох або більше мов, у яких ці явища мають перфектний рівень вивченості. Не можна, наприклад, проводити контрастивне дослідження структурно-семантичних особливостей фразеологізмів, якщо в одній із зіставлюваних мов відсутні навіть сучасні словники, передусім фразеологічні, або достатньою мірою не розроблена теорія фразеології.

Щоб виявити етно- або національно-культурну семантику будь-якого слова, слід зіставити останнє з його відповідниками, передусім еквівалентами, в інших мовах. Для цього необхідно встановити не лише всі значеннєві, але й смислові відтінки зіставлюваних слів. З цією метою, відповідно, має бути здійснений детальний дефініційний аналіз цих слів на основі різноманітних словників та контекстний аналіз для фіксації всіх смислових нюансів досліджуваних слів у різних дискурсах. Тут для лінгвістів найбільш апробованими є два шляхи: визначення смислових відтінків слова у межах його контекстного оточення в текстах відповідного дискурсу або проведення експериментів із носіями мови. При цьому другий шлях вимагає від дослідника значно більше зусиль, ніж перший. Особливо, коли науковці мають нині можливість не просто пришвидшити, а форсувати контекстний аналіз за допомогою електронних мовних корпусів. І якщо лексико-семантичні системи багатьох мов світу представлені вже сьогодні досить повно у тлумачних, багатомовних, фразеологічних, термінологічних та інших словниках, то мовні корпуси опрацьовані достатньою мірою не в усіх, навіть європейських, мовах.

Це стосується безпосередньо й української мови, де, попри наявність титулованих лінгвістів, сотень і тисяч кандидатів і докторів філологічних наук, Інституту мовознавства НАН України, Українського мовно-інформаційного фонду НАН України та лінгвістичних центрів в українських університетах, немає для доступу в електронній мережі лінгвокорпусу української мови, який був би співвідносним за обсягом не те що із Британським мовним корпусом або з лінгвокорпуса-

ми німецької мови університетів Німеччини, але й навіть із корпусом російської мови, де ще донедавна простежувалося певне відставання у цьому питанні. Соромно визнавати, проте це факт. Тому для того, щоб більш-менш коректно провести зіставний аналіз тих чи інших мовних одиниць (частотність, смислові відтінки тощо) на основі лінгвокорпусів, наприклад, англійської, німецької, української та російської мов, слід відштовхуватися від параметрів того корпусу української мови, який сьогодні наявний в електронній мережі – «Лінгвістичного порталу», створеного вченими Інституту філології Національного університету імені Тараса Шевченка [4]. Для цього потрібно визначити ті підкорпуси (художній, публіцистичний і под.) останнього, які хоч якоюсь мірою можуть бути співвідносні за обсягом з корпусами інших зіставлюваних мов.

Принцип 2. «Принцип достатнього рівня володіння зіставлюваними мовами самим дослідником».

Те, що перекладач або лінгвіст-контрастивіст мають на досить високому рівні володіти рідною та іноземними мовами, є, здається, аксіомою. Від цього в зіставних студіях залежить часто ракурс, який дослідник вибирає для своєї розвідки, оскільки в різних мовах існують численні специфічні фонологічні, морфологічні, лексико-семантичні та синтаксичні ознаки, які відразу помічає носій мови. Однак лінгвіст має бути достатньо компетентним в іноземній мові, щоб не побачити специфіку там, де її немає.

Прикладом може слугувати мовний путівник Європи, укладений нідерландським філологом і журналістом Г. Дорреном [13]. Ця книга є не лише цікавою, але й легкою для сприйняття пересічного (профанного) реципієнта, а переклад багатьма мовами сприяв її стрімкому поширенню передусім у межах європейського лінгвокультурного ареалу. Характерно, що для більшості мов Європи автор присвятив окремий підрозділ своєї книги, виокремлюючи ті специфічні ознаки цих мов, які відразу впадають в око представнику чужої лінгвокультури. Зрозуміло, що сам Г. Доррен не є фахівцем-контрастивістом, а знання більшої частини європейських мов є в нього абсолютно поверховими. Ось тут і виникає небезпека, коли у процесі ознайомлення з цією книгою контрастивіст-початківець може захопитися тією специфічною ознакою певної мови, на яку зацентрував увагу цей автор, тобто шукати специфіку там, де її немає.

Так, Г. Доррен присвятив українській мові невеличкий за обсягом підрозділ, який називається «Note to self», де йдеться про те, що українська мова вирізняється на тлі інших європейських мов ширшими можливостями у плані вираження відношень володіння і належності на основі присвійних займенників, зокрема займенників свій/своя/своє/свої. Зрозуміло, що контраст тут простежується насамперед із германськими мовами. І не потрібно бути великим фахівцем у галузі контрастивної лінгвістики, щоб виявити подібні займенники в низці інших слов'янських мов. Це свідчить, що наявність цих займенників не є специфічною ознакою української мови.

Якби ж Г. Доррен був фахівцем-славістом, то він знав би, що українська мова має низку не лише специфічних, але й унікальних ознак, які були би перспективними для вивчення у контрастивних дослідженнях, напр.: 1) суфікси *-инь, -ош, -енк* (*далечинь, солодош, поштаренко*); 2) префікси *якнай-, щонай-* (*якнайкращий, щонайгірше*); 3) займенники із префіксоїдами *будь-, казна-, хтозна* (*будь-хто, будь-коли, казна-куди*); 4) прислівники із часткою *-не-* (*де-не-де, коли-не-коли, хто-не-хто*); 5) пестливі форми прислівників (*поволеньки, тепереньки, тепе-*

речки, тутечки, тамечки, недалечко); 6) пестливі форми дієслів із суфіксом **-оньк-**: *їстоньки, питоньки, зулятоньки* та ін. [11].

Принцип 3. «Принцип максимального абстрагування лінгвіста від впливу на об'єктивність досліджень власного етноцентризму та авто- й гетеростереотипів».

Кожна лінгвокультура у процесі свого розвитку породжує низку понять (як артефактів, так і ментефактів), у яких домінують специфічні лише для цієї лінгвокультури ознаки. Ці поняття лежать в основі індивідуальної і колективної ККС певного мовного соціуму, значною мірою впливаючи на формування рис національного характеру представників останнього. Зі зміною епох такі поняття зазнають різних трансформацій, але вони завжди зберігають своє «духовне» значення як ціннісні орієнтири певної лінгвокультури, перетворюючись на національно-культурні маркери, що стають підґрунтям для численних авто- та гетеростереотипів, інколи міфологізованих.

Поширення антропологічно спрямованих мовознавчих дисциплін, зокрема лінгвокультурології і лінгвоконцептології, відкрило нові методологічні можливості для вивчення згаданих «духовних» орієнтирів: по-перше, їм надали статусу лінгвокультурних концептів, що уможливило дослідницькі операції з ними як ментальними конструктами, а по-друге, для дослідження таких ментальних конструктів опрацьовано на сьогодні концептний аналіз та численні експериментальні методики, які дають змогу виявити нові ракурси «духовних» орієнтирів того чи іншого мовного етносу, а головне – реконструювати витоки своєрідного світорозуміння представників певної лінгвокультури на тлі універсальних чинників їх світосприйняття. Установлення цих причин – це «ключ» до «духовних скріп» того чи іншого народу (нації), що є архіважливим завданням у міжкультурній адаптації та розв'язанні міжнародних конфліктів у наш час тотальної глобалізації.

Так, лінгвокультурологи сфокусували свою увагу на низці лінгвокультурно значущих концептів європейських і неєвропейських мовних спільнот. Детального аналізу, насамперед у межах пострадянського наукового простору, зазнали, наприклад, британські концепти HOME, FREEDOM, GENTLEMANLINESS, PRIVACY та ін., німецькі ORDNUNG, MACHT, PÜNTLICHKEIT, SPARSAMKEIT, SCHADENFREUDE, WELTSCHMERZ та ін., українські СТЕП, ВОЛЯ, ДУША, БОГ, КОЗАК та ін., російські АВОСЬ, ДУША, ГРЕХ, БОГ, ЩЕДРОСТЬ, УДАЛЬ та ін.

Проте лінгвокультурологи мають завжди враховувати той факт, що визначення того чи іншого концепту як унікального або специфічного значною мірою залежить від вибору для зіставлення тих чи інших лінгвокультур-контрастів. Тут ідеться про те, що один і той же концепт може виявляти більше специфічних ознак у процесі зіставлення зі своїм відповідником в одній лінгвоспільноті та менше – в іншій/інших. Якщо взяти, наприклад, для контрастивного аналізу німецький концепт ORDNUNG, то не викликає жодних сумнівів, що детальне зіставно-лінгвокультурологічне вивчення цього концепту розкриє численні етно- й лінгвокультурні грані німецької «душі» та німецького «духу». Це, власне, й довели непоодинокі праці, зокрема й українських дослідників [9]. Сприяють актуальності таких розвідок і поширені серед європейців авто- й гетеростереотипи щодо відомого німецького порядку.

Не викликає сумніву і національно-культурна специфічність німецького концепту WELTSCHMERZ, який набув нової актуалізації на тлі глобалізаційних і антиглобалізаційних процесів у Європі, що боляче торкнулися Німеччини, вплинувши

на морально-психологічний стан представників німецького етносу. Однак дослідники чомусь оминають своєю увагою цей концепт, хоча його значення для розвитку «духу» німецького народу є очевидним, починаючи ще з епохи Романтизму. До того ж, якщо враховувати поляризацію німецького «духу» на осі ORDNUNG – CHAOS, де останній активує перманентний ANGST німців, то концепт WELTSCHMERZ також слід уважати породженням хаосу. Можна припустити, що цей концепт став основою, на якій після Другої світової війни сформувався специфічний концепт VERGANGENHEITSBEWÄLTIGUNG, бо і перший, і другий наповнюють смисли хаосу та болю на тлі невідповідності між гармонією внутрішнього світу пересічного німця і дисгармонією зовнішнього світу, де різні історичні та соціокультурні чинники породжують той страх перед майбутнім, який гнітить німецький «дух». Зрозуміло, що це припущення має бути перевірене за допомогою детального зіставно-лінгвокультурологічного вивчення цих концептів.

Характерно, що чи не всі значущі для німців поняття (наприклад, *Backpfeifengesicht, Doppelgänger, Erklärungsnot, Ersatz, Fremdschämen, Gemütlichkeit, Götterdämmerung, Gretchenfrage, Handschuhschneeballwerfer, Hinterland, Kaffeeklatsch, Kummerspeck, Lebensraum, Realpolitik, Torschlusspanik, Treppenwitz, Wanderlust, Zeitgeist, Zugzwang*), які не мають прямих номінацій-еквівалентів в інших мовах, лінгвокультурологи можуть автоматично визначити як специфічні тільки для цієї мовної спільноти лінгвокультурні концепти. При цьому дослідники використовують, як правило, різноманітні стереотипні уявлення про німців як вагому аргументацію для визначення актуальності своїх наукових студій. Власне, це і простежується часто на пострадянському мовознавчому просторі.

Однак якщо, наприклад, для англословного дослідника таке специфічно німецьке поняття, як «Schadenfreude» не має еквівалентного позначення в мові [17], то це ще зовсім не означає, що воно буде безеквівалентним і для української та російської мов (пор. укр. *злорадський, зловтішний*; рос. *злорадный*), оскільки для українців і росіян знайомим є почуття радості, яке виникає внаслідок того, що об'єкту наших заздрощів/ревнощів заподіяне якесь зло: моральне (біль/втрата), фізичне (біль/втрата) або матеріальне (фінансові/матеріальні збитки). Відповідно, для носіїв англійської мови слово *Schadenfreude* матиме більший набір специфічних ознак, ніж для українців і росіян. Для виявлення ж міри специфічності прямих назв концептів у процесі визначення номінативного поля останніх як однієї із процедур концептного аналізу в зіставно-лінгвокультурологічних дослідженнях слід апробувати нові методики, зокрема й ту, на якій базується наступний принцип. Така методика має допомогти досліднику максимально нейтралізувати вплив на об'єктивність контрастивних розвідок власного етноцентризму та авто- й гетеростереотипів.

Принцип 4. «Принцип перевірки лінгвоспецифічності прямих номінацій концептів на основі виявлення їх специфічних смислів за допомогою перекладу фрагментів контекстного оточення цих лексем на одну із зіставлюваних мов або на всі ці мови почергово».

Уявімо, що метою нашого дослідження є зіставно-лінгвокультурологічне вивчення національно-культурної специфіки німецького концепту SCHADENFREUDE на основі встановлення контрастів смислового представлення тих фрагментів концептних картин світу в інших лінгвокультурах, які формується навколо смислів радості із чужого горя. Щоб висновки

такого дослідження були верифікаційно надійнішими, слід залучити для контрастивного аналізу більше, ніж дві лінгвокультури. Рівень знань іноземних мов, наприклад, автора цієї статті є підставою для залучення, окрім рідної, ще й англійської та російської мов. Такий підхід уможливує кореляцію німецької лінгвокультури із британською, українською та російською за критерієм «близькоспорідненість» – «віддаленоспорідненість», що значною мірою підсилює контрастивні висновки.

Попри те, що релевантність цього концепту для німецької лінгвокультури є очевидною (частотність функціонування у різних типах дискурсу, існування авто- й гетеростереотипів тощо), він залишився поза увагою науковців. Хоча вже факт широкої об'єктивності концепту SCHADENFREUDE в німецькій фразеології (пареміології), який уважається надійним критерієм для визначення лінгвокультурної значущості будь-якого концепту, важко було не помітити допитливому досліднику, напр.: *Schadenfreude ist die reinste Freude; Die einen singen vor Freude, und den andern bricht das Herz; Des Trunkenen Freude ist des Nüchternen Ärger; Grosse Freud', grosses Leid; Arme Leute haben wenig Freude; Des einen Freud', des andern Leid.*

Ще одним критерієм національно-культурної специфічності концепту SCHADENFREUDE є відсутність лексичного еквівалента його прямої номінації в англійській мові, на чому не раз фокусували свою увагу мовознавці [14, с. 95]. До того ж в основі лексеми *gloating*, яка найбільш повно охоплює в англійській мові значеннєві відтінки німецької *Schadenfreude*, лежать абсолютно інші етимологічні мотиви: або мотив кривої посмішки від давньоскандинавського слова *glotta* («ширитися»), або мотив витрішкуватого погляду від середньовісньонімецької лексеми *glotzen* («витріщитися») [16]. Натомість в українській і російській мовах внутрішня форма лексем укр. *злорадство* та рос. *злорадство* чи не повністю збігається з німецькою *Schadenfreude*. В українській мові, до речі, паралельно функціонує слово *зловтіха*, яке, очевидно, є калькою з російської. Та і той факт, що лексеми укр. *злорадство* та рос. *злорадство* у плані форми є в цих близькоспоріднених мовах ідентичними, може також свідчити про російсько-українське запозичення. Також етимологи вказують, що ці лексеми могли з'явитися внаслідок запозичення грецького слова *κακόβουλος* у східнослов'янські мови [2], а це дає змогу припустити, що емоція радості з людського горя була чужою для східнослов'янських народів.

Утім, доведення цього припущення не є метою пропонованої розвідки, а цей етимологічний екскурс є важливим для того, щоб продемонструвати ті спільні та відмінні смисли, які лежать в основі когнітивних мотивів, що сформували фрагмент ККС британців, німців, українців і росіян, який умовно можна назвати «радість із чужого горя». Той же факт, що цей фрагмент британської ККС утворений на іншому когнітивно-мотиваційному сценарії, а емоція радості із чужого горя є дуже близькою до емоцій заздрості/ревності, може стати тим очевидним контрастом, на якому сфокусується не одне зіставно-лінгвокультурологічне дослідження в перспективі.

Однак складнішим завданням для лінгвокультуролога є пошук контрастів там, де їх на перший погляд і немає. Це стосується, наприклад, установлення відповідності значеннєвого обсягу лексем, які є прямими номінаціями концептів нім. SCHADENFREUDE, укр. ЗЛОРАДСТВО та рос. ЗЛОРАДСТВО. Ідеться, власне, про один із перших етапів концептного аналізу – визначення прямої номінації та встановлення меж її номінативного поля. Цей етап є обов'язковим, оскільки на що ще тут може спиратися дослідник, як не на мовні факти. З цієї

метою залучаються дефініційний і контекстний аналізи. Характерно, що останній значно підсилює сьогодні свої дослідницькі процедури за рахунок нових методик корпусної лінгвістики.

Так, дефініційний аналіз лексем нім. *Schadenfreude* – «злісна радість від утрати (збитку)/невдачі іншого», укр. *злорадство* – «почуття злого задоволення від чийсь невдачі, чийогось нещастя» та рос. *злорадство* – «злісна радість від нещастя/невдачі іншого» [12, с. 780; 10, т. 3, с. 603; 1, с. 366] не надає повної інформації про специфіку цих лексем у зіставлюваних мовах. Хоча усе-таки на тлі змістової ізоморфності досліджуваних лексем можна простежити більшу «матеріальність» німецького *злорадства*, оскільки компонент *Schaden-* композити *Schadenfreude* є полісемантом, у якому основні значення передають передусім семантику матеріальних утрат (збитків).

Щоб підтвердити це припущення, виникає необхідність вийти на рівень мовлення, тобто доповнити результати зіставлення словникових відповідників пошуком міжмовних відповідників у тих текстових фрагментах, де контекстне оточення лексеми *Schadenfreude* так впливає на неї, що спричинює порушення мовної (словникової) еквівалентності. З цією метою дослідник має здійснити переклад таких німецькомовних фрагментів на одну із зіставлюваних мов. Для автора пропонованої статті рідною мовою є українська, тому й переклад буде німецько-українським. При цьому переклад, тобто рішення, яке реально приймає перекладач, і буде джерелом інформації про лінгвоспецифіку німецького слова *Schadenfreude*.

Попередньо слід зауважити, що детальний аналіз значеннєвих і смислових відтінків може виявити лінгвоспецифіку чи не кожного слова, оскільки більшість слів є багатозначними, тому в різних значеннях та в різних контекстах вони можуть мати різні перекладацькі еквіваленти. При цьому маємо пам'ятати, що значення слова, окрім власного тлумачення, містить смисли, породжені його внутрішньою формою, епідигматичними зв'язками, інтертекстовими зв'язками, функціонально-стилістичною характеристикою та культурним навантаженням. Зрозуміло, що за такої різноманітності параметрів, які можуть впливати на лінгвоспецифічність слова, потрібно визначити той надійний критерій, який дозволить однозначно стверджувати про наявність у певному слові тієї чи іншої лінгвоспецифіки. У цьому зв'язку А.А. Залізняк пропонує вважати лінгвоспецифічною ту лексичну одиницю, якій в усіх наявних її перекладацьких еквівалентах бракує якогось семантичного компонента або яка містить «зайвий» компонент, що неможливо нейтралізувати під час перекладу [3, с. 686].

Отже, перевіримо лінгвоспецифічність лексеми *Schadenfreude* у німецькомовному публіцистичному дискурсі останніх років (газети «Berliner Zeitung», «Tagesspiegel», «Die Zeit»), де простежується найбільша частотність уживань цієї лексеми – 2255 [15]. Регламентований обсяг цієї статті дає змогу навести лише частину найпоказовіших прикладів контекстного вживання аналізованої лексеми разом з їх перекладами українською мовою:

(a) *Bei den Populisten hier in Deutschland dagegen unverhohlene Schadenfreude, nach dem Motto: «Das ist auch eure Niederlage» <...> // У популістів тут у Німеччині, навпроти, неприховане злорадство, за гаслом: «Це також ваша поразка» <...>;*

(b) *In Europa reagierten viele Beobachter darauf mit einer Mischung aus Empörung und Schadenfreude // У Європі багато спостерігачів відреагували на це з обуренням, змішаним зі злорадством;*

(c) *Zuvor hatte Merkel die Schadenfreude am vermeintlichen Scheitern des Pakts beklagt, die auch aus ihrer eigenen Partei komme // Перед цим Меркель висловила жаль щодо злорадства з позірною зриву цієї угоди, яке також іде від її власної партії;*

(d) *RT betrachtet mit einiger Schadenfreude, wie die deutsche Willkommenskultur unter Druck gerät – und hetzt gegen syrische Flüchtlinge // Телеканал RT (Russia Today – К.М.) розглядає з деяким злорадством, як німецька культура гостинності щодо іноземців зазнає удару, і нацьковує проти сирійських біженців;*

(e) *Die diebische Freude bei der SPD <...> grenzt an Schadenfreude gegenüber dem eigenen Volk // Злодійкувата радість німецьких соціал-демократів <...> межує зі злорадством щодо власного народу;*

(f) *Derweil gibt sich die Konkurrenz Mühe, ihre Schadenfreude zu verbergen // Тим часом фірми-конкуренти намагалися з усіх сил приховати своє злорадство;*

(g) *Dahinter stecken Resignation, Schadenfreude oder Desinteresse, Gier, Aggression oder Mordlust // За цим приховалися зневіра, злорадство чи байдужість, жадібність, агресія або кровожерливість;*

(h) *Schadenfreude ist noch immer ein kräftiger Motor menschlicher Schaffenskraft <...> // Злорадство досі залишається потужним двигуном творчої енергії людини <...>;*

(i) *Schadenfreude tut eben wirklich gut // Злорадство якраз дійсно робить добре;*

(j) *Ihre Schadenfreude sagt weniger über die Deutschen aus als über die Briten // Їх злорадство говорить меншою мірою про німців, ніж про британців.*

Як бачимо, в усіх наведених перекладах німецькій лексемі *Schadenfreude* абсолютно еквівалентною є українська лексема *злорадство*, бо як у німецькій, так і в українській мовах злорадство є переважно негативною емоцією (а, с, d, e, f), яка тісно корелює з іншими негативними емоціями (b, g). Однак злорадство для німців є більш амбівалентним, ніж для українців і росіян. Тому ця емоція, подібно до «білої» заздрості, може сприйматися в німецькомовному середовищі деякою мірою і позитивно (h, i). Тобто, з одного боку, здійснений переклад не виявив у значеннєво-смісловій структурі *Schadenfreude* ні відсутності якогось семантичного (сміслового) компонента, який потрібно було би компенсувати перекладачеві, ні присутності «зайвого» компонента, який неможливо нейтралізувати у перекладі. Повністю аналогічний переклад можна зробити і з німецької мови на російську. А це, згідно з наведеними вище критеріями лінгвоспецифічності мовних одиниць, свідчить про принципову відсутність семантичної специфіки лексеми *Schadenfreude* на тлі зіставлених мов. Із другого боку, ця лексема може містити позитивні смисли, що створює контраст зі східнослов'янськими мовами. Для встановлення причин появи цих смислів слід здійснити глибоке зіставно-лінгвокультурологічне вивчення концепту *SCHADENFREUDE*, у якому завдяки інтерпретаційному й концептному аналізу та інтроспективному методу (різноманітні експерименти з носіями мови) існуватиме можливість виходу за межі мови, тобто входу до царини ментального світу представників німецької лінгвокультури. Це дозволить, очевидно, розкрити також причини гетеростереотипного уявлення британців про надзвичайну схильність німців до злорадства, яке, можливо, є хибним (j).

Висновки. У пропонованій статті визначено чотири методологічні принципи, на яких мають ґрунтуватися ті методики, які розробляються науковцями для виявлення лінгвокультурно специфічної лексики в царині лінгвокультурологічних (лінгво-

концептологічних) досліджень: 1) «принцип достатнього рівня опрацьованості системно-структурних явищ зіставлених мов»; 2) «принцип достатнього рівня володіння зіставленими мовами самим дослідником»; 3) «принцип максимального абстрагування лінгвіста від впливу на об'єктивність досліджень власного етноцентризму та авто- й гетеростереотипів»; 4) «принцип перевірки лінгвоспецифічності прямих номінацій концептів на основі виявлення їх специфічних смислів за допомогою перекладу фрагментів контекстного оточення цих лексем на одну із зіставлених мов або на всі ці мови почергово». Перспективу цієї розвідки автор вбачає у подальшому фрагментарному висвітленні зіставно-лінгвокультурологічного аналізу концепту ЗЛОРАДСТВО у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах.

Література:

1. Большой толковый словарь русского языка / сост. и пл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 5. – 2006. – 704 с.
3. Зализняк А.А. Лингвоспецифические единицы русского языка в свете контрастного корпусного анализа / А.А. Зализняк // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: материалы межд. конф. – Вып. 14 (21). – М.: Изд-во РГГУ, 2015. – С. 683–696.
4. Лінгвістичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/>.
5. Мізін К.І. Методологічна валідність лінгвокультурології vs зіставної лінгвокультурології: аргументи та контраргументи / К.І. Мізін // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 2 (10). – С. 104–110.
6. Мізін К.І. Методологічні проблеми відтворення «чужокультурної» інформації в мовних знаках: симбіоз зіставної лінгвокультурології та перекладознавства / К.І. Мізін // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. – Вип. 10. – Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Т. 3: Р-Я. – С. 294–300.
7. Мізін К.І. «Мовна особистість», її лінгвокультурний «ореол» та принципи його відтворення в «чужій» концептній картині світу / К.І. Мізін, І.В. Кучеренко // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». – Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – Вип. 144. – С. 69–73.
8. Павлова А.В. Хитрушки и единорог: из истории лингвонарциссизма / А.В. Павлова, М.В. Безродный // От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». – СПб.: Антология, 2013. – С. 138–159.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Словник української мови / за ред. І.К. Білодіда та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 3. – 1972. – 774 с.
11. Тищенко К.М. Правда про походження української мови / К.М. Тищенко // Український тиждень. – 2012. – № 39. – С. 22–64.
12. Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [neu hrsg. von Dr. R. Wahrig-Burfeind mit einem «Lexikon der deutschen Sprachlehre»]. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1997. – 1152 S.
13. Dorren G. Lingo: Around Europe in Sixty Languages / G. Dorren. – N.Y.: Atlantic Monthly Press, 2015. – 304 p.
14. Dukāte A. Manipulation as a Specific Phenomenon in Translation and Interpreting / A. Dukāte. – Riga, 2007. – 212 p.
15. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [Elektronnyy resurs]. – Zugang: <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>.
16. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.etymonline.com/index.php>.
17. Pfeffer A.J. German Loanwords in English: An Historical Dictionary / A.J. Pfeffer, G. Cannon. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 416 p.

Мизин К. И. Поиск лингвоспецифичности языковых единиц в контрастивных студиях: методологические принципы

Аннотация. Статья посвящена проблеме установления методологически надежных критериев для определения лингвоспецифичности языковых единиц, которая не теряет актуальность в области сопоставительно-лингвокультурологических и сопоставительно-лингвоконцептологических исследований. С этой целью автор предложил четыре методологических принципа.

Ключевые слова: сопоставительная лингвокультурология, лингвоконцептология, методология, лингвоспецифичность, методологические принципы.

Mizin K. Seeking linguistic-specific of language units in contrastive studies: methodological principles

Summary. The article presents findings concerned with methodologically reliable criteria for linguistic-specific of language units. The issue does not lose its relevance in the framework of contrastive linguoculturological and contrastive linguoconceptological studies. The author suggests four methodological principles to achieve this.

Key words: contrastive linguo-culturology, linguo-conceptology, methodology, linguistic-specific, methodological principles.

Романенко Н. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСВОЄННЯ СПАДЩИНИ Е. ХЕМІНГУЕЯ ЧЕРЕЗ УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНО ДЕТЕРМІНОВАНИЙ ПРОЦЕС

Анотація. Стаття вивчає еволюцію перекладів творів Е. Хемінгуея українською мовою як форму рецепції творчості прозаїка національною літературою. Динаміка перекладного процесу розглядається в контексті суспільно-історичного розвитку України. Автор визначає літературні передумови рецепції, ідеологічні перешкоди, аналогії перекладацьких стратегій, причини та наслідки їх появи, а також з'ясовує естетичну та соціальну роль рецепції.

Ключові слова: рецепція, переклад, перекладацька стратегія, інтерпретація, комунікація, суспільство, ідеологія.

Постановка проблеми. Художній переклад як особлива форма рецепції здобутків однієї національної літератури іншим красним письменством є вагомим складовим процесом міжкультурного взаємозбагачення й невід'ємною умовою для повноцінного розвитку літератур. У складному явищі літературної рецепції провідну роль відіграє література-реципієнт, її внутрішня потреба в запозиченні вартостей інших культур, діє принцип вирішальної ролі сприймаючої літератури і її вибіркового ставлення до інонаціональних літературних цінностей [1; с. 117]. Процес рецепції творчого доробку Е. Хемінгуея в українській художній літературі та літературознавстві впродовж ХХ століття був значною мірою детермінований негативними ідеологічними чинниками політики тоталітарної держави, до складу якої входила Україна. Зі здобуттям Україною незалежності нарешті з'явилася можливість об'єктивного вивчення посередницької ролі художніх перекладів у процесі засвоєння творчості Е. Хемінгуея з урахуванням позалітературних факторів впливу на міжлітературну комунікацію. Саме це й визначає наукову важливість такого дослідження для українського літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини вивчення художнього перекладу як проблеми компаративістики заклали провідні українські та зарубіжні літературознавці й перекладознавці А. Діма, Д. Дюришин, М. Лановик, П. Топер, І. Левий, Г. Гачечіладзе та інші. Вивчаючи художні переклади з позиції компаративістики, науковці зосереджуються передусім на літературних аспектах: визначають готовність сприймаючої літератури до рецепції творчих надбань інших літератур та з'ясовують наслідки міжлітературних контактів. Проте аналіз літературної взаємодії як прояву комунікації передбачає врахування всіх складових частин комунікативного акту, зокрема, імовірну наявність комунікативних бар'єрів, які нерідко мають соціально-політичний характер. Г. Гачечіладзе слушно наголошував на тому, що серед факторів впливу на перекладача слід враховувати й ту історичну дійсність, в якій він живе... [2, с. 117]. Саме ґрунтовне вивчення історичних та суспільно-політичних реалій США, Росії та України у 1940–

2000-х роках дало змогу І. Коханській простежити динаміку літературної репутації роману Е. Хемінгуея «По кому подзвін» як прояву літературної рецепції, зокрема, визначити причини та наслідки його табування, виявити купюри й парафрази, без яких опублікування перекладних версій роману за часів ідеологічного тиску було б неможливим [3].

Мета статті – розглянути еволюцію рецепції творчості Е. Хемінгуея українською літературою за посередництва перекладів як соціально детермінований процес, а саме: простежити історію перекладів творів Е. Хемінгуея, визначити літературні та соціальні передумови перекладного засвоєння творчості письменника, виявити ті аналогії перекладацьких стратегій В. Митрофанова, М. Пінчевського, П. Соколовського, Л. Гончар, Ю. Покальчука, К. Сухенко і Н. Тарасенко, які забезпечили успіх сприйняття американського прозаїка, а також з'ясувати роль перекладної рецепції в українському літературному процесі та зміцненні національної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Рецепція творів Е. Хемінгуея шляхом їх інтерпретації українською мовою в ХХ столітті значною мірою залежала від суспільно-політичних процесів у тоталітарному СРСР. Етноцид української мови та культури відтермінував появу української версії творів Е. Хемінгуея щонайменше на 20 років. Переклади російською мовою з'являлися починаючи з 1934 року, натомість перша інтерпретація українською мовою побачила світ лише в 1957 році. Цьому передував ще й період негласної заборони й замовчування творів Е. Хемінгуея в СРСР (1939–1955), спричинений написанням в 1940 році роману «По кому подзвін», який містив чимало крамольних для режиму думок.

Сприятливі умови для початку перекладної рецепції спадщини Е. Хемінгуея українською мовою визріли лише в середині 1950-х років із початком відносної лібералізації радянського режиму, коли послаблення ідеологічного тиску посприяло реабілітації творчості Е. Хемінгуея в СРСР. Українська материкова література 1950-х років, обмежена нормами соцреалізму й позбавлена «залізною завісою» права участі в процесі світової міжлітературної комунікації, відчувала потребу заповнити лакуну, що утворилася в розвитку української психологічної прози ще в 1930-роках через репресії проти українських письменників. Рецепція творів американського майстра, які були зразком саме такого інтелектуально насиченого психологічного письма, дозволяла задовольнити внутрішню потребу сприймаючої літератури.

Початок рецепції творів Е. Хемінгуея в українській інтерпретації датується 1957 роком, коли побачив світ перший твір Е. Хемінгуея, опублікований українською, – п'єса «П'ята колона». У відборі творів письменника для перекладу панував

кон'юнктурний підхід: перевага в цьому процесі віддавалася пізньому періоду творчості Е. Хемінгуея, що майже не викликав заперечень у цензури, адже на той час письменник уже зрікся індивідуалізму, а його герої зайняли активну громадянську позицію. Замість видатних творів Е. Хемінгуея публікуються слабші романи: у 1961 році – переклад К. Сухенко і Н. Тарасенко останнього роману «За річкою, у затінку дерев» та в 1970 році – рання маловідома повість «Весняні потоки» (переклад В. Митрофанова). Ще в 1971 році на це викривлення процесу рецепції вказав Р. Доценко: «<...> за життя Хемінгуея в Україні з його творчості видана лише п'єса «П'ята колона» (за визначенням самого автора, один із найбільш невдалих творів), <...> у нас є два видання найслабшого його роману («За річкою, у затінку дерев») і нема жодного з його вершинних творів («Прощавай, зброе!»), «Старий і море»...» [4, с. 163].

Кон'юнктурний підхід до відбору творів для перекладу зумовлював суб'єктивне представлення письменника в Україні. Фактично до виходу у світ чотиритомного видання творів Е. Хемінгуея в 1979–1981 роках творчість майстра українською мовою подавалася однобічно. Поява чотиритомного зібрання творів прозаїка була визначною подією, оскільки це дало змогу усунути літературу-посередника, і відкривала можливість прямого контакту американської й української літератур. Зникала нерівність між українською й російською літературами, причиною якої став той факт, що російське красне письменство через суспільно-політичні обставини завжди перебувало в статусі провідного. Чотиритомник також свідчив про те, що українська література не лише наздогнала російську, але й перевершила її більшою кількістю інтерпретованих творів перекладом циклу оповідань про Ніка Адамса. Вагомим є також те, що поява перекладів творів всесвітньо знаного прозаїка українською мовою долучилася певним чином до реабілітації національної мови, яка за часів радянського режиму була об'єктом послідовно впроваджуваного пригнічення [5].

Часове відставання українських перекладів від російських мало одну позитивну рису. Українські інтерпретації уникли буквализму 1930–50-х років. Причиною його засилля, на думку В. Коптілова, була реакція «на перекладацьку безвідповідальність і свавілля, характерні для багатьох перекладачів дожовтневої доби» [6, с. 27]. Проте, витоки буквализму варто шукати не лише в діяхронній, а й у синхронній площинах. На думку Д. Дюришина, «стан літературного процесу часто визначає не лише вибір, а й метод перекладу» [1, с. 130]. Період 1930–50-х років – це доба репресій, тому найбезпечнішим методом перекладу того часу стає науково об'єктивний переклад. «Єдиним критерієм точності стала точність буквальна. <...> Страх «коли б чого не сталося», характерний для доби культу особи взагалі, механічно діяв й у галузі перекладу» [7, с. 40–41]. У кінці 1950-х, коли почали з'являтися переклади творів Е. Хемінгуея, тиск держави дещо послабився, що дозволило фахівцям «не оглядатися на кон'юнктуру» [7, с. 87], а творчо підходити до праці.

Складність соціально-ідеологічної ситуації, усвідомлення перекладачами літературної та загальнонаціональної потреби інтерпретування творів Е. Хемінгуея засобами української мови стали підґрунтям появи аналогій у перекладацьких підходах різних фахівців. Прагнення адекватно відобразити внутрішній стан персонажів, особливості їхнього характеру та настроїв розмови стало причиною активного звернення до лексичної трансформації конкретизації значення, коли майстри перекладу відмовляються від словникових відповідників на

користь контекстуальних. Так, у перекладі роману «Прощавай, зброе» В. Митрофанов замінює словниковий відповідник англійського “to put” – «відправляти» (тут і далі підкреслення моє – *Н. Р.*) на контекстуальний «запроторять» із метою адекватно передати небажання італійського солдата повертатися на фронт і відтворити ставлення героя до безглуздої війни. “If I go back they’ll make me get operated on and then they’ll put me in the line all the time” [8, с. 55]. – «Якщо я знову потраплю в полк, мені зроблять операцію і запроторять на передову без вороття» [9, с. 500].

Широке використання лексичної трансформації конкретизації притаманне перекладацькій манері М. Пінчевського, зусиллями якого українською мовою зазвучали романи «По кому подзвін», «І сонце сходить» («Фієста») та п'єса «П'ята колона». Скажімо, у порівнянні зі словниковим еквівалентом «ти хотів би поїхати» до англійського “would you like to go” більш конкретний контекстуальний відповідник «ти хотів би гайнути» чітко показує, що герой мріє. “Would you like to go to South America, Jake?” [10, с. 16]. – «Джеку, ти хотів би гайнути до Південної Америки?» [9, с. 199].

Робота П. Соколовського, автора української версії «Зелених узгір'їв Африки», також характеризується активним використанням перекладацької лексичної трансформації конкретизації. Приміром, “to walk” – «іти пішки» в українській інтерпретації відтворено як «плентатися», що асоціюється з утомою й точно передає рух жінок, навантажених різним посудом: “The wealthy carried umbrellas and more draped white cloth and their women walked behind them, with their pots and pans” [11, с. 34]. – «Заможніші йшли під парасольками й були вбрані в білу тканину, що спадала широкими складами; за ними пленталися жінки з горщиками та сковорідками» [12, с. 153].

Характерним для інтерпретацій Л. Гончар та Ю. Покальчука, силами яких були перекладені нарис «Небезпечне літо» і вісім оповідань зі збірки «Оповідання про Ніка Адамса», також є добір яскравих контекстуальних відповідників як результату застосування лексичної трансформації конкретизації. Так, завдяки заміні нейтрального «рухатися» (“to move”) на «попливли» перекладачам вдається точно відтворити рух поїзда, що прискорює рух. “As the train started and the dusty trees and brown road commenced to move past...” [13, с. 115]. – «Коли поїзд рушив, і запилени дерева та дорога попливли назад...» [14, с. 613].

Відтворюючи опис раптового серцевого нападу, К. Сухенко і Н. Тарасенко (перекладачі роману «За річкою, у затінку дерев») добирають контекстуальний відповідник «насилу доплентався», який порівняно зі словниковим «він пішов» (“he walked”) виразніше змальовує стан хворого: “Coming out of the telephone booth he, suddenly, did not feel good and then he felt as though the devil had him in an iron cage, <...> and he walked, grey-faced, to the concierge’s desk...” [15, с. 152]. – «Він вийшов із кабінки, і раптом йому стало погано, а потім здалося, ніби диявол загнав його в залізну клітку <...> обличчя його посіріло, він насилу доплентався до конторки порт'є...» [16, с. 514].

Контекстуальні відповідники сприяють формуванню чітко окреслених образів, точно передають душевний стан чи дії персонажів і не торкаються змістового й ідейного наповнення творів.

Другою особливістю українських перекладів творів Е. Хемінгуея є незначні стилістичні трансформації, а саме: помітна тенденція до появи в цільових текстах тропів та фразеологізмів. Ці творчі зміни характерні для перекладів діалогів чи вну-

трішніх монологів і здійснені з урахуванням вікових, професійних чи мовних особливостей героїв. Так, з-поміж численних варіантів перекладу фрази “when I was a boy” – (дослівно «коли я був хлопцем») К. Сухенко та Н. Тарасенко надають перевагу епітетові «зеленим хлопчиськом» над нейтральними «замолоду», «у молодості», «у юнацькі роки». “It is my city, though, because I fought for it when I was a boy, and now that I am half a hundred years old, they know I fought for it and am a part owner and they treat me well” [15, с. 23]. – «І все одно воно моє: я бився за нього зеленим хлопчиськом, а тепер, коли мені стукнуло п’ятдесят, вони знають, що я тут воював, я для них жаданий гість» [16, с. 420]. Така мікрозміна дає зрозуміти, що герой є літньою людиною з багатим життєвим досвідом, для якого характерне замилування давніми юнацькими роками життя.

Використання фразеологізмів типове для перекладів В. Митрофанова. Зокрема, в україномовній версії роману «Прощавай, зброе» це дозволяє перекладачеві вдало відтворити жартівливий тон розмови й зберегти розмовно-побутовий стиль мовлення Фредеріка Генрі: “I don’t know anything about it” [8, с. 108] – «Сном-духом не відаю» [9, с. 548]; “Did I say anything silly?” [8, с. 110] – «Я не молов якихось дурниць?» [9, с. 549].

Звернення до незначних стилістичних трансформацій в інтерпретаціях творів Е. Хемінгуея (використання українських фразеологізмів чи тропів під час перекладу стилістично незабарвленої англійської лексики) також притаманне перекладацькому стилю М. Пінчевського. “The lady who had him ...” [10, с. 13] – «Жіночка, що заарканила його...» [9, с. 196]; “He took it out in boxing and he came out of Princeton with painful self-consciousness and the flattened nose, and was married by the first girl who was nice to him” [10, с. 12]. – «Віддушиною для нього став бокс, і з Принстона він вийшов з ураженням самолюбством та розплющеним носом і дав обкрутити себе першій же дівчині, яка його вподобала» [9, с. 195] («І сонце сходить») («Фієста»)).

Важливо наголосити на тому, що творчі мовностилістичні трансформації, здійснені з урахуванням особливостей образів героїв та загальної тональності розмови, не порушували самотнього стилю письма Е. Хемінгуея й сприяли органічній рецепції творів Е. Хемінгуея українським читачем.

Велика професійна відповідальність перекладачів перед читачем сформувала третю особливість українських інтерпретацій. Усвідомлюючи важливість появи перекладів для українського літературного процесу, для подолання культурно-мистецької ізоляції українців від світових процесів, для утвердження статусу української мови, фахівці перекладу прагнули максимально полегшити сприймання творів Е. Хемінгуея українським читачем загалом, що вимагало деякої прагматичної адаптації творів та призводило до появи численних уточнень у цільових текстах.

Природа цих уточнень є різноманітною. Вони могли з’являтися під час перекладу власних назв як результат застосування перекладацької лексичної трансформації додавання, щоб розтлумачити, що саме криється за власною назвою. “Our Philip was in Chicotes with that Moor that bit Rodgers, when I came up the Gran Via” [18, с. 14]. – «Коли я проходив Гран-віа, наш Філіп був у барі Чікоте з тією марокканкою, яка вкусила Вернона Роджерса» [12, с. 496] (п’єса «П’ята колона», переклад М. Пінчевського).

До прагматичної адаптації відносимо випадки розшифрування в перекладах невідомих українському читачеві абрєвіатур: “The V.C. carries ten guineas, I believe. The D.S.C. is non-

productive. The silver star is free” [15, с. 18]. – «За Хрест Вікторії, здається, платять десять гіней. Медаль «За відмінну службу» не дає ні цента. Срібна зірка також» [16, с. 416] («За річку, в затінку дерев», переклад К. Сухенко та Н. Тарасенко).

Фахівці можуть вводити додаткові уточнення до цільового тексту з метою полегшити українським читачам розуміння окремих думок Е. Хемінгуея. Завдяки цьому набувають логічної завершеності в перекладі В. Митрофанова такі фрази героїв із роману «Прощавай, зброе»: “When I was awake after the operation I had not been away” [8, с. 109]. Мало зрозумілий дослівний переклад «Коли я прийшов до тьми після операції, мене не було» удосконалюється поясненням: «Коли я прийшов до тьми після операції, то не мав такого відчуття, ніби мене зовсім не було» [9, с. 549].

В інтерпретаціях інших творів прозаїка прагматичних адаптацій у формі трансформації додавання також чимало: “Abdulah cut their heads off so they would be legal eating” [11, с. 36]. – «Підбіг Абдула й за мусульманським звичаєм повідрізав їм голови, щоб м’ясо годилося для їжі» [12, с. 152] («Зелені узгір’я Африки», переклад П. Соколовського); “the World Series game”: “<...> Nick thought of the World game going on in New York” [13, с. 115]. – «<...> і Нік подумав про чемпіонат світу з бейсболу, що тепер відбувався в Нью-Йорку» [14, с. 613] (оповідання «Переїзд через Міссісіпі», переклад Л. Гончар та Ю. Покальчука).

Висновки. Аналіз українських інтерпретацій довів їхню високохудожню якість, а виявлені подібності перекладацьких стратегій різних фахівців, що здійснювали переклад спадщини Е. Хемінгуея, забезпечили цілісність сприйняття доробку письменника українським реципієнтом. Високий естетичний рівень українських перекладів творів Е. Хемінгуея сприяв успішній рецепції спадщини письменника в Україні й певною мірою компенсував викривлення еволюції перекладного процесу (замовчування творчості, затримка початку перекладання, довготривале існування літератури-посередника, кон’юнктурний підхід у виборі творів для перекладу, наявність купюр в інтерпретаціях), які були спричинені негативними суспільно-політичними чинниками. Як посередники в міжлітературному спілкуванні, переклади творів американського прозаїка заповнили прогалину, що утворилася в українській психологічній прозі внаслідок панування догмату соцреалізму, увели до українського літературного простору нову незаангажовану естетичну систему життєвої філософії Е. Хемінгуея, представили його самотньо стильову манеру й у такий спосіб уплинули на формування сучасної генерації українських письменників. Видання українських перекладів налагодило пряму (без посередництва російської літератури) рецепцію творчості Е. Хемінгуея українським красним письменством. Сама поява творів майстра світового рівня в українській інтерпретації і, що найголовніше, – високий художній рівень українських перекладів відновлювали рівноправ’я української літератури та мови щодо російської, яка за часів тоталітаризму мала необмежені переваги. Усвідомлення цього факту зміцнювало українців як націю.

Наше дослідження не вичерпує всіх особливостей перекладів спадщини Е. Хемінгуея як явища міжлітературної комунікації, тому перспективними видаються подальші пошуки спільних перекладацьких стратегій, установлення художніх і соціальних причин їх застосування та виявлення наслідків використання саме таких перекладацьких підходів у процесі засвоєння українською літературою доробку американського письменника.

Література:

1. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Дюришин Д.; [пер. со словац.]. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
2. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе. – М. : Советский писатель, 1972. – 268 с.
3. Коханська І. Літературна репутація роману Е. Хемінгвея «По кому подзвін» в американському, російському та українському літературознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / І. Коханська. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
4. Доценко Р. Хемінгвей, якого маємо і не маємо. З нагоди видання роману «По кому подзвін» / Р. Доценко // Вітчизна. – 1971. – № 6. – С. 157–164.
5. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Видавничий дім «КМАкад.», 2004. – 163 с.
6. Коптілов В. Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К. : Вища школа. Вид-во при КДУ, 1982. – 135 с.
7. Ковганюк С. Практика перекладу (З досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 276 с.
8. Hemingway E. A Farewell to Arms / E. Hemingway. – М. : Progress, 1976. – 319 p.
9. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 1 – 1979. – 717 с.
10. Hemingway E. Fiesta. The Sun Also Rises / E. Hemingway. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 p.
11. Hemingway E. Green Hills of Africa / E. Hemingway. – N.Y. : Amer. R.D.M. Co., 1987. – 296 p.
12. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 2 – 1980. – 694 с.
13. Hemingway E. The Nick Adams Stories / E. Hemingway. – N.Y. : Bantan Books, 1972. – 245 p.
14. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 4. – 1981. – 718 с.
15. Hemingway E. Across the River and into the Trees / E. Hemingway. – Harmondsworth, Midd'x : Penguins books, 1966. – 237 p.
16. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 3 – 1981. – 663 с.
17. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls / E. Hemingway. – London : Arrow Books, 1994. – 506 p.
18. Hemingway E. The Fifth Colomn and the First Forty-nine Stories / E. Hemingway. – London : J. Cape, 1972. – 332 p.

**Романенко Н. В. Еволюція рецепції насліддя
Э. Хемингуэя через украинские переводы как социально
детерминированный процесс**

Аннотация. Стаття вивчає еволюцію перекладів прозведених Э. Хемингуэя на український мову як форму рецепції творчості прозаїка національної літератури. Динаміка перекладного процесу розглядається в контексті суспільно-історичного розвитку України. Автор визначає літературні передумовки рецепції, ідеологічні перешкоди, аналогії перекладеских стратегій, причини і наслідки їх появи, а також висвітлює естетичну і соціальну роль рецепції.

Ключевые слова: рецепція, переклад, перекладеска стратегія, інтерпретація, комунікація, суспільство, ідеологія.

**Romanenko N. Ukrainian reception of E. Hemingway's
creative works via their translations as a socially
determined process**

Summary. The article studies the evolution of translating E. Hemingway's works into Ukrainian as the form of reception. The dynamics of translating process is considered in the context of the socio-historical development of Ukraine. The author identifies the literary preconditions of the reception, ideological obstacles, the analogies of translating strategies, the reasons and consequences of their emergence and specifies the aesthetic and social role of reception.

Key words: reception, translation, translating strategy, communication, society, ideology.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Канна В. Ю.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Мариупольського державного університету

ТОПОНИМНЫЕ ПЕРИФРАЗЫ: ПУТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЕ СУДЬБЫ

Аннотация. На материале языков разного типа рассмотрены некоторые факторы, мотивирующие развитие коннотативной сферы топонимов и открывающие возможности для последующего их употребления в качестве средства «сравнения-отождествления» в топонимных перифразах.

Ключевые слова: коннотация, коннотонимизация, топоним, коннотативный оним, топонимная перифраза.

Постановка проблемы. Тема, вынесенная в заглавие, находится на стадии изучения. В этой связи следует разобраться с тем, в каких позициях возникают топонимные перифразы, во всех ли параметрах они совпадают у собственных имен и нарицательных существительных, наконец, имеются ли различия в свойствах (в первую очередь, семантических) обсуждаемых позиций, если функционируют различные виды топонимов. Разумеется, ответить на все вопросы в рамках одной статьи трудно, однако попытаться хотя бы гипотетически представить «корни» речемыслительных процессов, приводящих к возникновению перифрастических именованных различий топографических объектов в системе номинации вообще, по-видимому, можно.

Анализ последних исследований и публикаций. Разработкой теории ономастической перифразы занимается В.М. Калинин. В своей работе «Поэтика онима» В.М. Калинин дает определение ономастической перифразы и предлагает основные модели ее построения [1]. Топонимные перифразы также исследовались в работах Е.С. Отина [2, 3], А.Б. Новикова [4] Л.Н. Гуковой, Л.Ф. Фоминой [5] и др.

Цель статьи – исследование факторов, мотивирующих развитие коннотативной сферы топонимов и открывающих возможности для последующего их употребления в топонимных перифразах. Опираясь на труды Е.С. Отина [2, 3], посвященные коннотативным онимам русского языка, а также на лексикографические источники других исследователей, так или иначе представляющие это явление в разных языках, можно понять типичные черты когнитивно-речевой деятельности, в основе которой лежат механизмы сравнения и переноса.

Изложение основного материала. Понятно, что дописьменная стадия развития человеческих языков намного продолжительнее того периода, который связан с появлением письменности и текстов, фиксирующих состояние языка. К сожалению, современным языковедам, исследующим историю происхождения и развития языка, доступны только тексты. А вся дописьменная эпоха является областью гипотез. Если бы ученым в наиболее древних текстах на любом из человеческих языков удалось найти следы такой формы мышления, в которой

сравнение как фактор и показатель отсутствует, можно было бы говорить о какой-то хронологии. По нашему мнению, процесс становления человеческого способа осмысления окружающего мира по длительности равен всей истории развития Homo sapiens. И вполне возможно, что подсознательно или интуитивно измерять, сравнивать и сопоставлять предметы и явления человек начал в те далекие времена, когда его вторая сигнальная система пребывала еще в зачаточном состоянии. Если это предположение правильное, то необходимость в поиске истоков сама собою отпадает, однако это не значит, что нас не должны интересовать вопросы, касающиеся универсальности способов сравнения.

По мнению многих ученых, да и по нашим собственным наблюдениям, ряд семантико-синтаксических позиций, в которых реализуются или формируются коннотативные свойства топонимической лексики, носит универсально-языковой характер. Ключом к пониманию причин появления, например, таких конструкций, в которых два предмета или явления на основании их сходства фактически отождествляются, но в сознании языковой личности одновременно присутствует понимание того, что отождествление не вполне адекватно, является знание о первенстве. Именно оно ведет к тому, что в перифрастическом обороте обязательным становится средство указания на приоритет. К ним можно отнести, например, случаи сравнительно-сопоставительного использования «прецедентных» топонимов в сопровождении продуктивных (в плане развития коннотативных свойств) определений типа «второй», «другой», «новый». Возможны и другие слова, обладающие сходной (указывающей на приоритет) семантикой. Довольно часто эти определения становятся компонентом нового (вполне официального) топонима, при этом такой прием именованья распространяется как на значительные топообъекты, так и на заурядные. Так, на территории США есть значительное число крупных объектов, в составе именованья которых присутствует компонент «new»: New Bedford (город), New Canaan (город), New England (территория, включающая штаты Массачусетс, Мэн, Вермонт, Нью-Гемпшир, Род-Айленд, Коннектикут), New Hampshire (штат: от *Hampshire* – графство в Англии), New Haven (город), New Jersey (штат: от *Jersey* – остров на юге Англии в проливе Ла-Манш), New Mexico (штат), New Orleans (город), Newport (фешенебельный город-курорт), New River (река), New York (штат и город)¹. Административный центр округа Хвамбо в Анголе носит португальское название Nova Lisboa (Нова Лижбоа) – Новый Лиссабон. Nowa Ruda и Nowa Sól – имена небольших промышленных городов в Польше. New Britain (Новая Британия) и New Guinea (Новая Гвинея) – названия островов в Тихом океане, данные английскими мореплавателями. A Nouvelle Calédonie² – французское название группы островов в юго-западной части Тихого океана. В Но-

¹ Последний (New York City) возник на месте основанного голландскими поселенцами в XVII веке городка New Amsterdam.

² От Каледония, Caledonia – латинское название Шотландии.

воодесском районе Николаевской области есть поселок городского типа, называющийся *Новая Одесса*. В составе названий населенных пунктов Донецкой области в той или иной форме довольно часто встречается компонент *нов-*: *Новгородское* (поселок городского типа), *Новоазовск* (город, районный центр), *Новоамвросиевское* (поселок городского типа), *Новогригорьевка* (поселок городского типа), *Новогородовка* (город), *Новодоонецкое* (поселок городского типа), *Новотроицкое* (поселок городского типа), *Новоэкономическое* (поселок городского типа). Последний пример, с одной стороны, интересен тем, что основанием для номинации служит не другой, более старый, более известный топообъект, а словосочетание «новая экономика» или, возможно, даже «новая экономическая политика» с последующей редукцией мотивирующего словосочетания. С другой стороны, он дает повод для методического вывода: сходство и даже совпадение внешней формы не является основанием для утверждения, что эти топонимы образованы по одинаковой семантико-словообразовательной модели.

Коннотативная способность топонимов является важным фактором, сближающим свойства собственных имен со свойствами нарицательных. Она развивается в тех случаях, когда какие-либо предметы или явления на основании явного или отдаленного сходства оказываются в когнитивно-речевой ситуации сравнения. Кроме того, коннотативная топонимия формируется в контекстах, имеющих эстетическую направленность, при выполнении топонимической лексикой оценочно-характеризующей функции. По мнению В.Н. Михайлова, высказанному им в работе «О семантико-синтаксическом аспекте собственных имен в русской речи», наиболее активно характеризующая функция собственных имен в целом (следовательно, и топонимов – В. К.) проявляется в нескольких синтаксических позициях: «Для собственных имен <...> таковыми являются позиции сказуемого двусоставного предложения <...>, приложения (обособленного и необособленного <...>), обращения <...>, а также главного члена некоторых видов односоставного предложения – «номинативно-сказуемого» типа <...> или вокативных <...>» [5, с. 120]. К позициям, отмеченным В.Н. Михайловым, необходимо добавить позиции несогласованного определения (особенно активного в генетивных конструкциях), а также разнообразные формы сравнительных конструкций, включая обороты с творительным падежом сравнения или сравнения-отождествления.

Особый интерес для ономастики представляют многочисленные, зафиксированные в разных языках (как правило, двухкомпонентные) определительные сочетания, которые Е.С. Отин относит к топонимическим перифразам. В них оба компонента связаны с топонимией: один является главным (первичным) словом-топонимом, а другой представляет собой либо географический термин, либо оттопонимное образование-определение. Например, в словаре Е.С. Отина зафиксированы следующие топонимические перифразы: 1) с компонентом *Афины*: **Вольынские Афины** (г. Острог), **южнорусские Афины** (г. Харьков), **сибирские Афины** (г. Томск), **северные Афины** (г. Эдинбург), **американские Афины** (г. Бостон), **Афины Германии** (г. Мюнхен), **ливонские Афины** (г. Тарту), **черноморские Афины** (г. Одесса) [3, с. 61]; 2) с компонентом *Венеция*: **Дунайская Венеция** (город Вилково в гирле Дуная, Одесская область Украины), **Славянская Венеция** (район Шпревалльд в Германии), **Северная Венеция** (город Брюгге в Бельгии), **Американская Венеция** (г. Нью-Орлеан): «*Нью-Ор-*

леан можно было бы назвать американской Венецией (ведь он, подобно Венеции, стоит на воде)» (Ильф И., Петров Е. «Одноэтажная Америка») [3, с. 103].

Еще одной структурообразующей основой для топонимных перифраз стали официальные топонимы, назначение формы которых – за счет уточнения отличать одноименные, но находящиеся в разных местах объекты типа Ростов (Великий) и **Ростов-на-Дону**. По этой модели созданы топонимные перифразы **Вавилон-на-Гудзоне** (г. Нью-Йорк), **Вавилон-на-Сене** (г. Париж) и т. д. В словаре Е.С. Отина зафиксирована еще одна интересная форма топонимной перифразы «**желтый Вавилон**» – Шанхай (Ильина Н. «Судьбы. Из давних встреч») [3, с. 81]. Природа ее иная, но она представляет еще одну, сравнительно продуктивную модель образования топонимных перифраз. В подавляющем большинстве случаев (так же, как и в последнем приведенном примере) такие топонимные перифразы являются окказиональными индивидуально-авторскими образованиями. Несмотря на это, они имеют огромное значение для развития языка по двум причинам. Во-первых, они поддерживают интерес носителей языка к подобному речетворчеству, во-вторых, являются важным источником пополнения лексики и фразеологии языка в тех случаях, когда удачное окказиональное образование становится достоянием языка.

Хорошо известный носителям русскоязычной культуры пример – фантазмагорическое превращение (в романе И. Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок») захолустных *Васюков* в *Нью-Москву*, а затем (уже за пределами романа) широкое распространение в речи (особенно художественной) разнообразных **Нью-Васюков**. Вспомним, как вещал воодушевленный собственным авантюризмом Остап Бендер: «*Подумайте, что будет, когда турнир окончится и когда уедут все гости. Жители Москвы, стесненные жилищным кризисом, бросятся в ваш великолепный город. Столица автоматически переходит в Васюки. Сюда приезжает правительство. Васюки переименовываются в Нью-Москву. Москва – в Старые Васюки. Ленинградцы и харьковчане скрежещут зубами, но ничего не могут поделать. Нью-Москва становится элегантнейшим центром Европы, а скоро – и всего мира*» [3, с. 97]. Словарь Е.С. Отина квалифицирует топоним *Васюки* как узуальный интралингвальный коннотативный литературный топоним с широким диапазоном употребления. Коннотации «провинциальный, захолустный городишко» + «обуреваемый жаждой славы» + с «отсталым укладом жизни» стали основой для развития новых, уже оттопонимных коннотем: 1) дело, основанное на непомерных амбициях его исполнителей, на желании выделиться, прославиться: «*В промежутках между уколами, повязками и операцией Чарльс рассказывает о себе. После «Годуновского» (название совхоза – В. К.) устроился ветврачом в подсобное хозяйство опытно-медицинской академии. Звали сами, рисовали на перспективу Нью-Васюки и, разумеется, ввали. Хозяйство плохое, организация дела – отвратительная*» («Комс. правда», 1991 г., 18 янв.); 2) место проведения шахматного турнира и сам турнир: «*Сувениры с символикой «Труда» получили все участники необычного турнира в колонии, которая в этот день стала рязанскими «нью-васюками», – естественно, в хорошем шахматном смысле*» («Труд», 2000 г., 14 марта; из статьи «Нью-Васюки» строгого режима», в которой сообщается, как чемпион мира по шахматам А. Карпов провел в рязанской колонии блицтурнир с осужденными); 3) населенный пункт, неожиданно получивший широкую из-

вестность; «город-высочка»: «Всю жизнь у нас две столицы, и тут возникает третья, о которой никто даже не знает, где она находится, – «Огарево, Огарево, Огарево...» Привыкли, как что подписывают или решают – так в Кремле. И тут возникает ново-огаревский договор – типа сан-стефанского мира или еще чего-то подобного. То есть некие «Нью-Васюки» внедряются в сознание на уровне столичном, государственном» («Собеседник», 1991 г., № 31; из интервью с тележурналистом Парфеновым). На этой почве формируется уже стабильно работающий механизм речетворчества. И каждому читателю «Комсомольской правды» понятна ирония в именовании столицы Калмыкии г. Элисты **Нью-Васюками-2**: «По одной из версий, деньгами президент-премьер собирается помочь обездоленным гроссмейстерам всего мира, паломничество которых в шахматную Мекку (или Нью-Васюки-2 – кому как нравится) Илюмжинов ожидает уже в ближайшее время» («Комс. правда», 1998 г., 18 февр.) [3, с. 97–98].

В американском варианте английского языка также распространены словосочетания экспрессивно-оценочного характера. Так, ряд штатов США (Западная Виргиния, Колорадо, Мэн, Нью-Хампшир (Гемпшир) (New Hampshire), Нью-Джерси) имеют прозвание **Zwitzerland of America** – «Американская Швейцария». Крупнейший молодежный курорт США – Fort Lauderdale называют **Venice of America** – Американская Венеция [6].

Связь топонимов с культурой и историей ведет к тому, что информация, связанная с событиями, происходящими в конкретном месте, закрепляется за именем и включается в его смысловую сферу, становится компонентом семантики. По мнению И.Э. Ратниковой, относящей окказиональные топонимные перифразы типа **южнорусский Гонконг** (г. Одесса) к топонимическим метафорам, в основе замысла топонимной метафоры лежит намерение передать мысль по поводу какой-либо ситуации через оценку некоего топоса. В таких случаях в семантической структуре топонимов активизируются коннотемы, отсылающие, с одной стороны, либо к внутренней форме имени, либо к его внешним (фоносимволическим) свойствам, а с другой – к различного рода свойствам топообъекта или к событиям, связанным с этим местом. Таковы, например, различные вторичные образования, связанные с онимом *Уотергейт*: **Уотергейт-2**, **Новый Уотергейт**, **посмертный Уотергейт Франсуа Миттерана**, **Уотергейт-бис**, **Сеульский Уотергейт**, **газовый Уотергейт** (употребления в функции хрононимов) [7, с. 145]; новообразования с корневой морфемой **-гейт**, превратившейся во многих языках в суффиксоид, который превращает хорошо знакомые всем слова в понятия, обозначающие очередной скандал (**Джонсонгейт**, **Ирангейт**, **Картергейт**, **Марипольгейт** и др.): «Как заключил один телебозреватель, очень похоже, что с «Моникагейта» может начаться пересмотр американских стандартов гласности и морали...» («Труд», 1998 г., 11 февр.) [3, с. 341]. Интересны топонимные метафоры и перифразы с топонимами Перл-Харбор в значении «поражение, крах, катастрофа» (**энергетический Перл-Харбор**, **экономический Перл-Харбор** [3, с. 278]; **Чернобыль** (**потенциальный Чернобыль**, **подводный Чернобыль**, **политический Чернобыль**, **Чернобыль духовный**) и др. [7, с. 163].

Выводы. В ходе совершенствования образной сферы речи и развития языка наиболее удачные приемы создания эстетического эффекта становятся примером для подражания и заимствования. Именно поэтому большой интерес представляет изучение механизмов мотивации переносных именованных. Приведенные примеры, по нашему мнению, убедительно показывают как типологичность, так и окказиональность, свойственные процессу речетворчества в части развития коннотативных свойств топонимии в перифрастических оборотах, демонстрируют в основном экстралингвальный характер мотивации. Одновременно проявляются и собственно языковые механизмы распространения и сохранения освоенной картины мира через конкретные лексические и фразеологизированные единицы. Все это важно, прежде всего, для истории языка, т. к. довольно часто мотивы переноса в сравнительно короткий срок забываются. С другой стороны, знание того, как работают различные механизмы порождения речи в сочетании с исследованием путей узуализации творческих находок должно способствовать углублению представлений о когнитивно-речевой «лаборатории языка». Задача последующих работ – дальнейшее изучение факторов, формирующих коннотативную сферу семантики топонимов, изучение роли ментальных процессов сравнения и оценки в формировании коннотативной сферы семантики топонимов.

Литература:

1. Калинин В.М. Поэтика онима / В.М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
2. Отин Е.С. Труды по языкознанию / Е.С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.
3. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен / Е.С. Отин. – Донецк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.
4. Новиков А.Б. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публицистики) / А.Б. Новиков. – М.: Рус. яз., 1999. – 224 с.
5. Гукова Л.Н. Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А.С. Пушкина: [словарь] / Л.Н. Гукова, Л.Ф. Фомина. – Одесса : Фотосинтетика, 2004. – 191 с.
6. Томахин Г.Д. Америка через американизмы / Г.Д. Томахин. – М.: Высшая школа, 1982. – 256 с.
7. Ратникова И.Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И.Э. Ратникова. – Мн.: БГУ, 2003. – 214 с.

Канна В. Ю. Топонімні перифрази: шляхи виникнення й історичні долі

Анотація. На матеріалі мов різного типу розглянуто деякі фактори, що вмотивовують розвиток коннотативної сфери топонімів та відкривають можливості для подальшого їх використання у якості засобу «порівняння-ототожнення» у топонімних перифразах.

Ключові слова: конотація, конотонімізація, топонім, коннотативний онім, топонімна перифраза.

Kanna V. Toponymic pariphrasis: ways of formation and historical destinies

Summary. The article studies some factors facilitating the development of toponyms' connotative sphere and opening up opportunities for their further usage as a means of "comparison-identification" in toponymic pariphrasis in different languages.

Key words: connotation, connotonimisation, toponym, connotative onym, toponymic pariphrasis.

*Кійко С. В.,**доктор філологічних наук,**доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

СИНЕРГЕТИКА У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті представлено основні принципи лінгвосинергетики, описано її ключові поняття та охарактеризовано синергетику як нову наукову парадигму, яка поряд із порівняльно-історичною, структуралістською, функціональною та когнітивно-дискурсивною науковими парадигмами має свою історію, власний поняттєвий апарат і представлена низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл.

Ключові слова: лінгвосинергетика, самоорганізація, когерентність, флуктуації, ентропія, параметри порядку.

Постановка проблеми. Останні десятиліття у вітчизняному і зарубіжному науковому співтоваристві є часом інтенсивного пошуку нових методологічних стратегій, сумісних із теоретичними традиціями гуманітарних наук. Одним із найбільш продуктивних напрямів такого пошуку є синергетичний підхід до лінгвістики, культури, історії, соціології тощо (пор. [2; 4; 5; 15; 26]). Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур. Один з основоположників синергетики Г. Хакен визначає її як частину загального системного аналізу, мета якого – знайти універсальні закономірності поведінки й загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [25, с. 361]. У працях сучасних дослідників синергетика виступає як «новий світогляд, пов'язаний із дослідженнями феноменів самоорганізації, нелінійності, нерівноваги, глобальної еволюції, вивченням процесів становлення порядку через хаос, біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як основоположних характеристик процесу еволюції» [13, с. 618]. Іншими словами, синергетика аналізує механізми і процеси взаємодії елементів і підсистем складних динамічних систем, які дозволяють їм зберегти цілісність і функціональні властивості.

Синергетику позиціонують наразі у трьох іпостасях: як науку, методологію і картину світу. Проте існують численні спроби надати синергетиці іншого статусу як нового наукового напрямку (О.М. Князева, С.П. Курдюмов, Д.С. Чернавський), метануки (А.А. Данилов), нової наукової парадигми (В.А. Белавін, Т.І. Домброван, О.О. Селіванова, В.В. Тузов), сучасного наукового стилю мислення (Г.О. Котельніков), міждисциплінарного мислення (Г. Хакен), дискурсу науки епохи постмодерну або постнекласичної науки (В.І. Аршинов, В.Г. Буданов). У контексті лінгвістичних досліджень дискусійним є насамперед визнання синергетики як сучасної наукової парадигми, у межах якої об'єктом дослідження є складні відкриті нелінійні системи різного походження у їх становленні та еволюції.

Мета статті – представити основні принципи лінгвосинергетики, описати її ключові поняття та позиціонувати синергетику як нову наукову парадигму, яка поряд із порівняльно-історичною, структуралістською, функціональною та когнітивно-дискурсивною науковими парадигмами має свою історію, власний понят-

тєвий апарат і представлена низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших понять синергетики є самоорганізація як здатність системи до стабілізації деяких параметрів шляхом спрямованого впорядкування її структури і функцій із метою протистояння ентропійним чинникам середовища [29, с. 4454]. Іншими словами, синергетика описує появу і формування складних систем на основі зміни періодів стабільності і нестабільності, за рахунок яких формується рельєф станів складної системи, що відповідає її переходам з однієї області в іншу [18, с. 115]. Г. Хакен виокремив такі етапи руху синергетичних систем: 1) хаотичний стан системи, який містить у собі невизначеність, а тому ймовірність і випадковість зміни; 2) повністю детерміновані рухи системи; 3) рівновага конфігурацій системи; 4) стійкість системи; 5) поява випадкових факторів, які приводять систему до наступної нестабільності [24, с. 226–263]. Така послідовність руху синергетичних систем вказує на те, що цілісність системи – це не стільки результат попереднього її розвитку, скільки здатність зберегти стабільність в еволюційному процесі.

Важливим пунктом синергетичної теорії є теза про те, що будь-яка динамічна система здатна постійно обмінюватися змістом (енергією чи інформацією) із навколишнім середовищем і мати як джерела, так і стоки енергії. При цьому процеси обміну відбуваються не лише через межі системи, яка самоорганізується, але й у кожній точці цієї системи. Обмін може відбуватися також між двома якісно різними прошарками, рівнями, підсистемами однієї і тієї ж системи [11, с. 33]. Це означає, що структура синергетичних систем визначається не окремими елементами, не суто зовнішніми впливами і не внутрішніми цілями. Структура детермінована процесами взаємодії – «масштабними переходами узгодження частин і цілого» [18, с. 111].

Синергетична парадигма наукового аналізу дозволяє глибше заглянути в мовні і мовленнєві процеси, оскільки мова за своїми характеристиками є відкритою динамічною системою. Як і інші нелінійні системи, мова здатна до самоорганізації і саморегуляції й адаптується у процесі еволюції до навколишнього середовища не лише шляхом збагачення словникового складу, але й за рахунок змін своєї структури. Згідно з Р. Келером механізми самоорганізації і саморегуляції у мовній системі трансформують її в бік стабільного стану й оптимальної адаптації до оточення. При цьому зберігаються тільки ті структури й варіанти, котрі відповідають усім вимогам мовного оточення, тобто факторам середовища [29, с. 4454–4455].

Класична «системоцентрична» лінгвістика побудована на базовій науковій парадигмі, яка передбачає наявність деякої сукупності фундаментальних об'єктів, що утворюють у свою чергу всі інші об'єкти і визначають їх властивості [3; 9; 21]. Така концепція вимагає від дослідника пошуку певної обмеженої кількості або типів цих елементарних об'єктів. Появу цієї нау-

кової парадигми пояснюють тим, що хаотичний потік явищ, їх дифузність, невизначеність, постійна зміна, еволюція вимагали віднайдення більш-менш стійкого інструментарію для опису феноменів. Статичний тип системи упорядковує незліченну різноманітність явищ, тому такий підхід широко використовують у лінгвістиці: він представляє мову як ієрархічно впорядковану й оглядову систему.

Проте численні дослідження показали, що мовні об'єкти не можуть бути задані мінімальним набором необхідних і достатніх властивостей, а континуально переходять один у другий [6; 7; 8; 17; 18; 28; 31]. Це означає, що цілісність системи – це її особливий стан, субстанція, яка не дорівнює сумі її складників, вона може лише частково визначатися властивостями елементів. Прагнення до впорядкованості системи веде до її ідеалізації, а отже, до спрощення самого явища. Закони системотворення істотно відрізняються від законів синтагматики і парадигматики. Однозначне розрізнення окремих явищ можливе лише в деяких екстремальних прототипових точках, а тому у дослідженні мовних об'єктів обертається їх істотним спотворенням.

На зміну уявленню про системність, аналогію, традицію як «внутрішні закони розвитку мови» [3; 9] приходить розуміння того, що властивості мови обумовлені її еволюцією як системи, здатної до самоорганізації. При цьому процеси самоорганізації відбуваються за взаємодії мови як відкритої системи з навколишнім середовищем (соціумом, культурою, наукою, іншими мовами) [9, с. 341; 19, с. 9].

Одна з перших спроб застосувати модель синергетичних систем до мови здійснена у 80-ті рр. минулого століття німецьким лінгвістом В. Відгеном. Важливим аспектом самоорганізації мови він вважав те, що її частини поводяться узгоджено, при цьому регулювальну функцію виконують просторово-часові межі саморуху мови. Ці межі є механізмом, за рахунок якого внутрішня динаміка системи презентує себе саму як просторово-часову структуру. Характеристики і властивості мови не стільки притаманні їй самій, скільки породжені умовами її існування і способом появи таких характеристик і властивостей. Нелінійність мови виявляється у її зміні під впливом практично безмежної кількості факторів соціальної, психофізіологічної і психофізичної природи, які перебувають між собою у складній взаємодії. Відкритість системи мови реалізується в її комунікативній і мислетворчій функціях, а дисипативність представлена наявністю різноспрямованих і протилежно спрямованих змін мовних одиниць, які перебувають під впливом одних і тих самих чинників. Мові притаманна також специфічна властивість синергетичних систем набувати у процесі самоорганізації таких властивостей цілого (системи), якими не володіє жодна з її частин, що особливо яскраво виявляється в мовленнєвій діяльності. При цьому пояснення еволюції системи на основі схеми поступової і послідовної кумулятивності у розвитку виявляється недостатнім [32].

Про можливість дослідження мови з позиції синергетичної системи заявляв також Р.Г. Піотровський: комп'ютерне моделювання мови, результати автоматичного аналізу текстів і синтезу мовлення вказують на те, що мова є відкритою динамічною неврівноваженою системою [17]. Він зазначив, що ще В. фон Гумбольдт говорив про регуляцію мови «духом» народу, а в 1929 р. К. Фосслер здійснив інтуїтивно-феноменологічну спробу реалізувати синергетичну ідею на конкретному мовному матеріалі.

Важливою заслугою дослідників лінгвосинергетики стало послідовне обґрунтування положення про цілісність як особли-

вий стан системи, відмінний від суми її складових елементів. На зміну лінійному типу зв'язку, у якому одне явище (стан, процес) впливає з іншого під впливом зовнішніх причин, запропоновано бачення одночасного цілісного характеру цих зв'язків [18, с. 119–121].

Ключовими поняттями синергетичної методики є синтез як процес об'єднання розчленованих понять у єдине ціле і конструктивізм як побудова суб'єктом інтерпретації (моделі) певного явища, а не просте його відображення. Синтез і конструктивізм внутрішньо вбудовані в синергетичне знання, яке ґрунтується на принципі циклічної причинності між елементами і системою загалом, поведінкою елементів і параметрами порядку, системою і навколишнім середовищем, суб'єктом і об'єктом [12, с. 16]. Іншими ключовими поняттями синергетичної методики є поняття інтеграції як процесу об'єднання частин у ціле і когерентності як узгодження певних процесів чи явищ у часі. Вони в повному обсязі застосовні до опису складних систем будь-якої природи, зокрема мовної (пор. [19; 20]). При цьому йдеться не про механічне перенесення конкретних методик синергетики в область філологічних досліджень, а про інтеграцію найбільш загальних положень синергетики, її методології і понятійно-категорійного апарату в методологію лінгвістики.

Синергетичний підхід до дослідження омонімії включає розгляд параметрів порядку (факторів регулювання поведінки системи) й опис принципів самоорганізації омонімії на різних мовних рівнях та/або окремих підсистемах. Для опису функціонування системи в синхронії використовують такі поняття, як «флуктуація», «біфуркація», «когерентність», «атрактор», «режим із загостренням», «зворотні зв'язки», «порядок – хаос». Опис процесів самоорганізації в діахронії здійснюють через поняття «параметри порядку», «принцип підпорядкування», «принцип каузальності» [19, с. 10]. При цьому розмежування синхронічного і діахронічного підходів передбачає лише тимчасове виокремлення вивчення мови у стані рухомої рівноваги (синхронія) і в стані міжфазового переходу та/або режимів («із загостренням»), які спричиняють якісні зміни в організації і функціонуванні мови (діахронія) [9, с. 82]. Розглянемо поняттєвий апарат синергетики докладніше.

Теорія самоорганізації систем передбачає, що за рахунок надходження в систему зовнішньої енергії, речовини чи інформації в системі виникають флуктуації – випадкові відхилення. Під впливом гетерогенних чинників такі відхилення можуть посилюватися і приводити стабільну структуру до нестабільного стану. Якби системи були іманентними, то випадкових відхилень не виникало б, і системи залишалися б константними. Нестабільність систем веде їх до нового динамічного режиму стабілізації, до зменшення ентропії, тобто до самоорганізації [11, с. 24].

Для опису узгодженої взаємодії використовують поняття «когерентність» і «атрактор». Когерентність – це явище збереження співвідношення між фазами різних коливальних процесів. Атрактор – це той стан, який притягує, структурує поведінку складників системи. Атракторами відкритої динамічної системи є окремі сфери впорядкованості. Вони визначають динаміку системи, виявляють і спрямовують її еволюцію: усі елементи системи прагнуть до атрактора або до того типу взаємодії елементів, який ним задається. Наявність атракторів дозволяє системі зберігати відносну стійкість, незважаючи на різноспрямовані й деструктивні процеси в системі. Атрактори вирівнюють відхилення, які накопичилися в системі, тобто їх функція полягає у підтриманні певної оптимальної кількості випадкових відхилень

у розвитку системи [22, с. 136–137]. Іншими словами, атрактор – це внутрішня тенденція до відносно стабільного стану системи.

Для початкового етапу саморозвитку системи характерна відносна рівновага відкритої нелінійної системи і поступове (або різке) посилення орієнтації руху елементів системи до атрактора, тобто зміщення в бік упорядкування на новій основі. Далі в системі зростає ентропія як міра нерівноваги й хаотичності, збільшуються флуктуації (зрушення в плані змісту і поява нових елементів функціонального плану), наростає хаос, який проявляється в появі функціональних елементів, що не відповідають початковим тенденціям системи. Наступні етапи включають проходження точок біфуркацій, тобто значень параметрів, за яких відбувається перебудова усталених режимів руху в системі. При цьому відбувається вибір траєкторії подальшого розвитку системи, а також дисипація («просіювання», відсіювання, відкидання) зайвих елементів. Принцип каузальності передбачає наявність у складних систем альтернативних можливостей для функціонування і розвитку. Систему, яка перебуває у точці біфуркації, можна спрямувати в необхідне русло, якщо застосувати щодо неї легкі, проте резонансні зовнішні впливи. Вони здатні вивести систему на новий рівень самоорганізації.

На окремих стадіях саморозвитку системи можливі так звані «режими із загостренням». Це режими надшвидкого наростання процесів, коли певні величини необмежено зростають за короткий проміжок часу. Кінцевим для цього циклу розвитку системи є її перехід у якісно новий стан, набуття системою якісно нової цілісності та впорядкованості [10, с. 15; 20, с. 58].

У процесі переходу з одного стану в інший не всі параметри стану мають однакове значення, і одні параметри стану (швидкі змінні) можна виразити через інші (повільні змінні), які є параметрами порядку. Останні «підпорядковують» окремі частини, тобто визначають їх поведінку, а також стабілізують систему. Зв'язок між параметрами порядку й окремими частинами системи називається принципом підпорядкування. Його суть полягає у можливості подання швидких змінних у вигляді функцій параметрів порядку. Г. Хакен як параметр порядку розглядає значення слова. Як відомо, багатозначні слова моносемізуються лише в контексті. З погляду синергетики в таких словах є внутрішня симетрія, яка порушується за вживання слова в реченні і, ширше, в тексті. Таким чином, текст можна розглядати як створення ієрархії параметрів порядку шляхом послідовного порушення симетрії [23].

Загалом синергетика розкриває механізм утворення в рамках старої якості системи зародків нового стану у вигляді флуктуацій і утворення дисипативних структур. Як відповідь на посилення деструктивних тенденцій відбувається активізація внутрішніх механізмів самоорганізації, спрямованих на збереження цілісності системи, й інтенсифікуються обмінні процеси між системою і навколишнім середовищем. Якщо флуктуації недостатньо великі, то система повернеться до попередньої урівноваженої структури. Якщо флуктуації значні, то вони можуть призвести систему до виникнення нових, відносно стійких структур. У результаті система перейде на якісно новий рівень саморозвитку.

Загалом становлення лінгвосинергетичної парадигми пов'язане з низкою труднощів: важко перевірити запропоновані синергетичні моделі експериментально; практично неможливо спостерігати механізми саморегуляції і самоорганізації мови через повільну трансформацію систем мови; встановлення необхідних для синергетичних моделей змінних, придатних для обчислення, ускладнене навіть на репрезентативному лінгвіс-

тичному матеріалі; у процесі еволюції мови змінюються межі лінгвістичних об'єктів. З огляду на це «пошуки мовних механізмів саморегуляції носять найчастіше інтуїтивно-феноменологічний характер» [17, с. 2]. Незважаючи на вказані труднощі, все ж таки в лінгвістичній статистиці можна виокремити низку параметрів, які можна використати для побудови синергетичної моделі. Це, зокрема:

1) залежність семантичного обсягу слова від його частоти, яку виразив Дж. Ціпф у формулі «кількість різних значень слова буде прагнути до рівності з квадратним коренем із його відносної частоти» [33, с. 255], і численні уточнення та поправки до цієї формули на матеріалі різних мов [1, с. 6; 27, с. 43; 21, с. 139];

2) закон Менцерата-Альтмана, згідно з яким більша за обсягом одиниця тексту містить дрібніші складові, а також окремі висновки з цього закону, наприклад: зворотна залежність між уживаністю словоформи і її довжиною; пряма залежність між частотою словоформи, її багатозначністю і вживаністю в різних контекстах; пряма залежність між довжиною словоформи в складах або морфемах і ентропією розподілу довжин слів [31, с. 100];

3) закон Мартіна про геометричний розподіл ланцюжка дефініцій будь-якого слова від конкретних до абстрактних понять і його модифікації на матеріалі різних словників [30, с. 60–71];

4) закон динаміки лексики, згідно з яким можна описати зустріваність і розподіл певного лексичного елемента в тексті [34, с. 43–45];

5) закон Піотровського про S-подібний перебіг мовних змін, який описує як процес запозичення іноземної лексики, так і заміщення старих граматичних форм новими, а також неповний і зворотний процеси поширення певних лексичних або граматичних явищ [16];

6) закон Шмельова про зворотну залежність міри парадигматичної закріпленості слова від ступеня його синтагматичної закріпленості та ін. (детальніше див. [14, с. 22–37]).

Ці та деякі інші напрацювання квантитативної лінгвістики дозволили Р. Келеру створити міжрівневу синергетичну модель мови як системи, яка охоплює шість лінгвістичних величин (довжина слова, частота, кількість фонем, полілексія, політекстуальність, величина лексикуону), десять зв'язків із позамовними феноменами (мінімізація затрат на кодування і декодування інформації, затрати на процес передачі повідомлення, економія і специфікація контексту, мінімізація лексичного обсягу повідомлення) і дванадцять інтерпретованих процесів (фонологічна уніфікація і диверсифікація, лексикалізація, лексична редуція, скорочення, глобалізація інформації тощо) та перевірити її об'єктивність на значній кількості емпіричних даних. Проте, як зазначає автор, запропонована модель є лише одним із перших кроків до створення цілісної синергетичної концепції мови, оскільки поза увагою залишилося багато інших чинників (синтаксис, прагматика, семантика) та підсистем мови, які необхідно інтегрувати в цю модель [28, с. 154].

Проте в межах лінгвосинергетичного підходу феномен самоорганізації й саморегуляції мови є об'єктом не тільки квантитативної лінгвістики (Г. Альтман, М.В. Арапов, К. Бест, Е. Келіх, В.В. Левицький, Р.Г. Піотровський), а й лінгвопрогностики (О.В. Бондаренко, І.О. Лопатіна, В.О. Мигачев), міжкультурної комунікації (Н.В. Дрожжаних), лінгвоконцептології (А.В. Гірник), дериватології (С.М. Єнікеєва), генології (Ю.Є. Кійко), семасіології (С.В. Кійко, В.В. Дребет), перекладу (Л.В. Кушніна). Водночас сучасна лінгвосинергетика, ґрунтуючись на принципах нелінійності, ієрархічності, динамічності мови та її здатно-

сті до самоорганізації, обстоює системний підхід до вивчення мовних явищ, зокрема у концепції взаємодії мовних феноменів (Б.Є. Зернов, Н.І. Пушина), в описі моделі життєвого циклу мовних одиниць (А.А. Полікарпов, Д.О. Іванова), структурної організації тексту і дискурсу (О.А. Бабелюк, Л.І. Белхова, К.І. Білоусов, І.А. Герман, Ю.Є. Кійко, Г.Г. Москальчук, Л.С. Піхтовнікова), історичного розвитку мови (Т.І. Домброван, С.В. Кійко), ідіолектів (О.О. Семенець).

Висновки. Отже, синергетична наукова парадигма має свою історію, представлена низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл. Вона перебуває у стані становлення і віддзеркалює основні риси сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій і міждисциплінарності дослідницької діяльності.

Перспективним вважаємо аналіз різних мовних явищ із погляду синергетичного підходу, що дозволить отримати нові знання про організацію мови загалом, саморегуляцію її окремих явищ, перебіг комунікативних процесів тощо.

Література:

- Андрукович П.Ф. О статистических и лексико-грамматических свойствах слов / П.Ф. Андрукович, Э.И. Королёв // Научно-техническая информация. Серия « Информационные процессы и системы». – 1977. – № 4. – С. 3–9.
- Баранцев Р.Г. Синергетика в современном естествознании / Р.Г. Баранцев. – М.: УРСС, 2014. – 160 с.
- Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – М.: Добросвет-2000, 2002. – 544 с.
- Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В.Г. Буданов. – М.: УРСС, 2013. – 240 с.
- Вагурин В.А. Синергетика эволюции современного общества / В.А. Вагурин. – 4 изд. стереот. – М.: УРСС, 2014. – 216 с.
- Домброван Т.І. Аплікативний потенціал синергетичної парадигми в лінгвістиці / Т.І. Домброван // Studia philologica. – 2012. – Вип. 1. – С. 79–84.
- Домброван Т.І. Язык в контексте синергетики / Т.І. Домброван. – О.: Одесская гор. тип., 2013. – 342 с.
- Домброван Т.І. Лингвосинергетика: от бинарности – к тернарности / Т.І. Домброван // Слов'янський збірник: збірник наукових праць. – Вип. 17. – К.: ВД Дмитра Бурого, 2012. – Ч. 2. – С. 341–348.
- Жирмунский В.М. Внутренние законы развития языка и проблема грамматической аналогии / В.М. Жирмунский // Труды Института языкознания. – Т. 4. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 74–79.
- Князева Е.Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е.Н. Князева, С. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
- Князева Е.Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С. Курдюмов. – СПб.: Алетей, 2002. – 414 с.
- Князева Е.Н. Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: УРСС, 2014. – 264 с.
- Кондрашов В.А. Новейший философский словарь: Около 1200 аналитических статей / В.А. Кондрашов, Д.А. Чекалов, В.Н. Копорулина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 668 с.
- Конещкая В.П. Аксиомы, закономерности и гипотезы в лексикологии / В.П. Конещкая // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 22–37.
- Олемской А.И. Синергетика сложных систем: Феноменология и статистическая теория / А.И. Олемской. – М.: УРСС, 2013. – 384 с.
- Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка / Р.Г. Пиотровский. – Ленинград: Наука, 1968. – 116 с.
- Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г. Пиотровский // Научно-техническая информация. Серия «Информационные процессы и системы». – 1996. – № 12. – С. 1–12.
- Тарасенко В.В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В.В. Тарасенко. – 2-е изд. – М.: Книжный дом «Либроком», 2012. – 232 с.
- Тузов В.В. Методы синергетики / В.В. Тузов // Библиосфера. – 2009. – № 4. – С. 8–14.
- Тузов В.В. Синергетика как методология исследования процессов самоорганизации сложных систем / В.В. Тузов // Библиосфера. – 2007. – № 1. – С. 52–59.
- Тулдава Ю.А. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики / Ю.А. Тулдава. – Таллинн: Валгус, 1987. – 205 с.
- Фокс Р. Энергия и эволюция жизни / Р. Фокс. – М.: Мир, 1992. – 216 с.
- Хаген Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? / Г. Хаген // Синергетика и психология. – М.: Янус-К, 1999. – С. 11–25.
- Хаген Г. Синергетика / Г. Хаген. – М.: Мир, 1980. – 406 с.
- Хаген Г. Синергетика: Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хаген. – М.: Мир, 1985. – 419 с.
- Чернавский Д.С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации / Д.С. Чернавский. – 4-е изд. – М.: УРСС, 2013. – 304 с.
- Четыркин Е.И. Статистические методы прогнозирования / Е.И. Четыркин. – М.: Статистика, 1975. – 184 с.
- Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik / R. Köhler. – Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1986. – 200 S.
- Köhler R. Synergetic Linguistics / R. Köhler // The Encyclopedia of Language and Linguistics. – Vol. 8. – Oxford: Pergamon Press, 1994. – P. 4454–4455.
- Martin R. Syntaxe de la définition lexicographique / R. Martin // Statistique et Linguistique. – Paris: Klincksieck, 1974. – P. 60–71.
- Menzerath P. Die Architektonik des deutschen Wortschatzes / P. Menzerath. – Bonn: Dümmler, 1954. – 131 S.
- Wildgen W. Archetypensemantik: Grundlagen für eine dynamische Semantik auf der Basis der Katastrophentheorie / W. Wildgen. – Tübingen: Narr, 1985. – 316 S.
- Zipf G.K. Human behaviour and the principle of least effort / G.K. Zipf. – Cambridge: Addison-Wesley, 1949. – 573 p.
- Zwirner E. Lauthäufigkeit und Zufallsgesetz / E. Zwirner, K. Zwirner // Forschungen und Fortschritte 11. – 1935. – Nr. 4. – S. 43–45.

Кійко С. В. Синергетика в контексте лінгвістических досліджень

Анотація. В статті представлені основні принципи лінгвосинергетики, описані її ключові поняття і охарактеризована синергетика як нова наукова парадигма, котра наряду со сравнительно-исторической, структуралистской, функциональной і когнитивно-дискурсивной научными парадигмами имеет свою историю, собственный понятийный аппарат и представлена рядом методологических и концептуальных направлений и школ.

Ключевые слова: лінгвосинергетика, самоорганизация, когерентность, флуктуации, энтропия, параметры порядка.

Kiyko S. Synergetics in the context of linguistic research

Summary. The article presents the basic principles of linguistic synergetics, describes its key concepts and holds out synergetics as a new scientific paradigm, which next to comparative-historical, structuralistic, functional and cognitive-discursive paradigms of science has its own history, conceptual construct and is represented by a number of methodological and conceptual trends and schools.

Key words: linguistic synergetics, self-organization, coherence, fluctuations, entropy, order parameters.

*Науменко О. В.,**викладач, аспірант кафедри теорії та практики перекладу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

ТРАДИЦІЙНЕ ТА НОВЕ У ФОНОСТИЛІСТИЦІ

Анотація. У статті визначаються предмет науки фоностилістики та її основні завдання. Аналізуються праці зарубіжних та вітчизняних учених, присвячені питанням фоностилістики. Виокремлюються аспекти, які потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: фоностилістика, експлікативна фонологія, експресивна фонологія, апелятивна фонологія.

Постановка проблеми. У сучасній науці нині спостерігається тенденція розвитку нових наукових напрямів, які утворюються на перетині вже сформованих наук та дисциплін. Одним із таких напрямів є фоностилістика, що зародилась на перетині фонетики (науки про звуковий устрій мови) і стилістики.

У науковій літературі знаходимо такі назви фоностилістики, як «звукова стилістика», «фонетична стилістика», «стилістична фонетика», «фонетика функціональних стилів».

Фоностилістика вважається відносно молодого галуззю мовознавства, отже, її теоретико-методологічні засади і досі формуються [1]. Згадки про роль фонетичних засобів у стилістичному оформленні висловлювання мають місце у багатьох роботах зі стилістики [2]. У наукових колах й до сьогодні точаться дискусії, адже у фоностилістиці є багато суперечливих та нез'ясованих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найяскравіше фоностилістичний потенціал мови реалізується у поетичних текстах. Вивченню фоностилістичних особливостей поетичного мовлення присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема роботи Т. Беценко, З. Висоцької, М. Кабиш, І. Штихно та інших [3; 4].

Актуальність цієї розвідки зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на вивчення звукової організації тексту, а також необхідністю подальшого вивчення реалізації фоностилістичного потенціалу мови у художніх, зокрема поетичних, текстах.

Метою статті є узагальнення напрацювання попередників і характеристика аспектів для подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Єдиного визначення фоностилістики та її статусу на сьогодні не існує. Формулювання зумовлюються тим, у якому напрямі вона вивчається і що є предметом її дослідження.

Так, І. Штихно називає фоностилістику стилістичною галуззю, що вивчає фонетичні варіанти мовних одиниць і закономірності їхнього функціонування у різних сферах і ситуаціях спілкування [4].

Більш перспективним є розуміння фоностилістики як науки про звукові засоби серед інших мовних засобів, що формують функціональні стилі мови. Таке тлумачення пропонує І. Логінова [5]. Робота у цьому напрямі передбачає розгляд інтонаційно-звукових стилетвірних засобів у їхній взаємодії із лексико-синтаксичними й у тісному зв'язку з контексто-змістовими та конситуаційними особливостями мови у її функціональних різновидах.

Предмет фоностилістики також неоднозначно трактується вченими. Узагальнити його можна таким чином: це функціональні особливості звукового оформлення художнього мовлення, закономірності використання в ньому фонетичних та ритміко-інтонаційних засобів.

Основні завдання фоностилістики загалом зводяться до дослідження фонетичних ресурсів, що використовуються носіями мови у цілях комунікації залежно від ситуації та галузі спілкування [4].

Залежно від об'єкта дослідження, звуків чи просодії фоностилістику поділяють на сегментну і супrasegmentну. Остання досліджує засоби, що характеризують не окрему фонему (наголос), а цілий склад чи цілий синтаксичний уривок тексту (ритм чи інтонація).

Фонетичні дослідження на матеріалі сегментного ряду є більш численними, тож цей розділ мовознавства більш розроблений. Вивчення звукового символізму, наприклад, почалося ще за часів Платона й Аристотеля. Що стосується супrasegmentного аспекту, то його дослідження почались із розвитком лінгвістики тексту, тобто з інтересу дослідників до об'єкту більшого, ніж фраза.

Основи фоностилістики закладені у роботі російського лінгвіста М. Трубецького «Основи фонології» [2]. М. Трубецької зазначав, що цю ідею він запозичив у німецького лінгвіста К. Бюлера.

У розділі «Фонологія та звукова стилістика» М. Трубецької чітко окреслив межі звукової стилістики. «Так як людська мова передбачає наявність мовця, слухача (чи слухачів) та певного предмету мови, про який говорять, то кожне мовне вираження має три аспекти: воно є одночасно вираженням (експресією) чи характеристикою мовця, звертанням (чи апеляцією) до слухача (чи слухачів) і повідомленням (чи експлікацією) про предмет мовлення» [2, с. 22]. Різні якості звуку вчений розглядав у трьох площинах: площині вираження, площині звертання та площині повідомлення [2, с. 23]. М. Трубецької вважав, що звукові враження допомагають прояснити наміри мовця, тобто його бажаний вплив на слухачів.

М. Трубецької виокремив три розділи фонології: експлікативний, експресивний та апелятивний. Експлікативна фонологія вивчає план вираження. Експресивна фонологія – характеристикою мовця, яку у мові виражають фонологічно експресивні засоби. Ці засоби виражають належність мовця до певної вікової групи, до певного класу суспільства, стать, рівень освіти, соціальне походження тощо. Апелятивна фонологія досліджує фонологічно апелятивні засоби мови, які мовець використовує для того, щоб викликати у співрозмовника певні емоції та почуття.

Сфера експлікативної фонології є значно ширшою, ніж експресивної та апелятивної [2, с. 34]. Через цю невідповідність частин фонології М. Трубецької уперше у науковій літературі запропонував надати дослідження останніх двох частин фонології окремій науці – звуковій стилістиці.

Наведемо систему звукової стилістики за М. Трубецьким.

1. Фонологія (експлікативна фонологія).

2. Звукова стилістика:

1) фонетична стилістика;

2) фонологічна стилістика:

а) експресивна фонологія;

б) апелятивна фонологія.

Запровадження звукової стилістики як окремої науки було зумовлено прагненням М. Трубецького зберегти термін «фонологія» у загальноприйнятому значенні й окреслити межі цієї галузі мовознавства. Вчений відокремив звукову стилістику від фонології у цілому та вказав на основні напрями її вивчення.

Ш. Баллі, услід за М. Трубецьким, стверджував, що у звуковому складі мови криються виражальні можливості.

Одне з найбільш ґрунтовних і авторитетних досліджень щодо вимовно-акустичної фононотилістики належить П. Леону, який, розглядаючи звукову складову експресивних, соціальних (функціональних) і індивідуально-психологічних вимовних стилів, включає у свою книгу й розділ, присвячений фонетичним аспектам мовленнєвої гри, зокрема як факту фонотилістики поетичного тексту [6; 7].

Цікавим із наукового погляду є дослідження Г. Векшина, у якому він намагається обґрунтувати наявність двох різних напрямів досліджень у межах фонотилістики: орфоепічну фонотилістику, що базується на розгляді особливостей усного мовлення, та фонотилістику тексту, джерелом матеріалу якої стають форми письмового мовлення [8].

Фонотилістика, орієнтована на розмовне мовлення, неминуче тяжіє до традиції «слухової філології», «фонетики звучання й вимови», до орфоепії. У цьому руслі фонотилістика трактується як учення про змінність звукового мовлення, про варіанти вимови залежно від обставин спілкування і манери вимови його учасників. Вона має багатий досвід і історію. Запропоноване Г. Векшиним розуміння фонотилістики не ставить під сумнів цінність тієї її частини, яка відає усним мовленням, варіативністю вимовного відтворення мовних одиниць, однак прагне розширити її межі, у цьому випадку залишаючи осторонь питання варіантів вимови, що не стосується тексту, і переносить акцент на проблему звукової будови мови як результат свідомої або несвідомої переваги одних форм композиційно-звукової організації тексту над іншими. Об'єктом лінгвістичного спостереження стають ті аспекти звукової будови мови, які здатні об'єктивуватись і закріплюватись у свідомості носіїв мови, будучи свідомо або потенційно доступними для фіксації у письмовій формі, і є інструментарієм створення добутоків, свідомо розрахованих на «ходіння», включення у культурний обіг, стійке відтворення. У такому розумінні фонотилістика вивчає результати відбору у сфері звукової організації мови як об'єктивне надбання національної мови і, таким чином, як факт культури. Отже, фонотилістика письмового мовлення протиставляється фонотилістиці усного мовлення і є фонотилістикою тексту. Стилїстичне значення звукової організації творів книжно-писемної культури і фольклору зумовлене інтенціями і механізмами текстотворення, композиційними функціями звукових форм і сполучень. Якщо стилїстичний погляд на мову і текст припускає розгляд будь-якої одиниці, будь-якого засобу під кутом зору його можливої заміни з урахуванням його варіативної природи, то фонотилістикою вивчаються принципи добору під час формування конструктивних одиниць тексту залежно від їхньої звукової структури, розгляда-

ються звукові подібності, звукові контрасти, композиційні форми і прийоми звукової побудови тексту як внутрішньо інтегрованого багаторівневого утворення.

Певною мірою до фонотилістики тексту підійшли Є. Нурахметов [9], який аналізував тексти літературних творів у записі на грамплатівках, і О. Велика [10], яка досліджувала просодію тексту на матеріалі сценічного монологу в жанрі побутової драми, порівнюючи її зі спонтанними монологами, що виражають особисте ставлення мовців до описуваних подій і проблем. Але саме Г. Векшин підійшов впритул до необхідності аналізувати не тільки особливості індивідуальних і соціальних діалектів, а й безпосередньо письмові тексти, хоча і залишився в рамках фонотилістики.

Неможливість повноцінного аналізу без урахування графічних особливостей призводить до створення таких термінів, як звукобуква або графонема. Парадоксальним є і віднесення до фонотилістичних явищ курсивів і спеціального графіко-виразного оформлення тексту.

Якщо спиратись на класифікацію, подану О. Селівановою, то можна виокремити фонетико-змістовні, фонетико-графічні, графіко-змістовні, семантико-змістовні та структурно-змістовні фігури [11, с. 107]. Традиційно дослідження фонетико-змістовних і графіко-змістовних фігур проводились у межах фонотилістики або функціональної стилістики, не стаючи об'єктами досліджень у межах окремих наукових напрямів.

І. Смушинська розглядає графічні засоби як елементи передачі суб'єктивної модальності на фонографічному рівні [12]. Вчена зазначає, що до фонотилістичних відносять усі явища звукової організації твору: ритм, риму, асонанс, дисонанс, графони, курсиви, подвоєння морфем, спеціальне графіко-виразне оформлення тексту. Авторка наголошує, що зміна фонетичної форми слова відбувається завдяки «метаболізмам-метаплазмам», які власне змінюють звуковий і графічний образ слова (найбільш уживаними є афerezис, апокопа, синкопа, синерезис, протеза епентеза, метатеза, котрі належать до риторичних фігур). Графічні засоби, непов'язані із звуковою формою слова, віднесено дослідницею до параграфемних, першочерговим завданням яких є полегшення розуміння тексту. Вчена звертає увагу на «візуалізацію» літери, звуко символізм, фонетичну орфографію тощо [12, с. 226–232].

Спираючись на дослідження О. Селіванової та І. Смушинської, І. Ситдикова пропонує розмежовувати фонотилістику та графотилістику [13]. Дослідниця зазначає, що «у сучасній лінгвістиці графічне оформлення текстів розглядається в якості маргінального доповнення, яке завжди підсилює загальне враження від аналізу» [13, с. 264]. Вона наголошує на необхідності узагальнення наявного досвіду, а відповідно, на пошуку методологічного підґрунтя нової лінгвістичної дисципліни – графотилістики. І. Ситдикова вважає однією з головних проблем для фонотилістики вибір метамови дослідження, оскільки звукова будова тексту – це те, що розпізнається «на слух», і таким чином, тією чи іншою мірою є довільною; те, що виокремлюється у звуковому повторі як значиме для тексту, залежить від умонастрою дослідника, його читацьких смаків і філологічних звичок набагато більшою мірою, ніж явища, які спостерігаються у сфері організації тексту на більш високих його рівнях [13, с. 265]. Графотилістика, у свою чергу, як зазначає дослідниця, має справу з чітким інвентарем.

Висновки. Отже, сучасна фонотилістика як науковий напрям зародилась на перетині двох наук – фонетики та стилістики. Вона системно почала формуватись у дослідженнях

М. Трубецького, який визначив її понятійний апарат, дав термінологічне визначення, диференціював її від інших суміжних напрямів у лінгвістиці. Сьогодні деякі терміни М. Трубецького дещо змінились, але сутність фоностилістики як самостійного напрямку у системі мовознавчих наук не змінилась, навпаки, вона значно вдосконалилась.

Актуальними проблемами лінгвопоетики та лінгвостилістики на сьогодні є вивчення особливостей звукового оформлення художнього мовлення, звукової організації тексту залежно від індивідуального стилю письменника, закономірностей використання у художніх творах фонетичних та ритміко-інтонаційних засобів, виражально-зображувальна роль звуків та звукосполук, питання евфонії мови, звукова характеристика віршованої мови, рими, ритм та ін.

Література:

1. Джусупов М. Современный русский язык. Фоностилістика / М. Джусупов, А. Маркунас, К. Сапарова. – Познань : Ун-т ім. Адама Мицкевича, 2006. – 248 с.
2. Трубецькой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецькой. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 372 с.
3. Кабиш М.Ю. Звукопис в українській поезії першої половини ХХ ст.: семантика, функції : дис. ... канд. філол. наук / М.Ю. Кабиш. – К., 2015. – 267 с.
4. Штихно І.В. Фоностилістичний ресурс мови як засіб створення художності / І.В. Штихно // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2012. – Вип. 34. – С. 215–218.
5. Логинова И.М. Правомерно ли говорить о стилистической функции интонации? // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество: Материалы конференции. – Симферополь : CLC, 2000. – С. 209–214.
6. Leon P. Essais de phonostylistique / P. Leon. – Montreal : Didier, 1971. – 185 p.
7. Leon P. Precis de phonostylistique. Parole et expressivité / P. Leon. – P. : Nathan, 1993. – 335 p.
8. Векшин Г.В. Фоностилістика текста: звуковой повтор в перспективе смыслообразования : дис. ... докт. філол. наук / Г.В. Векшин. – М., 2006. – 507 с.
9. Нурахметов Е.Н. Проблемы супrasegmentной фоностилістики : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Е.Н. Нурахметов. – М., 1997. – 42 с.
10. Великая О.В. Просодия в стилиевой дифференциации языка : [монография] / О.В. Великая. – М. : «Прометей» МПГУ, 2008. – 163 с.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учеб. пособ.] / Е.А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 253 с.
12. Смушинська І.В. Суб'єктивна модальність французької прози / І.В. Смушинська. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 253 с.
13. Ситдикова І.В. Перспективизм наукових досліджень: від фоностилістики до графостилістики / І.В. Ситдикова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2012. – Вип. 22. – С. 261–266.

Науменко О. В. Традиционное и новое в фоностилистике

Аннотация. В статье определяются предмет науки фоностилістики и её основные задания. Анализируются работы зарубежных и отечественных учёных, посвящённые вопросам фоностилістики. Выделяются аспекты, которые требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: фоностилістика, экспликативная фонология, экспрессивная фонология, апеллятивная фонология.

Naumenko O. Traditional and new in phonostylistics

Summary. In the given article it has been defined the subject and main tasks of phonostylistics. The works of foreign and Ukrainian researchers have been analyzed. Aspects which need further discovering have been stated.

Key words: phonostylistics, explicative phonology, expressive phonology, appeal phonology.

Соколов Д. П.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СИНТАКСИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УДОБОЧИТАЕМОСТИ ТЕКСТА ИНСТРУКЦИИ

Аннотация. Статья является попыткой параметризации и обобщения синтаксических критериев удобочитаемости украиноязычного текста инструкции, переведенного с немецкого языка. Данные критерии рассматриваются в контексте соблюдения принципов актуального членения предложения, оптимизации синтаксических связей между членами предложения и использования минимально необходимых языковых средств для передачи информации.

Ключевые слова: удобочитаемость, синтаксис, перевод на украинский язык, инструкция.

Инструкциям как стандартизированным текстам технического содержания присущ двойственный характер. С одной стороны, инструкция обычно выдержана в официально-деловом стиле. С другой стороны, ее направленность на массового (среднестатистического) читателя определяет неофициальность обстановки ее использования [3, с. 96; 6, с. 7]. Значительное количество техники и бытовых устройств производится в настоящее время за границей, поэтому важной задачей является обеспечение высокого качества перевода иноязычной инструкции.

К требованиям, предъявляемым в отношении инструкций, относят максимальную полноту информации, конкретность, точность, ясность и доступность изложения [3, с. 97], а также универсальность оформления и единство терминологии. То есть инструкции к разным продуктам одного производителя должны обладать аналогичным дизайном, и в них должна использоваться единая терминологическая база. Эти требования предъявляются и к переводу инструкции как к ее эквиваленту. Выполнение указанных требований во многом сопряжено с соблюдением норм удобочитаемости текста.

Удобочитаемость (или читабельность) текста является комплексной характеристикой, определяющей то, насколько легко текст может восприниматься читателем. Исследование критериев удобочитаемости начало особенно активно развиваться в эпоху электронных СМИ. Этой теме посвящено немало работ авторов, ведущих свою деятельность в ЕС [8; 9; 10; 11] и за его пределами [1; 2; 4; 5; 7].

Существует два основных подхода к формированию критериев удобочитаемости: графический (или дизайнерский) и лингвистический. С точки зрения дизайна главными критериями удобочитаемости являются размер и начертание шрифта, ширина строки и полей, расстояние между строками и т. д. Лингвистический подход учитывает синтаксические (количество простых и сложных предложений, вставных конструкций), морфологические (преобладание существительных или глаголов), лексические (использование заимствований, специальных терминов) и стилистические особенности.

При этом в контексте рассмотрения удобочитаемости перевода инструкции графический подход представляется вторичным, поскольку оформление и верстка перевода выполняется

с максимальным приближением к оригиналу. Кроме того, лексический состав перевода инструкции в значительной степени определяется ее оригиналом, поэтому достижение удобочитаемости переведенного текста обеспечивается в первую очередь синтаксическими средствами.

Актуальность предлагаемого обсуждения обусловлена перспективностью этой темы для украинского языкознания и переводоведения. В частности, требуют обобщения и уточнения синтаксические критерии удобочитаемости текста, которые бы позволяли придать ему максимально лаконичную и однозначно воспринимаемую формулировку, отвечающую требованиям в отношении написания инструкций.

Объектом обсуждения являются критерии удобочитаемости текста инструкции, а предметом – синтаксические параметры удобочитаемости перевода текста инструкции с немецкого на украинский язык.

Материалом обсуждения послужили оригинальные немецкоязычные инструкции к изделиям компании HILTI и их официальный перевод на украинский язык. Выбор материала обусловлен широкой распространенностью изделий этой компании. Кроме того, каждая инструкция к изделиям компании HILTI непременно снабжается текстом на украинском языке, что способствует развитию технического направления перевода на украинский язык.

Представленные результаты могут быть использованы при переводе технических инструкций с немецкого на украинский язык, в преподавании дисциплины «Теория и практика письменного перевода» в высших учебных заведениях, а также заинтересуют профессиональных переводчиков и корректоров.

Среди синтаксических критериев удобочитаемости можно выделить три обширные группы:

- соблюдение принципов актуального членения предложения;
- использование минимально необходимых средств для передачи информации;
- построение четких логических связей между членами предложения.

Остановимся на каждой из этих групп более подробно.

При построении синтаксической структуры необходимо учитывать принципы **актуального членения предложения**, уделяя особое внимание надлежащей подаче уже известной информации (теме). Иными словами, целесообразно открывать предложение обстоятельствами выполняемого действия. Данные обстоятельства могут быть оформлены как второстепенные члены предложения или как придаточное предложение.

1. «Lassen Sie verschmutzte Geräte bei häufiger Bearbeitung von leitfähigen Materialien in regelmäßigen Abständen vom Hilti Service überprüfen.» → «У разі частої обробки електропровідних матеріалів забруднені ними електроінструменти регулярно давайте на перевірку до сервісної служби компанії Hilti» [20, с. 116].

Восприятие исходного варианта осложняется значительным количеством второстепенных членов, которые находятся между модальным глаголом *lassen*, обозначающим повелительное наклонение, и смысловым глаголом *überprüfen*. В переводе ряд второстепенных членов перенесен в ту часть предложения, которая предшествует сказуемому (и кратко обозначается немецкоязычным термином «*Vorfeld*» – «начальное место»). В результате глагол находится приблизительно посередине предложения, что улучшает восприятие высказывания. Вместе с тем данное предложение не лишено недостатков. Помимо обстоятельства, в «*Vorfeld*» находится и дополнение в винительном падеже, который формально совпадает с именительным, поэтому словосочетание «*забруднені ними електроінструменти*» при первом прочтении может быть неверно воспринято как подлежащее. На наш взгляд, целесообразно заменить обстоятельственную конструкцию на придаточное предложение, а также воспользоваться модальным глаголом «*слід*»:

1а. «Якщо Вам часто доводиться обробляти електропровідні матеріали, то забруднені ними електроінструменти слід регулярно здавати на перевірку до сервісної служби компанії Hilti» [19, с. 121].

В ряде случаев следует существенно преобразовать состав начального места в предложении ввиду его чрезмерной перегруженности.

2. «Die Berührung rotierender Teile, insbesondere rotierender Werkzeuge, kann zu Verletzungen führen» [14, с. 10]. → «При торканні деталей пристрою, що обертаються, зокрема його обертових робочих інструментів, не виключене отримання тяжких травм» [14, с. 187].

Восприятие данного предложения осложняется не только неверной передачей значения модального глагола «*können*» (оборот «*не исключается*») усиливает субъективность высказывания, но и перегруженностью части предложения, которая предшествует сказуемому. Первое причастие «*rotierend*» переведено в данном случае разными способами – придаточным предложением и определением в препозиции. Удобочитаемость предложения оптимизируется за счет упрощения синтаксической структуры и приближения к синтаксису оригинала: «Контакт із обертовими деталями, зокрема з обертовими робочими інструментами, може призвести до тяжких травм».

Инструкция как жанр предполагает определенную лаконичность высказываний, поэтому следующий критерий удобочитаемости – **использование минимально необходимых средств для передачи информации** – представляется не менее актуальным.

Примечательным в этом отношении является перевод фразы «*Drücken Sie den Spindelarretierknopf und halten ihn gedrückt*»: в нескольких инструкциях представлены различные варианты перевода.

3. «Натисніть кнопку фіксації шпинделя і утримуйте її натисненою» [15, с. 239].

4. «Натисніть і утримуйте натиснутою кнопку фіксації шпинделя» [18, с. 250].

5. «Натисніть і утримуйте кнопку фіксації шпинделя» [18, с. 250].

В результате данное предложение сохранило свое информационное наполнение, однако набор использованных языковых (в том числе и синтаксических) средств сократился до минимума.

В определенных случаях избыточность используемых синтаксических средств обусловлена особенностями целевого языка и требует преобразования структуры предложения.

6. «*Damit wird sichergestellt, dass die Sicherheit des Elektrowerkzeugs erhalten bleibt.*» → «За рахунок цього буде забезпечено безпеку під час роботи з електроінструментом» [17, с. 288].

Следует отметить, что изменение синтаксического строя предложения влечет за собой преобразование его морфологического состава. На наш взгляд, лучшим вариантом в данном случае является следующий: «*Це гарантуватиме безпечно використання електроінструмента.*».

Синтаксическая избыточность также может быть обусловлена употреблением тавтологических лексических средств:

7. «*Halten Sie das Elektrowerkzeug an den isolierten Griffflächen, wenn Sie Arbeiten ausführen, bei denen das Einsatzwerkzeug verborgene Stromleitungen treffen kann.*» → «Якщо під час виконання робіт існує ймовірність того, що змінний робочий інструмент може натрапити на приховану електропроводку, утримуйте інструмент за ізольовані поверхні рукояток» [17, с. 288].

В данном примере перегруженность синтаксического строя обусловлена употреблением лексических оборотов, идентичных в семантическом отношении: «*існує ймовірність*» и «*може натрапити*». Устранение выражения «*існує ймовірність*» позволяет упростить синтаксическую структуру и перенести основной информационный посыл в главное предложение. В преобразованном варианте количество придаточных предложений сокращается до одного:

«Якщо під час виконання робіт змінний робочий інструмент може натрапити на приховану електропроводку або кабель живлення, утримуйте інструмент за ізольовані поверхні рукояток» [19, с. 120].

Третья группа критериев удобочитаемости предполагает **построение четких синтаксических и логических связей между членами предложения**.

Определяющим для удобочитаемости текста является не столько расположение придаточного предложения относительно главного, сколько согласование структуры и содержания этих предложений.

8. «*Wenn das Gerät aus großer Kälte in eine wärmere Umgebung gebracht wird oder umgekehrt, sollten Sie das Gerät vor dem Gebrauch akklimatisieren lassen.*» → «Після того, як інструмент було внесено з великого холоду в більш тепле приміщення або навпаки, перед застосуванням його необхідно акліматизувати до нових температурних умов» [13, с. 130].

Если не принимать во внимание спорную пунктуацию в начале предложения и набор лексических средств, с помощью которых формулируется данный пункт инструкции («*великий холод*», «*акліматизувати до умов*»), то синтаксическая структура обнаруживает противоречие. Придаточное времени содержит информацию о первом по времени действии (инструмент занесен в помещение), поэтому использование придаточного предложения в препозиции оправдано. Однако главное предложение начинается с обстоятельства времени, которое обозначает третье по счету действие (использование инструмента) и контрастирует с придаточным предложением: «*після того <...> перед застосуванням.*».

Оптимизация удобочитаемости и восприятия данного предложения может быть достигнута несколькими путями – изложением действий в хронологическом порядке или, например, выбором другого типа придаточного предложения, которое бы не конфликтовало с обстоятельством времени:

9. «Якщо Ви переносите інструмент із сильного холоду в більш тепле оточення або навпаки, то перед початком роботи слід зачекати, доки інструмент не акліматизується» [16, с. 122].

В цьому випадку синтаксис являється сбалансованим: виражене придаточним реченням обставина умови не протирічить обставині часу в головному реченні. Крім того, початок головного речення чітко позначено корелятом «то». Улучшені і лексическі характеристики висловлювання.

Частиним випадком розглядаваного критерію являється забезпечення узгодженості між головними і второстепенними членами речення. Однією з причин порушення синтаксическої структури являється невірне використання управління дієслова.

10. «Kontrollieren Sie regelmäßig die Anschlussleitung des Geräts und lassen Sie diese bei Beschädigung von einem anerkannten Fachmann erneuern.» → «Регулярно перевіряйте з'єднувальний кабель інструмента і в разі його пошкодження забезпечте його заміну фахівцем-електриком» [20, с. 115].

Дієслово «замінити» (і утворене від нього словосполучення «забезпечити заміну») вимагає доповнення в творительному падежі, тому вираження «забезпечте його заміну фахівцем-електриком» може сприйматися двома чином. В іншій інструкції цей же варіант речення виглядає наступним чином:

10а. «<...> і в разі його пошкодження вимагайте його заміни силами фахівця-електрика» [14, с. 188].

Творительний падеж тут зберігається, однак доповнення «фахівцем-електриком» перетворено в означення «силами фахівця-електрика». При цьому, на наш погляд, для досягнення оптимальної синтаксическої конструкції, не допускаючої різноманітностей, слід, в першу чергу, відмовитися від дієслова «вимагати», оскільки вираження «lassen Sie diese bei Beschädigung von einem anerkannten Fachmann erneuern» вказує, зокрема, на те, що заміну повинен виконувати електрик, а не користувач. Контекст в даному випадку також не передбачає наявності особи, до якої висуваються відповідні вимоги. Вторинно, оскільки зручність речення зростає разом з кількістю дієслів, використовуваних в ньому [10, с. 140], іменні словосполучення «в разі його пошкодження» і «його заміна» цілком природно перетворити в дієслівні. В результаті висловлювання набуває наступної формулювання:

10б. «Регулярно перевіряйте з'єднувальний кабель інструмента. Якщо він пошкоджений, зверніться до фахівця-електрика, щоб його замінити» [19, с. 120].

Чим більше відстань між залежними один від одного членами речення, тим складніше воно сприймається. В частині, оптимальна відстань між підлеглим і сказуваним складає шість слів або дванадцять слогов – саме такою кількістю інформації здатен утримати в кратковременній пам'яті середньостатистичний читач [9, с. 64; 10, с. 59–60]. Аналогічна рекомендація застосовна і до інших взаємозалежних членів речення.

11. «Bringen Sie im Sensorbereich auf der Rückseite des Gerätes keine Aufkleber oder Schilder an.» → «Не наклеюйте на тильну частину інструмента в місці, де знаходиться сенсорне поле, жодних наклеюваних або табличок» [12, с. 292].

Як правило, дієслово «наклеювати» має при собі пряме доповнення, а також обставина, що відповідає на запитання «куди?». В даному випадку синтаксический побудова ускладнена

не тільки несоблюденням управління дієслова, але і розташуванням второстепенних членів: між дієсловом і його прямим доповненням знаходяться два обставини місця і придаточне речення – 10 слів / 22 слога (а з урахуванням слова «жодних» – 11 слів / 24 слога, що майже вдвічі перевищує рекомендовану кількість). Уточнення перекладу дієслова «anbringen» (встановлювати, приєднувати, прикріплювати) дозволяє перетворити речення наступним чином: «Не закривайте наклеюваними або табличками сенсорне поле, розташоване на тильній частині інструмента». В цьому випадку дієслово відокремлено від доповнення тільки на 3 слова або 10 слогов, що відповідає рекомендації. Синтаксическа структура також була очищена від громоздких складових – двох обставин місця («на тильній частині інструмента» і «в місці») і придаточного означення, також несущого відтінку локальності («де знаходиться сенсорне поле»).

Однозначності трактування синтаксических зв'язків в реченні може заважати його перевантаженість второстепенними членами, вираженими іменними:

12. «Nach einem Sturz oder anderen mechanischen Einwirkungen müssen Sie die Genauigkeit des Geräts überprüfen.» → «Кожного разу після падіння інструмента з висоти або інших подібних механічних впливів необхідно перевірити його точність» [13, с. 130].

В наведеному прикладі дієслову передують 12 слів, з яких 4 іменні іменні іменні і 4 іменні прикметні в родительному падежі. Слід також відзначити, що в німецькому варіанті речення відсутнє вказання на періодичність виконуваного дії («кожного разу»). Крім того, в реченні існують багатоступенчасті синтаксическі зв'язки – складна обставина часу («після падіння інструмента з висоти») і три означення в препозиції («інших подібних механічних»), що ускладнює ідентифікацію іменних «падіння» та «впливів» як однорідних членів.

Як і в прикладі 10б, оптимізація зручності речення досягається за рахунок перетворення синтаксическої структури і використання дієслів замість іменних:

12а. «Якщо інструмент впав або зазнав впливу значних механічних навантажень, необхідно перевірити точність його роботи» [16, с. 122].

Таким чином, підвищення зручності тексту в багатьох випадках забезпечується за рахунок гармонізації його синтаксического побудова, що передбачає побудова чітких зв'язків між членами речення, дотримання принципів актуального членення речення, використання дієслівних конструкцій замість іменних і відмова від тавтологічних синтаксических оборотів.

Перспективою даного обговорення являється уточнення і обобщення морфологічних і лексических критеріїв зручності.

Література:

1. Белоусов М.Г. Визуально-семантическое кодирование информации в мультимедийных учебных изданиях / М.Г. Белоусов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – № 85. – С. 178–192.
2. Глушань В.М. Компьютерный анализ сложности текстов учебно-методических разработок как средство повышения качества обучения / В.М. Глушань // Вестник Таганрогского института имени А.П. Чехова, 2016. – № 2. – С. 71–76.
3. Карабань Н.А. Речевой жанр инструкции / Н.А. Карабань // Известия ВолгГТУ, 2008. – № 5. – С. 96–98.

4. Солнышкина М.И. Сложность текста: этапы изучения в отечественном прикладном языкознании / М.И. Солнышкина, А.С. Кисельников // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология, 2015. – № 6 (38). – С. 86–99.
5. Токарь О.В. Оценка удобочитаемости шрифта на материале официального документа / О.В. Токарь, М.А. Зильберглейт, С.Н. Литинов // Омский научный вестник, 2009. – № 2 (80). – С. 246–249.
6. Хорохордина О.В. Инструкция как тип текста / О.В. Хорохордина // МИРС, 2013. – № 4. – С. 7–14.
7. Шпаковский Ю.Ф. Оценка трудности восприятия текста / Ю.Ф. Шпаковский // Труды БГТУ. Серия 9 : Издательское дело и полиграфия, 2012. – № 9. – С. 72–75.
8. Reiners L. Stilfibel / L. Reiners. – München : Beck, 2001. – 239 S.
9. Schneider W. Deutsch für Profis / W. Schneider. – München : Goldmann, 2001. – 287 S.
10. Schneider W. Deutsch! Das Handbuch für attraktive Texte / W. Schneider. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl, 2013. – 316 S.
11. Schulz H. Besser, lebendiger, überzeugender schreiben / H. Schulz. – Renningen : expert-Verl, 2004. – 75 S.
12. Hilti. Bedienungsanleitung. PS 38 Multidetektor / Hilti Corporation, 2013. – 313 S.
13. Hilti. Bedienungsanleitung. PML42 Linienlaser / Hilti Corporation, 2013. – 137 S.
14. Hilti. Bedienungsanleitung. TE 60 / TE 60 ATC AVR Kombihammer / Hilti Corporation, 2014. – 258 S.
15. Hilti. Bedienungsanleitung. SCM 22-A Akku Kreissäge / Hilti Corporation, 2014. – 245 S.
16. Hilti. Bedienungsanleitung. PR 3-HVSG Rotationslaser / Hilti Corporation, 2014. – 190 S.
17. Hilti. Bedienungsanleitung. SF 2-A/SFD 2-A Cordless drill / driver / Hilti Corporation, 2014. – 414 S.
18. Hilti. Bedienungsanleitung. AG125-A22 Winkelschleifer / Hilti Corporation, 2015. – 254 S.
19. Hilti. Bedienungsanleitung. TE 1 Bohrhämmer / Hilti Corporation, 2015. – 154 S.
20. Hilti. Bedienungsanleitung. TE 7 Bohrhämmer / Hilti Corporation, 2015. – 152 S.

Соколов Д. П. Синтаксичні аспекти читабельності тексту інструкції

Анотація. Стаття є спробою параметризації та узагальнення синтаксичних критеріїв читабельності україномовного тексту інструкції, перекладеного з німецької мови. Ці критерії розглядаються в контексті дотримання принципів актуального членування речення, оптимізації синтаксичних зв'язків між членами речення та використання мінімально необхідних мовних засобів для передачі інформації.

Ключові слова: читабельність, синтаксис, переклад українською мовою, інструкція.

Sokolov D. The readability of instruction manuals: syntactic aspects

Summary. The article deals with the texts of instruction manuals translated from German into Ukrainian and attempts to define and generalize the syntactic criteria of their readability. These criteria take into account the theme and rheme patterns, the minimum word count necessary for information transfer and the optimization of syntactic relations in the sentence.

Key words: readability, syntax, translation into Ukrainian, instruction manual.

Источники иллюстративного материала

12. Hilti. Bedienungsanleitung. PS 38 Multidetektor / Hilti Corporation, 2013. – 313 S.
13. Hilti. Bedienungsanleitung. PML42 Linienlaser / Hilti Corporation, 2013. – 137 S.
14. Hilti. Bedienungsanleitung. TE 60 / TE 60 ATC AVR Kombihammer / Hilti Corporation, 2014. – 258 S.
15. Hilti. Bedienungsanleitung. SCM 22-A Akku Kreissäge / Hilti Corporation, 2014. – 245 S.
16. Hilti. Bedienungsanleitung. PR 3-HVSG Rotationslaser / Hilti Corporation, 2014. – 190 S.

Федірчик І. Я.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри загального, германського і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ

Анотація. Статтю присвячено опису основних підходів до вивчення ономазіологічної групи «найменування особи» у різних мовах, простежено етапи дослідження іменників на позначення осіб у працях зарубіжних та вітчизняних лінгвістів, систематизовано наявні підходи до вивчення номінацій.

Ключові слова: теорія номінації, найменування осіб, ономазіологічна група, категорія особи, семантичні зсуви.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку науки про мову характеризується підвищеним інтересом до таких актуальних проблем, як мовна картина світу, категоризація та концептуалізація навколишньої дійсності, національно-культурна специфіка семантики, культурні концепти, лінгвістичні аспекти гендерних досліджень. Важливу роль у пізнанні світу, у процесах комунікації відіграє людина як суб'єкт діяльності та пізнання, як носій і творець мови. Сформульований ще у працях В. фон Гумбольдта та Е. Бенвеніста принцип антропоцентризму в лінгвістиці призвів до виникнення тієї сучасної парадигми мовознавства, котра на сьогодні охоплює не тільки когнітивний аспект вивчення мови, а й функціонально-комунікативний, етнолінгвістичний та інші [16, с. 250]. З огляду на це одне із провідних місць у лінгвістичних дослідженнях посідає опис та аналіз багатой на структурно-семантичні й граматичні форми ономазіологічної групи іменників «найменування особи», що викликає неабиякий інтерес з боку вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями номінації осіб займалася ціла низка дослідників, серед них Г. Абреїмова, О. Бекбалаєв, А. Білоусова, Й. Вацек, В. Воронцова, О. Дмитрієва, О. Душкіна, О. Єременко, О. Кашпур, О. Квашніна, М. Лапшина, К. Мейрманова, О. Моїсєєв, Е. Оксаар, Ю. Остіна, С. Потапова, І. Протченко, Н. Савельєва, Ю. Серла, Г. Смирнова, Т. Солоневич, Л. Томашевська, М. Федотова. Серед зарубіжних лінгвістів слід згадати імена таких учених: Г. Баєсков, І. Барц, П. Браун, Е. Гансен, У. Долешаль, Ф. Дорнзайф, Г. Зібєрт, Ф. Кляйн, М. Петерссон, І. Поль, Т. Шіппан, Ю. Штефан, С. Штрікер та ін. У деяких працях здійснено аналіз міжсистемних зв'язків різних лексико-семантичних груп найменувань осіб (Г. Зібєрт, Л. Павлова, Г. Петровичева). Проте досі відсутній комплексний аналіз різних підходів із цієї тематики, що зумовлює актуальність статті. Висвітлення процесу становлення найменувань осіб дає підстави виявити закладений у номінаційному потенціалі багатий заряд соціальної та культурної інформації, отримати уявлення про особливості менталітету етносу – творця цих номінацій.

Мета статті – проаналізувати етапи дослідження іменників на позначення осіб у працях вітчизняних та зарубіжних учених, висвітлити основні напрями у вивченні цих іменників, систематизувати основні підходи у вивченні номінацій осіб у різних мовах.

Виклад основного матеріалу. Питання найменування осіб неодноразово було предметом дослідження у різних мовах: англійській, російській, німецькій, французькій, іспанській та ін. Проаналізовано семантично-синтаксичні особливості, здійснено зіставний аналіз відповідних одиниць у різних мовах (П. Браун, С. Вахітов, О. Душкін, О. Кашпур, С. Кійко, Н. Кузнєцова, К. Мейрманова, С. Потапова, М. Петтерсон, М. Робертус, Г. Смирнова, М. Федотова). Низка досліджень присвячена аналізу структурних та семантичних особливостей найменувань осіб (Г. Баєсков, П. Браун, Т. Шіппан). На матеріалі окремих лексико-семантичних груп слів (у рамках макрогрупи найменування особи) розроблено положення про рівневу організацію лексичної системи. За певними ознаками виокремлено групи найменувань осіб за професією, родом занять, видом діяльності, місцем проживання, національністю тощо. Деякі праці виконані на матеріалі окремих лексико-семантичних груп найменувань особи [1; 5; 8; 9; 22; 24]. У цих роботах проаналізовано загальні принципи класифікації іменників на позначення осіб на основі дедуктивного підходу: від лексичних груп до підгруп та окремих іменників. При цьому здійснено вибірковий аналіз окремих субсистем у загальному класі найменувань осіб.

Загальний аналіз іменників на позначення осіб у російській мові здійснений у дисертації А. Білоусової [4, с. 22]. Ця робота присвячена вивченню системної організації класу російських іменників на позначення осіб і проблемам відображення системності цієї частини лексики у тлумачних словниках. У результаті дослідження виявлено ознаки внутрішньої системної впорядкованості лексичного класу найменувань осіб, на основі яких будується їх багатоступенева ієрархічна класифікація.

Значним обсягом мовного матеріалу і його багатогранністю вирізняються також праці А. Моїсєєва [14, с. 27] та Н. Савельєвої [19, с. 24]. Так, О. Моїсєєв описує у своєму дослідженні іменники на позначення осіб на матеріалі російської мови у структурно-семантичному аспекті. Автор дає загальну характеристику найменувань осіб за професією, вичленовуючи їх з усієї кількості іменників на позначення осіб, відмежовує їх від суміжних найменувань осіб за посадами та за випадковими заняттями. В роботі виокремлено структурні та семантичні типи іменників на позначення осіб за професією, а також розглянуто семантичні зв'язки між ними. О. Моїсєєв розрізняє три основні структурні типи іменників на позначення осіб за професією: однослівні, комплексні та описові з численними підтипами [14, с. 27].

Н. Савельєва досліджує іменники на позначення осіб відповідно до їх уживання в образотворчому мистецтві. Характеристика позначень здійснюється за певним асоціативним словом [18, с. 24].

На увагу заслуговують також роботи, побудовані на матеріалі експресивних іменників на позначення осіб. Так, об'єктом зіставного аналізу в дисертації О. Душкіна [5, с. 24] обрано лек-

сико-семантичну групу стилістично маркованих найменувань осіб за професією у німецькій та англійській мовах, синонімічних до загальноживаних іменників на позначення осіб. У дослідженні виокремлено основні словотвірні моделі у сфері найменувань осіб німецької та англійської мов. Автор відстежує роль похідних основ, які беруть участь у формуванні іменників на позначення осіб, визначає міру залежності вживання тих чи інших словотвірних засобів і характер словотвірних основ у кожній із мов, що порівнюються. Вказана праця висвітлює тенденції розвитку категорії найменувань осіб, а також продуктивність / непродуктивність згаданих вище моделей.

М. Лапшина [12, с. 16] виокремлює у своїй дисертації лексико-семантичні групи всередині тематичного класу найменувань осіб в американському просторіччі, встановлює їхні кількісні параметри, а також виявляє центри синонімічної атракції в антропосфері просторіччя. У роботі досліджено основні способи номінації, подано соціолінгвістичний аналіз мовленнєвих актуалізацій просторічних одиниць.

Значна кількість праць присвячена також вивченню взаємодії лексичного і словотвірного значень на прикладі іменників на позначення осіб за професією у різних мовах. Так, у дисертації В. Метелевої [13, с. 24] висвітлено проблеми співвідношення лексичного та словотвірного значень у французькій мові. В роботі проаналізовано структуру лексичного значення у системі мови, етапи словотвірного процесу, простежено залежність особливостей актуалізації лексичного значення від функції, яку виконує слово в комунікативному акті, охарактеризовано взаємозалежність лексичного і словотвірного значень не лише в мові, а й у мовленні. Крім того, у дослідженні встановлено структурну організацію системного значення похідних компонентів із суфіксом *-ard*, визначено залежність між компонентами системного значення, які утворюють його внутрішню структуру. Автор показує суттєву відмінність між типами системного значення слів залежно від змісту компонентів, котрі лежать в основі структури значення, встановлює способи актуалізації похідних компонентів із суфіксом *-ard* залежно від типів їхнього системного значення. Робота виконана на основі компонентного та контекстуального аналізу.

У дисертації М. Черкаса [25, с. 24] об'єктом дослідження обрано великий за обсягом клас лексичних одиниць, що утворює ядро лексико-семантичної категорії найменувань діяча і формально закріплюється моделлю експліцитної деривації «основа дієслова + суфікс *-er*». На рівні парадигматичної статистики до аналізу залучено саму модель з її похідними, на рівні текстової динаміки до уваги взято також постійну взаємодію моделі словоскладання і транспозиції, котрі відображають характерні для німецької мови тенденції. У дисертації також розкрито особливості внутрішньої структури дериватів, котрі охарактеризовано на основі поглибленого аналізу їхньої похідної основи, розроблено семантичну класифікацію отриманої вибірки найменувань, виведено схеми і способи реалізації валентності цих іменників.

Дослідженню словотвірних механізмів, котрі лежать в основі найменувань осіб, присвячені також праці А. Басманової [2, с. 160], Л. Васильєвої [3, с. 231], Л. Шкатової [26, с. 19].

У руслі праць із теорії номінації істотне місце посідає ономазіологічний напрям. Так, дисертація Г. Смирнової [21, с. 188] присвячена ономазіологічному дериваційному дослідженню однієї із найважливіших категорій мови – категорії особи в російській, французькій та англійській мовах, а також висвіт-

ленню її специфіки з семантичного погляду. Основні завдання роботи полягають у необхідності обґрунтувати доцільність та перспективність ономазіологічного підходу щодо вивчення категорій особи та висвітлити методику ономазіологічного аналізу найменувань осіб за зв'язком із похідними іменниками зі значенням особи. Автор ставить за мету описати ономазіологічну сутність та семантичні особливості категорії особи, визначити типи словотвірних значень і характер семантичних зв'язків між ними. В дисертації проведено також словотвірний аналіз, виявлено джерела мотивації та встановлено різноманітні типи словотвірних значень. Важливим результатом дослідження є виявлення набору ролей у структурі одного слова.

Увагу лінгвістів привертало також утворення слів та значень як результат семантичних зсувів у їхній семантичній структурі. Лексико-семантичний спосіб утворення найменувань осіб на основі метафоризації є об'єктом дослідження у багатьох працях. Так, зооморфізми вивчено у складі порівнянь [17, с. 27], досліджено роль внутрішньої форми в семантичній структурі слова на матеріалі російських іменників на позначення осіб [11, с. 24].

Соціальні процеси, котрі отримали бурхливий розвиток на Заході у 60-ті роки ХХ століття, стали значним поштовхом до виникнення так званої феміністичної критики в мові (феміністичної лінгвістики), яка дала початок гендерним дослідженням [7, с. 180]. Так, у спеціальній літературі вказано на те, що «в результаті численних гендерних досліджень виявлено незадовільне з погляду морально-етичної та естетичної норми явище» в групі найменувань професій [23, с. 353].

Дослідження гендерного аспекту найменувань осіб здійснено на матеріалі різних мов. Серед праць цього напрямку необхідно згадати дисертації О. Єременко, Г. Абреїмової (на матеріалі російської мови), праці А. Басманової та Є. Чекаліної (на матеріалі французької мови).

Щодо порівняльно-зіставного аналізу варто згадати працю О. Кашпур, присвячену історії становлення іменників на позначення осіб за професією та соціальним статусом у французькій та російській мовах. Автор розглядає сучасне функціонування найменувань осіб за професією, посадою, званням, титулом в обох мовах, виявляє спільні та відмінні риси найменувань осіб жіночого роду за професією і посадою. Порівняння найменувань осіб саме з французькою мовою зумовлено тим, що ось уже декілька століть цілеспрямована мовна політика Франції призвела до того, що франкофони усвідомлюють дестабілізаційну роль гендерної асиметрії у мові і в суспільстві та вживають заходів щодо витіснення цієї асиметрії [6, с. 201]. Дослідження найменувань осіб на матеріалі німецької мови бере свій початок у працях зі словотвору У. Веллмана [33] та В. Фляйшера [30], а також безпосередньо у словниках Г. Мутмана (1991 р.), Г. Кандлера (1992 р.) і Р. Вінтер (1992 р.).

Докладний комплексний аналіз іменників на позначення осіб у німецькій мові здійснено німецьким дослідником П. Брауном у монографії “*Personenbezeichnungen. Der Mensch in der deutschen Sprache*” (1997 р.). Автор звертає особливу увагу на аспекти вживаності іменників на позначення осіб у сучасній німецькій мові, проводить аналіз архаїзмів, неологізмів та історизмів. У роботі представлена також семантична класифікація простих, складних та похідних найменувань осіб. Досліджуючи літературну та розмовну лексику, автор не оминув увагою також регіональні особливості сучасної німецької мови [29, с. 7].

Значимою для дослідження найменувань осіб у сучасній німецькій мові є також праця Г. Баесков "Abgeleitete Personenbezeichnungen im Deutschen und Englischen: kontrastive Wortbildungsanalysen in Rahmen des minimalistischen Programms und unter Berücksichtigung sprachhistorischer Aspekte" (2002 р.). Авторка зосереджує свою увагу на найважливіших групах іменників німецької та англійської мов: Nomina Agentis, Nomina Patientis, Nomina Qualitatis та Nomina Originis, які покладено в основу семантичної класифікації найменувань осіб. За допомогою контрастивного словотвірного аналізу нею виокремлено всі групи іменників на позначення осіб, описано їхні комбінаторні можливості [28, с. 5].

Наступна за часом поява дисертація М. Федотової [24, с. 351] присвячена всебічному вивченню особливостей організації та функціонування найменувань жіночого роду за професією у соціальному контексті функціонування сучасної німецької мови. У дисертації виявлено особливості структурної та семантичної організації найменувань осіб жіночого роду, простежено внутрішню динаміку взаємозв'язку мовних засобів, які беруть участь у формуванні жіночих найменувань професій, охарактеризовано окремі, найбільш активні моделі. Авторка визначила основні рушійні сили інноваційних процесів у групі найменувань осіб жіночого роду за професією у другій половині ХХ століття та виявила резерви поповнення групи одиниць жіночої номінації [22, с. 351].

У докторській дисертації С. Потапової «Наименование лица в обиходном дискурсе» [16, с. 276] проаналізовано способи утворення та виявлено особливості формування і вживання найменувань осіб у сучасному німецькому повсякденному дискурсі. У роботі встановлено семіологічну залежність та відмінності між офіційними і неофіційними найменуваннями осіб, а також наведено характеристику парадигматичних і синтагматичних зв'язків у неофіційному антропоніміконі німецької мови. Дослідниця описує словотвірні особливості формування неофіційних найменувань осіб, їхні семасіологічні особливості, визначає вплив національно-культурних, гендерних та емоційних факторів, пов'язаних із формуванням неофіційних номінативних одиниць.

Праця М. Робертус [18] є комплексним дослідженням лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей характерологічної лексики сучасної німецької мови, а також можливостей її використання щодо індивідуального іміджу. В дослідженні виокремлено параметри лінгвістичного опису характеристики осіб на основі доміантних властивостей поведінки людини. На їх матеріалі створено типологію характерологічної лексики, описано номінативні, семантичні та стилістичні особливості цього пласту лексики.

У своїй монографії Б. Джоббін "Genus im Wandel: Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen" (2004 р.) також висвітлює проблеми номінації людини у сучасній німецькій та шведській мовах. Авторка зосереджує увагу на гендерній рівності у позначенні жінок та чоловіків. Емпіричною частиною праці є спостереження за процесом номінації у Німеччині та Швеції. За основу були взяті чоловічі найменування осіб [31, с. 276].

З останніх робіт у галузі ономасіології на матеріалі німецької мови варто відзначити монографію М. Петерссона "Geschlechtsübergreifende Personenbezeichnungen: eine Referenz- und Relevanzanalyse an Texten" (2011 р.), у якій розглянуто гендерні особливості найменувань осіб. На перший план у його

роботі виходять ті іменники на позначення осіб, які є об'єктом феміністичної критики. Автор аналізує проблеми дискримінації на основі жіночих найменувань осіб у руслі труднощів із правильним найменуванням, позначенням та звертанням до осіб жіночої статі. Розпочаті ще у 1978 році дебати на цю тему викликали поживавлений інтерес щодо питання чоловічого роду для морфологічної ідентифікації у номінації осіб за професією [32].

Досить цікавою нам видається стаття Н. Кузнєцової «Наименование лиц по профессии в немецких и русских правовых паремиях» (2011 р.), де авторка досліджує проблеми функціонування та конотації найменування осіб. У процесі зіставлення нею виявлено, що найменування осіб у німецькій мові більш представлені в мові правових норм, аніж ці елементи в російській мові [10, с. 241–243].

Висновки. Опираючись на всі згадані вище праці, можна впевнено сказати, що в наш час іменники на позначення осіб є центральною частиною лексичного складу будь-якої мови. Найменування осіб, зберігаючи свою форму, чітко реагують на зміни, які відбуваються у суспільстві. Саме мова має у своєму розпорядженні великий арсенал засобів для їх вираження. Аналіз наукової літератури доводить, що іменники на позначення осіб вивчені лише в певних аспектах. Можна виокремити такі підходи щодо вивчення найменувань осіб: етимологічний, семантичний, ономасіологічний, стилістичний, словотвірний, комунікативний, зіставний, гендерний, функціональний.

Перспективним вважаємо порівняльно-зіставне дослідження номінацій осіб у різних мовах, яке дозволить виявити спільні риси й розбіжності у семантиці, структурі та функціонально-стилістичних особливостях номінативних одиниць, зіставити засоби і способи поповнення словникового складу мов номінаціями осіб, визначити їхнє місце в національних мовних картинах світу.

Література:

1. Авакова А.С. Наименование спортсменов в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.С. Авакова. – М., 1971. – 19 с.
2. Басманова А.Г. Именные части речи во французском языке / А.Г. Басманова. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
3. Васильева Л.И. Суффиксальное словообразование наименований лиц по профессии в русском и украинском языках : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Л.И. Васильева. – М., 1971. – 231 с.
4. Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» // Лексический класс и его словарное описание / А.С. Белоусова. – М., 1986. – 22 с.
5. Душкин А.В. Сопоставительный анализ стилистически маркированных наименований лиц по профессии в современном немецком и английском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / А.В. Душкин. – М., 1978. – 24 с.
6. Кашпур Е.В. Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии и социальному статусу во французском и русском языках : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 / Е.В. Кашпур. – М., 2005. – 201 с.
7. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 180 с.
8. Косова В.А. Категория наименования лиц по роду деятельности в русском жаргоне / В.А. Косова // Ученые записки Казанского университета. – Казань : Изд-во ун-та Казань, 2012. – С. 164–170.
9. Кравченко А.В. Язык и познание: методологические проблемы и перспективы / А.В. Кравченко // Studia Linguistica Cognitiva. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. – 364 с.

10. Кузнецова Н.Ю. Наименование лиц по профессии в немецких и русских правовых паремиях / Н.Ю. Кузнецова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 33 (248). – С. 241–243.
11. Куттубаева Г.А. Внутренняя форма и ее роль в семантической структуре слова современного русского языка (на материале имен существительных со значением характеристики лица) : дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.02. / Г.А. Куттубаева. – М. : Наука, 1982. – 169 с.
12. Лапшина М.Н. Имена лица в американском просторечии: опыт семантического и социолингвистического описания : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / М.Н. Лапшина. – Л., 1985. – 16 с.
13. Метелева В.В. О связи лексического и словообразовательного значений слова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.В. Метелева. – М. : Наука, 1979. – 24 с.
14. Моисеев А.И. Наименование лиц по профессии в современном русском языке. Структурно-семантическая характеристика : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.И. Моисеев. – Л., 1968. – 27 с.
15. Помокин М.М. О понятии языковой личности и условиях ее структуры / М.М. Помокин // С любовью к языку. – М. : Наука, 2002. – С. 441–445.
16. Попова Е.А. Культурно-языковые характеристики политического дискурса (на материале газет. интервью) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02. / Е.А. Попова. – Волгоград, 1995. – 250 с.
17. Располюхина Н.В. Проблема взаимосвязи разнооформленных языковых знаков косвенной номинации (на материале немецкой зоосемии) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.В. Располюхина. – М., 1984. – 28 с.
18. Робертус М.М. Характеристика лица в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.М. Робертус. – М., 2005. – 20 с.
19. Савельева Н.П. Наименования лиц по их деятельности в области изобразительного искусства : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.П. Савельева. – М., 1971. – 24 с.
20. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 319 с.
21. Смирнова Г.В. Наименование лиц и их ономазиологические характеристики: опыт исследования словообразовательных механизмов : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Г.В. Смирнова. – М., 1986. – 188 с.
22. Стрижевич Е.В. О словообразовательной активности иноязычных производных существительных со значением лица / Е.В. Стрижевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2009/russian/lexis/strizhevich.pdf.
23. Федірчик І.Я. Специфіка іменників на позначення осіб у регіональних варіантах німецької мови / І.Я. Федірчик // Нове у філології сучасного світу : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Львів, 28–29 червня 2013 р.). – Львів : Наук. філол. орг-ція «Логос», 2013. – С. 23–26.
24. Федотова М.Е. Роль феминистической субкультуры в становлении системы наименования женщин по профессии в современном немецком языке / М.Е. Федотова // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады Первой Междунар. конфер. – М : МГЛУ, 2001. – С. 351–358.
25. Черкас М.А. Функционально-семантический статус отлагольных имен деятеля в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.А. Черкас. – Львов, 1985. – 24 с.
26. Шкатова Л.А. Наименование лиц по профессии в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л.А. Шкатова – М., 1967. – 19 с.
27. Androschuk B. Die Metapher als ideologisches Instrument der Persuasion im deutschsprachigen politischen Diskurs / Bogdan Androschuk. – Hamburg : Verlag Dr. Kovač, 2014. – 359 p.
28. Baeskow H. Abgeleitete Personenbezeichnungen im Deutschen und Englischen. Kontrastive Wortbildungsanalysen in Rahmen des minimalistischen Programms und unter Berücksichtigung sprachhistorischer Aspekte / H. Baeskow. – Berlin : Walter de Gruyter Verlag, 2002. – 769 p.
29. Braun P. Personenbezeichnungen / der Mensch in der deutschen Sprache / Peter Braun. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997. – 157 p.
30. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – [4. Aufl.]. – Berlin : Walter de Gruyter, 2012. – 484 p.
31. Jobbin B. Genus im Wandel: Studien zu Genus und Animatizität von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen / Bettina Jobbin. – Stockholm : Amqvist Wiksell Internat. Verlag, 2004. – 276 p.
32. Pettersson M. Geschlechtsübergreifende Personenbezeichnungen: eine Referenz- und Relevanzanalyse an Texten / Magnus Pettersson. – Tübingen : Narr Verlag, 2011. – 222 p.
33. Wellmann H. Synchrone und diachrone Aspekte der Wortbildung im Deutschen / Hans Wellmann. – Heidelberg : Winter Verlag, 1993. – 171 p.

Федирчик И. Я. К вопросам истории исследования наименования лиц

Аннотация. Статья посвящена описанию основных подходов к изучению ономазиологической группы «наименования лица» в разных языках, прослеживаются этапы исследования существительных для обозначения лиц в трудах зарубежных и отечественных лингвистов, систематизированы имеющиеся подходы к изучению номинаций.

Ключевые слова: теория номинации, наименование лиц, ономазиологическая группа, категория лица, семантические сдвиги.

Fedirchik I. To the history of the investigation of nouns denoting people

Summary. The article describes the main approaches to the study of the onomasiological group “denoting of people”, traced the stages of research nouns denoting persons in the works of foreign and domestic linguists and systematized existing approaches to studying nominations.

Key words: theory of nomination, nouns denoting people, onomasiological group, category of person, semantical shifts.

Фенюк Л. Д.,

асистент кафедри романської мови та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ТА ІНТЕРЛЕКСЕМИ: РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено фактам постійного зростання кількості інтернаціональної лексики. У статті пропонується аналіз найпоширеніших визначень інтерлінгвістичної лексики, виокремлюються найтипівші інтерлексеми на матеріалі англійської, французької та української мов. Матеріалом розвідки стали 150 інтернаціоналізмів із тлумачних словників зазначених мов.

Ключові слова: інтернаціоналізм, інтерлексема, близькоспоріднені мови, далекоспоріднені мови.

Постановка проблеми. У зв'язку з постійним розвитком дипломатії, соціально-політичних відносин у світі відбувається безперервне оновлення суспільно-політичної лексики. Інтернаціоналізація словника – це одна з основних ознак конвергентної взаємодії різних мов. Постійний розвиток технологій, глобалізація, тенденція до уніфікації призводять до появи великої кількості інтернаціоналізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення інтернаціональної лексики має як теоретичне, так і практичне значення. Питаннями інтернаціональної лексики в різні часи займалися Л. Щерба, Ю. Карлінський, У. Вайнрайх, Е. Хауген, В. Акуленко, Є. Солодухо, В. Жирмунський та інші. Вчені досліджують особливості інтернаціоналізмів стосовно запозичень, типи інтернаціоналізмів, причини їх виникнення та особливості функціонування (В. Акуленко, Є. Солодухо, В. Хайруллін та інші). Теоретичний аспект дослідження пов'язаний із визначенням ролі інтернаціоналізмів міжнародних, міжнаціональних і національних мов у вдосконаленні міжмовних відносин. При цьому особливий інтерес становлять такі аспекти, як шляхи виникнення інтернаціоналізмів, сфери їх функціонування, визначення найвагоміших інтерлексем та їхня здатність до комбінування з елементами мови-акцептора. Крім того, досі не було достатньою мірою розглянуте питання ролі інтернаціоналізмів та інтерлексем у трьох різних мовних групах: романській (французькій мові), германській (англійській мові) та слов'янській (українській мові).

Метою статті є аналіз найважливіших тлумачень інтернаціоналізмів та виокремлення найтипівших інтерлексем на матеріалі англійської, французької та української мов. Матеріалом розвідки стали 150 інтернаціоналізмів із тлумачних словників (Академічний тлумачний словник сучасної української мови, Longman Dictionary of Contemporary English, Le petit Larousse) англійської, французької та української мов.

Виклад основного матеріалу. Формуванню фонду інтернаціональних слів посприяли різні чинники: поширення християнства, відкриття нових континентів, колонізація країн, розквіт лицарства в Європі, Ренесанс тощо. Велике значення для появи цілого пласту соціо-політичних інтернаціоналізмів мали політичні події XVII – XIX ст., особливо французькі революції, реформи Петра I у Росії. Зміна історичних формацій, Перша та Друга світові війни, масштабне виникнення різних політичних

течій та організацій, процеси глобалізації спричинили поповнення низки інтернаціоналізмів [4, с. 8].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. дослідження інтернаціональної лексики були зумовлені концепцією створення міжнародної допоміжної мови та проблемами нормування, стандартизації і міжнародної уніфікації термінології. Різнопланові праці-розвідки, пов'язані з процесами інтернаціоналізації мови другої половини XX ст., свідчать про зарахування інтернаціоналізмів до найактуальніших проблем лінгвістики. Було доведено, що інтернаціональна лексика та інтернаціональні елементи мають значну питому вагу у словниковому складі будь-якої розвиненої мови, а процес інтернаціоналізації торкається різних мовних рівнів: морфемного, лексичного, текстового. Часто підкреслювався опис та аналіз особливостей фонографічної, морфологічної та семантичної асиміляції інтернаціональної лексики, також були розглянуті сфери функціонування і шляхи проникнення інтернаціоналізмів. Схожість формального та змістового аспектів інтернаціоналізмів була визнана необхідною умовою для визнання їх одиницями міжнародного фонду [8, с. 7].

Словник визначає *інтернаціоналізм* (англ. *internationalism*, франц. *internationalisme*, нім. *Internationalismus*, укр. *інтернаціоналізм*) як міжнародне слово, яке має однакове значення та представляє те саме явище чи поняття [9, с. 546]. Термін *інтернаціоналізм* уживається у двох значеннях:

1) для позначення слів головним чином грецького та латинського походження, запозичених багатьма європейськими та неєвропейськими мовами (наприклад, *biblia, teologia*), або ж новоутворень, сконструйованих із грецького чи латинського матеріалу (наприклад, *telefon*); інтернаціоналізмами вважаються також слова, запозичені різними мовами з сучасних мов (наприклад, *television, football*);

2) для позначення калькування та їхніх зворотів, які повторюються у багатьох мовах (наприклад, франц. *gratte-ciel* – англ. *sky-scraper* – укр. *хмарочос*) [8, с. 7].

За іншим визначенням інтернаціоналізмом може бути слово, як правило, грецько-латинського походження, вживане у великій кількості (європейських) мов (наприклад, *telefon*) [7, с. 4].

Ці визначення відображають вузьке розуміння інтернаціоналізму. Проте існує і широке розуміння цього терміна, коли ним позначають не тільки слова, а й інші міжнародні мовні елементи: морфеми, словотворчі, фразеологічні чи семантичні кальки. Звісно, у зв'язку з тим чи іншим поняттям інтернаціоналізму по-різному інтерпретуються вагомі ознаки інтернаціональних мовних елементів, критерії встановлення їхньої інтернаціональності, сам феномен мовної інтернаціоналізації [7, с. 10].

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає запозичення як елемент чужої мови (слово, морфему, синтаксичну конструкцію), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів з

однієї мови в іншу. Запозичення пристосовуються до системи мови-акцептора і часто нею настільки засвоюються, що іншомовне походження таких слів не відчувається носіями цієї мови і виявляється лише за допомогою етимологічного аналізу [1, с. 158]. Канадський лінгвістичний вісник (*Office québécois de la langue française*) дає своє тлумачення: інтернаціоналізми – це повне або гібридне запозичення, яке є поширеним (з адаптацією або без неї) у багатьох мовах [11, с. 2]. А. Алексєєв вважає інтернаціоналізми словами міжнародного значення, які зазвичай стосуються політичної, наукової, мистецької, технічної, культурної сфер (наприклад, *бібліотека, радіо, синтагма*) [3, с. 157–169]. Проте найважливішим критерієм інтернаціоналізмів є те, що вони, на відміну від запозичення, стосуються одразу кількох віддалених мов. Крім того, інтернаціоналізм може походити з рідної мови.

Інтернаціоналізми – це, як правило, не всі прояви багатомовних залежностей, а лише особливі форми міжмовної спільності. Такі слова, як *television, bar, football*, окремі афікси типу *-ism* є атрибутом не лише англійської, а й багатьох інших мов [8, с. 1–19]. Р. Будагов також стверджував, що інтернаціоналізмами можуть бути не тільки прямі запозичення, а й «слова, що формуються на зразок структури відповідних іншомовних слів, але не запозичують їхньої матеріальної основи» [2, с. 89].

Оскільки немає єдиного тлумачення цього терміна, варто визначити спільні риси для відокремлення інтернаціоналізмів від запозичень. Так, інтернаціоналізми:

- 1) мають спільні морфемну, синтаксичну конструкцію і спільне чи близьке значення;
- 2) присутні в багатьох мовах – як близькоспоріднених, так і далекоспоріднених;
- 3) не мають ні географічних, ані мовних кордонів, є словами, які зрозумілі на всіх континентах;
- 4) характеризуються омологічністю – міжмовна схожість одночасно в планах змісту та вираження.

Під час встановлення інтернаціональності мовних елементів необхідно враховувати комплекс критеріїв, що містять формальний, семантичний і «кількісний» чинники. Інтернаціональні елементи, які існують у багатьох мовах, повинні мати відносно однакове фонемологічне відтворення і відносно однакове значення. На думку В. Акуленко, для встановлення тотожності семантики інтернаціональних слів «єдиним адекватним критерієм є їх взаємне розуміння під час зіткнення мов, їхня здатність служити еквівалентами один одного під час перекладу» [2, с. 42]. Щодо «кількісного» аспекту, то теж немає спільної думки: одні дослідники вважають інтернаціональним мовний елемент, який трапляється у трьох мовах – як близькоспоріднених, так і далекоспоріднених; інші вважають, що мовний елемент повинен уживатись у більше, ніж чотирьох мовах [8, с. 25].

Оскільки в сучасній лінгвістичній науці інтернаціоналізми вважають не лише одиниці словникового складу мови, а й інші мовні категорії, то міжнародні одиниці лексичного складу мов варто визначати як інтерлексеми. За А. Едличко інтерлексемами є лексичні одиниці, які мають графічну, фонематичну і морфологічну схожість, володіють повністю чи частково подібною семантикою не менш як у трьох близько- чи далекоспоріднених мовах, виражають поняття з різних сфер життя (економіки, політики, науки, культури, побуту тощо), є новоутвореннями чи запозиченнями з класичних та сучасних мов, спостерігаються на синхронному зрізі [7, с. 1–4].

В. Дубічинський пропонує поняття «інтерлексема», що є найбільш адекватним, влучним і прозорим терміном для визначення інтернаціональної лексики. Він називає інтерлексемами зовні (усно-письмовий аспект) схожі до міри ототожнення запозичені чи наявні лексеми двох та більше синхронно порівнюваних як далекоспоріднених, так і близькоспоріднених мов із повним чи частковим збігом семантичних структур або єдиним значенням [6, с. 8–19].

Л. Гребінник вводить в окрему категорію поняття інтерморфеми як одиниці інтерсистеми шляхом порівняння ад'єктивних інтерлексем у німецькій та російській мовах. Цей підхід використовується з метою зниження міри невідповідності щодо вираження [5, с. 8].

У наш час досить активними є процеси неологізації за рахунок комбінування інтернаціональних елементів. Таким чином будуються нові терміни та поняття. Наприклад, укр. *автобіографія* – франц. *autobiographie* – англ. *autobiography*; укр. *інфрамкробіологія* – франц. *inframicrobiologie* – англ. *inframicrobiology*. Проте такі багатокомпонентні новоутворення вважаються малопродуктивними і належать до вузько термінологічної лексики.

Серед міжнародних префіксальних морфем є такі: **анти-** укр. *антиген* – франц. *antigène* – англ. *antigen*; **а/ан-** укр. *алогічний* – франц. *allogique*; **гіпер-** укр. *гіпермаркет* – франц. *hypersupermarché* – англ. *hypermarket*; **де-** укр. *демобілізація* – франц. *demobilisation* – англ. *demobilization*; **ім-** укр. *імморалізм* – франц. *immoralisme* – англ. *immoralism*; **інтер-** укр. *інтервокальний* – франц. *intervocal* – англ. *intervocal*; **інфра-** укр. *інфрачервоний* – франц. *infrarouge* – англ. *infra-red*; **контр-** укр. *контратака* – франц. *contre-attaque* – англ. *counterattack*; **мета-** укр. *метатеорія* – франц. *métaphysique* – англ. *metaphysical*; **пара-** укр. *парапсихологія* – англ. *parapsychology* – франц. *parapsychologie*; **пост-** укр. *постмодернізм* – франц. *postmodernisme* – англ. *postmodernism*; **ре-** укр. *реконструкція* – франц. *reconstruction* – англ. *reconstruction*, **супер-** укр. *супермаркет* – англ. *supermarket* – франц. *supermarché*; **транс-** укр. *транслітерація* – англ. *transliteration* – франц. *translitt(é)ration*; **ультра-** укр. *ультрамодерний* – англ. *ultramodern* – франц. *ultramoderne*; **екстра-** укр. *екстралінгвістичний* – франц. *extralinguistique* – англ. *extralinguistic*.

З-поміж міжнародних суфіксальних морфем відзначимо: **-ор** укр. *директор* – франц. *directeur* – англ. *director*; **-ер** укр. *брокер* – франц. *broker* – англ. *broker*; **-ант** укр. *комерсант* – франц. *commercant* – англ. *merchant*; **-іст** укр. *стиліст* – франц. *styliste* – англ. *stylist*; **-ація** укр. *модернізація* – франц. *modernisation* – англ. *modernization*; **-ізм** укр. *модернізм* – франц. *modernisme* – англ. *modernism*; **-инг** укр. *маркетинг* – франц. *marketing* – англ. *marketing*.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що попередні лінгвістичні праці-розвідки не дали чіткого та єдиного визначення інтернаціоналізмів, хоча багато вчених відокремлюють їх від звичайних запозичень і наполягають на їхній поширеності та присутності у щонайменше трьох неспоріднених чи далекоспоріднених мовах. Визначення, яке базується на спільності ознак інтернаціоналізмів є, на нашу думку, найбільш прийнятним. Інтернаціоналізмами ми вважаємо омологічну лексику зі схожою морфемною структурою зі спільним чи близьким значенням, що присутня як у близькоспоріднених, так і в далекоспоріднених мовах. Крім того, аналіз попередніх досліджень дозволив виокремити найтипівіші інтерлексеми французької, англій-

ської та української мов, які сприяють процесам неологізації за рахунок комбінування інтернаціональних елементів.

Перспективним вважаємо визначення основних структурно-семантичних особливостей суспільно-політичних інтерлексем та обґрунтування семантичної еволюції суспільно-політичних інтерлексем в англійській, французькій та українських мовах.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
2. Акуленко В.В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования / В.В. Акуленко // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1980. – С. 10–42.
3. Алексеев А.Я. Essai de stylistique contrastive (français-russe-espagnol-anglais). Нариси з порівняльної стилістики французької мови / А.Я. Алексеев. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 448 с.
4. Бакинская Г.И. Функциональный статус интерлексем в разноструктурных языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.И. Бакинская. – Чебоксары, 2008. – 25 с.
5. Гребинник Л.В. Особенности деривации адъективных интерлексем в немецком и русском языках / Л.В. Гребинник // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. Вип. 5 / за ред. В.І. Гончарова – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 52–57.
6. Дубчинский В.В. Теоретическое и лексикографическое описание лексических параллелей : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.В. Дубчинский. – Краснодар, 1995. – 20 с.
7. Едличко А.И. Семантика политических интерлексем в статистике и динамике (на материале русского, немецкого и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.И. Едличко. – Владивосток, 2009. – 20 с.
8. Тенденция интернационализации в современных славянских литературных языках / [ред.: Л.Н. Смирнов]. – М. : Типография «Логос», 1997. – 236 с.
9. Le petit Larousse illustré / [direction éditoriale I. Jeuge-Maynard] – P. : Cedex, 2007. – 1812 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. Chris Fox, Rosalind Combley]. – New York : Pearson Education, 2014. – 2224 p.
11. Office québécois de la langue française .Politique de l'emprunt linguistique. – Québec, 2007. – P. 24. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oqlf.gouv.qc.ca/ressources/bibliotheque/terminologie/Pol_empruntling_20070914.pdf.

Фениук Л. Д. Интернационализмы и интерлексемы: разные подходы к определению

Аннотация. Статья посвящена фактору постоянного возрастания количества интернациональной лексики. В статье предлагается анализ самых распространённых определений интернациональной лексики, выделяются наиболее типичные интерлексемы на материале английского, французского и украинского языков. Материалом разведки стали 150 интернационализмов с толковых словарей упомянутых языков.

Ключевые слова: интернационализм, интерлексема, близкородственные языки, дальнеродственные языки.

Feniuk L. Internationalisms and interlexemes: different approaches to their definition

Summary. The article concerns the problem of a constant increase of international vocabulary. The analysis of the most current definitions of international vocabulary is proposed in the article. The most typical interlexemes are distinguished on the material of English, French and Ukrainian languages. 150 internationalisms of explanatory dictionaries of mentioned languages were the exploring material.

Key words: internationalism, interlexeme, near related languages, far related languages.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Куц Ю. В.,

аспірант кафедри германської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ЗАСІБ НАЙМЕНУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У НЕСТАНДАРТНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Анотація. Стаття присвячена вивченню власних назв, що позначають транспортні засоби в англійській, українській та російській нестандартних мовах. Під час аналізу досліджуваних одиниць особлива увага приділяється їх семантичній організації, установлюються групи власних назв на позначення транспортних засобів, а також визначається їх продуктивність у зіставлюваних мовах.

Ключові слова: транспортний засіб, нестандартна мова, власна назва.

Постановка проблеми. Розподіл імен на власні та загальні – один із найстаріших, традиційних способів класифікації лексичного складу мови [1, с. 11].

На власні назви (далі – ВН), або оніми, звернули увагу вже давньоєгипетські й давньогрецькі вчені. Як особливий клас слів вони були виділені спочатку грецькими стоїками, а пізніше – в епоху Відродження та в Новий час (Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Лейбніц). Упродовж усього XIX століття (Дж. Ст. Мілль, Х. Джозефф та ін.) продовжувалася дискусія навколо ВН, у ході якої були висловлені як незаперечні (яких дотримуються багато вчених), так й цілком протилежні судження [2, с. 11].

Незважаючи на велику кількість ономастичного матеріалу, який був накопичений сучасною лінгвістикою, та поновлення інтересу до ВН на початку XXI сторіччя, думки лінгвістів щодо сутності значення ВН цілком різні, тому єдиного підходу до їхньої семантики немає. Протилежність думок стосовно сутності семантики ВН є підставою для дискусій щодо статусу та значення власних назв. Основним джерелом розбіжностей у трактуванні семантики ВН є погляд на їхній мовний статус. ВН розглядаються: а) як абстрактна одиниця мови, яка не має лексичного значення та слугує лише для найменування об'єкта; б) як конкретне позначення певного об'єкта, значення якого містить у собі всю інформацію про нього.

Сьогодні ономастика вважається самостійною лінгвістичною дисципліною й залишається постійним об'єктом пильної уваги дослідників. Ономастика як лінгвістична наука вивчає основні закономірності історії, розвитку та функціонування ВН. Оскільки ономастика виникла на стику наук, вона відрізняється комплексністю предмета дослідження. Як відзначає О. Суперанська, специфіка досліджуваного предмета полягає в тому, що окрім лінгвістичного, він також включає етнографічний, історичний, соціологічний, літературознавчий компоненти, які допомагають лінгвістові виокремити специфіку об'єктів і традиції, пов'язані з їх найменуванням [3, с. 78]. Постійне поповнення фонду різноструктурних мов новими лексичними одиницями (далі – ЛО) зумовлює потребу вивчення ВН на позначення наземних транспортних засобів (далі – НТЗ) та здійснення детального семантичного аналізу цих лексичних одиниць. Стаття присвячена вивченню ВН, що позначають НТЗ

в англійській, українській та російській нестандартних мовах (розмовна мова, сленг, жаргон, арг), тобто назв спеціальних засобів для перевезення вантажу, транспортування людей та ін., напр.: англ. *clever Mike* – «велосипед», букв. – «розумний Майк» (назва майстерні технічного обслуговування та ремонту велосипедів у Лондоні); рос. *Инна* «автомобіль іноземного виробництва, іномарка»; укр. *дашка* «автомобіль «Ауди». Теоретичну базу дослідження складають наукові праці таких лінгвістів, як І. Арнольд [4], В. Бондалетов [2], Л. Крисін [5], Д. Лакофф [6], А. Ліпатов [7], Н. Подольська [8], А. Романов [9], Л. Ставицька [10], О. Суперанська [3] та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність запропонованого дослідження визначається підвищеним інтересом лінгвістів до проблем вивчення семантичної організації різних лексико-семантичних груп, одну з яких складають НТЗ, а також відсутністю спеціальних досліджень, присвячених онімам на позначення транспортних засобів у зіставному аспекті. **Мета статті** полягає в установленні спільних та відмінних рис у семантичній організації онімів на позначення НТЗ в англійській, українській та російській нестандартних мовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- визначити корпус онімів на позначення НТЗ в англійській, українській та російській нестандартних мовах;
- виділити групи онімів позначення НТЗ у зіставлюваних мовах;
- виявити їхні семантичні особливості;
- установити продуктивність досліджуваних одиниць.

Для розв'язання цих завдань застосовуються такі **методи** дослідження:

- *зіставний метод*, спрямований передусім на виявлення спільних і відмінних рис у семантиці онімів на позначення НТЗ в англійській, українській та російській нестандартних мовах;
- *описовий метод*, який уможливує систематизацію формальних і семантичних особливостей онімів на позначення НТЗ у різноструктурних мовах;
- *компонентний аналіз*, що використовується для визначення інтегральних і диференціальних семантичних елементів онімів на позначення НТЗ;
- *кількісний аналіз*, який застосовується для визначення продуктивності онімів на позначення НТЗ у порівнюваних мовах.

Об'єктом дослідження є оніми на позначення НТЗ у різноструктурних мовах, а предметом – їх семантика.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка онімів на позначення НТЗ із тлумачних словників сленгу та розмовної англійської мови за редакцією Т. Дельзела [11], Р. Спірса [12], Т. Торна [13] в англійській мові; Т. Кондратюк [14], С. Пирка-

ло [15], Л. Ставицької [16] в українській мові; В. Бикова [17], М. Грачова [18], В. Єлістратова [19] та ін. у російській мові. Корпус досліджуваних у роботі лексем в англійській мові складає 30 од., у російській – 11 од., в українській – 9 од.

Виклад основного матеріалу. Зіставний семантичний аналіз онімів на позначення НТЗ в англійській, українській та російській нестандартних мовах свідчить про те, що номінація НТЗ базується на ВН відповідно до тих чи інших об'єктів. У межах цього аналізу встановлено чотири групи онімів на позначення НТЗ.

Антропоніми на позначення НТЗ. Розглянемо першу групу онімів, до якої належать антропоніми на позначення НТЗ (англ. – 13 од., рос. – 5 од., укр. – 5 од.), які є найбільш численними в англійській мові (13 од.) порівняно з російською (6 од.) та українською (4 од.). Семантичний аналіз деяких англійських НТЗ вказує на те, що номінація НТЗ здійснюється за допомогою метафори, яка забезпечує експресивність ЛО в нестандартних мовах, насамперед у сленгу. Антропоніми на позначення НТЗ базуються на метафоричному переносі, завдяки якому має місце номінація цих ЛО та в основі якого лежать певні номінативно-мотивувальні ознаки (далі – НМО): «швидка реакція та спритність спортсмена (боксера) → швидка реакція та спритність НТЗ» (англ. *Joe Baxsi (Baxi)* – «таксі» (Джо Баксі – американський боксер)); «швидкість руху спортсмена (жінки-бігуна) → швидкість руху НТЗ» (англ. *Mary Decker* – «поліцейський транспортний засіб, який швидко пересувається» (Мері Декер – американська жінка-бігун на середню дистанцію)); «гастрольне життя актора, який багато подорожує → регулярне курсування потяга через міста / країни» (англ. *John Wayne* – «потяг» (Джон Вейн – американський актор)). До цієї групи також належать ЛО *Johny O'Brien* – «(критий) товарний вагон» та *Iron Mike* – «велосипед», метафоричне перенесення в яких будується на НМО «сила, міць, спритність спортсмена → сила, міць, спритність НТЗ» (Джонні О'Брайєн – американський бейсболіст, пітчер, який, як відомо, мав хороші фізичні дані; Залізний Майк (*Iron Mike*, букв. – «Залізний Майк») – прізвисько видатного американського боксера Майка Тайсона).

В одному з прикладів емпіричного матеріалу має місце метафоричне порівняння з водним ТЗ (лайнром) (НМО «великий розмір лайнера → великий розмір НТЗ»), напр.: англ. *Queen Mary* – «велика автоцистерна» («Куїн Мері» – трансатлантичний лайнер). Ще одним досить цікавим прикладом, який входить у групу антропонімів на позначення НТЗ, виступає англійська ЛО *Henry* – «будь-який автомобіль марки «Форд». Цей НТЗ отримав свою назву завдяки засновнику корпорації «Форд Мотор» Генрі Форду (*Henry Ford*) та є результатом метонімічного переносу, тобто відбувається перенесення назви з одного предмета (людини, явища, дії) на інший на основі їх суміжності.

Мотивація ВН, у тому числі антропонімів, тісно пов'язана з історією, культурою, традиціями та літературою народу. Так, серед англійських досліджуваних ЛО трапляються антропоніми в складі ідіом, напр.: *black maria* – «поліцейський автомобіль для перевезення арештантів». За версією одного з електронних словників, ця ідіома походить від імені темношкірої жінки Марії Лі (*Maria Lee*), яка жила в XIX сторіччі, мала свій власний пансіон у Бостоні та допомагала представникам поліції супроводжувати нетверезих і нестриманих гостей до в'язниці [20]. У деяких випадках мотивація ВН стерта, але може бути відновлена за допомогою етимологічного аналізу, напр.:

англ. *black Betty* – «автомобільний фургон для транспортування в'язнів». Як зазначено в електронному словнику *encyclopedia.thefreedictionary.com*, ця ідіома (*black Betty*, букв. – «чорна Бетті») позначала такі об'єкти, як мушкет, пляшка віскі, батіг, автомобіль пенітенціарної служби [21].

Кількість антропонімів серед НТЗ у східнослов'янських мовах обмежена (рос. – 5 од., укр. – 5 од.). На відміну від досліджуваних ЛО англійської мови, які розглядаються в ракурсі метафоризації, характерною ознакою утворення антропонімів на позначення НТЗ в українській та російській мовах є звукова імітація найменувань НТЗ, тобто використання ВН, яка за звучанням відповідає певним найменуванням НТЗ. Прикладом таких НТЗ в обох слов'янських мовах є ЛО «*Авдотья*», що позначає автомобіль марки «Ауді». У російській мові для найменування мікроавтобуса *NISSA* використовуються похідні імена від імені *Анна*: рос. «*нюська, нушка*». До антропонімів на позначення НТЗ, які базуються на звуковій імітації, належать такі ЛО: рос. *инна* – «автомобіль іноземного виробництва, іномарка»; укр. *маша* – «машина»; *Даша* – «автомобіль «Ауді», *Федя* – «автомобіль марки «Форд».

Топоніми на позначення НТЗ. До другої групи НТЗ відносяться оніми на позначення НТЗ, які у своєму складі мають топоніми або повністю представлені ними. У ході дослідження було встановлено, що топоніми на позначення НТЗ присутні в англійській (14 од.), російській (3 од.) та в українській (2 од.) мовах. До англійських топонімів на позначення НТЗ можна віднести такі ЛО: англ. *Coney Island* – «візок для доставки ланча / обіду» (Коні-Айленд (*Coney Island*) – півострів, розташований у Брукліні, відомий своїм парком розваг і пляжем; англ. *Poland-and-China* – «чорно-білий поліцейський автомобіль» (*Poland-and-China*, букв. – «Польща-та-Китай»). Цей приклад базується на антонімічному порівнянні, тобто кольори НТЗ (чорний, білий), які є абсолютним протиставленням, порівнюються з такими країнами, як Польща та Китай, які також мають абсолютно різні культури та відрізняються своїми традиціями.

Серед англійських топонімів на позначення НТЗ зустрічаються такі, що представлені складовою частиною словосполучення, напр.: *Kenosha Cadillac* – «будь-який автомобіль американської автомобільної компанії «Емерікен Моторс», букв. – «кеноський кадиллак» (Кеноша – місто в однойменному окрузі, штат Вісконсин, США, де знаходиться основний завод із виробництва автомобілів компанії «Емерікен Моторс»); *Mexican Buick* – «автомобіль марки «Шевроле», букв. – «мексиканський б'юїк»; *Texas Cadillac* – «повнопривідний позашляховик марки «Шевроле», букв. – «тexasький кадиллак».

Досить цікавий приклад НТЗ, у складі якого є топонім, представлений англійською ЛО *Detroit vibrator* – «вантажівка з напівприцепом марки «Шевроле», букв. – «детройтський вібратор». Невипадково вживається топонім *Detroit* (*Detroit*), оскільки в цьому місті на півночі США розташована американська автомобільна корпорація «Дженерал Моторс», до якої належить автомобільна компанія «Шевроле». Слід зазначити, що НТЗ *Detroit vibrator* базується на метафоричному порівнянні вібратора (приладу, пристрою, який утворює й передає коливання в простір предметам чи матеріалам [22, с. 163]) з найменуванням НТЗ. Цей метафоричний перенос ґрунтується на НМО «Коливання вібратора → коливання НТЗ під час його руху». Розглянемо ще один англійський НТЗ із топонімом у своєму складі: *Japanese beetle* – «будь-який маленький автомобіль японського виробництва», букв. – «японський жук». Ця

ЛО порівнюється з такою комахою, як жук (англ. *beetle*) (анімалістична метафора), тобто порівняння базується на параметричній ознаці (НМО – «маленький розмір, форма комахи → маленький розмір, форма НТЗ»). Топонім *Japanese* («японський»), який входить до наведеної ЛО, указує на країну виробництва автомобіля (Японія).

Топоніми на позначення НТЗ у слов'янських мовах здебільшого вказують на країну виготовлення НТЗ, пор.: укр. *берлін* – «чотиримісна карета» (*Берлін* – місто, столиця *Німеччини*); укр. *німець* – «автомобіль марки «БМВ» («БМВ» – *німецький* автобудівний концерн), рос. *баварец* – «автомобіль марки «БМВ» (баварець – мешканець федеральної землі *Баварія*, що на півдні *Німеччини*); рос. *американка* – «модель автомобіля, який був збудований у *США*»; *японка* – «модель автомобіля, який був збудований в *Японії*».

Етніоніми та міфоніми на позначення НТЗ. Третя група онімів на позначення НТЗ охоплює етніоніми та міфоніми. Етніоніми на позначення НТЗ зустрічаються тільки в англійській (1 од.) та українській (1 од.) мовах. Для номінації НТЗ в англійській мові використовується термін *янки* (зневажливе та образливе прізвисько *мешканців північних штатів Америки* в південних штатах під час Громадянської війни), напр.: *Yankee clipper* – «*північноамериканська* вантажівка для перевезення меблів під час переїзду», букв. – «машинка для підстригання волосся янки». До групи українських етніонімів на позначення НТЗ також належить ЛО *гуцул* – «автомобіль «ЛуАЗ» (автомобіль Луцького автомобільного заводу, який вважається радянським вантажопасажирським мікролітражним легковим автомобілем підвищеної прохідності). Цей НТЗ, який був призначений для різних місцевостей, у тому числі й *гірських*, із поганою прохідністю, порівнюється з гуцулом, тобто мешканцем *гірських* районів *Карпат* (НМО – «район проживання людини → район пересування НТЗ»).

Міфоніми на позначення НТЗ зустрічаються тільки в англійській (2 од.) та російській (3 од.) мовах. Під час семантичного дослідження було встановлено, що всі ЛО цієї групи базуються на використанні вторинної номінації вигаданих об'єктів для їх подальшого порівняння з тим чи іншим НТЗ. У російській мові до міфонімів на позначення НТЗ належать: *аполлон* – «автобус на базі вантажного автомобіля» (*Аполлон* – *божество* сонця в давньогрецькій міфології), *икар* – «автомобіль», *икарушка* – «автобус марки «Ікарус».

Англійські міфоніми на позначення НТЗ представлені такими ЛО: *peter pan* – «автомобіль-фургон» (*Пітер Пен* – *вигаданий персонаж*, нестаріючий хлопчик, який живе в країні під назвою *Нетландія*); *King Kong* – «гоночний автомобіль марки «Додж» або «Плімут» із напівсферичною камерою згорання в головці циліндра для досягнення високої питомої потужності» (*Кінг-конг* – *вигаданий персонаж* масової культури ХХ сторіччя, гігантська горילה).

Висновки. Проведений аналіз онімів, які позначають наземні транспортні засоби в англійській, українській та російській нестандартних мовах, дозволив зробити такі висновки.

1. Наземний транспортний засіб є невід'ємним атрибутом повсякденного життя кожної людини, усі види якого мають свої найменування серед водіїв та пасажирів.

2. Номінація транспортних засобів є складним і багатограничним процесом, що відображає життєвий досвід людини в різних сферах діяльності й тісно пов'язаний із переосмисленням (вторинною семантикою).

3. У процесі зіставного дослідження онімів на позначення НТЗ було встановлено, що кількість онімів в англійській мові (30 од.) значно вища, ніж у російській (11 од.) та українській (9 од.) мовах. Це свідчить про те, що в англійській мові ономастична лексика є більш активною, ніж у досліджуваних слов'янських мовах.

4. Треба зазначити, що в ономастиці найчастіше виокремлюють два найбільших розділи – антропоніміку й топоніміку. Неможливо переоцінити значення обох галузей для історичних досліджень, тому що найменування людей і назви географічних об'єктів несуть у собі відбиток історичних подій та часто є єдиним джерелом історичної інформації.

5. На відміну від слов'янських мов, в яких антропоніми на позначення НТЗ утворені за допомогою звукової імітації та представлені значно меншою кількістю (10 од.), для онімів на позначення НТЗ в англійській мові продуктивним є процес метафоричного переосмислення (вторинної номінації). Це означає, що найменування НТЗ здійснюється на основі різних метафоричних моделей із застосуванням певних НМО. Найбільш активно процес номінації серед англійських онімів на позначення НТЗ у зіставлюваних мовах відбувається з використанням параметричних ознак (розмір, маса, форма) та фізичних ознак людини (сила, міць, спритність).

6. Більшість проаналізованих топонімів на позначення НТЗ складається переважно з англійських ЛО (14 од.), вказуючи на країну походження того чи іншого НТЗ.

7. Семантичний аналіз найменувань НТЗ вказує на наявність етніонімів як в англійській мові, так і в слов'янських мовах, але їхня кількість однаково незначна (англ. – 2 од., укр. – 1 од.). Стосовно міфонімів, які трапляються тільки в англійській і російській нестандартних мовах (рос. – 3 од., англ. – 2 од.), слід зазначити, що в англійській мові НТЗ порівнюються з казковими персонажами, а в російській – з божествами.

8. Головними факторами, які впливають на семантику онімів на позначення НТЗ та їхню продуктивність, є: 1) особливості менталітету того чи іншого народу, його цінності, прихильність до певного виду транспорту; 2) оцінно-емоційне забарвлення іменників (часто жартівливе, іронічне, зневажливе) ґрунтується на сталих у мовній свідомості стереотипах відносно певного транспортного засобу (його зовнішнього вигляду, марки виробника, технічних характеристик і т. ін.).

9. Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні особливостей семантичної організації іменників на позначення НТЗ.

Література:

1. Мезенко А. Учебно-методический комплекс «Ономастика» / А. Мезенко, В. Генкин, А. Деревяго. – Витебск : Витебский гос. ун-т им. П.М. Машерова, 2012. – 152 с.
2. Бондалетов В. Русская ономастика : [учеб. пособие для студентов пед. и н-тов]. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Суперанская А. Общая теория имени собственного / А. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
4. Арнольд И. Лексикология современного английского языка / И. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 376 с.
5. Крысин Л. Современный русский язык : социальная и функциональная дифференциация / Л. Крысин. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 565 с.
6. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; перевод с англ. Н. Перцова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.

7. Липатов А. Сленг как проблема социолектики : [монография] / А. Липатов. – М. : Эллис, 2010. – 318 с.
8. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Н. Подольская. – М. : Издательство «Наука», 1978. – 200 с.
9. Романов А. Современный русский молодежный сленг. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 2004. – 206 с.
10. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
11. Dalzell T. The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English / T. Dalzell, T. Victor. – 8th Edition. – London. New-York : Routledge. – 721 p.
12. Spears A. NTC's Dictionary of American slang and colloquial expressions / A. Spears. – 3-d Edition. – NTC Publishing Group. – 560 p.
13. Thorne T. Dictionary of contemporary slang / ed. by T. Thorne. – 3-d Edition. – London : A & C Black. – 494 p.
14. Кондратюк Т. Словник сучасного українського сленгу / Т. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
15. Словник українського молодіжного сленгу / укл. С. Пиркало ; за ред. Ю. Мосенкіса. – К. : АТ ВІПОЛ, 1998. – 288 с.
16. Ставицька Л. Український жаргон : [словник]. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
17. Быков В. Русская феня. Словарь современного интержаргона асоциальных элементов / В. Быков. – Мюнхен : Ферлаг Отто Загнер, 1992. – 173 с.
18. Грачев М. Словарь современного молодежного жаргона / М. Грачев. – М. : Эксмо, 2007. – 672 с.
19. Елистратов В. Словарь русского арго / В. Елистратов. – М. : Русские словари, 2000. – 694 с.
20. Oxford Dictionaries – Dictionary, Thesaurus, Grammar [Electronic resource]. – Access mode : <http://en.oxforddictionaries.com>.
21. The Free Dictionary. By Farlex [Electronic resource]. – Access mode : <http://encyclopedia.thefreedictionary.com>.
22. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Куш Ю. В. Имена собственные как способ наименования транспортных средств в нестандартном языке (на материале английского, украинского и русского языков)

Аннотация. Статья посвящена изучению имен собственных, которые обозначают транспортные средства в английском, украинском и русском нестандартных языках. В ходе анализа исследуемых единиц особое внимание уделяется их семантической организации, устанавливаются группы имен собственных, которые обозначают транспортные средства, а также определяется их продуктивность в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: транспортное средство, нестандартный язык, имя собственное.

Kushch I. The proper names as the method of nomination of the vehicles in the non-standard languages (based on the English, Ukrainian and Russian languages)

Summary. The article is devoted to the study of the proper names, which denote vehicles in the English, Ukrainian and Russian non-standard languages. In the process of studying of the investigated units the special consideration is given to the semantic organization, the groups of the proper names are identified, which denote vehicles, and also their productivity is determined in the languages which are compared.

Key words: vehicle, non-standard language, proper name.

Яницька О. М.,
викладач кафедри практики німецької та французької мов
Рівненського державного гуманітарного університету

КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ЛЕКСЕМ-НОМІНАНТІВ КОНЦЕПТУ *VIRA* НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ

Анотація. У статті описано етапи корпусного аналізу для визначення ключових лексем-номінантів концепту *VIRA* в англійській, українській і французькій мовах. Проаналізовано концепт *VIRA* в Британському національному корпусі, Національному центрі текстуальних і лексичних ресурсів французької мови та корпусі текстів української мови, лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: корпус, корпусна лінгвістика, текст, синонім.

Постановка проблеми. Корпусна лінгвістика є надзвичайно важливою галуззю сучасної лінгвістичної науки. Корпусний аналіз дав змогу уточнити результати й висновки раніше проведених досліджень мови, проводити нові, ширші та системніші за кількістю охоплення емпіричного мовного матеріалу лінгвістичні дослідження. У центрі уваги корпусного лінгвістичного аналізу опинилася мовна особа, тобто її мовна діяльність, масова комунікація, проблема її опису.

Корпусна лінгвістика швидко розвивається в англосаксонській науці, провідні лабораторії Європи та США працюють над розвитком, збагаченням і поповненням мовних корпусів. Дослідженням загальної теорії корпусної лінгвістики присвячені праці таких науковців, як А. Люделінг, М. Кіто; кореляцією корпусної лінгвістики й інших лінгвістичних дисциплін, типологією корпусів, методикою інтерпретації корпусних даних, створенням текстових корпусів займаються лінгвісти: А. Реноуф, В. Жуковська, О. Демська. Новизна статті полягає у спробі дослідити концепт *VIRA* в різних корпусах. Оскільки раніше такого типу порівняльний аналіз не проводився, він дасть змогу поглянути під іншим кутом на мовні реалії і зробити нові висновки.

Мета статті – описати особливості корпусного аналізу, проаналізувати концепт *VIRA* у британському, французькому та українському корпусах.

Предмет – концепт *VIRA* у британському, українському та французькому корпусах.

Матеріалом для дослідження послуговували дані Британського національного корпусу, Національного центру текстуальних і лексичних ресурсів французької мови й корпусу текстів української мови, лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корпусна лінгвістика – це розділ прикладної лінгвістики, що займається розробкою загальних принципів побудови й використання лінгвістичних корпусів (корпусів текстів). Дослідник досліджує текст, письмовий або усний. Розвиток комп'ютерних

технологій дав можливість інформатизувати велику кількість текстів. Для можливості роботи з такими обсягами текстів, пошуку в них потрібної інформації почали створюватися лінгвістичні корпуси, тобто колекції текстів, спеціально відібраних, розмічених за різними лінгвістичними параметрами й забезпечених системою пошуку. У дослідженні використовуватимемо корпусний аналіз для визначення ключових лексем-номінантів концепту *VIRA* в англійській, українській і французькій мовах. Одна з найважливіших властивостей корпусу текстів – його репрезентативність, тобто здатність відбивати всі властивості проблемної ділянки. Репрезентативність визначається фонетичними, морфологічними, синтаксичними, стильовими параметрами. Головною метою корпусної лінгвістики є лінгвістичний опис мовної системи (конкретне вивчення комунікації людей), особливий спосіб відображення мовного матеріалу в корпусі текстів, який, у свою чергу, може використовуватися іншими лінгвістичними дисциплінами. Корпус текстів – це певний філологічний об'єкт; організована словесна множина, елементами якої є відібрані тексти; організована певним чином словесна єдність, елементами якої є тексти або спеціальним чином відібрані уривки з текстів [7]. Тексти в корпусі відбираються згідно з проблемною ділянкою, тобто ділянкою реалізації мовних явищ, які цікавлять дослідника. Однією з найважливіших вимог, що висувається до складу корпусу, є вимога повноти. Мовний корпус є ні що інше як збір конкретних уживань певних мовних аспектів. Отже, корпусний аналіз дає змогу зробити висновки про феномени мови, ґрунтуючись на конкретному мовному матеріалі. Корпусна лінгвістика не є альтернативою традиційній лінгвістиці, а, навпаки, доповнює і збагачує її [6].

У дослідженні для аналізу англійського корпусу використовуватимемо Британський національний корпус (BNC), типологічними характеристиками якого є фрагментарність, синхронність, загальномовність, мономовність, змішаність. Основними сферами використання є видавнична справа; академічні лінгвістичні студії, вивчення мови; штучний інтелект, оброблення природної мови (NLP); пошук інформації. Обсяг корпусу – 100 млн. слововживань. Багато людей використовують корпуси і працюють із ними через програми *Concordance*. Лінії відповідності зводять разом багато зразків використання слова або фрази, даючи дослідникові можливість вивчати регулярність. Корпусний аналіз також допомагають аналізувати концептуальні картини, пізнавальні структури, мову думки. Концептуальна картина світу всебічно глобальніша, ніж будь-яка картина мови. Контекстуально-корпусне дослідження Британського національного корпусу дає нам змогу аналізувати мову об'єктивно і глибоко. Програма перераховує слова, готує списки слів, визначає частоти вживання слова й індекси. Результати мають широке застосування в лінгві-

стичному аналізу, лексикографії, перекладі, численних комерційних галузях, академічних дисциплінах. Програма *Concordance* дає можливість також сортувати слова в багатьох відношеннях, шукати фрази, робити пошук спорідненості, типових слів і регулярного вживання.

Використовуючи дані словника синонімів *Oxford thesaurus dictionary of synonyms* знаходимо *faith* [8, с. 536], проводимо корпусний аналіз кожного іменника в програмі й визначаємо частотність уживання.

Faith (5045)

1) **belief (5014)**, credence (176), **confidence (6766)**, conviction (1977), **trust (9909)**, certainty (1338), certitude (24), assurance (1797), assuredness (6), sureness (29), reliance (855), dependence (1257);

2) belief (5014), religion (4305), creed (485), persuasion (514), dogma (252), teaching (8915), doctrine (1689), denomination (110), sect (244);

3) duty (7806), allegiance (650), obligation (2186), promise (3760), faithfulness (60), loyalty (1585), fidelity (323), devotion (585), consecration (107), dedication (609), fealty (51), obedience (635).

Провівши аналіз і порівнявши дані з даними тлумачних словників, словників-синонімів, двомовних перекладацьких словників (англійська-французька, англійська-українська), визначаємо ключові лексеми-номінанти концепту ВІРА в англійській мові – FAITH, BELIEF, TRUST, CONFIDENCE.

Переходимо до аналізу концепту ВІРА в українському корпусі. Досліджуватимемо корпуси текстів української мови, розроблені співробітниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Н. Дарчук і В. Сорокіним (керівниками проекту). Цей тип аналізу дає змогу зробити дослідження статистично обґрунтованим і поглибленим.

Опираючись на дані Практичного словника синонімів української мови, укладеного С. Караванським [3, с. 56], виводимо синонімічний ряд.

ВІРА, упевненість (до кого), довіра, довір'я (Христова релігія), віровизнання; (у містичні істоти) вірування, конфесія. Для отримання вибірки слів за вказаним діапазоном частот використовуватимемо частотні словники публіцистики, художньої прози та фольклору.

Віра у словнику публіцистики:

Слово – **віра**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **443**;

у словнику художньої прози:

Слово – **віра**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **606**;

у словнику фольклору – дані відсутні.

Упевненість у словнику публіцистики:

Слово – **упевненість**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **66**;

у словнику художньої прози:

Слово – **упевненість**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **17**;

у словнику фольклору – дані відсутні.

Довіра у словнику публіцистики:

Слово – **довіра**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **626**;

у словнику художньої прози:

Слово – **довіра**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **105**;

у словнику фольклору – дані відсутні.

Довір'я, релігія, віровизнання, вірування

у словнику публіцистики – дані відсутні;

у словнику художньої прози – дані відсутні;

у словнику фольклору – дані відсутні.

Конфесія

у словнику публіцистики:

Слово – **конфесія**. Частина мови – **ім. ж. р.** Абсолютна частота – **71**;

у словнику художньої прози – дані відсутні;

у словнику фольклору – дані відсутні.

Отже, визначаємо ключові лексеми концепту ВІРА в українській мові: ВІРА й ДОВІРА – за частотою вживання в корпусах.

Переходимо до аналізу концепту ВІРА у французькому корпусі. Будемо використовувати базу даних *Національного центру текстуральних і лексичних ресурсів/Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*. Центр створений у 2005 році як єдиний портал, сукупність інформатизованих лінгвістичних ресурсів і обробки мови. Центр інтегрує різноманітні бази лінгвістичних даних, а також дослідження корпусу французької мови *Corpus français* – 700 мільйонів слів он-лайн.

Користуючись даними словника синонімів *Le Robert, Dictionnaire des synonymes, des nuances et des contraires sous la direction de Dominique Le Fur*, визначаємо синонімічний ряд **foi n.f.** [4, с. 513], аналізуємо частотність уживання кожної одиниці.

Foi n.f. (31014)

1) croyance (4446) – conviction (9256);

2) religion (26442) – confession (3094) – culte (16518) – dogme (1752) – église (49373);

3) confiance (76538) – crédit (38717);

4) conscience (36612) – honneur (43663) – loyauté (2668) – probité (627) – sincérité (2835).

Розгорнуті дані корпусного дослідження лексем-номінантів концепту:

FOI n.f.

mot-clé: foi nombre d'occurrences: 31014 classe de fréquence: 10.

CROYANCE n.f.

mot-clé: croyance nombre d'occurrences: 4446 classe de fréquence: 13.

CONFIANCE n.f.

mot-clé: confiance nombre d'occurrences: 76538 classe de fréquence: 9.

CONSCIENCE n.f.

mot-clé: conscience nombre d'occurrences: 36612 classe de fréquence: 10.

Проаналізувавши та порівнявши дані з даними тлумачних словників, словників-синонімів, двомовних перекладацьких словників (англійська-французька, французька-українська), визначаємо ключові лексеми-номінанти концепту ВІРА у французькій мові – **FOI, CROYANCE, CONSCIENCE, CONFIANCE**.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна резюмувати, що висока частотність уживання концепту в корпусах показує семантичну щільність концепту. Цей аналіз дав змогу визначити ключові лексеми-номінанти концепту ВІРА в англійській (FAITH, BELIEF, TRUST, CONFIDENCE), українській (ВІРА, ДОВІРА) та французькій (FOI, CROYANCE, CONSCIENCE, CONFIANCE) мовах. На перспективу залишається аналіз фразеологічної об'єктивації концепту й лінгвокультурний аналіз значення ключових лексем-номінантів.

Література:

1. Жуковська В.В. Вступ до корпусної лінгвістики : [навчальний посібник] / В.В. Жуковська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 142 с.
2. Демська О.М. Текстовий корпус: ідея іншої форми / О.М. Демська. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2011. – 282 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с.
4. Dominique le Fur, Le Dictionnaire des synonymes, nuances et contraires, Paris, 2005. – 498 p.
5. Dubois Jean, Giacomo Mathée, Guespin Louis, Marcellesi Christiane. Dictionnaire de linguistique Larousse, 2002. – 514 p.
6. Lüdeling A., Kytö M. Corpus Linguistics. An International Handbook Walter de Gruyter, 2009. – 1402 pp.
7. Meyer Charles F. English Corpus Linguistics: An Introduction. Cambridge University Press, 2004. – 168 p.
8. Oxford Thesaurus – An A-Z Dictionary of Synonyms. – 2062 p.
9. Renouf Antoinette, Kehoe Andrew (Editors). Corpus Linguistics: Refinements and Reassessments : Rodopi, 2009. – vii, 462 p.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cnrtl.fr/>
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>

Яницкая Е. Н. Корпусный анализ для определения ключевых лексем-номинантов концепта ВЕРА на материале английского, украинского и французского языков

Аннотация. В статье описаны этапы корпусного анализа для определения ключевых лексем-номинантов концепта ВЕРА в английском, украинском и французском языках. Проанализирован концепт ВЕРА в Британском национальном корпусе, Национальном центре текстовых и лексических ресурсов французского языка и корпусе текстов украинского языка, лаборатории компьютерной лингвистики Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: корпус, корпусная лингвистика, текст, синоним.

Ianytska O. Corpus analysis to identify key lexemes that nominate the concept of FAITH in the English, Ukrainian and French languages

Summary. The article describes the stages of corpus analysis to identify key lexemes of the nominees of concept FAITH in the English, Ukrainian and French languages. The concept FAITH is analyzed in the British national corpus, the National Center for Textual and Lexical Resources of the French language and the corpus of the Ukrainian language of the laboratory of computer linguistics of the Institute of Philology of Kyiv national University named after Taras Shevchenko.

Key words: corpus, corpus linguistics, text, synonym.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Бойчук Н. В.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ-ТЕЛЕСКОПІЗМІВ У АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано закономірності появи нових лексичних одиниць в англійській мові, а також схарактеризовано особливості функціонування і сприйняття неологізмів-телескопізмів у сучасних англомовних засобах масової інформації. З'ясовано, що неологізми-телескопізми вживаються в англомовних виданнях з метою зацікавлення та привернення уваги читача.

Ключові слова: словотвір, неологізми, телескопізми, мовна одиниця.

Постановка проблеми. Не викликає сумніву й заперечень той факт, що поповнення словникового складу англійської мови відбувається постійно. Нові лексичні одиниці з'являються для позначення нових явищ, процесів і понять. Також спостерігається зростання кількості слів, котрі мають на меті привернути увагу читача або глядача. Упродовж останніх десятиліть особлива увага дослідників фокусується на неологізмах-телескопізмах, тобто словах, у яких частина одного зі слів або частини обох слів є усіченими.

Значний внесок у дослідження процесу творення неологізмів зробили українські та зарубіжні науковці, серед яких – Ю. Зацний, Л. Омельченко, М. Мостовий, М. Положин, Л. Бауер, В. Реннер, Е. Маттієлло [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Хоча існує чимала кількість праць стосовно процесів творення неологізмів у результаті абревіації, словоскладання, конверсії, деривації тощо, проблема функціонування неологізмів-телескопізмів у сучасних англомовних засобах масової інформації (далі – ЗМІ) є ще вивченою недостатньо.

Актуальність наукової розвідки пояснюється необхідністю аналізу процесу творення нових слів і новітніх тенденцій, що супроводжують словотвірні процеси в сучасній англійській мові. Саме тому наше дослідження є цікавим, актуальним і сучасним.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування неологізмів-телескопізмів у сучасних англомовних ЗМІ.

Об'єктом дослідження є англійські неологізми-телескопізми англомовних ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідники пояснюють причини творення неологізмів різними чинниками (зовнішніми і внутрішніми), серед яких необхідно назвати нові процеси та явища в галузі новітніх технологій, інтернет-комунікації, науки тощо. Також творення неологізмів зумовлюється дією внутрішніх законів мови: закону аналогії, закону мовної економії, тенденції до однотипності внутрішньомовних відносин, прагнення до узагальнення, тенденції до диференціації, тенденції до вживання більш експресивних позначень для вже відомих явищ, загальної тенденції розвитку системи англійської мови, у якій слова, що виникають, стають коротшими, а семантичне навантаження значення слова, навпаки, об'ємнішим. Загалом можна стверджувати, що неологізація

словника відбувається під впливом різних чинників, одні з яких пов'язані з відображенням у мові сучасної картини світу, інші – з призначенням мови як засобу спілкування. Перші слугують цілям номінації нових предметів і понять, що з'являються в об'єктивній дійсності, другі – потребам у поліпшенні мовної техніки [1; 6].

За І. Андрусяк, надзвичайно популярна сьогодні телескопія не є новим процесом у мові [9, с. 16]. Підтвердженням цього факту є вживання телескопізму *Smog (smoke+fog)* у словнику Меріам Вебстер (Meriam Webster Dictionary), видання котрого датується 1905 роком [6, с. 1622]. Також у дослідженні І. Андрусяк наводить приклади існування телескопізмів у творах В. Шекспіра, Г. Спенсера та Л. Керола, деякі з яких поповнили словниковий склад англійської мови [9, с. 16]. Протягом останніх років спостерігається новий виток у стрімкій появі телескопізмів, які виникають практично щодня, проте лише певна кількість стає неологізмами, набуває статусу нормативних, а решта слів залишається оказіоналізмами.

У сучасних дослідженнях зустрічаємо таку класифікацію неологізмів-телескопізмів [1; 3]:

1) повні, сутність яких полягає в утворенні слова шляхом злиття двох усічених основ: *biotecture = Biological+architecture (поєднання архітектурних проектів із біологічними елементами)*, *biostitute = Biologist+prostitute (вчений, якому платять за те, що він свідчить на користь компанії й проти докілья)*, *celebreality = Celebrity+ reality (телешоу, в якому відома особа бере участь у процесі зображення життєвих ситуацій)*, *celebutard = Celebutant + retard (відома особа, яка не відзначається особливим інтелектом)*, *chugger = Charity +tigger (людина, яка збирає гроші на благодійні цілі на вулиці)* [10];

2) часткові телескопізми утворюються внаслідок злиття усіченої основи одного слова з повною формою іншого: *poliblogger = politician+ blogger (політик, який систематично вивчає Інтернет-журнали)*, *Chessex girl = Chelsea + Essex girl (заможна представниця вищого класу з вульгарно гламурними смаками й/або манерами)*, *entreprenerd = entrepreneur + nerd (приватний підприємець, який має бізнес у галузі інформаційних технологій)*, *Crack Berry = crack + Blackberry (смакффон Black Berry)*, *craptabulous = crap +fantabulous (кошмарний, наскудний)*, *craptacular = crap + spectacular (кошмарний, наскудний)*, *decknician = deck + technician (вправний ді-джеї)*, *desk rage = desk + road rage (насилство в офісах)* [10];

3) до третьої групи належать телескопізми-гапологи, в яких є спільний звук на стику двох компонентів: *sheeple (sheep + people) та Gleek (Glee + geek)*, *winterval (winter + interval) i blaccent (black + accent)* [10]. Варто зазначити, що телескопізми-гапологи є найменш кількісно представленими телескопізмами.

При цьому новостворені неологізми не завжди є легкими для розуміння, оскільки вимагають від реципієнта інформації знання значень твірних слів. Наприклад, неологізм *poliblogger* (*politician*+ *blogger*) – «політик, який систематично вивчає Інтернет-журнали» є відносно легким для сприйняття, а для розуміння значення телескопізмів: *rumint* (*rumour* + *intelligence*) – «розвідувальні дані, які отримані з ненадійних джерел»; *spamalanche* (*spam*+ *avalanche*) – «величезний наплив комерційної інформації»; *previvor* (*pre*+ *survivor*) – «особа з певними ознаками хвороби раку» [10] – необхідно знати твірні слова, від яких утворено цей неологізм. Також значно легше зрозуміти значення того чи іншого неологізму-телескопізму в контексті. Якщо припустити, що адресат не має на меті спеціально заплутати читача, тоді виникає слушне запитання стосовно того, яку мету він переслідує. Відповідь нам видається очевидною: з метою привернути ще більшу увагу до тієї інформації, що висвітлюється. В умовах наявної конкуренції та змагання за увагу читача це є дуже доцільним. Наведемо приклад з газети “The Guardian” (23 грудня, 2006):

Barclays is refusing to settle with the US Department of Justice over allegations it deliberately sold mortgage bonds to investors that it knew contained “crapacular loans” [11].

У цьому реченні вжито неологізм *crapacular* (*crap*+*spectacular*), котрий означає «розваги сумнівної якості» й уживається для більшої інформаційної насиченості та зацікавленості читача.

Зазвичай, телескопізми використовуються в рекламі, заголовках і власне текстах статей без перекладу, для того щоб читач самостійно міг їх витлумачити. У газеті “The Press Tribune” (15 вересня, 2011) ми бачимо заголовок [12] “*How the faminazi lawyer ogles men online*”, у якому натрапляємо на неологізм “*faminazi*”, що використовується для підсилення значення слова «феміністичний», і вживання, замість нього, телескопізму зі значенням «надзвичайно феміністично налаштований», котре в принципі не є надто важким для розуміння. Подібний заголовок у газеті “The Economist” (січень, 2008) – *Son of Frankenfood?*, у якому вжито телескопізм “*Frankenfood*” (генномодифікована їжа), твірними словами якого є “*Frankenstein*” і “*food*” [13].

Ще можна навести низку прикладів, які «не обтяжують» сприйняття тексту газетних статей наявністю в них неологізмів-телескопізмів:

Televangelist Ernest Angley has long controlled members of his Akron-area congregation by advising them not to have children [11] *televangelist* (*television*+*evangelist*) – «проповідник на телебаченні».

While 7.3 million Americans are vegetarian, an additional 22.8 million are flexitarian – they primarily eat a vegetarian diet, but enjoy meat occasionally [14].

Flexitarian (*vegetarian*+*flexible*) – «вегетаріанець, котрий іноді їсть м'ясо».

The Granite Bay boys lacrosse team accomplished something incredible – a three-peat! [15] *three-peat* (*three*+*repeat*) – «третя перемога поспіль».

Doctors even coined the symptom ‘Nintendinitis’ to describe the aches and pains a player experienced after hours of consistent game play [14].

Nintendinitis (*Nintendo*+*tendonitis*) – «стан болю, що виникає від надмірної кількості часу, проведеного за грою в комп'ютер-

ні ігри», де значення новоутвореного терміна розтлумачується безпосередньо в статті.

Висновки. Отже, перлокутивними намірами вживання неологізмів-телескопізмів у статтях англійських ЗМІ є насамперед привертання уваги та вживання слів, котрі б «врізалися» в пам'ять. Багато неологізмів дивують читача своєю оригінальністю й новизною, спонукають до роздумів над значенням слова, коли читач успішно справиться із цим завданням, до підвищення власної самооцінки та позитивного ставлення до прочитаної інформації. Результати проведеного дослідження засвідчили високу продуктивність процесу телескопії в англійських ЗМІ. Проте ще не були проаналізованими моделі неологізмів-телескопізмів, що вживаються в рекламних текстах; також їх лексичні та семантичні характеристики можуть стати предметами подальших лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава современной английской лексики : [монография] / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
2. Омельченко Л.Ф. Структура та семантика гаплогічних телескопізмів / Л.Ф. Омельченко, Л.Ф. Соловйова // Збірник тез V Всеукраїнської наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. – С. 139–141.
3. Омельченко Л.Ф. Телескопічні слова сучасної англійської мови та їх структурно-семантична характеристика / Л.Ф. Омельченко // Збірник Львівського університету. Серія «Іноземна філологія». – Л., 2003 – Вип. 2. – С. 15–54.
4. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови : [монографія] / М.І. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 175 с.
5. Положин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : [монографія] / М.М. Положин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.
6. Bauer L. Lexical Word-Formation I L. Bauer, R. Huddleston II The Cambridge Grammar of the English Language I ed. by R. Huddleston, G.K. Pullum. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 1621–1721.
7. Renner V. Introduction: A Bird's-Eye View of Lexical Blending / V. Renner, F. Maniez, P.J.L. Arnaud // Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending I ed. by V. Renner, F. Maniez. – De Gruyter Mouton, 2012. – P. 1–9; Renner V. Predicting Stress Assignment in Lexical Blends: The Case of English and Serbian / V. Renner, G. Lalic. – Krstin // ELLSIIRInternational Conference, 2009, Belgrade, Serbia. – Vol. I. – P. 265–273.
8. Mattiello E. Extra-Grammatical Morphology in English: Abbreviations, Blends, Reduplicatives, and Related Phenomena (Topics in English Linguistics) / E. Mattiello. – De Gruyter Mouton, 2013. – 341 p.
9. Андрусак І.В. Телескопія в сучасній англійській мові: соціолінгвістичний аспект / І.В. Андрусак // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43 (1). – С. 15–24.
10. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник / Ю.А. Зацний. – Вінниця : Нова Книга, 2008 – С. –68.
11. The Guardian. – Mode of access : World Wide Web: <https://www.theguardian.com>(viewed on November 26, 2016).
12. The Press Tribune. – Mode of access : World Wide Web: <http://www.thepresstribune.com/> (viewed on November 20, 2016).
13. The Economist. – Mode of access : World Wide Web: <http://www.economist.com/> (viewed on December 12, 2016).
14. The Oakland Press. – Mode of access : World Wide Web: <http://www.theoaklandpress.com/> (viewed on November 22, 2016).
15. The Independent. – Mode of access : World Wide Web: <http://www.independent.co.uk/> (viewed on December 17, 2016).

Бойчук Н. В. Функционирование неологизмов-телескопизмов в англоязычных средствах массовой информации

Аннотация. В статье проанализированы закономерности появления в языке новых лексических единиц, кроме того, охарактеризованы особенности функционирования и восприятия неологизмов-телескопизмов в современных англоязычных средствах массовой информации. Установлено, что неологизмы-телескопизмы используются в англоязычных изданиях для привлечения внимания и заинтересованности читателя.

Ключевые слова: словообразование, неологизмы, телескопизмы, языковые единицы.

Boichuk N. Functioning of neologisms-telescopisms in English mass media

Summary. The article deals both with the tendencies of new lexical units origin and the peculiarities of neologisms-telescopisms functioning and perception in modern English mass media. It has been proved that neologisms-telescopisms are used in English newspapers to catch the readers' attention and to get them interested in the subject.

Key words: word-building, neologisms, telescopisms, language units.

Кобзар О. І.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі

ЗАЛУЧЕННЯ ЗМІ ДО ВИКЛАДАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН (ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВУЗАХ НІМЕЧЧИНИ)

Анотація. Статтю присвячено описові досвіду використання медійних засобів у процесі дистанційного навчання у вузах Німеччини. Дистанційне навчання є інноваційною складовою освітнього процесу, що ґрунтується на програмах навчання із застосуванням нових інформаційних технологій, включаючи супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мультимедіа та ін.

Ключові слова: дистанційне навчання, ЗМІ, інформаційні технології, супутникове телебачення, комп'ютерні мережі.

Постановка проблеми. Рух світу у напрямку глобалізації спричинив нові виклики на ринку праці: високий рівень фахових знань, володіння сучасними засобами масової інформації та IT-технологіями, мобільність. Ці вимоги поставили перед закладами освіти завдання створити нову гнучку систему викладання, зокрема філологічних дисциплін, яка би дозволила навчатися працюючи, в індивідуальному часовому та професійному плані, незалежно від місця проживання. Таку можливість надала дистанційна форма навчання, яка від початку нового століття вийшла в лідери на ринку освіти Європи та Америки.

Накопичений за останні десятиріччя досвід європейських країн цікавий і Україні, тому в українській науковій літературі з 2000-х рр. з'явилася низка досліджень про основні зарубіжні центри дистанційного навчання, результати його впровадження, інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти (праці В. Олійника, В. Шейко, Г. Козлакової, Б. Шуневича [1; 2; 3] та ін.). Накопичений майже за півстоліття досвід у цій царині слід уважно розглянути, проаналізувати (також і критично), щоб мати змогу застосувати його переваги та уникнути недоліків в Україні.

Метою статті є вивчення особливостей дистанційного навчання у вишах Німеччини як прикладу застосування ЗМІ для викладання філологічних дисциплін та вивчення іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи здобутий досвід, констатуємо, що переклад англійського терміну «*E-Learning*» із німецькомовних джерел як «дистанційне навчання» не зовсім коректний, оскільки німецькі засоби мови зазвичай намагаються найточніше передати сутність явища, яке вони називають. Дистанційна освіта в Німеччині у своєму розвитку пройшла певні етапи, на кожному з яких вона мала певну назву: *Fernstudium*, *E-Learning*, *Blended Learning*, що виражала її сутність.

Перший етап. Дистанційне навчання в Німеччині як нова форма освітніх послуг виникло у середині 1970-х рр. Його реалізацією стало відкриття у місті Хаген (Північний Рейн-Вестфалія) дистанційного університету (*fernuniversität*) – факт, котрий історики прокоментували як «*die richtige Universität zur richtigen Zeit*» («потрібний університет у вдалий час»). Саме ця подія, офіційно зареєстрована 1 грудня 1974 р., відкриває історію успіху нової форми освіти, яка, за визначенням німецьких науковців, стала без-

прецедентною у ландшафті німецької вищої школи [5]. Відкриття такого університету було відповіддю на вимоги часу, оскільки Німеччині бракувало висококваліфікованих працівників, а нові дидактичні методи навчання (насамперед застосування технічних засобів) та відсутність можливості підвищення кваліфікації працівників терміново вимагали реформи освіти.

Місце створення університету також не випадкове: саме у Рурській області – найпотужнішому промисловому регіоні Східної Німеччини – відбувалися суттєві економічні структурні зміни технічного та соціального характеру, не можливі без освіченого науково-технічного персоналу. Цікаво, що такої реформи вищої школи уже з кінця 1960-х рр. вимагали насамперед самі студенти і студентські організації, заручившись підтримкою прогресивного на той час телебачення. Та експерти пророкували новому університету неминучий провал, оскільки його новаторство і розміри, на їх думку, не давали можливості ефективного керування та фінансування. Однак їх прогноз не виправдався, і Федеральний дистанційний університет почав успішно функціонувати (насамперед завдяки ентузіазму викладацького складу). Серед наукових співробітників він отримав назву «*Paradiesvogel*» («Райська пташка»), серед політиків – «*sozialistisches Bildungsexperiment*» («соціалістичний експеримент в освіті»), серед традиційних університетів – «*teure, aber geschickte Doppelstrategie*» («дорога, але вдала подвійна стратегія»).

Запроваджені ним нові форми навчання, як-от: залучення новітніх технічних засобів (університет мав власні студії відео- та аудіозасобів для створення найсучасніших учбових матеріалів), поштова відправка та доставка учбових матеріалів (створено спеціальний відділ логістики), поєднання заочної та очної фази навчання (скореговані навчальні плани з очними вишами), комп'ютерне тестування, мобільність студентів, гнучкий графік навчання, фахові консультації, післядипломна освіта – стали трампліном для подальшого розвитку дистанційної освіти в Європі. Головним орієнтиром для Дистанційного університету став ключовий (з 1962 р.) вислів ЮНЕСКО «*Lebenslanges Lernen*» («Навчання протягом всього життя»). 26 вересня 1975 р. перші навчальні матеріали зі спеціальностей «Освіта», «Математика», «Економічна наука» було розіслано поштою 1 330 студентам, а на 1979/80 навчальний рік (рік першого випуску) зареєструвалося вже 22 652 охочих.

Освітньо-політична місія вишу полягала в тому, щоб створити, випробувати, вдосконалити, оцінити нові форми та засоби навчання, розробити і впровадити нову комп'ютерну систему управління навчальним процесом та студентською діяльністю, консолідувати нові медійні форми та засоби дистанційного навчання зі стаціонарним навчанням.

Від початку своєї діяльності Дистанційний університет акцентує традиції німецької вищої школи – прагнення якісної освіти і свободи в науково-дослідній роботі та навчальному процесі. Ака-

демічні іспити і дипломи, присвоєння вчених звань та наукових ступенів повністю відповідають аналогічним процедурам у традиційних університетах. Німецькому роботодавцю не доводиться сумніватися в рівні кваліфікації випускника Хагенського вишу. Але набагато важливішими, ніж інфраструктура заочного університету, стали успіхи та досвід, накопичені у процесі навчання протягом 20 років. Для акумуляції, аналізу та подальшої реалізації цих знань при університеті було створено Центр із розвитку і Центр дослідження дистанційної форми навчання. Навчання студентів за оригінальними дистанційними курсами та контроль за допомогою CD-Rom, віртуальні конференції або доступ до університетської бібліотеки в режимі online постійно досліджуються, оцінюються, вдосконалюються. Заочний університет міста Хагена виконує таким чином плітну (дослідну) функцію як університет засобів інформації.

На початку нового тисячоліття у Хагенському дистанційному університеті навчалися майже 56 000 студентів, з них 2 700 із нових федеральних земель (у 2015 р. – 80 тисяч). Кількість факультетів збільшилася, на нових факультетах вивчаються юридичні та гуманітарні науки, електротехніка, інформатика та ін. Розвиваються технології дистанційного викладання іноземних мов, серед яких використання спеціальних платформ зі створенням особистого кабінету, транслювання записаних відеоуроків, можливість зворотного зв'язку та особистих консультацій із викладачем по Skype, комп'ютерне тестування, засвоєння як окремих граматичних чи лексичних тем, так і курсу загалом.

Переваги дистанційного навчання очевидні: менші фінансові витрати порівняно із традиційною формою навчання; друкований навчальний матеріал дозволяє перевіряти та постійно вдосконалювати зміст і методи навчання; можливість використання отриманих теоретичних знань у професійній практиці; рівні шанси в отриманні освіти для міських, сільських жителів та людей з особливостями психофізичного розвитку. Однак диплом про вищу професійну освіту у Дистанційному університеті м. Хагена отримують лише 20% студентів, котрі спроможні самоорганізуватися, витримати високі освітні вимоги та успішно скласти іспити з вивчених курсів.

Другий етап розвитку дистанційної освіти в Німеччині – власне E-Learning – розпочинається із прийняття урядом ФРН програми «Innovationen und Arbeitsplätze in der Informationsgesellschaft des 21. Jahrhunderts» («Інновації і робочі місця в інформаційному суспільстві 21 ст.» (1999 р.)), яка переслідувала амбітну мету – до 2005 р. зайняти провідне місце у європейському інформаційному суспільстві. Одним із пунктів цієї програми з 90 сторінок було вивести країну в лідери в галузі комп'ютерних освітніх програм. У рамках указаної програми Дистанційний університет м. Хагена стає базовим центром міжнародного проекту «Cyber», який розпочався у квітні 2000 р., був розрахований на 30 місяців і фінансувався Європейським Союзом. Мета проекту – скласти «освітній пакет» курсів, пропонованих дистанційними вишами 9 європейських країн; досягти взаємного визнання оцінок, отриманих у різних університетах; створити систему уніфікованих навчальних курсів та програм у різних університетах; створити проект єдиного і визнаного всіма заключного кваліфікаційного іспиту і диплома; розробити рекомендації з інтернет-іспитів; підготувати підручня для створення віртуальних європейських університетів.

E-learning, скорочення від *Electronic Learning* (електронне навчання) – це система навчання за допомогою електронних (інформаційних) технологій, із застосуванням комп'ютерів, інформаційних мереж, мультимедійного обладнання тощо. Фахівці ЮНЕСКО визначають E-Learning як навчання за допомогою Інтернету та мультимедіа. Німецькі науковці вважають, що це поняття охо-

плює усі форми навчання, у яких застосовуються як електронні, так і цифрові медіа для презентації навчальних матеріалів та засобів чи підтримки комунікації між учасниками навчального процесу (Р. Гранов) [6]. Його перевагами для студентів є: можливість у будь-який час і будь-якому місці отримати сучасні знання, самостійна робота з електронними матеріалами, отримання консультацій, порад, оцінок у віддаленого (територіально) викладача, можливість дистанційної взаємодії та створення розподіленої спільноти користувачів (соціальних мереж), своєчасна цілодобова доставка електронних навчальних матеріалів.

Для вишів використання E-Learning означає: укладання та використання стандартів та специфікації на електронні навчальні матеріали та технології, дистанційні засоби навчання, формування та підвищення інформаційної культури, оволодіння сучасними інформаційними технологіями, підвищення ефективності своєї звичайної діяльності, можливість розвивати навчальні веб-ресурси. Для обох сторін найбільший інтерес мають програми навчання із застосуванням нових інформаційних технологій, включаючи супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мультимедіа та ін. [3, с. 209].

У 1999–2003 рр. в Німеччині у рамках федерального проекту створюються перші онлайн-курси вищої школи, на основі яких 30 квітня 2001 р. засновано спілку Віртуальних вищих шкіл (Virtuelle Fachhochschule Verbund), яка об'єднала інтерактивні програми вишів Бременхафена, Берліна, Бріга, Фрайбурга, Карлсруе, Кіля, Мангейма, Гейдельберга та ін. (11 німецьких та швейцарських вишів).

Повноцінний курс навчання через Інтернет пропонує також Віртуальний університет прикладних наук (Virtuelle Fachhochschule) – об'єднання 15 німецьких і 4 шведських вузів.

E-Learning – це форма високоякісної освіти майбутнього, що означає вчитися інноваційно, не обмежено часом чи простором, активно розвиваючи комунікацію, інтеграцію, співробітництво. Закрита форма E-Learning пропонує повну відмову від лінійного процесу навчання (загальний огляд, поглиблення, індивідуальний аналіз засобами контролю) та очних занять, подальші консультації тьюторів є додатковою допомогою у вирішенні проблемних питань та подоланні соціальної ізоляції.

Наразі із традиційною вищою освітою E-Learning надає можливість отримати ступінь та диплом бакалавра чи магістра або закінчити окремий університетський курс за власним бажанням і отримати сертифікат вищої школи. За даними Міністерства освіти і науки Німеччини, останні роки у Віртуальному інституті (Virtuelle Fachhochschule – VFH) значно зросла кількість слухачів. У зимовому семестрі 2007/2008 навчальному році в ньому навчалися 170 студентів, зараз більше 600 осіб навчаються на online-курсах інститутів Любека, Брауншвейга/Вольфенбюттеля, Бранденбурга, Берліна, Бремерхафена і Вільгельмсхафена. Студентам пропонується також вивчення гуманітарних та педагогічних дисциплін, зокрема філологічних.

E-Learning надає нові можливості щодо інтернаціоналізації вузів та сприяє розвитку нових форм співробітництва. Так, наприклад, у 2013 р. за підтримкою Німецької служби академічних обмінів (DAAD) стартувала мережева електронна магістерська програма «Intellectual Encounters of the Islamic World» («Інтелектуальні колізії ісламського світу»), за якою навчалися 20 студентів з Ізраїлю, Палестини та Німеччини, слухаючи лекції 8 відомих професорів із різних країн світу і відпрацьовуючи семінари online.

Однак, за дослідженням німецького професора К. Ігеля (С. Igel), керівника Центру навчальних технологій, електронне

навчання в Німеччині так і не стало окремою самодостатньою формою вищої освіти, як, наприклад, у США, Китаї чи Росії. Досліджуючи тему понад 15 років, науковець дійшов висновку, що німецькі студенти віддають перевагу живим лекціям із конспектом та ручкою. Надії на те, що E-Learning повністю замінить очні навчальні технології в університетах, не виправдалися. Німецькі виші використовують електронні можливості, щоб завантажити у Мережу презентації навчальних курсів у PDF-форматі, відео чи інтерактивні навчальні матеріали, з якими студенти можуть працювати напряму на своїх ноутбуках, смартфонах чи планшетах і зекономити час, необхідний на відвідування лекцій чи бібліотек. Однак масово цього не відбувається, так діють тільки одиничні студенти, завантажені роботою, інші – лише доповнюють очне навчання відповідними електронними матеріалами, поєднуючи переваги обох форм. На думку дослідника, це викликано невеликими розмірами території Німеччини, добре розвинутою інфраструктурою, порівняно з тими ж США, Китаєм та Росією, та достатньою кількістю традиційних університетів, навчання в яких є справою престижу. Для німецьких студентів виявилися надзвичайно важливими соціальні контакти та спілкування із професорсько-викладацьким складом та однокурсниками наживо, що пропонує повною мірою очне навчання. Тому лише деякі «воїни-одинаки» вибирають повністю електронну форму навчання за комп'ютером із віртуальним тьютором. Віртуальне навчання у чистому вигляді, на думку науковця, не має сенсу, оскільки не дає достатнього стимулу до навчання і, як показує практика, почасти призводить до виходу з вузу [4]. Тобто навчання за допомогою виключно електронних ресурсів є неповноцінним, оскільки не надає соціальної взаємодії, а саме необхідного спілкування з товаришами, викладачами, кураторами.

Ми вважаємо, що велику роль у виборі форми навчання відіграють і традиції вищої освіти в Німеччині, за якими німецькі студенти ніколи не поспішали закінчувати вузи, використовуючи переваги статусу студента щонайменше 8–10 років (соціальні пільги, можливість вибору спеціальності (декількох), вузу, семестру чи практики закордоном, поєднання навчання і роботи). Однак завдяки росту динаміки життя і глобалізації світу нові форми навчання набули в Німеччині певної популярності.

За статистикою на 2015 р. у Німеччині нараховувалося 3 850 online-студентів, з них 600 у віртуальних університетах, 283 навчальних модулі online, укладених 185 авторами, 70 000 годин веб-конференцій, 180 000 електронних курсів, 25 Moodle-систем, 61 500 користувачів Moodle-систем, 3 792 абоненти навчальних відео в YouTube [6].

З переходом на авторські електронні навчальні програми та розвитком навчальних платформ (*Learning-Management-Systeme*, *Learning-Content-Management-Systeme*) E-Learning із чисто електронного навчання прогресує до інтегрованого навчання й отримує назву *Blended Learning*, складаючи третій етап розвитку дистанційної освіти. *Blended Learning* являє собою дидактично обґрунтовану комбінацію традиційних очних складових навчального процесу з інноваційними формами електронного навчання, поєднуючи ефективність та гнучкість електронної освіти із соціальними аспектами: особисте та колективне спілкування, практичне навчання на виробничій практиці. Мета інтегрованого навчання – за допомогою відповідної комбінації різноманітних медійних засобів та методів навчання посилити їх переваги і мінімізувати недоліки, функціонально узгодити очні та онлайн-фази навчання. Німецькі науковці визначають таке навчання як «інтегрований навчальний концепт, котрий оптимально використовує

сьогоднішні можливості мереж Інтернет та Інтранет у поєднанні із класичними методами та засобами навчання у системі освіти. Це дозволяє комбінувати навчання, спілкування, інформацію і менеджмент освіти з обміном досвідом, рольовими іграми, особистими зустрічами на класичних очних тренінгах, незалежно від часу і місця» [7, с. 68]. І саме ця форма навчання має найкращі перспективи у викладанні філологічних дисциплін, де очні фази навчання залишаються необхідними та найбільш ефективними.

Висновки. Отже, розвиток дистанційної освіти в Німеччині наглядно демонструє, що сьогодні питання не в тому, як використовувати чи скеровувати інформаційно-комп'ютерні технології в освіті, а в тому, як знайти нову модель навчального процесу, де впровадження чи модернізація технологій були би спрямовані на розширення можливостей інтелектуального потенціалу вузу. Дистанційне навчання є інноваційною складовою сучасного освітнього процесу, який намагається здійснити перехід від репродуктивного до креативного, тримаючи запити та потреби студента у центрі своєї уваги.

Література:

1. Козлакова Г. Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: зарубіжний і вітчизняний досвід : [монографія] / Г. Козлакова. – К. : ВЦ «Просвіта», 2002. – 230 с.
2. Олійник В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні / В. Олійник // Імідж сучасного педагога. – 2001. – № 1 (12). – С. 22–29.
3. Шуневич Б. Економіка дистанційної освіти: сучасний закордонний досвід // Теоретичні питання освіти та виховання : збірник наукових праць. – Ч. 2 / за заг. ред. М. Свтуха. – Вип. 24. – К. : ВЦ КДПУ, 2003. – С. 209–212.
4. E-Learning: плюсы и минусы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://madan.org.il/ru/news/e-learning-plyusy-i-minusy>.
5. Fernuniversität in Hagen [Elektronische Ressource]. – Zugang : <http://www.fernuni-hagen.de>.
6. E-Learning in Deutschland – der Weg zum heutigen Status Quo (Slides: Rolf Granow) [Elektronische Ressource]. – Zugang : <http://www.slideshare.net/eteaching/elearning-in-deutschland-der-weg-zum-heutigen-status-quo-slides-rolf-granow>.
7. Sauter W. Effiziente Integration von E-Learning und Präsenztraining / W. Sauter, A. Sauter, H. Bender. – Luchterhand : Neuwied, 2004. – 212 с.

Кобзарь Е. И. Привлечение СМИ к преподаванию филологических дисциплин (опыт дистанционного обучения в вузах Германии)

Аннотация. Статья посвящена описанию опыта использования медийных средств в процессе дистанционного обучения в вузах Германии. Дистанционное обучение является инновационной составляющей образовательного процесса, основанного на программах обучения с применением новых информационных технологий, включая спутниковое телевидение, компьютерные сети, мультимедиа и др.

Ключевые слова: дистанционное обучение, СМИ, информационные технологии, спутниковое телевидение, компьютерные сети.

Kobzar O. Using of media by the teaching of philological subjects (experience of distance learning in higher education in Germany)

Summary. The article has been devoted to the description of the experience of using media tools in the distance education at universities in Germany. Distance learning is an innovative component of the educational process based training programs using new information technologies, including satellite television, computer networks, multimedia and so on.

Key words: distance learning, media, information technology, satellite television, computer networks.

Набок А. І.,
аспірант кафедри германської філології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕФЕКТУ ОБ'ЄКТИВНОСТІ В ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-НОВИН: ТАКТИКИ ОДНОЗНАЧНОСТІ ТА ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ

Анотація. У статті доводиться, що англomовні інтернет-новини формують ефект об'єктивності тактиками односторонності й параметризації, які виокремлюють одних учасників подій на тлі інших або деталізують їхні характеристики.

Ключові слова: ефект об'єктивності, стратегія, тактика, односторонність, параметризація.

Постановка проблеми. Конструктивна природа медійного дискурсу, яка полягає у створенні дійсності, до якої у адресата немає доступу в момент комунікації [6, с. 12], заснована на відтворенні у текстах ЗМІ навколишньої дійсності через її індивідуальну концептуалізацію журналістом. Сприйняття світу людиною внаслідок зосередження на одних враженнях від реальності та ігнорування інших [1, с. 29] впливає на подання інформації у новинному різновиді медіа-дискурсу, який відтворює дійсність текстовими повідомленнями, висвітлюючи лише окремі події у певному ракурсі. Медійне формування відображально-конструктивістської реальності [6, с. 18] відбувається через зміну або спотворення фактів під час збирання, обробки й поширення інформації, адже отримуючи основну кількість фактів через ЗМІ, а не з власного досвіду [2, с. 34], людина знайомиться з подіями лише через їх зображення [5, с. 59]. Завдяки посередницькій ролі між виробником і адресатом саме новинний дискурс став основним джерелом впливу на аудиторію [5, с. 59]. Незважаючи на те, що продукування новин узагалі й інтернет-повідомлень зокрема відображає журналістське суб'єктивне сприйняття дійсності [9, с. 139], прагнення до об'єктивного інформування залишається одним з основних завдань журналістів, які вважають за своє покликання дізнатись і передати читачеві правду [9, с. 138].

Підходи до визначення об'єктивності відображені у повсякденному світогляді, філософії та у сфері масової комунікації. Наївні трактування розглядають об'єктивність як незалежну від спостерігача зовнішню реальність [13, с. 1129], відображаючи історично сформовані погляди людства. Філософське – більш загальне – розуміння об'єктивності припускає її існування в духовному світі поза суб'єктом, незалежно від суб'єкта та на противагу йому [7, с. 281]. Журналістський підхід до тлумачення об'єктивності визначає її як дискурсивну практику, засновану на чесному та безпріоритетному викладі подій [8, с. 177] на противагу зберіганню й передаванню об'єктивної за природою інформації у суб'єктивній формі [14, с. 165]. Складники журналістського розуміння об'єктивності включають достовірність (*credibility*), тобто те, що заслуговує на довіру та досягається інформуванням за умови перевірки всіх фактів [10, с. 42]; точність (*accuracy*) як позначення назв місць подій, імен, кількості учасників, сум грошей тощо. [10, с. 41]; баланс (*balance*), що передбачає відповідність між авторським текстом й іншими

поглядами [10, с. 51, 137]. У новинних текстах нейтральність (*neutrality*) втілюється посиланням на декілька джерел, перевіркою матеріалу та цитуванням [10, с. 150, 174], репрезентуючи репортера як сторону без власної позиції.

Наївні, філософські та журналістські трактування виявляються недостатніми для лінгвістичного пояснення об'єктивності, оскільки не дають змоги розкрити роль мовних засобів у її формуванні.

У контексті розвитку медіалінгвістики важливого значення набуває вивчення принципів об'єктивного інформування [9] та дослідження мови в аспекті конструювання дійсності [6] з метою впливу на реципієнта [2], що зумовлює актуальність пропонуваної розвідки.

Когнітивно-лінгвістичне обґрунтування понять точності й односторонності як складників журналістського бачення об'єктивного інформування здійснюємо з урахуванням стратегії створення в інтернет-новинах ефекту об'єктивності й підпорядкованих їй тактик.

Потрактуючись у лінгвістиці як цілеспрямований план дій [8, с. 181], текстова стратегія застосовується під час організації інтернет-новин як спосіб розгортання повідомлення під певним кутом зору для реалізації авторської ідеї [4, с. 25]. Текстова стратегія створення ефекту об'єктивності організовує конструювання новинних текстів через представлення події у різних перспективах.

Метою статті є виявлення ролі тактик, підпорядкованих текстовій стратегії створення ефекту об'єктивності, у представленні змісту англomовних інтернет-новин. Зазначена мета передбачає виконання таких завдань: виокремити тактики односторонності й параметризації, підпорядковані стратегії створення ефекту об'єктивності, встановити їх текстову реалізацію.

Виклад основного матеріалу. Текстова стратегія створення ефекту об'єктивності втілюється у текстах новин предикатами дійсного способу у двох часових формах – теперішній (наприклад: *CNN Spanish service moves to YouTube after Venezuela ban* [BBC 16.02.2017]) і минулій (наприклад: *Police found a 19-year-old man with stab wounds* [BBC 14.12.2014]). Водночас присудки, які реалізують стратегію створення ефекту суб'єктивності, призначену для експлікації авторського погляду, живаються у формі майбутнього часу дійсного способу (наприклад: *The US will close 15 military bases across Europe* [BBC 08.01.2015]) або умовного способу, що вказує на можливі, передбачувані або бажані дії (наприклад: *The ECB could purchase government bonds worth up to €50bn (£38bn) per month until the end of 2016* [BBC 22.01.2015]).

В аспекті семантики текстова стратегія створення ефекту об'єктивності реалізується предикатами на позначення трьох різновидів діяльності: фізичної – *act, buy, go, rescue, visit,*

vote (наприклад: *Yemen ship sinking: 35 people rescued* [BBC 07.12.2016]), розумової – *think, believe, decide, consider* (наприклад: *Newcastle Council considers handing running of parks to charity* [BBC 08.02.2016]), мовленнєвої – *say, tell, respond, suggest* (наприклад: *Istanbul Reina attack suspect says nightclub was chosen at random* [BBC 19.01.2017]). Ці предикати підпорядковують тактики як конкретні мовленнєві дії [3, с. 101] шляхом взаємодії присудків із залежними одиницями, які реалізують підпорядковані тактики позначенням складників подій.

У текстах новин стратегія створення ефекту об'єктивності реалізується монотактичним і політактичним варіантами. Монотактична стратегія втілюється однією тактикою, представляючи лише окремі компоненти події: учасників, місце, час, кількість, мету або причину. Політактична стратегія реалізується одразу кількома тактиками, які зображають складники подій.

У цій статті ми розглядаємо реалізацію монотактичної стратегії, спрямованої на створення ефекту об'єктивного представлення учасників події через однозначність або деталізацію.

Однозначність засновується на когнітивному явищі масштабу предикації під час співвіднесення профілю і бази. Профіль актуалізується мовним виразом, тобто його значенням, а базою постає сукупність фонових знань, необхідних для розуміння профілю [12, с. 49]. Наприклад, для профілю, позначеного іменником *April*, базою слугує рік як семантично ширша структура, потрібна для ідентифікації окремого місяця [11, с. 9].

Тактика однозначного представлення учасників подій залує взаємодію профілю, що класифікаторами представляє осіб (*man, woman, Afro-American*), їхні посади (*policeman, president, defendant*) або інституції (*party, Consulate, Opera House*), з базою, представленою суспільною ієрархією, місцем роботи або країною, до яких належить учасник події (наприклад: *German defence ministry spokesman, The Egyptian Government*). Профілями у цих прикладах є класифікатори на позначення особи (*spokesman*) та інституції (*government*), співвідносні із фразою *German defence ministry*, яка представляє країну й місце людини у суспільній ієрархії, та із прикметником *Egyptian*, що уособлює країну.

Тактика однозначного представлення учасників подій полягає у заміні номінацій з неоднозначною семантикою у заголовку на одиниці, які в тексті однозначно співвідносять профіль із базою, дозволяючи однозначно ідентифікувати особу або інституцію (наприклад: *Teenager* → *Egypt teenager Bilal Mirza*; *British jihadist* → *Imran Khawaja, from Hounslow*; *European nations* → *Germany, Norway, Sweden, and Switzerland*). У наведених прикладах відбувається заміна класифікаторів *teenager, jihadist, nations*, які подають учасників у загальному плані, на адресні імена *Egypt teenager Bilal Mirza* й *Imran Khawaja, from Hounslow* та назви країн *Germany, Norway, Sweden, and Switzerland*, що однозначно зображають учасників подій за рахунок додавання одиниць, потрібних для ідентифікації окремої особи чи країни.

Продемонструємо втілення тактики однозначного позначення учасників подій у статті про вбивство хлопчика під заголовком *Lincoln boy's death: Man charged with grandson's murder* – (1) *The grandfather of a nine-year old boy found dead in Lincoln has been charged with his murder*. (2) *Stewart Greene, 64, from Grimoldby, near Louth, will appear at Lincoln Magistrates Court accused of killing Alex Robinson* [BBC 25.12.2014].

У першій частині заголовка номінативне речення на позначення мегаподії (*Lincoln boy's death*) представляє хлопчи-

ну-жертву класифікатором *Lincoln boy*. У його складі профіль, названий іменником *boy*, неоднозначно співвідноситься з базою, ідентифікованою топонімом *Lincoln* на позначення міста, де сталося убивство, адже вказує на будь-якого місцевого хлопчика. Друге речення заголовка (*Man charged with grandson's murder*) вказує на проміжну однозначність, оскільки уточнює родинні зв'язки між названими особами, позначаючи обвинуваченого загальним іменником *man*, а жертву – субстантивом *grandson*, що однак не дозволяє виокремити їх із-поміж онуків і дідусів, які проживають у тому місті.

Тактика однозначного представлення діда й онука через ідентифікацію віку та місця події втілюється в інтродуктивному блоці (1) заміною іменника *man* у заголовку на означену іменну фразу *the grandfather of a nine-year old boy found dead in Lincoln*. У її складі профіль, названий іменником *boy* у вступі, неоднозначно співвідноситься з базами, представленими віком, що позначений словосполученням *nine-year old*, та місцем віднайдення жертви, на яку вказує фраза *found dead in Lincoln*. У блоці головної події (2) однозначність створюється заміною класифікаторів *grandfather* та *nine-year old boy*, ужитих в інтродуктивному блоці, адресним ім'ям *Stewart Greene, 64, from Grimoldby, near Louth* та антропонімом *Alex Robinson*. При цьому в адресному імені на позначення діда антропонім *Stewart Greene* іменує профіль, ідентифікуючи особу, а одиниці *64, from Grimoldby, near Louth* представляють дві бази, які репрезентують вік і місце проживання обвинуваченого.

Деталізація як представлення параметрів учасників подій утілюється тактикою їх параметризації, яка передбачає вживання в заголовку власних назв (*Obama, François Hollande, US P-8 spy plane, FIFA*) або класифікаторів на позначення осіб чи інституцій (*French PM, Iraqi-Kurdish leader, Russian Government*) (наприклад: *Trump proposes US ban on Muslim arrivals* [BBC 05.12.2015]). У разі детального позначення учасників подій у заголовку обов'язковим є представлення їхніх параметрів у вступі, блоці головної події та фоні: *Trump* → *Donald Trump* → *Republican presidential candidate Donald Trump*. У наведеному прикладі спостерігаємо ідентифікацію особи у заголовку прізвищем *Trump*, параметризацію його зображення під час представлення індивідуальних рис через додавання імені *Donald* у вступі та називання його суспільних координат класифікатором *Republican presidential candidate* на позначення посади у блоці головної події.

Продемонструємо втілення тактики параметризації учасників події у тексті під назвою *Mexican author Vicente Lenero dies* – (1) *Mexican journalist Vicente Lenero has died at the age of 81 in his home in Mexico City*. (2) *Lenero, who also wrote plays and film scripts, had lung cancer*. (3) *Lenero was also a co-founder in the 1970s of influential weekly magazine Proceso*. (4) *Lenero wrote a total of 18 scripts for films* [BBC 14.12.2014]. У наведеному тексті тактика параметризації учасника події відбувається через представлення в заголовку письменника адресною формою *Mexican journalist Vicente Lenero*, яка включає ім'я, назву країни та професії померлого з позначенням його параметрів у тексті. Професійні параметри письменника зображені в інтродуктивному блоці (1) іменником *journalist*, який конкретизує професію, названу в заголовку іменником *author*; одиницями, які розкривають професійні риси автора як журналіста і драматурга іменником *plays* «п'єси» (2) та словосполученнями *film scripts* «сценарії» (2), *co-founder of [...] magazine Proceso* «співзасновник журналу Proceso» (3), *18 scripts for films* «18 кіносце-

наріїв» (4). Параметризація в аспекті причини смерті письменника реалізується в блоці головної події (2) фразою *lung cancer*.

Висновки. Отже, тактики однозначності й параметризації реалізують у текстах англійських інтернет-новин стратегію створення ефекту об'єктивності. Тактика однозначності полягає у заміні загальних номінацій заголовка на одиниці, які зображають учасника в тексті через однозначне співвіднесення профілю з базою. Тактика параметризації передбачає взаємодію одиниць, що в заголовку ідентифікують осіб чи інституції власними назвами або класифікаторами, з назвами їхніх професійних чи індивідуальних рис у тексті статті. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні реалізації ефекту об'єктивності через опис локалізації суб'єктів у навколишньому середовищі тактиками уточненого позначення місця, часу, кількісних показників, мети й причин діяльності.

Література:

1. Вайшенберг З.В. Новинна журналістика : [навч. посіб.] / З.В. Вайшенберг. – К. : Академія Української преси, 2004. – 262 с.
2. Желтухина М.Р. Медиавоздействие на адресата в различных типах дискурса / М.Р. Желтухина // Аргументативная риторика в практике политического, делового и административного правового общения. – Волгоград : Волгоград. науч. изд-во, 2010. – С. 21–38.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : [монография] / О.С. Иссерс. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 284 с.
4. Карпова Н.А. Коммуникативные тактики побуждения в речевом жанре (на материале административного объявления в русском и немецком языках) / Н.А. Карпова, А.В. Морева // Язык и культура. – 2010. – № 1 (9). – С. 24–32.
5. Кудрявцева Л.О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л.О. Кудрявцева, Л.П. Дядечко, О.М. Дорофєєва, І.О. Філатенко, Г.А. Черненко // Мовознавство. – 2005 – № 1. – С. 58–66.
6. Потапенко С.І. Сучасний англійський медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : [монографія] / С.І. Потапенко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
7. Философский энциклопедический словарь / под ред. Е.Ф. Губского и др. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 569 с.
8. Chilton P.A. Manipulation / P.A. Chilton // Discursive Pragmatics. – Amsterdam, Phil. : John Benjamins, 2011. – P. 176–189.
9. Cohen-Almagor R. The limits of objective reporting / R. Cohen-Almagor // Journal of Language and Politics. – 2008. – Vol. 7. – № 1. – P. 138–157.
10. Cotter C. News Talk. Investigating the Language of Journalism / C. Cotter. – L. : Cambridge University Press, 2010. – 272 p.
11. Evans V. A glossary of Cognitive Linguistics / V. Evans. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007 – 239 p.
12. Langacker R.W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / R.W. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
13. Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow : Longman, 2010. – 1950 p.
14. Schudson M. The objectivity norm in American journalism. / M. Schudson // Journalism: Theory, Practice & Criticism. – 2001. – № 2 (2). – P. 149–170.

Набок А. И. Вербализация эффекта объективности в текстах англоязычных интернет-новостей: тактики однозначности и параметризации

Аннотация. В статье доказано, что англоязычные интернет-новости воплощают эффект объективности тактиками однозначности и параметризации, которые выделяют одни референты на фоне других и детализируют их характеристики соответственно.

Ключевые слова: эффект объективности, стратегия, тактика, однозначность, параметризация.

Nabok A. Objectivity effect embodiment in English Internet news stories: unambiguity and parameterization tactics

Summary. The study reveals that the objectivity embodiment in English Internet news stories is represented by unambiguity and parameterization tactics which make event participants prominent against the background of others and specify their characteristics respectively.

Key words: objectivity effect, strategy, tactic, unambiguity, parameterization.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Agibalova T. M.,

Associate Professor, Kharkiv Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

GRADUATES' COMPETITIVENESS THROUGH ACQUISITION OF FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES: COMPETENCY-BASED APPROACH ISSUE IN FLT

Summary. The following article is devoted to the peculiarities of graduates' competitiveness through target language communicative performance. It determines the particular aspects of capacity to objectify their conceptual picture of the world, and more specifically, lingualize their context view and transfer the language intentions to the partners or customers as the most significant abilities of competitive graduates of Economics Departments. The acquisition of that level of CC prepares students for productive and stimulating careers at financial sector. The paper accents the importance of extralinguistic factors comprehension, that are regulated by socio-lingual features of the nation, through discussion-based techniques in foreign language acquisition. This approach is effective across a range of professional situations, when the recipient becomes a producer of a new more complicated language unit and consequently represents the new language reality. When operate at the international market, the mentioned factors are determined with the rules of "political arena", because even small international business must consider the regulations, laws and policies of the host country in order "to completely get the message" and escape socio-cultural clash of opinions. The content and specificity of every stage of perceiving and productive performance through targeted verbal acts are clarified on the basis of Bloom's taxonomy which involves knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis, and evaluation levels of CC. The three last items are the most considerable to estimate the level of students' intercommunication mastery. In line with the concept of lingualized intellectual capacity, the present paper provides samples/patterns of classroom activities to achieve a variety of professional communicative purposes.

Key words: foreign language-based competitiveness, lingualization, communicative competence, competency-based approach, conceptual picture of the world, extralinguistic factor, taxonomy.

Introduction. In current globalized environment significant development of any branch of study is regulated by economic reasons. It obviously implies foreign language mastering component of competitiveness as one of the most considerable factor in preparing qualified employees for international communication. Therefore, the process of language acquisition is becoming an essential part of educational practice.

On a worldwide scale, each FLT practice is selected on the basis of its output, which reflects its importance and relevance. Nowadays, students are extremely motivated to study English as a language of global marketing. First factor of language-based professional success is evident for its supremacy over others. A verbal capacity to bring an idea and ways of its implementation into line for employer or partners smoothly coordinates with ability to intrigue and persuade clients to accept the proposal. When operate on the international market, the second factor is determined by the rules of "political arena", because even small international business must consider the regulations, laws and

policies of the host country in order "to completely get the message" and escape socio-cultural clash of opinions.

The investigation of the following approach leads to conclusion that in order to be competitive applicants at the arena of the global market must acquire communicative competence (CC) in their professional field of study. For economists, it's obviously a capacity to perform the models of Business talk and negotiations. Within education discourse, the relevance of the given subject of research is considered in accordance with Ukraine's state policy to European integration, that requires bringing Ukraine language education standards to the European level.

Scientific sources and publications review. In theoretical and practical context, the following issue is investigated as the most multifaceted aspect of current methodological and philological study. The main theoretical features of FLT for professional purposes were developed by T. Dudley-Evans, J. Berman, M. Brammer, C. Brown, M. Hewings, J. Henning, T. Hutchinson, O. Bykonya, D. Brinton, S. Donna, P. Emmerson, G. Grynyuk. But an issue of investigation of the main principles of interlanguage mastery in terms of project oriented teaching remains the point of current interests. Therefore, the **purpose** of the present article is to clarify the basis and practical means for development and estimation students' professional CC performance.

Statement of the problem. For obvious reasons, it isn't just enough to adopt given patterns of speaking and learn extended vocabulary notes, because at every stage of its development language is being developed, and at the same time, is developing new, more complicated senses and contexts as a background for further intellectualization. On the one hand, we observe constant standardization and rationalization of intralinguistic modality, but not only orally/visually perceived by humans' sensory system and revealed by such structural branches of language study as Phonology and Orthoepy, Grammar and Syntax, Lexicology and Phraseology. The anthropological principle of current scientific discourse determines human-oriented model of any contemporary field of study, so connects far more naturally to such larger issue in cognitive linguistics as language *processing*, *objectified with connotations*, *informativity*, *implicitness*, *autosemantization*.

On the other hand, in present-day economized environment, the fundamental principles of society structure are rather flexible, so in order to serve as means of intercommunication language is concerned to overcome existing borders, established for certain cultural/ethnic group. Therefore, in spite of geographical, political and historical processes, a particular set of extralinguistic factors is always regulated by socio-lingual features of the nation reality. The mentioned observation confirms Lévi-Strauss's theory of structural anthropology. According to scholar's concept, universal patterns in cultural systems are always products of the invariant structure of the human mind [1].

As mentioned in previous section of paper, current methodological principles in FLT refers to an issue of prospective oriented communicative competence of an applicant entering an international market.

Therefore, the first item, should be mentioned within the context of effective foreign language acquisition, appears to be the article of interest due to its nature origin for participants of educational process. It occurs in the field of consistency, or succession in Curriculum for foreign language aims. Entering higher educational institutions, graduates are considered to be prepared for accepting particular sets of Vocabulary, Grammar, Stylistics, Phraseology knowledge. In its turn, it presupposes they got the same language background based on secondary school educational programs, but being strong in theory, in practice, the following assumption tends to be rather overstatement. The implementation of obtained skills reflects extended gaps at pragmatic level of language performance.

Therefore, the second item occurs in the field of pragmatic, or project oriented capacity. In case the context concerns modeling problem situations, which include intellectual obstacles, students spend a plenty of time making efforts to pull through linguo-cultural misunderstandings. Overcoming the following communicative barriers provides performing socio-mental functions with the means of obtained language. It includes analytical and synthetic thinking, comparative capacity, generalization experience, implication competence in metaphorical case of study, etc., which lead to language cognition development via target language attainment. In global cultural dimension it maintains the notion of multiple intelligence, introduced by H. Gardner, who among the multiple intelligences distinguishes the linguistic, logical– mathematical, visual-spatial, musical, interpersonal, intrapersonal, bodily-kineshetic and naturalist intelligences [2, p. 62].

No doubts, the prominent goal of language education can be performed through continual sessions of practice. At the lesson all the participants of educational process should recognize short-term goals they set for themselves in order to estimate the achievements. Teacher's role in this scenario is determined by the communicative approach to TFL. It follows from educational priorities in language mastery and regulates the ways to accomplish general or specified by a professional study area objectives. In terms of philological and methodological study, the route of learning foreign language aims to establish the foundation of interlanguage cognition, when person is able to operate at *the analysis level*, *at the synthesis level*, *at the evaluation level* of comprehension, according to Bloom's taxonomy [Bloom, B., 1956], worked out by John Henning into an adaptable algorithm for carrying out a procedure for identifying the stages of question-based educational discourse [3]. Language option is always motivated by world view peculiarities at any stage of human development. Therefore, according to Humboldt's concept, language personality is revealed through a set of expressive means in everyday communicative practice that distinguishes one individual from other ethnic features keepers [4]. We consider the English language one of the most appropriate field for foreign language cognition development because of its universal codes throughout world nations, ethnic, academic and professional communities.

The mentioned three stages of educational objectives achievement reveal the true essence of CC mastery and serve as measures to estimate teacher-students output. At *the analysis level*, students are asked to divide and organize concepts, ideas, or other information into their component parts to better understand its organizational structure. This may include looking for patterns, recognizing hidden meanings, analyzing the relationship between parts, and recognizing guiding organizational principles. The analysis level is considered cognitively higher than the application level because it requires an understanding of both the content and the structure of an idea.

At *the synthesis level*, students are asked to originate, integrate, and combine ideas into a product or plan. They may be engaged in writing

an essay, composing a speech, designing an experiment, creating a classification scheme, or generating any kind of project that requires the formulation of new patterns or structures. Questions may prompt students to adapt, anticipate, arrange, assemble, categorize, collaborate, collect, hypothesize, or integrate. At *the evaluation level*, students are asked to make value decisions about issues, resolve controversies or differences of opinion, or develop opinions, judgments, or decisions. Learning outcomes in this area are highest in the cognitive hierarchy because they incorporate elements of the previous five categories, plus conscious value judgments based on clearly defined criteria. Questions at the evaluation level may prompt students to compare and discriminate between ideas, assess the value of theories or presentations, or make choices based on reasoned argument and the value of the evidence [3, p. 18–21]. Therefore, the following method of participants' success appraisal provides a relatively simple way for teachers to identify whether or not their lesson plans are likely to lead to higher level outcome.

In any case, we don't state that wrong spelling or stylistic mistakes shouldn't be taken into consideration by the instructor and corrected politely, but insist that developed ability to verbally express their thoughts and position is the most significant sign of both tutor's and student's language success, so the right question shouldn't be modelled like *Is it correct or wrong?* Instead, we accent the intercommunication mastery as the prominent skill at the global marketing area. We consider a capacity to lingualize their conceptual picture of the world, and more specifically, lingualize their context view and transfer the language intentions to the partners or customers the most significant abilities of competitive graduates of Economics Departments. The comprehension of that level of CC prepares students for productive and stimulating careers at financial sector.

When dealing with conversation-based foreign language education, the communicative barriers become more flexible or even partly self-absorbed by power of interlanguage output. Zoltán Dörnyei and Sarah Thurrell identify six points that may be particularly relevant to a conversation course: *opening*, *turn-taking*, *interrupting*, *topic-shift*, *adjacency pairs*, *closing* [5, p. 42–43]. For those purposes, communicative activities are the most effective means to improve established mechanisms of language mastery.

Accenting the importance of classroom discussion and in order to reach FLT aims, we adapt the mentioned principles for the following activities, targeted at the students of Economics Departments. For the lack of space, we suggest just some patterns at the field of topic "The Rules of Intercultural Intelligence and Corporate Culture", that combine knowledge and awareness in the professional area of study with socio-cultural context, mirroring the intelligent peculiarities of student's language personality:

1. Pre-reading activities. Task 1. You are going to read an article about acquisition of some unwritten rules of corporate culture. Discuss with your classmates the following options for newbies. Explain your choice and ask your partner to argue his / her position.

You've just started working for a new company. Do you: a) wear your best clothes or b) wear jeans and a T-shirt like all the other employees? Why?; c) stop work at five o'clock like everyone else or d) stay longer to finish your work? Why?; e) share your ideas and opinions at staff meetings immediately or f) say nothing like most of your colleagues? Why?

Task 2. Before reading the article scan the following list of international words. Ask your classmates to give as many synonyms as they know. Check your variants consulting business thesaurus:

1) a graduate; 2) labour; 3) to shortlist; 4) a handwriting expertise; 5) a culture clash; 6) to withdraw; 7) a co-worker; 8) a corporate symbol.

Task 3. Look through the following tips to pass an interview. Ask your friends, how useful and valuable they sound for them. Let them add their own options.

1. Get the CV right but the cover letter wrong and you destroy your chances of getting short-listed for interview. 2. When it comes to the cover-letters, the French expect candidates to handwrite detailed ones which may be analysed by handwriting experts. 3. If you are an applicant, the best advice for you looks like: "Be aware of culture clash". 4. You behave completely wrongly, if withdraw your application because they've invited you for a second interview. 5. Your suit is all about the smart corporate symbol with second thought to make you look twice. 6. Adapt a similar style of dress to your co-workers, eat the kind of food they eat, enjoy similar activities – these things help to win trust and respect.

2. Post-reading activities. Task 4. In small groups, discuss the following questions. What do you think organizations and companies can do to avoid negative unwritten rules? What unwritten rules do you imagine you might encounter in your country as an intern in: a) a government department?; b) a small public relations firm?; c) a manufacturing company? **Argue with your partners issues on:** a) office etiquette, e.g. dress code, punctuality, personal calls, coffee and lunch breaks; b) relationships with colleagues, clients and management, business partners.

Task 5. Ask your classmates to scan following statements and article above to discuss the following questions:

A. Nowadays, with record quantity of workers hoping to relocate, working abroad experience is something employers expect. B. The EU has introduced the Euro CV to standardise application procedures throughout Europe. C. Sometimes, a culturally adapted CV can suit better. For example, in the UK, it is customary to add hobbies and interests at the bottom of the page. In Italy, however, that information is not necessary. D. Another point to think about is whether or not employers will recognize your degree subject, especially when you have studied a subject, such as Wireless Network Systems, which doesn't necessarily translate into another language and culture. E. You also need to consider the cover letter, the first thing that an employer will read.

1. Why do graduates and professionals look for opportunities to live and work in a foreign country? 2. What is the main reason to introduce the Euro CV? Why some experts consider that culturally adapted CV a better one? 3. Are you expected to give any information about your hobbies and interests when writing your CV? 4. What is the problem with recognizing your degree subject when applying for a job abroad?

5. Do you need any cover letter to be added to your CV? 6. Why is it important to be aware of 'culture clash', when it comes to interviews?

Conclusion. To sum up, we state that the most effective ways to improve students' foreign language mastery competitiveness occur in the field of setting educational goals and FLT priorities concerning the measures to estimate participants' communicative achievements. We emphasize the importance of intellectual capacity, developed within discourse of classroom communicative activities, in order to lingualize the context conceptual world view and professional intentions, rather than just ability to built it grammatically correctly. A detailed study of language-based competitiveness as a prominent goal of teaching English for professional purposes,

manifested in particular contexts, requires further investigation and outlines a **perspective** for further research.

References:

1. Lévi-Strauss C. Structural Anthropology / C. Lévi-Strauss. – 1963. – V. 1. – 410 p.
2. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / H. Gardner. – N.Y. : Avon Books, 1983. – 253 p.
3. Henning J.E. The Art of Discussion-Based Teaching: Opening Up Conversation in the Classroom / J.E. Henning. – New York : Routledge, 2008.
4. Humboldt W. von. Language and cultural philosophy / W. von Humboldt. – M. : Progress, 1985.
5. Dörnyei Z. Teaching conversational skills intensively: course content and rationale / Zoltán Dörnyei, Sarah Thurrell. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – Vol. 48/1. – P. 40–49.

Агібалова Т. М. Конкурентоспроможність майбутніх фахівців через оволодіння діловою англійською мовою: компетентнісний підхід у навчанні іноземної мови

Анотація. У статті досліджено особливості формування іншомовної конкурентоспроможності студентів ВНЗ економічного профілю у межах комунікативного підходу до викладання іноземних мов. Ідею превалювання уміння лінгвалізувати власну контекстуально-концептуальну модель і комунікативні інтенції впродовж професійного спілкування в іншомовному оточенні над «правильністю» мовлення окреслено у проекції на сучасний курс країни на євроінтеграцію. З огляду на природу сприйняття і продукування іншомовного контенту, об'єктивовану таксономічною теорією Блума, визначено як змістове поле комунікативної компетенції на різних етапах навчання, так і аспекти постановки навчальних цілей, що дозволяє об'єктивно оцінити успішність розвитку мовної особистості студента на кожному з етапів формування комунікативних навичок.

Ключові слова: іншомовна конкурентоспроможність, лінгвалізація, комунікативна компетенція, компетентнісний підхід, концептуальна картина світу, екстралінгвістичний фактор, таксономія.

Агібалова Т. Н. Овладение навыками деловой английской речи как фактор формирования конкурентоспособности выпускников вузов: компетентностный подход в обучении иностранному языку

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования иноязычной конкурентоспособности студентов ВУЗов экономического профиля в ракурсе комунікативного подхода в преподавании иностранных языков. Идею превалирования навыков лингвалізації собственной контекстуально-концептуальной модели и реализации коммуникативных интенций в иноязычном профессиональном общении над «правильностью» говорения рассмотрено в проекции на современный курс страны на евроинтеграцию. В рамках таксономической теории Блума, актуализирующей природу восприятия и продуцирования языкового контента, обозначено как содержательное поле коммуникативной компетенции на разных этапах обучения, так и аспекты постановки учебных целей, что, в свою очередь, позволяет объективно оценить уровень развития языковой личности студента на каждом из этапов формирования языковых навыков.

Ключевые слова: иноязычная конкурентоспособность, лінгвалізація, коммуникативная компетенция, компетентностный подход, концептуальная картина мира, екстралінгвістический фактор, таксономія.

Adjabi Yassine

Dr. Phil., Assistent des Lehrstuhls für Deutsche Philologie
Osteuropäische Nationale Lesja Ukrainka Universität

DIE ANWENDUNG VON ARABISMEN IM DEUTSCHSPRACHIGEN JOURNALISTISCHEN DISKURS: WAHRNEHMUNG UND INTERKULTURELLE KOMPETENZ

Summary. In the following article we try to elucidate one of the most significant and actual questions in linguistics, which is the intercultural aspect of the modern German journalistic discourse. The use of Arabisms as a foreign lexical unities represents some cognitive and semantics peculiarities of the modern German journalistic discourse. The appearance of such Arabisms oblige the individual to analyze meticulously their different interpretations and to clarify the opposite language personality within the communicative context. It's to denote besides that the intercultural aspect of the interpretations and the perceptions of those Arabisms are very important because several foreign words could be used and their cultural and religious backgrounds are not identical with others language personalities, like in case of the religious discourse between the Arabic and the German language personalities.

Key words: Arabisms, perception, discourse, communication, intercultural communication, journalistic discourse.

Die rasenden Ereignisse, die heutzutage unterschiedliche soziale Gemeinschaften kennen, lassen die Sprache als aufschlussreiches Verständigungsmittel nicht außer Acht. Die Sprache, die der Anfangspunkt jeder kommunikativen Kontaktaufnahme zwischen zur zahlreichen kulturellen, sozialen, religiösen und sprachlichen Gemeinschaften gehörenden Individuen ist, setzt sich vorwiegend dafür ein, sowohl zum gegenseitigen Vertrauen zwischen verschiedenen Gesellschaftsvertretern zu gelangen als auch anhand lexikalischer Einheiten einen einwandfreien interkulturellen kommunikativen Prozess in die Tat umzusetzen.

Es unterliegt keinem Zweifel, dass jedes Wort soziale Zugehörigkeiten und kulturelle Prägungen einschließt, die dem Kommunikanten von beträchtlicher Bedeutung sind, um die passenden Anwendungskontexte festlegen zu können und daher jegliche interkulturelle Missverständnisse und Irritationen aus dem Weg einzuräumen.

Es ist allerdings den Kommunikationsteilnehmern nicht häufig gelungen, einen einwandfreien interkulturellen kommunikativen Prozess hervorzurufen und der Entstehung mancher kulturellen oder religiösen Vorurteile auszuweichen, weil das Erreichen dieser Ergebnisse zuallererst das interkulturelle Bewusstsein und die Sprachfertigkeit voraussetzt.

Im deutschsprachigen journalistischen Diskurs lässt sich offensichtlich feststellen, dass die oben erwähnten Bedingungen eines einwandfreien interkulturellen kommunikativen Prozesses im Sprachverhalten des deutschsprachigen journalistischen Diskurses kaum zu beobachten sind, insbesondere wenn es sich um Arabismen handelt, die zurzeit einen ansehnlichen Platz im journalistischen Diskurs der deutschsprachigen Zeitungen beschäftigen.

Problemstellung und Forschungsstand. Beim Durchblättern unterschiedlicher deutschsprachigen Zeitungen und Zeitschriften, deren Schwerpunkte Integration von Flüchtlingen und Einwande-

ren, Anpassung der neuauftauchenden Bräuchen, Interkulturalität und multikulturelle Gesellschaften sind, fällt uns die beträchtliche Zahl der gebrauchten Wörter auf, deren Herkunft arabisch ist, wie z.B. "Halal, Hidschab, Imam, Scheich, Harem, Dschihad, Sunna, Scharia, Nikab, Burka, Ramadan, Hedschra, Minarette, Salafist, Dschihadist, Hisbollah, Al-Qaida, Mudschahed, Hadsch, Intifada, Kalifat, Taliban".

Die Presse wurde in zahlreichen Studien als Materialquelle bei der Untersuchung von Arabismen im Deutschen herangezogen. In der gegenwärtigen Zeit ist die Zeitung zu einem traditionellen Medium in der Forschung von Arabismen geworden. Da die Presse den standardsprachlichen, öffentlichen und aktuellen Sprachgebrauch dokumentiert, kann sie eine gute Datenbasis für Beobachtungen über den aktuellen Zustand des Lexikons sowie über aktuelle Tendenzen im Gebrauch und in der Verbreitung von Arabismen bieten. Somit wird eine weitere wichtige Bedingung einer linguistischen Untersuchung, und zwar die Aktualität, erfüllt.

Zielsetzung und Hauptaufgaben. Im folgenden Artikel verfolgen wir die Absicht, Arabismen als kognitive und semantische Besonderheit des zeitgenössischen deutschsprachigen journalistischen Diskurses hervorzuheben. Um das festgesetzte Ziel des vorgeschlagenen Beitrages erreichen zu können, setzen wir uns mit folgenden **Hauptaufgaben** auseinander:

- Die angewendeten Arabismen in dem gegenwärtigen deutschsprachigen journalistischen Diskurs herausuchen;
- Die Anwendungshäufigkeit von Arabismen in dem gegenwärtigen deutschsprachigen journalistischen Diskurs darlegen;
- Die unterschiedlichen Auslegungen und Wahrnehmungen von Arabismen unter gewissen Kontexten analysieren und aufklären;
- Die entstandenen Interpretationen von Arabismen in den arabischen und deutschen Sprachgemeinschaften vergleichen;
- Den Beitrag des deutschsprachigen journalistischen Diskurses zur Entlarvung von den Ambiguitäten in Bezug auf die eingeführten Arabismen begründen.

Problemforschung. Die Anwendung von Arabismen im deutschsprachigen journalistischen Diskurs initiierte einen auffallenden Sprachwandel in die deutsche Sprache, indem sie eine große Wirkung auf den Leser ausübt, seine Sprache im hohem Maße formt und daher eine der stärksten Kräfte in der Entwicklung des gegenwärtigen deutschen Sprache ist.

Es ist darauf hinzuweisen, dass die herausgesuchten Arabismen in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs sich hauptsächlich auf politische und religiöse Hintergründe beziehen. Diese zwei Thematiken, Politik und Religion, werden heutzutage wegen der ausgelösten politischen Konflikten und militärischen Auseinandersetzungen im Nahen Osten fortwährend aufgeworfen und besprochen. Dieser Sachverhalt zwingt indirekt die Rezipientensprache, sich mit verschiedenen neuerscheinen Arabismen auseinanderzusetzen.

Der Gebrauch von Arabismen und arabischen Ausdrücken wurde im Rahmen des Sprachverhaltens der deutschsprachigen journalistischen Sprachpersönlichkeit erfasst, weil die eingefügten arabischen Wörter als Teil des Auftretens einiger kommunikativer Besonderheiten des deutschen Kommunikationsteilnehmers betrachtet sind.

Um den Tatbestand des Gebrauches von Arabismen in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs verständlich zu veranschaulichen, benutzten wir die Zeitungen *“die Welt, die Zeit, der Spiegel, Focus”*, die im Jahr 2014 veröffentlicht wurden. Für die Identifizierung von Arabismen in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs nahmen wir den deutschen Korpus der geschriebenen Sprache *“Cosmas II”* im Gebrauch.

Unserer Forschung zufolge ist es darauf aufzuweisen, dass die angewendeten Arabismen in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs über zwei Hauptthematiken verfügen: *Politik* und *Religion*. Die Dominanz dieser zwei Thematiken ist darauf zurückzuführen, dass die chaotische politische Lage, die zurzeit in der Welt herrscht, und die ständigen Konfliktgebiete im Nahen Osten, insbesondere in der arabischen Gegend, das Auftreten und die Anwendungsverbreitung neuer arabischer Wörter mit verschiedenen Kontexten begünstigten, wie z.B. *“Al-Khalifa, Al-Qaida, Boko-Haram, Burka, Dschihad, Dschihadist, Jabhat al-Nusra, Halal, Hisbollah, Salafist”* u.a.

In zwei Thematiken gliederten wir die herausgenommenen Arabismen aus dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs ein, *politische* und *religiöse* Arabismen.

a. Politische Arabismen:

Aus dem Zeitungskorpus wurden folgende Arabismen herausgenommen: *Al-Qaida, Dschihad, Dschihadisten, Hisbollah, Khalfat, Mudschahid, Salafist, Taliban*. Erstens forschen wir den Arabismus *“Dschihad”* auf:

“Wir müssen verhindern, dass diese radikalisierten Kämpfer ihren Dschihad erfolgreich in unsere Städte tragen. Sagte der Bundesinnenminister anschließend” [Die Welt, 06.10.2014 (online)].

“Ein Trend, der auch in Deutschland bekannt ist. Im Internet werde eine Dschihad-Romantik verbreitet, sagte jüngst Verfassungsschutzpräsident Hans-Georg Maaßen” [Der Spiegel, 11.10.2014 (online)].

“Offiziellen Angaben zufolge gibt es mehr als 400 deutsche Dschihad-Touristen, die nach Syrien gereist sind, und rund hundert radikale Heimkehrer” [Der Spiegel, 04.10.2014 (online)].

“Uno-Resolution: Bundesregierung erwägt neue schärfere Strafen gegen Dschihad-Reisende” [Der Spiegel, 25.09.2014 (online)].

Arabismus *“Dschihad”*, der heutzutage die ganze Welt wegen der undeutlichen Wahrnehmungsweise anzettelte, wird mehrmals falsch verstanden und angewendet. Feststellend dies von der deutschen geschriebenen Presse gebrauchten Wörter lässt sich klar sagen, dass die Bedeutung des Worts *“Dschihad”* sich nur auf den Krieg und die bewaffneten Militärauseinandersetzungen in einem aufgewählten Land beschränkt.

Alles, was es mit dem *“Dschihad”* verbunden ist, steht entsprechend der Wahrnehmung des deutschen Sprachverhaltens unter Verdacht, weil es sich um einen heiligen Krieg handelt, obwohl es keine Konflikte zwischen dem Islam und Christentum gibt.

Es gilt zu beachten, dass sich der Arabismus *Dschihad* in der deutschen Sprache nicht nur auf der politischen Ebene beschränkt, sondern auch auf die Grundsätze des sozialen Alltages der deutschen Gesellschaft hinweist. Die Versuche der semantischen Adaptation

des Arabismus *Dschihad* mit anderen lexikalischen Komponenten *Romantik, Reise, Tourismus* zeigt offensichtlich die zahlreichen Kontexte dieses Arabismus. Diese Komposita finden keine kulturelle oder nationale Äquivalenz im arabischen Sprachverhalten.

Es ist obendrein zu bemerken, dass Arabismus *“Dschihad”* nicht mit einer Region oder einem Land verbunden ist. Das Sprachverhalten der Araber verwendet dieses Arabismus als Teil ihres religiösen Lebens. Alles, was im Laufe des Lebens der Menschen geleistet und erreicht wird, heißt *“Dschihad”*, zum Beispiel *“Ernst in der Arbeit, gegenseitiger Respekt, Selbstkontrollieren, Landverteidigung”*.

Darüber hinaus ist es hinzuzufügen, dass das Wort *“Dschihad”* aus der Sicht der arabischen Kommunikationsteilnehmer in verschiedenen Kontexten gebrauch werden kann, zum Beispiel, auf dem Gebiet der Kultur *“kultureller Dschihad”*, d.h. die Ausbereitung und Erläuterung gewisser kulturellen Sitten und Prinzipien; auf dem Gebiet der Religion *“religiöser Dschihad”*, d.h. der strenge Respekt der religiösen Empfehlungen und Vorschriften, ohne den anderen Glaubensgemeinschaften Schaden zuzufügen; *“großer Dschihad”*, d.h. der Aufbau und die Förderung der Gesellschaft, die Bekämpfung der Ignoranz innerhalb sozialer Gruppen [1, p. 172].

Im Folgenden erörtern wir den Arabismus *“Salafisten”*:

“Nordrhein-Westfalens Innenminister Ralf Jäger (SPD) will gegen gewaltbereite Salafisten in Deutschland mit einer Kombination aus Druck und Prävention vorgehen” [Der Focus, 19.10.2014 (online)].

“Deutsche Behörden warnen vor einer Radikalisierung durch die Koran-Verteilungskampagne “Lies!”. Mehr als 1,4 Millionen kostenlose Koran-Exemplare haben Salafisten bislang laut Verfassungsschutz öffentlich verteilt” [Die Welt, 19.10.2014 (online)].

Bei den angegebenen Beispielen zum Arabismus *“Salafist Pl. Salafisten”* fällt uns auf, dass es sich um einen grausamen und erbarmlosen Verbrecher handelt, die andere Leute im Namen der Religion umbringen und sie zur Bekennung ihres Glaubens zwingen. Dies ist im Sprachverhalten der deutschen Sprachpersönlichkeit leicht und offensichtlich festzustellen, die dieses Wort im Rahmen des Radikalismus und Fanatismus wahrnehmen. Es ist auch notwendig zu bemerken, dass Arabismus Wort *“Salafist”* aus der Sicht des deutschsprachigen journalistischen Diskurses bestimmter Religion angehört, die sich auf die Empfehlungen des sogenannten *“Salafismus”* stützen.

Der Inhalt des Arabismus *“Salafist”* ist mehr religiös als kulturell oder national geprägt, da die *“Salafisten”* häufig auf das heilige Buch der Muslime *“Koran”* zurückgreifen. D.h. sie wenden eine religiöse Zwangspolitik an, die großenteils durch Terror, Gewalten oder Bedrohung charakterisiert ist.

Arabismus *“Salafist”*, entsprechend der Erläuterung des arabischen Kontextes, bezieht sich grundlegend auf das Verhalten und Machenschaften der Propheten Mohamed, die niemals durch Terror und Zwang gekennzeichnet sind. Wenn man sich an diesen religiösen Sitten und Verhalten des Propheten der Muslime hält, wird er als ein ehrlicher und echter *“Salafist”* angesehen. Die kulturellen und religiösen Bedeutungen des Arabismus *“Salafist”* im arabischen Raum bestanden niemals darin, die Andersgläubigen auf der Straße zur Bekennung zum Islam zu zwingen, wie es im folgenden Beispiel festzustellen ist: *“Salafist, der in aller Öffentlichkeit die Gräueltaten der Terrormiliz gutheißt”*.

Es ist zudem zu unterstreichen, dass der kulturelle und religiöse Inhalt des Arabismus *“Salafist”* der deutschen Wahrnehmung vollständig nicht ähnlich ist, weil es häufig von religiösen Auseinandersetzungen und sozio-kulturellen Missverständnissen die Rede

ist. Dem *“Salafist”* steht zu, den Anderen sein Glauben und seine religiösen Grundsätze im Rahmen eines interreligiösen Dialogs zu verdeutlichen [1, p. 781].

Ein anderer Arabismus, der ständig in der deutschsprachigen Presse verwendet und erörtert wird, ist *“Al-Qaida”*. In den unten erwähnten Beispielen stellen wir die vielfältigen kontextuellen Anwendungen dieses Arabismus dar:

“Die Dschihadisten von Al-Qaida – unter ihnen befinden sich auch junge Männer aus der Schweiz – sind also Kämpfer im Heiligen Krieg” [Die Welt, 25.09.2014].

“Baschar al-Assad. Er kann sich bei der ‘Friedenskonferenz’ in Genf als Vorkämpfer gegen Al-Qaida präsentieren” [Die Welt, 23.01.2014].

“Unser Streit als Nation findet mit Kriminellen und Al-Qaida statt, nicht mit dem Islam und den Muslimen” [Die Zeit, 04.12.2014].

Arabismus *Al-Qaida* (die Basis, das Fundament) wurde im Jahre 1999 zum ersten Mal in die deutsche Sprache verwendet. Dieser Arabismus ist innerhalb einer religiösen und extremistischen Umgebung entstanden worden. Es stellt eine terroristische Organisation dar, deren Anhänger und Mitglieder fundamentalistisch sind und im Namen des Islam ihren Terrorismus rechtfertigen und zur Ermordung von Zivilisten aufrufen. *Al-Qaida* bezieht sich hauptsächlich auf internationale terroristische Organisation. Im Wörterbuch Duden Deutsches Universalwörterbuch wird der Arabismus *Al-Qaida* als weltweit operierende islamistische Terrororganisation erläutert [8, p. 506].

Demzufolge gilt es darauf zu unterstreichen, dass die Anwendung von politischen Arabismen in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs eine gewisse chronologische Kette verfolgt. D.h. jeder Arabismus trägt zum Auftreten eines neuen ein, dessen Kontext auf den ersten eingesetzten Arabismus angewiesen ist und enge Zusammenhänge hielt, wie z.B. Arabismus *“Mudschahed”*, der auf die geistigen Anhänger der Terrororganisation *“Al-Qaida”* hinweist. Einige Beispiele zu diesem Arabismus erwähnen wir:

“sie ist Konvertitin und hat eine gescheiterte Ehe hinter sich. Ihre beiden Kleinkinder ließ sie bei ihrem Exmann in Deutschland zurück, um in Syrien die Zweitfrau eines Mudschahid, eines Kämpfers, zu werden” [Die Zeit, 09.10.2014].

“Du kannst einen jungen Mann, einen Mudschahed heiraten. Das kannst du für den Dschihad tun, eine Propagandamaschinerie für Syrien” [Focus, 28.04.2014].

Arabismus *Mudschahed* (heiliger Kämpfer) drückt den Kämpfer aus, der den *Dschihad* (religiöser Krieg) führt. Im arabischen Kontext unterscheidet sich der *Mudschahed* vom Terroristen, weil *Mudschahed* für eine bestimmte Ideologie oder Überzeugung kämpft, wie z.B. Unabhängigkeit, Vaterland, Nationalismus, Patriotismus. Es ist auch darauf hinzuweisen, dass der Arabismus *Mudschahed* während der sowjetischen Militärintervention von Afghanistan erschien. Als konkretes Beispiel, das den sowjetischen Zeitraum widerspiegelt, führen wir solchen Auszug an:

“Ganz gleich, wer ihn befragt, der Himmel des Panschir spricht die Wahrheit. Siehst du die vielen Sterne? sagt der Mudschahed Assad zu dem sowjetischen Soldaten Nikolai. Siehst du sie?” [Die Zeit, 27.10.2015 (online)].

Ein neuer Arabismus, der mehrmals umstrittene Fragen und heikle Themen in der deutschsprachigen Presse auslöste und darüber viele Tinte verspritzt wurde, ist *“Kalifat”*. Hier sind manche Beispiele, die mit der Anwendung dieses Arabismus eng verbunden sind:

“Die hochgerüstete Terrormiliz Islamischer Staat dehnt ihr Kalifat aus und attackiert Kurden, Christen und Jesiden im Irak. Ihre wichtigste Waffe ist die Angst” [Focus, 18.08.2014].

“Sie haben selbst ernannte Gotteskrieger das erklärte Ziel, ein Staatsterritorium zu erobern, um ein Kalifat mit ihren gnadenlosen Scharia-Regeln zu errichten” [Der Spiegel, 22.06.2014].

Arabismus *Kalifat* (Reich eines Nachfolgers des Gesandten Gottes) stellt eine islamische Regierungsform dar, bei der die weltlichen und die geistlichen Führerschaft in der Person des Kalifen (Stellvertreter Gottes) vereint sind. Im arabischsprachigen Raum wurde der Arabismus *Kalifat* zur Zeit des Propheten Mohamed als ein Machtmodell, wie z.B. Königtum, Republik, Sultanat, Föderalismus, gebraucht.

Was die Anwendung des Arabismus *Kalifat* in unterschiedlichen Kontexten der deutschsprachigen journalistischen Diskurses anbelangt, lässt sich offensichtlich betonen, dass *Kalifat* von Terroristen geführt und regiert wird, die den nichtmuslimischen Gesellschaften mit Gewalt und Terror durchsetzen wollen. Bemerkend ist auch in den angeführten Beispielen zum Arabismus *Kalifat* ist die Tatsache, dass es in jedem Kontext eine religiöse lexikalische Einheit gibt, wie z.B. *islamischer Staat*, *vielen Muslimen*, *Scharia-Regeln*.

Außer jedem Zweifel scheint zu sein, dass Arabismen in der deutschen geschriebenen Presse sehr oft auftreten. Hier führen wir die Statistiken der Häufigkeitsanwendung der herausgenommenen Arabismen mit politischer Thematik des Jahres 2014 an. Folgende statistischen Gegebenheiten beruhen sich auf den deutschen Korpus der geschriebenen Texten [https://ids-mannheim.de/cosmasII/].

Tabelle 1

Arabismen mit politischer Thematik in der deutschsprachigen Presse	Institut für Deutsche Sprache, Mannheim COSMAS II – Version 2.2 (2014)
Al-Qaida	200
Dschihad	761
Dschihadisten	119
Hisbollah	515
Intifada	293
Kalifat	945
Mudschahed	85
Salafist	147
Taliban	2.806

Den statistischen Gegebenheiten zufolge stellen wir fest, dass die herausgenommenen Arabismen aus der deutschen geschriebenen Presse, die sich auf eine extremistische religiöse Terrororganisation beziehen, z.B. *“Taliban, Kalifat, Al-Qaida”* mehrmals in dem deutschen Korpus der geschriebenen Sprache erwähnt wurden.

b. Religiöse Arabismen:

Wegen der zunehmenden interreligiösen Missverständnisse, Distanz und Stereotype sind heutzutage zahlreiche Arabismen in der deutschsprachigen Presse zu bemerken, deren Thematik Religion und Glauben ist. Häufig stößt die Anwendung solcher religiösen Arabismen in dem deutschen Kontext auf falsche semantische Wahrnehmungen, weil sie mit ihrem Inhalt in die Rezipientensprache eingeführt wurden, wie z.B. *“Burka, Fatwa, Hadithe, Halal, Ramadan, Salam, Sunna”*.

Im Folgenden verdeutlichen wir den Arabismus *“Burka”*:

“Was lernt man denn in deinem Studium, Bombenlegen? Oder hast du dir denn schon eine Burka zugelegt? Oft werde sie auch sofort gefragt, ob sie nun Muslimin sei und den Koran auswendig könne” [Die Welt, 23.09.2014 (online)].

“Auch Deutschland sollte die Burka verbieten. Ein gutes Urteil: Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte erklärt

Frankreichs *Burka* – Verbot für rechtens. Die Vollverschleierung verletzt demokratische Prinzipien” [Die Welt, 01.07.2014 (online)].

Arabismus “*Burka*” deutet in der gegenwärtigen deutschen Presse unterschiedlichen kulturellen und religiösen Zeichens hin, die durch Stereotype und vorgefasste Meinungen charakterisiert sind. Das Sprachverhalten der deutschen Sprachpersönlichkeit nimmt den Arabismus “*Burka*” ausschließlich im religiösen Kontext wahr, als ob es sich um eine extremistische religiöse Tradition handelt, die alle Musliminnen vorstellt.

Im deutschen Kontext wurde “*Burka*” als Stock Stoff beschrieben, die den ganzen Körper der Frauen verschleiert, ohne die kulturellen und religiösen Hintergründe aufzuwerfen. Dieses Wort wurde erneut missverstanden und falsch aufgeklärt, da viele kommunikative Situationen diese Missverständnisse und Irritationen in verschiedenen Orten vorgekommen sind, zum Beispiel “*Universität, öffentliche Plätze*”.

Was es die Bedeutung des Arabismus “*Burka*” aus der Sicht der arabischen Sprachpersönlichkeit angeht, wird selten gemeint, dass “*Burka*” als ein fanatisches oder bedrohendes Zeichen für die Gesellschaft angesehen ist. Es ist ebenfalls darauf hinzuweisen, dass die “*Burka*” kein islamisches Zeichen für die Araber ist, weil es aus der Sicht des Islam nicht vorgeschrieben wurde, den ganzen Frauenkörper zu verschleiern. Dies hält die Frauen von ihren Tätigkeiten des Alltags ab.

Darüber hinaus ist es der Erwähnung wert, dass die arabische Sprachpersönlichkeit den Arabismus “*Burka*” mit ihren kulturellen und religiösen Sitten niemals verbindet, weil er weder kein religiöses Zeichen noch kulturelles Symbole für die arabischen Gemeinschaften ist, weil es sich um ein langes Stoff handelt, das die Frauen insbesondere in Afghanistan tragen. Der ganze Körper soll bedeckt werden, weil die Frau die Würde ihres Ehemanns und ihrer Familie ist. Der soziokulturelle Aspekt dieses Arabismus enthält unterschiedliche Interpretationen, die der arabischen Gemeinschaft nicht anpassen.

Die ausgedehnte Verbreitung der Anwendung vom Arabismus “*Burka*” in der gegenwärtigen deutschen Presse beruht in erster Linie auf politische Gründe. Wegen der ungeheuren Migrationsströme aus dem Orient nach Europa sind verschiedene religiöse Barrieren entstanden, insbesondere die Anziehungsweise der muslimischen Frauen, deren Kleidung ein religiöses Zeichen trägt, wie z.B. *Burka, Niqab, Hidschab*. Deswegen wurden gewisse Gesetze und Vorschriften erlassen, wie z.B. “*Verschleierungsverbotgesetz-2014*”, das das Tragen von Ganzkörper- und Gesichtsschleiern an bestimmten Orten des öffentlichen Raumes verbietet.

Ein anderer Arabismus, der mit den Sitten der Muslime im engen Zusammenhang liegt, ist “*Ramadan*”. Beim Anfang dieses Rituals werden zahlreiche Artikel in der deutschsprachigen Presse veröffentlicht, deren Schwerpunkte die Erklärung des Hauptzwecks dieses Monats und die Veranschaulichung der Vorbereitungsverfahren auf dieses heilige Fest. Dieser Arabismus wird aber oft im deutschsprachigen journalistischen Diskurs falsch wahrgenommen und eingesehen. Manche Beispiele zur Anwendung dieses Arabismus geben wir an:

“*Die Regeln des Ramadan indes, denen zufolge von Sonnenaufgang bis Sonnenuntergang das Essen und Trinken, das Rauchen und der Geschlechtsverkehr verboten sind, halten alle frommen Muslime ein*” [Der Spiegel, 29.06.2014].

“*Wie der Ramadan zum Konsumfest verkommt Überall in der arabischen Welt entwickelt sich der Ramadan zunehmend zu einer Zeit des Vergnügens- und Konsumrauschs. Fast schon so kommerzialisiert wie Weihnachten*” [Die Welt, 18.09.2009 (online)].

Die Bedeutung des Arabismus “*Ramadan*”, das der heilige Fastenmonat der Muslime ist, ist ein erforderlicher Teil der sich in Deutschland aufgehaltenen Muslime und wird bisweilen mit den Deutschen als Zeichen des interkulturellen toleranten Zusammenlebens und Verständnisses gefeiert. Es wird aber fortwährend in der deutschen Gemeinschaft gemeint, dass während “*Ramadan*” der Alltag der Gläubigen anstrengend und lästig ist, weil es auf Ernährung vom Sonnenaufgang bis zum Sonnenuntergang verzichtet wird.

Es ist ebenfalls auffällig, dass die deutsche Wahrnehmung des Arabismus “*Ramadan*” dem Weihnachten ähnlich ist, wie im Satz “*Ramadan fast schon so kommerzialisiert wie Weihnachten*”. Solchen Wahrnehmung setzt den religiösen Inhalt der Muslime in Frage, weil es beim “*Ramadan*” nicht um Geschenke oder Festen geht, sondern um einen heiligen Monat, den alle Gläubigen einhalten müssen.

Betreffs des kulturellen und religiösen Inhalts des Arabismus “*Ramadan*” für die arabische Sprachpersönlichkeit, verfügt er über eine ansehnliche Wichtigkeit, weil er einer der fünf Säulen des Islam ist. Im Laufe des “*Ramadans*” bemühen sich alle Gläubigen durch ihr frommes Benehmen, sich von den Sünden zu läutern und dem Gott nahezukommen, weil der religiösen Überzeugung der Muslime nach in diesem heiligen Monat alle Sünden und Untugenden verzeiht werden könnten [1, p. 911].

Ein selten gebrauchter Arabismus in dem deutschsprachigen journalistischen Diskurs ist “*Hadithe*”. Hier sind einige Beispiele:

“*Die radikalen Verfechter verweisen auf mehrere sogenannte Hadithe, also Überlieferungen über die Aussprüche des Propheten Mohammed*” [Der Spiegel, 23.07.2014 (online)].

“*Nicht nur die fundamentalistische Auslegung des Islam, sondern schon seine traditionelle Lesart steht in einem Spannungsverhältnis zum Grundgesetz. Dieser ist die Hadithe nicht bloß religiöse Weisungen, sondern Rechtsquellen*” [Die Zeit, 02.10.2014 (online)].

Arabismus *Hadithe* (Worte des Propheten Mohamed) ist alle geschriebenen Ansprüche und Zuweisungen des Propheten Mohamed, die von allen Muslimen verfolgt werden. Arabismus *Hadithe* ist ein geschriebener Text, dessen Inhalt in erster Linie mit dem sozialen und religiösen Leben jedes Muslims in der Gemeinschaft eng verbunden ist. Auf *Hadithe* wird zurückgegriffen, wenn den Individuen der Koran undeutlich ist und wenn es sich um eine zweifelhafte oder undeutliche Angelegenheit in der Gemeinschaft handelt, die eine religiöse Interpretation braucht.

Dieser Arabismus existiert in verschiedenen Wörterbüchern der gegenwärtigen deutschen Sprache, die unterschiedliche Erläuterungen vorschlagen, wie z.B. im Deutschen Universalwörterbuch Duden, das *Hadithe* als Mitteilung und Erzählung der gesamten Aussprüche, die dem Propheten Mohammed zugeschrieben werden und die neben dem Koran die wichtigste Quelle für die religiösen Vorschriften im Islam sind [5, p. 771].

In den oben erwähnten Beispielen zur Anwendung des Arabismus *Hadithe* in der gegenwärtigen deutschen Presse lässt sich bemerken, dass *Hadithe* als eine vertrauensvolle islamische Rechtsquelle betrachtet wird.

Zudem analysieren wir den Arabismus “*Fatwa*”, der heutzutage von ansehnlicher Bedeutung für die sich im deutschsprachigen Raum aufhaltenden Muslime ist:

“*Die Imame haben den britischen Dschihadisten eine Fatwa, ein islamisches Rechtsgutachten, erlassen*” [Die Welt, 14.09.2014 (online)].

“Sie behauptete, dass die IS-Extremisten ein entsprechendes Rechtsgutachten, eine sogenannte *Fatwa*, erlassen hätten” [Der Spiegel, 27.07.2014 (online)].

Arabismus *Fatwa* (religiöser Rat) bedeutet in den arabischen Ländern ein Rechtsgutachten eines Imams oder religiösen Verantwortlichen, in den festgestellt wird, ob eine Handlung mit den Grundsätzen des islamischen Rechts vereinbar ist [417, p. 580].

Wenn eine Angelegenheit die Vorschriften und Prinzipien des Islam in gewissermaßen verletzt, soll ein islamischer Rechtsgelehrter sein Gutachten und aussprechen. Wegen der ausgelösten Missverständnisse und Irritationen über den Islam, wird der Arabismus *Fatwa* heutzutage in der deutschen Sprache vielfach gebraucht, insbesondere in Deutschland, wo es der größte Islam Rat in Europa gibt. Das Hauptziel dieses Islam Rates liegt darin, der muslimischen Gemeinschaft religiöse Empfehlungen und Erleichterungen vorzuschlagen.

In folgender Tabelle legen wir die Häufigkeitsanwendung der fixierten religiösen Arabismen in den vier ausgewählten deutschen Zeitungen dar, die im Jahre 2014 erschienen [https://ids-mannheim.de/cosmasII/].

Tabelle 2

Arabismen mit politischer Thematik in der deutschsprachigen Presse	Institut für Deutsche Sprache, Mannheim, COSMAS II- Version 2.2, (2014)				
	Focus	Der Spiegel	Die Welt	Die Zeit	Zahl von Arabismen
Burka	07	14	11	10	42
Fatwa	01	11	02	06	20
Hadithe	01	09	02	02	14
Minarett	02	09	07	06	24
Mohammedaner	01	09	02	01	13
Ramadan	07	51	13	05	76
Salam aleikum	06	12	25	04	47
Sunna	02	02	01	02	07
Umma	01	02	01	03	07
Gesamt	28	119	64	39	250

Wie es deutlich aus der angeführten Tabelle ist, könnte gesagt werden, dass der Arabismus *Ramadan* die meist gebrauchte lexikalische Einheit in der deutschen Presse des Jahres 2014 ist. Dies beweist, dass die deutsche Sprachpersönlichkeit die semantischen und lexikalischen Besonderheiten dieses Arabismus stets ohne interpretierende Hindernisse wahrnimmt.

Schlussfolgerungen und Forschungsperspektive. Im Laufe der Forschung sind wir zur Überzeugung gekommen, dass Arabismen im gegenwärtigen deutschsprachigen journalistischen Diskurs stets entweder unter politischem oder religiösem Kontext gebraucht werden. Der Grund dafür könnte darin liegen, dass jeder Arabismus in seinem kontextuellen Zusammenhang, der auf realen kommunikativen Situationen angewiesen ist, wahrgenommen wird. Der Auftakt solcher kommunikativen Situationen führt hauptsächlich dazu, den kognitiven und semantischen Inhalt von Arabismen zu ideologisieren und zu politisieren und demgemäß den Prozess des interkulturellen Relativismus abzuhalten.

Es gilt obendrein zu beachten, dass verschiedene Arabismen mit politischer Thematik neue sind, die und wegen bestimmter Ereignisse in die deutsche Sprache eingeführt wurden, wie z.B. *Al-Qaida* (Angriffe vom elften September 2001), *Kalifat* (Auftau-

chen einer neuen Terrororganisation im Nahen Osten), *Dschihadist* (Kriegsausbruch im Nahen Osten) u.a.

Literaturverzeichnis:

1. Al-Kamous Al-Jadidi. Großwörterbuch der arabischen Sprache. – 1. Neue Auflage. – Tunis, Algier, Rabat, 2004. – 3155 p.
2. Der Spiegel [Electronic Ressource]. – Mode of access : <http://www.spiegel.de/>.
3. Die Welt [Electronic Ressource]. – Mode of access : <http://www.welt.de/>.
4. Die Zeit [Electronic Ressource]. – Mode of access : <http://www.zeit.de/>.
5. Duden Universalwörterbuch. – 7. Überarbeitete erweiterte Auflage. – Herausgegeben von der Dudenredaktion. Duden Verlag. – Mannheim, 2011. – 2112 p.
6. Focus [Electronic Ressource]. – Mode of access : <http://www.focus.de/>.
7. Kühn P. Interkulturelle Semantik / P. Kühn. – Narr Francke Verlag. – Tübingen, 2006. – 148 p.
8. Kuße H. Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung / H. Kuße. – Verlag Vandenhoeck und Ruprecht. – Göttingen, 2012. – 262 p.

Аджабі Я. Вживання арабізмів у німецькомовному журналістському дискурсі: сприйняття та міжкультурна компетентність

Анотація. У цій статті ми намагаємося висвітлити одне з основних та актуальних питань лінгвістики, а саме міжкультурний аспект німецькомовного журналістського дискурсу. Вживання арабізмів як іншомовних лексикологічних одиниць представляє когнітивні і семантичні особливості сучасного німецькомовного журналістського дискурсу. Поява арабізмів у німецькомовному журналістському дискурсі змушує учасників спілкування аналізувати варіанти та ідентифікувати конкретні значення, які мала на увазі інша мовна особистість у певному контексті. Також варто відзначити, що міжкультурний аспект інтерпретації та сприйняття цих арабізмів дуже важливий, оскільки можуть використовуватись іноземні слова, трактування яких мовними особистостями у власному культурному та релігійному контекстах не збігаються, як, наприклад, у випадку німецькомовного журналістського дискурсу між арабською та німецькою мовними особистостями.

Ключові слова: арабізми, дискурс, комунікація, міжкультурна комунікація, сприйняття, журналістський дискурс.

Аджаби Я. Употребление арабизмов в немецкоязычном журналистском дискурсе: восприятие и межкультурная компетентность

Аннотация. В данной статье мы пытаемся осветить один из основных и актуальных вопросов лингвистики, а именно межкультурный аспект немецкоязычного журналистского дискурса. Употребление арабизмов как иноязычных лексикологических единиц представляет когнитивные и семантические особенности современного немецкоязычного журналистского дискурса. Появление таких арабизмов заставляет участников общения анализировать варианты и идентифицировать конкретные значения, которые имела в виду другая языковая личность в данном контексте. Также стоит отметить, что межкультурный аспект интерпретации и восприятия этих арабизмов очень важен, поскольку могут использоваться иностранные слова, трактовка которых языковыми личностями в собственном культурном и религиозном контекстах не совпадают, как, например, в случае религиозного дискурса между арабской и немецкой языковыми личностями.

Ключевые слова: арабизмы, дискурс, коммуникация, межкультурная коммуникация, восприятие, журналистский дискурс.

Біличенко О. Л.,

доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ІОАННА ШАНХАЙСЬКОГО (МАКСИМОВИЧА) ЯК ЗРАЗОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена видатному вітчизняному мислителю і богослову Іоанну Шанхайському. Автор намагається відтворити духовний портрет діяча на фоні соціальних та культурних катаклізмів початку ХХ ст. Труді святителя стали значним внеском у розвиток богословської літератури, а його діяння – опорою для багатьох вигнанців.

Ключові слова: міжкультурна толерантність, Іоанн Шанхайський, духовна література.

Постановка проблеми. Спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури з використанням конкретної етнічної мови, неповторних мовних картин світу, а також законів спілкування, випрацюваних у межах цієї мови і культури. Потрапляючи в інше культурно-мовне середовище, людина фактично опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування.

У сучасному динамічному світі звичним явищем стали контакти носіїв різних культур і мов. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі у спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації.

Соціальне значення міжкультурної комунікації та міжкультурної толерантності дуже велике. Вони забезпечують різноманітність людських типів та форм поведінки, що є важливою передумовою вільного розвитку особистості, реалізації її творчих потенцій. Без толерантного ставлення до індивіда з боку інших людей, суспільства загалом людина не може почувати себе вільною. Толерантність є передумовою і водночас наслідком свободи.

Толерантна людина демонструє широту мислення, повагу до співбесідника, вона намагається знайти зерно істини навіть у поглядах, з якими не може погодитися повністю. М'якість характеру, уважність і доброзичливість, а головне – поступливість – це характерні ознаки толерантної людини.

Життя та діяння святителя Іоанна Шанхайського багатопланові, і Сербія посідає в них значне місце. Святитель Іоанн, як відомо, дуже шанується в Сербії. І це не випадково, оскільки тут він перебував у монастирі в Милькові – центрі чернецтва. У Сербії святитель Іоанн викладав у семінарії в Бітолі. Тут він познайомився та потоваришував із великим сербським святителем єпископом Миколою (Велимировичем), який також викладав у цій семінарії.

Життя Православної церкви, що в умовах еміграції розвивалася за багатьма напрямками, і діяльність святителя Іоанна Шанхайського в зазначений період, на жаль, залишаються малодослідженими, що і визначає актуальність статті.

Указана тема знайшла висвітлення в декількох дослідженнях, які вийшли останнім часом. Зокрема, це робота О. Бондаревої [1].

На основі свідоцтв емігрантів у Югославії, зокрема ієрархів Російської православної церкви закордоном (митрополита Антонія (Храповицького), його приємника митрополита Анастасія (Грибановського), архієпископа Іоанна (Шаховського), митрополита Веніаміна (Федченкова), архієпископа Нестора (Анісімова), який провів юність у Белграді), М. Зернова – одного з перших істориків Православної церкви у ХХ ст., настоятеля храму Святої Трійці в Белграді В. Тарасьєва, наукових праць Є. Спекторського, Є. Троїцького, що працювали в ті роки в Югославії, періодичних видань, які виходили в Белграді та Сремських Карловцях у 1920–1930-і рр. («Новий час», «Царський вісник», «Церковне життя», «Церковний огляд», «Церковні відомості»), можна було би дослідити релігійно-просвітницьку діяльність отця Іоанна Шанхайського в зазначений період.

Завдяки вказаним записам ми маємо цінні свідоцтва досвіду відтворення духовно-національної ідентичності в умовах біженства, що простежується в багатьох десятках людських дол. Вони свідчать про те, що на цих шляхах люди об'єдналися, стали спільнотою, подолали самотність і сирітство в духовній області. В умовах біженства це давало душевну рівновагу, відновлювало спільність, цілісність самовідчуття як особистості, так і усього біженського соціуму. Повернення до віри для багатьох вигнанців стало виходом з ідейного сум'яття передреволюційних років, дало альтернативу бездуховному західному життю. Багато праць, просякнутих православним світовідчуттям, були створені та побачили світ саме в Югославії. Про духовний стан еміграції писав і архієпископ Іоанн (Максимович) у своєму «Слові».

Метою статті є спроба охарактеризувати діяльність отця Іоанна в белградський період його життя і віднайти моральну опору для подолання духовної та життєвої кризи на прикладі досвіду видатного релігійного діяча та письменника. Це дає підстави виділити такі аспекти:

1. Духовний досвід вітчизняної діаспори в Югославії.
2. Православ'я як сутнісна й необхідна передумова для збереження національної ідентичності та соціуму в умовах еміграції.
3. Життя владики Іоанна (Максимовича), більша частина якого була пов'язана з Югославією, – приклад толерантного міжкультурного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Предки Іоанна Шанхайського по батьківській лінії були вихідцями із Сербії. Один із предків – святитель Іоанн Тобольський – був подвижником святого життя, місіонером і духовним письменником. Він жив

у першій половині XVIII ст. і зарахований до лику святих Православною церквою у 1916 р.

Святитель Іоанн народився 4 червня 1896 р. в маєтку своїх батьків, потомствених дворян Бориса Івановича і Глафіри Михайлівни Максимовичів у містечку Адамівка Харківської губернії (нині Слов'янський район Донецької області). Заміський маєток Бориса Івановича був неподалік від відомого суворістю чернечого уставу Святогірського монастиря на Сіверському Дінці. Максимовичі підтримували обитель матеріально, роблячи щедри внески, подовгу жили в монастирі. Разом із батьками здійснював прощу до Святих Гір і зовсім маленький Михайло. Святогірський монастир налаштував молодого Михайла на вдумливе ставлення до життя.

У роки навчання в університеті Михайло брав участь у щорічних хресних ходах із Харкова до Курязького монастиря із чудотворною Єлецькою іконою Божої Матері. Надзвичайне враження на Михайла справив приїзд до Харкова молодого єпископа Варнави (в майбутньому патріарха Сербського), що був сердечно прийнятий архієпископом Антонієм. Це було у січні 1917 р. перед революцією, коли у сербів, з котрими воювали Німеччина, Австрія та Туреччина, майже не залишалось вільної, не загарбаної ворогом території.

Закінчивши у 1918 р. юридичний факультет Харківського університету, Михайло разом із родиною опинився в еміграції в Югославії. Трагедія 1917–1918 рр. переконала його у слабкості людській, у мінливості всього земного. Зберігши на усе життя палкий патріотизм, він вирішив присвятити себе служінню Богові. Після завершення навчання на Богословському факультеті Белградського університету імені святого Сави Сербського, у 1926 р. Михайло Максимович прийняв чернечий постриг з ім'ям Іоанна на честь його далекого родича – святителя Іоанна Тобольського – у монастирі в Мількові.

Белград прославився послідовниками дореволюційної духовної академічної науки – церковним істориком О. Доброклонським і видатним вітчизняним бібліїстом М. Глубоковським. Їх справою була побудова справжнього гуманітарного фундаменту, вони формували в учнях інтерес до самостійного дослідження джерел. Випускник богословського факультету у Белграді М. Зернов організував богословський гурток, який не мав ні назви, ні програми, крім віри в Церкву Христову як сенс і мету життя.

Про значення православного приходу як центру не тільки духовного, але і громадського національного життя свідчать численні спогади, зокрема розповіді настоятеля храму Святої Трійці в Белграді протоієрея Василя Тарас'єва, який сформував при храмі прекрасний історичний центр із музеєм військової слави, архівом і бібліотекою. В умовах еміграції приходська община стала основним ланцюгом організації національного та громадського життя. На основі приходських общин пізніше виникло братство Святого князя Володимира.

У період літніх канікул Михайло жив у Мільковому монастирі, близько спілкувався з настоятелем – архимандритом Амвросієм (Кургановим). Його бесіди за монастирськими послуханнями тепло згадував Фадей Витовницький (тоді молодий послушник Томислав).

Потім отець Іоанн викладав Закон Божий у сербській державній гімназії в місті Велика Кікінда та був викладачем і вихователем у семінарії святого Апостола Іоанна богослова Охридської єпархії в місті Бітолі.

У Бітолі святитель Іоанн знайшов любов своїх вихованців, і тоді ж оточенню стали відомі його духовні подвиги. Він постійно й безперервно молився, щоденно служив Божественну літургію, а якщо не служив сам, причащався Святих Христових таїн, суворо постився і їв зазвичай один раз на день пізно увечері. Святитель з особливою любов'ю виховував у студентів-семинаристів високі моральні ідеали. Вони ж першими помітили його великий подвиг аскетизму.

Самі семинаристи переконалися у тому, що отець Іоанн дійсно жив янгольським життям. Його терпіння і скромність були подібні терпінню і скромності великих подвижників і пустинників. Події зі Святого письма він переживав так, ніби все це пройшло повз його очі, він завжди знав главу, де ця подія була описана, і, коли потрібно було, завжди міг процитувати конкретний вірш. Він знав характер і особливості кожного студента. Для семинаристів він був втіленням багатьох християнських чеснот. Не було ніякої проблеми, особистої чи суспільної, яку він не міг би одразу вирішити. Не було питання, на яке він не міг би відповісти. Він був по-справжньому глибоко освіченою людиною. Освіченість його базувалася на надзвичайно міцному фундаменті – на страху Божому. В описаний період на прохання місцевих греків і македонян він почав служити для них грецькою мовою.

Мемуаристи Микола і Марія Зернови закарбували образ Михайла Максимовича того часу: «<...> Небольшого роста, с одутловатыми щеками и красными губами, он производил впечатление большой, в себе сосредоточенной силы. Он мало общался с другими студентами. Он очень бедствовал, зарабатывал на жизнь продажей газет. Белград в те годы покрывался непролазной грязью во время дождей. Максимович носил тяжелую меховую шубу и старые русские сапоги. Обычно он вваливался в аудиторию с запозданием, густо покрытый уличной грязью, вынимал не спеша из-за пазухи засаленную тетрадку и грызок карандаша и начинал записывать лекцию своим крупным почерком. Вскоре он засыпал, но как только просыпался, сразу возобновлял свои писания. Многие из нас любопытно узнали, что за записи получались у Максимовича, но никто не решался попросить его дать их почитать. Этот необычайный студент стал самым необычайным епископом Зарубежной Церкви» [3, с. 225].

Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. з'являються науково-апологетичні праці майбутнього святителя: «Как Святая Православная Церковь чтит и чтит Божию Матерь», «Учение о Софии-Премудрости Божией», у яких він полемізував із прихильниками теологічної концепції «софіології», зокрема зі священником Сергієм Булгаковим («Свет невечерний», «Друг новобрачного», «Неопалимая Купина»). У такій полеміці молодий богослов переконує про неприпустимість порівнювання ними Діви Марії як Посередниці між двома світами – Божественним та людським, і Спасителя, а також спроби «ревнителів не по уму» представити Діву Марію та Іоанна Предтечу як два аспекти Софії. Для ієромонаха Іоанна вочевидь поставала близькість софістів до філософів-єретиків II – III ст. – гностиків. Боротьбі за чистоту Священного Писання владика Іоанн віддасть усе своє життя.

Як і більшість емігрантів, отець Іоанн надзвичайно поважав короля Югославії Олександра I Карагеорґієвича, який підтримував біженців. Через багато років він відслужив папахиду по ньому на місці його вбивства на одній із вулиць Марселя.

У травні 1934 р. відбулося посвячення ієромонаха Іоанна в єпископи із призначенням його на Шанхайську єпархію.

Таким був владика Іоанн тоді, таким він залишався і до кінця свого життя – справжнім прикладом толерантності та духовної чистоти. Час показав, що святий Іоанн – надійний помічник усіх у бідах суцільних, хворобах та скорботних обставинах біженців.

Висновки. У новому тисячолітті, на новій платформі ми продовжуємо відроджувати давні традиції, вивчати культури та збагачувати тим самим духовність та міць свого народу.

Сьогодні повернення пам'яті, знання, культури, що представлялися зниклими назавжди, поширюється. Але перед нами стоїть ще об'ємна та довготривала робота з повернення забутих сторінок духовного життя нашої батьківщини, що і становить перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Бондарева Е. Под сенью Святой Троицы / Е. Бондарева // Журнал Московской Патриархии. – 1999. – № 7. – С. 21–30.
2. Герман О. (Подмошенский). Цена святости: воспоминания о Свт. Иоанне Шанхайском / О. Герман (Подмошенский). – М. : Русский Паломник, 2010. – 127 с.
3. Зернов Н. Русское религиозное возрождение в XX веке / Н. Зернов. – 2-е изд. – Париж, 1991. – 368 с.

Беличенко О. Л. Жизнь и творчество Иоанна Шанхайского (Максимовича) как пример межкультурной коммуникации

Аннотация. Статья посвящена выдающемуся отечественному мыслителю и богослову Иоанну Шанхайскому. Автор делает попытку воспроизвести духовный портрет деятеля на фоне социальных и культурных катаклизмов начала XX ст. Труды святителя стали значительным вкладом в развитие богословской литературы, а его деяния – опорой для многочисленных изгнанников.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, Иоанн Шанхайский, духовная литература.

Bilychenko O. Life and Work of John of Shanghai (Maximovich) as an example of intercultural communication

Summary. The article is devoted to the domestic kind of thinker and theologian John of Shanghai. The author makes an attempt to reproduce the spiritual portrait of a personality of social and cultural upheavals of the beginning of the twentieth century. St. Proceedings began a significant contribution to the development of theological literature, and his actions – support for the numerous exiles.

Key words: intercultural tolerance, John of Shanghai, spiritual literature.

Валуєва Н. М.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу
Дніпродзержинського державного технічного університетуОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ
ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу багатоаспектного феномена політкоректності, висвітлюються основні інтерпретації цього поняття, розглядається співвіднесеність явищ політкоректності й евфемії, зазначаються сфери функціонування політкоректної лексики в англійській і французькій мовах на основі тематичної класифікації.

Ключові слова: політкоректна лексика, евфемізм, тематична класифікація, соціум, дискурс.

Постановка проблеми. Мова – це динамічна система, вона є відзеркаленням суспільних процесів і явищ, культури, традицій, ментальності народу. Усі зміни в культурній сфері відображаються в мові, у свою чергу, мовні зміни впливають на культурні процеси. «Мова є головною знаковою реалією культури, а мовна картина світу відображає світосприйняття носіїв мови» [1, с. 50]. Зміни в суспільно-політичному житті народу другої половини ХХ століття відображено в мові, з'явилося багато лексичних новоутворень, які, безперечно, збагатили мову, але певні суспільні явища з погляду лінгвістичної норми мали негативний вплив.

Від 60-х років минулого століття ідеї американського «позитивного мислення» зазнали істотних трансформацій і призвели передусім в американському середовищі до появи нової системи поглядів, безпосередньо пов'язаних з ідеями політкоректності («Politically Correct», скорочено українською – ПК), в основі яких – бажання не образити співрозмовника, не принизити його почуттів, не говорити відверто на теми расової належності, фізичних недоліків, соціального статусу тощо. Нова ідеологія наклала відбиток на культуру поведінки й мову. «Это движение не имеет равных по размаху и достигнутым успехам в мировой лингвистической истории», – зазначають К.О. Буднік та А.Т. Ахмедова [1, с. 49].

Політична коректність як система поглядів виникла в США, проте ідеї політкоректності відображено й у багатьох інших країнах світу, стали своєрідним мовним і культурним феноменом дійсності, який характеризується багатоплановою складною природою й цим привертає увагу науковців різних галузей: лінгвістики, політології, лінгвокультурології.

Феномен політкоректності широко представлений на матеріалі англійської мови. Мовні, культурологічні, політичні, економічні, моральні й інші аспекти цього явища досліджувалися в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців (Г. Грайса, Ж. Лебук, Л. Віссон, С.Г. Тер-Мінасової, В.В. Паніна, Б.А. Ларіна, М.Ю. Палажченко, І.М. Некрасової, Є.В. Шляхтіної, В.П. Москвіна, Л.В. Зайко, Б. Уорена, Н.В. Тащенко, К. Баріджа, Д. Болінджера, А. Бертрама та інших). Зацікавленість феноменом ПК з боку науковців цілком закономірна: це явище поступово стає частиною мовної практики багатьох культур, воно все частіше зустрічається в ЗМІ різних країн, уходить у повсякденне життя суспільства, отже, є актуальним предметом наукового дослідження. Політкоректність охоплює комплекс явищ, трак-

товка ПК серед науковців неоднозначна, що відображено й у підходах щодо вивчення ПК: як феномена, явища, ідеології, лінії поведінки, дискурсу. Різноманітність підходів свідчить про відсутність термінологічної визначеності цього явища. Багато питань залишаються відкритими, зокрема питання про генезис політкоректності. Існує також необхідність компаративних досліджень виявів ПК у мові й культурній поведінці різних мов.

Метою статті є висвітлення трактувань феномена «політкоректна лексика», його співвідношення з явищем «евфемія», розгляд сфер функціонування політкоректної лексики в англійській і французькій мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні витоки феномена політкоректності пов'язують із американською політичною культурою, із «Силою позитивного мислення». Початківцями й апологетами цього руху вважають радикально налаштовану молодь «Нові ліві» (кінець 1960-х – початок 1970-х років), які вимагали докорінних суспільно-політичних змін, толерантного, чемного ставлення до всіх і всього, нівелювання й усереднення лексичних одиниць за різними морально-етичними чинниками.

Російська дослідниця С.Г. Тер-Мінасова зараховує зародження політкоректної мовної й культурної тенденції до подій двадцятирічної давнини, коли африканське населення активно висловлювало своє невдоволення «расизмом англійської мови» й вимагало її «дерасіалізації» [2, с. 215]. У свою чергу, З.С. Трофімова пов'язує появу ПК з розповсюдженням ідей культурного плюралізму й «вытекающей отсюда необходимости в соответствии с новой идеологией пропорционально представлять произведения литературы и искусства, достижения общественной и политической жизни, относящихся к представителям всех этнических и сексуальных меньшинств» [3, с. 7].

Політкоректність містить комплекс явищ політичного й світоглядного характеру: це спосіб і образ мислення, і певна позиція, і точка зору, іншими словами, це певна культура поведінки і специфічний мовний феномен, тому багато вчених вважають термін «політична коректність» невдалим через слово *політична*, яке припускає раціональний вибір, керування політичними мотивами, а не справжнє бажання бути тактовним, свідчення чемного, коректного ставлення до людей. Пропонуються аналогі для визначення сутності цього явища: «мовний такт», «комунікативна або культурна коректність», «мовна коректність». Відсутність термінологічної визначеності, різноманіття його трактувань свідчать про недостатнє вивчення цього явища загалом і цієї лінгвістичної категорії зокрема.

Існує багато визначень ПК, проте найбільш удалим і повним вважається визначення С.Г. Тер-Мінасової: «Политическая корректность языка выражается в стремлении найти новые способы языкового выражения взамен тех, которые задевают чувства и достоинства индивидуума, ущемляют его человеческие права привычной бестактностью и/или прямолиней-

ністю в соотношении расовой и половой принадлежности, возраста, состояния здоровья, социального статуса, внешнего вида и т. п.» [2, с. 216].

Низка дослідників розглядають політкоректність як один із виявів евфемії, як невід'ємний складник її мовного аспекту. Так, російські дослідники Ю.Л. Гуманова, А.В. Остроух уважають, що за своїми функціями політично коректні слова й вирази тотожні евфемізмами. Таке трактування явищ політкоректності й евфемії знаходить підтримку серед українських і російських учених. Їх розглядають як тотожні поняття: евфемію – як один із найбільш ефективних засобів вираження політично коректної лексики (Є.М. Лазаревич), як основний принцип політичної коректності (Л.В. Скороходова); політичну коректність – як узагальнену назву евфемізації мовлення стосовно певних тем (І.В. Радченко) тощо. Інші вчені зазначають, що політкоректні терміни лише інколи будуються за принципами евфемії, в таких випадках з'являється політкоректний евфемізм, метою якого є прагнення не образити будь-яку групу населення [4], або зовсім не співвідносять політкоректність і евфемію (Ж.В. Асєєва, І.А. Д'яченко), або вивчають евфемізми, не виділяючи політкоректну лексику (Ю.С. Баскова, Л.П. Крисін). Часто терміни «евфемізм» і «політкоректна лексика» вживаються як синоніми. Одні й ті самі вияви нівелювання, пом'якшення, непрямой назви різних суспільно-політичних явищ у мові називають як евфемізмами, так і політично коректною лексикою.

Дійсно, велика група сучасних евфемізмів і політкоректних виразів створена за принципом ввічливості й пов'язана з різними видами дискримінації: вікової (*senior or third age people* замість *old, low-income, needy or ill-provided, (socially) deprived, financially challenged people* замість *poor*), расової або етнічної (*indigenous people, members of the African diaspora; Oriental people*), фізіологічної (*handicapped* замість *crippled*), у сфері професійної діяльності (*hairstylist, beautician* – перукар, *sanitation engineer, environmental hygienist* – двірник). Іншу численну групу становлять евфемізми, поява яких зумовлена бажанням відволікти увагу від негативних явищ дійсності: соціально-економічної кризи (*recession* замість *crisis, downsizing* замість *firing*), військових дій (*conflict, involvement* замість *war and aggression*) рівня злочинності (*victims, survivors* замість *criminals, correctional facilities* замість *prison*). Як бачимо, основними сферами евфемізації мовлення є соціальне й особистісне життя, які, у свою чергу, діляться на різні тематичні групи.

На відміну від політичної коректності як культурного й лінгвістичного феномена, який лише в останні десятиліття отримав широке розповсюдження, явище евфемії є універсальним для всіх народів і відоме ще з давніх часів. На різних етапах розвитку мови й суспільства стають актуальними різні групи евфемістичного тезаурусу. Фактором релевантності евфемізму є варіювання моральних і соціальних устоїв, крім того, «отмирание тех или иных реалий ведет к архаизации эвфемизмов и, напротив, появление новых реалий, явлений негативно-го характера порождает новые эвфемизмы» [5, с. 1032].

Прийнято розрізняти низку прагматичних принципів, що лежать в основі появи евфемізмів: реалізація принципу табу, регулятивний принцип впливу на масового читача, намір засекретити певну діяльність, принцип мовної гри й іронії [6, с. 56], які реалізуються й у політкоректній лексичі.

Проте далеко не всі вчені згодні розглядати політкоректність і евфемію тотожними явищами. Так, А.Г. Кіріллов і Я.С. М'язова виокремлюють низку спільних ознак: евфемія й

політкоректність є лінгвосоціокультурними феноменами, які слугують для пом'якшення мовлення та мовленнєвих зворотів, є результатом підміни понять, проте вони диференціюються за сферами спілкування в суспільному житті. Евфемізми використовуються в тактичному плані, застосовуються до всіх людей, використовуються як свідомо, так і несвідомо. Політкоректна лексика використовується в стратегічному плані, застосовується до тих прошарків населення, які «притісняються», використовується свідомо. Отже, з певною часткою впевненості можна стверджувати, що «в языковом плане коммуникативная корректность эвфемистична, то есть политкорректные обороты в лингвистическом плане представляют собой эвфемизмы, обслуживающие определенные сферы человеческой коммуникации» [3, с. 7]. Політично коректні ідеї часто виступають у пом'якшених виразах, саме тому одним із найбільш ефективних засобів для створення політично коректної лексики вважається евфемія. Отже, головною відмінністю політкоректної лексики від евфемізмів є те, що ПК – це ставлення людини до оточуючих людей і явищ соціального життя, це певна манера поведінки, а евфемія – це засіб вираження цього ставлення, засіб утілення ПК в мові й мовленні.

Найяскравіше ідеї ПК виражено в англомовній лінгвокультурі, де вони стали обов'язковою частиною мовної практики. Друга половина ХХ століття є своєрідним «евфемістичним» бумом, причому лінгвістичні реформи в англомовній культурі якнайширше відображено як у морфологічній, лексичній, так і в синтаксичній системах мови. Так, згідно з ПК, потрібно уникати вживання займенника *he* для позначення людини взагалі. Замість цього, пропонується використання займенника *they/their/one* або зовсім не вживати займенник. Слова з морфемою *-man* (*spokesman, fireman, congressman*) замінюються на *-person* (*spokesperson, congressperson*). Суфікси, що вказують на стать, наприклад *-ess*, рекомендується вилучати, або замінювати слово повністю: *flight attendant, head teacher*, пропонуються й нові суфікси, наприклад, неологізм *actron* замість *actor/actress* [7]. У рамках ПК змінюється й форма звернення до жінки: замість *Mrs.* або *Miss.*, використання нейтрального щодо сімейного статусу – *Ms.*

Існують різні класифікації політкоректних одиниць, залежно від принципів, які покладені в їх основу. Найбільш повними є класифікації Л.П. Лобанової та Л.П. Крисіна, побудовані за лексико-семантичним принципом.

У дослідженні ми схильні класифікувати ПК одиниці за тематичними категоріями/видами дискримінації, з якими стикається суспільство. Найчастішим об'єктом ПК є теми:

- расової й етнічної належності (*African-American, member of the African Diaspora, person of black race* – для представників темношкірого населення; *Native American, indigenous person* – індіанців; *Asian people* – для вихідців із Східної та Південної Азії). Некоректним зараз вважається й уживання деяких стійких словосполучень, у яких є посилення на різні національності: *Dutch treat/ concert, Mexican breakfast, Walk Spanish* тощо;

- гендерної належності (*domestic partner, flight attendant*);

- дискримінації за соціальним, професійним, релігійним, етичним, сексуальним статусом (іноземці – *newcomers*, нелегальне населення – *undocumented residents*, злидні – *needy, underprivileged, disadvantaged, people with low-income; automotive internists* (автомеханік), *environmental hygienist* замість *janitor; landscape architect* замість *gardener* (садівник), *Jewish person* замість *Jew, alcohol addicted, sex worker*);

– за зовнішнім видом, станом здоров'я, віком (*Renoir woman, woman of classical proportion, vertically challenged, differently statured, horizontally challenged, differently sized, big boned* замість *fat, emotionally different, mentally challenged, special* – люди з розумовими вадами, *people visually challenged* замість *blind, visually oriented* замість *deaf, middlescence, golden ager* замість *old*).

Численну групу становлять ПК вирази, пов'язані з темою політики, економіки та війни: (*period of negative economic growth, to downsize, pacification, limited air strike, air support, device, collateral damage, revenue enhancement, currency adjustment* тощо).

Способи утворення політкоректної лексики різноманітні, серед основних в англійській мові виділяють метафоричні й метонімічні переноси, перифрази, переосмислення, використання іноземних слів (варваризмів), скорочень. ПК одиниці утворюються за допомогою словотвірних засобів (афіксації, словоскладання, злиття слів, конверсії тощо).

Мова політкоректності постійно змінюється, часом отримуючи доволі незвичні й навіть абсурдні форми вираження. ПК у ХХ столітті стає доволі популярною, навіть, за виразом Лінн Віссон, «настирливою» [8]. Спілкуючись англійською, люди змушені слідкувати за своєю мовою, щоб не образити співрозмовників. Саме явище ПК неоднозначне, воно має як своїх прихильників, так і критиків. Доведені до крайності ідеї ПК все частіше стають об'єктом іронії та критичного аналізу (Л. Віссон, Н. Толстая, А. Колаковська, Л. Іонін й інші). Дійсно, смисл подібних «занадто коректних» висловів стає незрозумілим: *substandard housing* замість *slums*; *persons with difficult-to-meet needs* замість «серійний вбивця», *earth-unfriendly* замість *car*; *over-under-attractively gifted* замість *ugliest* тощо. Ідеї ПК навіть розповсюджуються на тварин, зараз, виходячи з установ ПК, домашніх улюбленців, щоб не образити їхні почуттів, потрібно називати (*animal*) *companions* – *товаришами, друзями зі світу тварин*.

ПК властива не лише англомовній спільноті. По-перше, завдяки міжнародному статусу англійської мови в цей процес залучаються інші суспільства, як правило, Західної Європи. По-друге, бажання наслідувати американський спосіб життя також сприяє розповсюдженню ідей ПК. По-третє, і в інших країнах виникла потреба в появі ПК лексики. Тому вчені схильні говорити про наявність зустрічних тенденцій, про існування «потребности в корективних вираженнях всередині самих європейських країн і о впливі американського мировоззрення» [9, с. 10].

У французьку мову поняття політкоректності ввійшло в 90-х роках ХХ століття й представлено не так широко, як в англійській, що свідчить про різну роль цієї або іншої тематики в різних культурах. Крім того, варто відзначити, що у французькому соціумі ставлення до політкоректності довгий час було іронічне, а останні політико-економічні події у світі й країні сприяють появі негативних конотацій у цього явища.

Основними тематичними категоріями ПК у французькій мові є такі:

– ПК, що створені для усунення дискримінації за соціальним, професійним етичним або релігійним статусом (*sans-papier* замість *migrant, le quartier en difficulté* – *nempi, demandeur d'asile* замість *refugié, l'IVG* (використання аббревіатури затемнює основне значення – *аборт*), *agent d'entretien, technicienne de surface* замість *balayeur* (двірник), *hôtesse de caisse* замість

cassière (касир), *employée de maison/ agent de la maison* замість *femme de ménage* (прибиральниця), *collaboratrice personnelle* замість *secrétaire, personne de couleur* замість *personne à peau noire, les ameridiens* замість *les indiens américains, victime de la société* замість *criminal, PVV – assassin, un FPC – voleur*).

Marine Le Pen prone la fin de l'éducation gratuite pour les enfants de *sans-papier* (заголовок статті euronews.com від 08.12.2016).

Як бачимо, у французькій мові лексичні одиниці, що стосуються професій, зазнають перифразування, з'являються ПК аналоги назв непривабливих, на думку соціуму, професій. Так, професія секретаря отримує назву *collaboratrice personnelle* і ставиться практично на один рівень із керівництвом компанії. Проте, на відміну від англійської мови, гендерний чинник у назвах професій менш суттєвий. По-перше, це пояснюється наявністю у французькій мові нейтральних граматико-морфологічних засобів для назв професій чоловічого й жіночого роду. Крім того, вживання визначеного артикля дає змогу уникнути створення гендерних професійних дискримінацій: *le professeur* – *la professeur, le ministre* – *la ministre*;

– ПК, що створені для усунення дискримінації за гендерним чинником. Низка жіночих професій зараз активно освоюються чоловіками (наприклад, консьєржа, стюарта) або навпаки (поліцейські-жінки). У цих випадках у французькій мові подібні професії зазнають трансформації: створення ПК одиниці, у якій відсутній традиційний гендерний розподіл: *gardien d'immeubles, personnel navigant, agent de police*;

– ПК, що створені для усунення вікової дискримінації (наприклад, офіціант – *garçon*, семантика французького слова має натяк на вік, тому, згідно з ПК, рекомендовано вживати нейтральне *monsieur*; *senior* замість *vieux, le troisième âge* замість *la vieillesse, personne du quatrième âge* замість *les vieillards, passer les 40 ans* замість *devenir vieille*);

– ПК, створені для непрямой номінації вад людей (зовнішності, зайвої ваги, фізіологічних недоліків): *non-voyant* замість *aveugle, mal-entendant* замість *sourd, personne à mobilité réduite* замість *handicapé, personne en surcharge pondérale* замість *obèse, n'est pas adapté aux vêtements, avoir quelques centimètres en trop* замість *être gros*;

– ПК, що створені для усунення расової й сексуальної дискримінації (*les/des 'jeunes'* щодо проблемної молоді-емігрантів). Розповсюдженим способом утворення політкоректної лексики, пов'язаної з нетрадиційною орієнтацією, є скорочення за типом апокопи: замість *homosexual* лише *homo, hétéro, trans, bis*, або вживання запозичень та аббревіацій з англійської: *coming-out, LGBT* (*lesbiennes, gays, bisexuels, transgenres*);

– політичні, економічні й військові ПК (безробітний: *chercheur d'emploi, demandeur d'emploi, pacification* замість *opération militaire, frappe chirurgicale/frappe ciblée* замість *bombardement, malnutrition* замість голод, *colmater les brèches* замість *liquider les défauts*).

Deux réunions doivent se tenir aujourd'hui, l'une en Autriche, sous l'égide de l'OSCE, et une autre à Téhéran, pour trouver les conditions d'une *pacification* de la région (euronews.com від 05.04.2016).

Як бачимо, політкоректні евфемізми мають применшити, нейтралізувати або покращити певну подію, явище тощо. Завдяки ПК негативні референти пом'якшуються, замість прямих номінацій використовуються слова з неясною семантикою, які розмито передають сутність справи.

Окремим видом ПК є географічні або туристичні евфемізми. Так, для збільшення привабливості деяких північних територій Франції для туристів замість *Les Cotes du Nord* уживається *Les Cotes d'Amour*, *Les Alpes de Haute Provence* et *Les Pyrenees Orientale* – замість *Les Basses Alpes* et *Les Basses Pyrenees*.

Як і в англomовному дискурсі, у французькій мові також є приклади надмірної евфемізації, коли за ПК складно зрозуміти смисл: *personne à sobriété différée* замість *alcoolique*, *généiteurs d'apprenants* замість *parents d'élèves*, *quelques petites divergences* замість серйозних конфліктів.

Висновки. На сучасному етапі розвитку світової культури ідеї політкоректності отримали широке розповсюдження особливо в США та країнах Західної Європи, де вони стали своєрідним способом життя, ввівши певні норми соціальної й мовної поведінки. ПК лексика утворюється переважно в силу морально-етичних причин, її основними принципами є схильність до компромісу, пропаганда культури плюралізму, чемне ставлення до націй, прав і культури різних народів.

Теми релігії, бідності, віку, вад здоров'я підлягали евфемізації й до появи ідеології політкоректності. Проте в рамках ПК вони розглядаються під іншим кутом – із позиції дискримінації окремих верств населення. Соціальні й прагматичні фактори є основними під час створення ПК в англійській і французькій мовах. У деяких випадках політкоректній лексиці властива функція маскуванню негативного явища, завульовування подій, це переважно стосується сфери політики й економіки, тематики військових дій. ПК цієї тематики представлені в обох мовах.

У лінгвістичному плані ПК є складним багатогранним явищем, у якому одночасно беруть участь різні мовні процеси. У словотвірному стосунку ПК лексика представлена на словотвірному, лексичному та синтаксичному рівнях. Серед основних способів утворення ПК в обох мовах виділяють словотвір, семантичне переосмислення й запозичення.

Ідеї толерантної норми поведінки та мовної коректності набувають усе більше популярності в багатьох країнах і тим самим зумовлюють актуальність подальшого вивчення політкоректної лексики в тому числі й у компаративному аспекті.

Література:

1. Будник Е.А. Политическая корректность и способы ее перевода с английского на русский язык / Е.А. Будник, А.Т. Ахмедова // Science Time. – 2015. – № 5 (17). – С. 48–53.
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 264 с.

3. Кириллов А.Г. Эвфемия и политическая корректность как культурно-поведенческие и языковые категории (на материале английского языка) / А.Г. Кириллов, Я.С. Мязова // Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы : материалы IV Межд. научно-практ. конф. – Самара : Изд-во ПГСГА, 2009. – Т. 2 : Филология и другие науки. – 2009. – С. 145–149.
4. Карпухина Т.П. Языковые средства выражения политической корректности во французском политическом дискурсе / Т.П. Карпухина, Н.В. Кузнецова // Вестник МГЛУ. Серия «Языкознание и литературоведение». – 2015. – Вып. 12 (723). – С. 60–74.
5. Вильданова Г.А. Эвфемизмы как средство реализации гендерной вежливости в современном английском языке / Г.А. Вильданова // Вестник Башкирского ун-та. – 2008. – Т. 13. – № 4. – С. 1032–1035.
6. Горшунов Ю.В. Эвфемистическая лексика в прагматическом аспекте / Ю.В. Горшунов // Вестник Бирского государственного педагогического института. Серия 3 «Филология» / под ред. И.Ш. Юнусова. – Бирск : БГПИ, 2003. – С. 56–60.
7. Панин В.В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.В. Панин. – Тюмень, 2004. – 217 с.
8. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон. – М. : Р. Валент, 2003. – 192 с.
9. Шляхтина Е.В. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.В. Шляхтина. – Ярославль, 2009. – 24 с.

Валуева Н. Н. Особенности функционирования политкорректной лексики в современном английском и французском языках

Аннотация. Статья посвящена анализу многоаспектного феномена «политкорректность», освещаются основные интерпретации данного понятия, рассматривается соотносительность явлений политкорректности и эвфемии, обозначаются сферы функционирования политкорректной лексики в английском и французском языках на основе тематической классификации.

Ключевые слова: политкорректная лексика, эвфемизм, тематическая классификация, социум, дискурс.

Valuyeva N. Functioning of politically correct lexicon in modern English and French languages

Summary. This article analyzes the complex phenomenon of political correctness, highlights the main interpretations of the concept, considers the differences between politically correct words and euphemisms, specifies main spheres of politically correct vocabulary functioning in English and French languages on the thematic classification basis.

Key words: politically correct vocabulary, euphemism, thematic classification, society, discourse.

Зеліковська О. О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖКУЛЬТУРНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано лінгвокультурну інтерференцію, яка виникає у процесі міжкультурної комунікації. Результати вивчення цього явища автор подає на підставі аналізу опитування студентів різного рівня володіння іноземною мовою, а також представляє зіставний аналіз особливостей вербальної англійської та української комунікативної поведінки і невербальної поведінки представників інших лінгвокультур. У статті подано рекомендації щодо запобігання типових комунікативних помилок під час іншомовного спілкування.

Ключові слова: лінгвокультурна інтерференція, національні стилі комунікації, комунікативна поведінка, комунікативні невдачі, проксемна поведінка, міжкультурна комунікація, міжкультурна комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Ефективна міжнародна взаємодія, яка охоплює усі сфери життя, можлива лише за умови успішного міжкультурного діалогу. Специфіка міжкультурної комунікації пов'язана з тим, що вона здійснюється, як правило, в умовах відмінних національно-культурних стереотипів мислення та поведінки, а також ускладнюється інтерферентним впливом мовних, мовленнєвих та лінгвокультурних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше термін «інтерференція» було вжито для опису взаємодії, взаємовпливу в точних науках. Учені Празького лінгвістичного гуртка використали цей термін у мовознавстві з метою означення процесу відхилення від усталених норм мови. За визначенням У. Вайнрайха, інтерференція – це взаємодія мовних систем в умовах двомовності, що виникає або під час мовних контактів, або під час індивідуального освоєння нерідної мови; відображається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної [2].

У вітчизняній та зарубіжній літературі приділено багато уваги дослідженню різних видів лінгвістичної інтерференції: фонетичної, граматичної, лексичної. Явище інтерференції, як і культурної конотації, властиве всім рівням мови (С. Верещакін, Ю. Захарова, А. Карлінський, Л. Ковиліна, О. Садова та ін.).

Лінгвокультурна інтерференція, яку П. Тімачев розглядає у межах лінгвокультурологічного підходу, що полягає у вивченні комунікативних невдач унаслідок накладання культурних кодів [10], потребує глибшого вивчення. Н. Федорова пропонує розглядати інтерференцію як конфліктну взаємодію когнітивно-мовних механізмів, що у вторинній мовній особистості виявляється у відхиленнях від мовних, дискурсивних, соціокультурних норм однієї лінгвокультури під впливом іншої [11, с. 3]. Теоретичному обґрунтуванню лінгвокультурної інтерференції присвячені наукові дослідження Т. Ларіної [7], де дослідниця наголошує, що це поняття зазвичай супроводжує процес міжкультурної комунікації. Оскільки передача мови є результатом взаємодії різних мовних систем, то лінгвокультурне походження інтерференції полягає у взаємодії мов, культур, світоглядів і комунікативних стратегій. Це впливає на рівень прагматики й ускладнює розуміння.

Систематичні помилки у стратегіях комунікації звертають нас до поняття лінгвокультурної інтерференції. Тому **метою статті** є висвітлення результатів дослідження, завданням якого було вивчити та проаналізувати системний характер такого роду комунікативних невдач, як вони пов'язані із лінгвокультурним середовищем в Україні.

Виклад основного матеріалу. Якось попросили проконсультувати співробітника міжнародної компанії із Києва щодо кваліфікованого ведення ділових телефонних розмов англійською мовою. Адже усна та письмова комунікація у компанії, що підтримує зв'язки з торговими партнерами з Європи, Туреччини, здійснюється саме англійською мовою. Після вивчення автентичних матеріалів та коментарів спеціаліста з міжкультурної комунікації співробітник був дуже збентежений. Він заявив, що в його компанії у таких стратегіях ніхто розмови англійською не веде, тому він не впевнений, що консультація буде йому у нагоді. З погляду дослідження явища лінгвокультурної інтерференції комунікативні помилки стали нормою, оскільки їх поділяв майже весь колектив компанії. Керівництво компанії дозволило провести вибіркове опитування у кількох відділах, яке виявило, що під час вивчення англійської мови для спеціальних цілей ще у вищих основний акцент був зроблений на опанування лексики, граматики, розвиток навичок, письма, говоріння на професійні теми. Але в курсі вивчення іноземної мови не було передбачено формування міжкультурної компетенції, тому розділи, які містили зразки типової комунікативної поведінки у ситуаціях (привітання, прощання, запрошення, прохання тощо), залишалися без зіставного аналізу з типовою поведінкою в українській лінгвокультурі. Внаслідок цього співробітники компанії переносили стратегії спілкування рідною мовою (українською, російською) на комунікацію англійською мовою з діловими партнерами, розуміючи, що «у них», як «у нас». За свідченням Г. Андрєєвої [1, с. 128], «стереотипи у спілкуванні виникають на основі обмеженого досвіду в результаті прагнення робити висновки на базі обмеженої інформації».

Нами було проведено дослідження серед студентів немовних спеціальностей ВНЗ IV рівня акредитації, які вивчають англійську мову і мають різний рівень володіння мовою від А2 до С1. Це дослідження триває більше 10 років – із 2005-го до 2016 року. Метою дослідження було виявити зони лінгвокультурної інтерференції у таких експресивних мовленнєвих актах, як запрошення, а також виявити, як студентська аудиторія інтерпретує проксемну поведінку як одну з характеристик національного стилю невербальної комунікації. Вслід за Т. Ларіною [6, с. 34] ми визначаємо національний стиль комунікації як сукупність історично складених та закріплених традицією особливостей використання мови, характерної для носіїв певної лінгвокультури.

У ситуації «Запрошення» студентам було запропоновано запросити друга на день народження рідною мовою, щоб друг відчув важливість події та що його справді хочуть побачити. Із року в рік студенти пропонували такі варіанти:

*У мене у неділю буде день народження. Будь ласка, приходь.
Обов'язково приходь до мене у неділю на день народження –
будуть усі наші.*

Ти маєш прийти до мене на день народження.

Чекаю тебе на день народження у неділю.

Також до традиційного запрошення деякі респонденти пропонували додати:

Будь другом – приходь.

Не прийдеши – ображусь.

Відмовлятися не можна.

Коли студентам було запропоновано зробити те саме англійською мовою, то студенти групи рівня А2 – В1 одностайно запропонували форму спонукання (опитування 2005 – 2008 рр.).

Come to my birthday party, please.

I have a birthday party on Sunday and would be happy to see you.

Проте на цьому варіанти студентів вичерпувались. Це відбувалося, можливо, через недостатній рівень володіння англійською мовою.

Аналізуючи акт мовлення українською мовою, можна побачити, що україномовним комунікантам властиві прямолінійні висловлювання, використання імперативу. Проте в англійській комунікативній поведінці запрошення найчастіше висловлюється непрямо за допомогою питальних речень (82%) [6, с. 245] або розгалужених висловлювань:

1) *Would you like to come over?* (Ти хотів би зайти до мене?)

2) *I am just wondering if you'd like to come to my birthday party.* (Мені цікаво, чи хотів би ти прийти до мене на день народження.) [6, с. 337–338]

За свідченням 92% студентів такі формули запрошення, почуті від носіїв англійської мови, вони б сприймали як нещирі, 95% респондентів висловили думку, що у випадку (2) вони б узагалі не змогли б розтлумачити, що це така форма запрошення. І навіть якщо з контексту сприйняли б це як запрошення, не виявили б бажання прийти, оскільки відчули б за формою, що їх не хочуть бачити. Інші студенти утрималися від відповіді.

Така лінгвокультурна інтерференція, без сумніву, може викликати непорозуміння, комунікативні невдачі. Причина полягає у тому, що основна стратегія англійських комунікантів – висловити запрошення у максимально непрямій формі, щоб мінімізувати імпозицію на співрозмовника, надати йому можливість його не приймати.

Українські комуніканти, навпаки, будуть наполегливо запрошувати друга на день народження, використовуючи імперативні висловлювання, погрози, що є проявом щирості, привітності, доброзичливості у комунікативній поведінці українців [4, с. 143]. В англійській мові спонукальні речення цілком можливі у неформальній комунікації, вони також пом'якшуються модифікатором *please*, але спостерігалися лише у 5,5% респондентів. [6, с. 245]. В українській комунікативній культурі перевага надається прямим запрошенням, що передбачає здійснення та підсилення тиску на адресата. Українці намагаються показати своє бажання бачити співрозмовника. І лише з огляду на певну соціальну дистанцію можливо надати співрозмовнику вибір не виконувати запропоновану дію: *Є у вас можливість прийти до мене на день народження у неділю?*

Хоча за роки проведення дослідження ситуація потроху змінюється (починаючи з 2009 року), і станом на 2016 рік уже 35% опитуваних студентів рівня А2, 52% – рівня В1 та 85% –

рівня В2 пропонують запрошувати на день народження англійською мовою у вигляді питання. Проте коли йдеться про розгалужені конструкції, студенти або їх не знають (рівень А2), або уникають застосовувати (95% – рівень В1), що також свідчить про можливі непорозуміння у реальному спілкуванні з англійськими комунікантами.

Оскільки національний стиль комунікації характеризується ще й невербальною поведінкою, то результати дослідження лінгвокультурної інтерференції виявилися дуже цікавими. Воно проводилося серед студентів немовних спеціальностей із рівнем володіння англійською мовою В2 – С1 у 2007–2016 роках. В опитуванні взяли участь 238 студентів. Для визначення потенційних помилок, що можуть призвести до неправильного тлумачення невербальної поведінки у реальній комунікації, був використаний метод критичних інцидентів [3, с. 169]. На дієвість цього методу під час формування міжкультурної комунікативної компетенції вказують такі вчені, як М. Байрам [12], Р. Гібсон [13].

Студентам було запропоновано прокоментувати причину непорозуміння у такій ситуації:

Critical incident 4

What do you think is happening here?

Julio, an Argentinian student who is keen to improve his English, is attending a course in Business English. He often stays behind after the class to ask the British lecturer, Jim Ford, some questions. When Julio approaches, Mr Ford looks uneasy and begins to move away. Julio wonders whether Mr Ford doesn't like him, if he is asking too many questions, or whether students are not supposed to ask questions after class. [13, с. 30]

(Що відбувається у цій ситуації?)

Хуліо, студент з Аргентини, прагнучи вдосконалити свою англійську мову, відвідує курси ділової англійської. Після занять він залишається в аудиторії, щоб поставити британському викладачу Джиму Форду декілька питань. Коли Хуліо підходив до містера Форда, той відчував себе збентежено й починав відходити. Хуліо завдався питанням, чи це через те, що він не подобається викладачу з Британії, або він ставить занадто багато питань, або взаємодія із викладачем після занять не передбачена контактом навчання.)

Це завдання виявилось досить складним для студентів, які звичай починають міркувати над тими питаннями, що їх поставив собі аргентинський студент. Ці проблеми, мабуть, теж можуть мати місце за певних обставин. Але у цьому випадку йдеться про риси, властиві англійському та латиноамериканському стилю невербальної комунікації, зокрема його проксемній поведінці.

Насправді особливості невербальної поведінки британців можна узагальнити таким чином. Стосовно проксемної, кінетичної та тактильної поведінки вони суворо дотримуються дистанції, уникають тактильної комунікації, обмежено використовують жести [6, с. 436]. Латиноамериканці, навпаки, допускають вторгнення в особистий простір, відомі активною тактильною комунікацією, широким уживанням жестикуляції [14]. Відстань між комунікантами у них значно ближча, ніж це прийнято у британців і навіть у українців.

За всі роки дослідження лише 1% студентів із досить високим рівнем володіння англійською мовою впевнено вказали на те, що причина непорозуміння криється саме в тому, що аргентинський студент, спираючись на норми поведінки у своїй лінгвокультурі, грубо порушував зону особистої автономії бри-

танського викладача, яка є однією із найважливіших цінностей англійської лінгвокультури. Спілкуючись із представниками інших лінгвокультур, ми часто не усвідомлюємо, що «у них інше уявлення про доцільність, про ввічливу або неввічливу поведінку, несвідомо порушуємо норми і традиції іншої культури чи даємо їм неправильну інтерпретацію. В результаті виникають негативні оцінки, формуються етнічні стереотипи та упередження» [5, с. 14]. Щоб попереджувати комунікативні невдачі та знати, як діяти в іншомовному середовищі, треба навчитися пояснювати поведінку представників інших лінгвокультур.

Висновки. Експеримент, проведений серед студентської аудиторії респондентів, дозволяє зробити висновки, що в комунікативній поведінці англійців і українців у ситуаціях спілкування існують певні відмінності як у вербальній, так і у невербальній сферах. Запрошення англійською мовою треба оформлювати у вигляді питальних речень або розгалужених висловлювань, які надають співрозмовникам право вибору та запобігають тиску на комуніканта, що в англійській лінгвокультурі є певним табу. Це допомагає уникнути непорозуміння та подолати комунікативні невдачі. Навпаки, під час оформлення запрошення українською мовою треба показати, що людина бажана, виявити щирість і зробити це у прямолінійній формі. Тиск на комуніканта тільки вітається. Аналіз невербальної поведінки виявив лакунарність знань щодо проксемної поведінки, що характеризує прийняту у певній культурі соціальну відстань між комунікантами. Позитивна динаміка розуміння цієї проблеми за роки експерименту склала лише 1%.

Хотілося б відзначити той факт, що знання відмінностей між культурами, культурними цінностями мають стати орієнтиром у міжкультурному спілкуванні, у виборі комунікативних стратегій і тактик, вони допоможуть адекватно інтерпретувати поведінку співрозмовника, стануть запорукою підвищення міжкультурної комунікативної компетенції та зменшення лінгвокультурної комунікативної інтерференції. Ми зробили висновок, що під час вивчення іноземних мов важливо усвідомлювати особливості комунікативної поведінки та вміти застосовувати на практиці зазначені стратегії.

Подальші розвідки варто проводити у напрямі розробки методики викладання іноземних мов, яка б актуалізувала знання національних стилей комунікації, відповідних стратегій, мовних засобів їх реалізації, надавала б можливість ідентифікувати, а згодом і попереджувати лінгвокультурну інтерференцію.

Література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 375 с.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; пер. с англ. – К. : Вища школа, 1979. – 263 с.
3. Зеліковська О.О. Формування міжкультурної компетенції студентів вищих економічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О.О. Зеліковська. – Хмельницький, 2010. – 245 с.
4. Зубець Н. Прагматика компліментного акту мовлення / Н. Зубець // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – 2015. – Вип. 22. – С. 142–147.
5. Ларина Т.В. Англичане и русские: Язык, культура, коммуникация / Т.В. Ларина. – М. : Языки славянских культур, 2013. – 360 с., ил.
6. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512 с.
7. Ларина Т.В. Лингвокультурная коммуникативная интерференция / Т.В. Ларина // *Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика IX. Взаимодействие языков и языковых единиц.* – Тарту, 2006. – С. 184–196.
8. Стернин И.А. Русское коммуникативное сознание / И.А. Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж : Истоки, 2002. – Вып. 3. – С. 5–15.
9. Стернин И.А. Очерк английского коммуникативного поведения / И.А. Стернин, Т.В. Ларина, М.А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2003. – 184 с.
10. Тимачев П.В. Лингвокультурная интерференция как коммуникативная помеха. На материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / П.В. Тимачев. – Волгоград, 2005. – 179 с.
11. Федорова Н.П. Преодоление лингвокультурной интерференции в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. – Н. Новгород, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lunn.ru>.
12. Byram M. Developing the intercultural dimension in language teaching. A practical introduction for teachers / M. Byram B. Gribkova, H. Starkey [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lrc.cornell.edu/director/intercultural.pdf>.
13. Gibson R. Intercultural Business Communication / Robert Gibson. – Oxford University Press, 2002. – 111 p.
14. Lewis Richard D. When cultures collide. Managing successfully across cultures / Richard Lewis. – London, Sonoma, Calif : N. Brealey Pub, 1996. – 331 p.

Зеліковська Е. А. Межкультурная интерференция и пути ее преодоления

Аннотация. В статье проанализирована лингвокультурная интерференция, возникающая в процессе межкультурной коммуникации. Результаты изучения этого явления автор подает на основании анализа опроса студентов разного уровня владения иностранным языком, а также представляет сопоставительный анализ особенностей вербального английского и украинского коммуникативного поведения и невербального поведения представителей других лингвокультур. В статье даны рекомендации по предупреждению типичных коммуникативных ошибок, возникающих при иноязычном общении.

Ключевые слова: лингвокультурная интерференция, национальные стили коммуникации, коммуникативное поведение, коммуникативные неудачи, проксемное поведение, межкультурная коммуникация, межкультурная коммуникативная компетенция.

Zelikovska O. Linguocultural interference and the ways of its overcoming

Summary. The article considers linguocultural interference that occurs in the course of intercultural communication. The author presents the findings of this phenomenon received as a result of surveying the student audiences with different levels of language proficiency. It provides a comparative analysis of the characteristics of verbal English and Ukrainian communicative behavior and non-verbal behavior of other linguocultures. The author gives recommendations for the prevention of typical communication mistakes in foreign language communication.

Key words: linguocultural interference, national styles of communication, communicative behavior, communicative failures, proxemic behavior, intercultural communication, intercultural communicative competence.

Макаревич О. О.,

викладач кафедри іноземних мов та новітніх технологій навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка

СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ФОН КОМУНІКАТИВНИХ РЕАКЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу адресантно-адресатної типології ситуацій повсякденного спілкування американських підлітків, що слугують фоном для функціонування реактивних реплік співрозмовника-тінейджера. Адресантно-адресатний фактор у конкретній ситуації спілкування впливає на подальшу реалізацію комунікативних стратегій і тактик.

Ключові слова: мовленнєвий акт, фрейм, адресант, адресат, ситуація, реакція.

Постановка проблеми. Розвиток когнітивно-дискурсивного знання, який останніми роками є особливо швидким, зумовив потребу вирішення багатьох складних питань прагмалінгвістики. В основу цієї наукової парадигми покладено визначення мови як процесу пізнання, що відбувається в комунікативній діяльності й забезпечується особливими когнітивними структурами й механізмами людського головного мозку [3, с. 406].

Комунікативна поведінка мовців, а особливо реактивна – процес, зумовлений багатьма факторами. Одними з них є внутрішні мотиви мовців, а також уявлення про стереотипні ситуації, асоційовані з особою адресанта. Адресантно-адресатний фактор пов'язаний передусім з явищем ідентичності людини як на особистісному, так і на соціальному рівнях [8, с. 137], яка по-різному виявляється в конкретному ситуативному оточенні, має різний відтінок регуляції мовленнєвого контакту, прояв позитивної чи негативної оцінки тощо. У процесі мовлення комуніканти категоризують об'єктивну реальність (зокрема, особу свого співрозмовника) [1, с. 3], тому суттєві характеристики типових ситуацій спілкування представлені в референтних ситуаціях ментального простору мовця завдяки його когнітивній діяльності в якості медіатора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує низка лінгвістичних досліджень, присвячених вивченню референтних ситуацій у художніх творах (О. Кагановська, Л. Барба, О. Борисов) або аналізу семантично-когнітивної специфіки відбиття референтної ситуації (В. Якуба).

Недостатньо вирішеними залишаються особливості дискурсивних утілень типових ситуацій спілкування. Зокрема, актуальним є дослідження функціонування й варіацій комунікативних реакцій американських підлітків у типових ситуаціях спілкування залежно від адресантно-адресатних конфігурацій.

Мета статті. Референтна ситуація [9], або ментальна ситуація [2, с. 25], або динамічна модель ситуації як певна сукупність денотатів [4, с. 135] – це відбиток об'єктивної ситуації, тобто не сама комунікативна ситуація як фрагмент реальної дійсності, а її суб'єктивний узагальнений образ.

Тому метою нашої розвідки є встановлення особливостей типових ситуацій спілкування американських підлітків з урахуванням адресантно-адресатного фактора, а саме:

– систематизація адресантно-адресатної типології підліткових ситуацій спілкування та частотності їх актуалізації;

– дослідження комунікативно-прагматичних особливостей реалізації мовленнєвого впливу в ситуаціях спілкування тінейджерів залежно від адресантно-адресатних конфігурацій в американському кіно дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна ситуація – це складне багаторівневе утворення, що може розглядатися в двох проекціях. По-перше, це поверхневий рівень (предмет дослідження комунікативної лінгвістики). Мета цього етапу аналізу – розгляд вербальної та невербальної специфіки дискурсу. З другого боку, існує глибший рівень функціонування, що є предметом когнітивної лінгвістики. Він розглядає не саму когнітивну ситуацію, а її похідне утворення – референтну ситуацію. Саме вона сприймається свідомістю людини й зберігається в ментальному просторі мовця чи адресата в вигляді окремої структури стереотипних знань про міжособистісне спілкування в різних ситуаціях. За іншою термінологією – це «модель ситуації», або так звані ідеалізовані когнітивні моделі, що відповідають за конвенціалізацію розуміння дійсності та збереження нашого досвіду [6, с. 10–25; 2, с. 17]. Третя когорта дослідників вважає референтну ситуацію упорядкованим семантичним простором, який варіює, зокрема, залежно від характеру членування цього простору [5, с. 325; 4, с. 128].

Аксіомою сучасної когнітивістики є те, що сприймання мовлення й виокремлення в ньому певної ситуації спілкування зумовлює акт мислення, що полягає в співвіднесенні референтної ситуації з фреймом – прототипом класу ситуацій у свідомості адресата [11]. У подальшому відбувається порівняння сприйнятої ситуації й актуалізованого фрейму з метою вияву схожості або розбіжності й підбору подальшої стратегії комунікативної поведінки [11]. Отже, ми можемо зробити висновок, що поняття референтної ситуації можна співвідносити з визначенням фрейму як одного з форматів збереження та репрезентації стереотипних знань [12]. Типова комунікативна ситуація має в якості «фону» або «основи» відповідний фрейм подібної тематики. Це зумовлює добір актуальної стратегії та її реалізацію в межах комунікативного акту [11].

У ході дослідження було проаналізовано 87 комунікативних ситуацій, учасниками яких були підлітки. Матеріалом дослідження слугували три популярні американські кінокартини: «10 Things I Hate About You» (1999), «Percy Jackson & the Olympians: The Lightning Thief» (2010), «Paper Towns» (2015). Синхронічний зріз, до якого належать зазначені фільми, досить широкий і становить 16 років. Також суттєвими є жанри обраних кінокартин. З метою покращення валідності дослідження та точності аналізу було відібрано кращі зразки з трьох найпопулярніших жанрів серед сучасної молоді: ко-

медія («10 Things I Hate About You»), фентезі («Percy Jackson & the Olympians: The Lightning Thief») та молодіжна соціальна драма («Paper Towns»). До уваги бралася популярність кінокартин серед цільової аудиторії, що водночас є об'єктом дослідження – підлітків. Ураховуючи інтереси й смаки майбутніх глядачів зазначеного віку, режисери кінофільмів намагаються якнайточніше моделювати мовлення підлітків. Також увага зверталася на вік героїв: від 14 до 17 років (тобто майже весь діапазон тінейджерства).

Аналіз показав, що найчастіше підлітки потрапляють у ситуацію спілкування з адресантно-адресатною конфігурацією «підліток – підліток протилежної статі» – 30% від загальної кількості комунікативних ситуацій. На другому місці ситуація «підліток – підліток такої ж статі» – 28%. Майже з однаковою частотністю тінейджери спілкуються зі своїми батьками (14%) та вчителями – 16% ситуацій. З іншими дорослими комунікація виникає в 9% випадків. Найменше підлітки спілкуються з власними братами або сестрами – лише 3% від усього масиву досліджених ситуацій.

Різні адресантно-адресатні конфігурації розглянутих комунікативних ситуацій можуть зумовлювати різні типи реактивних стратегій залежно від заповнення слотів активізованого фрейму (вербальних та невербальних факторів). Так, при конфігурації «підліток – підліток протилежної статі» кількісний розподіл типів реакції такий

Кооперативна (у 60%):

1. – My mother is goddess of wisdom and battle strategy. Do you know what that means? I always win.

– *I always lose. Maybe we're both wrong.* («Percy Jackson & the Olympians: The Lightning Thief»)

За допомогою асертивів «*I always lose. Maybe we're both wrong*» мовець виражає свою згоду з позицією ініціатора діалогу.

Конфліктна (10% діалогів):

2. – *Shit, Bianca! I'm shooting a nose spray ad tomorrow!*

– *That's for making my date bleed! That's for my sister! And that's for me.*

(«10 Things I Hate About You»)

Експресиви «*That's for making my date bleed! That's for my sister! And that's for me*» виражають розходження інтересів і думок адресата з ініціюючою реплікою адресанта. За визначенням літературознавчого словника, конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження й крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій [10]. Наведений вище приклад 2 ілюструє зіткнення саме такого типу.

Конфронтативна реакція (30% мікродіалогів), що виражає розбіжність думок, незгоду з конкретними мотивами співбесідника й не передбачає повну несумісність інтересів та ворожість [7]:

3. – *What about you, Lacey? Don't you wanna find her?*

– *I thought I did... but you know what, Quentin? I came all this way because I was worried about her. Do you think she'd do the same for me?*

(«Paper Towns»)

Використання квеситивів «*I thought I did...but you know what, Quentin?*» та «*Do you think she'd do the same for me?*», вербалізованих синтаксичними конструкціями в формі риторичних запитань, маніфестує незгоду адресата-тінейджера з позицією його співбесідника.

Розподіл типів комунікативної поведінки в решті видів адресантно-адресатних конфігурацій, а також залежність вибору стратегії адресата від його статусу складає предмет подальшого дослідження.

Висновки. Адресантно-адресатна типологія комунікативних ситуацій, які виникають у повсякденному житті американських підлітків, а також функціонування відповідних їм референтних ситуацій у ментальному просторі тінейджерів дає змогу прогнозувати комунікативну поведінку останніх. Актуалізовані стереотипні знання адресата щодо типової поведінки мовця залежно від адресантно-адресатної конфігурації зумовлюють подальший підбір адресатом комунікативних стратегій і тактик, а також реактивних актів задля їх реалізації. В якості стимулу реакції виступають не лише тактико-стратегічна організація мовлення адресанта, але й стереотипні уявлення про його типову комунікативну поведінку, збережені в ментальному просторі адресата-підлітка. У комунікативних ситуаціях, де дитина або доросла особа промовчати б, підліток завжди оперує реактивними актами в відповідь на повідомлення адресанта. Комунікативна поведінка підлітків при адресантно-адресатній діаді «підліток – підліток протилежної статі» характеризується схильністю до кооперації з ініціатором мовлення протилежної статі – у 60% досліджених ситуацій спілкування. Деяко рідше підлітки вступають у конфронтацію зі своїми однолітками протилежної статі – у 30% ситуацій. Але варто зазначити, що конфронтація виникає через розходження цілей і стратегій конкретної комунікативної ситуації, а не мотивів поведінки загалом. Лише у 10% досліджених мікродіалогів реактивна комунікативна поведінка підлітків на ініціюючу репліку співрозмовника протилежної статі є конфліктною. Тобто мотиви й інтереси мовців повністю розходяться. Таким чином, можна вважати, що в більшості випадків підлітки намагаються кооперуватися зі своїми співрозмовниками протилежної статі, а в разі конфронтації мотивів здебільшого не звертаються до конфлікту в мовленні.

Окрім цього, послуговуючись виробленою нами типологією ситуацій, стає можливим подальший аналіз варіацій поведінки різних соціальних груп підлітків, тобто диференціація комунікативних реакцій афроамериканців і білих, багатих і бідних, дівчат чи хлопців в однакових комунікативних ситуаціях із різноманітною адресантно-адресатною конфігурацією (що відповідає різному наповненню фрейму референтних ситуацій у ментальному просторі мовців). Перспективою дослідження є створення типології реактивних комунікативних стратегій та ситуацій, в яких вони реалізуються.

Література:

1. Борисенко Н. Вплив соціального статусу комуніканта на стратегії персонажного мовлення (на матеріалі британської драми) / Н. Борисенко // матеріали Всеукраїнської наукової конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора Д.І. Квеселевича (1935–2003), «Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу». – Житомир : Вид. ЖДУ ім. Івана Франка, 2013.
2. Дейк Т. ван. Фрейми знань и понимания речевых актов / Т. ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. – М. : Прогресс, 1989. – С. 12–40.
3. Кубрякова Е. Язык и знание : на пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. Кубрякова. – М. : Наука, 2004. – 556 с.
4. Новиков Л. Семантика русского языка / Л. Новиков. – М. : Высшая школа. 1982. – 272 с.

5. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста / Отв. ред. Т. Николаева. – М. : Прогресс, 1978. – 479 с.
6. Основания когнитивной семантики : [учебное пособие] (гриф УМО). – СПб, Изд-во РГПУ им.А.И. Герцена, 2003.
7. Рибаківа О. Гендерна специфіка втілення стратегії незгоди в усній англійській неофіційній комунікації : автореф. дис. ... канд. філ. наук / О. Рибаківа. – Х., 2016. – 22 с.
8. Серякова И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / И. Серякова. — К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. — 280 с.
9. Гак В. К проблеме соотношения языка и действительности / В. Гак [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruslang.ru/doc/voprosy/voprosy1972-5.pdf>.
10. Конфлікт. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/slovnuk/printout.php?number=72>.
11. Лінгвокогнітивні особливості текстової ситуації «злочин-відповідальність» у різних функціональних стилях сучасної англійської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : library.nuft.edu.ua/ebook/file/10.02.04barba.pdf.
12. Реалізація змістовних характеристик концепту «суперництво» за сучасної англійської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua/2060/1/05siisam.pdf.

Макаревич О. О. Ситуации общения американских подростков как фон коммуникативных реакций (на материале американского кинодискурса)

Аннотация. Статья посвящена анализу адресантно-адресатной типологии ситуаций повседневного общения американских подростков, являющихся фоном для функционирования реактивных реплик собеседника-тинейджера. Адресантно-адресатный фактор в конкретной ситуации общения влияет на дальнейшую реализацию различных коммуникативных стратегий и тактик.

Ключевые слова: речевой акт, фрейм, адресант, адресат, ситуация, коммуникативная реакция.

Makarevych O. American teenagers' communication situations as background for communicative reactions (on the basis of American film discourse)

Summary. This article analyzes the addresser-addressee typology of situations of everyday communication of American teenagers. These situations are the backdrop for the teenager speech reactions. The addresser-addressee variability in specific situations provides further implementation of various communication strategies and tactics.

Key words: speech act, frame, addresser, addressee, situation, communicative reaction.

Осадча О. В.,
старший викладач кафедри іноземних мов
для інженерно-технічних та природничих спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються питання, пов'язані з формуванням міжкультурної компетенції студентів для успішного наукового спілкування. Проаналізовано основні структурні компоненти міжкультурної компетенції та визначено складові процесу інтернаціоналізації освіти.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, компетенція, міжкультурна компетенція, інтернаціоналізація освіти.

Постановка проблеми. Історичні зміни в суспільстві, які відбувалися протягом останніх десятиріч, зумовили необхідність суттєвих трансформацій у вищій освіті та в системі підготовки фахівця. Студенти зацікавлені в здобутті інтернаціональної освіти, але відносно невелика кількість студентів має досвід міжкультурної комунікації під час навчання у вищому навчальному закладі. Кількість студентів, які беруть участь у програмах наукового обміну, залишається низькою. Відчувається потреба в інтернаціоналізації навчальних планів та програм і їхній спрямованості на формування міжкультурної компетенції. Багато університетів визначають результати інтернаціоналізації за кількістю студентів-іноземців, які навчаються в кампусі, кількістю курсів, що входять до складу інтернаціоналізованих навчальних планів. Безперечно, ці показники є важливими, але вони не дають уявлення про значущі досягнення інтернаціональної освіти. Важливою є інтернаціоналізація зусиль, спрямованих на формування міжкультурної компетенції студентів. У сучасних дослідженнях немає достатньо відомостей, що стосуються проблем, з якими стикаються молоді науковці під час навчання або участі в науковій роботі за кордоном. Потрібно, щоб наука стала мовою міжкультурної комунікації у світі, їй повинна відводитися більш важлива роль. Особливого значення набуває знання іноземної мови. Роль мови є фундаментальною в міжкультурному спілкуванні. Мова – це не тільки основне середовище, де циркулює наукова інформація, але й засіб її передачі. Для того, щоб розуміти й інтерпретувати висловлювання та жести в мові, потрібен хоча б мінімальний ступінь еквівалентності між мовою, яка вивчається, і тією, що потрібна науковцям. Тому можна стверджувати, що для підготовки сучасного фахівця необхідно приділяти увагу не тільки оволодінню професійними знаннями, але й формуванню міжкультурної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжкультурна комунікація – це не окрема академічна дисципліна, вона тісно пов'язана із соціологією, культурологією, психологією, лінгвістикою та менеджментом. Формування міжкультурної компетенції завжди було в центрі уваги дослідників. Питання інтеграції компонентів культури в процесі навчання іноземної мови знаходить відображення в роботах Н. Бібік, Н. Бориско, О. Миролубова, Ю. Пасова, С. Тер-Минасової, Г. Томахіна. Сучасні українські дослідження також присвячені цій проблематиці. С. Цимбрило розглядає питання полікультурного

виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу та засади формування людини, здатної до активної життєдіяльності в полікультурному просторі, людини, яка володіє розвиненим почуттям розуміння й повагою до інших культур [1, с. 262]. Т. Іванова дослідила соціологічні аспекти комунікації в українському вузі. У своїй монографії Р. Гришкова аналізує питання формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей [2]. Автор висловлює думку, що міжпредметна координація є важливою для постійного динамічного багатостороннього зв'язку загальногуманітарних дисциплін та фахових дисциплін, що є замовниками спеціальних знань, необхідних для підготовки до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі. Дисертаційне дослідження І. Бахова присвячене проблемам становлення комунікативної культури студентів-перекладачів [3]. Ціла низка сучасних досліджень закордонних учених містить глибокий аналіз питань міжкультурної комунікації. Д. Діадорф у фундаментальному дослідженні аналізує проблеми ідентифікації й оцінки міжкультурної компетенції як результат інтернаціоналізації у вищих навчальних закладах США. Вона подає визначення терміна «інтернаціоналізація» та виділяє її ключові компоненти: потік студентів і вчених, міжнародний досвід факультету, інтернаціоналізований навчальний план, лідерство в закладі, пов'язані з навчальним планом види діяльності, інтернаціональна технічна підготовка й потік знань та ідей, що не має кордонів [4]. У роботі також дається визначення міжкультурної компетенції та пропонується інструментарій, за допомогою якого можна оцінити рівень її сформованості. Дж. Стайер [5] здійснює критичний аналіз ідеологій, які стоять за інтернаціоналізацією освіти (ідеалізм, інтернаціоналізм, навчання заради навчання (educationalism)). Автор наголошує, що насправді основою інтернаціоналізації повинна стати міжкультурна комунікація. У роботі ретельно вивчається питання міжкультурної компетенції. Автор виділяє два її аспекти: контент-компетенцію та процесуальну компетенцію. Контент-компетенція має одномірний, статичний характер і включає знання про історію, мову, невербальну поведінку, норми, звички й традиції. Вона не забезпечує повної культурної функціональності. Термін «процесуальна компетенція» відображає динамічний характер міжкультурної компетенції та її міжнародний контекст. Дж. Томас [6] аналізує фактори, які призводять до прагматичних помилок, недосягнення мети спілкування, незрозуміння різниці між тим, що говориться та що мається на увазі. Ідеться ще про один аспект міжкультурної компетенції – прагматичну компетенцію. Проводиться паралель між граматиною та прагматиною. Але хоча в наукових джерелах висвітлюється багато аспектів міжкультурної комунікації, досі залишаються питання, що потребують вивчення, аналізу та розробки.

Метою статті є визначення ролі міжкультурної компетенції в підготовці студентів до наукового спілкування, виявлення специфічних компонентів міжкультурної компетенції на основі сучасних досліджень із питань міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. У реальному світі комунікація не буває поза межами контексту, і культура – це частина цього контексту, тому вивчення мови пов'язане з вивченням культури. Для опису культури використовувалося багато різних метафор. Наприклад, Дж. Вівер описував культуру як айсберг, у якому видно тільки одну сьому частину, а решта знаходиться під водою. А. Браун вважав, що культура – це «клей», який єднає групу людей. Г. Хофстеде належить визначення культури як програмного забезпечення розуму.

Останнім часом багато досліджень присвячується різниці між цінностями, ставленнями, етнічністю, вірою, соціальним спілкуванням у різних культурах, унаслідок чого з'явився термін «міжкультурна комунікативна компетенція». Щоб окреслити цей термін, потрібно з'ясувати значення терміна «компетенція». Його визначення знаходимо в праці О. Слюсаренко [7, с. 290]. Компетенція розглядається як самостійно реалізована спроможність, зумовлена набутими знаннями та життєвим досвідом, цінностями й здібностями, розвинутими в результаті пізнавальної діяльності й освітньої практики. Компетентність передбачає володіння та вправне користування знаннями, вміннями та навичками, а не тільки їх формальну наявність.

Міжкультурна компетенція часто розглядалась як підсистема комунікативної компетенції [4, с. 260]. Міжкультурна компетенція як здатність змінювати знання, ставлення, поведінку так, щоб бути гнучким до інших культур, стала ключовим аспектом глобалізованого суспільства XXI століття [8]. Людина зі сформованою міжкультурною компетенцією здатна владнати конфлікти, долаючи перешкоди, які виникають унаслідок культурних розбіжностей, та здійснювати ефективну співпрацю з партнерами як у діловій, так і в культурній сфері. Е. Тейлор визначає міжкультурну компетенцію як трансформаційний процес, під час якого в іноземця розвивається адаптивна здібність завдяки можливості пристосовуватися до вимог країни, в якій він перебуває [9]. Навчання діалогу культур потребує культурної обізнаності, комунікативної компетенції, позитивного ставлення, емпатії, гнучкості та розуміння цінностей і норм інших. М. Канале [10] вважає, що комунікативна компетенція включає 4 компетенції: граматичну (знання мовного коду), соціолінгвістичну (знання соціокультурних правил у певному контексті), стратегічну компетенцію (знання про те, як впоратися з порушеннями в комунікації) та дискурсну компетенцію (знання про те, як досягти зв'язності та логічності в побудові усного або письмового тексту).

Важливим напрямком формування майбутнього фахівця є його участь у науковій роботі. Якщо ще декілька років тому в науковій роботі зазвичай брали участь студенти старших курсів, то зараз навіть студенти молодших курсів зацікавлені можливостями спробувати себе в науковій діяльності. Цьому сприяють такі фактори, як участь ще в старших класах школи в роботі МАН, можливість користуватися інтернет-ресурсами, зростаючий обсяг самостійної роботи та пропозиції щодо участі в міжнародних наукових проектах і стажуваннях.

Наукове спілкування відрізняється від повсякденного спілкування. Наука аналізує й оцінює питання, які визначаються як такі, що потребують рішення. Наука характеризується системою відстанню від повсякденної практики, наукові висновки

як знання про реальність, засновані на теорії й емпірично доведені, повинні бути методично здобуті, систематизовані та передані через мову. Але незважаючи на об'єктивність знань, моделі сприйняття й інтерпретації науковця, особистісні впадо-добання також визначають процес побудови теорії. Хоча науковець повинен аналізувати реальні явища, щоб зробити валідні висновки та діяти незалежно від політичних, економічних і національних факторів, він знаходиться під впливом історично та культурно сформованих соціальних моделей. Науковці з різних країн, між якими існують культурні розбіжності, мають різні когнітивні методи (через факти, вимірювання, через старших членів суспільства, через знаки), шляхи вирішення проблеми, способи навчання (student-centered або teacher-centered підхід). Тому й під час навчання в мультикультурному середовищі, і під час наукового спілкування студенти можуть стикатися з проблемами.

Безперечно, успішна наукова комунікація неможлива без достатнього рівня володіння іноземною мовою. Ставлення студентів до її вивчення теж змінилося, тому що вони відчувають необхідність використовувати її на практиці, а в перспективі підтверджувати свої знання результатами міжнародних кваліфікаційних екзаменів. Виникає також потреба в якісному перекладі з іноземної мови та на іноземну мову. Перекладацька діяльність тісно пов'язана з проблемами інтерпретації й вимагає постійної координації різних культур наукової комунікації і встановлення співвідношення між відповідними культурними парадигмами. Специфіка перекладу матеріалів галузевих наук передбачає розмежування понять «мовна спільнота» й «комунікативна спільнота». У багатьох ситуаціях ці поняття можуть бути рівнозначними, однак далеко не завжди. Члени однієї мовної спільноти можуть належати до різних комунікативних спільнот. У той же час представники різних мовних спільнот можуть входити в одну комунікативну спільноту. Комунікативна спільнота – це група людей, у яких є потреба й необхідність обмінюватися інформацією. При цьому комунікативні спільноти можуть бути перманентними. Існування подібних спільнот впливає й на мовні процеси. Якщо в перекладача є підстави припускати, що коло реципієнтів оригіналу й перекладу належить до однієї комунікативної спільноти, він може орієнтуватися на те, що обидві групи реципієнтів володіють тотожною фоновою інформацією. Саме така ситуація спостерігається під час перекладу у сфері технічних або медичних знань. Тут відбувається заміна мовного коду в межах однієї й тієї ж комунікативної спільноти. Говорячи про комунікативний фон, варто мати на увазі, що він значною мірою пов'язаний із соціальною поведінкою, а мовна компетенція є складовою частиною соціальної компетенції.

Отже, міжкультурна компетенція містить такі складові частини: компаративні вміння (орієнтація в явищах іншого способу життя, порівняння зі своєю культурою, розпізнавання та сприйняття іншої культури), інтерпретаційні вміння (інтерпретація дій, висловлювань), стратегічні вміння (аналізувати нерозуміння, уникати його, застосовувати вербальні та невербальні стратегії для компенсування певних незнань; оперування новими знаннями), емпатійні вміння (прийняття позиції іншої людини, урахування соціокультурної специфіки партнера, повага до системи цінностей).

Висновки. Міжкультурна компетенція, міжкультурна сензитивність і повага створюють умови для кращого розуміння колег та їхніх індивідуальних і колективних звичок під час

наукової комунікації. Створення міжнародних наукових та дослідницьких спільнот неможливе без розуміння культурних розбіжностей. Тому в умовах інтернаціоналізації вищої освіти необхідно спрямувати зусилля на формування умінь та навичок, які дозволяють розуміти й інтерпретувати особливості іншої культури в різних її проявах із метою забезпечення ефективної комунікації, тобто міжкультурної компетенції. У цьому напрямі планується здійснити аналіз навчальних матеріалів з іноземної мови щодо наявності завдань, спрямованих на підготовку студентів до академічної мобільності.

Література:

1. Цимбрило С. Полікультурне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / С. Цимбрило. – Ужгород, 2011. – 306 с.
2. Гришкова Р. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей : [монографія] / Р. Гришкова. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 424 с.
3. Бахов І. Теоретичні засади становлення комунікативної культури студентів / І. Бахов // Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку. Вип. 1. Матеріали міжн. наук-практ. конф. «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: інтеграція, творчість, інновації» 22 травня 2009 р., Київ, МАУП. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – С. 189–193.
4. Deardorff D. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization / D. Deardorff / Journal of Studies in International Education. – № 10 (3), 2006. – P. 241–266.
5. Stier J. Internationalization, intercultural communication and intercultural competence / J. Stier / Journal of Intercultural communication. – Issue 11, 2006.
6. Thomas J. Pragmatic Failure / J. Thomas. – University of Lancaster, 1981. – P. 91–111.
7. Слюсаренко О. Кваліфікаційна критеріальність компетентності: понятійно-методологічні аспекти / О. Слюсаренко // Компетентність в освітніх запитах. Філософія освіти. – 2009. – № 1–2(8).
8. Alred G. Becoming an Intercultural Mediator: A Longitudinal Study of Residence Abroad / G. Alred, M. Byram // Journal of Multilingual and Multicultural Education – 2006 (23). – P. 339–352.
9. Taylor E. Intercultural Competency: A Transformative Learning Process / E. Taylor // Adult Education Quarterly. – 1994 (44). – / P. 154–174.
10. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language. Pedagogy / M. Canale. – London : Longman, 1989. – P. 2–27.
11. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич. – Київ : Довіра, 2007. – 205 с.

Осадчая Е. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в контексте интернационализации высшего образования

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием межкультурной компетенции студентов для успешного научного общения. Проанализированы основные структурные компоненты межкультурной компетенции и определены составляющие процесса интернационализации образования.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, компетенция, межкультурная компетенция, интернационализация образования.

Osadcha O. Formation of intercultural competence of students in the context of internationalization of higher education

Summary. The article deals with the problems, connected with the formation of intercultural competence of students for successful scientific communication. The main structural elements of intercultural competence were analyzed and the constituents of the process of education internationalization were defined.

Key words: intercultural communication, competence, intercultural competence, internationalization of education.

Шевчук Т. С.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального мовознавства, слов'янських мов і світової літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ВІДЛУННЯ АНТИЧНОГО РЕЛІГІЙНОГО КУЛЬТУ НА ОСТРОВІ ЗМІЙНОМУ В РУМУНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Анотація. Досліджуються відомості про поширений на острові Зміїному і загалом у Північному Причорномор'ї язичницький культ Ахілла та інших античних богів, які містяться в румунському фольклорі, записаному в XIX ст. в жудецах, розташованих у безпосередній близькості від Зміїного острова. У них ідеться про загадковий храм на священному острові, що отримав у піснях назву «Велика Церква дев'яти олтарів» («Biserica cea mare cu 9 altare»), або «монастир Богів» («Mănăstirea Domnilor»). Автори пісень розмірковують про язичницьких богів переважно у християнських категоріях та змішують давні і нові релігійні уявлення.

Ключові слова: Зміїний острів, культ Ахілла-Понтарха, античний, легенда, румунський фольклор.

Постановка проблеми. Острів Зміїний, що знаходиться у 35-кілометровій зоні від дельти Дунаю в територіальних водах Чорного моря України, впродовж письмово зафіксованої історії свого існування був привабливим для всіх владних у регіоні держав з огляду на своє вигідне економічне і військово-стратегічне розташування на землях Північного Причорномор'я. За доби Античності він мав такі назви: Острів Левка (Білий, Λευκός), Філоксія (Гостинний, Φιλόξια), острів Блаженних (Μακάρων), Фідонісі (Зміїний, Φιδονισί). За доби османського володарювання фігурує турецькомовна назва Зміїного острова Ілан-Ада (Yılan Adası) та румуномовна Шерпілор (Şerpilor).

На острові існував один із найдавніших відомих світу античних храмів, присвячений культу Ахілла. Одна з найбільш ранніх згадок про давньогрецького героя у зв'язку з островом Зміїним (Левка-Білий) належить давньогрецькому поетові Арктину з Мілета (кінець VIII ст. до н.е., фрагменти з «Ефіопіди»). Автор вказує, що після загибелі Ахілла його мати Фетіда викрала з багаття труп сина і перенесла його на Білий острів. Фрагменти барельєфів цього найдавнішого храму сьогодні зберігаються в Одеському археологічному музеї. Сучасні учені погоджуються з думкою, що прилегла територія у гирлі Дунаю мала назву Ахілія (Акілія), пізніше трансформувалася з Акілії у місто Кілія за принципом лінгвістичної редукції ненаголошених голосних для спрощення вимовляння. На фундаменті сакральної споруди, що розташовувався в найвищій точці острова, з його уцілілих кам'яних блоків у 1843 р. був побудований маяк висотою 12 м. Залишки храму були розібрані на будматеріали у зв'язку з тим, що їх доставка на острів і сьогодні більш ніж проблематична.

Актуальність дослідження пов'язана з можливістю з'ясування деяких елементів язичницького культу Ахілла, який у найдавніші часи був поширений на землях Північного

Причорномор'я через звернення до румунського фольклору, записаного у XIX ст. в жудецах, розташованих у безпосередній близькості до Зміїного острова, який знаходиться за 30 км від румунського порту Суліна і перебував у складі Румунії з 1879 по 1948 рр., а також молдавського князівства до османської навали (1484 р.). Вивченню артефактів давньогрецького культу Ахілла на берегах Північного Причорномор'я присвячений ряд фундаментальних робіт дослідників: М.В. Агбунова, С.Б. Охотнікова, А.С. Островерхова, П.Д. Діатроптова, Й.Р. Хупе та ін. Однак ніхто з них не посилається на фольклорні румунські джерела через відсутність їх перекладу на інші європейські мови.

Наукова новизна студії полягає у спробі проведення культурологічного дослідження щодо відгомнів язичницького культу на о. Зміїний та його християнській трансформації в народних піснях, записаних на сході Румунії. Ці згадки проаналізовані в контексті загальновідомої інформації про культ на о. Зміїний, викладені в античних джерелах і працях сучасних дослідників окресленого питання.

Важливим джерелом давніх уявлень про о. Зміїний є IV книга «Природничої історії» Плінія старшого (I ст. н.е.). Саме він уперше згадує про те, що острів Ахілла ще називають Левка і Макарон (Μακάρων), тобто Острів Блаженних. Інший мандрівник, відомий давньоримський державний діяч, історик і географ Флавій Арріан (бл. 89–175 рр.) у праці «Об'їзд Евксинського Понту» свідчить: «32. (21 Н). Майже проти цього гирла¹, якщо пливати прямо в море з вітром апарктем, лежить острів, який одні називають островом Ахілла, а інші – Бігом Ахілла², а треті – за кольором – Білим. Є легенда, що його підняла [із дна моря] Фетіда для свого сина і що на ньому живе Ахілл. На острові є храм Ахілла з його статуєю стародавньої роботи. Людей на острові немає; на ньому пається тільки кілька кіз; їх, кажуть, присвячують Ахіллу всі, хто пристає сюди. Є у храмі багато й інших приношень – чаші, персні та дорогоцінні камені, а також написи, одні латинською, інші грецькою мовами, складені різними віршованими метрами на похвалу Ахілла. Деякі, втім, відносяться і до Патрокла, бо всі охочі догодити Ахіллу разом із ним вшановують і Патрокла. Багато птахів гніздиться на острові – чайки, нирки і морські ворони у незліченній кількості. Ці птахи очищають храм Ахілла: щодня рано вранці злітають вони до моря, потім, омочивши крила, поспішно летять із моря у храм і кроплять його; а коли цього буде достатньо, вони обмітають крилами підлогу храму» [1, с. 391–401].

Наявність двох островів із культом Ахілла Понтарха (Володаря моря) у Північному Причорномор'ї (сучасні острови Березань та Зміїний) часто призводила стародавніх мандрівників до плутанини в топонімах. Так, давньогрецький географ з Олександрії Діонісій Перієт (III ст. н.е.) у своєму описі

¹ Мається на увазі північне гирло Дунаю.

² Арріан плутає тут острів Ахілла у гирлі Дунаю з Тендровською косою (Біг Ахілла), що розмежовує Дніпро-Бугський лиман і Ягорлицьку затоку Чорного моря.

Ойкумени згадує Білий острів, на якому блукають по пустельних долинах душі Ахілла та інших покійних героїв. Локація острова позначена як зліва «по стороні Евксина проти Борисфена», що, безсумнівно, відносить його до острова Березань.

Відомий російський антикознавець В.Н. Ярхо зазначає, що в найдавніші часи нереїда Фетіда, дочка морського старця Нерейя, сина Геї та Понта, грала більш значну роль у міфологічній традиції і тільки з формуванням олімпійського пантеону відступила на задній план [5, с. 561–562]. В.Н. Топоров у дослідженні «Про архаїчний прошарок у образі Ахілла: Проблема реконструкції елементів прототексту» вказує на хтонічно-змійну підоснову цього образу [4, с. 64–95]. Е.А. Захарова також вказує на хтонічну сутність культу Ахілла в північному Причорномор'ї, свідченням чого, на її думку, передусім є його «родовід». Нерей, як син Геї та Понта, належав до старшого покоління богів, будучи, як і його дочка Фетіда, одним із морських божеств-титанів. Дід по лінії батька, Еак у доолімпійській міфології був владику підземного царства. У цьому зв'язку стає зрозумілим, чому в «Одіссей» Ахілл двічі іменується царем над усіма мертвими; чому він несе смерть і руйнування оточенню, чому наділений специфічними епітетами «той, що вбиває», «жахливий», «руйнівник міст», «нищитель мужів», а також його бажання бути останнім із смертних, ніж владику в підземному царстві [3, с. 352–353].

Як свідчить Філострат у трактаті «Про героїв», живим людям заборонялося ночувати на острові і будувати там житла: «людям, які плавали широкими просторами моря, не забороняється вступати на цей острів (адже він і лежить як гостинний притулок для кораблів), але будувати на ньому житла заборонено усім мореплавцям і тим, хто живе на берегах Понта, еллінам і варварам. Прибулі сюди повинні після жертвопринесення після заходу сонця повернутися на кораблі, не ночуючи на землі, і якщо подує попутний вітер, то вирушати в дорогу, а якщо ні, то, прив'язавши корабель, спати всередині його».

Заборону ночувати на острові підтверджує і М. Тирський: «Ахілл живе на острові, що лежить проти Істра у Понтійському морі; там є храм і вівтарі Ахілла; добровільно туди ніхто не наближається, інакше як для жертвопринесення, і після вчинення його повертається на корабель. Моряки часто бачили юнака з білявим волоссям, що стрибає у обладунках; а обладунки, кажуть вони, золоті; інші ж не бачили, але чули, як він виспіював пеани; треті, нарешті, і бачили, і чули. Видавалося також деяким мимоволі засипати на острові; такого Ахілл підніме, веде в намет і пригощає; при цьому Патрокл розливав вино, сам Ахілл грав на кіфарі, були присутні також, кажуть, і Фетіда, і хор інших божеств».

Автори підкреслюють, що моряки і торговці відчували страх перед відвідуванням острова, проте воліли все ж туди прибути, щоб залишити невелику пожертву, ніж розгнівати Понтарха і втратити все. Зі свідчень Філострата молодшого, М. Тирського та ін. очевидно, що добровільна поїздка мореплавців на священний острів із метою жертвопринесень була пов'язана з різними острахами і видіннями, що не дивно з огляду на очевидний зв'язок Ахілла із царством мертвих.

Характерно, що на початку ХХІ ст. існує і ряд новітніх легенд, почутих автором цієї статті від рибалок³, які працюють на острові. Незвичайно, що люди робочих професій (рибалки і будівельники), з великими мозолястими руками й обгоріли-

ми під палючим південним сонцем обличчями у розмові про острів обирають міфопоетичні висловлювання. Про нього говорять як про живу істоту і завжди з повагою, при цьому ключовими є фрази: «острів приймає» або «острів не приймає» відвідувачів. Зафіксовано випадки нервових зривів окремих рибалок у день прибуття (за угодою для роботи на два місяці), в одному з них зі спробою розтину вен і буїною поведінкою. Робітників, яких «острів не прийняв», відразу ж відправляють на материк. Біологічні ритми людей, що потрапили на острів, налаштовуються на ранній підйом до сходу сонця, до чотиригодинного ранку за літнім часом.

На початку нової ери з укріпленням культу Ахілла Понтарха на перший план висунувся зв'язок понтійського божества зі світом живих: функція покровительства, лікування, заступництва. З поширенням християнства храм Ахілла був покинутий і забутий. Приблизно з ХІІІ ст. у візантійських джерелах виникає нове ім'я Білого острова – Зміїний. Таке перейменування навряд чи пов'язано з версією про наявність змії на острові, вони там не водяться в кількості, здатній здивувати. Найімовірніше, причиною послугувало виявлення моряками-християнами в руїнах храму численної хтонічної зміїної символіки, підтвердженням чого є знайдений на острові перстень із зображенням змії.

У румунському фольклорі збереглися цікаві свідчення народних мас про загадковий храм на священному острові, що отримав у піснях назву «Велика Церква дев'яти олтарів» («Biserica cea mare cu 9 altare»), або «Монастир Богів» («Mănăstirea Domnilor»), частина з яких опублікована у фольклорному збірнику «Poezii populare române» [7, с. 43]:

Intr'al Mărei negre	У Чорному морі
La dalbele mănăstiri	У білосніжних монастирях
Ler, Domne, Ler	О, Боги
Slujescu-mi nouă preoți	Служать дев'ять священників
Și cu nouă logofeți	І з ними дев'ять книжників

(Підрядковий переклад авторський – Т.Ш.)

Народні пісні, пов'язані з язичницьким культом на о. Зміїний, були проаналізовані у праці «Доісторична Дакія» (1913 р.) Ніколає Денсушіану («Dacia Preistorică» Nicolae Densușianu, 1846–1911 pp.) – румунського історика, члена-кореспондента Румунської Академії наук, автора численних наукових доробків з історії Трансильванії і військової історії румунів, зокрема 1152-сторінкової праці з історії доісторичного періоду, що вийшла в Бухаресті вже після смерті автора.

«Доісторична Дакія» відома своєю візіонерською претензійністю, зокрема переконанням автора в тому, що латиною даки говорили раніше, ніж римляни. Водночас автор наводить велику кількість фактичного матеріалу, зокрема аналізує румунський фольклор, пов'язаний із відгомонами священного служіння на Зміїному острові. За версією Н. Денсушіану, культ на о. Левка ділиться на дві основні епохи: дотроянську, пов'язану з первісною релігією шанування бога Сонця (Аполлона), і посттроянську з висуненням культу Ахілла, який не заважав збереженню привілейованого статусу жерців соляного шанування [6, с. 103].

У наведених у книзі Н. Денсушіану численних фольклорних піснях, записаних в общинах Brăila, Banat, Constanța,

³ Записано у 2012 р.

Râmnicu Sărat, Ciubanca й інших жудеців Румунії, йдеться про те, що стіни святого монастиря, розташованого на Білому острові, зроблені з дерева ладану; двері і сходи – з лимонного дерева і мармуру; там стоять дев'ять статуй, дев'ять великих і дев'ять малих віктарів, дверей, вікон, сходів, стільців; дев'ять колон із воску, є також жрець із воску, головний жрець (патріарх) із безліччю голок (асі) та ін. Восковий міст з'єднує острів із сушею. Сюжет із ключовою цифрою 9 повторюється в багатьох піснях у різних переспівах. Наведемо один із них [6, с. 106]:

Și s'a făcut o biserică mare,	I зробили велику церков,
Cu 9 altare, cu 9 altărele	3 9 великими і 9 маленькими олтарями,
Cu 9 uși, Cu 9 ușiți <...>	3 9 великими і 9 маленькими дверми,
Cu 9 ferestri, Cu 9 ferestrele,	3 9 великими і 9 маленькими вікнами,
Cu 9 praguri, Cu 9 prăgurele,	3 9 великими і 9 маленькими сходами,
Cu 9 scaune, Cu 9 scăunele,	3 9 великими і 9 маленькими стільцями
Și în scaunul cel mare,	I на великому тронному кріслі,
Cu 9 picături de soare,	3 9 променями сонця,
Maica Prea-curată șeada	Богородиця пречиста восідала
Și din o carte citea	I у книзі читала
Citea carte mare,	Читала книгу велику,
Carte mică,	Книгу маленьку,
Carte cu slove de aur	Книгу зі словами із золота
Cu slove de argint	Зі словами зі срібла

Автори пісень розмірковують про язичницький храм переважно у християнських категоріях. У монастирі перебуває пресвята Богородиця, возносить молитви Доброму Богу, осягає мудрість старовинних книг. У піснях є вказівки, яким богам присвячено дев'ять олтарів у храмі на Білому острові [6, с. 109]:

Sus în dalbe mănăstiri	Високо у білосніжних монастирях
(Șede) Bunul Dumnezeu,	(Сидить) Добрий Бог,
Lângă Bunul Dumnezeu	Біля Доброго Бога
Șede Maica Preceasta,	Сидить Діва Пречиста,
Lângă Maica Preceasta	Біля Діви Пречистої
Șede bătrânul Crăciun,	Сидить прабатько Різдва
Lângă bătrânul Crăciun	Біля прабатька Різдва
Șede Sfânt-Ion,	Сидить святий Іон,
Lângă Ion, Sfânt-Ion	Біля Іона, святого Іона,
Șed toți sfinții de-a rândul	Сидять усе святи в ряд
Și-mi judecă pe Sivo-Ilio	И судить Сіва-Іліо
Vasileo-Ilio <...>	Василео-Іліо.<...>

Як відомо, багато християнських святих стали наступниками язичницьких божеств. Є підстави припустити, що жрець Верховного Бога міг бути жерцем Сонця; під ім'ям святого Іона, можливо, мається на увазі бог хаосу Янус (лат. *Jānus*, від *janua* у знач. *початок, двері*), ім'я якого є анаграмою імені Іоанн, у румунській традиції – Іон. За античними міфами, Янус знав минуле і майбутнє (тому був дволиким), впливав на людські долі в їх перевтіленнях. В одній із пісень говориться про те, що його статуя наповнена коштовностями (*plin de aururi*), що ніяк не співвідноситься із християнськими цінностями. Ім'я богині Сіва (*Sivo*) в румунських колядках є спрощеним варіантом латинської *Ops Consiva*, дружиною бога часу Сатурна-Кроноса, яка уособлює сили, що діють у природі, дає можливість виростання всього суцього, у примітивному значенні – покровителька врожаю.

Практично кожне древнє релігійне вчення базується на уявленні про діву-богородицю. У румунському фольклорі поряд із традиційними визначеннями жіночої божественної іпостасі: Пречиста Мати (*Maica Prea-curată, Maica Preceastă*); Богородиця (*Maica Domnului*) й ін. зустрічаємо і незвичайні епітети: Велика свята Марія (*Sfânta Maria cea Mare*); Маленька свята Марія (*Sfânta Maria cea mică*), що дозволяє вбачати наявність різних язичницьких прообразів.

Існує багато легенд про скарби Зміїного острова. Н.В. Пятишева, професор Московського університету імені М.В. Ломоносова, яка досліджувала острів у складі археологічної експедиції, в описі південно-західного району зробила таке припущення: «У багатьох місцях цієї частини острова під кам'янистим ґрунтом відчувається порожнеча, що дозволяє допускати наявність карстових печер. Цілоком імовірно, що в часи Ахілла ці печери використовувалися як схованки-скарбниці, куди жерці ховали статуї богів і коштовності, коли наближалися морські пірати» [3, с. 37–42]. Це припущення поки що не підкріплене реальними знахідками, але залишається в полі зору сучасних учених.

Література:

1. Арриан Флавий. Обезд Эвксинского понта (Περὶ πλοῦς τοῦ Εὐξεινοῦ Πόντου) / Арриан Флавий; пер. П.И. Прозорова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ancientrome.ru/antlitr/arrian/peripl-f.htm>.
2. Захарова Е.А. К вопросу о хтонической сущности культа Ахилла в Северном Причерноморье / Е.А. Захарова // Мнемон: Исследования и публикации по истории античного мира / под ред. Э.Д. Фролова. – Вып. 3. – СПб., 2004. – С. 349–360.
3. Пятишева Н.В. Археологическое обследование острова Левки (о. Змеиный) осенью 1964 г. / Н.В. Пятишева // Труды гос. историч. музея. – Вып. 40. – М., 1966. – С. 37–42.
4. Топоров В.Н. Об архаичном слое в образе Ахилла: Проблема реконструкции элементов прототекста / В.Н. Топоров // Образ-смысл в античной культуре. – М.: Гос. музей изобразит. искусств им. А.С. Пушкина, 1990. – С. 64–95.
5. Ярхо В.Н. Фетида / В.Н. Ярхо // Мифы народов мира: [энциклопедия]: в 2 т. – М.: Большая рос. энциклопедия, 1998. – Т. 2 / гл. ред. С.А. Токарев. – 1998. – С. 561–562.
6. Densușianu N. Dacia Preistorică cu o prefață Dr. Istrati C.I. – Reprint. – București: Editura Arhetip, 1913. – 1152 p.
7. Teodorescu Dimitrie G. Poesii populare române. «Tipografia moderna». – G. Luis, 1885. – 719 p.

Шевчук Т. С. Эхо античного религиозного культа на острове Змеином в румынском фольклоре

Аннотация. Исследуются сведения о распространенном на острове Змеином и в Северном Причерноморье в целом языческом культе Ахилла и других античных богов, которые содержатся в румынском фольклоре, записанном в XIX в. в жудецах, расположенных в непосредственной близости от Змеиного острова. В них говорится о загадочном храме на священном острове, который получил в песнях название «Большая Церковь девяти алтарей» («Biserica cea mare cu 9 altare»), или «монастырь Богов» («Mănăstirea Domnilor»). Авторы песен размышляют о языческих богах преимущественно в христианских категориях и смешивают старые и новые религиозные представления.

Ключевые слова: Змеиный остров, дельта Дуная, античный, легенда, культ Ахилла Понтарха, румынский фольклор.

Shevchuk T. Echo of the Ancient Religious Cult at the Serpent Island in Romanian Folklore

Summary. The article deals with the information about the ancient pagan cult of Achilles and other ancient gods at the Serpent Island and, in general, in the northern Black Sea coast. Data is taken from the Romanian folklore, chronicled in the XIX century in the counties, located in the near the Serpent Island. They speak about the mysterious temple on the sacred island, which got the name in songs “Big Church of Nine Altars” (“Biserica cea mare cu 9 altare”), or the “Monastery of the Gods” (“Mănăstirea Domnilor”). The authors on the songs reflect of the pagan gods predominantly in Christian categories and mixed old and new religious ideas.

Key words: Serpent Island, Danube Delta, ancient, legend, Achilles Pontarchis cult, Romanian folklore.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Беценко Т. П.</i> ЗАЧИНИ ЯК КОМПОНЕНТИ АРХІТЕКТОНІКИ НАРОДНИХ ДУМ.....	4
<i>Булава Н. Ю.</i> ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ.....	9
<i>Владимирова В. М.</i> ХУДОЖНЬО-ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЖІНОЧНОСТІ В РОМАНІ ВАЛЕНТИНИ МАСТЄРОВОЇ «СУЧА ДОЧКА».....	13
<i>Ворова Т. П.</i> ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ ПЕРСОНАЖА В «СКАЗКЕ О МЕРТВОЙ ЦАРЕВНЕ И СЕМИ БОГАТЫРЯХ» А. С. ПУШКИНА.....	16
<i>Гринченко Н. А.</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ КАТЕГОРИЙ ПОЭТИКИ АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКИХ РОМАНОВ А. Ф. ПИСЕМСКОГО.....	19
<i>Гурдуз А. І., Кирилова Д. В.</i> РОМАНИ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ: ЛОГІКА ЗВ'ЯЗКУ.....	22
<i>Долгая Е. А., Филянина Н. Н.</i> ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОВЕСТИ Н. В. СТАНКЕВИЧА «НЕСКОЛЬКО МГНОВЕНИЙ ИЗ ЖИЗНИ ГРАФА Z***».....	25
<i>Зубко Т. В.</i> ЕКСПЛІКУВАННЯ СУБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ ПРИ ОДНОВАЛЕНТНИХ ПРЕДИКАТАХ СПРИЙНЯТТЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	29
<i>Зубрицька М. І.</i> САКРАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ТА СТИЛІСТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ ДУША І СЕРЦЕ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА).....	33
<i>Корнієнко А. І., Бугайова А. С.</i> ІДІОСТИЛЬ АВТОРА: МОВНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ.....	36
<i>Меленчук О. В.</i> ОМЕЛЯН ЦІСИК – ПРЕДСТАВНИК ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ШКОЛИ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО.....	39
<i>Мельник Л. Б.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНОГО В ПОЕЗІЇ В. ГЕРАСИМ'ЮКА.....	44
<i>Mizetska V. Ya.</i> RHIZOMATIC PRINCIPLES AS THE FOUNDATION OF THE LITERARY POSTMODERN PARADIGM.....	47
<i>Новиков А. О.</i> УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ВАСИЛЯ МОВИ.....	50
<i>Омельковець Р. С.,</i> МЕТОНІМІЗАЦІЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФІТОНОМЕНІВ.....	54
<i>Падура С. А.</i> СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЙ ТВОРЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА).....	59
<i>Решетняк О. О.</i> АНТРОПОНІМ ЯК МАРКЕР ПРОВІДНИХ БІБЛІЙНИХ КОНЦЕПТІВ.....	62
<i>Романова І. В.</i> МИТЕЦЬ І МИСТЕЦТВО В РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА».....	65
<i>Романченко А. П.</i> МОВНА, КОМУНІКАТИВНА, ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІСТЬ: ПРОБЛЕМА КОРЕЛЯЦІЇ ПОНЯТЬ.....	68
<i>Савченко А. Л.</i> ТЕРМІНОДЕРИВАТИ ЯК ЗНАКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ.....	71
<i>Сімонок В. П.</i> ЗАПОЗИЧЕНА З РОМАНО-ГЕРМАНСЬКИХ МОВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА.....	74

<i>Снитко О. С.</i> АРХЕТИПИ «ВОГОНЬ» І «ВОДА» ТА ЇХ ОБ'ЄКТИВАЦІЯ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ.....	79
<i>Стороженко Л. Г.</i> ТВОРЧИСТЬ БОРИСА ТЕНЕТИ У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ: ПРИЖИТТЄВА РЕЦЕПЦІЯ.....	82
<i>Топчій Л. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ	86

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Альзахрані Д. О.</i> МЕТОДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛЯ РІКЕРА В ЗАСТОСУВАННІ ДО РОМАНУ АЛАЯ «ЦАР ГЕСАР».....	90
<i>Карпенко О. В., Пойнар Л. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТУ «КОХАННЯ – ОBOB'ЯЗОК» В ОПОВІДАННІ ЦЗУН ПУ «ЧЕРВОНІ БОБИ».....	95
<i>Могилко Ю. О.</i> ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	99
<i>Савченко З. В.</i> ХУДОЖНІЙ СВІТ КНУТА ГАМСУНА.....	102
<i>Фока М. В.</i> ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ВАРІАНТИ ІМПЛІЦИТНИХ СМИСЛІВ РУБАЙЯТ ОМАРА ХАЙЯМА.....	105
<i>Фоменко Е. Г.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНТЕКСТА-ТЕКСТА-ПОДТЕКСТА В «МЕРТВЫХ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА (ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	110

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Мельнікова Т. В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПАРОДІЇ.....	116

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Микитюк С. С.</i> P. САУТИ В ТВОРЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТАХ В. ЖУКОВСКОГО 1810-Х ГОДОВ.....	120
<i>Мізін К. І.</i> ПОШУК ЛІНГВОСПЕЦИФІЧНОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У КОНТРАСТИВНИХ СТУДІЯХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ.....	123
<i>Романенко Н. В.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСВОЄННЯ СПАДЩИНИ Е. ХЕМІНГУЕЯ ЧЕРЕЗ УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНО ДЕТЕРМІНОВАНИЙ ПРОЦЕС.....	129

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Канна В. Ю.</i> ТОПОНИМНЫЕ ПЕРИФРАЗЫ: ПУТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЕ СУДЬБЫ.....	134
<i>Кійко С. В.</i> СИНЕРГЕТИКА У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	137
<i>Науменко О. В.</i> ТРАДИЦІЙНЕ ТА НОВЕ У ФОНОСТИЛІСТИЦІ.....	141

<i>Соколов Д. П.</i> СИНТАКСИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УДОБОЧИТАЕМОСТИ ТЕКСТА ИНСТРУКЦИИ.....	144
<i>Федірчик І. Я.</i> ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ.....	148
<i>Фенюк Л. Д.</i> ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ТА ІНТЕРЛЕКСЕМИ: РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ.....	152

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Кущ Ю. В.</i> ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ЗАСІБ НАЙМЕНУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У НЕСТАНДАРТНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ).....	156
<i>Яницька О. М.</i> КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ЛЕКСЕМ-НОМІНАНТІВ КОНЦЕПТУ <i>VIPA</i> НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ.....	160

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Бойчук Н. В.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ-ТЕЛЕСКОПІЗМІВ У АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	164
<i>Кобзар О. І.</i> ЗАЛУЧЕННЯ ЗМІ ДО ВИКЛАДАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН (ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВУЗАХ НІМЕЧЧИНИ).....	167
<i>Набок А. І.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕФЕКТУ ОБ'ЄКТИВНОСТІ В ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-НОВИН: ТАКТИКИ ОДНОЗНАЧНОСТІ ТА ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ.....	170

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Agibalova T. M.</i> GRADUATES' COMPETITIVENESS THROUGH ACQUISITION OF FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES: COMPETENCY-BASED APPROACH ISSUE IN FLT.....	174
<i>Adjabi Yassine</i> DIE ANWENDUNG VON ARABISMEN IM DEUTSCHSPRACHIGEN JOURNALISTISCHEN DISKURS: WAHRNEHMUNG UND INTERKULTURELLE KOMPETENZ.....	177
<i>Біличенко О. Л.</i> ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ІОАННА ШАНХАЙСЬКОГО (МАКСИМОВИЧА) ЯК ЗРАЗОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	182
<i>Валуєва Н. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ.....	185
<i>Зеліковська О. О.</i> МІЖКУЛЬТУРНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ.....	189
<i>Макаревич О. О.</i> СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ФОН КОМУНІКАТИВНИХ РЕАКЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ).....	192
<i>Осадча О. В.</i> ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	195
<i>Шевчук Т. С.</i> ВІДЛУННЯ АНТИЧНОГО РЕЛІГІЙНОГО КУЛЬТУ НА ОСТРОВІ ЗМІЙНОМУ В РУМУНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ.....	198

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 25 том 1, 2016

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 26.12.2016 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 27,08, ум.-друк. арк. 23,95.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 2612-16.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua